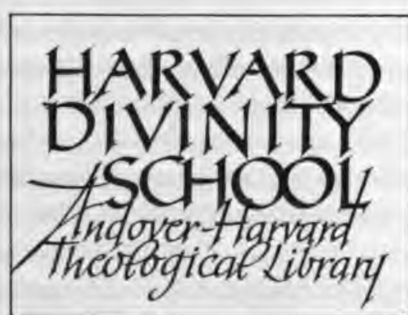
Het Leven en de Werken van Petrus Hofstede

Jan Pieter de Bie

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

HET LEVEN EN DE WERKEN

VAN

PETRUS HOFSTEDE.

PETRUS HOFSTEDE,

Th. Doctor: Prof. en Pred. te Rotterdam;

Anno Ætat 70

Dees groote Predikant; een Eenling van zyn tyd!
Mishandeld en bemind, bewonderd en benyd;
Reeds zes en veertig jaar 't orakel van vier Kerken,
Preekt teffens voor 't heelal, in zyn geleerde Werken. G.V.

P van Dyk Rotterdam

HET LEVEN EN DE WERKEN

VAN

PETRUS HOFSTEDE.

PROEFSCHRIFT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. H. WEFERS BETTINK,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

TEGEN DE BEDENKINGEN VAN

DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID

TE VERDEDIGEN

OP DINSDAG 7 NOVEMBER 1899,

DES NAMIDDAGS TE $3^1/_2$ UREN,

DOOR

JAN PIETER DE BIE.

GEBOREN TE ROTTERDAM.

ROTTERDAM. D. A. DAAMEN. 1899.

INHOUD.

Bladzijden.

PORTRET EN PRENTEN.

INLEIDING.

Wie bij de bestudeering van de geschiedenis der Gereformeerde Kerk hier te lande het gebied der 17de eeuw verlaten en dat der 18de betreden heeft, kan een gevoel van teleurstelling niet onderdrukken. Het is een tijdperk van toenemende verflauwing, waarin hij zich beweegt. Aanvankelijk ziet hij het strijdvuur van Voetianen en Coccejanen nog opvlammen, en bemerkt hij, dat verschijnselen, die vroeger zijne aandacht boeiden, niet geheel zijn verdwenen, maar de gloed, welke te voren uitstraalde van de Kerk, is over het algemeen vervangen door eene lauwheid, die eer afstoot dan aantrekt. Hoe is in die periode het aantal belangwekkende theologen-gestalten, verschillend beoordeeld, maar aan wie niemand kracht zal ontzeggen, geslonken! Veel onheilig twistvuur, ongetwijfeld, heeft de eeuw der Dordtsche Synode medegenomen in haar graf, maar met dat onheilig ook veel van dat heilig vuur, dat louterend werkt en onmisbaar mag heeten ook in het leven der Kerk. Toch vertoont de 18de eeuw enkele trekken, die zij met hare voorgangster gemeen heeft. De aanvallen op de eenmaal vastgestelde en bekrachtigde Gereformeerde belijdenis blijven aanhouden, zij het onder andere vormen. Wèl geraken de verschillende richtingen, die van de belijdenis afweken, meerendeels op den achtergrond, doch niet zonder invloed achter te laten. Hare tegenkanting tegen de Kerkleer vindt men terug bij hen, die bij voorkeur met den naam „Toleranten" zich tooien en het pleit opnemen voor wat zij de rechten van den vrijen mensch achten. Bevinden

er zich onder hun aantal, die uit ernstig beginsel de „Tolerantie" voorstaan, men ontvangt den indruk, dat hare aanhangers voor een deel worden gevormd door dezulken, die slechts voor het onbelijnde, dat haar kenmerkt, sympathie koesteren. Hoe dit zij, dat de onverschilligheid ten opzichte der belijdenis en zelfs ten aanzien van den godsdienst in het algemeen in het tweede gedeelte der 18de eeuw hand over hand toeneemt, valt niet te ontkennen. De zucht naar vrijheid, zich op verschillend gebied openbarend, staat bij niet weinigen met een verlangen naar bandeloosheid gelijk. Aan verzet tegen dit streven ontbreekt het intusschen niet geheel. Slagvaardige kampioenen binden tegen de „Tolerantie" den strijd aan; waarschuwende stemmen verheffen zich tegen den tijdgeest. Met het oog hierop verdient voorzeker Petrus Hofstede, wiens leven en werken ik in de volgende bladzijden hoop te behandelen, te worden genoemd. Dien tijdgeest zag hij werkzaam aan het ondermijnen der grondslagen niet slechts van de Kerk, maar ook van den Staat. Met name in het latere gedeelte zijns levens, gedurende de laatste dertig jaren der eeuw, was zijn optreden in dit opzicht van niet geringe beteekenis. In dien tijd zien wij hem ook betrokken in de twisten tusschen de zoogenaamde Oranjeklanten en Patriotten. Een theologisch geschil, in 1769 ontstaan, dat door hem werd gaande gemaakt en waarvan de leiding hoofdzakelijk bij hem berustte, wijzigde de kerkelijke gedragslijn, door hem te voren gevolgd. Het is vooral in verband hiermede wenschelijk, dat zijn leven en werken zuiver chronologisch worden behandeld.

Het bearbeiden eener monographie, gewijd aan een' zoon der 18de eeuw, die bij de kerkelijke en staatkundige woelingen zijner dagen zich niet onbetuigd heeft gelaten, bezit eene aangename en eene min aangename zijde. Wat de eerste betreft, het is eene loonende gedachte ook maar eenigszins te mogen medewerken tot juister beoordeeling van een' persoon, die het met velen zijner tijdgenooten gemeen heeft, dat hij verkeerd beoordeeld of in zijn beteekenis en invloed onder-

schat is. In het lot der impopulariteit, dat nu eenmaal der 18de eeuw schijnt beschoren, deelen ook sommigen harer kinderen, die toch iets anders verdienen. Dit geldt buiten twijfel van Hofstede. In de geschiedbeschrijvingen van de Gereformeerde Kerk der Nederlanden heeft men niet kunnen nalaten, bij de behandeling van verschillende quaestiën, waarbij hij betrokken was, de aandacht op hem te vestigen, en terloops is ook nog in sommige andere werken, waar het verband hiertoe aanleiding gaf, zijn persoon ter sprake gebracht. Een tweetal zijner werken is besproken door Dr. J. Hartog en door Dr. S. D. van Veen in hunne hierna [1]) te noemen verhandelingen. Opzettelijk van Hofstede's persoon eene schets te leveren heeft Dr. J. van Vloten bedoeld in een niet juist door groote onpartijdigheid uitmuntend tijdschrift-artikel. Dit is ontegenzeggelijk weinig, waar het een' persoon geldt, van wien niet ten onrechte beweerd is [2]), dat de beschrijving van al hetgeen op hem betrekking heeft, wel een boekdeel zou vullen. De poging, om den alzoo misdeelde in zijn leven en werken beter te doen kennen, moge derhalve veel aantrekkelijks hebben, zij brengt toch daarnevens iets mede, dat min aangenaam is. De stortvloed van pamfletten en schotschriften, waarmede in de 18de eeuw ons vaderland overstroomd is, vertoont ook thans nog zijne sporen in eene niet zelden ordelooze massa van dergelijke geschriften, hier en daar in openbare of particuliere bibliotheken aanwezig. Vaak deinsde men nog begrijpelijkerwijze terug voor de reuzentaak om die weinig aanlokkende erfenis van den Patriottentijd en de daaraan voorafgaande jaren te ordenen. Toch, in die zee dient een sprong gewaagd, wanneer men van een' man als Hofstede een zooveel mogelijk getrouw beeld vormen wil. Maar juist

---

[1]) Zie hierna blz. 9[2] en 66[2]; blz. 136—147 van Dr. Hartogs verhandeling is aan het bedoelde werk van Hofstede gewijd.

[2]) K. J. R. van Harderwijk *Naamlijst en Levensbijzonderheden der Predikanten, die sedert de Kerkherforming in de Nederduitsche Hervormde en Waalsche Gemeente te Rotterdam tot op dezen tyd in dienst geweest zijn*. Rotterdam. MDCCCL, blz. 82.

dat nog ordelooze doet vreezen, dat eene enkele maal iets over het hoofd wordt gezien, wat toch niet van belang is ontbloot. Dat dan ook de lijst van uit de verstrooiing samengelezen geschriften, die op Hofstede betrekking hebben, zooals zij aan het eind van dit werk is opgenomen [1]), volstrekt niet volledig zal zijn, het zij gereedelijk erkend. Men bedenke bovendien, dat verscheiden vlugschriften uit den bedoelden tijd, indien al niet geheel verdwenen, toch zeer zeldzaam geworden zijn. Op verschillende wijze is gepoogd zooveel mogelijk gegevens te verzamelen, en naar volledigheid getracht, ook bij de voorwetenschap, dat zij niet zou worden bereikt. Aan zeer gewaardeerde voorlichting heeft het mij op mijn verzoek bij de bewerking van mijn onderwerp niet ontbroken.

Zonder hier de namen op te sommen van allen, wien ik in dit opzicht dank schuldig ben en wier dienstvaardigheid, mij op eene of andere wijze betoond, ik met erkentelijkheid gedenk, acht ik het een' aangenamen plicht openlijk mijn' dank te betuigen aan mijn' hooggeschatten Promotor Prof. Dr. S. D. van Veen, die niet alleen mijne aandacht op dit onderwerp vestigde, maar mij ook verder met raad en daad op de meest welwillende wijze terzijde stond. Voorts is het mij eene behoefte mijne dankbaarheid uit te spreken jegens den Heer G. van Rijn, Ambtenaar aan het Archief en Conservator van de Bibliotheek der gemeente Rotterdam, grondig kenner van den tijd der „Patriotten", voor zijne belangstelling in mijn' arbeid, waaraan ik meer dan één nuttigen wenk heb te danken, en voor zijne hulpvaardigheid, mij bewezen niet alleen bij het nasporen van sommige geschriften, maar in het bijzonder ook ten opzichte van de onder Bijlage B opgenomen beschrijving der portretten en prenten en van Hofstede's particuliere correspondentie (Bijlage D). Alleen aan de welwillende voorlichting van verschillenden is het te danken, dat ik ten aanzien van sommige punten niet in het duister behoefde rond te tasten.

[1]) Bijlage A.

HOOFDSTUK I.

Hofstede's leven en werken vóór het geschil naar aanleiding van den Belisarius van Marmontel.

§ 1.

Hofstede's afkomst, geboorte en jeugd tot zijne inschrijving als student.

Aan den morgen van den 31sten Mei 1736 verbreidde zich door de stad Groningen de droevige mare, dat een der herders en leeraars van de Gereformeerde Kerk daar ter plaatse in den vorigen nacht was ontslapen. Hecht waren de banden geweest, die er tusschen den overledene en de Gemeente, die hij bijna zestien jaren had mogen dienen, bestonden. Het welsprekendst was dit wel gebleken nog geen jaar vóór zijn verscheiden, toen op haar grooten aandrang, gelijk ook op uitdrukkelijk verzoek der stedelijke Overheid [1]), door hem eene beroeping naar 's-Gravenhage was afgewezen, niettegenstaande hij uit die stad van voorname en Godvruchtige zijden aansporingen had ontvangen, om de roepstem op te volgen [2]). De Gro-

---

[1]) Uit de in druk verschenen leerrede, bij die gelegenheid uitgesproken, vernemen wij bovendien, dat de stedelijke regeering van Groningen om hem in hare omgeving te behouden eenparig besloten had zijn traktement te verhoogen. (Johannes Hofstede, *Hernieuwde Intree-rede by Gelegentheid van eene Beroeping na 's-Gravenhage, gedaan Uit 2 Kor. VII: 3, 4. Voor de Gemeente van Groningen.* Groningen, 1735, 8° blz. 57). Andere geschriften dan 3 leerreden zijn ons niet van hem in druk bewaard. (Vgl. T. A. Romein *De Hervormde Predikanten van Drenthe, sedert de Hervorming tot in 1861. Met Aanteekeningen.* Gron, 1861, blz. 138).

[2]) Deze en andere bijzonderheden omtrent den overledene worden vermeld in de *Boekzaal der Geleerde Wereld*, July 1736, blz. 129—133. Een daarbij opgenomen „Grafschrift" op hem van den volgenden inhoud (geteekend L. Trip) geeft ook van bijzondere waardeering blijk:

„Hier rust Joannes' lijk, des Heilandts lieveling;
Een Hofsteê voor Godts volk, beplant door Jezus' handen;
Daer 't Wysheits water liep langs welige Oostwaranden,
En 's Geestes liefdedauw op speceryen hing.

ningsche Gemeente kon dan ook na zijn' dood getuigen, dat zij een uitnemend prediker had verloren, wiens bezit haar niet zonder reden elders benijd was.

Die prediker was Johannes Hofstede, de vader van hem, wiens leven en werken het onderwerp der volgende bladzijden zullen uitmaken. Wat niet van dezen zoon kan worden getuigd, schijnt ons toe — voor zoover wij oordeelen kunnen — wèl van den vader te gelden, dat nl. het mystiek element vooral bij hem aanwezig was.

Dit had hij vermoedelijk overgeërfd van zijn' vader Willem Hofstede [1]), die lange jaren met vrucht de Gemeente te Beilen gediend had en van wien medegedeeld wordt, dat hij leefde bij Lodensteins werk „Zions Beschouwing" [2]) Deze Willem Hofstede was de schoonzoon van zijn' voorganger als predikant te Beilen Ds. Johannes Beeltsnyder, van wien ons menig geschrift is bewaard [3]), een man, „zoowel

---

Waar in de Vreêgranaat zijn zielesappen droeg
In 't zinnestreelent loof van zuivre Eng'leklanken;
Van Groningens Gemeent' voor milden vrugt te danken.
Een Hof, daar 's levensboom de middelsteê besloeg."

[1]) Doordat het archief der Gemeente Beilen indertijd door brand is vernield, zijn de pogingen, in 't werk gesteld om gegevens te verzamelen aangaande den vader van Willem Hofstede, zonder resultaat gebleven. Willem H. is nergens anders dan te Beilen predikant geweest (1678-- 1717); ook zijn huwelijk met eene predikantsdochter, aldaar geboren, werd te Beilen gesloten. Vóór zijne komst in die Gemeente is ons dan ook niets van hem bekend.

[2]) Vgl. de leerrede van Ds. M. Cook, pred. te Groningen: *Des Heeren knegt sterrende Naa, en Aan Des Heeren Mond Begraven door Des Heeren Hand, Voorgesteld in een Kerk-Reden Uit Deuteron. 34 : 5, 6. Bij gelegenheid van het smartlijk dog zalig afsterren van den Eerw. zeer Geleerden en Godzaligen Heer Johannes Hofstede, in Leren waardig en gelierd Predikant te Groningen. Uitgesproken op den eigen Dag van Syn Eerw. versterr.* Groningen, 1736, 4° blz 28. In deze leerrede wordt de vader van Johannes Hofstede voorts geprezen als „een getrouw *Herder*, en groot *Bidder*, uytblinkende in yver door Leer begeerige te onderwyzen" (blz. 25).

[3]) De lijst zijner geschriften is te vinden bij T. A. Romein, a. w. blz. 37. Hij was, evenals zijn schoonzoon na hem, uitsluitend aan de Gemeente te Beilen verbonden (1630--1678).

door den luister van zijn' Stam, als door zijn geleerdheid en Godsvrucht bekend" [1]).

---

[1]) Vgl. de *Kralingiana of Zedige Aanmerkingen over de Kralinger Twistschriften door een Genoodschap van Letterbeminnaars, Verdeelt in Twaalf Boeken.* Derde Boek. Liber Rarissimus. Rotterdam. M DCC.LVII, blz. 53—55 (aanm.), waar men bovendien over de voorvaderen van Petrus Hofstede een uitweiding aantreft, die waarschijnlijk van zijne eigen hand afkomstig is (zie hierna blz. 111[1]). Men bemerkt daaruit dan hoe zekere familietrots hem niet vreemd was. Met hooge ingenomenheid wordt ook aan zijn overgrootvader Johannes Beeltsnyder herinnerd. „Zyn Weleerwaarde" — zoo heet het met het oog op laatstgenoemde „mogte reets schryven in het jaar 1664, toen de meeste familien, die nu het hooft zoo trotsch opsteken, nog onbekent waren: dat *zyn overledene Broeder en Zwagers tot ampten en waardigheden beide in de Kerke en in de Politie waren verheven geweest.* Zie zyn Opdragt voor het *zalig afsterven van den jongen zone Jerobeams*". Uit een anderen Opdragt voor zijn *Gekroonden Stephanus* blijkt ons, dat zijn Broeder Burgemeester te *Kampen*, een der drie hoofdsteden van *Overijssel*, is geweest, en dat hij onder anderen tot een Zwager heeft gehad BUCHO WIARDA, Geheimen Raat van den Vorst van *Oostvrieslant*, en Amptman tot *Lier.* Nog zien wij uit een derden Opdragt voor zijn *Cathecismus*, dat twee zijner Zusters zijn getrouwt geweest aan de gebroeders GUILIAEM en JOHAN BERT, gesproten uit een geslagt, nog heden ten dagen in de *Walsche Provincien* door zijn Outheit en Goederen beroemt In volgende tijden heeft het huis der BEELTSNYDERS *Ministers van Staat*, *Raden*, *Secretarissen*, *Consuls* en voorname *Kooplieden* ten nutte van het land hervoortgebracht, gelijk er nu ook mannen van dezelfden naam of in *Hollant* en elders op het kussen zitten, of als mede-steunzels van de *Amsteldamsche* Beurs bekent zijn. Onderwijlen hebben zig de Hofstedes in de kerk beroemt gemaakt, en dezelve met hunne groote gaven reets een eeuw lang gedient. Een Digter, die gewoon is ons zijne gedichten te *communiceeren*, doelt daar op, wanneer hij den Heer PETRUS HOFSTEDE (zoon van den Weleerwaarden, zeer geleerden en godvrugtigen JOH. HOFSTEDE, die als Predikant te *Groningen* gestorven is, na voor de beroepinge van '*s-Gravenhage* bedankt te hebben, en die gehuuwt was aan MARIA ABBRING, van welke de heer KOCK in zijn lijkrede over voornoemden JOH. HOFSTEDE zegt, *dat ze uit een Familie gesproten is die als een oud geslagt in het Goregt bekend is)* bij zekere gelegenheit dus toejuigt:

HOFSTEDENS stamhuis reets voor hondert jaar beroemd
Word heden nog met lof van ieder een genoemd,
In Drenth, in Groningen en de Overijssel landen:
BEELTSNYDERS hadden daar 't regeerings roer in handen.
Voor lange pronkten zij, in Steden en in Staat,
Als steunzels van het Landt. als Pylaars van den Raad.
HOFSTEDENS blonken in Gods Kerk als flonkerlichten
Als Leeraars. die Gods volk door leer en leven stichten.

Omtrent den persoon zijns vaders deelt Petrus Hofstede slechts bij eene enkele gelegenheid iets mede, en wel in zijne *Bijzonderheden over de Heilige Schrift* (II, blz. 322, 323 aanm. vgl. III, blz. 20—25), waar Johannes Hofstede voorgesteld wordt in gepeinzen staande op het graf van Theodorus à Brakel te Makkum Zijn overgrootvader,

Een en ander moge volstaan, om ons te doen zien, dat Petrus Hofstede voortkwam uit een achtbaar geslacht, dat degelijke predikanten aan de Gereformeerde Kerk hier te lande geschonken had.

Hijzelf werd den 16den April 1716 te Zuidlaren, de laatste standplaats zijns vaders vóór Groningen, geboren, als op één na het oudste der tien kinderen van Johannes Hofstede [1]).

Vier jaren later verhuisden zijne ouders naar Groningen.

Is van Petrus' jeugd vóór zijne inschrijving in het album academicum van Stad en Lande niets bijzonders bekend, eenmaal student zijnde, deed hij reeds velen van zich spreken.

J. Beeltsnyder, op wien hij, gelijk ons hiervóór gebleken is, zich bijzonder beroemde, vermeldt hij in latere jaren nogmaals als een' man, die reeds in het begin der vorige eeuw het Evangelium verkondigd en beleefd heeft, en wiens geleerdheid en Godsvrugt nog tot den dag van heden in zijn vaderland in de grootste zegening en achting is (zie P. Hofstede *Godgeleerde en Geschiedkundige Verhandeling over het klein getal der egte martelaars*, blz. 92).

[1]) Uit het huwelijk van laatstgenoemde werden in het geheel tien kinderen geboren. Drie van deze zijn op jeugdigen leeftijd gestorven. Petrus had nog eene zuster, die, in 1714 geboren, ouder was dan hijzelf. (Vgl. den genealogischen staat der familie Hofstede, Bijlage).

§ 2

Hofstede's verblijf aan de Academie te Groningen. De Pseudo-Studiosus.

Het lag voor de hand, dat de zestienjarige Petrus, die, gelijk dit met zeer vele predikantszonen in dien tijd het geval was, aan de theologische studie zich wijden zou, de Academische lessen te Groningen zou volgen. Den 10den September 1732 werd hij dan ook aldaar „gratis" als student in de philosophie ingeschreven onder het rectoraat van den bekenden Godgeleerde Anthonius Driessen, den slagvaardigen polemicus, den warmen voorvechter der kerkelijke rechtzinnigheid. Het was niet onder bij uitstek gunstige omstandigheden, dat hij het studentenleven intrad.

Het wetenschappelijk peil aan de Hoogeschool te Groningen in de eerste helft der achttiende eeuw stond niet zeer hoog [1]). In de jaren, die de jeugdige Hofstede er doorbracht, was het onderwijs in geschiedenis, logica, eloquentie, Grieksch en exegese des N. Testaments verdeeld tusschen de Hoogleeraren Rossal en Offerhaus; de philosophie werd gedoceerd door den van onrechtzinnigheid verdachten [2]) N. Engelhard, en door N. Tilburg, een' geleerde van bijbelsche overtuiging. Allicht heeft ook de beroemde jurist Barbeyrac,

---

[1]) Chr. Sepp *Johannes Stinstra en zijn tijd*. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis der Kerk en School in de 18de eeuw. Amsterdam 1865, I, blz. 72.

[2]) Dr. J. W. A. Jonckbloet *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen, ter gelegenheid van haar vijfde halve eeuwfeest, op last van den Senaat uitgegeven*. Groningen, 1864, 4° blz. 70.

wiens faam vele buitenlanders herwaarts trok, den student Hofstede meermalen onder zijne toehoorders gehad.

Behalve Driessen waren Hoogleeraren in de theologische faculteit: Otho Verbrugge, „een verstandig en voorzichtig man" [1]), Voetiaan, Albertus Voget, in 1736 vertrokken, behoorende „tot de mildere, vrijzinnigere Coccejanen" [2]), Cornelis van (à) Velzen, „beslist Calvinist en zuiverheid in de leer op zeer hoogen, misschien soms op wel wat te hoogen prijs stellende" [3]), en eindelijk „de beroemde en veelwetende" [4]) Daniel Gerdes, sedert het begin van 1736 als opvolger van Voget te Groningen werkzaam, een Godgeleerde, van wien getuigd is, dat hij gewoon was alles „onpartijdig" te toetsen aan de uitspraken der H. Schrift [5]).

Van deze mannen, die dus allesbehalve één en hetzelfde standpunt innamen, moet Hofstede als student te Groningen onderwijs hebben genoten. Dat hij intusschen nog met iets anders dan met het genieten van onderwijs zich in dien tijd heeft beziggehouden, wijzen de Acta Senatus Academici aldaar uit. Tot viermaal toe vermelden deze zijn' naam in verband met ergerlijke baldadigheden [6]). Zou zijne toenmalige strijd-

---

[1]) J. B. F. Heerspink *De Godgeleerdheid en hare beoefenaars aan de Hoogeschool te Groningen, gedurende het 250-jarig bestaan der Akademie*. Groningen 1864. Eerste gedeelte, blz. 92.

[2]) Idem, blz. 93.

[3]) Dr. S. D. van Veen *Uit drie eeuwen. Zes Jubeljaars-predicatien, gehouden door Ds. J. Martinus, Dr. Abraham Trommius, Prof. C. van Velzen, Ds. M. Corstius, Ds. M. A. Amshoff en Dr. S. D van Veen. Met een naamlijst van predikanten te Groningen en korte levensschetsen*. Groningen 1894, blz. 257. Dat van Velzen achting en vriendschap toedroeg aan Johannes Hofstede, blijkt uit het zeer waardeerend gedicht, dat van zijne hand mede achter de blz. 2⁵ genoemde lijkrede van Ds. M. Cock (a. w. blz. 41—44) is opgenomen. De onderstelling is zeker geoorloofd, dat de genoemde Hoogleeraar ook met Petrus Hofstede, reeds vóór deze student werd, van nabij zal zijn bekend geweest.

[4]) Zoo noemde Hofstede zelf later dezen zijn leermeester (*Bijzonderheden over de Heilige Schrift* I, blz. 55).

[5]) A. Ypey *Geschiedenis van de Kristlijke Kerk in de achttiende eeuw*. Agtste Deel. Utrecht, 1807, blz. 170.

[6]) Den 19den Maart 1734 wordt Hofstede genoemd in verband met eene vechtpartij. Den 13den April 1735 in zake van molest en beschimping

vaardigheid eene profetie zijn geweest van hetgeen hem in zijn verder leven kenmerken zou? In ieder geval scheen zij reeds in zijn' studententijd hem aangeboren. Maar nog op andere dan handtastelijke wijze openbaarde zij zich toen. Wij denken hier aan het geschrift, dat in een der jaren, waarin Hofstede student te Groningen was, anoniem, zelfs zonder opgave van jaartal en naam van den drukker, het licht zag onder den titel *Pseudo-Studiosus Hodiernus, sive Theologus Groninganus Detectus & Refutatus.* Dat is: *Hedendaagsche Naam-student of Groninger Godsgeleerde ontdekt en wederlegt. Door R. L. O. R. S. Sanctae Theologiae Studiosus.* — Veler aandacht trok dit boekje tot zich; zoo druk werd het gelezen, dat het zelfs binnen zeer korten tijd op onwettige wijze te Amsterdam nagedrukt werd en in 1738 te Leeuwarden een „Tweede *Egte Druk*" ervan verscheen, „*vermeerdert met een Vervolg van eenige Brieven en Gedichten, voor en tegens R. L. O. R. S. S. T. S. Opsteller der Naam-student geschreeven, En met des Zelfs Verdedigende Aanmerkingen en een Voorreden verrijkt.*" — Er zijn drieërlei redenen, die ons nopen Hofstede als den auteur van dit geruchtmakend boekje te noemen.

Ten eerste het getuigenis van verschillende schrijvers uit vroegeren en lateren tijd. In de *Kralingiana*, een' bundel

---

van burgers. Den 27sten April 1735 wordt hij beschuldigd van het werpen van steenen naar den „vigilem nocturnum". En op dienzelfden dag klaagt een zijner medestudenten „de injuria sibi facta per Stud. Hofstede". Deze erkent hem tegen den grond geworpen, en jenever in het gezicht geduwd te hebben, omdat hij het verzoeningsborreltje van H. niet wilde accepteeren. „Studiosus Hofstede narravit quod ipse quoque projecisset in terram Stud: Zyphart; Quod vero attinet potum qui dicitur jenever (juniperi) in os Zyphardi impactum, fatebatur factum, quia oblatum ipsi poculum pacificum, non sine convicio, recusaverat ab Hofstedio accipere", etc., etc.

In de zaak van den nachtwacht werd H. veroordeeld tot zes weken huisarrest, „om geduirende gem: ses weeken in het publijk niet te mogen verschijnen, 't zij over dag, 't zij bij nagt". De mishandeling van den student Zyphart berokkende hem eene boete van 6 zilveren ducatonnen, binnen 8 dagen te voldoen. Beide vonnissen zijn d. d. 5 Maji 1735.

Bovenstaande mededeelingen dank ik den Heer Mr. C. P. L. Rutgers, commies-chartermr. aan het Rijks-archief te Groningen, alwaar zich de Acta Senatus Academici bevinden.

geschriften, waarin Hofstede zelf op eene of andere wijze waarschijnlijk de hand heeft gehad, wordt niet onduidelijk op hem als auteur van den *Pseudo-Studiosus* gezinspeeld [1]). Een zijner tegenstanders belooft later zich ook tot „de *Groninger Naamstudenten*" te zullen wenden om een en ander aangaande Hofstede's levensgeschiedenis te vernemen [2]). In een tamelijk bekend schotschrift, getiteld *Voor Petrus Hofstede* [3]) wordt ook onomwonden het auteurschap van den *Pseudo-Studiosus* aan Hofstede toegekend. De populaire Dr. Jan Scharp, die dezen later zeer van nabij gekend heeft en met hem bevriend is geweest, noemt hem in eene hulde, aan zijne nagedachtenis gebracht: „van de jeugd af een vijand van alle Naamstudenten" [4]). Voorts spreekt ook de Utrechtsche Hoogleeraar Saxe het vermoeden uit, dat Hofstede de auteur van den *Pseudo-Studiosus* zal geweest zijn [5]). De kerkhistoricus Chr. Sepp verwijst in het exemplaar van den tweeden druk, uit zijne bibliotheek afkomstig [6]), naar de bedoelde woorden van Saxe, die hij uitdrukkelijk vermeldt als volgens zijne meening „zeer gepast", op grond daarvan, dat Hofstede,

---

[1]) Vgl. het in 1758 verschenen „Agtste Boek" der *Kralingiana*, blz. 71: Th. van der Groe, predikant te Kralingen, om wiens polemiek met Hofstede zich hier alles beweegt, wordt op spottende wijze voorgesteld als het hoofd eener gefingeerde Sociëteit, die aan Proponenten en Predikanten verschillende „difficile Vraagstukken" (blz. 69) ter beantwoording voorleggen zou. Voor de „Kamer van Groningen' — (de Sociëteit is in Classen of Kamers verdeeld) — zou voor het eerste halfjaar de vraag luiden: „Of er hoop van behoudenis is voor den schrijver van den *Groninger Naamstudent?*"

[2]) Vgl. *Anti-en-Ana. Verrat in een Brief van Provisioneele Dankzegging, aan den Heer Biographus Honorarius Te Rotterdam, Geschreeven door den Neef, van den Vroomen, Eerzamen en Geleerden Lutherschen Koster in 's-Gravenhage.* Amsterdam, MDCCLXXXI, blz. 90. Ook blz. 15 van dit tegen H. gerichte werkje (waarover later meer) vindt men eene toespeling op den *Pseudo-Studiosus*.

[3]) MDCCLXXXVI, blz. 5, 6. „Volgens alle waarschijnlijkheid" — wordt er aan toegevoegd.

[4]) Zie den *Bundel van Lijk-Gezangen*, in 1804 bij gelegenheid van Hofstede's overlijden uitgegeven door Scharp, Voorrede, P. XII.

[5]) Onomasticon Literarium . . . Traj. ad Rhen. 1775 -1803, VIII, 330.

[6]) Het bevindt zich thans in de Stadsbibliotheek te Rotterdam.

„zoowel te Groningen als te Franeker gestudeerd hebbende, over beide academiën een oordeel kon uitbrengen” Elders geeft Sepp den raad de uitspraak van Saxe in deze „maar zonder aarzelen” [1]) over te nemen. Een tweede grond voor onze bewering, die aan den eersten nog kracht bijzet, is, dat Hofstede zelf — ook al heeft hij het nooit in het publiek beäamd — toch ook nergens ontkent, dat de *Pseudo-Studiosus* van zijne hand is, en dat, terwijl hij toch steeds vaardig genoeg zich betoonde, om valsche geruchten, vooral omtrent zichzelf, tegen te spreken.

Er bestaan echter nevens de genoemde, ook nog *inwendige* gronden, die op Hofstede als schrijver van het bedoelde werkje wijzen. Tot in alle bijzonderheden zijn deze in verband ook met den tijd, waarin de eerste druk verscheen, destijds uiteengezet door Dr. S. D. van Veen [2]) in eene verhandeling over het geschrift in verband met de Theologische studie te Groningen in de eerste helft der achttiende eeuw. Allereerst wordt daarin de *mogelijkheid* van Hofstede's auteurschap aangetoond. De opmerking wordt dan gemaakt, dat de aanwijzingen, die in den *Pseudo-Studiosus* omtrent den schrijver voorkomen, uitnemend van toepassing zijn op Hofstede.

---

[1]) *Johannes Stinstra en zijn tijd*, I, blz. 103. Er is dan ook onder de tegenwoordige historie-schrijvers niemand, die het bovenstaande uitdrukkelijk tegenspreekt. Zelfs in populaire geschriften van dezen tijd schijnt het als een bekend feit te worden aangenomen, dat het anonieme werkje: „Hedendaagsche Naamstudent' Hofstede tot schrijver heeft. (Een voorbeeld hiervan levert het „Zondagsblad van De Amsterdammer, Dagblad voor Nederland”; 10 November 1895, blz. 378. Zie ook Dr. J. van Vloten in „De Levensbode”, III, blz. 322. — In een exemplaar van den Pseudo-Studiosus. dat mij op ongezochte wijze in handen kwam, en dat blijkens eene aanteekening op een der eerste bladzijden afkomstig is uit de Bibliotheek van Ds. M Bosch, achter wiens naam het jaartal 1780 gevoegd is, vond ik op het titelblad, waarschijnlijk van de hand van dienzelfden Ds. B. vermeld, dat de schrijver van het werk is Petrus Hofstede † 1803. — Zoo zou er meer zijn te noemen.

[2]) *Iets over de studie der Theologie te Groningen in de eerste helft der achttiende eeuw*, blz. 244—246. Dit opstel is te vinden in „Historische Avonden. Bundel, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Groningen, ter gelegenheid van zijn tienjarig bestaan.' Groningen, 1896, blz. 243—264.

Betuigt toch de auteur bij herhaling student [1]) te zijn, heet het, dat hij zijne „*Academische studiën* nog lange niet ten einde gebracht hebbe" [2]), zegt hij: „Grage wilde ik de gunst der *Groningers*, by wien ik tot nog toe altyd met genoegen het eelste van myn jeugt versleten hebbe, behouden" [3]) — al deze gezegden kunnen gevloeid zijn uit Hofstede's pen. En zoo voegt ook de herinnering aan de „Zamenspraaken" [4]), die hem dikwijls met de Professoren te Groningen gegund waren, zeer goed in den mond van Hofstede, die door zijn' vader in de gelegenheid was geweest met de Hooggeleerde Heeren aldaar in aanraking te komen [5]).

Bovendien treffen wij merkbare overeenkomst aan tusschen stijl en geest van den *Pseudo-Studiosus* en die van latere geschriften, welke Hofstede tot auteur hebben. In het bijzonder bespeuren wij die overeenkomst tusschen den bestraffer der Naamstudenten en den schrijver van *Het Leven van den wijdvermaarden Janus Vlegelius*, meer dan veertig jaren daarna anoniem, maar ongetwijfeld van Hofstede's hand, verschenen.

Zoo wordt de mogelijkheid van zijn auteurschap *waarschijnlijkheid*, en deze komt, wanneer wij daarbij de te voren genoemde uitwendige gronden in aanmerking nemen, de *zekerheid* zeer nabij. Een en ander doet ons dan ook de zeker niet al te gewaagde stelling uitspreken: alles pleit er voor, dat men niemand anders dan Hofstede voor den schrijver van den *Pseudo-Studiosus* te houden heeft. — Het werk moet dan geschreven zijn, gelijk door Dr. S. D. van Veen met

---

[1]) Zie bijv. blz. 8. — De aanhalingen geschieden door mij naar een exemplaar van den 2den druk, dat mijn eigendom is. Deze 2de druk moge de sporen dragen van eenige wijziging, die veranderingen zijn van geen ingrijpend gewicht, en doen aan de hoofdzaak niets af.

[2]) blz. 9.

[3]) *Vervolg*, blz. 170, 171.

[4]) blz 148.

[5]) Vgl. hiervóór blz. 3.

aanvoering van allerlei bijkomende omstandigheden aangetoond is [1]), in het begin van 1737.

De *inhoud*, die, — wat de hoofdzaken betreft — nog altijd als een niet verwerpelijke bron mag beschouwd worden voor de kennis der theologische studie te Groningen in dien tijd, is gericht tegen de toenmaals maar al te groote schare van Academieburgers, die, nalatig in de beoefening der wetenschap, slechts één doel voor oogen hadden: zoo spoedig mogelijk tot het predikambt te geraken. Werd dit laatste voorheen in de grootste eere gehouden, en gevoelde men toen over 't algemeen het gewicht dier heerlijke bediening, thans achtten de meesten er zich wèl toe bekwaam: „Een Smit de mooker, een Snyder de schare, en een Knoopemaker de naalde te swaar vallende, dreigt aanstonds de Geleerde Werelt om Predikant te willen worden, en wort van het onwetende graauw met blydschap aangenomen. Een Landbouwer zyn bier niet naa genoegen konnende uitzetten, verlaat zyn vrouw en kinderen en loopt met een dolle kop na de Academy, om daar zyn geluk te beproeven. Een Paruikemakersjongen, met zyn Baas verschil krygende, smyt de doos ter neer, en laat zyn naam by de *Rector Magnificus* intekenen, hoopende zoo hy zyn zugt tot de letteren slegts te kennen geeft, wel haast een eerlyk onderhoud te zullen genieten, en wort dus doende, *schoon hy alzo wel tot de wetenschappen bequaam is*, *als de vos tot de ploeg*, om met den Groten *Owen* te spreken, in de order der Godgewyde jongelingen aangenoomen" [2]). Dat nu van zulke Naamstudenten de straten van Groningen wemelden, en dat daartegen niet door meer gezaghebbende mannen was gewaarschuwd, gaf den schrijver aanleiding zijne stem te verheffen. Daartoe wil hij nu den Pseudo-Studiosi de gelegenheid schenken zich te spiegelen aan het beeld van den theologischen ideaalstudent, gelijk hij zich dat voorstelt. De eischen, waaraan

[1]) t. a. p. blz. 246—248.

[2]) blz. 7.

zulk een beantwoorden moet, worden achtereenvolgens genoemd.

I. Het eerste vereischte voor een aanstaand predikant is — om met het natuurlijke te beginnen — gezondheid en lichaamskracht. En voldoen nu de meesten der studenten daaraan? „O Neen! zy koomen met een stram en afgebeezigt ligchaam, daar ze het beste van hunne levenszappen in den Akkerbouw, of andere zwaare bezigheeden verteert hebben, al knuggende en steenende op onze *Academie*, om het slegtste van hun leeven, daar ze het beste in wereldsche, en aardsche zaaken verquist hebben, in den dienst Gods te besteeden" [1]). Aan voorbeelden geen gebrek. „Wie koomt by *Monsjeur Brandinus*, en hoort niet dat zyn borst gorgelt als een orgelpyp. Wie heeft ooit *Monsjeur Canisius* gezien, zonder met een gedagt te hebben, dat hy het wegens zyn swakke ligchaams gestalte, en vervallen weezen, volgens den loop der natuure niet langer dan vier jaaren goed zal konnen maaken. Wie ziet *Monsjeur Dagobert* langs de straaten schuiven, en gelooft niet, dat hy wegens zyn pynelyke trony, en eeltige leden eeuwig met winden, en jicht (Podagra is te veel voor een man van dat character) gekwelt is" [2]).

II. Een aanstaand predikant mag niet mismaakt zijn en geen in het oog loopende gebreken hebben aan lendenen of oogen, opdat zijne hoorders daardoor geen aanstoot aan hem nemen Reeds de ceremoniëele wet onder het O. Testament [3]) schreef immers voor, dat een bedienaar des altaars vrij moest zijn van alle uiterlijk gebrek. De zedelijke beteekenis van deze wet is van kracht gebleven onder de N. Bedeeling. En hoe staat het nu in dit opzicht met de theologische studenten te Groningen? „Het schynt, of de alderonreinste tegenwoordig *met voordagt*, om de Godsdienst belaggelyk te maken, tot de Predikdienst geschikt worden: Wie kan de verlopene Landman

---

[1]) blz. 12, 13.

[2]) blz. 13.

[3]) Levit. 21 : 17—22.

Eubulus, zonder dat hem zyne oogen van traanen overloopen, aanschouwen? Wie derft zyn gezigt op de belapte Paruikenmaker *Monoculus* zonder schrik, en walginge vesten; jaa wie slaat zyn oogen op *Monsr. Govaart* en sweert niet, dat hy alle morgen (schoon ik geloove dat een puttertjen hem van de voeten zoude konnen drenken) ten minsten een half-pintje Janever-water ruineert, geevende zijn mismaakte, en roode trony daar toe niet weinig aanleidinge: Wie koomt de Oostviesche C r a t e s te gemoete, en verbeelt zich niet een Savoijer met een kykkast op den rugge te zien spanceeren, en *Monsr. Monsterus* zonder aan het Stradavids-mannetie, dat zich hier onlangs voor een stuyver op een kinder-tafeltje vertoonde, te gedenken" [1]. Overbodig is het niet, dat de schrijver er nog aan toevoegt met deze lichaamsgebreken niet te spotten.

III. Een derde vereischte: hij moet een lieflijke, ten minste eene heldere, zuivere en verstaanbare uitspraak hebben. Zoo toch worden de waarheden, die hij te prediken heeft, aantrekkelijk gemaakt, en de toehoorders lichter gewonnen. Reeds in de oudheid hebben heidensche en christelijke redenaars daardoor groote kracht geoefend.

Wat is daarvan nu bij de Naamstudenten te vinden? Wat bevalligs is er bij hen op dit punt? „Voorwaar minder als in het balken van een Woudezel, of collen van een Maartsche kater. Veele en wel de meeste hebben zulk een holle, en wreede uitspraak, dat een Blinde eerder gelooven zoude een Raave te hooren babbelen, dan een mensch, die Predikant denkt te worden, te hooren redekavelen: Ja zommige spreken zo onbeschoft, en plomp, dat het mij niet verwonderen zoude, indien de Jongens 'er malkander om plukhaairden, of hun taal meer na 't *Hottentots* dan na het *Molqueerents* was sweemende. Ik wil te minsten wel bekennen, dat het my dikwyls zoo onmogelyk is *Monsr. K....* te konnen verstaan, voornamentlyk als hy van *Vrusten* en *Raunen* spreekt, als het my

[1]) blz. 14.

onmogelijk schynt hem ooit van zyn verwaantheid te konnen geneezen" [1]). Anderen weer stamelen zoodanig, dat zij nauwelijks in 15 minuten een zin van even zoovele woorden kunnen uitbrengen.

IV. Voorts dient hij van „een grootmoedigen, en courasieusen inborst" [2]) te zijn. „Grootmoedig", om zijne waardigheid niet voor anderen bespottelijk te maken; „courasieus", om de vijanden van God en de Kerk te wederstaan. Na historische voorbeelden van een dergelijken moed, die geen oogendienst kent, te hebben opgenoemd, richt de schrijver den blik wederom op zijne omgeving. Hoe kan men die edelmoedigheid verwachten van een mensch, „die geen regt denkbeelt van de waardigheid en voortreffelykheid zyner bedieninge heeft, die 40 jaren niets anders gedaan heeft, als in de mest te wroeten, of gelyk een Ezel de pakken na de moolen te dragen?" [3]) Hoe die „courasieusheid" van iemand, „die van kindtsbeen af gewoon is geweest, op 't wenken van zyn *Jonker*, die hy voor het grootste Creatuur der weerelt houdt, te zidderen en te beeven, of dagelyks van zyn *baas* met de rotting en bollepees op een slaafagtige wyze behandelt te worden" [4]). Ongetwijfeld bestond er aanleiding, om op dit gevaar te wijzen. Een staaltje: Zekere Heer Heraldus, wien op een academisch college de vraag werd gesteld, hoe hij, zoo onkundig in Westersche en Oostersche talen en andere wetenschappen, nog hoop op een beroep durfde koesteren, gaf, „na zig eerst met een knoopemakers swier, volgens zyn gewoonte, eens om de kinne gewreven te hebben," lachend ten antwoord: „*Ho! Ho!* is het anders niet, onze Heer [5]) zeide tegens my, „toen ik na de Hoogeschoole ging, dat, als ik my maar van

---

[1]) blz. 16.
[2]) blz. 18.
[3]) blz. 21.
[4]) blz. 22.
[5]) Bedoeld is zijn „Dorpsschout" of „Amptman".

„de fymelaars afhield, en naa zyn genoegen wilde prediken, „hy my wel een plaatse zoude verschaffen, en daar zal ik wel oppassen" [1]).

V. Ook een levendige verbeeldingskracht, een schrander oordeel en een vast geheugen moeten hem eigen zijn. Het laatste, om zonder stotteren een uur lang eene predikatie te kunnen reciteeren. Verbeeldingskracht mag hier allerminst met inbeelding verward worden, „eene der gevaarlijkste Zantplaten, waarop de Academische Jeugt kan vervallen" [2]). Treurige voorbeelden van gebrek aan verbeeldingskracht en oordeel worden bijgebracht. Hecht men aan *oordeelen* hier evenwel de beteekenis van *iudicare*, het beoordeelen van anderen, dan is daaraan onder de Naamstudenten geen gebrek. Hoort hen toch in dien zin oordeelen: „*Die gaat hen al te los* (het is de Heer *Silvius*, die zoo styf niet gaat, als een Brouwers Knegt, wiens zeenuwen en peezen, door de uitwazingen der draf zyn opgekrompen). *Die zit de hoed te dwars op 't hooft* (het is myn Heer *Hermes*, die altyd Engelsche hoeden draagt, die een slagje fynder zyn als de zulke, die de Boeren van de omswervende Israëliten, voor een rotterigen appel koopen). *Die zyn klederen zyn te wilt* (zy meenen 'er myn vriend *Edelhart* meede, want hy draagt nooit een brune rok met geele opslagen, gelyk in *Oostvriesland*, zoo als ik zie, tegenswoordig de moode is). *Die zyn schoenen zyn te dun* (het is de Heer *Rogier*, die 'er nooit spykers in heeft, gelyk *Monsr. Bysterkyk*, die ze juist niet uit menage, maar om dus te vaster en met minder gevaar *de gladde Groninger straaten*, die hy niet gewent is, te konnen gebruiken). *Die zyn gespen zyn te groot*, (zy hebben 'er myn Heer *Olivier* meede in 't oog, die niet resolveeren kan, zyn schoenen met riemen te strikken, gelyk *Monsr. Rusticus* in 't eerste plagte te doen, misschien omdat hy toen met lykdorens gequelt was). En men maakt uit dit alles

---

[1]) blz. 22, 23.
[2]) blz. 23.

een false sluitreeden: Het zyn Weereltlingen die in de weelde verzoopen leggen" [1]).

Nu moge het waar zyn, dat er over 't algemeen nog wel blyken van een goed geheugen gevonden worden, wat is geheugen zonder oordeel? „Een Horologie, dat eene van zyn voornaamste raaden ontbeert" [2]).

VI. Hij moet nederig en vredelievend zijn Wat het eerste betreft, de titel van „myn Heer" maakt de Pseudo-Studiosi zoo met zichzelf ingenomen, dat zij schier niemand meer kennen. „*Monsr. Hoovaart*, die voor twee jaaren met het hoedjen onder de armen een elle laaken verkogt, ziet nu met veragtinge de geheele Weerelt aan, en verwondert zig zelven over zyn groot geluk, en toekoomende Heerlykheid, zig niet verweerdigende ymant te groeten, of aan te zien, die zig niet alvoorens vernedert zyn Majesteit met deeze batze woorden aan te spreken: *Salve Domine Hovaart S. S. Theologiae Studiose: Zyt gegroet myn Heer Hovaart Student in de Heilige Godgeleerdheid*" [3]). Wat de vredelievendheid aangaat, hoe kan iemand zulk eene gezindheid koesteren jegens vreemden, die er jegens zijne naaste omgeving geen blijk van geeft? „Die zyn Wyf daags eenmaal wat eeten geeft, en driemaal met een eiken stok exerceert, gelyk laast genoemde persoon [4]), als hy te huis is, gewoonlyk in plaats van een wandelinge naa den eeten doet, kan die wel een Gemeente lief hebben?" [5]).

VII. Eindelijk moet een predikant „Godvrugtig, en een waaragtig Christen zyn" [6]). Is dit niet het geval, dan baat al het andere niets. En hoe staat het nu op dit punt met de

---

[1]) blz. 28, 29.

[2]) blz. 31.

[3]) blz. 32.

[4]) Bedoeld is zekere *Dagobert*, die er zoo „wreed en toornig" uitziet, „dat 'er een Ridder van Maltha van loopen zoude gaan, en een *Roelant* van zoude trillen, indien hy hem onverwagt quam te ontmoeten" (blz. 32, 33).

[5]) blz. 33.

[6]) Idem.

Groningsche toekomstige predikanten? Het is mogelijk, „dat 'er eenige onder deeze menschen zyn, die waarlyk den Heere in opregtigheid des herten vreezen, en ook moogelyk deel aan zyn kruis-dood en opstandinge hebben", de schrijver kent echter ook anderen: „Qui Curios simulant, & Bacchanalia vivunt", die wèl 's Zondags driemaal ter kerk komen, „onder „schyn van indruk en demoedigheid", maar „dikwyls, wanneer ze in hunne binnekameren zyn, lagchen en spotten met die eenvoudige menschen, (zo als zy ze noemen) die stigtinge en opwekkinge uit een Predikatie meenen te haalen" [1]).

Na de opsomming der vereischten voor het predikambt, volgt de uiteenzetting van wat een aanstaand theoloog te weten en te doen heeft, eer hij de Godgeleerde loopbaan betreedt, en van de wijze, waarop hij zich dan verder te gedragen heeft.

Het eerste, wat hij te doen heeft, is voorzeker zichzelf te onderzoeken of hij tegen het gewicht van het ambt is opgewassen. Is dat niet het geval, dan zie hij terstond er van af.

Maar ook hij spore in eigen hart nauwkeurig op, „wat hem eigentlyk wel doet begeeren een Nazireer Gods te worden" [2]). En nu meent de schrijver te weten, dat bij de Naamstudenten bedoelingen van stoffelijken aard op den voorgrond staan. „Wat bewoog de Zoon van Vulcanus dog anders zyn beroep te laten vaaren, en Predikant te gaan worden, als omdat zyn Beminde liever Juffrouw genaamt, en van een Meid wilde opgepast worden, als ten kosten van hare vingers langer Bonnetten te maken, welk oogmerk zy ook bereikt heeft: Want de man heeft het reets door gedurig loopen en draven (in compagnie nogtans van zyn Wyf) zo ver gebragt, dat hy (schoon hy niet een eenig woord buiten zyn Moedertaal, om nu van andere wetenschappen niet te spreken, verstaat) tot groot genoegen van verscheidene Inwoonders

[1]) blz. 35.
[2]) blz. 40.

dezer plaatze, tot Predikant in een Dorpje, onder de muuren van deze stad gelegen, geroepen is, daar hy zulk een opgang maakt door zyn gestoolene Predikatien, dat zommige zig niet ontzien te zeggen, dat het te wenschen was, dat alle Predikanten in *Groningen* zulke wakkere mannen waaren" [1]). Na nog andere voorbeelden in dien geest aangehaald te hebben, vraagt de schrijver: „Wat bewoog die gantsche trein van Helden, die reets op ons Toneel verscheenen zyn, dog anders op deeze Academy te koomen, als omdat de eene het Paruikenmaken, wegens zyn schranderheid niet leeren konde, de andere omdat hy wegens zyn slegte konst, niet tot de weerdigheid van Knopemakers Baas konde worden verheeven, de derde omdat hy, schoon hy reets eenige jaaren onder de Lappedieven verkeert hadde, nog niet in staat was, om een Kinder-onderrokje te maken?" [2])

Het derde, dat hij te doen heeft, is te bedenken of zijne geboorte ook zoo gering zij, dat men er later aanstoot aan zou kunnen nemen, en of hij de toereikende middelen bezit, om zonder overhaasting zijne academische studiën ten einde te brengen. Mist hij die „ronde Gooden, op wiens altaaren in deeze tegenwoordige weerelt nagt en dag gerookt word" [3]), dan moet hij veel, dat hem noodig is bij zijne opleiding tot predikant, ontberen. En daarom is het noodzakelijk vooraf te berekenen, of men behoorlijk studeeren kan. Had M o n s r. M o n o c u l u s dit gedaan, „hy zoude met die gescheurde en gevlekte rok, die een edelmoedig Bedelaar misschien nog wel eens zou doen bloozen, zo onbeschaamt niet in de lessen der Hoogleeraaren zyn verschenen, en by fatsoenelyke menschen zyn gekomen: Want zyn hoed gelykt eerder na die van een Paruikmakers Jongen, dan na die van een Student in de H. Godgeleertheid: zyn kouzen zyn zo doorlugtig als ingeslaagene

---

[1]) blz. 42, 43.
[2]) blz. 45.
[3]) blz. 48.

vensterruiten; zyn schoenen zo hol, en van een geborsten als een hondert jaarige Wilgeboom; zyn hembden zo nikkerswart als of ze in de helle gewasschen, en van de Dogters van Donoë gestyfd waaren; zyn broek zo gapende, als een douzyn Boeren, die peerdeboonen eeten. Kortom, indien gy by dit alles een lange verroeste deegen (daar zyn Grootvader, als Corporaal van een troep Ratelbeeren, de Bisschop van Munster in 't jaar 1672 meede te gemoete trok) voegt, zult ge u uw ligtelyk een Spaanschen Avanturier, of gelukzoeker konnen verbeelden" [1]). En aan zulk een moet dan die uitmuntende bediening toevertrouwd worden! Zoo ver heeft hij het intusschen met groote moeite gebracht, dat zijn bibliotheek in anderhalf jaar „reets verscheide voortreffelyke werken" bevat, „als een *half versleeten Rudimenta; Comeni Janua Linguarum; een Boekzaal van Rabus met een plaatjen daar voor; Cats Phyllis en Anna; Markii Synopsis Analytica; een Postryder van 't jaar 1714, en een Cantoor Almanach van Geert Simens, met vier uitgeleezene Dissertaties over verscheide stoffen*" [2]). Edoch „een regt Student" moet aan boeken „ten minsten 's jaarlyks de prys van 100 guld." [3]) besteden.

Hetgeen een student in de Godgeleerdheid te weten heeft, is — om de eigenlijke theologische wetenschap voorloopig te laten rusten —: grondige kennis van het Latijn. Daarmede is het bij de heeren treurig gesteld. Zij schijnen die kennis voor zich niet noodig te achten. Monsr. Eigenwijs bijvoorbeeld maakte de volgende aanteekening onder zeker college: „Illa divisio non est commoda necessaria & utila"; en bij eene andere gelegenheid: „Illa est praestantissimus liber, dixit Professor N. N." Ondeugend wordt er aan toegevoegd: „De Man schijnt bijzonder veel van het *Foemininum genus* te houden" [4]).

---

[1]) blz. 49, 50.
[2]) blz 50.
[3]) blz. 48.
[4]) blz. 55.

Naast het Latijn dient het Grieksch te worden gekend. De theoloog, die niet op de hoogte is van de taal, waarin een groot gedeelte der Heilige Schriften gesteld is, staat machteloos tegenover dwaling en ketterij.

Met de kennis dezer talen dan gewapend, trede hij de Academische loopbaan binnen, die vervolgens beschreven wordt.

In het eerste jaar bekwame de pas aangekomen student zich in het Latijn en Grieksch, leze hij de Kerkvaders — om van nuttige Heidensche auteurs te zwijgen; tevens leere hij het Hebreeuwsch, en is hij dat eenmaal machtig, het Chaldeeuwsch, — het Syrisch, Arabisch en andere talen nu daargelaten. Hoe is het in de werkelijkheid? De kennis van het Hebreeuwsch, hoe noodzakelijk ook, staat onder de Pseudostudiosi op zoo lagen trap, dat er niet één is, die niet, wanneer hij van de *Kametz* en *Atnach* hoort gewagen, in plaats van aan een vocaal, aan een of ander dier uit Arabië, en wanneer hij van een Accent verneemt, aan een vijgeboom in W.-Indië denkt. Maar, hoe worden de zoodanigen dan tot het predikambt toegelaten? zou men kunnen vragen. Het antwoord moet dan luiden 1º dat er classes zijn, waarin met de wet op de toelating tot dat ambt de hand wordt gelicht, 2º dat de Naamstudenten „hondert valsheden, om haare *Examinatoren* of Ondervraagers te bedotten, weeten uit te vinden, en met succes in 't werk te stellen" [1]).

Is alzoo het eerste jaar aan de studie der benoodigde talen gewijd, in het tweede komt de *Logica* aan de orde. Maar „onze Helden" achten ook de Logica onnut en weten er niets van. Zekere Monsr Madock richtte tot een zijner medestudenten de vraag, waar hij vandaan kwam, en toen hij ten antwoord kreeg: „*Uit de Logica*", repliceerde hij terstond: „Heb-je een Lot gekregen?" [2])

Naast de Logica moeten in het tweede jaar de Grieksche

---

[1]) blz. 67.
[2]) blz. 73.

en Romeinsche Antiquiteiten en de Algemeene Geschiedenis worden onder handen genomen. Een vrij breedvoerig pleidooi levert de schrijver, om de beoefening dier wetenschappen voor theologen aan te bevelen en te behoeden voor de aanvallen, die hij van de zijde der Naamstudenten tegen haar onderstelt.

In het derde jaar wacht allereerst de *Physica*, „als het eerste gedeelte der beschouwende Philosophie", die „ons niet alleenlyk tot in de verborgenste vertrekken en geheimste schuilhoeken der Natuure leid, maar ook Gods verbaazende Wysheid en Almagt in de geschaapene Schepzelen doet blinken en glooren" [1]). De „Bastaart-studenten" nu volgen wel voor een deel de Philosophische lessen, doch zij missen philosophischen zin. Een sprekend voorbeeld wijst het uit. „Onlangs" — zoo verklaart de schrijver [2]) — „in de lessen van een zeeker Hoogleeraar zittende, hoorde ik, voor en al eer de Professor nog gekomen was, Monsr. Heraldus, rampzalig lid van deze rampzalige Societeit der Weetnieten, aldus op de vraage: *Wat is de Philosophie?* hem gedaan van een zeker nieuw aankomeling van de zelve order, antwoorden: „De Philosophy „Kerel" (het zyn alle zyn eigen woorden, want ik hebbe ze „aanstonds opgetekent) „dat is een klugtig, en pleizierig ding, „daar leert men donderen, en blixemen, en ys, sneeuw, „hagel en ik weet niet wat voor goed al meer maaken. Wy „konnen door een ...... ik kan het nu zo ras niet noemen, „alderhande beesten doen sterven, jaa Jonge het gaat 'er „wonderlyk toe! De Professor laat ons alle morgen wat mooys „zien, gisteren liet hy houte kereltjes in een glas met water „danzen, en van daag wil hy ons leeren, hoe men menschen „door schieten kan met een roer, zonder dat het boldert, ook „schryft hy met inkt, die brand als vuur, en zo misselyk over „het papier runt, dat ik 'er menigmaal een schrik van op „myn leden hebbe gekreegen, en by my zelven gedagt, dat

---

[1]) blz. 88.
[2]) blz. 91, 92.

„hy zekerlyk een weinigje van de tooverie moeste verstaan. „Jaa ik geloof ook, dat hy 'er niet geheel vry van is, schoon „hy het om de Drom... geen woort wil hebben. Hy zegt ons „wel, hoe dat hy alle deze dingen doet, maar hy praat 'er zo „wonderlyk in om, dat ik 'er althans, al zou ik ook barsten „geen woort van verstaan kan: Ook geloof ik niet, dat hy „het ons te regte wil leeren: Dog dat is niet met al, als ik „het maer zie, ben ik wel te vreden, enz."

De *Physica* worde gevolgd door de *Theologia naturalis* „of waaragtige Metaphysica als het tweede gedeelte der beschouwende Philosophie" [1]).

Er rest vervolgens nog één wetenschap, waaraan men zich te wijden heeft, alvorens tot de eigenlijke studie der *Theologie* over te gaan, en die eene is de *Ethica* „of Zedekunde, als het voornaamste gedeelte der daadelyke Philosophie" [2]). Maar ach, dermate wordt zij onder de Naamstudenten doodgezwegen, dat de schrijver verklaren kan, zelfs het woord *Ethica* nog nooit van hunne lippen te hebben vernomen, ja, dat een der Hoogleeraren, die zich met het onderwijs daarin zou belasten, hiermede niet aanvangen kon, omdat het getal belangstellenden al te gering was.

Zijn alzoo binnen het genoemde tijdsverloop, dat desnoods tot vier en vijf jaren zou kunnen worden uitgebreid, de propaedeutische studiën afgeloopen, dan moet hij zich aanschaffen „een *Systema Theologicum*, of Godgeleert Zamenstel naa zyn genoegen, zonder door een belagchelyke partie-zugt gedreven te zyn" [3]). De *Stellige Godgeleerdheid* worde nu door hem bestudeerd, waarbij hij zich inspanne, „om de zelve dit jaar in zyn hooft te brengen: Zo evenswel dat hy, het geene hy in de voorige drie jaren geleert heeft, niet alleenlyk op gezette uuren, of alleen of met andere, wederom herhaale, maar ook

---

[1]) blz. 95, 96.
[2]) blz. 98.
[3]) blz. 106.

het zelve hoe langs hoe meer vergroote, en uitbreide" [1]). In datzelfde jaar heeft hij ook van de kerkgeschiedenis, alsmede van de „Joodsche Outheden", zoo noodig tot recht verstand ook van veel in het N. Testament, zich op de hoogte te stellen. De onmisbare kennis der „Kerkelijke Geschiedenissen" laat bij de Naamstudenten schier alles te wenschen over. „Heraldus sweert by zyn swarte maanen, dat Augustus de eerste Christen Keizer geweest is" — terwijl hij, toen hem eenige pasgevonden penningen uit de 13de eeuw getoond werden, „zig ten hoogsten verwonderde, dat 'er toen al gelt in de wereld was geweest". Monsr. Eigenwys, vernomen hebbende, dat eenige Godgeleerden op het Concilie van Trente het met Augustinus eens waren, vroeg: „of *Augustinus toen ook aldaar tegenswoordig was geweest?*" [2]) Cleophas beweerde maar niet te kunnen gelooven, dat Constantijn de Groote op gevorderden leeftijd nog zou gedoopt zijn, „want", voegde hij er bij, „wat menschen zouden hem wegens zyn swaarte te doop hebben konnen houden?" [3]) Niet minder fraai maakte het „de Oost-vriesche *Naalde-ridder*", die, toen hij hoorde van Ambrosius als bisschop van Milaan, en van Athanasius als bisschop van Alexandrië, vol verwondering uitriep: „Wel hoe is het moogelyk, zyn die Mannen ook al Paaps geweest, ik hebbe altyd gemeent, dat het goede Gereformeerden waaren!" [4]) Wat de kennis der Joodsche Antiquiteiten betreft, als proeve daarvan slechts het volgende: Monsr. Govaart, die nooit een ander huis dan dat van zijn „Land-jonker" gezien had, was zoo verwonderd bij het aanschouwen van het huis van zeker aanzienlijk Heer, „dat hy als verslaagen over deszelfs wonderlyke pragt, en glans, zig niet bedwingen konde uit te roepen: Waaragtig Salomons

---

[1]) blz. 106.
[2]) blz. 110.
[3]) blz. 111.
[4]) Idem.

Tempel is by dit Kasteel maar een Verkenskot geweest" [1]).

Al deze voorbeelden, hoe apocrief ook schijnend, zijn zoo weinig met de werkelijkheid in strijd, dat er buiten den schrijver „meer dan 50 eigenaardige Studenten gevonden worden, die in haar gewisse overtuigt zyn", dat hij, „niet een duim breed in 't verhalen dezer zeltzaamheeden van de waarheid geweken" is, ja dat hij al het bijgebrachte kan waar maken.

In het vijfde jaar wacht den student de *Theologia Elenctica* „of Wederleggende Godgeleertheid" [2]). Om tot vaster overtuiging te komen is het noodzakelijk, dat hij verschillende Hoogleeraren hoore, en hen allen hoogacht en waardeert. Daaraan ontbreekt echter nogal iets. Terstond geeft men zich bij zijne komst aan de Academie voor een *Voetiaan* of *Coccejaan* uit. „Die een *Voetiaan* is (te weeten die daar voor van zyn Vrienden of Ouders is verklaart) voegt zig aanstonds by zyn zoort-gelyken, en raast op de *Cocceanen*, als een Hannekemaaijer op zyn makker, wanneer hy hem een duyt ontfutzelt heeft". En omgekeerd: „Die een *Cocceaan* is, te weten op zyn maniere, voegt zig by de zyne en noemt die geene, die hy voor meedebroederen moeste erkennen, den gantschen dag niet anders, als Botmuilen, Weetnieten, Scheurmakers, Dikkoppen, geduurig sweerende dat een Cocceaan wel 10 *Voetianen* met huit en hair kan opvreeten, en wat diergelyke fraaiheden meer zyn" [3]). De wederzijdsche beschimping gaat niet zelden alle perken te buiten. „Wanneer de wyn het bloed in de aderen begint hitzig te maaken, en de dampen naa de herzenen doet vliegen, neemt het treur-spel eerst te regte een begin, men telt schielyk de hoofden der gasten eens op, en die de meerderheid aan zyn zyde bevint, grypt den Kelk in de eene, en den Degen in de andere hand, schreeu-

---

[1]) blz. 116.
[2]) blz. 118.
[3]) blz. 121.

wende als een vertorende Visdame, terwyl hy een douzyn vloeken van zyn tonge laat rollen:
VIVAT VOETIANISMUS, PEREAT COCCEANISMUS, Of: VIVAT COCCEANISMUS, PEREAT VOETIANISMUS" [1]).

Zelfs tegen de Professoren richten zij zich in hunne drift: „men stuift als verwoede *Medæaas* naa buiten, en swindelt met meerder geschreeuw als een koppel jonge Kraaien, die voor de eerstemaal hun nest verlaten, naa de huizen der Hoogleeraren toe, daar men hen dan dit avont deuntje vereert: DE HEER N. MOET BOOVEN, DE HEER N. DAAR ONDER, EN DIE HET ANDERS MEENT, DIE SLA DE DONDER. En wat diergelyke janhaagels en ligtmisse spreukjes meer zyn, Heidenen", — laat staan Christenen, tot den dienst Gods afgezonderd — „ten eenemaal onbetaamelyk" [2]).

Het zesde jaar is gekomen. De student heeft daarin genoeg te doen met het *Studium Propheticum*, „of het regte verband der *Prophetische* Schriften, om nu van *Emblematische* en *Exegetische* Collegiën niet te spreken" [3]).

De Naamstudenten echter, wel verre van eenige belangstelling in de bestudeering er van te betoonen, doen „of de *Prophetien* niet meer tot den Bybel behooren, maer alleenlyk uit de herzenen van Coccejus gevloeit zyn; want die slegts van andere *Prophetien*, dan die gemenelyk op de Kinderen *Israels*, en derzelver gevallen onder het *O. Testament*, en op de *Messias* onder het *N. Testament* haar gezigt hebben gewag maakt, wort alhier als een narre, en groene nieuweling uitgekreeten. De Voorzeggingen, die haar opzigt op de daagen des *N. Testaments* hebben, zyn al in de eerste Eeuwen vervult (ten minsten volgens de gedagten van Mons. Robbanus) en by gevolge hebben wy met geen *Prophetien* meer te doen:

---

1) blz. 124, 125.
2) blz. 125.
3) blz. 128.

Zo redeneeren deze Rotganzen, die men liever in een Dolhuis, dan op den Predik-stoel behoorde te plakken" [1]).

In het zevende jaar heeft de student, zonder daarom het reeds geleerde te verwaarloozen, zich geheel en al op den *Methodus Concionandi*, „of order van preken" [2]), toe te leggen. Daartoe oefene hij zich vaak onder het gehoor van zijne Hoogleeraren, en nog vaker onder dat zijner goede vrienden. Werd deze vermaning meer in toepassing gebracht, er zou van den kansel heelwat anders vernomen worden dan in den tegenwoordigen tijd. „Deze schreeuwt als een meerkat, of brult als een misdadiger in de bul van Phalaris. Geene piept als een muisjen van 6 daagen, of teemt onverdraagelyker als een kraamvrouw, die met haar eerstgeboren zoontje speelt: Die maakt 'er een doodelyke zonde van, zyn oogen slegts eenmaal in een geheele predicatie te openen: En deze kreunt 'er zig niet aan, al laat hy ze zelfs onder het gebed de geheele kerke doorswieren: Die is van gedagten, dat God ons de handen niet gegeven heeft om ze op den predikstoel te gebruiken: En deze wederom van een ander gevoelen zynde, swaait 'er meede als een Westphaalsche Gras-jonker met zyn scherp-snydende zeissen doet, wanneer hy voor de eerstemaal van 't jaar in 't weelderig *Hollands* Klaver-groen treed" [3]). De Pseudo-studiosi wilden reeds in hun eerste studiejaar prediken, opdat hun verblijf aan de Academie toch maar hoogstens twee jaren zou duren. Daartegenover legt de schrijver er nadruk op, dat het getal van zeven jaren het allerminste mag zijn voor den studententijd van een aanstaand predikant. Bij bezit van daarvoor toereikende middelen mogen er vrij nog een paar jaren aan toegevoegd worden. Het verdient zelfs aanbeveling, dat men, op zestien- of zeventienjarigen leeftijd aan de Academie verschenen, haar op acht-en-twintigjarigen leeftijd verlaat.

---

[1]) blz. 134, 135.

[2]) blz. 136.

[3]) blz. 137.

De laatste drie of vier jaren kan de student dan gebruiken, om met de Duitsche, Engelsche en Zwitsersche Godgeleerden zich vertrouwd te maken. Heeft hij eenmaal de Academie verlaten, dan bedenke hij, „dat nu eerst de regte tyd voor hem gebooren is, om, naa allengskens het School-stof van zyn voeten geschud te hebben, verstandig te studeeren" [1]). Is het alzoo volgens den schrijver onrechtmatig, dat de Naamstudenten tot den kansel worden toegelaten, hij houdt het er dan ook voor, dat degenen, die hen bevorderen, niettegenstaande zij van hunne onbekwaamheid overtuigd zijn, „zig grotelyks, jaa gruwelyk bezondigen" [2]). Hij laat ook niet na den Hoogleeraren te verzoeken toch vooral streng te zijn en den Predikers de Apostolische vermaning toe te roepen: „Legt niemand de handen ligtelyk op" [3]), terwijl de Gemeenten aangespoord worden tot omzichtigheid in het werk der beroeping. Maar tevens grijpt hij deze gelegenheid aan, om de redenen te ontdekken, die er toe kunnen leiden, dat in vele Gemeenten Naamstudenten worden beroepen. Hij voorziet de tegenwerping, dat de traktementen in die Gemeenten zoo gering zijn, dat men er geen predikanten van beter gehalte bekomen kan. Maar die tegenwerping acht hij onbeschaamd, „want wat kan 'er Onchristelyker, jaa Barbarischer bedagt worden, als dat een Gemeente, wier Boeren sommige 50, sommige 100, jaa meer melk-geevende Beesten, met genoegzame overvloed van graazige Landeryen, en andere lastdragende Schepzelen bezitten, toelaat, dat hun Predikant, by gebrek van behoorlyk *tractament*, met zyn eigen handen aan 's Landsdyken arbeid" [4]), gelijk den schrijver door een ooggetuige verhaald is.

Het einde bevat eene vermaning tot de rechtgeaarde studenten, om zich met de Pseudo-studiosi toch niet in te laten.

---

[1]) blz. 144, 145.
[2]) blz. 146.
[3]) blz. 149.
[4]) blz. 157.

Het „*Vervolg*" [1]), dat bij den tweeden druk aan het werk werd toegevoegd, bevat een vijftal van de brieven, den auteur door bemiddeling van den drukker overhandigd. Dat zijn woord menige tong en pen in beweging bracht, laat zich verstaan. Zoo nadrukkelijk werd daardoor de vinger gelegd op ernstige wondeplekken in het Academieleven te Groningen, dat althans in de kringen, die daarmee in verband stonden, van doodzwijgen bezwaarlijk sprake kon zijn. Bovendien, „ce n'est que la vérité qui blesse" — en waarheid was het — althans wat de hoofdzaak betrof, die onbarmhartig en niet zelden piquantgeestig in het werkje was neergelegd. Verontwaardiging gloeide, verguizing volgde. Doch eveneens bijvalsbetuiging. Zelfs van hooggeleerde zijde schijnt deze er niet aan onthouden te zijn [2]). Ook de in het „*Vervolg*" opgenomen gedrukte brieven bevatten zoowel lof [3]) als afkeuring. Twee van deze, de eerste en de derde, waarin overigens den vijand der Naamstudenten een ongeveinsd woord van bewondering niet wordt onthouden [4]), waren bepaald *tegen* diens werk gericht. Beide brieven komen hierin met elkander overeen, dat zij de eischen, aan de predikanten gesteld, in het bijzonder wat de kennis der vreemde talen aangaat, binnen enge grenzen willen beperken. Met overtuiging en scherpheid handhaaft de schrijver daartegenover zijne eischen.

---

[1]) De volledige titel daarvan luidt: „*Vervolg op de Pseudo-Studiosus Hodiernus etc. etc. of Heedendaagsche Groninger Naam-student: Behelzende eenige Brieven en Gedigten Voor en tegen gemelde Tractaatje en deszelfs Opsteller; Met verscheidene verdedigende Aanmerkingen en een Voorreden verrykt door R. L. O. R. S. S. T. S.* Leeuwarden 1738.

[2]) Vgl. „*Vervolg op de Pseudo-Studiosus*", blz. 155, 156.

[3]) In een der aan die brieven toegevoegde gedichten leest men zelfs (vgl. „*Vervolg op de Pseudo-Studiosus*", blz. 187):

„Wie weigert dat men deze kruin versier
Met eene kroon van eeuwigen laurier?
Wie zal dien Helt geen ereboge oprichten,
Voor wiens vernuft de domme luiaarts zwichten?'

[4]) Volgens den een is het werkje „op een aangename wijs", „geleerdelijk" en naar de schrijver gelooft „met een zeer goed oogmerk geschreven" („*Vervolg*", blz. 1); volgens den ander getuigt het van „belezenheit, fynheit van oordeel, en Geestige invallen" („*Vervolg*", blz. 51).

Of het werkje intusschen gunstige gevolgen heeft gehad? Onwaarschijnlijk is het niet. Een der briefschrijvers althans verzekert uitdrukkelijk, dat in verscheiden Classen krachtige resolutiën genomen zijn, om de examens aan strengere eischen te doen beantwoorden [1]).

Maar ook op Hofstede's studententijd schijnt het niet zonder invloed te zijn gebleven. Of zou het geheel buiten verband daarmede geweest zijn, dat hij nog vóór 1738 de Academie te Groningen verliet?

Veeleer is het waarschijnlijk, dat de onbekende pamfletschrijver gelijk had, die vele jaren later er aan herinnerde, dat „de Groninger naemstudent" voor Hofstede de aanleiding was, dat hij zijne „vaderstad en geleerde voesterschool moest verlaeten" [2]). Het is dan ook zeer aannemelijk, dat de auteur van het geruchtmakende werkje door de persoonlijk zich beleedigd gevoelende studenten [3]) als met den vinger werd nagewezen. En het kan geene verbazing wekken, dat ten gevolge daarvan eene zeer gespannen verhouding ontstond, die een langer verblijf van dezen aan de Groningsche Academie schier onmogelijk maakte.

Zoo bestaat er dan voorzeker grond om aan te nemen, dat de uitgave van den „*Pseudo-Studiosus*" het keerpunt vormt in Hofstede's studentenleven.

---

[1]) „*Verrolg op de Pseudo-Studiosus*", blz. 50.

[2]) „*Voor Petrus Hofstede*", blz. 5, 6.

[3]) Dat in den „*Pseudo-Studiosus*" niet slechts eene zekere categorie van studenten, maar ook bepaalde afzonderlijke personen bedoeld zijn, zal wel gebleken zijn bij het kennisnemen van een en ander uit den inhoud. Bijzonder sterk komt dit ook uit op blz. 74, waar zelfs de *namen* van enkelen met kapitale drukletters zijn opgenomen.

§ 3.

Hofstede's verblijf aan de Academie te Franeker. Zijn welkomstgroet aan Prof. P. Laan.

Den 27sten September 1737 werd Hofstede ingeschreven in het album academicum van Frieslands Hoogeschool. Op zijne wetenschappelijke vorming kan het slechts gunstig hebben gewerkt, dat hij ook nog eenigen tijd aldaar doorbracht. De Academie te Franeker had, gelijk terecht is opgemerkt [1], reeds vroeger door den roep, die van hare Professoren was uitgegaan, niet alleen de vaderlandsche jongelingschap in grooten getale tot zich getrokken, maar ook eminente mannen uit het buitenland - men denke slechts aan een Turretinus, een Amesius, een Coccejus, een Descartes — binnen hare muren verzameld; nog gedurende den tijd, waarin wij er Hofstede aantreffen, deed zij haren goeden naam eer aan, ook al schijnt tegen het midden der 18de eeuw het aantal studenten aldaar sterk verminderd te zijn [2]). Om van een Hemsterhuis, als literator een ster van de eerste grootte, niet te spreken, mogen hier de namen van een Venema en Melchior niet worden verzwegen. Het onderwijs van den laatste, dat, vooral tegen het Deïsme gericht, een sterk apologetisch karakter droeg, werd ten zeerste geroemd. Wat zijne theologische richting betreft — hoewel hij eerst een volgeling was geweest van den bekenden Hoogleeraar Roëll, kon later

[1]) H. L. Benthem: „*Holländischer Kirch- u. Schulenstaat*". Frankfurt u. Leipzig. MDCXCVIII. II, Cp. 1, § 12, S. 26.

[2]) Z. C. von Uffenbach: „*Merkwürdige Reisen durch Nieder-Sachsen, Holland und Engeland*". Ulm 1753, 1754, II, S. 319.

zijn lijkredenaar van hem getuigen: „Orthodoxus fuit. — Formulis Synodi Dordracenae subscripsit" [1]). Naast dezen had Hofstede den critischen exegeet Venema te Franeker tot leermeester, van wien mag gezegd worden, dat hij zeker een der beroemdste Nederlandsche theologen uit de 18de eeuw is geweest, ook al moge de eeretitel „*Theologorum sui aevi princeps*", hem door een lofredenaar gegeven [2]), aan bedenking onderhevig zijn. De geest van de „tolerantie" dier dagen had zich als het ware in hem belichaamd. En het was dan ook aan de bestrijding van *zijn* invloed, dat een belangrijk deel van het leven van zijn leerling Petrus Hofstede gewijd zou zijn. Toch zijn er in het eerste gedeelte van diens leven feiten aan te wijzen, die ons schijnen toe te roepen, dat Venema's geest niet geheel zonder uitwerking op den zijnen gebleven is.

Al vertoefde Hofstede nog geen volle twee jaren te Franeker, in die korte spanne tijds was hij getuige van eene verandering. In 1738 ontviel Melchior der wetenschap door den dood. Maar in datzelfde jaar werd ook een pasbenoemd Hoogleeraar begroet in Petrus Laan. Tot hiertoe als predikant werkzaam geweest zijnde, had deze van 1725 tot 1727 de Gemeente te Groningen gediend. Vandaar dan ook, dat Hofstede hem van nabij moet gekend hebben en met meer dan gewone geestdrift zijne benoeming tot Professor te Franeker toejuichte. Een merkwaardig bewijs van dit laatste is ons bewaard in de hooggestemde welkomstgroet, die in 1738 het licht zag met het volgende opschrift: „*Occasione adventus viri Petri Laan: in academia Fisiorum Theologiae Professoris peritissimi: nec non concionatoris facundissimi: hocce programma evulgare voluit Petrus Hofstede S. S. T. S. et ejusdem scholae civis*" [3]).

---

[1]) Zie bij Mr. W. B. S. Boeles: „*Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*". Leeuwarden 1879, II, blz. 415.

[2]) Vgl. Sepp: „*Joh. Stinstra en zijn tijd*", I, blz. 42.

[3]) Leovardiae 1738.

Ofschoon dit programma niet meer dan 43 bladzijden beslaat, — voor een woord van persoonlijke begroeting trouwens lang genoeg! — is de lectuur er van wel eenigszins vermoeiend te noemen. De student Hofstede ware dan ook ongetwijfeld welsprekender geweest, indien hij zich in verschillende opzichten meer binnen de perken gehouden had. — Reeds het begin zet met vollen toon in:

„IO TRIUMPHE
Gelidae abiere umbrae,
SIVE
Ut candide de pernigris loquar,
Tenebrae Cimmeriae
IO TRIUMPHE!
Phosphorus pulchriorem profert ab axe diem.
Zephyrus suavior spirat:
Alaudae et caeteri Musici arborei, majori cum gratia,
Os movent coeleste
Et
Pinnis susurrant coloriis.
Quid multum?
Dictu est proclive
ILLUD
Grande sui aevi sidus
VENIT!
Quo
Nec phosphorus clarior!
Nec Zephyrus dulcior!
Nec Alauda eloquentior!
Alter Demosthenes!
Alter Libanius!
Alter Ambrosius!" [1])

Uit deze enkele proeve wordt het geheel gekend; geen

---

[1]) P. 1—3.

epitheton Omen is te verheven, te heerlijk, om aan Prof. Laan te worden toegekend, geene vergelijking te stout, om bij de vermelding van zijn' lof te kunnen dienen. — Ook tot zijne Alma Mater richt zich de verrukte voedsterling, om haar met zulk een aanwinst geluk te wenschen. Wèl zou zij onwillekeurig den blik bij deze verandering terugwenden, en nog eenmaal met weemoed herdenken de groote mannen, die zij reeds verloren had, maar voor die smart is haar vertroosting bereid:

„*Mox*
Perpessu aspera tibi erant perduranda,
Et jam
Solatium superat Dolores".

Want immers:

„*Quod*
In COCCEJIS, MARKIIS, VITRINGIS
Et aliis
Tam bene de ecclesia & orbe litterato meritis,
Amisisti,
Jam uberrime
RECUPERASTI" [1]).

En daarom viere men feest en plukke men bloemen en zinge men Laan ter eere een lied. Dit lied — eene ware verademing tusschen den stortvloed van exclamaties — luide dan als volgt:

„O Salve nostris nomen Venerabile terris!
Dulce decus nostrae praesidiumque Scholae,
O Salve Laani! Frisiis qui mille salutes,
Mille sacras dotes post tua terga trahis!
Nobis cum Frisiae redeant sua sidera Athenis,
Arridet facie candidiore dies:
Sis noster maneasque, regit dum spiritus artus
Idque *Patres*, *Juvenes*, *Gymnasiumque* patunt

[1]) p. 13.

Si quid vota valent, si quid pia carmina possunt,
Injicient pedibus vincula firma tuis!" [1])

Veilig mogen hier verdere aanhalingen uit het zwierige programma achterwege blijven. Alleen het slot, waarin alles zich oplost, vinde, als toppunt van overdrijving, nog eene plaats. De Hoogleeraar wordt daarin als volgt toegesproken:

„Diomedes in Bello!
Lycurgus in Foro!
Pisistratus in Litteris!
Numa in Relligione!
Patriae Pater!
Pupillorum Mater!
Viduarum Conjux!
Amicorum Robur!
Sociorum admiratio!
Belgarum Salus!
Hostium Pernicies!
Bonorum Laetitia!
Pessimorum Invidia!
Nobilium Decus!
Civium Amor!
Amorque Meus!" [2])

Door zoo uitermate groote hartelijkheid overstelpt, zal Prof. Laan zeker bemoedigd zijn taak hebben aanvaard.

Letterkundige waarde bezit Hofstede's programma ongetwijfeld niet. Het welluidendst klinkt ons nog het hiervóór opgenomen welkomstlied. Maar toch in zoover heeft het waarde voor ons, als wij er iets uit kunnen besluiten ten opzichte van den persoon des opstellers. En dan merken wij op, dat de man, die zoo schrijven kon, een licht ontvlambaar gevoel moet hebben gehad, dat hij, schoon van hartstochtelijk tem-

[1]) p. 24.
[2]) p. 43.

perament, geen hartstochtelijk beminnaar van soberen eenvoud kan zijn geweest, en eindelijk, dat hij hen, die tot zijne vrienden behoorden, warm moet hebben liefgehad.

De vereering, op hoe belachelijke wijze ook hier betuigd, was intusschen aan geen onwaardige besteed. Van Petrus Laan, wat zijn theologisch standpunt betrof een voortreffelijk Voetiaan, een vredelievend, maar beslist aanhanger van de leer der Gereformeerde Kerk, koesterde men waarlijk groote verwachtingen, en al werden deze verijdeld door den zwakken toestand zijns lichaams en zijn' vroegtijdigen dood, toch kon van hem later getuigd worden, dat hij met ijver en vrucht voor een immer zeer talrijk gehoor zijne lessen in verschillende vakken gegeven had [1]).

„Amorque Meus!" Die liefde was getrouw tot den dood. Want toen in de lente van 1743 de beminde geleerde op zijn sterfbed lag, was ook een jeugdig predikant uit het Noorden herwaarts gekomen, om nog eenmaal — kon 't zijn — van den vereerden vriend een woord op te vangen: ..... ipsi aderat Reverendus Hofstedius, quem precantem lubens comitabatur" — aldus een kort, maar welsprekend bericht [2]).

Niet lang intusschen heeft Hofstede van Laans onderricht kunnen genieten: in April 1738 maakte de Hoogleeraar met zijne lessen een aanvang, in den loop van 1739 werd de academische loopbaan van zijn' leerling afgesloten. Maar aangezien juist Laan belast was ook met de colleges over Practische Theologie, en in het bijzonder over kanselwelsprekendheid, zal hij in dat laatste jaar Hofstede's voornaamste gids zijn geweest. Door degelijk en veelzijdig onderwijs gevormd, kon laatstgenoemde zich thans in den dienst der Kerk begeven.

---

1) E. L Vriemoet *Athenarum Frisiacarum libri duo, quorum alter praeter Historiam Academiae, quae est Franequerae, elogia Sereniss. & Ampl. Ephororum, alter cl. Professorum etc.* Leovardiae. MDCCLVIII, 4° p. 838.

2) Vermeld bij Mr. W. B. S. Boeles a. w., II, blz. 458 aanm.

§ 4.

Hofstede predikant te Anjum. Zijn protest tegen Stinstra.

Na den 8sten Juni 1739 namens de classis Franeker geëxamineerd [1]) en tot proponent bevorderd te zijn, werd Hofstede den 18den September van datzelfde jaar te Anjum, gelegen binnen de classis van Dokkum, beroepen [2]). Het den 5den October d. a. v. geapprobeerde beroep werd door hem aangenomen, en den 25sten dier maand verbond hij zich aan zijne eerste Gemeente [3]). Het meest der vermelding waardig [4]) uit

---

[1]) D. D. Aeschinus Saagmans Phil. Doct. en Joannes Jillert Jellema, resp. predd. te Franeker en te Peins, behoorden tot zijne examinatoren. De aan Hofstede bij die gelegenheid opgegeven tekst was Joh. VI : 63: „De geest is het, die levend maakt, het vleesch is niet nut. de woorden, die Ik tot u spreek, zijn geest en zijn leven". De hoofdstukken des Bijbels, hem ter verklaring opgedragen, waren Psalm L en Joh. XVIII.

[2]) Dit beroep werd uitgebracht in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. Jacobus Revius naar Ee en Engwierum.

[3]) Zijn intreetekst was: I Tim. III : 1: „Dit is een getrouw woord: zoo iemand tot eens Opzieners ambt lust heeft, die begeert een treffelijk werk". — De bevestiging had den 18den October te voren plaats gehad door D. D. Everhardus Wilman en Egbertus Landsberg, resp. predd. te Paesens en te Morrha, als gevolmachtigden van de classis van Dokkum. De laatste als jongste predikte daarbij over I Thess. V : 12. Emmericus Hofstede, Petrus' oom, destijds Pred. te Franeker, nam aan de handoplegging deel.

[4]) Het overige, ons daarvan bekend, is van weinig belang: In 1741 (den 16den Aug. en volgende dagen) woonde hij als correspondens van Friesland de synode van „het Forstendom Gelre en het Graafschap Zutphen" bij. -- In 1742 nam hij deel aan het examineeren van den Groninger Proponent B. Vonekamp, die pred. te Nijkerk (Fr.) zou worden. In 1743 was hij als lid tegenwoordig op de synode te Harlingen (Columba en Dreas *Naamlijst der Heeren Predikanten, die onder 't ressort van de*

de jaren, die hij te Anjum doorbracht, is wel, dat in 1742 te Leeuwarden van zijne hand een gedicht verscheen, dat bewijst hoe hij reeds toen medeleefde met de belangrijke gebeurtenissen zijner dagen, en dat tevens voor de kennis van zijn kerkelijk standpunt niet onbelangrijk mag heeten. Het gedicht was getiteld: *De Waarheid, in Friesland tegens de aanslagen der Kettery verdedigt, en in haar ouden luister hersteld, door het Christelijk gedrag van de Edele Mogende Heeren Gedeputeerden. In alle deelen goedgekeurd, en bekragtigt van Hun Edelmogende de Heeren Staaten deezes Lands. In digtmaat uitgebreid.*

Aanleiding daartoe was het kortgeleden gebeurde met den Doopsgezinden leeraar van Harlingen. Bedoelde predikant toch, Johannes Stinstra, had reeds sinds eenigen tijd in verdenking gestaan, Sociniaanschen gevoelens te zijn toegedaan. Een vijftal predikatiën, door hem in 1741 uitgegeven, hadden eindelijk rechtstreeks tot een aanklacht tegen hem geleid, met het gevolg, dat de Gedeputeerde Staten van Friesland aan alle classen hunner provinciën en aan alle theologische faculteiten des lands opgedragen hadden een onderzoek daarnaar in te stellen. De uitslag was van dien aard geweest, dat de Friesche Staten in 1742 besloten hadden, Stinstra in zijn dienstwerk te schorsen. Zelfs in verscheiden kringen, waar men geenszins voor onverdraagzaam wilde doorgaan, juichte men het toe, dat de leeringen van het Socinianisme, waarvan men over 't algemeen den Harlinger predikant als verbreider beschouwde, met kracht werden tegengegaan. Tot degenen, die aldus oordeelden, behoorde blijkens zijn gedicht ook Hofstede. In de gevoelens van Stinstra zag hij drieste „Kettery", die het op den val

---

Classis van Dokkum sedert de Reformatie gediend hebben, 1766; blz. 21). Al achtte de tegenwoordige predikant der Ned.-Herv. Gem. te Anjum het geraden op herhaalde navraag, zoowel door als namens mij gedaan om inlichtingen uit het kerkelijk archief aldaar, zelfs niet te antwoorden, toch werd mij van andere bevoegde zijde verzekerd, dat gen. archief niets bijzonders bevat wat voor de kennis van Hofstede's verblijf in die Gemeente belang zou kunnen hebben. Eene enkele mededeeling uit de Anjumsche trouwboeken, mij zeer bereidvaardig verstrekt door den Heer G. IJ. van der Veen, Secretaris der gem. Oostdongeradeel, is van te geringe beteekenis, om hier vermeld te worden.

der „Waarheid" had toegelegd, en de zekerheid alleen, dat zoo vermetele aanval was afgeslagen, drong hem dan nu om zijn dankbaar gemoed te ontlasten:

„Gods huis nu veilig van gevaaren:
De Duif ontvloon het moordgedrogt:
Woeld my het digtvuur sterk door d'aaren,
En 't volle hert zoekt ademtogt" [1]).

De onwrikbaarheid der „Waarheid" wordt bezongen tegenover de vruchtelooze aanvallen der „Kettery". Deze vertoont uit spijt over haar nederlaag het beeld van „nijdigheid". In plaats echter van hare machteloosheid te erkennen en van verdere aanslagen af te zien, neemt zij tot „Jesabels blanketdoos" de toevlucht; wat zij niet met geweld kan bereiken, zal zij met list trachten te doen. En zoo treedt zij dan vermomd „met staatigheid door 't Land", en heft „om Jesus lamren te bekooren" het „Tyrus-lied" aan. Hoort haar spreken:

„Is niet de Kerk ons aller Moeder,
Die ons aan eenen boezem zoog?
En Christus onzen oudsten Broeder?
Die voor ons na den Kruisberg toog?
Bedekt ons niet dezelvde vleugel
Der Godheid, van het gansche rond;
Die u en my, den dubblen teugel
Wrong van het wetboek, in den mond?" [2])

Alle bestaande verdeeldheid komt volgens de „Kettery" neer op een nietsbeteekenend verschil. Daarom worde de oneenigheid, die reeds — de ondergang van Rome en Jeruzalem wijst het uit! — zooveel onheil gebrouwen heeft, bezworen. Er bestaat toch, — 't is nog steeds de „Kettery", die het woord voert, onder gedaante van een' engel des lichts — er bestaat toch ten opzichte van de hoofdpunten geen verdeeldheid. Welaan

[1]) p. 1.
[2]) p. 4.

dan, laten „Dordregts regels" en „al wat ons oneenig houd" worden ten vure gedoemd en twee tronen gebouwd worden, „voor Vrijheid en Verdraagzaamheid". Is hare heerschappij teruggekeerd, dan zal „de gouden eeuw" zijn herleefd. Hier rust de „Kettery" eene wijle. Intusschen heeft zij er zoo door hare woorden velen gewonnen. Maar is het mogelijk, dat die ziel door haar wordt betooverd, „die smaak van honing heeft en roet?" Dat men tòch evenwel het gevaar niet voorbijzie, dat haar sirenenlied met zich brengt; zijn niet de sterkste helden wel eens voor vleitaal bezweken? De dichter zal het ons zeggen — en die regelen zijn waarlijk de minste niet, die hij schreef:

„O vleyend lid! O looze Tonge!
Hoe menig onverschrokken held,
Die nimmer week, hebt gy besprongen
En voor uw drilspiets neergeveld?
Een Simson mag de zwaare deuren
Van Gaza, in 't gezigt der wagt,
Uit haar metaalen pannen scheuren;
Hij tuimeld echter voor uw magt.
Een Caesar doe den aardbol gieren,
Op 't gladde punt van Romes spil,
En plukke wyd en zyd lauwrieren;
Gy snoerd hem eindlyk aan Uw wil".

De „Waarheid" is inmiddels zwijgend gebleven, — nutteloos ware ook het tegenspreken geweest! — maar nu zij gaat bemerken, dat hare eigen kinderen „zig zelvs vergaapen aan die reden", verheft zij hare stem:

„Ai my! Hoe bange kird de tortel!
Wat loeid het makke vee door 't woud!
Hoe daverd Carmel op zyn wortel,
En Salems hut zo vast gebouwd!
Helaas! Ik hoor weer op de toppen

Des Tempels, als met hamers slaan,
En hard uitroepen, onder 't kloppen:
Laat ons van hier naer elders gaan". [1])

In dien trant gaat zij voort, gegriefd vooral daardoor, dat „de haren" zich tegen haar kanten;

„O Caesar! Wild myn drift niet wraaken,
Als ik de spreuk, uw mond ontvloon
In 't sterfuur, durf de myne maaken:
En gy ook onder die myn Zoon?" [2])

Maar de echo dier klacht is gehoord. Zij heeft het Negental, in „'s Lands Capitool" „vergaderd met Friso", bereikt. Dezen kunnen het verregaand stout bestaan van de vijandin der „Waarheid" niet gelooven; het komt hun te sterk voor, doch na een onderzoek blijkt hem, dat het niet anders is.

„De *Vorst*, zo wel in 't woord bedreeven
Als 't borgerrecht, voeld op die smaad,
'T Nassovisch bloed door d' adren zweeven,
En spreekt dus aanstonds tot den Raad". [3])

De toeleg van den dichter is duidelijk: Friso moet worden voorgesteld als handhaver der „Waarheid", hoewel geenszins ten koste van gewetensvrijheid. Het kwaad behoort naar 's Vorsten oordeel in zijn begin te worden tegengegaan. Maar vooraf dient het advies van „Levis Priesterlyk geslagt" ingewonnen; want geen zucht tot ketterjagen dringt hem: „Niet dat ik u poog op te zetten tot wreedheid of gewetens dwang" — zoo spreekt de Stadhouder tot zijne Staten; „maar een Leer, die Godonteerend is", worde uitgeroeid.

[1]) p. 13.
[2]) p. 14.
[3]) p. 16.

„Zo spreekt de *Vorst*, wel jong van jaaren;
Dog grijs van kennis en beleid,
En treft de ziel der *Amptenaaren*
Met blyken van Godvrugtigheid.
Naauw zwygd hy; of de braave *Leden*
Der vierschaar, pryzen hemelhoog,
Zoo wel den Spreeker van die reden,
Als 't manlyk en doorkneed vertoog". [1])

Na het ingekomen advies der kerkelijke autoriteiten wordt besloten tot het nemen van maatregelen tegen de „Kettery".

„'T word uitgevoerd, naar eisch der zaaken,
Men kramd het wilde Swyn den bek,
En brand het, wat geknor het maake,
De steile borzels van de nek". [2])

De „Waarheid" heeft de zege behaald, — dank zij naast God den Staten. — Het slot lost zich op in een loflied, aan Friso gewijd:

„Dus toond Gy, voort te zyn gesprooten,
Uit die, van ouds, zo dierbre Stam,
In schaduwe van welker looten,
De kerk alhier haar oorspronk nam.
Zo word het waar, dat zelvs geen eeuwen
Verbastren ooit regt adel bloed,
Maar dat een Leeuw teeld altijd Leeuwen,
En nimmer bloode haasen voed".

De allerlaatste regels zijn opmerkelijk met het oog op de bedoeling des dichters:

---

[1]) p. 18
[2]) p. 19.

„Vaar voort Oranje zo te leeven,
En toon dus telkens met de daad
Aan hun, die vaak daar tegen schreeven,
Hoe nut Uw Ampt is voor den Staat". [1])

Het bovenstaande geeft ons een der weinige proeven van Hofstede's dichterlijk talent. In ons oordeel over dit dichtstuk kunnen wij ons geheel aansluiten bij van der Aa [2]), die gewaagt van „vele platte uitdrukkingen, schoon de verzen nogal vloeyende zyn", terwijl de dichterlijke waarde over het geheel niet hoog is aan te slaan.

Door Sepp [3]) is beweerd, dat Hofstede zich in zijn gedicht deed kennen als een tegenstander der toleranten en van Venema's richting. Deze uitspraak kunnen wij zonder voorbehoud niet aanvaarden. Voorzeker, de jeugdige prediker stond hier *tegenover* zijn' vroegeren leermeester Venema, den eenige, die onbewimpeld Stinstra in bescherming genomen had, en hem van de beschuldiging van Socinianisme had trachten te zuiveren. Maar omdat Hofstede — en hoevelen, evengoed gematigden als niet-gematigden, waren het hierin met hem eens — in zijn oordeel omtrent den beschuldigden leeraar tegenover Venema stond, daarom is het nog niet geoorloofd, hem voor te stellen als een tegenstander van verdraagzaamheid en als „een bitter *polemicus*". Was niet zelfs door den hooggeleerden Laan, den man, die niet van „uitersten" hield [4]), uitdrukkelijk een zeer ongunstig

---

[1]) p. 23.

[2]) A. J. van der Aa *Nieuw Biographiesch Anthropologiesch en Kritiesch Woordenboek van Nederlandsche Dichters — tevens een vervolg op Witsen Geysbeeks Woordenboek der Nederlandsche Dichters*. Amsterdam 1864, II, blz. 239. — Het oordeel, door Sepp (a. w., II, blz. 87) over Hofstede's gedicht geveld, maakt eenigszins den indruk van vooringenomenheid tegen den bestrijder van Stinstra. Al stemmen wij gereedelijk toe, dat er gedeelten in voorkomen, die ons niets anders toeschijnen dan rijmelarij, toch treffen wij er passages in aan, die niet onaardig zijn.

[3]) a. w., II, blz. 87.

[4]) Sepp, a. w., II, blz. 35.

oordeel over Stinstra's predikatiën uitgebracht? Men verdient toch niet alleen dàn verdraagzaam te heeten, wanneer men ook het Socinianisme recht toekent op den kansel eener Christelijke Kerk? Wij mogen aannemen, dat zelfs de bij uitstek „tolerante" Venema de vrijheid zoover niet durfde uitstrekken. En welk recht heeft men de waarheidsliefde van Hofstede en zoovele anderen tot oordeelen bevoegden in twijfel te trekken, waar zij in Stinstra Sociniaansche gevoelens meenden te ontdekken? Terecht merkt Sepp in hetzelfde verband op: „In Stinstra heette hij (Hofstede) niet den Doopsgezinde, maar den Sociniaan" [1]).

Een opmerkelijke trek in Hofstede's gedicht is — er werd reeds op gewezen — de lof, hierin aan den Stadhouder toegezwaaid. Deze zou zich ook in de zaak van Stinstra's veroordeeling wederom hebben doen kennen als de handhaver der rechtzinnige „Waarheid". De geschiedenis echter heeft ons van Willem IV een ander beeld bewaard, dat ons hier wordt vertoond. Ongetwijfeld, niemand had meer dan deze Vorst in Frieslands Staten op de veroordeeling van den Harlingschen leeraar aangedrongen [2]), maar daarnevens mag niet voorbijgezien worden, dat, ook waar het bericht, als zou de Prins het gunstig oordeel van Venema over Stinstra het „alleen verstandige" genoemd hebben [3]), aan twijfel onderhevig is [4]), toch juist Venema aan het Friesche hof in zeer hooge eere werd gehouden, en dat de Stadhouder persoonlijk veeleer den „toleranten" dan hunnen tegenstanders sympathie

[1]) a. w., II, blz. 87.

[2]) Des Stadhouders uitspraak in de Statenvergadering over de quaestie-Stinstra, overgenomen bij Sepp (a. w., II, blz. 71‑73) zegt hier genoeg.

[3]) Dr. G. J. Vos Az. *Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk*, Dordrecht, 1888, 2de dr., blz. 315.

[4]) Sepp, a. w., II, blz. 68, 69.

toedroeg. Om zijn' afkeer van het trekken van zeer scherpe lijnen op kerkelijk gebied is Willem IV dan ook zelfs eenmaal veelbeteekenend genoemd een „vriend der volstrekte verdraagzaamheid" [1]). Doch waar hij door eene dergelijke gezindheid gekenmerkt werd, is het dan ook opmerkelijk, dat hij naast Venema, het hoofd der „toleranten", juist Hofstede bijzonder genegen was, zoo zelfs, dat deze ten allen tijde vrij toegang tot hem had [2]). Het een met het ander in verband gebracht, werpt eenig licht op het kerkelijk standpunt van den Anjumschen predikant, wien dat voorrecht te beurt viel. Indien hij waarlijk tegen de „toleranten" zoo scherp was gekant, zou die persoonlijk bijzonder sympathieke verstandhouding tot Willem IV niet wel denkbaar zijn. Natuurlijk liet inmiddels de gunst, waarin hij stond bij het hof, niet na nijd te verwekken. Onverholen sprak deze zich uit, gelijk vooral blijkt uit een der verzen, die als weerklank op zijn gedicht van de pers kwamen. *Loftuitingen uitgetuit over den Phenix P. Hofstede Auteur van de Waarheid in Friesland Predikant en Vaarsemaker te Anjum* — zoo luidde de titel, die het tegenovergestelde bedoelt van wat er in uitgesproken wordt. Het stukje, dat, enkele bladzijden groot, meer

---

[1]) N. G. van Kampen *Beknopte Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen in de Nederlanden van de vroegste tijden af tot op het begin der negentiende eeuw*, 's-Gravenhage MDCCXXXII, Tweede Dl, blz. 291 aanm.

[2]) *Kralingiana*, IIIde Bk., blz. 72, 73. — Hofstede zelf deelt voorts mede, dat hij nog maar enkele maanden vóór 's Prinsen dood in diens binnenkamer, „terwyl de voorzaal opgepropt was, met mannen van den tabbaard en den deegen", met hem langer dan een half uur een belangrijk theologisch onderhoud had (*Bloemen gestrooid op het Graf van Willem Carel Hendrik Friso* blz. 14). — Van de genegenheid en vereering, die Hofstede wederkeerig den Stadhouder toedroeg, legt behalve zijne geschriften ook de brief getuigenis af, dien hij hem toezond, vermoedelijk ter begeleiding van zijn hiervóór besproken gedicht. Wat den inhoud van dien brief betreft, zie men hierachter *Bijlage D.*

Men ziet er uit, dat hij — althans in 1742 — „die daage voor de gelukkigste" van zijn „geheel leeven schatte", waarop hij de „eere" had, den Prins „te moogen opwagten", d. w. z. te mogen bezoeken. (Vgl. over deze uitdrukking *Hofstede's Apologie tegen de Lasterende Nieuwspapieren.* Rotterdam, MDCCXXXV, blz. 150, 151.

een persoonlijk dan principiëel karakter vertoont, gewaagt aldus van Hofstede:

„Dien 't is te doen om aardse schat,
En door de Orange Prins te vleyen,
Die met vermaak dien *Os* ziet weyen,
Wel waar te neemen zijnen Coup
Te raaken aan een goed beroep:
Want (zeggen opentlyk de guiten)
Zyn Hoogheid ziende zig nu stuiten
In 't Hollandsche Stadhouderschap,
Tragt zig te heffen tot dien trap
Door Orthodoxery en Paapen
Daar 't volk zig ligt aan kan vergapen;
Gelyk Prins Maurits deê voorheen
Toen Barneveld ter dood moest treên."

Iets hooger — in zoover het zakelijker is — staat een ander geschrift, de in briefvorm verschenen *Aanmerkingen op het Vers van Petrus Hofstede Joh.zoon, Predikant te Anjum. Genaamd De Waarheid, in Friesland tegens de aanslagen der Kettery verdedigt enz.* De inhoud bevat eene doorloopende critiek op Hofstede's gedicht. De schrijver, die blijkbaar zonder eenig voorbehoud „tolerant" is, en het verbindend gezag van formulieren een kenmerk niet van eene Protestantsche, maar van de Roomsche Kerk acht, vindt in „Anjums Hofstede", waar het „zo vol onkruids is", veel „te wieden" [1]). Gesteld, zoo redeneert hij, dat men overtuigd is van de dwalingen van mannen als Stinstra, „staat het dan niet schoon voor een jong theologant, geeft het niet een zeer zagtmoedigen geest te kennen, de zulke aanstonds uit te maaken voor ketters en kinders van den duivel; en ze te beschryven als alle list in 't werk stellende, niet om eigen

[1]) p. 20.

voordeel, maar juist alleen om hun evennaasten ter eeuwige rampzaligheid te brengen?" [1])

Het blijkt bij herhaling, dat Hofstede hier verkeerd wordt beoordeeld. Ongetwijfeld, een liefelijk beeld van wat hij onder de „Kettery" verstond, had hij niet opgehangen, maar met haar, die hij sprekende invoerde, was niet de *persoon* van Stinstra bedoeld, maar had de dichter de z. i. verderflijke leeringen van het Socinianisme op het oog, waarvan volgens veler oordeel de predikatiën van den bedoelden leeraar blijk droegen.

Zoo had Hofstede tegen de „Kettery", door hem als een „Philistyn" voorgesteld, geschreven:

„Ik zou hem in den naam des Heeren
Verhouwen, en den oorlogsdolk
Hem driemaal in het hart omkeeren
Op 't driemaal juigen van Gods volk". [2])

„Liefderyke gedagten en uitdrukkingen van de Waarheid!" zoo roept de criticus uit. — „Zou dit wel de Evangelise Waarheid zyn, die zo spreekt? Ik twyfel 'er zeer aan. De taal altans schynt niet zeer Evangelis" [3]). Het ligt niet op onzen weg een doorloopende critiek op deze onjuiste critiek te leveren. Het hier ter sprake gebrachte moge dienen, om op de strekking van Hofstede's gedicht het rechte licht te doen vallen. Alleen zij er nog op gewezen, dat de onbekende schrijver — en dit is nog het ongerijmdste niet in zijn' brief — uitdrukkelijk vraagt, of de dankbetuiging aan de Staten en in het bijzonder aan Zijne Hoogheid „niet de eenige oorzaak is van 't geheele vers?" [4]) — Mogelijk is een bevestigend antwoord zonder meer op deze vraag wat te sterk; dat echter

[1]) p. 4.
[2]) p. 13.
[3]) p. 5.
[4]) p. 14.

het genoemde *een* der motieven van het gedicht is geweest, mag worden aangenomen. De Stadhouder moest worden verheven, vooral nu hij eene houding tegenover Stinstra had aangenomen, zooals misschien niet ieder van hem had verwacht; de nuttigheid van zijn ambt moest worden in het licht gesteld. —

Dat de predikant van Anjum intusschen bij zijn optreden naar buiten zijn eerste en voornaamste taak niet verwaarloosde, blijkt wel daaruit, dat de leden zijner Gemeente zijn arbeid op bijzondere wijze toonden te waardeeren, door zijn traktement, nog vóór hij drie jaren in hun midden vertoefd had, met 150 Caroli guldens te verhoogen, uit erkentelijkheid voor de door hem bewezen diensten, „alsmede uit vreze, dat zynEerw. vermits zyn goedt geruchte, van andere Gemeentens zoude getrokken worden" [1]). Uit ingenomenheid met dit bewijs van liefde sprak de aldus gevierde leeraar den daaropvolgenden Zondag „een wel uitgewrogte Leerrede" uit over „de vrywillige giften tot opbouwinge van den Tabernakel, door de kinderen Israels gegeven, uit Exod. XXXV".

Desniettegenstaande was zijn verblijf te Anjum daarna niet meer van langen duur. Een den 15den Augustus 1743 op hem uitgebrachte beroeping naar Steenwijk nam hij aan.

Den 27sten October d. a. v. nam Hofstede afscheid van zijne eerste Gemeente na een ruim vierjarig verblijf in haar midden [2]).

---

[1]) *Boekzaal der Geleerde Wereld*, Aug. 1742, blz. 259, 260.

[2]) Zijn tekst bij deze gelegenheid was *Handel. XVIII : 20, 21*, handelende over Paulus' vertrek uit Efeze: „En als zij baden, dat hij langer bij hen blijven zoude, bewilligde hij het niet, maar hij nam afscheid van hen, zeggende: Ik moet noodzakelijk het toekomende feest te Jeruzalem houden; doch ik zal tot u wederkeeren zoo God wil; en hij voer weg van Efeze".

§ 5.

Hofstede predikant te Steenwijk. Zijne betrekking tot de onlusten aldaar, na zijn vertrek ontstaan.

Den 10den November 1743 hield Hofstede zijne intrede te Steenwijk [1]). Van zijn kortstondig verblijf aldaar is ons niets bijzonders bekend [2]). Toch bestaat er aanleiding tot de bewering, dat hij duurzamen invloed geoefend heeft in deze Gemeente, die „hem als op het hart droeg" [3]). Althans nog bijna 40 jaren na zijn vertrek bracht de sterk-patriottische *Nederlandsche Courant* [4]) zijn' naam te pas bij de herinnering aan de verregaande, heftige onlusten, die in 1747 en 1748 te Steenwijk hadden plaats gehad ten gevolge van de

---

[1]) Hij sprak bij die gelegenheid naar aanleiding van Jes. LXI: 5*b*: „Vreemden zullen uwe akkerlieden en uwe wijngaardeniers zijn." De bevestiging had plaats door den Steenwijkschen predikant E. Metelerkamp naar aanleiding van Zach. VI: 1, 2, 3*a*.

[2]) In het archief der Ned.-Herv Gemeente aldaar ontbreekt juist het gedeelte van de Acta des Kerkeraads, dat ook de jaren van Hofstede's verblijf aldaar omvat. De inventaris van het Gemeente-archief, die Ds. J. C. Eykman Jr., pred. te Steenwijk, zoo welwillend was op dit punt te onderzoeken, vermeldt met het oog op Hofstede niets wetenswaardigs. — Alleen is van elders bekend, dat er, vóór hij beroepen werd, eene nominatie van drie predikanten aan de stedelijke overheid was aangeboden, waarop zijn naam niet voorkwam, en dat de Magistraat dit drietal verworpen had. (Op het daaraan voorafgaande twaalftal kwam zijn naam wèl voor). Of hieruit af te leiden is, dat de Steenwijksche Overheid hare keuze op hem had gevestigd, is niet met zekerheid vast te stellen. Niet onmogelijk hing het samen met een daar ter stede bestaand verschil tusschen Magistraat en Kerkeraad, over de quaestie of een predikant dan wel een proponent beroepen zou worden.

[3]) *Nederlandsche Jaarboeken*, Aug. 1750, blz. 1014.

[4]) Ook wel genoemd: *Verlemsche Courant*, naar den schrijver ervan, Jan Verlem.

oneenigheid, ontstaan tusschen Magistraat en Kerkeraad over de quaestie wie in de vacature-Hofstede beroepen zou worden [1]). In het nummer van 3 December 1784 toch van genoemde courant komt voor het *Extract eens Briefs van een Heer te Steenwyk aan zyn Vriend te Zalt-Bommel*, *in dato 26 November*. Daarin wordt geklaagd, dat men te Steenwijk tevergeefs pogingen heeft aangewend om eene Vereeniging tot oefening in den Wapenhandel tot stand te brengen. Bijna aan het slot leest men het volgende: „'t Jaar van 47 en 48, zo rampzaalig voor het lieve Vaderland — was niet minder rampzaalig voor deeze Stad in 't byzonder. — 't Heugt U, dat de eerste Zaaden van Burgerlyke onëenigheden hier geworpen zyn, door dat oproerig en woelziek Mensch, de beruchte Hofsteede, toen Predikant alhier — en noch regeeren zyne beginselen" [2]). Dat hij anders dan ten gevolge van de doorwerking zijner beginselen aan die ingrijpende verwikkelingen na zijn vertrek zou hebben deelgenomen, wordt ons daarin niet medegedeeld. Maar het bericht behelst dan toch niets minder dan dat hij tijdens zijn verblijf te Steenwijk de beginselen van oproer heeft gezaaid. Hofstede zelf heeft zich nog tegenover die beschuldiging kunnen uitspreken. In antwoord op het bericht in de *Nederlandsche Courant* verklaart hij [3]), dat de kerkelijke oneenigheden zijn ontstaan juist alleen ten gevolge van zijn vertrek. Buitendien, hoe kort had hij te

[1]) De eerste wenschte bij die gelegenheid een proponent beroepen te zien. De oproerige beweging, door dit conflict ontstaan, vindt men uitvoerig beschreven in de *Nederlandsche Jaarboeken* van *1750*, Aug. blz. 1014 tot 1041; Sept blz. 1099—1234; Nov. blz 1420—1445; van *1751*, Febr. blz 126—144; April blz. 272—297, Juni blz. 521—537; Aug. blz. 727—753; Dec. blz. 1220—1246; van *1752* Jan. blz. 38—57; Febr. blz. 150—165; Maart blz. 259; Juni blz. 529—542; van *1754* blz. 859—1120.

[2]) Ypey en Dermout *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*. Breda 1824; III. Aanteekeningen blz. 282 beweren, dat volgens dit bericht Hofstede te beschouwen is als de eerste oorzaak van het oproer te Steenwijk in 1747 en 1748. Men lette er echter op in welken zin dit is te verstaan.

[3]) *Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren*, *en andere Schriften van dezen tijd*, enz Rotterdam MDCCLXXXV. Bijlagen Letter L, blz. 51—69.

Steenwijk vertoefd! Te kort volgens hemzelf om een Kerkeraad, voorheen zoo eendrachtig, onderling verdeeld te maken. Had de toespraak, tot ouderlingen en diakenen in zijne afscheidsrede gericht, daaraan schuld? Wèl was deze hartig en ernstig — waarvan men zich overtuigen kan, daar zij te midden van zijne verantwoording afgedrukt is [1]); maar aanleiding tot verdeeldheid kon ook deze niet geven; integendeel! — Evenmin als de kerkelijke, zoo betuigt Hofstede, zijn hem de burgerlijke oneenigheden te wijten. Ook in dit opzicht weet hij zich te verantwoorden [2]). Hij kan dan ook de verklaring afleggen, dat zijne persoonlijke verhouding tot de Regenten te Steenwijk, van wie enkelen aan hem geparenteerd waren, voortdurend zeer gunstig was, en dat hij met twee der laatstbedoelden zelfs op een zeer gemeenzamen voet verkeerde „Behalven een enkel geval, met een Baäls Dienaar, die hem met vloeken en schelden op straat insulteerde, genoot hy alle eer, achting, liefde, en had geen wezenlyk verdriet, dan over de onvrugtbaarheid van zyn en zyn's Collega's dienst, niet ten aanzien van de reeds geroepen Heilige, deze werden gestigt en opgebouwd in hun geloof; maar in zoo ver men niet bespeurde, dat 'er iemand, in dien tyd, overging tot die Gemeente, dewelke alleen zalig wordt. Met dit alles hoorde men graag ernstig en ontdekkend prediken en beminde, om strijd, beide zyne Leeraren" [3]). Met deze persoonlijke verantwoording voor oogen, die door geen ons bekend bericht van elders weer-

---

[1]) *Apologie*, t. a. p., blz. 64—66.

[2]) De Steenwijksche troebelen zelf heeft hij nog aangeroerd in een gedicht van drie coupletten, door hem gepubliceerd kort na het overlijden van zijn' te voren (blz. 481) genoemden collega Ds. Metelerkamp en met kleine wijziging geciteerd in de boven onder 1 genoemde *Apologie* blz. 58 († 23 Sept. 1750), wien volgens hem verdriet over het bewuste oproer het leven had gekost. Ten opzichte van den ontslapen leeraar heet het daar:

„Vraagd iemand, welke smart '*s Mans Kragt* hebbe afgepijnd?
Hij zag het *regt* der *Kerk'* te Steenwijk ondermynd;
En die *Oranjes naam* en Wondren durfden roemen,
Verjagen, boeijen, of ten dorren Galgpaal doemen."
(*Boekz. der Gel. Wer.*, Oct. 1750, blz. 508, 509).

[3]) *Apologie*, t. a. p., blz. 67, 68.

sproken wordt, moeten wij dan ook wel besluiten, dat de beschuldiging van den partijdigen Courantier niet zoo voetstoots mag worden aangenomen als waar.

Nog geen twee jaren mocht men te Steenwijk in Hofstede's bezit zich verheugen. Toen ging hij, hoe „ongemeene beweging" zijne beroeping naar elders ook verwekte, en „hoe men hem met gouden banden zogt vast te houden" [1]). Reeds den 20sten Juni 1745 nam hij afscheid van de Gemeente aldaar, die hem „niet zonder een vloed van tranen te storten" [2]) aanhoorde. — Oost-Zaandam verwachtte hem.

---

[1]) Idem, t. a. p., blz. 68. Nog vóór het einde van het jaar, waarin Hofstede Anjum verlaten had, werd zijn naam geplaatst op een zestal te Leeuwarden. Die naam scheen dus in Friesland eene gunstige herinnering te hebben nagelaten.

[2]) *Nederlandsche Jaarboeken* Dec. 1751, blz. 1246. Zijn tekst bij deze gelegenheid was *Handel. XVIII : 9, 10, 11:* „En de Heere zeide tot Paulus door een gezicht in den nacht: Wees niet bevreesd, maar spreek, en zwijg niet; want Ik ben met u, en niemand zal de hand aan u leggen om u kwaad te doen; want Ik heb veel volks in deze stad. En hij onthield zich aldaar een jaar en zes maanden, leerende onder hen het Woord Gods."

§ 6.

Hofstede predikant te Oost-Zaandam. Zijne kerkrede bij gelegenheid van de verheffing van Willem IV tot de hoogste ambten dezer Landen.

Zagen wij Hofstede achtereenvolgens Drente, Groningen, Friesland en Overijsel bewonen, toen hij, nauwelijks zijn 30ste levensjaar ingetreden, Steenwijk verliet, was het om voortaan verre het grootste gedeelte zijns levens op Holland's gebied door te brengen. Eerst enkele jaren in het Noorderkwartier. Den 4den Juli 1745 verbond hij zich aan de Gemeente van Oost-Zaandam [1]). Bevat het kerkelijk archief dier Gemeente niets, dat belangrijk mag heeten voor de kennis van Hofstede's werkzaamheid aldaar [2]), wèl ligt het op onzen weg stil te staan bij de in druk verschenen *Leerreden*, door hem in 1747 gehouden. Het feit, dat daartoe aanleiding gaf, was belangrijk genoeg, en bood stoffe te over aan een vurig aanhanger van het Huis van Oranje-Nassau als Hofstede. Aan Willem Karel Hendrik Friso, Erfstadhouder van Friesland, Prins van Oranje, uit het Huis van Nassau gesproten, waren achtereenvolgens de hoogste eerambten ook van andere gewesten opgedragen. Terwijl oorlogsgeruchten zich over Europa verbreidden, en ook in deze landen de gemoederen reeds verontrustten, waakte de liefde weer op voor

---

[1]) Hij deed er intrede met de woorden: „Zijt dan voorzichtig gelijk de slangen" uit Matth. X : 18. Ds. L. Conynenburg, die voortaan zijn ambtgenoot te Oost-Zaandam zijn zou, sprak ter zijner bevestiging eene rede uit naar aanleiding van Jes. XXX: 20, 21.

[2]) Bij een onderzoek, daar ter plaatse ingesteld, is mij dit gebleken.

dat doorluchtig Stamhuis, waaruit reeds zoo menig krachtig held opgestaan was. Het was alsof men uitzag naar één band, die allen omvatten zou. Waren de Staten van enkele gewesten nog achtergebleven met hunne benoeming van den Prins tot Stadhouder, den 3den Mei 1747 gingen ook die van Holland en Utrecht hiertoe over, terwijl hem den daaropvolgenden dag door de Staten-Generaal het kapitein-generaal-admiraalschap over de krijgsmacht van den Staat werd opgedragen [1]). Zoo werd de zoon van Jan Willem Friso als Willem IV gehuldigd.

Dat Hofstede, die reeds tijdens zijn verblijf in Friesland in bijzondere gunst bij den Prins had gestaan, het gebeurde als een hoopvol teeken des tijds begroette, laat zich begrijpen. Zijne predikatie behandelt dan ook, naar aanleiding van Prediker 10 : 17*a* [2]): *de Welgelukzaligheid van een Land, wiens Koning een Zoone der Edelen is, toegepast op Nederlands welvaaren Onder de Regeeringe van eenen Stadthouder Capitein en Admiraal Generaal, Uit het Huis van Oranje en Nassouw* [3]). Vooraf gaat eene *Aanspraak aan zyne Hoogheid* in dien vleienden vorm gesteld, waardoor ook eenige jaren later de lijkrede gekenmerkt wordt, die Hofstede bij den dood van Willem IV te boek stelde. Dewijl wij opzettelijk bij dat geschrift zullen stilstaan, willen wij deze *Aanspraak* laten rusten, om herhaling te voorkomen. Trouwens, de lof, dien hij hier aan den Prins toezwaait, is zwak in vergelijking met wat hij ons vier jaren daarna hooren doet. — In een *Voorreeden aan den Leezer* maakt hij melding van de vreugde, die door de huldiging van den Prins als Stadhouder van Holland verwekt is. Gelijk aan het Memnonsbeeld te Thebe door de stralen

---

[1]) Op den na deze gebeurtenissen volgenden Zondag hield Hofstede zijne leerrede (Vgl. „Voorreeden aan den Leezer" en blz. 97).

[2]) „Welgelukzalig zijt gij Land, wiens Koning een Zoone der Edelen is."

[3]) *Of Leerreden, Over Prediker 10 vs. 17, eerste Lid; Uitgesprooken en naderhand met breede Aantekeningen vermeerderd By gelegentheid der Verheffinge van Willem den IV, Tot de hoogste Ampten van deeze Landen.* Amsterdam, 1748, 4°.

der opgaande zon klinkende tonen werden ontlokt, zoo steeg uit het geheele vaderland een geluid van vreugde omhoog, toen de Oranjezon boven Hollands kimmen verrees. En gelijk de Noordsche volken de toppen der bergen bestijgen, om met blijdschap het rijzende licht te begroeten, dat aan hun' langen nacht een einde komt maken, zoo was het hier: „De vrolykheid was algemeen: De *Staatsman* streek de bekommeringe voor 't Land, ten minsten eenige daagen, van 't hert; de *Koopman* vergat het gevaar van zyne rykgeladene Scheepen; de *Landman* liet schup en kouter in den akker steeken, om zig in de buurt te gaan vermeien; de *Priesters* hielden voor eene reise op met weenen tusschen den hof en het altaar; en de lugt wedergalmde van duizend juigende keelen" [1]).

Het is eene eigenaardige predikatie, die Hofstede hier biedt: een betoog, dat de herstelde bestuursinrichting des lands onder een *Stadhouder-Kapitein en Admiraal-Generaal der Unie* allerbegeerlijkst is voor het volk. Daartoe zet de prediker vooraf de beteekenis uiteen van zijn tekst. Eene inleiding eerst, vastgeknoopt aan het woord der Spreuken [2]), dat onder de drie, ja vier dingen, waarover zich de aarde ontroert en die zij niet dragen kan, ook een' knecht telt, als hij regeert. Zoowel in de leerrede zelve als in de aanmerkingen, die, vaak zeer breed, aan iedere bladzijde toegevoegd zijn, wordt deze uitspraak gewikt en gewogen, en vervolgens gebezigd als tegenstelling van den tekst. — Na eene korte uiteenzetting van het verband wordt dan achtereenvolgens de aandacht gericht: I. op het onderwerp, dat welgelukzalig gesproken wordt, II. op die welgelukzaligspreking zelve. — Wij zullen den prediker niet op den voet volgen bij zijne tekstverklaring, die misschien van niets meer dan van oppervlakkigheid vrij is; wij zullen zijne beantwoording van de vraag waarom een land als hier bedoeld wordt, geluk-

---

[1]) *Voorreeden aan den Leezer.*

[2]) H. XXX: 21, 22.

uit onze handen en herten weg doen, en ons een ygelyk by aanvang of voortgang bekeeren tot den HEERE onzen GOD; zonder dat dog zal hy niet ligtelyk overwinnen maar misschien de nederlaag om onzer zonden wille krygen. Bekeeringe zal dien VORST aangenaamer zijn, dan al het *Lang leve*, dat hem in deeze daagen word toegegalmd, ja dat het voornaamste is, Bekeeringe zal een betragtinge van zulk eenen lievelyken reuk in de neusgaaten van den heiligen GOD weezen, dat hy daarom volgens zyne toezegginge, ons zinkend Vaderland nog zal behouden" [1])

Door deze woorden moge Hofstede's betoog nog eenigszins blijk geven eene prediking voor de Gemeente te willen zijn, toch wekt deze aansporing tot bekeering verwondering. Evenwel, het zijn niet slechts de laatstaangehaalde woorden, het is geheel deze verhandeling, die onwillekeurig doet vragen, of hier voldaan is aan den eisch, die aan eene dergelijke rede mag worden gesteld. De prediker zelf heeft gelukkig dit bezwaar gevoeld. „Ik weet niet beeter" — zoo verklaart hij vooraf [2]) — „of den voornamen *inslag* myner *gewoone Kerkredens* is *Geloof* en *Bekeeringe*: Dog ik meende dat het my, in zulken *buitengewoonen* tyd, geoorloovd was, ook wel eens eene *buitengewoone Rederoeringe* te moogen doen. Althans myne *Gemeente* heeft het niet alleen goedgekeurd, maar ook zo veel genoegen, in dit myn doen geschept, dat ik liever hebbe, dat men zulks van elders, dan van my verneeme." Onaangenaam moge voorts zijne verheerlijking van een mensch — zij het ook een Stadhouder uit het Huis van Oranje en Nassau — klinken, in het bijzonder, waar zij in eene verkondiging des Woords wordt vernomen; men dient in het oog te houden, dat er voor een' predikant als Hofstede — en hij was de eenige daarin niet [3]) —

---

[1]) blz. 102.

[2]) *Voorreeden aan den Leezer.*

[3]) Men neme slechts kennis o. a. van de talrijke leerreden, bij gelegenheid van den dood van denzelfden Willem IV in druk verschenen. Als bewijs, dat Hofstede's predikatie der navolging waardig gekeurd

een nauw verband bestond tusschen de regeering van een Stadhouder uit het aloude Stamhuis en het heil — ook het geestelijk heil — des lands.

De geleerdheid zijner tekstverklaring, waarvan de dorheid voor een niet theologisch ontwikkeld gehoor wel eenigszins weggenomen wordt door de levendigheid van des predikers stijl, heeft men voor een groot deel op rekening te stellen van den tijd, waarin deze rede het licht zag. De dagen, waarin een Hollebeek, een Gysbert Bonnet den stoot gaven tot eene meer vruchtbare preekmethode, waren toen nog niet aangebroken.

Hoe ongunstig ons oordeel moet luiden over eene wijze van prediken, als waarvan dit gelegenheidsstuk getuigenis aflegt, zooveel is toch zeker, dat wij in de leerrede, door Hofstede bij de verheffing van Willem IV gehouden, vooral wat de rijke aanteekeningen betreft [1], een degelijk geschrift bezitten, dat, zoo al niet van des predikers eenvoud, dan toch van zijne groote geleerdheid en zijne warme liefde voor het Huis van Oranje-Nassau spreekt. Hoe langer zoo meer werd deze laatste in den lande bekend, alsmede de persoonlijk wèlgezinde verhouding, die er tusschen den Stadhouder en den Oost-Zaandamschen leeraar bestond. Het is dan ook opmerkelijk, dat juist de Gemeente te Rotterdam, met Delft de eerste Hollandsche stad, die bij hare Vroedschap op 's Prinsen verheffing had aangedrongen, niet lang daarna

werd, kan dienen een in den vorm eener (waarschijnlijk onuitgesproken) leerrede opgestelde verhandeling, die in 1666 anoniem van de pers kwam onder den titel: *Nederlands-Heyl, gelegen in den Erfstadhouder of Verhandeling Over den tegenwoordigen Geluks-Staat van onze Republiek, door het aanstaande Opper bestuur van zyn Doorl. Hoogheid Willem den Vden, by wyze van Redenvoeringe over Prediker X vs 17a. Welgelukzalig zijt Ge, ô Land, als uw Koning een Zoon der Edelen is.* 's-Hage en Amsterdam. — Niet alleen denzelfden tekst, maar ook in hoofdzaak denzelfden gedachtengang treft men hier aan, als in Hofstede's bovenbesproken rede, die waarschijnlijk den opsteller tot model heeft gediend, al mist men dezelfde veelheid van beelden en citaten er in.

[1]) Deze beslaan nog meer plaats dan de preek zelf, en bevatten menige wetenswaardige bijzonderheid.

den bekenden Oranjeklant tot leeraar begeerde [1]). In April 1749 bereikte Hofstede het bericht zijner beroeping in deze Gemeente.

Spoedig was zijne keuze beslist. Reeds den 8sten Juni nam hij afscheid van zijne derde Gemeente [2]), na nog geen vier jaren in haar midden te hebben vertoefd. Zoo vertrok hij van de „hartelyke zegenbeeden" des Kerkeraads [3]) begeleid naar de Gemeente, die het laatst en het langst van zijn' dienst als predikant zou genieten.

[1]) In het schotschrift *Voor Petrus Hofstede* wordt dan ook daarop gedoeld (blz. 13): „Rotterdam, eindelijk, onafscheidelijk verkleefd aen Frisoos Huis, en afgodisch, omtrent haar welbespraekte voorgangers, stelde hem aen tot Predikant."

[2]) Hij riep haar bij deze gelegenheid de veelzeggende woorden toe van Psalm CXXXVII: 5: „Indien ik u vergete, o Jeruzalem! zoo vergete mijne rechterhand zichzelve!" — Later deed zich eene omstandigheid voor, die aan deze betuiging ten goede kwam. Den 15d. n Mei 1763 mocht hijzelf zijn' broeder Johannes als predikant te Oost-Zaandam bevestigen. Hij deed het met Psalm LXVIII: 28: „Daar is Benjamin de kleine, die over hen heerschte, de vorsten van Juda met hunne vergadering, de vorsten van Zebulon, de vorsten van Naftali." Deze Johannes Hofstede bleef aldaar tot zijn dood (29 Sept. 1778).

[3]) Aldus vermelden de Acta des Kerkeraads van Oost-Zaandam.

§ 7.

De eerste jaren van Hofstede's verblijf te Rotterdam. Zijne „Bloemen gestrooid op het graf van Willem Carel Hendrik Friso".

Den 22sten Juni 1749 sprak Hofstede zijne intreerede uit voor de Rotterdamsche Gemeente [1]). Zullen wij later bij de vervulling van zijn predikambt te Rotterdam opzettelijk stilstaan [2]), nu reeds zij opgemerkt, dat hij hier den meest

[1]) Hij werd bevestigd met 1 Kron. XXVIII: 10 door Ds. H. Bruining, Predikant te Rotterdam, denzelfde, die binnenkort in bijzonderen zin zijn bondgenoot worden zou (zie hierna § 8). De intreetekst was Jes. XXVII: 2: „Te dien dage zal er een wijngaard van rooden wijn zijn; zingt van denzelven bij beurte".

[2]) Zie hierna onder § 1 van Hfdst. III. Als bewijs, dat Hofstede in dezen tijd nog het kerkelijk scherpbelijnde standpunt niet ingenomen had, dat hem later eigen zou zijn, zij hier nog vermeld, dat hij in een particulier schrijven, gedateerd 1 May 1751 (berustend in het familie-archief van den Heer J. W. Chevallier, Directeur van het Postkantoor te Amsterdam), den te Rotterdam beroepen Groningschen predikant P. Chevallier sterk aanried die beroeping aan te nemen. Deze Chevallier toch stond (vgl. Glasius: *Godgeleerd Nederland*, 's-Hertogenbosch 1851, i. v.) bekend als een „liberaal", „echt bijbelsch theologant", die zoo weinig partijman was, „dat men bijna niet kon opmerken of hij tot de Voetianen of Coccejanen behoorde, ofschoon hij onder de laatstgenoemden werd gerangschikt." — Als grond voor zijne aansporing stelt Hofstede in zijn' brief de vraag, wie het had kunnen denken, „dat de gemoederen zooverre van malkanderen verwijdert, zig binnen zulk een korten tyd zouden bepaalen op een en hetzelfde subject en dat zonder daarover ooit met malkanderen in onderhandelingen getreeden te zyn." „Door deze beroepinge" — zoo verklaart hij vervolgens — „is de wonde, die zoo wyd gaapte, onder ons genezen, de ruste in de Rotterdamsche kerke herstelt, En aan het verlangen van den Magistraat om een man van studie te hebben voldaan. — Ik hebbe medelyden met die kerke" (die nl. van Groningen) „maar ben ook meteen by my zelven volkomen overreed, dat ze door UWE. vertrek niet in dat gevaar zal gebragt worden, met hetwelk wy, in gevalle van afslag, gedreigd worden".

Uit het bovenstaande blijkt, dat er reeds in die dagen verdeeldheid — waarschijnlijk over de vervulling der toenmalige vacature (vgl. ook *Bloe-*

vruchtbaren tijd zijns levens heeft doorgebracht, en dat zijne komst in deze plaats hem zeker op den duur niet heeft berouwd. De eerste jaren van zijn verblijf alhier mogen uiterlijk kalm zijn verloopen, toch had in dien tijd een feit van ingrijpende beteekenis plaats, dat voorzeker op geheel ons vaderland indruk maakte, maar waarschijnlijk niemand meer heeft ontroerd dan Hofstede. Nauwelijks was de rust hier te lande ten gevolge van den vrede te Aken (1748) teruggekeerd, of de mare verbreidde zich in October 1751, dat Willem IV overleden was. Schoone verwachtingen daalden ten grave met dezen vroeggestorven Stadhouder, wien het noch aan goeden wil, noch aan bekwaamheid, allerminst aan lofwaardige zelfbeheersching, ontbroken had. Groot was het verlies, dat Nederland trof door zijn heengaan. Geen wonder dan ook, dat, ofschoon de slag niet volkomen onverwacht was gevallen, eene plotselinge droefheid zich van de gemoederen meester maakte. Als gewoonlijk bij gewichtige gebeurtenissen ontspanden ook nu de dichters hunne snaren, en was het aantal lijkreden, in die dagen verschenen, niet gering. Tot de laatsten mag, ofschoon zij wel niet juist als lijkrede zal uitgesproken zijn, worden gerekend de hulde, die Hofstede den ontslapen Vorst bracht in zijne *Bloemen gestrooid op het graf van Willem Carel Hendrik Friso, Prinse van Oranje en Nassau, Erfstadhouder enz. enz. enz. of Lofspraak, over Deszelvs Afkomst, Deugden, Gaaven, Geleerdheid, en Voortreffelyke Daaden, beneffens een Troostrede aan Haare Koninglyke Hoogheid Anna enz. enz. enz.*" [1]).

Welke van Hofstede's populaire geschriften ook der ver-

men gestrooid op het graf van W. C. H. Friso, blz. 96) tusschen Magistraat en Kerkeraad te Rotterdam en tusschen de leden van dien Kerkeraad onderling heerschte.

Eenige jaren daarna zou over eene dergelijke quaestie een meer ingrijpend conflict ontstaan, waarbij Hofstede van nabij was betrokken. Intusschen miste zijn brief aan Chevallier de gewenschte uitwerking. De beroepene bedankte.

[1]) Rotterdam, MDCCLII.

getelheid zijn prijsgegeven, zijne *Bloemen* zijn bekend gebleven tot in den tegenwoordigen tijd, en worden nog heden ten dage met een' glimlach aangehaald als eene der voornaamste proeven van gezwollenheid en vorstenvergoding op het gebied der achttiende-eeuwsche welsprekendheid. Daartoe bestaat aanleiding, ook al is zulks het eenige niet, dat er van kan worden gezegd. — Slaan wij het vrij lijvig boekdeeltje open, dan wordt onze aandacht allereerst aan het begin getrokken door de beeltenis van de jeugdige dochter van Willem IV, de Prinses Carolina, waaraan door den auteur een dichterlijk bijschrift is toegevoegd. Een vleiende *Opdragt* volgt, waarin deze bedroefde Prinses de volgende woorden voorgelogd worden: „De Oudheid verhaald, dat Pallas in haar schild, een aangezigte voerde, dat de kracht bezat, om, alle haare Bestryders in een oogenblik te verschrikken, te verstommen, ja te dooden. Uw aangezigte, dat ik, in den voorgeevel van dit Letergebouw, hebbe laaten slaan, is zo schoon, als het eevengenoemde afgryslyk was, dog het zoude wel eens dezelve uitwerkinge, op de vianden van dit Boek, konnen hebben [1]). Althans ik achte my daar door, zo veilig, *in de wooningen der Leeuwinnen*, *en op de bergen der Luipaarden*, als in het midden van een kudde vreedzaame schaapen."

Uit de *Voorreden* vernemen wij vervolgens waarom de *Bloemen* eerst in den zomer van het jaar na 's Prinsen dood in het licht verschenen. Kort na dit overlijden toch was de drukpers zoo buitengemeen vruchtbaar, dat er op al wat zij voortbracht geen oog was te houden. „Al hadde iemant, met Janus, een dubbeld aangezigte, en in elk van het zelvde, de honderd oogen van Argus, nog zoude hy de Geschriften, die 'er daagelyks uitkwaamen, niet hebben konnen doorleezen." Daarom vreesde Hofstede, dat zijne woorden onder de groote massa verloren zouden raken. Thans, nu die vlucht van schrijvers voorbij is, durft hij zich „met een beeter nootlot vleien,

---

[1]) Voor zoover mij bekend, is daarvan niet veel gebleken.

als zommige, welkers Boeken over Frisoos dood, en begrafenisse, bykans te gelyk, met dien grooten VORST gestorven, en begraaven zyn, ten deel is gevallen." Maar buitendien, de lezer wordt er mede gebaat, want door de latere verschijning heeft de auteur gelegenheid gehad zijn werk te beschaven. Was het echter na al wat reeds over dat onderwerp geschreven was geen overbodig werk? „Neen", antwoordt Hofstede. „Hoe veele Veders men ook op deeze *stoffe* versneeden heeft, ze is egter, tot nog toe, van niemant uitgeput. De Oogst is hier zo groot, dat 'er niettegenstaande zulk een aantal van Arbeiders, nog veele koorenairen, ja geheele schooven zyn intezaamelen". In de *Bloemen* is het beste bijeengebracht, wat in rijm en proza tot Friso's lof werd uitgebazuind. Maar bovendien komen er vele nieuwe bijzonderheden in voor, die men elders vruchteloos zoeken zal. „De lust" — zoo verklaart de schrijver omtrent zichzelf — „die wy, van der jeugd af aan, tot de Geschiedenissen in het gemeen, en die van Nederland in het byzonder hadden; de toegang, die ons reets wanneer wy nog in de renbaan van het Friesche Athene liepen tot den Overledenen VORST gegund wierde, en die ons t' zedert veertien jaaren nooit geweigerd is geworden, de meenigvuldige gesprekken, met dien gespraakzaamen PRINS, over de Godsdienst en Geleerdheid, gehouden; de aanteekeningen, die wy van alles; wat zynen geheiligden Persoon betrof, gemaakt hebben; de vriendschap en briefwisselingen, met welke ons verscheidene Staatsmannen, en Hovelingen vereeren; zyn alle te zaamen dingen, die veroorzaakt hebben, dat wy tot kennisse geraakt zyn, van veele zaaken, die men juist, in de winkels der baardscheerders, niet hoord verhalen".

Volkomen gerust is Hofstede niet omtrent de onverdeeldheid van den lof, dien men voor zijne *Bloemen* zal over hebben. „De weereld is tegenswoordig zo fyn van tonge, dat een bok naauwlyks meer klaaver lust, en een zeuge, niet dan knorrende akers eet". Hij verwacht dan ook, dat het hem aan

„vitters en bedilders" niet zal ontbreken; maar hij zal hen niet meer achten dan „de wespen, die het gezonde vleesch voorbijsnorren, en zig op de leemten en zeeen nederzetten"; of dan „een hoop hongerige spreeuwen, die met een groot geschreeuw in een boomgaard vallen, dog op den eersten schoot, als [1]) is het slegts met los kruid, de vlucht neemen". Hij hoopt intusschen, dat, evenals Apollo met welgevallen neerzag op het muschken, dat slechts een pluim aanbracht voor den bouw van zijn' tempel, ook Apollo's lievelingen ten opzichte van zijn werk het woord zullen herhalen: „Hy heeft gedaan hetgeen hy konde".

Doen de *Bloemen* alzoo blijkens deze Voorrede iets buitengewoons verwachten, die verwachting wordt bij kennismaking niet teleurgesteld. Laat ons in hoofdtrekken den inhoud schetsen!

Is het strooien van bloemen op het graf van een' uitnemende onder de menschen een gebruik, al uit de oudheid bekend, ook thans bij de groeve des Stadhouders bestaat er aanleiding toe. „Terwyl ik" — zoo heet het — „nagt en dag met mynen geest omtrent dat dierbaare graf zweeve, evengelyk Maria Magdalena eertyds met haar lichaam deede omtrent de spelonke, waar in men haaren Heere gelegt hadde; zo bevangt my op het onverwagtste de lust, om eenige Lofbloemen op den Prinselyken Zerk te strooien" [2]). Wat den aard dier „bloemen" betreft, het meerendeel is gewassen op eigen grond, andere zijn uit warmer luchtstreken, „uit het Paradys van Gods woord, of, uit de hangende tuinen van Babel, de lusthoven van Adonis, Alcinous, Cyrus, Cleopatra, en die der Hesperides" [3]). Immers, met bloemen uit ongewijde aarde wordt Friso's graf niet ontwijd? „Was het Moses geoorlooft het goud van Egypte te versmeeden tot den Taber-

---

[1]) Vermoedelijk is dit een drukfout en heeft men te lezen „*al*".

[2]) blz. 2.

[3]) blz. 3.

nakel; mogt Salomo met Hirams timmerbyl des Heeren tempel bouwen; en stond het Josua vrij de Gibeonieten tot waterputters en houthakkers voor den Altaar te gebruiken, waarom" — zoo vraagt de schrijver — „mag ik my dan niet van den roof der Heidenen bedienen?"[1]) Rieken zijne „bloemen" sommigen niet sterk genoeg, „men denke, dat ze niet weinig kragt verliezen, door den liefelyken reuk, van de allervoortreffelykste hoedaanigheden, die 'er uit het Graf van den Prins waazemd". Rieken ze anderen te sterk, dat ligt aan henzelf. „Al in Horatius tyd kon het Swyn geen balzemlugt verdragen. De Natuurkenners" — zoo vervolgt hij — „verhaalen, dat zo ras den Draaken eenig reukwerk in het hoofd stygt, zy aan 't woeden raaken tegens het onderwerp, waar van het uitvloeid. Ik hoope niet, dat myne Bloemen zulke eene uitwerkinge zullen hebben. Gebeurd het egter! 't Ontbreekt my aan geen kragtig tegengift. Ik weet niet, of het waaragtig is, dat de blixem geen vat op den Laurierboom heeft, maar ik weet zeer wel, dat ik de blixems van geene aardsche Jupiters vreeze, daar ik gezeeten ben onder het lommer van den Oranjenboom. Myne Bloemen beleedigen niemant. De byen konnen 'er honing uithaalen. Wil 'er nogtans ymant met de spinne venyn uitzuigen, ik moet het verdraagen. Wy raaden hem evenwel zo sterk niet te zuigen, dat hy 'er zelvs aan barste" [2]).

Welke wensch den lofredenaar bezielt bij het strooien? Dat een weinig van Friso's geest op hem ruste, of dat „een der hemelsche Seraphims" hem „voor een korten tyd eene van zyne schachten leene", opdat hij „enkel hemelval" storte [3]).

Zoo gaat hij dan eindelijk over tot de taak, die hij zichzelf heeft gesteld. De geboorte des Prinsen komt eerst aan de orde. In verband met zijne afkomst stond des overledenen *deugd*. De deugden, die bij andere menschen verdeeld voorkomen,

---

[1]) blz. 3.
[2]) blz. 4, 5.
[3]) blz. 6.

vereenigden zich in hem „als in een middelpunt". „Zo de overhuizinge der zielen, uit het eene ligchaam in het andere, geen verdichtzel was, men zoude vermoeden, dat het beste van alle de zielen zyner Voorouders, in hem was overgegaan" [1]).

Tot zoover — het is terecht opgemerkt [2]) — zou dat alles van een volmaakten heiden kunnen gelden; edoch, Hofstede vermag door een' enkelen trek van den Prins een volmaakt Christen te maken. Al die deugden toch ontleenden bij Friso haren glans aan zijne Godsvrucht. „De Kerke word zomtyds vergeleeken by eene vrugtbare Boomgaard; de Prins was 'er een Granaatboom in. Zomtyds, by eene wandellaan; hy besloeg 'er de plaatze van een hooggetopten Ceder in. Zomtyds by eenen balzemhof, hy behoorde 'er in tot die speceriebeddekens, tusschen de welke de geestelyke Bruidegom zo graag gaat weiden" [3]). Opgevoed door eene Godvruchtige moeder, besefte hij echter, dat er meer dan dat toe noodig was, om in waarheid een Christen te zijn. Het duurde niet lang, of een hooger Licht bestraalde hem. „Hy zag, dat hy met alle zyne Vorstelyke eernaamen van natuuren een onderdaan van het ryk der Duisternisse was; dat hy met alle zyne rykdommen geen kwadrant penning hadde om te betaalen voor de zonde; en dat hy met al zyn Purper niet in staat was, om de naaktheid zyner ziele te dekken. Dit deed hem, in naarvolginge van zynen grooten Naamgenoot, *het verbond maaken met den Potentaat aller Potentaaten*. Hy wierde een onderdaan van het Koningryke van Messias; ontfing *van het goud van Scheba*; en trok, met handen des geloofs, den veelverwigen rok van den meerderen Joseph, aan." Zoo werd de Prins een Christen onder de Nederlanders en die eernaam was hem de liefste. Een geest

---

[1]) blz. 9.

[2]) Dr. J. Hartog *De Oranjepredikanten en hunne tegenstanders* in *Geloof en Vrijheid*, Jrg. 1875, blz. 141.

[3]) blz. 11.

als die ons hieruit toespreekt, is wel eenig in hare soort onder de *Bloemen*, en met de doorgaande strekking van deze niet juist in harmonie.

Terstond daarop worden 's Vorsten bijzondere deugden weder verheven. De overgang gaat echter geleidelijk.

Nederig was hij. „Niemant kwam naader aan den Hemel, dan de Prins; om dat niemant minder swanger van zyn eigen zelven was. Hy was eeven als Gideons kruiken inwendig vol van licht; maar hy zag 'er zelvs het minste van"[1]).

Heel zijn leven toonde daarnevens het beeld van edelmoedigheid. Zijne persoonlijke vijanden strafte hij niet dan door hun goed te doen. „Hielp dit niet. Hy plagtze te veragten. Als een Edelmoedig peerd kreunde hy zig niet aan het gekef der steendoggen, en als een Adelaar, hield hy eene lynregte streek, zonder zig met het gekras der kraaien te bemoeien" [2]).

Zijne zachtzinnigheid evenaarde zijne edelmoedigheid. „Een Koning der Byen zynde, hadde hy geenen angel" [3]).

Maar deze deugd ging in dit geval samen met dapperheid. Mag alleen hij dapper heeten, „die, met den deegen in de vuist, de viandelyke slagordens breekt; vrugtbaare akkers, met lillende herzenen, bezaaid; de loopgraaven, onder een vlugt van kogels opend; de stormladder, voor de muuren, plant, zonder pekkransen, granaaten, gesmolten loot, en afrollende moolensteenen te vreezen? zo heeft Friso nooit zyne Dapperheid getoond;" het heeft hem daartoe slechts aan de gelegenheid ontbroken. „Gelukkig zyn de Franschen, dat hy in de veldslaagen van Fontenay en Lavelden niet heeft konnen tegenswoordig zyn! Was hy 'er geweest; niemant zoude zyn Vaandel hebben durven verlaaten!" Nooit heeft Hofstede dan ook gelezen „dat een leger in wanorde vlood, daar Oranje tegenswoordig was. Hoe meenig Edelman, van het huis des

---

[1]) blz. 18.
[2]) blz. 23.
[3]) Idem.

Konings, die nu nog de Gaanderiën van Versailles, met een wolk van Ambergrys, en welriekende wateren parfumeerd, zoude, in zulk een geval, al van overlang, in dien staat geweest zyn, waar in Lazarus was, toen Martha van hem zeide: *Hy riekt reets*" [1]).

Nu echter zijne plaats buiten het oorlogsveld was, uitte zich zijne dapperheid in Standvastigheid. „Assurs, en Babels Vorsten, worden vergeleeken, *by Arenden groot van vleugelen, lang van vlerken en vol van vederen*. De Romeinsche Caesars, hadden in dat zinnebeeld zo veel behaagen, datze eenen Arend van paerlen, en edele gesteentens, op hunne schoenen, droegen. De Prins hadde, niet alleen de hoedaanigheden van eenen Arend, die tegens eene brandende Sonne durvd invliegen, maar ook te gelyk, van eenen Paradysvogel op welken geenerlei zoort van weer invloed heeft, en van den Halcyon, die in eene onstuimige zee, zo gerust in zyn nest zit, als wanneer ze zo vlak is, als een Spiegel" [2]). Gelatenheid in tijden van druk was van die standvastigheid mede het kenmerk.

„Men zegt: dat het woord *Prins*, by de Hebreen, afstamd, van *mildadigheid te oefenen*. Dit is zeeker, dat een Prins van Oranje te zyn, en Mildaadig te zyn, een en het zelvde is" [3]).

Wèl durfde men er den *Prins* een verwijt van maken, dat hij buitengewone sommen ten koste legde aan de vergrooting van zijne paleizen en lusthoven, maar hij bedoelde daarmede meer het voordeel van het gemeen dan zijn eigen gemak. Indien al de door hem beweldadigden uit alle windstreken konden worden tezamengebracht, dan zou geen zijner gebouwen of lusthoven hun groot getal kunnen bevatten.

Friso's rechtvaardigheid wekte de verwondering van groot en klein. „Nooit beroofde hy eenen mensche van zyn eenig

---

[1]) blz. 24, 25.
[2]) blz. 25, 26.
[3]) blz. 27.

ooy lam, of sneed de slip van iemants mantel af" [1]). Zonder aanzien des persoons oordeelde hij volmaakt onpartijdig: „*Verloor men zyne zaak? men bedroefde zig niet; 't was vertroostinge genoeg, dat het vonnis was uitgesprooken, van eenen Prins, van wien men overtuigd was, dat hy zo min onrechtveerdig konde zyn, als licht, duisternisse*" [2]).

Zijne minzaamheid overtrof alle verwachting. „Niemant was ligter te naderen, dan hy. Hy gaf als de Echo in het gebergte aan elk antwoord. Veele kwaamen treurig tot hem; maar weinige vertrokken treurig van hem. Moeste hy zommige iets weigeren? de wyze van weigeringe, deed hen eevenswel, zo vergenoegd, heenen gaan, als of ze de begeerde zaak ontfangen hadden" [3]). Andere moogen landen winnen; hy heeft met zyne minzaamheid de geheele wereld gewonnen" [4]).

Zijne arbeidzaamheid kende geene perken. „Als een tweede Archimedes, beweegde hy, zonder zig zelvs te beweegen, de geheele Nederlandsche wereld uit zyn Kabinet" [5]).

Zijne matigheid was onbeschrijflijk. „Friso at om te leeven; maar leefde niet om te eeten; en gebruikte volgens den raad van Paulus, aan Timotheus gegeeven, slegts een weinig wyns" [6]). Van hem kon gelden hetgeen Poggius eens van Hiëronymus van Praag getuigde: „dat hy nooit iets gedaan heeft, het welke een eerlyk man onbetaamentlyk is" [7]). „'T is waar! Hy was een mensche, maar Haädam, een mensche by uitstek, weerdig dat men op hem wees, en zeide: *dit is Hy.* Hy behoorde tot dat soort van Menschen, die, eeven als zommige sterren, zig maar eens om de honderd jaaren vertoonen, en, als de Fenix, alle daagen niet gebooren

[1]) blz. 31.
[2]) blz. 32.
[3]) blz. 33.
[4]) blz. 34.
[5]) Idem.
[6]) blz. 35.
[7]) blz. 37.

worden; moetende de Natuur ten minsten een eeuw lang zwanger gaan, om ze te voltooien" [1]).

Naast al die deugden bezat de Prins ook de heerlijkste *gaven*. Als David was hij schoon van gelaat. „Het hoofd van Medusa, veranderde de Ligchaamen in steen, maar 's Prinsen gelaat stond zo vriendelyk, dat hy 'er de gemoederen meede wiste te kneeden als wasch" [2]).

Welsprekendheid ging daarmede gepaard. „Hy sprak in den styl van het orakel, en alles wat hy voortbragt, smaakte naer het Purper. Niemant drukte zig gelukkiger uit" [3]).

Zeldzaam vast was zijn geheugen. „Men getuigd, dat Josephus Scaliger, den geheelen Homerus, bestaande uit meer dan sestig duizend Versen, in den tyd van een-en-twintig daagen, heeft van buiten geleerd." Friso — „overtrof daar in Scaliger, dat hy nooit zyne Vrienden vergat" [4]).

Opmerkelijk, omdat deze dingen veelal niet samengaan, mag heeten, dat een man van zoo sterk geheugen als de Prins daarnevens ook zoo groote vlugheid van verstand en oordeel bezat. Die vlugheid was als van den redenaar, die tot zijne Hoorders durfde zeggen: „Geef maar op wat gy wilt; ik zal 'er over spreeken" [5]). Zijn oordeel faalde nooit.

Met voorzichtigheid voerde hij alles uit. Wonder, dat er onder de vele penningen, hem ter eere geslagen, geen bekend is „waar op hŷ als Mercurius, met een Slang, staat afgemaald" [6]).

Zijne stilzwijgendheid was bij hem, den van nature spraakzame, een gevolg van zijne voorzichtigheid.

Al deze natuurlijke gaven beschaafde de Prins door geleerdheid, die hij mede dienstbaar maakte aan het welzijn des

---

[1]) blz. 40.
[2]) blz. 42.
[3]) blz. 43.
[4]) blz. 44.
[5]) blz. 45.
[6]) blz. 46.

vaderlands. — Wij zullen den lofredenaar niet volgen in de beschrijving van 's Prinsen kennis; men begrijpt het reeds: geen tak van wetenschap is er, waarin hij niet uitblonk.

Van een' Vorst, met zooveel schoons versierd, kon men slechts vorstelijke daden verwachten. Van die doorluchtige daden was de een natuurlijk al heerlijker dan de andere. Opmerkelijk is ook daarbij weder de handigheid, waarmede de schrijver letterlijk alles ten voordeele van den Prins weet uit te leggen. Niets wat daartoe dienen kan wordt door hem overgeslagen, maar ook, schier alles kan hem daartoe dienen. De Prins wordt verheerlijkt als Bevelhebber. Nadat niet minder dan tien bladzijden aan dit onderwerp gewijd zijn, voorziet Hofstede eene bedenking — en eene, voorwaar! van zooveel gewicht, dat hij wel gedwongen is, ze onder de oogen te zien: „Ik bekenne, wy hebben, zelvs onder Frisoos bestier, nog eenige gevoelige Stooten van den zeegepraalenden Galliër ontfangen". Die bedenking vervalt — neen meer, ze wordt zelfs eene bevestiging van 's Vorsten eminentie ook in dit opzicht: „Wyt dit egter den Prins niet; zo gy niet wild dat hy zyn hoofd ten grafkelder uitsteeke, en tot u zeggen, gelyk Jacob by een andere gelegentheid, eens sprak: *Ben ik dan in de plaatze van God?* — Heeft de Prins in het voeren van den Oorlog zyne misslaagen gehad? Men toone my een Veldheer, die ze niet gehad heeft. — Ook zyn alle de misslaagen, die 'er begaan mogten weezen, de zyne niet" [1]). — De liefde bedekt alle dingen! — Het ligt voor de hand, dat Hofstede, waar hij den Prins als steunpilaar der Hervormde Kerk afschildert, tevens herinnert aan diens houding tegenover Stinstra. Daaruit is volgens hem opnieuw gebleken, dat Willem IV — indien het noodig was — gewillig het harnas aanschoot voor de „Dortsche Leerstukken", en dat „niet, om dat ze door de Vrienden van Maurits gesmeed, maar door dezelve, uit Gods woord, by een verzameld zyn" [2]).

[1]) blz. 78—80.
[2]) blz. 92.

Toch had de Prins een' afkeer „van die heerschzugtige Kerkelyke, die ging het naar hunnen zin, graag 's Lands Bondelbylen met den Herderlyken staf zouden 't zaamen paaren" [1]).

Het spreekt vanzelf, dat zulk een Vorst door zijn volk als op de handen gedragen werd. Kwam hij voor de eerste maal in eene stad, het vreugdegejuich was dan ook zoo groot, dat de aarde er van spleet en de lucht er van donderde.

Toch, bij al zijne voortreffelijke daden — Hofstede ontkent het niet — liet de Prins veel ongedaan werk achter. Edoch, men verwondere zich liever, dat hij in vier jaren tijds nog zooveel tot stand bracht. „Onze Burgerstaat was, door meer dan drie duizend Ossen, zo vol mist geraakt, dat Hercules zelvs, die de stallen van Koning Augias in eenen dach wiste te zuiveren, 'er ten minsten tweemaal zeeven jaaren toe noodig zoude gehad hebben" [2]). — Afgesloofd werd hij in den zomer zijns levens door den dood overvallen. „Onder het bezigtigen der sterktens van ons Land; onder het beproeven van het geschut, en onder het beoordeelen van de oefeningen der Mynwerkers, beloerde hem de Dood uit een hinderlaag; nam haaren boog in de hand; leide 'er den zwarten flits op; volgde hem op wolle schoenen naar de Oranjezaal; schoot daar toe; en beroofde ons dusdoende in eenen nagt, in een uir, in een ogenblik van zo veel heils" [3]). — Mateloos was de droefheid in het land. „Honderd duizend keelen schreeuwden hem agter na: *Myn Vader! Myn Vader! waagen Israëls en zyne ruiteren!*" [4]). Nog eenmaal doorleeft Hofstede in den geest de ure, toen de droeve mare hem bereikte: „De haairen onzes hoofds reezen te berge; *onze knieschyven stieten tegens malkanderen, en de banden onzer*

[1]) blz. 93.
[2]) blz. 106.
[3]) blz. 107.
[4]) blz. 110.

lendenen wierden zo los, als die van Belsazar, toen 'er op den wand geschreeven wierde: Mene, Mene, Tekel, Upharsin. -- Wy leefden, en wisten naauwlyks dat wy leefden[1]).

Doorgaans ziet men, dat op een zwaaren Donderslag een sterke reegen volgd. Naauwlyks was die eerste bedommelinge over, of 'er vloeide een plasreegen uit onze oogen. Salomons kopere zee, wat zeg ik! alle de Traanflesschen der oude zouden het nat niet hebben konnen bevatten". — En die droefheid was algemeen. „In Egypteland beweende elk zynen eerstgeboorenen; in Nederland elk zynen Vader. De Landman gedagte niet meer, dat zyne Polders onder waater, en zyne Runderen bedwelmd op den dyk stonden. Het missen van den Prins viel hem harder, dan het verlies *van duizenden van Rammen, en tien duizenden van Oliebeeken.* De Borger sloot zynen winkel, en rekende nu alle winst maar schade. De Koopman vergat van schrik, zyne wisselbrieven te teekenen, en de veder lilde zo sterk in de handen van den Schryver, als of ze nog haar zitplaatze hadde in de vleugelen eener Duive, die een verscheurende Havik booven zig in de lucht ziet hengelen. De Krygsman sloot zynen Helm, om zyne bleekheid te verbergen. De Staatsman zonk het hert in de schoenen, en de Adel vergat zyn staatelyke deftigheid. De jonge dochters leiden haar goud en purper af, eeven als of 'er een tweede Marius gestorven was, en staaken zig in het zwart. Stamelende wichten vraagden malkanderen op de straaten: *Weet gij niet dat 'er een Vorst, ja een groote, in Israël, gevallen is?* De Tempels, gelyk het gaat ten daage van een algemeene elende, liepen vol, en de Priesterschaar, staande tusschen het Voorhof en het Altaar, riep met een halfgebrookene stemme, en hygenden adem uit: *Spaar u volk, o Heere! en geeft uwe erfenisse niet over tot een zmaadheid.* Lamper en floers bedekten onze Citers. De snaaren klonken dof en schor. De Klokken bromden, en *de Jeremiassen maakten klaagliederen, desgelijks*

[1]) blz. 110, 111.

alle Zangers en Zangeressen spraaken van den P r i n s *in haare Klaagliederen.* Dan was het eens: *O myn ingewand! myn ingewand! ik hebbe baarensweε! o wanden mynes herten! myn herte maakt getier in my! de eere is weggevoerd uit Israël!* dan wederom: *Gy dogters Israëls! weend over Saul, die u kleedde met scharlaaken en met weelden, die u sieraad van goud deed draagen over uwe kleederen*, en het slot was altyd: *dat hy nooit moeste gebooren, of nooit gestorven zyn*, het welke men van Augustus en Severus plagte te zeggen" [1]). De ontroering strekte zich zelfs over geheel Europa uit: „De lucht, geperst door het sterk uitschieten van zo veel *Achs, Helaas*, en *o Myns*, sloeg geheele brokken van Albions kryt-bergen af. De Weixel vlood en keerde achterwaarts. De Rhyn-nimf scheurde haaren krans van waterlis, en de beurtgezangen hielden in de wyngaarden van Bourgogne op" [2]). Meer nog, ook de Natuur scheen er in te deelen. „De Dichters verhaalen, dat de marmere wanden op dien tyd van angst gezweet hebben, en dat het Vee, gelyk als by het sterven van Caesar, geen gras wilde eeten. Dit is ten minste zeeker, dat Apollo zig, by F r i s o o s begraafenisse, niet op den helderen Zonnewaagen vertoond heeft, en dat het daags te vooren, onder eene geweldige sneeujagt zo vervaerelyk stormde, als of de geheele Natuur in arbeid was" [3]). En nog is alles sinds even treurig gebleven. „Alleen de Engelen; alleen de Cherubims; alleen de Throonen; alleen de zielen der volmaakte Rechtveerdige zyn verblyd, en verdubbelen hunne Halelujahs, over de aankomst van zulk een Medeburger, in het Hof des Hemels" [4]).

Zijne eigenlijke „bloemen" heeft H o f s t e d e hiermede gestrooid. Het onderwerp was dan ook vrij wel door hem uitgeput. Toch drong hem zijn gevoel het bij de lofrede op

---

[1]) blz. 112—114.
[2]) blz. 114.
[3]) blz. 115.
[4]) blz. 116.

Friso niet te laten. Hij had behoefte, om rechtstreeks tot haar een „Troostrede" te richten, die het nauwst met den ontslapen Vorst was verbonden geweest, de Prinses Anna. Hij wil haar niet komen aandragen met wereldschen troost, neen, hij wil hare genezing zoeken in de oorzaak harer smart. En daarom schildert hij haar den Prins voor oogen, gelijk hij was als gemaal.

„Hy was u een Cyrus, gy zyn Panthea. Hy u een Mausoleus, gy hem een Artemisia. Hy u een Mithridates, gy hem een Hypsicratea. Hy u een Brutus, gy hem een Porcia. Hy u een Theodosius, gy hem een Placilla" [1]). Juist zijne uitnemendheid, zijne Godsvrucht was de oorzaak van zijn' vroegtijdigen dood. „Gelyk zommige groote dieren veel korter leeven, als eenige kleine vogelen; zo leeven die van het Huis van Oranje en Nassau ook doorgaans zeer kort" [2]). „God beminde uwen Prins op een byzondere wyze", zoo roept hij der treurende Prinses toe, „en daarom wilde hy hem niet lang als vreemdeling in het Mesech deezer weereld laaten omdoolen" [3]). Mogelijk is de ontslapene weggenomen, opdat hij de dagen des kwaads niet aanschouwen zou. Want dagen des kwaads, Hofstede zag ze naderen voor zijn land. En dan ook, de Prins moest zijne eer niet overleven. Dat zou mogelijk geweest zijn met het oog op de ongestadigheid van de volksgunst — Gelijk men oudtijds dezulken, die vrijwillig voor het vaderland zich opgeofferd hadden, niet beweende, zoo mocht ook de achtergebleven Vorstin over haren gemaal niet al te zeer treuren. Want immers, deze had zich opgeofferd voor het Gemeenebest. Bovendien is het haar ongeoorloofd in den geest van Davids rouwklacht over Absalom te zuchten: Ach ware ik vóór u gestorven! — want die klacht zou eigenliefde

---

[1]) blz. 129, 130.
[2]) blz. 136.
[3]) blz. 137.

verraden, ze zou beteekenen: „*Och was ik gelukkig*, *en de* Prins *ongelukkig!*" [1])

Treurt zij misschien over de wijze, waarop hij gestorven is? „De Jooden tellen neegen honderd en drie zoorten van Dood, maar de allerzoetste, zeggen ze, is de Dood des kus. Een molensteen verpletterd Abimelechs herzenpan; een weinig slaaps doed Eutiches uit het vengster vallen; Fabius sterft aan een hair; Anacreon aan een druiven korrel; Tarquinius Priscus aan een graat; Saul stort in zyn eigen zweerd, en een scherpe naagel maakt een einde aan Siseraas daagen. Door geene van deeze middelen, is uw Prins weggerukt, maar een zagte dood, de dood des kus gestorven. Zegd dan niet meer: *is er wel een smerte als myne smerte?* want wy zouden u moeten antwoorden: *jaa daar is een smerte, grooter dan uwe smerte.*" [2]) En dan wijst haar troostredenaar op de smart van eene Louise de Coligny en andere doorluchtige vrouwen, wier echtgenooten een anderen dan den natuurlijken dood moesten sterven. „De Oranjeson hadde te Aken, of elders, konnen uitgescheenen hebben, maar hy is in den schoot van u, zyne beminde Thetis ondergegaan" [3]). 's Prinsen uiteinde was schielijk, voorzeker. Maar was dit juist niet een voorrecht? „God handeld met zyne liefste kinderen, als iemant, die zonder voorafgaande waarschouwinge, op een gemeenzaame wyze, zynen vriend, ten twaalf uiren, by zig ter maaltyd vraagd" [4]). Geen enkele klacht der Prinses mag worden overgeslagen. Het zou mogelijk zijn, dat de heengegane wegens de hevigheid zijner ziekte geen tijd meer gehad heeft, om bevel te geven aan zijn huis. Maar was dat noodig? Hij had immers bij zijn leven reeds letterlijk alles bezorgd! Neen, de bedroefde zie liever op wat haar nog is gebleven, op hare dochter,

---

[1]) blz. 147.
[2]) blz. 150, 151.
[3]) blz. 151.
[4]) blz. 153.

„waaraan de natuur alle haare gaaven, ten proeve van haare kragt, en om te toonen wat meesterstukken ze weet voortebrengen, te koste gelegd heeft", op haren zoon, „die het ogelyn van Nederland, en de verwagtinge van het geheele Protestantendom is" [1]).

Hofstede heeft — gelijk dit ook geschiedde met den wijn op de bruiloft te Cana — zijn' besten troostgrond voor het laatst bewaard. De kastijding is bewijs van Gods gunst, en moet Zijnen kinderen medewerken ten goede.

Maar „behalven al het gezegde" — zoo vervolgt hij — „hebbe ik nog *een klomp vygen voor uw gezwel.* Grootmoedige Anna! gy staat op een verheeve plaatze. Al wat gij doed, verrigt gy, als in het openbaar, en het verstrekt andere ten voorbeeld. Alexander zig uitgelaaten aanstellende, over de Dood van Clitus, wierde van Anaxarchus met deze taal, ter nedergezet: *Is dit de groote Alexander? die van de geheele weereld word geacht en geëerd; ziet hoe dat hy zig aansteld, en hoe kinderlyk hy weend.* Houd gy u, veel eer zo, dat de nakomelingschap zeggen mag: *Verzet de dood van uw Echtgenoot, met zulk een hert als* Anna *dezelve gedraagen heeft*" [2]).

De „Troostdoek", waarmede Hofstede trachten zal Anna's tranen te drogen, is bijna afgeweven. Een „draad van hemelsblaauw" zal hij er echter nog inslaan; hij doet het met deze woorden: „Uw Gemaal is niet gestorven, maar slegts vertrokken. De weereld is als een groot Paleis. De Eigenaar daar van heeft het in twee vertrekken, het hemelsche en het aardsche verdeeld. In het laatste woonen de vroomen eerst, in het eerste laast. In het eerste worden wy met menschen, in het andere met God en Engelen vereenigd. Het eene is de zitplaats der sterfelykheid; het andere der onsterfelykheid. In het eene slaafd en draafd men, in het andere rust men. Het eene is

---

[1]) blz. 166, 167.

[2]) blz. 179.

een worstelperk van veele rampen, het andere een Eden van vrolykheid. Beide zyt gy in het zelvde huis; een en het zelvde dak bedekt u, maar gy woond, tot nog toe, in het slegtste; de Prins daarentegen in het beste vertrek"[1]).

Een welsprekend gedeelte, het welsprekendste, indien al niet van àl wat hij schreef, dan toch ongetwijfeld van deze zijne lofspraak en troostrede, is voorzeker dat, waar Hofstede aan het eind van de laatste den gestorven Vorst schetst als bewoner des Hemels te midden zijner Godvruchtige voorvaderen. „O hoe liefelyk! hoe begeerlyk is die wooninge! *wie kiest niet liever daar aan den dorpel te zitten, dan lange te woonen in de tente der Godloosheid!* konde hy nu nog tot u spreeken; ik ben verzeekerd, dat zyne woorden zouden zyn als die van Paulus tot Agrippa: *ik wenschte dat gy waard als ik.* Die oogen, die hier daagelyks 's Lands ellende moesten aanschouwen, *zien nu den Koning in zyne schoonheid;* die ooren, die hier door zo veele klachten vermoeid werden, hooren nu niet anders, dan het geluit der Citers, speelende het groote Hallel; die tonge, die zo veel gevergd wierde, spreekt nu niet anders *als de groote daaden Gods;* die handen, die hier altyd moesten werken, draagen nu palmtakken van overwinninge; die voeten, die hier onophoudelyk in het slyk moesten treeden, gaan nu langs straaten van goud; dat Hoofd, dat zig hier nooit onbekommerd konde nederleggen, slaapt nu in den schoot van den Bruidegom der Kerke; dat herte, dat hier zo hygde naer de volmaaktheid, geniet nu het oneindige; en dat ligchaam, dat hier met zo veel zwakheeden hadde te stryden, blinkt nu als de glans des uitspansels. *O vreugde booven alle vreugde*, mag ik hier wel met Augustinus uitroepen! *O gelukkige vermaaklykheid, en vermaakelyke gelukzaaligheid! De Heilige te moogen zien; by de Heilige te moogen weezen; en zelvs Heilig te mogen zyn! God te moogen aanschouwen, en God in eeuwigheid te moogen hebben!* Al gaave

---

[1]) blz. 187, 188.

hem daar iemant voor, al het goed van zyn huis, ja alle de kroonen der aarde, *hy zoude hem gantschelyk verachten;* en met Daniel zeggen, toen Belsazar hem tot derden Heerscher in zyn koningryk wilde aanstellen: *Hebt uwe gaaven voor u zelven, en uwe vereeringen geefd die aan een ander:* ik voor my ruile myne heerlykheid, voor geen blinkend *niet*" [1]).

Teekenend wederom is de verzuchting, waarin alles ten slotte zich bij Hofstede oplost: „Och dat my iemant vleugelen eener duive gaf: Ik vloog naar booven; om my te baakeren, in de straalen van dat alkoesterende licht, waarmede Friso thans omscheenen word" [2]).

In de dagen des auteurs luidde het oordeel, over de „*Bloemen*" uitgebracht, allesbehalve eenstemmig, hetgeen natuurlijk in vele gevallen samenhing met het verschillend standpunt, dat men innam tegenover den persoon en het gezag des overleden Stadhouders. In een der toenmalige tijdschriften werd de stijl genoemd „Verheven, Grootsch, Geestig, met aardige Vindingen, keurige Zinnebeelden, gepaste Gelykenissen, en sierlyke Verbloemingen, konstig doorweven", en getuigende „van des Eerw. Schryvers, grote belezenheit in de Schriften der Ouden, van de doorzigtigheit zynes Oordeels [3]) en rykheit zynes Vernufts" [4]).

---

[1]) blz. 189—191.

[2]) blz. 192.

[3]) Opmerkelijk! Een ander onbekend schrijver vindt er juist gebrek aan oordeel in (Vgl. het bijna 20 jaren later verschenen geschrift: *Tegenwoordige staat des geschils over den Belisarius tusschen de Eerw. Heeren Petrus Hofstede en Cornelius Nozeman, en anderen; voorgesteld, in een gesprek tusschen drie lieden, in een trekschuit.* Z. pl. en j. blz. 7—17). Hofstede zelf staat dezen criticus te woord in zijn *Voorreden* op J. J. Zimmerman *De voortreffelykheid des Christelijken Godsdienst, vergeleken met de Philosophie van Socrates.* Rotterdam 1770. Pag. CCVI, CCVII.

[4]) *Boekzaal der Geleerde Wereld*, Aug. 1752, blz. 193, 194. Het volgende „klinkdigt" is zelfs bij deze recensie opgenomen:

Wat handt bestaat de lof van Frizo te beschryven?
Bloedtrode Krokus, Roos en purpren Violier
Te strooyen op zyn' zark? Wie meldt, vol redenzwier,
't Vermogen van zyn' Geest, bekent uit zyn bedryven?

In een ander tijdschrift schroomde men niet vele jaren later van Hofstede te getuigen, dat hij „door syne *Bloemen, gestrooid op het grav van wylen syne Doorl. Hoogheid* Glor: Gedagt: als een man van meer dan gemeene welspreekenheid en beleezenheid, wyd en zyd genoeg bekend geworden is" [1]).

Zeker Nederlandsch Hoogleeraar in de Godgeleerdheid zou van de *Bloemen* getuigd hebben, „dat er in de Republiek weinigen te vinden zouden zyn, die bekwaam waren om soortgelyk werk in de weereld te brengen" [2]).

Daartegenover werden de *Bloemen* in geen enkel opzicht gespaard. Achtte een ze veeleer van het galgeveld, dan uit een of anderen lusthof afkomstig, een ander ging nog verder door ze bij „stinkende Gouwe" te vergelijken [3]).

'tIs Petrus, die dees' pligt niet wou verschuldigt blyven:
Die Kunst met Waarheit paart, ontvonkt door Hemelvier,
Men kroon' dit breinryk hoofdt met krakenden Laurier!
De Aartsgoedtheit doe zyn' troost- en zegentaal' beklyven!

Knars vry op uw gebit, gewaande Patriot;
Dit 's recht d' *Oranjestam* en *Neerlandts heil* beminnen:
Verstomp op deze blaen uwe averegtsche zinnen:
Wy zien Hun, (daar uw' naam by ieder is verrot,)
Die lyden moesten, om uw woeden te bedaren
Vast pronken, om den kruin met frissche klimopblâren.

Dirk van der Steen.

Zoo wist men uit de *Bloemen* nog politieke munt te slaan.

[1]) *De Republyk der geleerden of Boekzaal van Europa*, July en Aug. 1766, blz. 23.

[2]) Volgens eene mededeeling der *Kralingiana*, Tweede Bk, blz. 37, 38.

[3]) Zie bij Dr. J. van Vloten *Een geestelijk woelwater der 18de eeuw* („De Levensbode" III) blz. 362, 363. Het sinds 1771 gedurende eenige jaren verschenen blad *De Rhapsodist*, dat trouwens over 't algemeen zeer tegen Hofstede gekant was, dacht er ook ongunstig over. Met het oog hierop vinde de volgende aanmerking, geschreven door de hand van een der vorige bezitters (den Heer van Dam van Noordeloos) in het mij toebehoorend exemplaar der *Bloemen*, eene plaats: „Men wil, dat de Schrijver van deze *Bloemen* na de vele scherpe aanmerkingen en hekelingen daarop, inzonderheid in den *Rhapsodist*, een weekblad van die dagen, gemaakt, getracht heeft, die uit de wereld te maken, en nog bij zijn leven de exemplaren daarvan zooveel mogelijk heeft opgekocht, waardoor dan ook *dit* stukje meer *zeldzaam* is geworden." — Van die zeldzaamheid is mij in vergelijking met andere werken van denzelfden auteur niet veel gebleken. De juistheid der geciteerde opmerking blijve voorts voor rekening van hem, van wien zij afkomstig is. — Ten bewijze, dat ook onder de schrijvers van de tweede helft der 19de eeuw het oordeel over de *Bloemen*

Ook enkele jaren daarna stak Hofstede's toenmalige tegenstander, de Kralingsche predikant Th. van der Groe, er openlijk den draak mede [1]). Vooral bij des auteurs antagonisten schijnt de herinnering er aan zeer langen tijd levendig te zijn gebleven. Zelfs bij niemand minder dan Elisabeth Wolff, geb. Bekker, die de beginselen, waarvan Hofstede op later leeftijd vooral zich als een der voornaamste woordvoerders deed kennen, bestreed, was dit het geval [2]). Den meest rechtstreekschen aanval echter had het werk drie en twintig jaren na zijne verschijning te verduren van Prof. R. M. van Goens [3]), die vooral op het aanstootelijke wees van zoovele Bijbelwoorden, daarin gebezigd. Hofstede zelf erkent, dat van Goens „de eerste en eenigste" [4]) in al dien tijd was, die hiertoe *opzettelijk* overging.

De *Bloemen* moeten op ieder, die nuchter oordeelt, den indruk maken van buitengewone gezwollenheid, van zeldzame vleitaal, die menigeen uit den mond van een Christelijk prediker zelfs aanstootelijk klinken zal. Met den tijd is echter ook de smaak in menig opzicht veranderd, en wij vermaken

---

zéér verschillend luidt, zij hier herinnerd aan de uitspraken van B. Glasius (*Godgeleerd Nederland*, II, blz. 120), die van meening is, dat Hofstede daarin Willem IV „op geene onwaardige wijze bezong" en van Vloten (t. a. p., blz. 349), die het werk noemt een „onovertroffen en onovertrefbaar pronkstuk van gezwollenheid en valsch vernuft".

[1]) In diens *Klaere en Grondige wederlegging van het nieuwverzonnen Hollandtsch Kerkelyk Beroepingsrecht, onlangs uitgegeven door Dom. H. Bruining en P. Hofstede, enz.*, Rotterdam 1756, blz. 4 („Voorreden"), blz. 81 e. a.; en in diens *Noodig Aanhangsel der Klaere en Grondige wederlegging van het nieuw verzonnen Hollandtsch Kerkelyk Beroepingsrecht, enz.*, Rotterdam, 1757, blz. 53, 65, 92.

[2]) Vgl. het van haar afkomstige geschrift: *De Bekkeriaansche Dooling op eene geheel nieuwe wyze, dat is proefondervindelyk, wederlegd.* Hoorn, MDCCLXXV (anoniem verschenen), blz. 5.

[3]) In zijn *Bericht rakende de Recensie van zyne Vertaling van de Verhandeling van Mozes Mendelszoon, over het Verhevene en Naïve in de fraje wetenschappen, enz.* Utrecht, Octob. MDCCLXXV, Bijlage G, blz. 53 vv.

[4]) In zijn *Drie brieven aan den Heer R. M. van Goens* te vinden achter J. Habbema: *Tegen-Bericht of Kort Vertoog van de kleine kragt doch grooten drift, die er is in het Bericht van Ryklof Michael van Goens, enz.*, Rotterdam, MDCCLXXVI.

ons onwillekeurig met oratorische ontboezemingen, die vroeger menigeen in geestdrift brachten. Gegronde aanmerking zou er te maken zijn op een aantal beelden en vergelijkingen, even onjuist als onaesthetisch, al dient daartegenover gesteld, gelijk reeds in het voorbijgaan werd opgemerkt, dat er enkele gedeelten in voorkomen, die onwillekeurig tot de erkenning nopen van des auteurs talent Heel het werk is intusschen één doorloopend zondigen tegen den regel, dat eenvoud kenmerk is van het schoone. Toch, men oordeele billijk en scheide dit literarisch product niet van hem, die het voortbracht, en van de omstandigheden, waaronder dit plaats had. Hofstede heeft de *waarheid* bedoeld, en al liet hij zijn gevoel en verbeelding al te zeer den vrijen teugel, hij is *oprecht* geweest. Deze zijne zwakheid en kracht te gelijk heeft hijzelf onbewimpeld erkend: ook bij het toegeven aan zijne „Verbeeldingskragt" is hem toch de oude spreuk voor oogen geweest: „Laat Plato uw vriend zyn; laat het Socrates zyn, maar laat het nog meer de Waarheid zyn" [1]). Hoe dan dat onnatuurlijke te verklaren, waarvan zijne *Bloemen* het kenmerk dragen? Men lette hier vooreerst op den eerbied, dien hij koesterde voor Friso als Vorst. Hij huldigde in dien Vorst als het ware den Gezalfde des Heeren, het wettige van God verordineerde Hoofd dezer gewesten, den Spruit niet het minst uit dat éénig Stamhuis, zoo onafscheidelijk met 's lands welzijn verbonden. Maar naast het *ambt* eerde hij ook in bijzondere mate den *persoon* des Stadhouders. Reeds toen hij te Franeker studeerde had hij in groote gunst bij dezen Friso gestaan [2]). En ook al moge aan bedenking onderhevig zijn de uitspraak, dat Hofstede, indien Willem IV langer in het leven ware gespaard, onder diens voortdurende leiding eene gansch andere houding zou hebben aangenomen tegenover de aangelegenheden der Hervormde Kerk hier te lande [3]),

---

[1]) „Voorreden."
[2]) Zie hiervoor blz. 63.
[3]) In dien geest spreken Ypey en Dermout, t. a. p. III, blz. 622.

toch moet erkend worden, dat de in 1752 nog betrekkelijk jeugdige leeraar in zijn' vorstelijken vriend een' grooten steun had verloren.

Geene gelegenheid had hij laten voorbijgaan tot het vermelden van diens lof [1]). Die Vorst was zijn roem, zijn trots en belichaamde voor hem de glorie van het land, dat onder Friso's bestuur eene schoone toekomst scheen tegen te gaan. De dood trad tusschenbeide. Geen van des Stadhouders onderdanen kan meer onder den indruk van zijn sterven verkeerd hebben dan Hofstede. Op bezadigder leeftijd gekomen, schijnt hij zelf de gebreken, die zijne lofspraak aankleefden, te hebben beseft, en heeft hij durven erkennen, dat zijne verbeeldingskracht sterk was gaande gemaakt „door 't zwaar verlies van den beminnelykstcn aller Vorsten" [2]). Die veel liefgehad heeft, dien wordt veel vergeven

Doch tevens dient bij dit alles rekening te worden gehouden met den tijd, waarin de *Bloemen* ontstonden. Ofschoon misschien geene enkele lijkrede of andere lofspraak op den Prins haar in gezwollenheid — en vermoedelijk ook in talent — overtroffen zal hebben, waren zij in hare soort allerminst eenlingen. „In dien geest" — het is terecht opgemerkt [3]) — „werd er van menigen kansel gesproken tot de vergaderde menigte". De voorbeelden daarvan zijn voor het grijpen [4]).

Wat echter de beteekenis van Hofstede's *Bloemen* doet rijzen, het is, dat daarin iemand het woord voert, die

---

[1]) Vgl *Pseudo-Studiosus (Vervolg)* blz. 117; *Occasione adventus viri Petri Laan: — programma* P. 36; *De Waerheid, in Friesland tegens de aanslagen der kettery verdedigt*, P. 22.

[2]) Vgl. zijne hiervoor (blz. 82[4]) genoemde: *Drie brieven aan den Heer R. M. van Goens*, blz. 26.

[3]) Dr. J. Hartog: *De Patriotten en Oranje van 1747—1787*. Amsterdam, 1882, blz. 125.

[4]) Zie bij Dr. J. Hartog, t. a. p., blz. 125, 126; vooral ook de vaak krasse voorbeelden, die Hofstede zelf later aanhaalt, als 't ware om zichzelf ten opzichte van het gebruik van Bijbeltermen hierbij te rechtvaardigen, in zijne *Drie brieven aan den Heer R. M. van Goens*, blz. 33—61.

den betreurden Prins van nabij heeft gekend [1]). In zoover kan dan ook zijn werk, mits met omzichtigheid gebruikt, eene bijdrage heeten tot de kennis van den persoon van Willem IV. Overigens behoort het zeker niet tot de belangrijkste, maar toch wel tot de merkwaardigste geschriften, die Hofstede aan het nageslacht heeft achtergelaten. Zijne lijkrede, geprezen en bespot als zij werd, geeft ons tevens iets te zien van den man, die haar neerschreef, en van den tijd, waarin zij geboren werd.

Rijk aan afwisseling was het leven van Hofstede: nu vrede, dan strijd; nu droefheid, dan toorn. Moeilijke dagen, ofschoon van geheel anderen aard dan de pas doorleefde, waren thans voor hem in aantocht.

---

[1]) Mag men zeker pamfletschrijver uit later tijd gelooven — het bericht blijve voor zijne verantwoording — dan zou Hofstede voor het strooien zijner Bloemen op Friso's Graf met „een aanzienlijk praesent" (vermoedelijk namens Prinses Anna) vereerd zijn. (KOOS REGTUIT *Bloemkrans, Gevlogten om het hoofd van den Hoog Eerwaerden Hooggeleerden Heer Petrus Hofstede, Oprechte Voorstander van het Dierbaer Oranje Huis, Professor Honorair Predikant te Rotterdam.* Gedrukt onder den Oranjeboom. blz. 4).

§ 8.

Het geschil te Rotterdam over het recht der Overheid om predikanten te recommandeeren. Polemiek tusschen Hofstede en van der Groe naar aanleiding daarvan. Eene gewichtige gebeurtenis in Hofstede's leven.

In de Gereformeerde Gemeente te Rotterdam waren in den zomer van 1755 een tweetal predikantsvacaturen ontstaan ten gevolge van het eervol ontslag, wegens ongesteldheid toegekend aan D. D. W. Velingius en B. ten Dam. Reeds bij eene vorige vacature had de stedelijke Magistraat den wensch te kennen gegeven, dat de Kerkeraad toch zou uitzien naar een predikant, die aan zekere vereischten voldeed [1]). Ook ditmaal had iets dergelijks plaats. Toen toch de Gecommitteerden tot het verzoek om handopening zich van hun opdracht gekweten hadden, spraken de „Heeren van de Weth" het vertrouwen uit, dat de Kerkeraad bij het werk der beroeping rekening zou houden èn met „het welzyn van de Gemeente" èn met „de finantien van de Stadt", opdat alleen dezulken in aanmerking zouden komen, die „tot beyde die eynden dienstig" waren. In het bijzonder werd de wensch nog daaraan toegevoegd, dat, hoewel het recht des Kerkeraads om een vrij beroep uit te brengen onverlet werd gelaten, men het oog zou richten „op perzoonen, die Burgers kinderen van deze Stadt" waren, en „particulier op den perzoon van den Heer

---

[1]) Vgl hiervoor blz. 60' Hofstede's brief aan den te Rotterdam beroepen Groningschen pred. P. Chevallier.

Nieulandt" [1]). Het meerendeel des Kerkeraads oordeelde, dat de Overheid door deze bij het verleenen der handopening gevoegde woorden hare bevoegdheid was te buiten gegaan, en inbreuk had gemaakt op de rechten der Kerk. Een slepend geschil tusschen Magistraat en Kerkeraad was er het gevolg van [2]). In den boezem van laatstgenoemde bevond zich slechts een viertal leden, dat niet met de meerderheid medeging, de predikanten Velingius, Bruining en Hofstede en de ouderling Van der Staal. De Heeren van de Wet herhaalden hun' eisch, dat twee nominatiën hun zouden voorgelegd worden, de Kerkeraad herhaalde daartegenover zijne weigering in de gegeven omstandigheden aan dien eisch te voldoen [3]) Eindelijk ging de Magistraat tot ernstiger maatregelen over, en maakte den 26sten November van datzelfde jaar de quaestie aanhangig bij de Staten van Holland en West-Friesland.

Den 18den December toog daarop eene commissie uit den Kerkeraad naar Den Haag, om het goed recht van eigen partij bij de Gecommitteerden van Hun Ed. Gr. Mog. te bepleiten. Uitdrukkelijk hield men van kerkelijke zijde vol, dat het recht van eene vrije beroeping mede in zich sloot het recht van eene vrije nominatie, en dat juist dit laatste door de Stedelijke Overheid was geschonden [4]). Natuurlijk konden de vier protesteerende leden des Kerkeraads daarmede zich in

---

[1]) Het aangehaalde is ontleend aan de Acta des Kerkeraads (vergadering van 30 Juli 1755, zie Bijlage C). Bedoeld is Petrus Nieuwland, predikant te Haarlem, een, ook als exegeet, verdienstelijk man. In een tweetal verzen, aan zijn portret (J. Houbraken sculps., 1759) toegevoegd, kan men op hooggestemden toon zijn' lof vernemen. Zie ook Glasius a. w. II, i. v. In 1757 nam hij een beroep naar 's-Gravenhage aan.

[2]) In allerlei bijzonderheden is dit langdradig geschil na te gaan in de Acta des Kerkeraads (zie Bijlage C.); vgl. ook de *Nederlandsche Jaarboeken* van 1755 (blz. 1150—1173) en van 1756 (blz. 32—74).

[3]) Niettegenstaande het dringend advies van de minderheid, vooral bij monde van Hofstede, die in de maand November 1755 het voorzitterschap waarnam.

[4]) Zie het geheele betoog en de daarop gevolgde memoriën *Ned. Jaarboeken*, 1756, blz. 36—73.

geenen deele vereenigen. Zij besloten dan ook op hunne beurt hunne meening over deze zaak bij Hun Ed. Mog. kenbaar te maken, waartoe twee hunner, Bruining en Hofstede, zich eveneens naar Den Haag begaven, gewapend met eene Memorie, waarin hun gevoelen was neergelegd. Dit was der meerderheid van den Rotterdamschen Kerkeraad een doorn in het oog. Reeds den 12den Januari 1756 diende zij bij de Staten eene *Contraremonstrantie* [1]) in, waarin de Memorie der minderheid werd afgeschilderd als „gansch informeel, erroneus en injurieus." Den 23sten Januari maakten daarop Hun Ed. Mog. eene Resolutie openbaar, waarbij den Kerkeraad werd opgedragen binnen veertien dagen aan den vroegeren last van Hun Ed. Gr. Achtb. gevolg te geven door het aanbieden van twee nominatiën. Blijkbaar er op uit om zoo min mogelijk een van beide partijen te kwetsen, voegden de Staten aan het bovenstaande nog den wenk toe, dat de Kerkeraad zich aan de bij het verleenen der handopening gesproken woorden, waaraan men zich geërgerd had, doch die immers geen bevel bevatten, niet behoefde te storen. Den klagers bleef alzoo niets anders over dan aan den van hooger hand gegeven last te gehoorzamen. De beide drietallen, in de vergadering van 6 Febr. opgemaakt, mochten de approbatie van Hun Ed. Gr. Achtb. erlangen; niet alzoo de keuzen, daaruit gedaan. Andermaal moest het werk dus worden opgevat. In de Kerkeraadsvergadering van 7 April 1756 konden de daartoe gecommitteerde leden mededeelen, dat het tweede der thans aangeboden drietallen door de Heeren van de Wet was geapprobeerd, maar dat het eerste in overweging was gehouden.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat op geen der goedgekeurde nominatiën de naam van Nieuwland voorkwam, wiens verkiezing als geboren Rotterdammer de Magistraat wenschelijk verklaard had. Met de vervulling der tweede vaca-

[1]) Volgens de *Kralingiana* (Vijfde en Zesde Bk., blz. 83) was de Contra Remonstrantie opgesteld door Th. van der Groe.

ture was men nu spoedig gereed. De keuze, uitgebracht op Ds. G. Bonnet, predikant te Amersfoort, werd, niettegenstaande deze geenszins te Rotterdam was geboren, op het Stadhuis bekrachtigd.

De eerste nominatie bleef nog tot Mei 1757 bij den Magistraat berusten, vóór zij geapprobeerd werd. Wat het motief mag geweest zijn van dit uitstel, valt niet uit zekere gegevens op te maken. Niet onwaarschijnlijk is, dat eene zekere verstoordheid over de onwilligheid van den Kerkeraad, ten aanzien van het nomineeren van Nieuwland, hierbij is betrokken geweest.

In hoofdtrekken is hiermede de loop der verwikkelingen geschetst, die zoovele hartstochten heeft doen ontbranden, en waarbij ook Hofstede zoozeer is op den voorgrond getreden.

Nadat reeds een paar geschriften naar aanleiding dezer quaestie het licht hadden gezien [1]), bleek het ook, dat de minderheid

---

[1]) Een zich noemende J. C. D. J. Kaiophilus was opgetreden in *De Nederlandsche Spectator* [No. 171] (blz. 115—130) met eene verhandeling ter verdediging van het recht der Overheden in kerkelijke zaken. Ten onrechte beschouwt Ypey (a. w. VII, blz. 29) dit artikel als geschreven met het oog op de hierboven vermelde kerkelijke quaestie te Rotterdam. Het is gedateerd 26 Juny 1755, terwijl dit geschil eerst einde Juli d. a v geboren werd. Reeds om die reden zou Ypey's meening dus onjuist zijn. Alleen in zoover heeft deze schrijver gelijk, als de bedoelde verhandeling eene gelijksoortige quaestie betrof, en later dan ook eenigszins gewijzigd en uitgebreid met het oog hierop uitgegeven werd door den auteur. Deze was de Leidsche Griffier D. van Alphen, van wien ook afkomstig was het bundeltje, dat in 1756 anoniem te Leiden van de pers kwam, getiteld: *Het Recht der Overheden over kerkelyke Persoonen en Zaaken in Twee Verhandelingen voorgesteld en verdedigd.* Daarmede bedoelde hij licht te verspreiden over het geschil te Rotterdam. Het *eerste* gedeelte van dit geschrift bevat eene uiteenzetting *Van het Predik-Ampt en 't Recht der Kerke, Bepaelt nae de Regelen van Godts Woordt, en de gronden van onze Reformatie* en is gericht *Tegen het gevoelen van eenige Gereformeerde Leeraers, die der selve macht verder uytbreyden als het behoort.* Lambert van Velthuysen, een achtbaar ingezetene van Utrecht, die onder de vrijzinnigen van zijn tijd werd gerekend, was er de schrijver van. (Zie over hem Dr. J. Reitsma *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden.* Groningen, 1893, blz. 270). Hoewel deze verhandeling reeds op vier jaren na eene eeuw oud was, achtte van Alphen haar zoo toepasselijk op den Rotterdamschen Kerkelijken toestand, dat hij eene nieuwe uitgave bezorgde. Als tweede gedeelte voegde de Leidsche Griffier daaraan toe een betoog over *Het Recht der Overheden omtrent Kerkelyke bedieningen.* Deze verhandeling nu, van zijne eigen hand, is niets anders dan de bovenbedoelde omwer-

zelve niet stilgezeten had. In Mei 1756 toch gaven twee harer leden, Bruining en Hofstede, een „wèl opgesteld" [1]) betoog uit onder den titel: *Het Recht der Rotterdamsche Kerk Nog door de Handopening der Heeren van de Weth Aan den E. Grooten Kerkeraad Verleend Den XXIX July MDCCLV. Nog door het gedrag der Vier Protesteerende Leden, Geschonden: Uit aangenoome Gronden, en Echte Stukken aangetoont, Ter wederlegginge van zekere Contra Remonstrantie, Zeer verkeerd, door eenige Broeders, op den Naam, Der Groote Kerkvergaaderinge, eerst aan Hun Ed: Mog: De Heeren Staats Commissarissen Overgeleverd, en naderhand, in de Nederlandsche Jaarboeken van January MDCCLVI geplaatst* [2]). De beide predikanten wenschen blijkens hunne *Voorrede* niet slechts eigen gedrag te verdedigen, maar ook

---

king van het artikel in *De Nederlandsche Spectator.* Een en ander verneemt men uit de Voorrede der 2de editie van *Het Recht der Overheden omtrent Kerkelyke bedieningen*, die nog in 1756 het licht zag, eveneens anoniem. Intusschen hadden ook de aanhangers van het tegenovergesteld gevoelen niet stilgezeten. Een drietal maanden na het werk van van Alphen kwam *een Liefhebber van Waarheit en Vreede* — volgens Ypey en Dermout (a. w. I, Aanteekeningen, blz. 170) zou het Th. van der Groe zijn geweest — voor den dag met eene Hollandsche vertaling van Voetius' verhandeling *De Quaestione penes quos sit potestas Ecclisiastica*, getiteld *Schriftmatige en redenkundige Verhandeling over de Kerkelyke Macht: Waer in grondig betoogt wordt, dat deselve niet aen de Politike Overheit, maer aan de Kerke, en haere Dienaeren, toekomt*, enz.

Men lette er op: Voetius moet dienst doen tegen Hofstede's gevoelen, en van Velthuysen wordt opgeroepen om zijn gedrag te rechtvaardigen! —

In den geest van de meerderheid des Kerkeraads werd hierop later weer geantwoord door de uitgave van een geschrift van den jurist Ulrik Huber *Over het Recht van de oppermagt omtrent kerklyke bedieningen*" (Zie Ypey, a. w. VII, blz. 31 Aanm.).

[1]) Deze qualificatie is ontleend aan J. A. C. van Einem *De Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen van wylen den Hooggeleerden J. L. Mosheim, kanselier der Hooge Schoole te Göttingen, van den aanvang der tegenwoordige eeuwen tot aan het zes-en-zeventigste jaar derzelve, vervolgd. of Proeve eener volledige Kerkhistorie der achttiende eeuwe.* Uit het Hoogduitsch vertaald. Derden Deels Tweede Stuk. Utrecht en Amsterdam, MDCCLXXXI.

[2]) Rotterdam, MDCCLVI. Op het titelblad staat vermeld, dat het werk opgesteld is mede uit naam en op verzoek van Velingius (inmiddels overleden) en van der Staal. —

„een Vertoog, over den eigen aart, van het Recht der Beroepinge zelvs" te leveren, „uit den Grond opgehaald".

Zij willen dan ook hun betoog niet aangemerkt hebben als een *twistschrift*, maar als „een *Rechtvaardiginge* van een goede zaak". Gelijk voor de hand ligt, vangen zij aan met een verslag van den loop des geschils. Zij betoonen zich zeer gegriefd door de houding hunner tegenpartij, die het noodig had geacht eene „Contra Remonstrantie" bij Hun Ed. Mog. in te dienen. Hoe kon men uit de eenvoudige Memorie, door de meerderheid aan de Staten overgelegd, zooveel venijn zuigen, als waarvan die „Contra Remonstrantie" blijk geeft! Indien zij door hun protest tegen de besluiten des Kerkeraads al dwaalden, gold het dan toch in ieder geval niet eene quaestie van ondergeschikt belang? „Nooit" — zoo verklaren zij [1]) — „hebben wy dog een eenige der *Dordsche Geloofsregels;* nooit een eenige *Articul van de Nederlandsche Belydenisse*, nooit *een eenig Leerstuk van den Heidelbergschen Catechismus* ontkend; en moet men elkanderen in meer wezendlyke stukken niet verdraagen?" Eerst koesterden zij het plan de smadelijke en hartstochtelijke „Contra Remonstrantie" met stilzwijgen voorbij te gaan, en dat niet alleen op advies van anderen, maar ook overeenkomstig eigen verkiezing. „De leedige uuren van onzen dienst, in edele Letteroeffeningen, of by Vrienden, rond van aart, doortebrengen," zoo deelen de schrijvers mede, „is altyd ons grootste vermaak geweest. Wars van allen vederstryd, konden wy althans geen behaagen vinden in een gevegt met eigen *Medeleden*" [2]). Maar nu, hetgeen zij nog hebben getracht te verhinderen, het hatelijke stuk in de *Nederlandsche Jaarboeken* door den druk gemeen is gemaakt, nu rekenen zij het plicht van de verdenking, daardoor op hen gelegd, zich te zuiveren ook tegenover hunne Gemeente. Het lag geenszins in hunne bedoeling — gelijk de „Contra Remonstrantie" dit

[1]) blz. 13.
[2]) blz. 21.

voorstelt — zich tegen de handelingen en proceduren des Kerkeraads te verzetten, toen zij hunne memorie indienden; neen, de minderheid wilde deze alleen doen strekken „ter zuivering van allen schyn van *inobedientie* enz." [1]).

Immers, ongehoorzaamheid is het, der Overheid het recht van recommandatie of liever van *declaratoir* bij het werk der beroeping geheel te ontzeggen. Wie is deze Overheid? Volgens Bruining en Hofstede bestaat zij uit „de eerste Leden der Kerke"; een Walaeus en andere mannen van onverdacht allooi zijn in deze beschouwing der Overheid voorgegaan [2]). Als zoodanig komt hun de bevoegdheid toe, datgene te doen, waartoe de minste lidmaat gerechtigd is.

Als grondregel geldt, dat zoowel het recht van *recommandeeren* en *declareeren* als dat van *beroepen* originaliter et radicaliter toekomt aan de geheele Gemeente. Maar nu bestaat in een land, waar de Overheid christelijk rechtzinnig is, de Kerk doorgaans uit drie categorieën van leden: Magistraats-, Kerkelijke en Burgerlijke personen. Waar de meerderheid van den Rotterdamschen Kerkeraad dit ontkent, en het bedoelde recht niet toekennen wil aan deze *drie* catagorieën, daar geraakt zij op de *Papistische* lijn, volgens welke „het RECHT DER BEROEPING, met uitsluiting van den *Magistraat*, en het *Volk*, *alleen* by de *Geestlykheid* is" [3]).

Edoch, nu bestaat er *tweeërlei* Recht: een *onveranderlijk* en een *veranderlijk*. Tot het laatste behoort het recht der geheele Gemeente, om hare eigen leeraars te kiezen; ware dit *onveranderlijk*, dan zou er dienaangaande een stellig gebod Gods moeten zijn aan te wijzen, hetgeen onmogelijk is, of uit het Natuurlijk Recht zou het moeten afgeleid worden, hetgeen evenmin doenlijk is, dewijl geen enkele *Rede* het leert. Al stond dus oudtijds vast, dat het beroepingsrecht aan

---

[1]) blz. 39.

[2]) blz. 78.

[3]) blz. 96.

de gansche Gemeente toekwam, de tijd heeft hierin wijziging gebracht. Niet altijd en overal werd er gebruik van gemaakt. Waar de beroeping echter geschiedde door groote *Kerkvergaderingen* of *eerste Bisschoppen* of zelfs door *Christenkeizers*, daar had dit toch altijd plaats met toestemming van de *geheele Gemeente*. Voorbeelden daarvan zijn in de kerkgeschiedenis aan te wijzen [1])

Langzamerhand is dit recht in vele Gemeenten door eene stilzwijgende toestemming — gelijk à Mark [2]) leert — overgebracht òf op de Kerkeraden òf op bijzondere groote stichters en weldoeners der Kerk òf op de Gemeene Overheden, waar dezen mede tot de Kerk behooren en haar op krachtige wijze beschermen, ook al mogen laatstgenoemden zich daarom niet allerlei aanmatigingen veroorloven. En zoo is dan ook in de Rotterdamsche Gemeente het bedoelde recht deels aan den Kerkeraad, deels aan den *Magistraat* stilzwijgend afgestaan. Dit blijkt daaruit, dat deze Gemeente nooit die beide in het beroepen van Predikanten gestoord heeft. Van een terugkomen daarop mag geen sprake zijn, omdat bij Staatsresolutie van 1624 is bepaald, dat alles in dit opzicht op denzelfden voet zou ingericht blijven, als het vóór genoemd jaar was.

Maar ook dit neemt niet weg, dat daarom toch het *Jus Vocandi* in oorsprong en wortel bij de *geheele Gemeente* blijft berusten, zoowel bij de aanzienlijksten als bij de geringsten harer leden. De Gemeente kan dan ook van dat recht gebruik maken door bij Vacaturen te declareeren, dat deze of gene persoon haar wenschelijk voorkomt. Of zijn niet degenen, die de keuze hebben uit te brengen, de gecommitteerden der geheele Gemeente? De meerderheid van den Rotterdamschen Kerkeraad is de eerste geweest, die in hare „Contra Remonstrantie" dit heeft durven ontkennen. De geschiedenis wijst uit met hoe weinig recht.

---

[1]) blz. 101—103.

[2]) Medul Cap. XXXIII § XIV.

Immers, reeds lang vóór de Kerkreformatie hadden de meeste Hollandsche Gemeenten van haar *natuurlijk recht*, om eigen opzieners te kiezen, *afstand* gedaan. Na de Reformatie geschiedde, dewijl er toen nog geen vast Reglement bestond in zake het beroepingswerk, deze handeling op zeer verschillende wijzen. Dat de beroepingen, door eene rechtzinnige Christelijke Overheid uitgebracht, ook Goddelijk zijn, is dan ook „het gevoelen van de *oudste* en *beste* Theologanten, als van BEZA, BULLINGERUS, BUCERUS en MUSCULUS" [1]).

Wat Rotterdam intusschen betreft, men zou er als bezwaar kunnen doen gelden, dat de kerkelijke acten aldaar eerst met het jaar 1644 aanvangen [2]), zoodat *schriftelijke* bewijzen van den invloed, door de Overheid vóór dien tijd op het werk der beroeping uitgeoefend, niet zijn aan te wijzen, terwijl het er toch op aankomt die bewijzen van vóór 1624 te bezitten. Bruining en Hofstede weten daar raad op; zij redeneeren toch aldus: „Indien de REGEERINGE na het Jaar MDCXXIV, bij gelegentheid van het BEROEPINGSWERK; meermaalen, en nog sterker als nu, GERECOMMANDEERD heeft, zo heeft ze zulks gewisselyk, voor het Jaar MDCXXIV, ook gedaan, en is 'er dusdoende, volgens de *Staatsweth* van MDCXXIV, ten vollen toegeregtigt. Wij mogten dog niet veronderstellen, dat de MAGISTRAAT zo dikwerf de LANDWETH van MDCXXIV, die gebied, *dat alles by het oude gebruik zal blyven*, en die ze zelvs meede gemaakt heeft, zoude overtreden hebben, gelyk waarlyk geschied zoude zyn, byaldien ze voor het Jaar MDCXXIV. het RECHT van RECOMMANDEEREN niet geoefend hadde" [3]).

Verscheiden bladzijden [4]) worden door de beide schrijvers gewijd aan het betoog, dat de bewering der „Contra Remonstrantie", als zouden de door de minderheid bedoelde voorbeelden

[1]) blz. 113 Aanm.

[2]) blz. 125 Aanm. De extracten uit de Kerkelijke Acten, die hun ten dienste stonden, begonnen eerst in 1656.

[3]) blz. 126.

[4]) blz. 127 v.v.

van recommandatie door de Overheid andere gevallen betreffen, van minutieuse distinctiën uitgaat, die aan het feit niets afdoen Buitendien echter weten Bruining en Hofstede dan toch nog wel mede uit de Resolutiën der Vroedschap enkele gevallen vóór en na 1624 aan te wijzen, die met het huidige huns inziens volmaakt overeenkomen [1]).

Wij kunnen de schrijvers hier niet op alle punten volgen in hunne verdediging en nadere uiteenzetting hunner Memorie tegenover de aanvallen, daarop in de „Contra Remonstrantie" gericht, dat geschrift, waarvan „de geheele *Haag*" heeft gewalgd [2]). Alleen dit nog: in die „Contra Remonstrantie" is hun ook voor de voeten geworpen, dat zij niet ver verwijderd waren „van de pernicieuse *Erastiaansche* gronden". Met alle kracht komen zij daartegen op. Van Erastus verklaren zij, dat hij nergens zijne gedachten over het werk der beroeping ontvouwt, en dat zij overigens op andere punten, zooals op dat van den Christelijken Ban, allerminst eenstemmig met hem denken. Erastus moge de Apostolische Instelling der Consistoriën en Kerkvergaderingen geloochend hebben, zij verklaren bij deze als hunne overtuiging, „dat de *Gemeenten* een *Natuurlyk Recht* hebben, door de *Apostolische voordaad* bevestigd, om, of zelvs, of door *Gecommitteerde*, *Kerkeraaden* aantestellen, dewelke haare zaaken bestieren". Zij „houden het voor een *Goddelyk Kerkerecht*, dat de wettig geroepen *Leeraars*, maar alleen moogen *Prediken*, en de *Sakramenten* bedienen, en dat zulks de OVERHEID wel naer de natuurweth, maar geentzints naer de Goddelyke Weth geoorloofd is; ten waare 'er geen andere *Leeraars* mogten zyn". Zij erkennen als een „*Goddelyk Kerkerecht*", dat de Kerk en niet de Overheid overeenkomstig den Bijbel uitspraak heeft te doen over de waarheid of valschheid van een leerstuk, en over de al of niet wezenlijke deelen van den Christelijken Godsdienst; „bly-

---

[1]) blz. 145 v.v.

[2]) blz. 179.

vende het egter zeker, dat 'er in de *openbaare Kerken*, geen *Leere* mag verkondigd worden, als met *consent* der OVERHEID: schoon deeze nooit de *Predikanten* mag gelasten, iets te leeren, hetgeen tegen de *Heilige Schriftuur*, strijd" [1]). Zij nemen in één woord een veelvuldig *Goddelijk recht der Kerk* aan, doch daarnaast een kerkrecht, dat, schoon wettig, niet op Goddelijke wetten steunt, maar alleen door de Overheid goedgunstig aan de Kerk is geschonken.

De onderscheiding tusschen dat beiderlei recht wordt door de tegenpartij over het hoofd gezien. Volgens haar bestaat er slechts één kerkelijk recht, dat *Goddelijk* is, en rust het wettig kerkelijk recht evenals de geheele kerkelijke constitutie hier te lande op Goddelijke wetten. En wie zou nu behalve zij dit laatste willen verdedigen? De kerkelijke constitutie, hier bedoeld, rust op de kerkorde, afkomstig van Dordrechts Synode. Maar is deze kerkorde soms Goddelijk? Zoo ja, waarom houdt men zich dan niet stipt aan al haar artikelen? Want men wijkt er immers op verscheiden punten van af? [2]) En andermaal, zoo ja, is dat dan uit den Bijbel te bewijzen? Indien men waarlijk al die artikelen voor Goddelijk houdt, gelijk blijkbaar de meerderheid van den Rotterdamschen Kerkeraad, dan is het onverantwoordelijk er van af te wijken. Datzelfde geldt ten opzichte van de *Bijzondere Kerkelijke Constitutie*, die in vele Gemeenten naast de *Algemeene Kerkelijke Constitutie* bestaat. „De *Broeders* gelooven, dat de *Rotterdamsche Kerke* een *wettig* RECHT heeft, om den MAGISTRAAT, en ook de *breede Gemeente*, van de *Verkiezinge* uittesluiten, ja die beide zelvs een *Recommandatie*, ten voordeele van deezen of geenen *Persoon*, al was het een AUGUSTINUS in Godsvrugt; een ATHANASIUS in regtzinnigheid, en een TERTULLIANUS in geleerdheid, te weigeren. Dit *wettig Kerkelyk* RECHT, zeggen ze, steunt op de GODDELYKE *weth;* bygevolge, alle die

---

[1]) blz. 195, 196.

[2]) Vgl. blz. 198.

andere *Kerken*, die of aan den MAGISTRAAT of aan de *breede Gemeente*, een aandeel in de *Electie* en *Recommandatie* toestaan (dat het nabuurig *Dordrecht* dit dog niet hoore) zyn schenders van de GODDELIJKE *weth*. Hemel! tot wat buitensporige gedagten, en verwarde denkbeelden, kan het vooroordeel; de liefde tot zyn aanhang, en de afkeerigheid van zyn gewaande *Party*, een redelyk schepzel niet al vervoeren" [1]).

Dat het betoog van Bruining en Hofstede ook al om den toon van persoonlijke geraaktheid, die er uit sprak, niet geschikt was om de ontbrande hartstochten tot kalmte te brengen, spreekt vanzelf. Dat er nogal een en ander tegen hunne beweringen viel in te brengen, evenéens [2]). De Magistraat bovendien, die volgens hunne meening het recht van recommandeeren bezat, had zelf den schijn op zich geladen, niet al te vast van dit recht overtuigd te zijn, door halverwege de zaak op te geven, in plaats van tot het einde toe door te tasten.

De strijd werd voortgezet. In den herfst van 1756 zag het licht eene *Klaere en Grondige Wederlegging van het nieuwverzonnen Hollandtsch Kerkelyk Beroepingsrecht, onlangs uitgegeven door Dom. H: Bruining, en P: Hofstede, Predikanten te Rotterdam: Ter ontdekkinge van derselver aanstootelyke Handelingen, en ongerymde Gevoelens, strydig met de gearresteerde Ordere en Praktyk der Gereformeerde Kerken; mitsgaders tot betere onderrigtinge van het Gemeen; aen het licht gebracht door Eenigen der gewesene Gecommitteerden van den E. Grooten Kerkeraedt van Rotterdam.* — Op niet minder dan vijf en twintig punten verklaren de schrijvers zich te verantwoorden te hebben tegenover Bruining en Hofstede, en zij trachten het achtereenvolgens te doen. Wat het principiëele aangaat, erkennen zij het *Politiek* en het *Kerkelijk* recht als twee bijzondere soorten van recht;

---

[1]) blz. 199, 200.

[2]) Vgl. Ypey a. w. VII. blz. 33—36.

het eerste behoort tot den *Burgerstaat*, die door de Overheid wordt geregeerd, het andere tot de *Kerk*, die door de Predikanten en Ouderlingen bestierd wordt, onder toezicht, hulp en bescherming van de rechtzinnige Christelijke Overheid. — Van een tweeërlei *Natuurlijk* recht, gelijk dat in het geschrift hunner tegenstanders wordt voorgesteld, willen zij niets weten. Bruining en Hofstede beriepen zich bij de vaststelling daarvan op Hugo Grotius [1]). De schrijvers der *Klaere en Grondige Wederlegging* doen echter door aanhaling dier plaats zien, dat Grotius, het *Natuurlijk* recht zoo *Onveranderlijk* verklarend, dat het door God zelfs niet veranderd kan worden, slechts gewaagt van *„een seekere schyn van veranderinge"* [2]), die daarin zich voordoet; dat dus niet het Natuurrecht zelf, maar alleen de *zaak*, waarop het Natuurrecht betrekking heeft, verandering ondergaat.

Het werkje vloeit over van persoonlijke bittere aanmerkingen, in het bijzonder tegen den persoon van Hofstede, die gehouden wordt „voor het *voornaeme Beweegradt* van dit *Vreedtzaeme* Werk" [3]). Waarschijnlijk is deze laatste onderstelling niet geheel onjuist; althans *Het Recht der Rotterdamsche Kerk* herinnert sterk aan zijne schrijfwijze. Het persoonlijk element begon intusschen hoe langer zoo meer den strijd te beheerschen. De beide predikanten der minderheid, natuurlijk getroffen door hatelijke beschuldigingen, die hen zeer licht in een kwaden roep van onrechtzinnigheid zouden kunnen brengen, wilden thans met zekerheid weten, wie de schrijver was van de voor hen zoo kwetsende *Wederlegging*. In de *Leidsche Courant*, die bedoeld werk in eene advertentie had aangekondigd, plaatsten zij een bericht, waarin zij het boekje qualificeerden als „een vuil lasterschrift". Maar zij deden meer. Door middel van een notaris lieten zij bij de drukkersfirma,

[1]) *De jure belli ac pacis*, Lib. I. Cap. I. § 10.
[2]) blz. 65.
[3]) blz. 32.

bij wie het van de pers was gekomen, een onderzoek instellen naar de namen van de Gecommitteerden des Kerkeraads, die het „naamloos libel" zouden hebben uitgegeven [1]). Toen bleek hun, dat zes Rotterdamsche predikanten [2]) de uitgevers waren, maar dat het werk was opgesteld door Dom. Theodorus van der Groe, predikant te Kralingen. Aldus ontmaskerd, gaf deze daarop een *Bescheiden Antwoordt* [3]) in het licht op de „onbescheidene Bekendtmakinge" van Bruining en Hofstede in de *Boekzaal*. Intusschen werd aan Bruining en Hofstede de raad gegeven verder tot de verdachtmakende beschuldigingen, hun voor de voeten geworpen, het zwijgen te doen. Zekere G. v. D. gevoelde zich gedrongen tot het uitgeven van een *Brief, Geschreven aan de Heeren H. Bruining en P. Hofstede in zig vele redenen behelzende, waarom hunne Weleerwaardens Niet behoorden te Antwoorden, op het bekende Lasterschrift van den Kralinger Predikant, Onlangs uitgegeven, door eenige der gewezene Gecommitteerden van den E. Grooten Kerkeraadt van Rotterdam*. Daarin wordt den beiden Predikanten de raad gegeven zich niet te laten verleiden, om zich nog verder te verdedigen; „die het laatste het zwaard opsteekt, is juist altoos geen overwinnaar" [4]). Buitendien, wie op laster antwoordt, toont er door geraakt te zijn. Mocht echter nog een antwoord noodig worden geacht, dan zij dit zachtmoedig!

De aanval, door van der Groe op hen gericht, had echter blijkbaar het tweetal predikanten wèl geraakt. Althans den 19den Januari 1757 stelden zij eene bekendmaking

[1]) Een en ander is te vinden in de *Boekzaal der gel. w.* van 1756, blz. 632—638 („Bekentmaking" van Bruining en Hofstede).

[2]) Over de correspondentie naar aanleiding daarvan gevoerd met D.D. van der Kemp en Patyn en over hun beider deelgenootschap aan dit werk zie men *Boekzaal der gel. w.* van 1756 t. a. p.; van 1757, blz. 214 v.v

[3]) De volledige titel is opgenomen in de Bijlagen. Van der Groe kondigde zelf zijn *Bescheiden Antwoordt* aan in de *Boekzaal der gel. w.* van 1756, blz. 774—776.

[4]) blz. 7.

op, ter plaatsing in de *Boekzaal der geleerde wereld* [1]). Zij deelden daarin hun plan mede, dat toch één reeds bijna afgedrukt geschrift van hunne hand zou verschijnen, waarin bewezen zou worden, dat de Kralingsche predikant zich eene verdere beantwoording volstrekt onwaardig had gemaakt. „Met een Man van zulk een gevaarlyk karakter" wilden zij zich dan ook voor het vervolg niet meer inlaten. Het toegezegde werkje kwam in het begin van Februari 1757 van de pers; het droeg den volgenden, niet zeer vleienden titel: *Het Kralinger Lasterschrift genaamd Klaere en Grondige Wederlegging, enz. enz. enz. Een uitvoerige Beantwoordinge Onwaardig; Uit het belagchelyke, valsche, Bedrieglyke en kwaadaardige van deszelvs inhoud aangetoond.* Het stukje wordt voorafgegaan door *een breede Voorrede, waar in niet alleen op den eisch der Uitgeevers van het gemelde Kralinger Lasterschrift, maar ook op hunne gemaakte Remarques word geantwoord, en tegelyk aangetoond, dat geene der Rotterdamsche Predikanten, de Uitgeevers van zulk een Libel konnen zyn.*

Had van der Groe in zijne *Klaere en Grondige Wederlegging* verklaard de zaak, waar het eigenlijk om ging, te laten rusten, omdat deze door de uitspraak van Hun Ed: Mog: uitgemaakt was, deze verklaring wordt hier door Bruining en Hofstede als een wapen aangegrepen: volgens hen is daarmede bewezen, dat de meerderheid des Kerkeraads haar proces verloren heeft, terwijl zij met voldoening constateeren, dat het grootste gedeelte der vijf en twintig hun voorgelegde Posten het kerkelijk Beroepingsrecht zelfs niet van ter zijde raken.

De tegenpartij had hun voor de voeten geworpen, dat zij door te wijzen op het verschil, dat er in zake het recht der Overheid omtrent de Kerk zou bestaan naar gelang de Overheid al of niet rechtzinnig Christelijk was, in strijd waren met het gevoelen van Voetius, voor wien in dat opzicht

[1]) Te vinden Jrg. 1757, blz. 85—87.

bedoeld onderscheid er niet op aan kwam [1]). Het volgende wordt daarop geantwoord — en die woorden zijn opmerkelijk, omdat het eene kleine bijdrage levert voor de kennis van Hofstede's toenmalig standpunt: „Moeten wy ons, hier over, ook verantwoorden? Wy weeten zelven wel, in hoe verre wy, al, of niet, met de Leere van VOETIUS, overeenstemmen. Wy hebben er reets rekenschap van gegeeven, in ons Werkje § XXVII, en pag. 197 [2]) Maar wat raakt, het de *Berigters*, wat agting wy *al*, of *niet*, hebben voor de *Leere* van een feilbaar *Man*. VOETIUS staat, om zyne Belezenheid, Godsvrugt; Regtzinnigheid, en Iever, by ons, voor een groot *Man* te boek, maar wy agten COCCEJUS om dezelvde en nog andere, inzonderheid taalkundige hoedanigheden, geen aasje minder. Wy begreepen van overlang, zelvs, eer wy onze bevordering nog te *Rotterdam* hadden, dat nog *Voetiaan*, nog *Coccejaan*, in den naauwsten zin genoomen, een wys *Man* konde weezen. Graag neemen wy de bevattingen van beide over, wanneer ze met ons *Licht* overeenstemmen; maar anders durven wy zo wel van den *een*, als den *ander* verschillen. Wy hebben geen byzondere inzigten, waarom wy *Voetiaans* of *Coccejaans* zouden weezen. Wy zoeken niets, als de *Waarheid*; en wy zyn reets te groot geworden, om, op nieuws, aan een *leiband* te loopen" [3]). Moge Hofstede „een Voetiaan" genoemd worden [4]), men ziet uit bovenstaande woorden, dat dit niet zonder ernstig voorbehoud mag worden overgenomen.

---

[1]) *Klaere en Grondige Wederlegging* enz., blz. 50.

[2]) Voetius is volgens Bruining en Hofstede de eenige onder de Gereformeerde Godgeleerden van beteekenis, die, hoewel hij den Magistraat *voor zoover behoorende tot de Gemeente* het recht toekent te declareeren welke Predikant hem wenschelijk voorkomt ter beroeping, toch den Magistraat *als Magistraat* dat recht ontzegt. (Polit. Eccl. part. II. Lib. III. Tract. I Cap. III. § II). In zoover zou hij dus verschillen zoowel van de meerderheid des Rotterdamschen Kerkeraads, die ook het eerste toonde te ontkennen, als van de minderheid, die evengoed het tweede als het eerste aannam.

[3]) § VIII.

[4]) Dr. G. J. Vos Az. *Geschiedenis der Vad. Kerk*, blz. 309.

Op alle hun voorgelegde „Posten" hebben Bruining en Hofstede verder in hunne „breede Voorrede" een min of meer steekhoudend antwoord gereed. De beschuldigingen, tegen hen ingebracht, brengen zij herhaaldelijk op den Magistraat over, waardoor dan zijdelings de tegenpartij in eene min gehoorzame, eerbiedige houding tegenover dezen verschijnt.

Hun eigenlijk geschrift is meer bepaaldelijk gericht tegen den persoon van van der Groe, dien zij voorstellen als „Saul onder de Propheten", naar aanleiding waarvan dan de vraag wordt beantwoord: „Hoe hy onder dezelvde gekoomen was" [1]). Het zijn allesbehalve edele motieven, die zij oordeelen, dat daarbij in het spel waren. Al die bittere persoonlijke op- en aanmerkingen, waartoe trouwens van der Groe wel aanleiding gegeven had, door den bodem van het principiëel debat al te spoedig te verlaten en er zelfs Hofstede's *Bloemen* bij te pas te brengen, zullen wij laten rusten; bij de straks te behandelen *Kralingiana* zal er nog menige proeve van blijken. — Gelijk te verwachten was, komen zij ook nog op de bewering der tegenpartij terug, als zou Grotius, op wien zij zich beriepen bij het aannemen van tweeërlei *Natuurlijk* recht, een *Onveranderlijk* en een *Veranderlijk*, alleen willen weten van een zekeren *schyn* van verandering in het *éene Onveranderlijke Natuurrecht*. Ten bewijze, dat zij niet van Grotius verschilden in de opvatting daaromtrent, herinneren zij er aan, dat deze elders betoogt [2]) de onbewijsbaarheid der stelling, als zou het *Natuurrecht*, waartoe ook het kerkelijk beroepingsrecht behoort, onveranderlijk zijn.

Nog tot tweemalen toe nam van der Groe de pen op, om aan zijne verontwaardiging uiting te geven. Ongeveer terzelfder tijd als het laatstgenoemd werk van de minderheid, verscheen van zijne hand een *Noodig Aanhangsel der Klaere en Grondige Wederlegging van het nieuwverzonnen Hollandtsche*

[1]) blz. 3 v. v.

[2]) De Imp. summ. Potest. Cap. X. § III.

Kerkelyk Beroepingrecht, *voorheen uitgegeven*, *door Dom. H: Bruining*, *en P: Hofstede*, *Predikanten te Rotterdam: strekkende gemeldt Aanhangsel*, *ter bescheidene Verdedigingc dier Wederlegginge; mitsgaders*, *tot nadere Aanwyzinge van de aanstootelyke Erastiaensgezinde Wangevoelens*, *en meenigerlei dwaese Verkeertheden*, *waarmede hunE. het onkundig Gemeen hebben gezogt te misleiden*. Tot dit geschrift behoort tevens eene *Tweede verhandeling ter nadere ontdekkinge van meenigerhande grove Feilen*, *en belacchelyke Ongerymtheden*, *in het bewust Boekje der Broederen; te voren*, *met stilzwygen voorbygegaan* Gelijk wij reeds vroeger opgemerkt hebben, was het kennelijk van der Groe's bedoeling de beide protesteerende predikanten als gevaarlijke Erastianen voor te stellen, die slechts één doel voor oogen hadden, de regeering der Kerk over te laten aan het goedvinden van den Magistraat. Al hadden de aldus beschuldigden dergelijke gevoelens vèr van zich geworpen, het mocht niet baten, getuige bovenal het boekje, dat als antwoord van van der Groe op het laatstvermeld geschrift van Bruining en Hofstede dienen moest, en dat in April 1757 in het licht verscheen, onder het opschrift: *De Erastianistery van D. Bruining en Hofstede*, *Met hun onlangs uitgegeeven onstigtelyk Libel*, *geheeten Het Kralinger Lasterschrift*, *niet weggenomen*, *maar konstig bedekt: zynde eene bescheidene en grondige Wederlegginge van dit ondeugent verzonnen Lasterschrift; mitsgaders eene naakte Openinge van de Schandelyke Bedriegeryen*, *en Valsheden*, *welke de Autheuren daar in gepleegt hebben*, *om hunne Desperate Zaak nogmaals zeer luidtrugtig te verdedigen*.

Hiermede nam eigenlijk het geschil over het beroepingsrecht een einde. Was reeds de beginselquaestie voor allerlei bijzaken herhaaldelijk uit het oog verloren, in hetgeen hierna nog het licht zag, bleek zij geheel op den achtergrond geraakt. Om de volgende drie hoofdpunten had — om dit te resumeeren – zich het verschil dus bewogen: 1°. of de Magistraat het recht had, om bij het verleenen van Handopening tot

het formeeren eener nominatie van predikanten te recommandeeren of te declareeren, wie hij het liefst in aanmerking zag genomen; 2°. in hoever de twee of vier leden van den Rotterdamschen Kerkeraad, die deze vraag bevestigend beantwoordden, in deze tegen hun' Kerkeraad in verzet mochten komen, en in het bijzonder hoe het optreden van Bruining en Hofstede in dit geval beoordeeld moest worden; 3°. of het gevoelen der beide laatstgenoemden het uitvloeisel was van Erastiaansche dwalingen. Aan het eind dezer paragraaf komen wij op dit laatste terug. Vooraf nemen wij nog kennis van de polemiek, die van nu af anoniem voortgezet werd. En dan hebben wij het eerst stil te staan bij het curieuse, wèl scherpe en gerekte, doch niet van geest ontblootte werk, dat in 1757 en 1758 successievelijk tegen van der Groe uitkwam, getiteld: *Kralingiana of Zedige Aanmerkingen over de Kralinger Twistschriften door een Genoodschap van Letterbeminnaars, Verdeelt in Twaalf Boeken.*

Het geheel bestaat echter uit slechts negen boeken, waarvan sommige tegelijk, sommige na elkander uitgegeven werden. De uitgevers „maken" volgens het begin van hun eerste boek „een Genoodschap uit van vyf Personen, die van der jeugt af de Studiën toegewyt, min of meer smaak van goede letters hebben" [1]). Zij beweren voorts geheel den strijd over de te Rotterdam verleende Handopening te hebben gevolgd en besproken, en dat hunne sympathieën liggen aan de zijde van Bruining en Hofstede; iets, dat niemand naar hunne verwachting hun euvel zal duiden, daar immers ieder zijne sympathieën heeft. Wat de verdeeling hunner werkzaamheden betreft, één hunner hield zich bezig met het uittrekken van duizend en één Posten uit de *Klaere en Grondige Wederlegging* en het *Noodig Aanhangsel* van van der Groe, om die daarna aan genoemden auteur ter verantwoording voor te leggen. Die Posten betreffen deels

---

1) Eerste Boek (*Liber Singularis*), blz. 3.

verkeerd geplaatste leesteekens, deels foutieve spelling, deels drukfouten en dergelijke zaken, en loopen uit op de quaestie van het Recht van den Magistraat, waarom het hier gaat. De enkele voorstelling daarvan zal genoeg zijn, om die quaestie tot eene beslissing te brengen. Het getal duizend en één is gekozen, opdat de lezer de „Posten" in verband zou kunnen brengen met de duizend en één Arabische nachtvertellingen. De taak van een tweede uit het vijftal bestond in het samenstellen van een werk, getiteld *Het Hoofd der Hedendaagse Arianen ontdekt in den Persoon van D. van der Groe, Predikant te Kralingen.* Als grond daarvoor wordt het volgende opgegeven: van der Groe heeft Theodorus, hoofd der Arianen, geprezen en hem vrijgesproken van de vele grove misdaden, om welke het concilie van Sardis hem veroordeeld heeft. Die grond is voldoende; immers, op diezelfde wijze trok van der Groe eene conclusie, toen hij redeneerde: D.D. Bruining en Hofstede hebben Erastus als een geleerd man van zijn' tijd geprezen, en gezegd, dat Beza zijne wangevoelens niet voor *fundamenteel* hield; dus zijn bedoelde Heeren — al verklaren zij zich ook tegen Erastus' bijzondere gevoelens — in den hoogsten graad *Erastianen.* Een derde uit het gezelschap, Jucundus geheeten, heeft opgemerkt een geschil, onder de Rotterdamsche dames ontstaan, over de vraag welk kapsel de voorkeur verdient, dat van zekeren Pierre of van eenen Kristiaan, en welke keurslijven het beste zijn, die van den *Haagsen Kok* of die van den *Rotterdamschen Schele*[1]).

De Heer Jucundus nu, de eenzijdigheid bij beide partijen opmerkende, dat namelijk de dames, naarmate zij *Fransch*, *Engelsch*, *Haagsch* of *Rotterdamsch* gezind zijn, zich aan de zijde van een der genoemde kunstenaars schaarden, wil dit verschil, dat groote gevolgen voor de *Republiek* zou kunnen hebben, uit den grond ophalen, en dan op het tegenwoordig kerkelijk geschil toepassen. Een vierde lid vindt daarin weer

[1]) Waarschijnlijk is dit eene in de *Kralingiana* niet alleenstaande toespeling op van der Groe's ooggebrek.

aanleiding tot het opstellen van een Apodictische, *ja Mathematische Demonstratie* van alle wangevoelens en wangedragingen, waaraan de Kralingsche Predikant sinds 12 Januari 1756 zich heeft schuldig gemaakt. Het laatste lid eindelijk heeft beloofd door eene dagelijksche wandeling in minder beschaafde wijken der stad, tal van fraaie beelden en scheldwoorden zich eigen te maken, alleen om de Boeken, die het Genootschap in bewerking nam, daarmede bij de *revisie* te stoffeeren. — Na deze voorbereiding onthalen zij hunne lezers op de *Kralingiana*. In vijf algemeene *Aanmerkingen* wordt in bedekt parodiëerende bewoordingen de vorm van van der Groe's werk in een belachelijk licht gesteld. Nadat eerst de voorrede van de *Klaere en Grondige Wederlegging* aan eene hekelende critiek onderworpen is, wordt het *Aanhangsel* onder handen genomen. Dat alzoo van het eene boek op het andere overgesprongen wordt, verontschuldigt het Genootschap door te wijzen op het voorbeeld van van der Groe, die evenmin eene geregelde volgorde in zijne beoordeelingen bewaarde. — In dien trant wordt het werk voortgezet, met gebruikmaking niet zelden van vergelijkingen, die tegen allen goeden smaak indruischen.

De Kralingsche Predikant wordt aangevallen op eene wijze, die op hare beurt den toets eener zelfs toegevende critiek niet kan doorstaan. — Zonder iets ten nadeele van de Rotterdamsche Kerkeraadsleden te zeggen, moet men van der Groe „naar *merites*" [1]) het laten ontgelden. Diens zaak is dan ook niet die des Kerkeraads; hoogstens hebben zes van dezen zijn eerste *Stukje*, wat het wezenlijke er van betreft — en dat is niet met al — aangenomen. Verder hebben zij hem „wyslyk ter behoudinge van hun eigen Gezag en *Reputatie* uit hun dienst laten gaan" [2]). Al verklaart het Genootschap

---

[1]) Tweede Boek (*Liber Rarus*), blz. 16.
[2]) Tweede Boek (*Liber Rarus*), blz. 16.
[3]) blz. 17.

intusschen nog zoo uitdrukkelijk daarbij allerminst ten doel te hebben, het reeds lang door de Staten ten gunste der minderheid besliste geschil levendig te houden, moet het toch den onpartijdigen lezer der *Kralingiana* voorkomen, alsof meer eene persoonlijke veete tegen van der Groe dan wel vredelievendheid dit geschrift in de pen heeft gegeven. Geen wonder, dat reeds in het Tweede Boek [1]) geklaagd wordt over zoogenaamd misverstand, waartoe het Eerste aanleiding gaf. Wij vernomen daaruit tevens, dat de *Kralingiana* van den beginne af druk besproken zijn, en dat men velerlei gissingen gewaagd heeft omtrent de personen der Opstellers. O. a. noemde men als zoodanig ook Bruining en Hofstede. „Gelyk ons niets meer verschrikt heeft" — zoo heet het – „als de gedagten, dat de gevaerlyke *Societeit* der *Vrye Metselaars* of der *Mopsen* wel de Makers zouden konnen zyn, zoo heeft ons ook niets meer opgebeurt als het vermoeden van andere, dat D.D. *Bruining* en *Hofstede*, wel de *Aucteuren* konden wezen. Dit is ons de allergrootste *satisfactie*, vermits daar uit ontegenzeggelyk blykt, dat zelfs onze styl *Theologisch* is."

Beschouwde van der Groe van den beginne af, gelijk uit zijne geschriften op te maken valt, Hofstede als zijn' voornaamsten tegenstander, in het Tweede Boek der *Kralingiana* wordt ook gegist, wat hiertoe aanleiding kan hebben gegeven: „Dat dit geschil, benevens *den Weledelen*, *Gestrengen Heer*, *den Heer en* Mr. Dirk Kornelis van der Stael, *Raed in de Vroedschap van uwe Stadt Rotterdam*, ook den Heere Bruining, *Leeraer in uwe Gemeente*, raekt, is onbetwistbaer; maer *waerom* de *Kralingsche Schryver* juist doorgaens den Heer Hofstede (dien hy den *jongsten Broeder* noemt) bestrydt. zulks is zoo gemakkelyk niet te raden. Zoude hier niet wel iets *personeels* onder schuilen? Zoude hy tegen dien Heer niet wel *om redenen* eenigen wrevel hebben? dit zoo

[1]) Tweede Boek, blz. 25—27.

zynde ('tgeen ik geloove) moet dat dan *dus* gewroken worden? moet daar het gansche Landt van gewagen? is dat nu ook al *fatsoenlyk* gehandelt van een' man, die tot vervelens toe geduurig van *fatsoen* spreekt? voor my Myn Heer! UEd. heeft zyn oordeel vry, maer ik vinde deze wyze van behandeling zeer AENSTOOTELYK" [1]).

In het Derde Boek wordt behandeld de *Afbeelding van den Persoon, Geleerdheit, Aert, en Deugden des Kralingschen Predikants, Opgemaakt uit zyn Twistschrift genaamt Erastianistery enz. enz.* [2]). Naar aanleiding van van der Groe's opmerking [3]), dat hij de zoon van een predikant was, wordt er op gewezen, dat deze mededeeling niet overbodig was; „want in zyn boekje hem hoorende spreken van *krullen en spaanders op den hoop te slepen* [4]), zoude men ligt gedagt hebben, dat zyn vader een *Timmerman* geweest ware, en hy voor *jongen* by hem gewerkt hadde" [5]). Daartegenover wordt dan de afkomst gesteld van Bruining en Hofstede, beiden insgelijks Predikantszonen. — Als bewijs voor van der Groe's „*trotschen aert*, hooge *inbeelding*, en verwaten *inborst*" vernemen wij op eene andere plaats [6]) iets, dat ons versterkt in het vermoeden, dat persoonlijke grieven — misschien wel het gevolg van afgunst — eene groote rol speelden in den twist tusschen hem en Hofstede. Den Kralingschen predikant, wiens naam bij het Gereformeerde volk in den omtrek een' goeden klank had, wordt in de *Kralingiana* verweten, dat hij „om zynen naem te vereeuwingen, geen' Tempel van *Diana*, maer de Gemeente van Rotterdam reedts *tweemalen* in den brand stak"; terwijl als een blijk van zijne heerschzucht wordt verhaald, dat hij, sinds zijn geschil met de beide Rotterdamsche

---

[1]) Tweede Boek, blz 43, 44.
[2]) Derde Boek (*Liber Rarissimus*), blz. 52—81.
[3]) *De Erastianistery van D. Bruining en Hofstede enz*, blz. 36.
[4]) Idem, blz. 8.
[5]) Tweede Boek, blz. 53.
[6]) Vyfde en Zesde Boek (*Libri Paradoxi*), blz. 72, 73.

predikanten, „de ledemaaten van zekere buurt, genaamt het *Slakaadje*, zig uitstrekkende tot aan de *Oostpoort* van *Rotterdam*", doch behoorende tot de Gemeente Kralingen, wilde dwingen de kerk van laatstgenoemde Gemeente te bezoeken, hoewel deze een uur afstands van het „Slakaadje" gelegen was, en een der Rotterdamsche kerken in hunne nabijheid zich bevond. „Men behoeft niet te vragen" — zoo heet het in de *Kralingiana* — „waarom de *Kralinger* Predikant deze ledemaaten juist nu in hun oude *possessie* komt storen, daer hy hen, zoo veel jaren lang in het vreedzaam bezit van dezelve gelaten heeft; want D. *Hofstede* is daar, zedert eenigen tyt, wyk of *kwartier* Predikant geworden, en niet weinig van de bewoners dier buurt bemint".

Slechts in enkele trekken en voorbeelden konden wij hier iets mededeelen van den inhoud der negen boeken, die het geheel vormen van een werk, dat in eene levensbeschrijving van Hofstede niet met stilzwijgen mag worden voorbijgegaan.

Immers bij herhaling is hijzelf als de schrijver der *Kralingiana* aangewezen [1])

Voor zoover wij kunnen nagaan is het volgende voor die meening aan te voeren: men treft er over het algemeen denzelfden vloeienden, onderhoudenden stijl, en dezelfde sporen van belezenheid in aan, die Hofstede's geschriften kenmerken, terwijl de Latijnsche zinnen, die erin voorkomen, het niet waarschijnlijk maken, dat hier een ongeletterd, ongestudeerd persoon aan het woord zou zijn. Daartegenover echter is de geestigheid, die onmiskenbaar hier en daar wordt aangetroffen [2]), niet zelden zoo plat als men haar overigens tevergeefs bij

[1]) Mr J. I. van Doorninck noemt dan ook in zijne *Bibliotheek van Nederlandsche Anonymen en Pseudonymen*, zonder eenigen twijfel te opperen, op het voetspoor van van der Aa's *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* Hofstede den auteur der *Kralingiana* De gronden daarvoor zijn zoowel door hem als door van der Aa verzwegen.

[2]) Meesterlijk is de wijze bijv., waarop de *Kralingiana* zekeren Kornelis van Oeveren, een vurig Oranjeklant uit het volk, die zich gebelgd had getoond over de wijze, waarop hij in het Tweede Boek (blz. 24) ter sprake was gebracht, te woord staan (Derde Boek, blz. 17—50).

Hofstede zoekt. Wat bovendien in het oog valt is, dat, ware laatstgenoemde inderdaad zoo kennelijk de schrijver der *Kralingiana*, daarvan in de tegen hem gerichte schotschriften niet meer melding gemaakt wordt [1]). Verder verneemt men uit het Derde Boek [2]), dat de auteurs „alle *vyf* buiten den egtenstaat" leven, iets, dat in 1757, gelijk weldra blijken zal, niet van Hofstede, in wien men mogelijk dat raadselachtig vijftal vereenigd dacht, kon gezegd worden. Nu moge het verklaarbaar zijn, dat schrijvers, die achter het masker der anoniemiteit willen schuilen, zooveel mogelijk trachten de aandacht van zich af te leiden, maar is het aannemelijk, dat Hofstede daartoe tot eene zeer besliste leugen de toevlucht zou nemen?

Het een en ander overwegende, komt het ons niet geraden voor met de uitspraak in te stemmen, die Hofstede zonder meer voor den auteur der *Kralingiana* verklaart, al schijnt het evenmin aanbevelenswaardig het oordeel van Ypey [3]) te onderschrijven, die het ondenkbaar acht, dat Bruining en Hofstede „'t hunne bygedraagen hebben" tot de samenstelling van dit „breedvoerig, dikwerf geestig, zomtyds laf, maar doorgaans zeer stekelig, vuilaartig, hekelschrift".

Het is zeer waarschijnlijk, dat Hofstede op de eene of andere wijze betrokken is geweest bij de uitgave der *Kralingiana*. En dat ook niet het minst op grond hiervan, dat hijzelf, gelijk terecht is opgemerkt [4]), nimmer heeft ontkend

---

[1]) Het tegen de *Kralingiana* gerichte vinnige werkje *De Hofstediaensche Spotgeest in 't Verbeterhuis*" laat op sommige plaatsen de mogelijkheid doorschemeren, dat Hofstede „voor den echten Vader der welgeschapene *Kralingiana* zou te houden zijn (alzoo in het „Berecht aen den Lezer", pag. XXVII).
In eene *Memorie* van Remonstrantsche zijde in 1772, toen de zaak, waarom het hier ging, dus reeds lang van het tapijt was verdwenen, te Amsterdam gedrukt, wordt nog medegedeeld (blz. 135), dat men de *Kralingiana*, dat „meesterstuk van *Satyre*", „voornamentlyk" aan de pen van Bruining en Hofstede toeschreef.

[2]) „Opdragt", pag. VI.

[3]) a w. VII. blz. 41

[4]) Op blz. 11 van een vele jaren later (zonder opgave van plaats en jaartal) gegeven *Brief Aan den Heere J. de Pierre Inhoudende een*

er de hand in te hebben gehad [1]). Men heeft er dan ook niet zonder reden op gewezen [2]), dat het onbegrijpelijk ware geweest, dat Hofstede, indien hij waarlijk aan de uitgave onschuldig was geweest, dit nergens opzettelijk zou hebben verklaard. Zou hier het bekende „wie zwijgt, stemt toe" niet mogen gelden? In hoever hij den schrijver of de schrijvers heeft ter zijde gestaan, en of hun werk in alle opzichten zijne goedkeuring heeft weggedragen, dergelijke vragen kunnen wij niet met zekerheid beantwoorden. Verre van onaannemelijk is het intusschen, dat er gedeelten in voorkomen van zijne hand [3]). Voordat de negen boeken nog alle van de pers waren verschenen [4]), zag in 1758 eene anonieme satyre het licht, getiteld: *De Hofstediaensche Spotgeest in 't Verbeterhuis. Eerste Boek.* In den trant der *Kralingiana* wordt dit werk, voor zoover het reeds was uitgegeven, daarin doorgehaald.

Van der Groe's deelgenootschap aan de uitgave er van schijnt onzeker [5]). Het schotschrift vangt aan met een „*Opdragt* aan den Hoogeerwaerdigen, Hooggeleerden Petrus Hof-

---

Apologie voor den Hoog Eerwaarden en zeer geleerden Heer Petrus Hofstede," enz. (Zie onder Bijlage A de lijst van geschriften in den strijd naar aanleiding van den Belisarius van Marmontel verschenen).

[1]) Zelfs niet in zijne *Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren, en andere Schriften van dezen tyd*, in 1785 in het licht gegeven, waar hij op blz. 96 de „Cralingiana" noemt als te pas gebracht door zijne toenmalige tegenpartij bij eene andere hem betreffende zaak, waarmede zij in geen enkel verband stonden. Ook op deze plaats, waar hij het werk dus uitdrukkelijk noemt, laat hij zich er verder niet over uit.

[2]) *Verdediging van het geschrift. genaamd Bedenkingen en Bezwaren der Classis van Regtzinnighuizen; en van den Wel Eerw. Heer Johann. Georg. Faber. S. S. Minist. Cand. Zo tegens verscheide byzondere Beschuldigingen, als inzonderheid tegens de Openbare Lasteringen van zekeren schryver, zich noemende Paulus Dortsma, Licentiaat in 't Kerkelyk en Wereldlyk Regt. In eenen Brief van een Heer uit Utrecht Aan zynen Vriend te Leiden.* Amsterdam, MDCCLXXIII. blz. 20—22.

[3]) Dit geldt — om iets te noemen — van de uitweiding over zijne voorvaderen en familie (Derde Boek, blz. 53—55 Aanm.), waar ook de stijl bijzonder aan hem herinnert.

[4]) Dit blijkt uit de „Voorreden" van het Zevende, Agtste en Negende Boek, pag. X.

[5]) Ypey (a. w. VII. blz. 42) althans, die den Kralingschen predikant niet voor den auteur houdt, verklaart het onzeker, of de uitgave met voorkennis van dezen is geschied.

stede, vernuftigen uitvinder van het veranderlyk Natuurrecht, en wydberoemden Leeraar der Kerkelyke Oudtheit, te Rotterdam." Wat stekeligheid betreft, doet het voor de *Kralingiana* niet onder. Nog enkele geschriften verschenen er tegen, waarvan de schrijvers onbekend zijn [1]). De gegevens daartoe missend, zouden wij van geen van deze Hofstede als auteur durven aanwijzen [2]).

Om aan den onwaardigen en onvruchtbaren strijd een einde te maken, gaf nu de Rotterdamsche regeering den partijen, wier twist nu in spottenden hoon is ontaard, het bevel te zwijgen [3]), terwijl zij zooveel mogelijk de exemplaren èn van de *Kralingiana* èn van *De Hofstediaensche Spotgeest in 't Verbeterhuis* liet opvragen.

Hiermede was het geschil ten einde [4]).

[1]) De titels kan men vinden in Bijlage A.

[2]) Indien dit van een dier geschriften denkbaar was, dan zou het nog het meest kunnen gelden van *De Laffe, Vuile, en Onheilige Spotgeest van Theodorus van der Groe, Ondekt in den Schryver van den zoogenaemden Hofstediaenschen Spotgeest, Met eenige Vragen aan denzelven Schryver.* Om den platten inhoud is het echter niet waarschijnlijk. — Vijftien jaren later betuigde de anonieme schrijver der (blz. 111[2]) genoemde *Verdediging van het geschrift, genaamd Bedenkingen en Bezwaren der Classis van Regtzinnighuizen, enz.* (blz. 19), dat voor zoover hem bekend was, Hofstede niet geantwoord had op het geschrift. *De Hofstediaensche Spotgeest in 't Verbeterhuis*, waarop hij dan deze woorden laat volgen: „Diegene, welke zouden mogen denken, dat de Heer Hofstede alleen, of met andere de *Kralingiana* geschreven heeft, zullen dit ontkennen".

[3]) Geheel deze kerkelijke quaestie had van den beginne af, gelijk te begrijpen is, vele gemoederen, ook van dezulken, wien deze twist niet rechtstreeks raakte, in beweging gebracht. Daarvan getuigt een in 1756 verschenen *Schuit-praatje of Zamenspraak tusschen eenige Rotterdammers over Het verschil tusschen het Meerdertal van de Grote Kerkenraadt en Vier Protesteerende Leden. Nauwkeurig Aangeteekend door Harmen Nieuwsliev*, een uiterst persoonlijk schotschrift, vol smadelijke opmerkingen over de meerderheid des Kerkeraads, die tegen hare vier medeleden partij had genomen, bijzonder gericht tegen de zeven predikanten in haar midden. Betreurd wordt, dat aan de vier protesteerende leden niet meer onomwonden satisfactie gegeven is voor de hun aangedane beleediging. De predikanten worden onder bijnamen ten tooneele gevoerd; Hofstede onder dien van „Do. Evenswel", waarschijnlijk omdat men meende op te merken, dat hij dit woord wat heel vaak bezigde.

[4]) Bijna dertig jaren later, toen dus reeds lang het laatste vonkske van dit twistvuur gedoofd was, kon Hofstede niet nalaten bij gelegenheid dat men zich tot van der Groe had gewend om diens advies in zeker geschil, de opmerking te maken, dat de Kralinger Predikant „zelden in het *Vredemaken* gelukkig geslaagd had". Dat deze woorden evenwel niet

Het is ontwijfelbaar, dat Hofstede, hoe ook van zekere zijden toegejuicht, en hoe ook den indruk gevend van gehoorzaamheid aan de over hem gestelde machten, toch in den grond der zaak in zijn betoogen niet zoo sterk stond als zijne tegenpartij. Want wèl kon hij zich beroepen op verschillende voorbeelden uit vroegeren tijd, die zijn standpunt en het recht der overheid in zake beroepingen schenen te rechtvaardigen, maar daartegenover stond, dat het allerminst met de bedoeling der vigeerende kerkorde strookte, het recht aan wien ook anders toe te kennen dan aan den Kerkeraad[1]). En vermits nu deze niet afgeschaft was, had men ter laatste instantie toch hare uitspraak te laten beslissen. Eene andere zaak is echter, of in dit bijzonder geval de eenvoudige opmerking van den Magistraat te Rotterdam, die geenszins bedoelde de wettige vrijheid des Kerkeraads aan banden te leggen, niet zeer wel te dekken was met hetgeen dezelfde kerkorde aan hare bepalingen over de Beroeping toevoegde, dat deze nl. niet plaats hebben zou zonder goede correspondentie met de Christelijke Overheid der plaats. In zijne theorieën over het Beroepingsrecht was Hofstede echter in strijd met de zuiver kerkrechtelijk Gereformeerden, die, alleen een ius maiestatis circa sacra erkennend, de taak der Overheid in dit opzicht beschouwden als alleen bestaande in het verdedigen van de rechten en vrijheden der Kerk en het uitvoeren van hare besluiten.

Doch al streed zijne meening op dit punt met die van mannen als Voetius en W. à Brakel[2]), daarom had men

bitter bedoeld waren, bewijst hetgeen Hofstede onmiddellijk daarop met het oog op den kort vóór zijn schrijven ontslapen van der Groe liet volgen: „Wy vertrouwen egter, dat zyn uitgang in Vrede geweest is, en twyffelen niet een oogenblik of Hy geniet thans dien vollen *Vrede Gods, dewelke allen verstand te boven gaat*, en waar van Hy op aarde slegts de eerstelingen gesmaakt heeft." (Zie HOFSTEDE's *Tweede Apologie* enz. Rott. MDCCLXXXVI, blz. 80 Aanm.

[1]) Art. IV der Dordtsche Kerkenorde.

[2]) Hoe de laatste tegen alle inmenging der Overheid in kerkelijke zaken pal stond ook in de practijk, is uit zijne levensgeschiedenis bekend. In eene leer-

nog het recht niet hem voor te stellen als op Erastiaansche lijn zich bewegend. Want immers, hij deelde geenszins het gevoelen van den Heidelberger Hoogleeraar, volgens wien de Kerk slechts ééne macht bezat, die nl. der Evangelieverkondiging. Integendeel, naar zijn oordeel kwam — om bij dit stuk te blijven — het Jus Vocationis wel zeer bepaaldelijk toe aan de gansche Gemeente, al had zij vaak meer berustend dan opzettelijk in haar geheel van dit recht afstand gedaan. Zoo moet dan het standpunt van Hofstede, waarvan hij trouwens niet de eerste vertegenwoordiger was [1]), onderscheiden worden zoowel van het Erastiaansche als van het kerkrechtelijk Gereformeerde.

Het is intusschen vreemd, dat van der Groe, die in dit geval den meest vasten grond voor zijn betoog had, van den beginne af, op zoo smadelijken toon, eerst gedekt, later open zich in het strijdperk bewoog. Aan hem was het dan ook voornamelijk te wijten, dat de beginselquaestie in zoo pijnlijk persoonlijken twist verliep.

Na de ervaringen, die daarin zijn deel waren, verwondert het ons niet, dat aan een geschil, nog in 1758 tusschen verschillende leden van den Rotterdamschen Kerkeraad ontstaan, door Hofstede geen deel werd genomen [2]). De weg, dien hij betreden had, was een pad van doornen geweest. Of tot

---

rede over Psalm II: 6, ten jare 1688 te Rotterdam uitgegeven, met het gevolg, dat hij in datzelfde jaar voor onbepaalden tijd door den Magistraat in zijn' dienst werd geschorst, werd door hem uitgesproken, dat het der Overheid als zoodanig niet toekwam een wettig beroepen leeraar te improbeeren en de beroeping te vernietigen.

[1]) Zie Ypey en Dermout a. w. III. Aanteekeningen. blz. 261.

[2]) Dit geschil, van geheel anderen aard dan het vorige, is beschreven in een *Historisch Berigt van het Voorgevallene tusschen eenige Leden van den Rotterdamschen Kerkenraad*, *By gelegenheit der laatste Verkiezing van Ouderlingen en Diakonen*, *Met alle de stukken daartoe dienende.* Rotterdam. 1758. Het heet daar op blz. 4a, dat men vooral niet moet denken, dat de namen van Hofstede en twee anderen vergeten zijn, dewijl ze hier verzwegen worden. „Neen, die Heeren hebben zig in het geheel met deze zaak niet gemoeit, nog in Kerkenraad, nog in Classis, nog in Synode”.

het kiezen daarvan ook motieven van bijkomstigen aard hem hadden gedreven? Het is bezwaarlijk te bepalen. Was hij soms daarbij te rade gegaan met de wetenschap, dat de door den Magistraat gerecommandeerde Predikant Petrus Nieuwland in hooge achting bij Willem IV had gestaan [1]), zoodat hij kon hebben gemeend door zijn optreden voor de houding der Overheid in dit geval de nagedachtenis van den betreurden Stadhouder te eeren? Of was het zijn toeleg geweest, zich in die dagen zooveel mogelijk aangenaam te maken bij hen, die te Rotterdam het gestoelte der eere bekleedden? Misschien had hem behalve zijne overtuiging, die wij geen recht hebben hier als eersten factor eene plaats te ontzeggen, zoowel het een als het ander gedrongen. De laatste der bovengestelde vragen zou zelfs niet bij ons opgekomen zijn, indien zij niet door eene belangrijke gebeurtenis zijns levens juist in 1756 uitgelokt werd. Terwijl op kerkelijk gebied de hemel voor hem zoo betrokken was, werd zijn huiselijk leven door helderen zonneschijn verblijd. Den 1sten Augustus toch van het genoemde jaar trad hij in het huwelijk, en wel met Vrouwe Ignatia Maria Visch, de zeer bemiddelde weduwe [2]) van wijlen den Bewindhebber der West-Indische Compagnie Mr. Franco Daniel du Bois [3]). Nu is het — ook zonder dat men daaruit in dit verband conclusiën wil trekken — opvallend, dat zijne bruid behoorde tot een achtbaar, hoewel vooral in vroeger jaren bloeiend regeeringsgeslacht te Rotterdam [4]), en dat in 1755 een schoonbroeder

---

[1]) Vgl. *Kralingiana*. Derde Boek. blz. 72, 73, waar vermeld wordt, dat Willem IV zelf dit aan Hofstede medegedeeld had.

[2]) In een particulier schrijven, door mij van een' aanverwant der familie Hofstede, Dr. H. G. Braam, Emer.-Pred. te Ruurloo, ontvangen, wordt zij bij traditie genoemd „eene zeer statige dame", „altijd in de zijde gekleed".

[3]) Den 2den November 1735 gehuwd, was deze den 15den Februari 1740 overleden.

[4]) Vgl. J. H. W. Unger *De Regeering van Rotterdam* 1328—1892. Rotterdam. 1892. 4°.

zijner toekomstige echtgenoote [1]) lid was van de Vroedschap aldaar. In ieder geval kwam hij door zijn huwelijk in persoonlijke aanraking met en betrekking tot de regeeringskringen van de stad zijner inwoning. Hoe men over een en ander intusschen te denken hebbe, zooveel is zeker, dat het jaar 1756 voor Hofstede rijk was aan afwisseling en tegenstellingen.

---

[1]) Bedoeld wordt Mr. Jean Bichon, Heer van Oost- en West-IJsselmonde, gehuwd met Vrouwe Bartha Theodora Visch, zuster van Ignatia Maria. Behalve deze had Hofstede's echtgenoote nog twee zusters, van welke eene gehuwd was met Mr. Abraham Adriaan du Bois, Bewindhebber der West-Indische Compagnie te Rotterdam. Eene dochter uit dit huwelijk was getrouwd met Willem Graaf van Hogendorp, Heer van Molenaarsgraaf, Giessen en beide de Steenhuyzen. Hofstede was alzoo diens oom. -- Zijne derde schoonzuster was de echtgenoote van Abdias Velingius (van 1750—1757 Predikant te Kleef, later elders), zoon van den Rotterdamschen Predikant Wilhelmus Velingius, die. in 1755 emeritus geworden, aanvankelijk een van het drietal was, dat zich in het beroepingsgeschil aan de zijde van Hofstede schaarde, doch den 12den Februari 1756 overleed. Volgens Glasius (a. w. — i. v.) had Abdias Velingius zijne vrouw geschaakt.

§ 9.

Hofstede's gevoelen ten opzichte van het voorgenomen huwelijk van Carolina, Prinses van Oranje, met den Lutherschen Prins van Nassau-Weilburg.

Zeven jaren waren sinds den dood van Willem IV verloopen, toen zijne weduwe aan hare kinderen en haar land werd ontnomen. Vóór zij den 12den Januari 1759, haren eenigen zoon in de hoede van diens voogd, den Hertog van Brunswijk, aanbevelend, het moede hoofd neerlegde, mocht zij nog getuige zijn van de verloving harer dochter, de Prinses Carolina.

In 1747 en 1748 hadden de Staten van alle Nederlandsche gewesten, ten opzichte van de erfelijke opvolging der nakomelingen van W. K. H. Friso in de Stadhouderlijke waardigheid de bepaling gemaakt, dat daarvoor allereerst aangewezen was diens zoon, bij het overlijden van dezen zijne mannelijke afstammelingen. Indien de zoon echter kinderloos stierf, zou de waardigheid ten deel vallen aan de toenmalige Erfdochter en hare mannelijke nazaten. Daarbij was evenwel tevens vastgesteld, dat die mannelijke nazaten de bedoelde rechten alleen onder zekere voorwaarden zouden kunnen doen gelden, waarvan eene hierin bestond [1]), dat hunne moeder onder bijzondere toestemming en goedkeuring der Staten moest gehuwd zijn met een' vorst, die belijdenis deed „van den waren Kristelijken

---

[1]) Vgl. *Ned. Jaarboeken* van 1747, blz. 848, waar het bedoelde besluit der Staten van Holland. door die der andere gewesten overgenomen, is medegedeeld.

Hervormden Godsdienst, zoodanig als die in de openbare Kerken dezer Landen geleerd" werd.

Nu was echter de Prinses Carolina voornemens hare hand te schenken aan den Prins van Nassau-Weilburg Carel Christiaan, die behoorde tot de Luthersche Kerk. Bijgevolg zouden, indien haar broeder kinderloos kwam te overlijden, hare mannelijke nakomelingen geenerlei aanspraken op de Stadhouderlijke waardigheid kunnen maken. Bij hare verloving stond men dus voor een eenigszins moeilijk geval, en het ontbrak dan ook niet aan stemmen, die zich tegen dit voorgenomen huwelijk verhieven [1]). Bijzonder uit den boezem der Staten van twee gewesten, Utrecht en Holland, rezen tegen deze verbintenis bezwaren, schoon meerendeels niet het gevolg van „godsdienstige naauwgezetheid" [2]). Geen wonder voorwaar, dat ook Hofstede, immer van harte deelend in het lief en leed van het Huis van Oranje, vooral nu het de dochter van den door hem vereerden Willem IV gold, zijn oordeel over deze aangelegenheid kenbaar maakte. De gezindheid, daarbij door hem getoond, werpt een licht op zijn toenmalig kerkelijk standpunt. Men mag althans aannemen, dat hij het was, die onder den schuilnaam *Irenicus Reformatus* eene verhandeling schreef, die in 1760 te 's-Gravenhage van de pers kwam, en den volgenden weidschen titel droeg: *Godgeleerde en Historische Verhandeling, Waarin, Uit de eigen grondstellingen der Gereformeerde Kerken, in het gemeen,*

---

[1]) Vgl. over de bezwaren, bij die gelegenheid ingebracht, de *Ned. Jaarboeken* van 1759, blz. 951—978, en verder over dit huwelijk en zijne voltrekking hetzelfde tijdschrift van 1760, blz. 142—184, 558—615, en ter aanvulling hiervan een werkje, getiteld: *Het Diploma, Tot de Erfopvolging in het Stadhouderschap verleent aan wylen Z. D. H., Glor. Ged: Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Oranje, enz. enz. enz. Nader beschouwd: of Volledige Staat der Besluiten; welken, zo van wegens de Gewesten als van wegens de byzondere Steden, zyn ingelevererd op 't subject van de toestemming in het Huwelijk van Mevrouwe de Princesse Carolina; Met den Heere Prince van Nassau-Weilburg. Beneffens alle stukken daar toe betreklyk.* Leeuwarden.

[2]) Mr. Groen van Prinsterer *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland.* Vijfde Druk. Amsterdam 1876, blz. 535.

en die der Nederlandsche in het byzonder, bewezen word, dat derzelver Godvrugtige Ledemaaten geen reden hebben, om eenigzins bekommerd en ongerust te zyn, over het aanstaande Huwelyk van Mevrouw de Prinses Carolina *Met een Luthers Prins; Aangezien het zelve, in zyn omstandigheden beschouwd zynde, niet als schadelyk, maar veel eer als voordeelig voor den Gereformeerden Godsdienst moet aangemerkt worden, en zulks den weg zoude konnen baanen, tot de zoo lang gewenschte Hereeniging, tusschen de Euangelische Broeders van beide de Gezindheden, Opgesteld Tot bevordering van Vrede en Eendragt* [1]).

De titel wijst de strekking reeds aan. Zij is ironisch in hooge mate. Dat velen voor een' mogelijken Lutherschen invloed in het land bevreesd zijn, een invloed, die zich vooral zou doen gelden, wanneer de Erf-Stadhouder ongehuwd of kinderloos kwam te overlijden en zijne zuster hem dus moest opvolgen, rust „op dien zwakken en onbestaanbaaren grond", dat er „een wezendlyk verschil" tusschen Gereformeerden en Lutherschen bestaan zou ten opzichte der stukken, „welke tot zaligheit noodig zyn" [2]). De schrijver nu stelt zich ten doel de goedgezinden onder hen te overtuigen, „dat de Gereformeerde Kerken in het gemeen, en de Nederlandsche in het byzonder, altyd den gemelden grond verworpen, en

---

[1]) Ypey en Dermout a. w. III. blz. 625 noemen, daarin gevolgd door Mr. J. I. van Doorninck, a. w. 505, zonder aarzeling Hofstede als auteur dezer Verhandeling. Zoo ook Glasius a. w. i. v. Eveneens Walch *Neueste Religions-Geschichte*, Neunter Th., Lemgo 1783, S. 365, 366. In laatstgen. verband wordt medegedeeld, dat de Luthersche Predikant Rütz, met wien Hofstede later in twist geraakte, in een (mij overigens onbekend) geschrift verzekerde, dat Hofstede met het opstellen der *Godgeleerde en Historische Verhandeling* zekere bedoelingen had, die echter niet werden bereikt. Jammer, dat die bedoelingen hier niet nader worden bepaald.

Dat Hofstede de auteur is, mag men veilig aannemen, vgl. ook de toespeling op blz. 27 en 28 van de hierna te noemen *Nodige Beproeving*, waar gezegd wordt, dat „de Schryver van de *Godgeleerde en Historische Verhandeling* pag. 60, 61 en 62 veele welriekende Bloempjes heeft gestrooit" Stijl en inkleeding der *Verhandeling* spreken Hofstede's auteurschap ook niet tegen, dat, voor zoover mij bekend is, noch door hemzelf noch door anderen ooit in het openbaar is ontkend.

[2]) *Godg. en Hist. Verh.* blz. 2, 3.

het oppositie daar van geleerd en gepractiseert hebben" [1]. De pogingen, van de zijde der Gereformeerde Kerk van tijd tot tijd aangewend, om de breuk met de Luthersche te herstellen, moeten daarvoor ten bewijze strekken. Getuigenissen en voorbeelden van „zeer vermaarde en regtzinnige Mannen" worden aangevoerd, waaruit blijken moet, dat de Gereformeerden geen der verschillen, die hen van de Lutherschen scheiden, voor fundamenteel houden. Even rekkelijk waren de Gereformeerden volgens den schrijver ten opzichte van het stuk des Avondmaals. Hendrik Alting met zijn *In Dissertatione Harmonica Confessionum, Augustanae, Palatinae & Helveticae*, waarin hij zich ten opzichte van het verschilpunt des Avondmaals zeer irenisch uitdrukt, het convent te *Marburg* (1529), waar men bij alle belangrijk verschil het toch over de bepaling van de *beteekenis* des Avondmaals eens werd, de *Wittenbergsche* samenkomst (1536), waar men betuigde de eendracht te begeeren, en andere historische voorbeelden worden aangehaald, om daarmede het verzoenend streven te bewijzen, en tevens namen van mannen uit verschillende landen er aan toegevoegd, allen met dienzelfden geest bezield. Vervolgens wordt de aandacht gericht op hetgeen Nederlandsche Gereformeerde Godgeleerden en Kerkelijken hebben in het midden gebracht ten gunste van eene verzoening tusschen beide Kerken. Om hunne gezindheid dienaangaande te leeren kennen, vergelijke men o. a. den brief namens „de Nederlandsche Kerken" tot de Opstellers van het „Concordieboek" gericht (1579), die toch de Gereformeerden op onderscheiden punten door de „dwalingen", in hun Formulier begrepen, gegriefd hadden. Desniettemin wordt hun in dien brief „met de teederste uitdrukkingen en dat dringender, dan ooit" [2] de onderlinge Kerkgemeenschap aangeboden. Dit schrijven, door mannen als van Til allergunstigst beoordeeld, legde er den nadruk op, dat

[1] blz. 3.
[2] blz. 20.

men het toch van weerszijden in den grond der zaak eens was. Evenals de Remonstranten in het wezen der zaak, zoo verklaart de schrijver, van de Gereformeerden verschillen, zoo komen de Lutherschen daarin — men denke aan het stuk der praedestinatie en onweerstaanbare genade — blijkens hunne symbolische boeken met de Gereformeerden overeen. Intusschen valt het te betreuren, dat zoovele Lutheranen van de leer van Luther en van de Augsburgsche Confessie zijn afgeweken; doch men heeft nu eenmaal zijn oordeel over de leer der Kerk te richten niet naar de bijzondere gedachten van personen — maar naar de symbolische geschriften der Kerk. Daarbij houde men echter in het oog, dat zelfs de bedoelde Lutheranen, die van Luthers leer afwijken, ook al bezigen zij wel eens dezelfde uitdrukkingen als de Remonstranten, deze toch in anderen zin bezigen dan laatstgenoemden. Dat ook de Overheid dezes lands, hoewel wetend, dat zonder de Gereformeerde Religie het fundament, waarop de Staat is gebouwd, zou omvergehaald worden, toch meer dan eens is gebleken naar vereeniging met de Lutheranen te staan, levert het bewijs, dat er ook volgens haar tusschen beide Religiën geen wezenlijk verschil bestaat. Ook in zijne dagen, zegt de schrijver, gaan er nog altijd stemmen in dien geest op. Wèl weet hij, „dat de vrede van eene kant niet komen kan" [1]), en dat vele Lutherschen er zich bij menige gelegenheid tegen verzet hebben, maar zulks mag niet op rekening van de geheele Luthersche Kerk worden gesteld. In dat opzicht bestaat er trouwens — hoewel in mindere mate — ook bij vele Gereformeerden schuld. In ieder geval zijn er „altyd mannen, onder de Lutherschen, geweest", „die het onbroederlyk bedryf hunner Kerkgenooten gewraakt, de vrede bemind, en de hereeniging gezogt hebben" [2]). Zelfs Luther erkende, in het laatst zijns levens, dat men

---

[1]) blz. 38.

[2]) blz. 41, 42.

aan zijne zijde te ver was gegaan jegens de Calvinisten. Melanchthon veranderde ten opzichte van het Avondmaal van gevoelen, en was een ernstig voorstander van den vrede. Men vergete ook niet het verzet, van zoovelen uit den boezem der Luthersche Kerk, tegen het „Concordieboek" aangeteekend. Natuurlijk brengt de schrijver bij zijn betoog ook Georg Calixtus en diens geestverwanten te pas. Kortom, op deze wijze zou hij, „behalven de genoemde, nog een Ilias van Luthersche Godgeleerde konnen voor den dag brengen" [1]).

„Of de Lutheranen in deze Landen doorgaans de moderaatste zyn" [2]), daarover wil hij niet disputeeren.

Een en ander moet dan alzoo dienen om te betoogen, dat er tegen het voorgenomen huwelijk van Prinses Carolina geen bezwaar van godsdienstigen aard kan bestaan. Veeleer zal de wederzijdsche toenadering van Gereformeerden en Lutherschen daardoor lichter worden gemaakt. Dat de beide verloofden hun onderling verschil in belijdenis niet beschouwen als het stuk der zaligheid rakende, moet ondersteld worden. Reeds gaf de Prins van Nassau-Weilburg blijk, dat hij der Gereformeerde Kerk van Nederland niet ongenegen is, en verbond hij zich bij geschrifte, de kinderen, die hem door zijne aanstaande gemalin mochten geschonken worden, in den Gereformeerden Godsdienst dezes Lands te laten opvoeden. Onmogelijk had hij deze belofte kunnen afleggen, indien hij de Gereformeerde Religie voor dwalende hield. Verzet men zich nu tegen zijn voorgenomen huwelijk, dan zal de Prins met recht den Gereformeerden kunnen verwijten, dat zij ook wel met den mond vereeniging verlangen, maar dat hunne daden

---

[1]) blz. 47. — Typisch met het oog op Hofstede is het volgende, te vinden in eene noot op blz. 54, 55 „*Les Cours de Brunsicic*" — het is eene uitspraak van Leibnitz, die geciteerd wordt — „ont toujours été des plus modérées de ce costé-ci & aussi leurs Theologiens". Eene gereede aanleiding om in het voorbijgaan even den voogd van den jongen Erfprins te prijzen en wijlen H. K. H. Prinses Anna, die haren zoon zulk een' leidsman beschikte!

[2]) blz. 57.

daarmede in tegenspraak zijn. Daarentegen, betoonen zij zich in dit opzicht inschikkelijk, dan zal de Prins van zijn kant dit eveneens zijn jegens hen, en zal hun Godsdienst door hem worden gesteund. Wie weet zelfs, hoever eene Prinses als Carolina hem nog weet te brengen! [1])

Enkele bedenkingen, die nog tegen het huwelijk zouden kunnen ingebracht worden, tracht de vindingrijke schrijver te weerleggen. Het geheel wordt besloten door een *Toegift Uit het derde Boek van Jakobus Akontius, over de Arglistigheden des Satans*, waarin de woorden der Avondmaalsinstelling: „Neemt, dit myn Lichaam" besproken worden. De bedoeling komt hierop neder: daar het leven beloofd is aan allen, die in den Zoon Gods gelooven, mist men het recht, aan hen, die uit bovengenoemde uitspraak de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in de teekenen des Avondmaals niet kunnen afleiden, alleen om die reden de zaligheid te ontzeggen. Hetzelfde geldt ten opzichte van hen, die op dit punt het tegenovergesteld gevoelen zijn toegedaan.

Hofstede's uitspraken getuigen voor zichzelf. Men ziet, de gevoelens, die hem bezielen, zijn irenisch genoeg, het kerkelijk standpunt, dat hij inneemt, is verre van wat men gewoonlijk bekrompen noemt. Zou hij deze gezindheid — wij vragen niet, gekoesterd — maar zou hij ze openbaar gemaakt en verdedigd hebben, indien het niet was geweest ter wille eener Prinses van Oranje? Hoogstwaarschijnlijk heeft hij hier op zijne wijze getracht iets bij te dragen ter vereffening van den weg, die haar tot de vervulling van haren wensch leiden zou; toch mogen wij aannemen, dat in zijn betoog te gelijk een conscientiekreet wordt vernomen, dat hij in waarheid betreurde de verdeeldheid tusschen Gereformeerden en Lutheranen, en hunne vereeniging begeerde. Of de wijze,

[1]) Hier vindt de schrijver gelegenheid bij de voortreffelijkheden der Prinses stil te staan. Een enkel bloempje, dat onwillekeurig aan de *Bloemen* herinnert.

waarop hij deze dingen bezag, niet wat te optimistisch was, of zijne van zaakkennis getuigende verhandeling er niet bij gewonnen zou hebben, indien hij ook meer anderen gevoelens dan die hem van pas kwamen, het woord had gegeven, deze en dergelijke alleszins gegronde opmerkingen zouden gemaakt kunnen worden, en zij werden dan ook gemaakt in geschriften, die over hetzelfde onderwerp, verscheiden zelfs direct naar aanleiding van Hofstede's betoog, in die dagen verschenen. Met name trad de schrijver der *Nodige Beproeving over de Godgeleerde en Historische Verhandeling* [1]) met nuchtere, krachtige argumenten tegen den idealist op, waar hij een „onpartydig" [2]) onderzoek instelde naar de waarde van diens pleitgronden. Onpartijdig — was ook Hofstede het geweest? Wij kunnen die vraag niet beämen. Maar wèl durven wij dit ééne erkennen: de partijdigheid, die hier hem beheerschte, was van eene edele soort; het was een verlangen naar vrede, het was een irenisch ideaal, dat hem misschien eene wijle de oogen benevelde.

Hoe men ook over zijne *Godgeleerde en Historische Verhandeling* oordeele, de geest, die haar ingaf, verdient zeker allerminst intolerant te heeten. En toch, hoe tolerant uit den aard ook, het irenisch ideaal, dat vele „toleranten" der achttiende eeuw heeft bezield, kon het zijne niet wezen.

---

[1]) Den volledigen titel van dit geschrift zie men in Bijlage A, waar ook de titels van andere werkjes over dit onderwerp zijn vermeld. Volgens den Verdediger van *Gehandhaafd en Verdedigd. Irenicus Reformatus, Tegen den noodigen Beproever* (blz. 47) zou de schrijver der *Nodige Beproeving* een Remonstrant of Remonstrantschgezinde zijn.

[2]) *Nodige Beproeving*, blz. 6.

§ 10.

Het „Historisch Verhaal van het voorgevallene in de berugte zaak van Ds. G. Th. de Cock."

In Friesland niet minder dan elders stonden de „toleranten" en hunne tegenstanders scherp tegenover elkander. Had reeds de Hollandsche vertaling van Voltaire's Verhandeling over de Verdraagzaamheid, waarvan de uitgave in 1765 op advies der predikanten van Leeuwarden door Frieslands Staten verboden was, de achterdocht van velen, vooral in laatstgenoemde stad, doen toenemen ten opzichte van alles, wat met den naam van tolerantie zich tooide, op Zondag 3 Februari van datzelfde jaar had eene gebeurtenis plaats, die zeker niet geschikt was, om die achterdocht te doen verdwijnen. Op dien dag trad de predikant van Harig G. Th. de Cock voor de Gereformeerde Gemeente van Leeuwarden op met eene leerrede over Joh. XV : 17: „Dit gebied Ik u, opdat gy elkander liefhebt". Naar aanleiding van deze woorden bepleitte hij eene liefde en verdraagzaamheid van allen tot allen, het gebod van zijn' tekst dus aandringende als gericht tot iederen mensch zonder onderscheid. Zoo algemeen mogelijk was het dan ook bedoeld, waar hij verklaarde, dat „allen schepselen van denzelfden almachtigen Maker, dus tot eene over en weer gaande liefde verbonden zyn", hetgeen hem vooral duidelijk werd, wanneer hij „het gantsche menschdom" beschouwde „als beschonken met het doorluchtig Beeld van zynen grooten Schepper, het welk in sommigen zeer klaar en zichtbaar, in anderen

wel deerlijk bemorscht, doch niet geheel vernietigd is" [1]).

Wekte eene dergelijke uitspraak reeds misnoegen, niet beter werd dit er op, toen de prediker eenige oogenblikken later zich aldus uitliet: 't Zy God in 't eeuwig licht geklaagd, dat zulken onder de Kristbelyders, die naar hunne gedachten de waarheid 't meest aan hunne zyde hebben, en zich dunken laaten, dat zy in teere Godsvrucht, en deegelyke Rechtzinnigheid den Broeder, of zo er die naam niet af mag, ten minste den Naasten voorby streevende, hem verre achter zich laaten, ten grooten deele de onhandelbaarsten, dus door hunne verregaande liefdeloosheid oorzaak zyn, dat felle twist, en heevige verdeeldheid zo vroeg zo lang, byna was my 't woord ontslipt, zo algemeen haare plaats onder de Kristenheid inhouden; terwyl liefde en vrede onder menschen, die eenen Heer, een Geloof, eenen Doop belyden, genoegzaam weggebannen zyn" [2]).

Er kwam nog iets bij, dat niet weinigen ongunstig over de Cock's gezindheid deed oordeelen. Op de in 1764 te Harlingen gehouden synode had hij in denzelfden geest als die deze leerrede kenmerkte, met verontwaardiging gewezen op „zulke verkondigers van het evangelie, die partyschappen en verdeeldheden in de Kerk invoerden of koesterden, en door den geest van verfoeyelyke eigenliefde, ydele eerzucht en wreede overheersching gedreven, elkander over min noodzakelyke, ja somtyds onverschillige dingen bestreden, den vrede voor altyd uit de Kerk poogden te bannen, en wat het ergste was, zich niet ontzagen om hunne wettige overheden, die op alle mogelyke wyze den vrede zochten te bewaren, met een doldriftigen en onbezonnen yver, onder den valschen schyn van de waarheid voor te staan, op eene ongehoorde en strafbare wyze in het schild te varen, — en dat de zulken zich

---

[1]) G. Th. de Cock *De Kristelyke Liefde in haaren waaren aart, voorwerpen, en eigenschappen voorgesteld, en aangedrongen, in leerrede over Joh. XV: 17.* Leeuwarden. 1765. blz. ?

[2]) a. w. blz. 20, 21.

niet gedroegen overeenkomstig maar lynregt strydig met het vreedzaam ambt van een zachtmoedig evangelieprediker tot smaad van den Vredevorst en onherstelbare verwoesting van zyn Koningryk op aarde" [1]). In deze woorden had men eene toespeling gezien op het gedrag van de predikanten van Leeuwarden, met name van Ds. Blom, die zich in 1763 bij de beroeping van een' predikant heftig tegen den wensch van den Magistraat had verzet [2]) Thans liep de maat over; men beschouwde de predikatie van de Cock als een onmiskenbaar blijk zijner onrechtzinnigheid, en sprak dit openlijk uit. Reeds aan het einde der godsdienstoefening [3]) gaven de predikanten Hiltrop en Ratelband, die zich onder zijn gehoor hadden bevonden, hem hunne afkeurende opmerkingen te hooren. Nog niet terstond echter ging men over tot daden. Daartoe bood zich eerst eenige maanden later eene geschikte gelegenheid aan. De Cock werd te Beetgum beroepen en den 2den Juli 1765 ontving de Classis van Leeuwarden het verzoek dit beroep te approbeeren. Doch tevens kwam er bij de Classis een brief in van een drietal lidmaten der Gemeente te Beetgum, waarin aangedrongen werd op het instellen van een nauwkeurig onderzoek naar de „bedenkelyke en veel geruchts verwekkende" predikatie door den beroepene enkele maanden te voren binnen Frieslands hoofdstad gehouden. Slechts de minderheid der Classis verklaarde zich bereid tot het verlangde onderzoek over

---

[1]) Act. syn. 1764, art. 9.

[2]) Vgl. over dat geschil Dr. S. D. van Veen *Een Conflict* „Uit de vorige eeuw", Vier Voorlezingen, ter kenschetsing van het Kerkelyk en Godsdienstig leven in de 18de eeuw. Utrecht. 1887. blz. 101—148.

[3]) Vrij uitvoerige bijzonderheden over deze godsdienstoefening kan men vinden in een artikel van H. van Berkum in „De Morgenster", Maandschrift ter bevordering van het levend Christendom, Jaargang 1852—1853. Derde Deel. blz. 21—25, als deel uitmakend van eene verhandeling, gewijd aan de uit de Cock's leerrede geboren quaestie; zie blz. 19—42: *Een preek over de liefde.* Zie ook Dr. J. J. Diest Lorgion „Letterkundige Nalatenschap. Groningen. 1871. blz. 19—42: *Eene preek in 1765 en een twist over de liefde* Een zeer breed en onpartijdig gesteld verslag van geheel dit verschil met de daarbij gewisselde stukken is voorts opgenomen in de *Nieuwe Ned. Jrbkn.* van 1766. blz. 703—784, 1224—1229.

te gaan. Zoo werd dan de approbatie verleend, — en de zaak scheen afgedaan. Wat gebeurde echter? Den 6den Augustus d. a. v. op de vergadering der genoemde Classis bleek een schrijven te zijn ingekomen van den Kerkeraad van Beetgum, waarin deze mededeelde het bewijs te kunnen leveren, dat het bedoelde drietal lidmaten onder invloed van anderen gehandeld had. Om die reden daagde de Classis zoowel beschuldigers als beschuldigden voor zich. Aan de zijde van de Cock's geestverwanten nam men intusschen zijne maatregelen. Een hunner, George Frederik Baron Thoe Schwarzenberg en Hohenlandsberg [1]), lid van Frieslands Gedeputeerde Staten, had intusschen een stuk opgesteld, waarin onder meer het verzoek tot de Classis gericht werd, het drietal briefschrijvers te doen verklaren, wie hen tot handelen aangespoord hadden, opdat laatstbedoelden dan „naar goddelyke en menschelyke wetten" als rustverstoorders zouden kunnen worden gestraft. Twee afgevaardigden van den Kerkeraad te Beetgum leverden dit stuk in bij de Classis in hare vergadering van den 3den September. De daarbij gevoegde attestatiën, die dienen moesten, om de vermeende afhankelijkheid der drie leden te bewijzen, werden evenwel door de vergadering niet overtuigend geacht. Men besloot dan ook niet verder op de zaak te zullen ingaan, tenzij de Kerkeraad bewijsstukken van meer gewicht mocht overleggen. Verklaarde alzoo de Classis de zaak, althans voorloopig, te laten rusten, de Gedeputeerde Staten van Friesland zetten haar nu voort, door tegen den 23sten September 1765 den predikant van Britsum, J. Chevallier, voor eene commissie uit hun midden te dagen als verdacht van medeplichtigheid aan het opstellen van den brief. Een van de leden dezer commissie was de genoemde Thoe Schwarzenberg. Het onderzoek leidde niet tot eene gewenschte oplossing; de gedaagde antwoordde ontwijkend of zweeg op de hem voorgelegde vragen. Deze handel-

[1]) Deze was een dergenen, aan wie de Cock zijne beroeping naar Beetgum te danken had.

wijze nu van de Gedeputeerde Staten was de Cock's tegenstanders eene grief, en het kan hun dan ook slechts aangenaam zijn geweest, dat de Classis van Leeuwarden in hare vergadering van 1 October 1765 aan eene commissie opdroeg, bij de vier predikanten, die den 3den Februari de gewraakte leerrede hadden aangehoord, een onderzoek in te stellen naar de eigenlijke bezwaren, die tegen deze bestonden. Hun oordeel bleek min of meer beslist ongunstig te luiden. De volgende bedenkingen werden hoofdzakelijk tegen de Cock ingebracht: dat hij broederlijke liefde en liefde jegens allen niet onderscheiden had, dat hij het gebod, voor de geloovigen bestemd, *algemeen* had opgevat, dat hij als drangreden tot liefde aangevoerd had, de voorstelling, als zouden alle menschen beelddragers Gods zijn, zonder dat dit beeld in een hunner was vernietigd [1]). Voorts, dat het volgens de Cock Gods voornemen zou zijn geweest, alle menschen gelukkig te maken, en dat door hem in zijne leerrede van 's Heilands kruisdood als drangreden tot liefde gezwegen was; eindelijk, dat hij zijne hoorders zonder te letten op hunnen verschillenden staat voor God, in het algemeen tot wederkeerige liefde had opgewekt [2]). Intusschen was op raad van de Cock's beschermers de bewuste leerrede van eene voorrede en een aanhangsel [3])

---

[1]) Met het oog op art. XIV Ned. Gel. Bel. wekt het bevreemding, dat men van Gereformeerd-kerkelijke zijde opkwam tegen de Cock's meening, als zou het beeld Gods in den mensch niet ganschelijk zijn vernietigd door den zondeval, al is het begrijpelijk, dat men van die zijde geen genoegen nam met hetgeen hij bovendien verkondigde.

[2]) Vgl. *Handelingen van de Gecommitteerden in de Saake van ds. G. T. de Cock, Predikant te Beetgum op order en last van de Eerw. Classis van Leeuwaarden, tot dienst van derselver respective leden gedrukt.* Leeuw. 1766. Bijlagen, blz. 19—30.

[3]) Ter zelfverdediging heet het in de Voorrede (blz. 3, 4): „Het niet veel denkend Gemeen, dat meestal van den mond van anderen afhangt, dus zich ligt in zyn oordeel zwenken laat, is, in den voor myne eer en achting zo zeer nadeeligen waan, dat de *Arminiaan* op zyn minst in deze Preeke uit zou kyken: althans elk heeft op de tong, dat ik zou dryven, dat de ongelukkige Zoonen van den gevallenen Adam, dien grooten Zondaar, in den tegenwoordigen Staat hunner rampzalige ellende Gods Beeld bezitten zouden, dus, niet zo diep verdorven zyn, als ons de Kathechismus leert Een gevoelen ondertusschen t welk ik glad verwerpe". Overeenkomstig des predikers eigen gevoelen zou het dus niet meer dan de schijn zijn geweest, die tegen hem was

voorzien, in druk verschenen. Men meende, dat hij zich daardoor van de blaam van onrechtzinnigheid zuiveren zou, te meer, nu er eene approbatie van Franeker's Theologische Faculteit [1]) aan was toegevoegd, waarbij deze uitdrukkelijk verklaarde, niets in de leerrede gevonden te hebben, strijdig met de leer der Formulieren van Eenigheid der Nederlandsche Kerken. De gecommitteerden bleven echter uitsluitend rekening houden met de bij haar ingeleverde getuigenissen, die betrekking hadden op de predikatie, zooals die was uitgesproken. Buitendien liep het gerucht, dat het gedrukte stuk van het uitgesprokene verschilde. Toch wilde de commissie het eene met het andere vergelijken. Zij wendde zich daartoe tot den Franeker Hoogleeraar Manger. Uit diens schriftelijk antwoord bleek, dat slechts op éene plaats in de leerrede *broederliefde* in *liefde* veranderd was, maar dat ook zonder deze wijziging de Faculteit er hare goedkeuring aan zou hebben gehecht. De gecommitteerden achtten na deze mededeeling de bezwaren tegen de *uitgesproken* predikatie evenzeer van kracht tegen de *gedrukte*. Zij richtten zich vervolgens den 7den November 1765 rechtstreeks tot de Cock met de verklaring, dat zij hem drie stellingen ten laste legden, met het verzoek zich dienaangaande nader uit te spreken. Die stellingen waren de volgende: I. dat het des Heeren voornemen was geweest, alle menschen gelukkig te maken [2]); II. dat het beeld Gods nu nog bij alle menschen aanwezig was, als bestaande in kennis,

[1]) De Franeker Hoogleeraar Ratelband, die destijds als predikant van Leeuwarden de Cock's leerrede mede aangehoord had, verklaarde zich tegen het gevoelen van de overige leden der Theologische Faculteit; zie zijn bericht dienaangaande in de *Boekz. der gel. Wer.* van Nov. 1765, blz. 530. Volgens de Faculteit kwam hem evenwel nog het recht niet toe, om aan hare deliberatiën deel te nemen, zie haar bericht in de *Boekz. der gel. Wer.* van Dec. 1765, blz 673—678. Ratelband behield hierin het laatste woord, zie *Boekz. der gel. Wer.* van Jan. 1766, blz. 83—86.

[2]) Vgl. hiermede Ned Gel. Bel. Art. XVI, Heid. Cat. Vraag 54. Canones Syn. Dordr Cap. I., Art. 7.

gerechtigheid en heiligheid [1]); III. dat het gebod van Joh. XV : 17 voor *alle* menschen — en niet slechts voor Jezus' discipelen — bestemd was [2]). Het antwoord van den beschuldigde liet niet lang op zich wachten. Het ving aan met de verklaring, dat de Classis van Leeuwarden zijn wettige rechter in deze niet zijn kon, dewijl hij immers in den tijd, waarin zijne leerrede was uitgesproken, van de Classis van Sneek lid was; bij haar echter was geene aanklacht tegen hem ingediend, al had men maanden lang daartoe gelegenheid gehad. Op zijne gedrukte leerrede zich beroepende, verklaarde hij verder zich te willen houden aan de leer der waarheid, in de Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds begrepen, waarmede hij door het onderteekenen der Formulieren van Eenigheid instemming betuigd had.

De commissie was onvoldaan; andermaal moest de Cock zich uitspreken; wederom met denzelfden uitslag.

Den 15den April 1766 zou de Classis vergaderen, om over de inmiddels aan hare leden in druk rondgedeelde verantwoording van den predikant uitspraak te doen. Onverwacht kwam er echter eene wending in den loop van het geschil. Eén dag toch vóór de bovengenoemde vergadering der Classis gingen Frieslands Gedeputeerde Staten over tot de uitvaardiging van eene resolutie, waarbij zij de Classis verboden, de zaak te vervolgen zonder toelating der hooge Regeering. Zoo bleef er dan niets anders over dan van verder handelend optreden af te zien.

Toch sprak de meerderheid der Classis zich nog in twee Remonstrantiën uit, een tot de Gedeputeerde Staten en een tot den Erfstadhouder gericht. De eersten verklaarden daarop den 9den Juli 1766 bij hun vorig besluit te volharden, en

---

[1]) Bij zekere gelegenheid zou de Cock verklaard hebben, dit laatste af te leiden uit Ef. IV : 24. — Vgl. hiermede Ned. Gel. Bel., Art. XIV, XV, Heid. Cat. Vr. 5, 7, 8 en Canones Syn. Dordr. Cap. 3, 4. Art. 1, 2.

[2]) Vgl. hiermede Ned. Gel. Bel., Art. XXVIII, XXIX. Heid. Cat. Vr. 54, 55.

de zaak voor afgedaan te houden, terwijl ook de Prins der Classis niet ter wille was, ofschoon nog wel twee leden in eigen persoon zich bij hem te 's-Gravenhage vervoegd hadden, om hem de Remonstrantie, benevens twee afzonderlijke requesten van de predikanten Hiltrop [1]) en Chevallier, in denzelfden geest gesteld, te overhandigen. Willem V zond aan de Classis zijne beslissing, waarbij hij, met erkenning van de wettige rechten der Kerk en der Classis, toch eveneens de zaak van de Cock voor geëindigd verklaarde [2]).

De kerkelijke vergadering alzoo in hare laatste hope teleurgesteld, eindigde met den 2den December 1766 het besluit te nemen, een onderdanig schrijven aan Z. D. H. te verzenden.

Dit geschil, waarvan de loop hierboven in hoofdtrekken werd medegedeeld, verwekte niet geringe beroering in den boezem der Gereformeerde Kerk hier te lande, en bracht verscheiden pennen in beweging [3]).

---

[1]) Deze was predikant te Leeuwarden, en een der heftige opposanten tegen de Cock's predikatie, die hij mede had aangehoord.

[2]) *Appoinctement op het Request door de E: Classis van Leeuwaarden Aan den Heere Prinse Erfstadhouder, In de zaak van Ds. de Cock gepresenteert; en de daarop gevolgde Resolutie dier Classis; Mitsgaders de Missive van Dankzegging door dezelve deswegens gezonden aan Zyne Hoogheit.* 's-Gravenhage. 1766.

[3]) Hier zij herinnerd aan de in druk verschenen leerrede van Laurentius Meyer, Bedienaar des H. Evangeliums op 't Wysel en de Koten: *Zeedige Aanmerkingen over de Kristelyke Liefde, zo als dezelve in eene Leerreden over Joh. XV: 17. in Vrieslands Hoofdkerk is voorgesteld, en vervolgens in Druk gegeven van den Wel-Eerwaarden Heer G. T. de Cock Met een Aanhangzel over eenige stukken in die Leerreden en haar bijgevoegde Aanhangzel, voorkomende.* Leeuwarden. 1766. Een voor de Cock kwetsend stuk! Openlijk wordt daarin o a. bij de bespreking der leerrede beweerd (blz. 4), „dat de Heer Cock die voor een groot gedeelte ontleend en overgenomen heeft uit eene Predikaatsie van den Waardigen Engelschen Godgeleerden den Heer Filip Doddridge, die 1749 voor eene vergadering van Predikanten over Filip. II. 1, 2. gepredikt, en daaruit, naar de Engelsche predikwyze, verhandeld heeft *de Kristelyke Oprechtheid en Eensgezindheid*, Welke Synodaale Preek kort daarop in 't Nederduits vertaald, en te Leiden by Joh. Le Mair uitgegeven is". Dit tracht Meyer vervolgens met aanhalingen uit beide stukken aan te toonen, terwijl hij mede de Cock ten laste legt niet alleen vele kenmerkende eigenschappen der liefde te hebben verzwegen, maar ook de Christelijke niet van de natuurlijke liefde onderscheiden te hebben.

Daartegen was gericht een *Brief van een vriend aan zynen vriend*,

Onder deze ook de pen van Hofstede. De schrijvers over dit kerkelijk incident zijn het er althans vrij wel [1]) over eens, dat niemand anders dan hij de auteur verdient te heeten van het in 1766 verschenen *Historisch Verhaal van het voorgevallene in de berugte zaak van Ds. G. T. de Cock, Predikant te Beetgum, Onder de E. Classis van Leeuwaerden, Verdagt en Aangeklaagd Over onrechtzinnigheid in de leer; voorzien met alle daar toe behoorende stukken, bestaande in getuigenissen, brieven, kerkelyke en politieke Resolutiën en Apointementen zoo geheime als publieke; Beneffens Vier merkwaardige Remonstrantien, waarvan drie zyn ingelererd aan zyne Doorluchtige Hoogheid den Heere Prince van Oranje en Nassau, Erfstadhouder &c. &c. &c. en een Aan de Heeren Gedeputeerde Staaten der Provintie van Friesland, met de onverwagte gevolgen van dien, enz. enz. enz. Alles doorzaait met Reflexien, meest gemaakt door het Publiek voor en tegen de Procedures in deze zaak* [2]). Er bestaat geene reden, om die meening te betwij-

---

inhoudende de vertalingen van de voornaamste latynsche plaatsen in de zedige aanmerkingen van L. Meyer voorkomende. De schrijver was Petrus Wigeri, leerling en geestverwant van Venema. Hij verdedigt in dezen *Brief* de Cock tegen Meyers beschuldigingen.

Eindelijk zij nog genoemd een *Briev van een liefhebber der Waarheit en Geregtigheit aan een zyner vrienden. Aangaande de zo veel gerugt verwekt hebbende Predikatie over Joh. XV: 17. door Ds. G. T. de Cock, op den 3. Febr. 1765 uitgesprooken, en onlangs, hoewel merkelyk veranderd, door den druk gemeen gemaakt, met een zeer liefdelooze en onkristelyke Voorreden, die met de Preeke vergeleken word.* Een in beleedigenden toon gesteld geschriftje, zelfs door medestanders van den schrijver als al te hatelijk afgekeurd. Volgens H. van Berkum (t. a. p., blz. 35) zou Hiltrop de opsteller zijn.

[1]) Dr. E. J. Diest Lorgion (*De Nederduitsche Hervormde Kerk in Friesland sedert hare vestiging tot het jaar 1795.* Groningen. 1848, blz. 272[5]) noemt den naam van den vermoedelijken schrijver niet, maar acht het *Historisch Verhaal* „blijkbaar van een vriend der leeuwarder predikanten afkomstig".

[2]) Enkele getuigenissen volgen hier. H. van Berkum (t. a. p., blz. 38), Dr. J. J. Diest Lorgion (a. w. blz. 88, 89 Aanm.) — de laatste met beroep op eerstgenoemde — noemen Hofstede als schrijver. Van Berkum — en juist daarom legt zijn oordeel in deze groot gewicht in de schaal — grondt zijne meening, gelijk heel zijn opstel, op de stukken, bescheiden en aanteekeningen, door Prof. Ratelband bewerkt. Langs dien weg zegt hij ook Hofstede te hebben leeren kennen onder de

felen. Integendeel, men wordt er na lezing van het geschrift in versterkt [1]). Vooral wanneer men bedenkt, dat Hofstede's vroegere levensjaren voor een deel in Friesland doorgebracht werden, en dat hij in 't algemeen betrekking gevoelde op het noorden des lands, kan het niemand verwonderen, dat hem, hoewel toen reeds geruimen tijd in Hollands streken vertoevend, nog altijd het hart warm klopte voor de belangen der Kerk in gindsche omgeving. De thans aanhangige quaestie maakte trouwens in het geheele land de belangstelling gaande. Ook in de vergadering van Schielands Classis, waartoe Hofstede behoorde, was ze ter tafel gebracht, en eene klacht uit haar midden was opgerezen over de Resolutie der Friesche Staten van den 14den April. Als eene der vermoedelijke redenen, die den Rotterdamschen Predikant aangespoord kunnen hebben tot het verzamelen en opstellen van al die gegevens, op de zaak-de Cock betrekking hebbende, is ook deze genoemd, dat hij zou getracht hebben „daardoor den Prins te winnen" [2]). Het is niet onwaarschijnlijk. Op den Prins was de laatste verwachting gericht van al degenen, die door de laatstgenomen beslissing der Gedeputeerde Staten van Friesland [3]) zich teleurgesteld gevoelden. In het *Historisch Verhaal* heet het dan ook: „De Toleranten, schoon niet geheel zonder inquietude, houden deze zaak voor afgedaan, dog de zoogenaamde Ortho-

---

schrijvers, „naar wier namen wij anders misschien nu reeds te vergeefs zouden raden". Sepp (a. w. II, blz. 66) noemt het *Historisch Verhaal* „hoogst waarschijnlijk uit de pen van Petrus Hofstede gevloeid". Verderop (blz. 87) spreekt hij beslister in denzelfden geest. Ook Dr. J. Reitsma (a.w. blz. 326, 327) noemt eenvoudig Hofstede als den schrijver.

[1]) Reeds de eerste zin van de „Voorreden" komt overeen met Hofstede's karakteristieke schrijfwijze, in het bijzonder wat zijne voorliefde voor vergelijkingen betreft: „Het geen men oudtijds van Afrika plagt te zeggen, *dat het altyd iets nieuws aanbragt*, mag men heden ten dage, schoon in een ander opzigt dan dat spreekwoord te Rome gebruikt wierdt, wel op de Kerk van Friesland toepassen".

[2]) H. van Berkum, t. a p. blz. 88.

[3]) Bedoeld is hun eindbesluit in Juli 1766 (zie boven blz. 130).

doxen verwagten redres door middel van Mynheer den Prins" [1]). Dat ook Hofstede langs dien weg redres wachtte, kan niet bevreemden. Van het oogenblik af, dat Willem V in 1766 zijnen vader in de eerambten opgevolgd was, was het oog van ieder Oranje-gezinde geslagen op hem. Hofstede bleef onder de aanhankelijksten der aanhankelijken behooren. Kort te voren was dit nog gebleken. Het was in ditzelfde jaar 1766, dat de jeugdige Stadhouder Rotterdam een bezoek gebracht had en aan het Admiraliteitshof door de autoriteiten dier stad was ontvangen [2]).

Namens den Grooten Kerkeraad had „bij die gelegenheid de waardige en nooit genoeg volpreze Professor Hofstede een mannelyke Aanspraak aan Zyn Hoogheid" gehouden, eene aanspraak, „die waardig was, om met goude letteren, voor het late Nakomelingschap, geschreven te zyn" [3]). Van den

---

[1]) blz. 126.

[2]) Over dit bezoek vgl. *N. Ned. Jrbkk.* van 1766, blz. 471—475.

[3]) De geciteerde woorden zijn ontleend aan blz. 106 van de curieuse *Levensbeschryving van Cornelis van Oeveren, Eertyds Wagenmaker, en sedert Hellebaardier by het Ed Mog. Collegie ter Admiraliteit op de Maze, te Rotterdam; waarin zyn Geboorte, Opvoeding, Verrichtingen, gewigtig Aandeel in de Verheffing van Zyn Doorlugtige Hoogheid in 1747, en verdere Bedryven; benevens zyne getrouwe Aankleving aan het Gezegend Huis van Orange, en verscheide Ontmoetingen met Hoog-Aanzienlyke Personen worden voorgesteld. — Uitgegeven naar zyn eigen Handschrift.* (Zonder jaartal). Deze van Oeveren (in 1787 in den ouderdom van 92 jaren overleden), te voren reeds bij de bespreking der *Kralingiana* genoemd (zie hiervóór blz. 108[2]), de bekende Oranjegezinde wagenmaker te Rotterdam, aan wien volgens sommigen — hoewel ten onrechte — de „Keezen" hun' naam zouden hebben te danken gehad (Dr. J. A. Wijnne *Geschiedenis van het Vaderland.* Zevende Druk. Gron. 1886. blz. 304), stelde op vergevorderden leeftijd zijne levensgeschiedenis op; vandaar, dat hij hier van „Professor Hofstede" gewaagt, terwijl laatstgenoemde in dat jaar op dien titel nog geen aanspraak kon maken. Dat de geestdriftige man uit het volk Hofstede groote achting toedroeg, ligt voor de hand. Ten opzichte van Oranje waren zij beide, hoezeer verschillend, één. — In het door mij gebruikte exemplaar van bovengenoemde *Levensbeschryving* zijn aanteekeningen in handschrift, waarschijnlijk dateerend uit den aanvang der 19de eeuw, aan de meeste bladzijden toegevoegd. Bij de vermelding van Hofstede's bovenbedoelde toespraak bij s Prinsen bezoek bevatten die aanteekeningen eene enkele bijzonderheid, die als curiosum hier eene plaats moge vinden: „onder anderen wenschten hy dat de Prins nooit mogte getroffen worden van den Donder, en met eenen kwam daar een kleenen weërlicht en een grooten Donder-

zoon van Willem IV koesterde Hofstede ook voor het welzijn der Gereformeerde Kerk hier te lande de schoonste verwachtingen.

Waarom hij zijn *Historisch Verhaal*, dat waarschijnlijk dienen moest om den Stadhouder nog, zoo mogelijk, voor de zaak van de Cocks tegenstanders te winnen, anoniem liet verschijnen? Kan het ook daaruit te verklaren zijn, dat hij in dit geval eenigszins verwachtte, dat de Prins, gedrongen door de omstandigheden, de partij der Gedeputeerde Staten van Friesland zou kiezen, en dus zijne hoop zou teleurstellen? Hoe dit zij, vooral wanneer wij Hofstede's geschrift vergelijken met andere werkjes, over deze quaestie verschenen [1]), meenen wij te mogen constateeren, dat het, afgezien van enkele uitdrukkingen over Stinstra [2]), dien de schrijver, gelijk bekend is, van Sociniaansche gevoelens verdacht had, over het algemeen vrij is van partijdige heftigheid. De toon, waarin het gesteld is, kan dan ook de reden niet zijn geweest, waarom de Staten van Friesland verboden het te verkoopen [3]). Dit neemt echter niet weg, dat het standpunt des auteurs duidelijk uitkomt. Van het *Historisch Verhaal* kan niet worden gezegd, dat het, gelijk de Voorrede belooft, „in alles neutraal is, en de facta blootlyk opgeeft" [4]) Ongetwijfeld bevat het een getrouw en zooveel mogelijk woordelijk verslag van het „voorgevallene". Doch door de opmerkingen en aanteekeningen des schrijvers, hier en daar er tusschen gevoegd, heeft het de aanspraak verbeurd op den naam „neutraal".

---

slag en ik ontzetde van dat voorval en echter was de lucht niet zwaar". In de toespraak, die afgedrukt is in Hofstede's eerste *Apologie* (1785) (Bijlagen Lett. M. blz. 70—73), vinden wij geene zinsnede terug, die aan het bovenvermelde doet denken Misschien wordt die toespraak hier niet in alle opzichten woordelijk weergegeven, of — wat ook waarschijnlijk is — van Oeveren heeft zich door zijne fantasie parten laten spelen.

[1]) Vgl. de op blz. 131[3], 132 genoemde geschriften.

[2]) *Historisch Verhaal*, enz., blz. 1, 2 (Aanm.), 57, 58.

[3]) Vgl. Sepp, a. w. II, blz 66

[4]) „Voorreden", pag IV.

Al spoedig bij het lezen gevoelt men, dat hier een persoon aan het woord is, die *tegenover* de Cock staat. Het optreden van Stinstra had hem voorgoed wantrouwen doen opvatten jegens de Friesche toleranten, van wie hij getuigt, dat zij „de verdraagzaamheid ten opzigt van de leer wyder uitstrekken, naar mate zy zig minder gebonden achten aan de Symbolische boeken der publieke Kerke, en doorgaans in een naauwer vriendschap en Correspondentie leven met de Mennisten van Harlingen en derzelver Hoofd en Leidsman den berugten Heer Stinstra" [1]). Men zie intusschen niet voorbij, dat al wie onder de „toleranten" gerekend werd, daarom nog niet heel de actie, tegen de Cocks aanklagers ingesteld, goedkeurde. Met het optreden der Gedeputeerde Staten tegen Chevallier [2]) bijvoorbeeld waren alleen maar „de tolerantste" onder de „toleranten" ingenomen [3]).

Hofstede is aan de andere zijde niet zoo verblind partijdig, dat hij zich voldaan betoont met alle uitingen van de Cocks tegenstanders. Van den bittergestemden „Liefhebber der Waarheit en Geregtigheit" [4]) schrijft hij, dat „die wel een mensch zoude willen schuldig maken om een woord" [5]). Had deze op bitsen toon er den nadruk op gelegd, dat de Cock de begrippen *broederlijke* en *algemeene liefde* niet voldoende uit elkander had gehouden, — nu de prediker ronduit verklaard had [6]), dat hij die beide niet vereenzelvigde, acht Hofstede, dat men verplicht was „hem op zyn woord te gelooven" [7]), en keurt hij „de strenge kritiques, die de zogenaamde Liefhebber van Waarheid en Geregtigheid hier over maakt" [8]),

---

[1]) blz. 1, 2*b*.
[2]) Zie hiervóór, blz. 133.
[3]) *Hist. Verh.*, enz., blz. 17.
[4]) Zie boven, blz. 132.
[5]) blz 23.
[6]) In zijn eersten brief in de *Handelingen van de Gecommitteerden*, enz., blz. 45 vv.
[7]) blz. 29.
[8]) blz. 30, Aanm.

af. Men bemerkt uit het Historisch Verhaal, dat de schrijver, hoezeer gezind voor handhaving der kerkelijke belijdenis, toch een vriend van bezadigd optreden is, gelijk hij dan ook met blijkbare ingenomenheid van het gematigd optreden der Classicale commissie tegenover de Cock gewaagt [1]).

Hoewel de beslissingen van hooger hand het vuur der verdeeldheid over de aanhangige quaestie uitdoofden, vlamde dit toch nog even op door de uitgave der *Aanmerkingen op het Historisch Verhaal van het voorgevallene in de berugte zaak van Ds. G. T. de Cock Predikant te Beetgum Onder de Ed. Classis te Leeuwaarden. Medegedeeld, in een Brief van een vriend aan een vriend.* De schrijver was Petrus Wigeri [2]). Dat deze *Aanmerkingen* niet vriendelijk zijn, blijkt reeds bij de eerste inzage. Of hoe anders is het volgende te noemen, dat tevens moge dienen als voorbeeld van den geest, die uit dezen brief spreekt: „Ik wilde UE." — zoo heet het[3]) — „geenzins met fictiën en leugenen vermaken, gelijk de Auteur van dit *Historisch Verhaal* de weereld heeft zoeken te doen, en waarlyk daar in ook by veelen zyn oogmerk bereikt heeft"; onmiddellijk daarop laat de schrijver echter deze woorden volgen: „want dit recht moet men hem doen, dat, om deszelfs vloeyenden styl en aardige manieren van uitdrukkingen, zelf veele door hem beledigde Persoonen niet durven ontkennen 'er zig in vermaakt te hebben".

Opmerkelijk is hetgeen verder [4]) wordt medegedeeld omtrent iemand, die, gevraagd naar zijn oordeel over het *Historisch Verhaal*, ten antwoord gaf, „dat hy niet durfde beoordeelen, of het van een Polityk of Theologant, van een Orthodox of van een Deist geschreeven was". „Maar" — aldus gaat de schrijver op blijkbaar sarcastischen toon voort — „hoe ik dit

---

[1]) blz. 28.
[2]) H. van Berkum t. a. p., blz. 39. Vgl over Wigeri, boven blz. 132.
[3]) blz. 1, 2.
[4]) blz. 4.

werkje nauwkeuriger inzie, hoe ik nu minder van dat advys ben, en onmogelyk het van my kan verkrygen, te geloven dat het van een Theologant, veel min van een Orthodox Theologant sou geschreeven zyn, soo dat ik nu ten eenemaal afkeur de gedagten van sommige, dien ik UEd. te vooren eens medegedeeld hebbe, als of zeeker voornaam Predikant in Holland de Opsteller 'er van sou zyn". De laatste zin moet, naar den toon des schrijvers te oordeelen, niet ernstig opgevat worden, de eerste — waarin eenvoudig de meening van een ander wordt weergegeven — is der vermelding waardig, omdat de daarin voorgedragen meening ondenkbaar ware, indien Hofstede zich in zijn anoniem geschrift als een heftig intolerant had laten kennen. — Al de *Aanmerkingen*, die voorts op eenige bladzijden van het aangevallen werk zijn gericht, hebben ten doel daaraan onwaarheid en liefdeloosheid ten laste te leggen. „De toon van bescheidenheid, waarop over het in 1766 lang afgeloopen geschil van Stinstra gesproken wordt", moge „welluidend" [1]) klinken, minder welluidend klinkt die toon, waar het den schrijver van het *Historisch Verhaal* geldt. De sympathieën van den aanmerker lagen dan ook blijkbaar meer aan gene dan aan deze zijde. — Het is niet bekend, dat Hofstede zijnen criticus nog heeft beantwoord. Het ware ook vrij nuttelooze moeite geweest, niet alleen omdat het geschil inmiddels een einde had genomen, maar ook dewijl beide schrijvers een gansch verschillend standpunt vertegenwoordigden. De auteur der *Aanmerkingen* was een der grootste voorstanders van de „tolerantie" zijner dagen [2]).

Bij al de belangstelling, die hij schonk aan het kerkelijk leven zijner dagen, verzuimde Hofstede echter niet de wetenschap in eere te houden. Het bleek in ditzelfde jaar 1766.

[1]) Althans in de ooren van Sepp (a. w. II, blz. 67).

[2]) Zie over hem Dr. S. D. van Veen *De Gereformeerde kerk van Friesland in de jaren 1795—1801*. Groningen. 1888. gr. 8°, blz 21[1], en *Uit de vorige Eeuw*, blz. 144; voorts Sepp *Joh. Stinstra en zyn tyd* II, blz. 66—68.

§ 11.

Hofstede's „Byzonderheden over de Heilige Schrift" en zijne daarbij gevoegde „Verhandeling over het klein getal der egte Martelaars."

Waren wij in de gelegenheid met verschillende geschriften van Hofstede kennis te maken, tot hiertoe zagen wij nog geen objectief wetenschappelijk standaardwerk van zijne hand verschijnen. Toch had hij daarvoor in de afgeloopen jaren den grond gelegd. De *Byzonderheden over de Heilige Schrift*[1]), waarvan het grootste gedeelte in 1766 het licht zag, waren dan ook het werk van jarenlange [2]), aan anderen arbeid onttrokken, studie. Hijzelf gewaagt er uitdrukkelijk van: „Zoo veel denkens en lezens heeft niet zonder aanhoudende moeite konnen volbragt worden. Meermalen werd 'er onze uitspanning en slaap aan opgeofferd. Het geen Cato [3]) van Scipio den Africaner getuigt, *dat hy nooit minder ledig en alleen was, dan wanneer hy ledig en alleen was*, is ook wel eens in minder personen bewaarheid. Laten voortvarende geesten met P. Statius [4]) twee honderd en twee en zeventig zes voetige verzen in twee

---

[1]) Als motto voor dit werk koos Hofstede de woorden van I Thess. V : 21 „Beproeft alle dingen: behoudt het goede." — Hij droeg het op „aan de Hervormde Kerkgemeente te Rotterdam," „met verschuldigde liefde en achting". Voorzien was het van de Approbatie der Classis van Schieland, van welke de schrijver zelf, althans in 1775, Deputatus was (zie dl. III, blz. 36).

[2]) De schrijver zelf verklaart („Voorreden", p. XIX, Aanm.), dat deze „Verhandelingen niet te gelyk, maar in verscheiden jaren zyn opgesteld".

[3]) Apud Ciceronem *de Officiis* Lib. III, Cap. I.

[4]) In *Praef* ad. Lib. I Silvarum.

dagen maken, en met R. Bentlei [1]) hunne schriften, nog nat door den inkt, naar de drukpers zenden, wy oordeelen het zoo wel onzen roem als des Lezers voordeel te zyn, dat 'er op dit werk gezeten en geblokt is. Men heeft noch zig zelven noch den drukker willen jagen" [2]). Een schat van Taal-, Oordeel- en Oudheidkundige opmerkingen ligt dan ook in deze *Byzonderheden* verspreid. Zooals wij het werk thans kennen, is het vervat in drie tamelijk lijvige boekdeelen. Het laatste stuk van het derde deel liet acht jaren op zich wachten [3]).

In eene breede *Voorreden*, waarin hij uitgaat van het Bijbelwoord [4]), dat een iegelijk Schriftgeleerde, in het Koninkrijk der hemelen onderwezen, vergelijkt bij een heer des huizes, die uit zijnen schat nieuwe en oude dingen voortbrengt, schetst de auteur het doel, dat hem bij het schrijven dezer studiën heeft voor oogen gestaan. „Ons geschrift" — zoo verklaart hij — „behelst een mengeling van *nieuwe en oude dingen*, zoo nogthans dat men ook zelfs de oude dingen op eene nieuwe wyze behandeld heeft. Wy beminnen de oude beproefde waarheid, kleven haar aan, en meenen dezelve door de genade Gods, al kwam 'er ook een Engel met een ander Euangelium

[1]) In *Praef* ad. Horatium.

[2]) „Voorreden", pag. XXI, XXII.

[3]) Nog in 1766 verscheen een *Vervolg der Nalezingen op de Byzonderheden*; in 1767 een *tweede Vervolg*; in 1775 een *derde Vervolg*. Zooals boven gezegd, is het geheel ons in drie boekdeelen bewaard (vgl Reinier Arrenberg *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zynde Nederduitsche Boeken*, *welke sedert het jaar 1600 tot het jaar 1761 zyn uitgekomen*, enz , *voorheen uitgegeven door Johannes van Abkoude*. Twoede Druk. Rotterdam, 1788, blz. 239). -- De later bijgekomen stukken houden onmiddellijk verband met de beide eerste deelen. Om die reden, en om aan de eenheid van het geheel geen afbreuk te doen, zijn met den in het opschrift van deze paragraaf vermelden titel de drie deelen der *Byzonderheden* te zamen bedoeld, al verscheen dan ook het laatste stuk van het derde deel ten gevolge van onvoorziene omstandigheden des schrijvers (vgl. „Voorreden" van het Derde Deel, pag. III) zoovele jaren later, toen inmiddels Hofstede's kerkelijk standpunt eene wijziging had ondergaan, hetgeen trouwens voor de eenheid van een werk als dit geen bezwaar oplevert. De schrijver wil dan ook zelf de drie vervolgen der *Nalezingen* met het eerste en tweede deel als één geheel beschouwd hebben (vgl. Derde Deel, blz. 34, N.B.).

[4]) Matth XIII : 52.

uit den hemel, nimmermeer te verlaten. Edog tegen deze onze gezintheid strydt niet, dat men oude waarheden, om dezelve te meer te veraangenamen, op eene nieuwe wyze opheldere, betooge en bevestige. Menschen van een bekrompen verstand, of die traag in het benaarstigen zyn, mogen al wat nieuw is verwerpen en benyden, wy zetten 'er, onder de gemaakte bepaling, niet alleen een behoorlyken prys op, maar zouden ook, zonder het zelve, met geen eenig stuk, ja zelfs niet met deze Voorreden in het openbaar durven verschynen. Wy achten het onedelmoedig, en houden het voor een schending van eerbied, dien men aan deze verlichte eeuw verschuldigd is, de weereld nog langer te bezwaren met boeken, die niet dan gemeene en dikwerf herhaalde kundigheden in zig behelzen" [1]). Mocht men vragen, wat Hofstede den titel *Byzonderheden* deed kiezen, men wete, dat die benaming „voldoet aan den aart des schryvers, die zoo wars van grootspraak is, als hy den zedekundigen regel bemint, dat men meer moet doen en geven dan beloven. Hy heeft liever dat men den tytel zyner schriften vergelyke by de geringe rams- en dassevellen van den Tabernakel, dan by de konstige, dog bedrieglyke, gordyn van Parrhasius, agter de welke niets te vinden was. Deze Byzonderheden zyn de vrugten van eigen overdenking, zonder welke men wel groote, maar geen nieuwe boeken kan schryven" [2]). Ook waar men overeenstemming met gedachten van anderen mocht meenen aan te treffen, zal de zelfstandige bearbeiding den schrijver buiten verdenking houden [3]). Is de lezer geneigd de opmerking te maken, dat het aanhalen van andere auteurs op overweldigende wijze plaats heeft, dan zij het hem genoeg te weten, dat geen in het werk wordt genoemd, of de schrij-

---

[1]) „Voorreden", pag. XIII.

[2]) „Voorreden", pag. XVI. Bij deze aanhalingen zijn de talrijke aanmerkingen, waarin de auteur op zijne beurt citeert uit en verwijst naar allerlei oudere en nieuwere schrijvers, weggelaten.

[3]) Elders (III, blz. 243) heet het, dat hij „zoo zeer alle letterdievery haat, als ze tegenwoordig onder de schryvers, die het meest van zig doen spreken, in de *mode* is."

ver heeft dien — gelijk hij „op het sterkste" verzekert [1]) — zelf nagezien. Onbewimpeld spreekt hij — en het is hem van zekere zijde als eere aangerekend [2]) – de gezindheid uit, die hem bij dezen zijnen theologischen arbeid bezielde en die getuigt van wat men zou kunnen noemen de ruimheid van opvatting, die hem, ofschoon van behoudend standpunt, gedurende deze periode zijns levens eigen was. Hij spreekt die aldus uit: „Wy schryven op een vryen trant. Gewillig *leiden wy alle onze gedagten gevangen tot de gehoorsaamheid van Christus*, maar noode onderwerpen wy ons verstand aan eenig menschelyk gezag, of laten onze reden door zoo genaamde *oude palen* dwarsboomen. 't Is onwaaragtig, al hoort men het wel eens van den Stoel der waarheid, dat *de stem des volks de stem Gods is*. De oneenzydigheid, die wy nopens de kerkverschillen reeds ten tyde onzer jongelingschap (een tyd, in welken anders ook ten dezen opzichte de driften het heetste en de geesten het snerpendste zyn) hebben aangenomen, berouwt ons niet in manlyker jaren en vertoont zig in deze bladen zoo ongeschonden, als dezelve in een Bybelverklaarder vereischt wordt. Het *lieflyke der broederlyke samenwoning*, door Israëls lieflyken zanger vergeleken by den *kostlyken olie op het hoofd*, *nederdalende op den baard*, *den baard Aärons*, *die nederdaalt op den zoom zyner kleederen*, wordt dikmaals verrukkend genoeg afgemaald, maar hier met de daad uitgedrukt. Deze onze vreedsame geaartheid bepaalt zig niet slegts tot eigen kerkgenooten, het zy naar Paulus, het zy naar Cephas, het zy naar Apollos benoemd, maar strekt zig uit tot alle, die geen *ander fondament leggen*, *dan het geen gelegd is*, *'t welk is Jesus Christus*, al is het, dat zy daar op, behalven *goud*, *zilver*, *kostlyke steenen* en *hout*, ook *hooi* en

---

[1]) „Voorreden", pag. XXI.

[2]) Vgl. Ypey en Dermout (*Geschiedenis der Nederlandsche Herrormde Kerk*. Derde Deel. Breda. 1824. blz. 624), die zijne hier mede aangehaalde woorden citeeren als een bewijs voor zijne edelmoedigheid en verdraagzaamheid.

stoppels bouwen. Wy zyn geroepen om de oorlogen des Heeren te voeren, maar alleen tegen de Philistynen en wie meer met hun *hart tegen het heilige verbond zyn* [1]). Deze worden door ons bestreden, en naer vermogen ontwapend, dog nooit gescholden. Wy achten de dapperheid en deugd ook zelfs in onze vyanden, en nemen zoo graag het goede van hun over als van onze beste vrienden. Een paarl blyft by ons een paarl, al vindt men dezelve op een misthoop, en honig smaakt ons als honig, ofschoon gehaald uit den muil eens leeuws. De een of ander Rufinus mag 'er om grimmen, wy durven, zoo wel als Hieronymus[2]), de geleerdheid in onregtzinnige pryzen"[3]). Wat Hofstede tot de uitgave zijner studiën besluiten deed, het is behalve de natuurlijke zucht naar lof, die hij — zeldzame openhartigheid! — zoo eerlijk is niet te verbloemen [4]), „*deels* een aangeboren lust, om niet alleen alles te onderzoeken, maar ook eigen waarnemingen op het papier te brengen, uit te werken, en van tyd tot tyd te beschaven, *deels* een hartlyke begeerte, om, behalven de toevertrouwde aan onze byzondere voorzorg, ook andere te dienen, de Godlyke wysheid, allezins in het heilig Woord uitblinkende, zoo veel mooglyk te verbreiden, en tegen een soort van menschen, die, daar zy dwaze zyn, zig zelve Wysgeren noemen, te verdedigen" [5]). Geenszins acht hij zijn werk van misslagen

---

[1]) Men lette vooral op deze uitspraak van Hofstede. Zij strijden niet tegen zijn standpunt in het geschil-Stinstra. De laatste cursief gedrukte woorden zijn ontleend aan Dan. XI : 28.

[2]) *Apolog. Adv. Rufinum.* Lib. II. *Opp.* Tom. IV. Part. II. pag. 407. Edit. Benedict.

[3]) „Voorreden", pag. XXII, XXIII.

[4]) Gewoonlijk laat de schrijver uit de hem naar aanleiding zijner *Byzonderheden* toegezonden en in het Derde Deel opgenomen brieven de loftuitingen weg, hem daarin toegezwaaid. Toch wijkt hij wel eens eene enkele maal van die gewoonte af, terwijl hij er later nogmaals openlijk voor uitkomt, dat „ongedwongen lof" hem niet geheel onverschillig is. (III, blz. 162).

[5]) „Voorreden", pag. XXVIII. Met het laatstgezegde heeft de schrijver, blijkens eene aanteekening, op het oog mannen als D'Argens, Voltaire, D'Alembert en andere Deïsten, die met den titel van Wijsgeer „elkander onderling opschikken".

vrij, doch „welke boeken zyn 'er vry van? De schoonste druiventros heeft wel een aangestoken bezie, en de beste granaatäppel een rotte korrel" [1]). Trouwens groot gevaar zullen die misslagen in zijn werk voor de maatschappij niet medebrengen, aangezien hij zich te weinig naam en gezag toekent, om anderen op zijn voetspoor te doen dolen. Mocht men zijne feilen in het openbaar willen uitspreken, dan hoopt hij daarbij op dezelfde bescheidenheid, als die hij zichzelf bij het beoordeelen van anderen toekent. „Immers" — zoo laat hij er op volgen — „zijn onze berispingen altijd zedig en kwetsen nooit den persoon, ten ware hy zig alvorens met zyn eigen pen voor ondeugend mogt verklaard hebben" [2]). Dacht Hofstede hier aan zijn optreden tegen van der Groe? — Lofdichten, hem, gelijk gebruikelijk was, ter plaatsing in zijn werk aangeboden, heeft de schrijver geweigerd, „met sommige geleerde en oordeelkundige Tydschryvers" van meening, „dat het tegen de welvoeglykheid schynt te stryden zoodanige stukken aan het hoofd van een boek te plaatsen, welke dikmaals niet anders dan walglyke loftuitingen in zig behelzen" [3]).

De in het eerste Deel behandelde teksten en onderwerpen zijn ontleend aan het Oude Testament [4]). Gedeeltelijk zijn deze nog eenmaal in behandeling genomen in het derde Deel, naar aanleiding van den schrijver toegezonden opmerkingen, niet zelden in den vorm van brieven, die hij daarin opneemt en zijnerzijds beantwoordt, waaruit blijkt, dat zijne studiën de belangstellende aandacht van geleerden, staatslieden, aan-

---

[1]) „Voorreden", pag. XXIX.

[2]) „Voorreden", pag. XXXI, XXXII.

[3]) „Voorreden", pag. XXXII.

[4]) Het zyn *Genesis* XLIX. vs. 11, 12. I *Sam.* VII. vs. 6. *Psalm* LXVIII. vs. 25, 26, 27, 28. *Spreuken* XXIX. vs. 1. vergeleken met II *Chron.* XXXIII. vs 12, 13. *Jesaya* V. in het byzonder vs. 18. *Ezechiel* XVI. vs. 12. *Het groot oogwit der zes eerste hoofdstukken van Daniels Boek*, *zoo met betrekking tot het gevangen Israël*, *als met opzicht tot de Chaldeen*, *Meden*, *en Perzen*. *Daniel* IV. vs. 29—37. *Daniel* IV. vs. 34—37. *Over den naam Zephanja*, vergeleken met Cap. I. vs. 10, 11. Zacharia XIV. vs. 20.

zienlijken opwekten, en hem met dezen in correspondentie brachten.

De uitermate groote belezenheid, waarvan in de *Byzonderheden* alom de sporen te vinden zijn — niet het minst in den overvloed van aanteekeningen, moge den lezer vermoeien, de wijze, waarop zij aangewend wordt, het verrassend licht, dat daardoor over sommige zaken verspreid wordt, doet het geheel in menig opzicht nog aan belangrijkheid winnen. Als eene proeve daarvan zij hier gewezen op hetgeen de auteur in het midden brengt bij de behandeling van I Sam. VII : 6 [1]), aldus vertaald: „En zy werden vergaderd te Mizpa, en zy schepten water, en goten het uit voor het aangezicht des Heeren, en zy vastten te dien dage, en zeiden aldaar: wy hebben tegen den Heere gezondigd". Eerst worden met verwijzing naar J. G. Lakemacher [2]) de gevoelens dergenen weersproken, die het scheppen en uitgieten van water als een symbool van blijdschap beschouwen, en vervolgens de verklaring van laatstgenoemden geleerde voorgesteld, die in deze handeling ziet: 1⁰. eene heenwijzing naar de groote nederlaag, Israël door de Philistijnen toegebracht, en 2⁰. de uitdrukking van het hartelijk verlangen der Israëlieten, om de Philistijnen wederkeerig ook eenmaal zoo te slaan. Om tot dit doel te geraken, grijpen zij de rechte middelen aan door vasten, boetedoening, zelfvernedering voor het aangezicht des Heeren, terwijl zij in hunne schuldbelijdenis uitspreken, dat, indien hun het begeerde geluk te beurt vallen mocht, dit niet om hunne verdiensten zou zijn. Gepast heet hier het zinnebeeld des waters, omdat het, eenmaal uitgestort, schielijk vergaat. Alzoo waren er ook schielijk in den strijd vele duizenden van Israël gevallen. Mochten zij nu de Philistijnen verslaan, dan zou op dezen dit beeld eveneens van toepassing zijn. De uitdrukking van Psalm XXII : 15 „Ik ben uitgestort als water" — waar van

[1]) I, blz. 151 vv.

[2]) *Observ. Philol.* Part. IX. Num. VI. pag. 114. Edit. *Helmst.* 1733

ellende sprake is, het woord, waarmede de Romeinen het *verslaan* van legers te kennen geven; nl. het werkwoord *fundere* (vgl. de uitdrukking „hostium copiis fusis") moet de genoemde opvatting bevestigen. Grondslag dezer verklaring heet dan, dat de Hebreën zich met symbolische handelingen alleen zouden opgehouden hebben, voor zoover deze zaken betroffen, die voorbij of aanstaande waren, of die zij ten minste op dien tijd niet voor oogen hadden. In dit geval zullen zij door zulk eene handeling dus niet hunne geringheid betuigd, evenmin daarmede den wensch naar vergeving van zonden uitgesproken hebben; reeds in hun vasten en hunne schuldbelijdenis was dit begrepen. Onwaarschijnlijk wordt het genoemd, dat de Israëlieten te gelijk op zinnebeeldige wijze en met eigenlijke daden en woorden eenzelfde zaak zouden uitgedrukt hebben. Is de zaak zelve tegenwoordig, dan mag het symbool overtollig heeten.

Hiermede is het gevoelen van Lakemacher weergegeven. Hofstede stelt dit voorop, om er vervolgens zijne bedenkingen tegen in te brengen. Tegen het fundament, waarop die redeneering rust, is volgens hem vrij wat aan te voeren, doch — dit daargelaten. — Lakemacher had, om zijn betoog waarschijnlijk te maken, met een enkel „gewyd of ongewyd" voorbeeld moeten aantoonen, dat men in de oudheid met het uitgieten van water het verlangen wilde te kennen geven, dat het bloed der vijanden evenzoo mocht vergoten worden. Dat die geleerde in gebreke bleef zulk een voorbeeld bij te brengen, zal wel volgens den auteur der *Byzonderheden* het vermoeden wettigen, dat er zulk een bij de Hebreën, Egyptenaren, Grieken en Romeinen niet is aan te wijzen. Is het nu echter geoorloofd deze verklaring te bezien bij het licht van iets uit lateren tijd en bij bewoners van een ander werelddeel, dan wil Hofstede — niet om de bedoelde quaestie daarmee op te lossen, maar om haar op te helderen — herinneren aan eene handeling, die hij medegedeeld vond in eene reisbeschrijving van zekeren Jacob le Moyne, en die hij dan nu met

tijdsbepaling en namen mededeelt. Deze le Moyne bezocht in de 16de eeuw Florida. In het kort komt zijne beschrijving hierop neder. De koning aldaar schepte, vóór zijn uittocht ten strijde, met een' nap uit een van twee aan zijne rechterzijde geplaatste vaten water, wierp dit vervolgens naar boven met de bede, *„dat op dezelfde wyze het bloed zyner vyanden mogt vergoten worden, gelyk hy het water met dien nap geschept en uitgegoten hadde"*. Tot de krijgsknechten sprak hij: *„gelyk ik met dit water gedaan heb, alzoo wensch ik, dat gy met het bloed uwer vyanden moogt doen"*. De krijgsknechten wierpen daarop het water uit het andere vat in het vuur, zeggende: *„Op dusdanige wyze zult gy uwe vyanden uitdelgen, en uwe huiden met u brengen"* [1]). Daarna toog men ten strijde. — De waarde van bovengemelde exegese nu in het midden latende [2]), mag men toch het bijbrengen van het aangehaalde voorbeeld verrassend noemen, indien men de bedoelde verzen in den zin, die hierboven uiteengezet is, meent te moeten verstaan.

Niet slechts zijne belezenheid, ook zijn geheugen moet Hofstede bij dergelijke illustratiën goede diensten hebben bewezen.

Wij merken verder op, dat de schrijver niet afkeerig is van typiek, doch tevens, dat hij tegen veler bandelooze willekeurigheid daarbij bezwaren koestert.

Zoo stelt hij bij de behandeling van Genesis XLIX : 11, 12 [3]), na de meest in aanmerking komende toenmalige opvattingen

---

[1]) I, blz. 155.

[2]) Trouwens nog in dezen tijd schijnt de verklaring der hierbedoelde handeling niet met onwrikbare zekerheid gevonden te zijn. De jongste Hollandsche overzetters van het O T. toch gewagen in hunne aanteekening op deze plaats van wat hier „waarschijnlijk" bedoeld wordt. (Dr. A. Kuenen e. a. *Het Oude Testament opnieuw uit den grondtekst overgezet en van inleidingen en aanteekeningen voorzien.* Leiden 1898).

[3]) „Hy (Juda) bindt zynen jongen ezel aen den wynstok, ende 't veulen zyner ezelinne aan den edelsten wynstok: hy wascht zyn kleet in den wyn, ende zynen mantel in wyndruiven-bloed. Hy is rootachtig van oogen door den wyn, ende. wit van tanden door den melk".

dezer verzen te hebben vermeld, waar hij eigen meening ontvouwt, den *letterlijken* zin op den voorgrond. Met het oog daarop heet het dan: „Dit meen ik, dat allereerst en onmiddelijk van den H. Geest bedoelt wordt" [1]). Nader blijkt zijn gevoelen in dat opzicht in deze zelfde verhandeling uit den volgenden aanvang eener paragraaf, die tegen eene onvoorwaardelijke verwerping van een „voorbeeldigen" zin, zooals J. A. Ernesti e. a. willen, is gericht: „Al ben ik sterk op dezen letterlyken zin gezet, wraak ik het egter niet, dat men die *uiterlyke dingen* aanmerke als *afbeeldsels van Jesus en zyn kerk* [2]), indien men anders in dezen maar *wys zy tot matigheid*. 't Is waar de Heilige Schriftuur verklaart nergens, dat hier onder den letterlyken zin een geestelyke verborgen ligt, maar hoe zeer ik ook tegen het onbepaald *allegorizeren* ben, verwerp ik egter die onbestaanbare stelling, *dat men nooit een geestlyken zin mag toestaan, ten zy de Heilige Geest ons denzelven hier of daar duidlyk aanwyze, of Christus en de Apostelen ons dienaangaande onderrigten* [3]). Doch het is nu eenmaal volgens Hofstede zoo, „dat de Prophetische schriften niet alleen de lotgevallen des Nieuwen, maar ook des Ouden Testaments bedoelen, en dat de uitdrukkingen, byaldien de zaken al regelregt op de nieuwe huishouding mogten zien, evenwel doorgaans van de gebeurtenissen der oude huishouding ontleend zyn" [4]). Men bemerkt hieruit, dat het niet met des schrijvers bedoeling strookt in te leggen in de Schriften, wat er zonder geweldpleging aan den tekst niet in ligt. Zoo brengt hij dan ook voor zijne overtuiging, dat er in vs. 19 van Psalm LXVIII [5]) „van Christus hemelvaart,

---

[1]) I, blz. 32.

[2]) Conf. RIVETUS Exercit. in Genes. CLXXXI. pag. 688. RIDDERUS *Schrift. Licht* I Deel blz. 260. Gedr. te *Rotterd.* 1675.

[3]) RAMBACHIUS *Comm. Herm.* ad. §. VII.

[4]) I, blz. 166, 167.

[5]) „Gy zydt opgevaren in de hoogte; gy hebt de gevangenis gevanglyk gevoerd; gy hebt gaven genomen [om uit te deelen] onder de menschen; ja ook de wederhoorige, om [by u] te wonen, ô HEERE God!" I, blz. 168

het zy regelregt, het zy onder uitdrukkingen, ontleend van een voorbeeld, gesproken wordt" [1]), geen spitsvondige redeneering bij, maar het gezag der Apostolische woorden uit Efeze IV : 8 – 10. In vs. 26 ziet hij, nu deze verzen eenmaal de bedoelde beteekenis voor hem hebben, in de zangers en speellieden Engelen, terwijl met de trommelende maagden opgewekte heiligen bedoeld zouden zijn. Eerst wordt dan aangetoond, dat er alle grond bestaat, om de tegenwoordigheid der Engelen bij Christus' hemelvaart aan te nemen. Vervolgens wordt er op gewezen, waarom sommige Engelen *zangers* en andere *speellieden* worden genoemd, terwijl daarna de vraag overwogen wordt, waarom de opgewekte Heiligen bij *maagden* vergeleken worden en haar trommelen zijn toegevoegd. Nauwkeurig wordt alles in bijzonderheden nagegaan, en ook waar men Hofstede's *exegese* op dit punt aan bezwaren onderhevig acht, en de verklaring van dergelijke bijzonderheden in dien geest meent te moeten afkeuren, kan men toch — met het oog op den tijd, waarin deze studiën werden opgesteld en waarin de „matelooze typologie" [2]) van het onvervalschte Coccejanisme nog niet geheel van invloed beroofd was — hem nageven, dat zijne verklaringen doorgaans binnen de perken bleven [3]). Dat men zijne verhandeling over de verzen 25—28 van genoemden Psalm „een hoorn des overvloeds", „een overloop van keurige zaken" [4]) genoemd heeft, is te begrijpen. Zeer breed opgezet, levert vooral zij eene proeve van Hofstede's degelijke Schriftstudie. In het algemeen kent hij aan Psalm LXVIII een profetisch karakter toe. Naar aan-

---

[1]) I, blz. 167, 168.

[2]) E. F. Karl Müller (Art. *Coccejus* in Herzog's „Realencyklopädie für prot. Theol. u. Kirche" Dritter Aufl. Vierter Bd. Leipz. 1898, S. 186—194) gewaagt van die „maszlose Typologie" „der Coccejanischen Exegese."

[3]) Ook in III, blz. 417—424, komt hij met kracht tegen willekeurig allegoriseeren op.

[4]) *Boekz. der gel. wer.* Aug. 1766, blz. 145.

leiding van opmerkingen over en bedenkingen tegen zijne verklaringen, den schrijver toegezonden, komt hij er in het derde Deel der *Byzonderheden* nogmaals op terug. De gevoelens van niet minder dan 38 Psalmverklaarders worden in het kort weergegeven, waarna hij zijne meening handhaaft.

Het behandelen van vragen in betrekking tot de Angelologie schijnt den auteur aan te trekken. Zoo zet hij ook in het tweede Deel, dat aan de behandeling van N. Testamentische teksten gewijd is [1]), uiteen, dat er naar zijne meening bij de verheerlijking op Thabor Engelen zullen zijn tegenwoordig geweest [2]). Bij de verschijning van het hemelsch heirleger in Lukas II vs. 13—15 heeft men volgens hem — in verband met Psalm LXVIII vs. 26 — ook aan verheerlijkte menschen te denken [3]). Op het voetspoor van N. Barkey verdedigt hij met het oog daarop de lezing, die in Lukas II vs. 15 na *οἱ ἄγγελοι* de woorden *καὶ οἱ ἄνθρωποι* invoegt. Daarover trad de predikant van Gapinge, J. de Vos, met hem in discussie [4]). Ook de pericoop uit Lukas IX, handelend over de verheerlijking op den Thabor, wordt breedvoerig besproken [5]). Stelt hij de vraag, waarom Henoch, van wien men dit zou

---

[1]) In dit deel worden behandeld Matth. XXI. vs. 8, 9. Luc. IX. vs. 27, in verband met Matth. XVI. vs. 28 en Marc. IX. vs. 1. Luc. IX. vs. 29, vergeleken met II Petr. I. vs. 16, 17, 18, 19. Luc. IX. vs. 30, 31. Luc. IX. vs. 32. Luc. IX. vs. 35, in verband met Matth. XVII. vs. 5, 6. Matth. XVII. vs. 7, 8. Handelingen XVI. vs. 14. II Cor. X. vs. 10. II Cor. XI. vs. 5. II Cor. XII. vs. 2, vergeleken met Spreuken XXVII. vs. 2. II Cor. XII. vs 7.

[2]) II, blz. 68 vv.

[3]) I, blz. 205—211.

[4]) Vgl. diens geschrift, waarvan de titel in Bijlage I is opgenomen. De Vos' verhandeling verscheen afzonderlijk, dewijl Hofstede haar te uitgebreid oordeelde (III, blz. 92), om haar op te nemen in het derde Deel zijner *Byzonderheden*. Later voegde dezelfde schrijver nog een *Brief* er aan toe, dien men opgenomen vindt in de *Byzonderheden* (III, blz. 259—337). Tegenover de voorstelling van de Vos, die hij (III, blz. 91—95, 338) bespreekt, verklaart Hofstede vaster dan ooit in zijne opvatting van deze plaats versterkt te zijn.

[5]) II, blz. 25—97. — Vs. 27 en Matth. XVI : 28, Marc. IX : 1 zien volgens den schrijver op de verheerlijking op den Thabor, vgl. II, blz. 9—24. — Luc. IX : 29 wordt in verband gebracht met II Petr. I : 16—19.

verwachten, daarbij niet is tegenwoordig geweest [1]), en verklaart hij ronduit [2]), dat hem over dit punt het voldoende licht nog ontbreekt, in de hoop de gedachten van anderen nog daaromtrent te vernemen, later [3]) komt hij daarop terug, nadat hem in briefvorm een vijftal verhandelingen over die vraag zijn toegezonden, die mede door hem worden opgenomen. Hofstede's persoonlijk antwoord, dat hij ten slotte daaraan toevoegt, komt o. a. hierop neder, dat eene eigenlijke hemelvaart met grooter zekerheid op grond van de woorden der H. Schrift aan Elia dan aan Henoch kan toegekend worden.

De auteur der *Byzonderheden* heeft zich echter volstrekt niet schier uitsluitend met onderwerpen van bovenbedoelden aard beziggehouden. Reeds een blik op de inhoudsopgave kan daarvan overtuigen. Van geheel anderen aard bijv. — slechts eene enkele proeve kan hier worden bijgebracht — is eene quaestie als de volgende, door hem behandeld. Uit het feit, dat de Apostel Paulus een veelbewogen leven doorgemaakt heeft, zou men besluiten, dat hij een sterk gestel moet hebben gehad. Het tegendeel blijkt evenwel o. a. uit 2 Cor. X : 10: „De brieven zijn wel gewichtig en krachtig, maar de tegenwoordigheid des lichaams is zwak". Zoo zouden deze twee gegevens onderling strijden. Volgens Hofstede echter moet ἀσθενης in de boven aangehaalde woorden vertaald worden niet door *zwak*, maar door *onaanzienlijk*, *klein*, en alzoo betrekking hebben op Paulus' gestalte. Deze beteekenis wordt aan dat woord volgens den auteur toegekend op verschillende plaatsen des N. Testaments [4]), en al moge het in dien zin niet gebezigd zijn door de Grieksche Patres en on-

---

[1]) De verschillende gronden, waarop deze vraag rust, noemt de schrijver op II, blz. 80, 81. Zij staat, gelijk te verwachten is, ook met Henoch's bijzondere wegneming van de aarde (Gen. V : 24*b*) in verband.

[2]) II, blz. 81, 82.

[3]) III, blz. 355—407.

[4]) Vgl. II, blz. 128, 129.

gewijde schrijvers als Herodotus en Xenophon, de LXX heeft hij op sommige plaatsen voor zich bij deze vertaling [1]).

Om nu echter — hetgeen in dit geval noodzakelijk is — van elders de onaanzienlijkheid van Paulus' lichaamsgestalte aan te toonen, beroept hij zich o. a. op eene passage in de geschriften, op naam van Lucianus gesteld [2]).

Hij bedoelt de samenspraak, genaamd *Philopatris*, waarin met het Christendom en bijzonder met den persoon van Paulus de draak wordt gestoken. Zekere Triephon laat zich daarin aldus uit: *„maar na dat ik gevallig dien Galileer heb aangetroffen (dien kaalhoofdigen met een geboggelden* [*of arends-*] *neus) die door de lucht tot in den derden hemel gevoerd was geweest, en aldaar de voortreflykste dingen geleerd had!) heeft hy ons door water vernieuwd, in de voetstappen der zalige geesten doen staan, en uit de gewesten der Godloozen verlost.*" Hofstede is van oordeel, dat met die woorden Paulus bedoeld is. „Zeker verstandig vriend" [3]) verwees hem naar L. Mosheim, een man, „van wien men altijd leert, ook dan, wanneer hij het ongeluk heeft te dwalen". Deze betoogde nl. [4]), op het voetspoor van den Engelschman Gualtherus Moylius, na bestrijding van den Sociniaan S. Crellius, die met de aangehaalde woorden Christus bedoeld achtte, dat minder waarschijnlijk Paulus hier zal beoogd zijn, dan wel een of ander Christenleeraar uit later tijd. Nauwkeurig overweegt Hofstede Mosheims uiteenzetting, om evenwel tot de conclusie te komen, dat zijn eigen gevoelen hem het aannemelijkst blijft toeschijnen. Daartoe beroept hij zich er nogmaals [5]) op, dat Triephon's beschrijving van zekeren Galileër „het

---

[1]) Vgl II, blz. 130, 131.

[2]) Vgl. II, blz. 127, III, blz. 429—445.

[3]) III, blz. 431, 432.

[4]) In *Dissert. Theol Histor. de raptu Christi in coelum, quem Sociniani fingunt, adversus L. M. Artemonium, seu Samuëlem Crellium;* postea inserta *Syntagm. Dissert. ad sanctiores Disciplinas pertinentium*". pag. 333. Edit. *Lips.* 1733.

[5]) De eerste maal in II, blz. 126 vv.

meest overeenstemt met de algemeene overlevering aangaande de onvoordeelige ligchaamsgestalte van onzen Apostel"[1]). Hij dringt dit aan door, behalve op hetgeen hij reeds aanvoerde, te wijzen op twee glazen afbeeldingen[2]), die Paulus als *kaalhoofdige* voorstellen. Vooral indien, gelijk sommigen willen, die afbeeldingen van vóór Constantijn den Grooten dagteekenen, zouden ze volgens Hofstede van geene geringe waarde zijn. Bezwaren, die tegen de getrouwheid dier afbeeldingen zouden kunnen worden ingebracht, tracht hij met behendigheid te ontzenuwen. Voorts herinnert hij, daar hijzelf toch eigenlijk de grondigheid van het argument, daaraan ontleend, wel aan eenige bedenking onderhevig acht, Mosheim aan eene plaats uit de *Acta Pauli et Theclae*, een geschrift, door Hofstede zelf „verdicht"[3]) genoemd, doch waarvan de echtheid in de uitgave van J. E. Grabius in het algemeen juist door Mosheim[4]) werd gehandhaafd, en dat dus voor dezen waarde moet hebben. Daarin wordt Paulus beschreven als „*kort van gestel*, *kaalhoofdig*, *met dikke kuiten* (surosus), *in één geloopen wenkbraauwen* en *arendsneus*".

Gesteld, dat men nu een' Christenleeraar in de eeuw, waarin men de samenspraak bij Lucianus stelt, weet aan te wijzen, (wat men echter verzuimde), een' Christenleeraar nl., op wien het eerste gedeelte van Triephon's beschrijving van toepassing is, dan nog zouden de overige woorden sterk aan Paulus doen denken: *ἀεροβατεῖν* (door de lucht varen) moge vaak in oneigenlijken zin worden gebezigd (het bespiegelen van hemelsche dingen), doch zooals de uitdrukking hier voorkomt, verbonden met *εἰς τρίτον οὐρανόν*, is zij bij geen schrijver in die oneigenlijke beteekenis te vinden, en zal zij ontleend zijn aan II Cor. XII : 2. Ook de daaropvolgende woorden kunnen

---

[1]) III, blz. 434.

[2]) Hier wordt verwezen naar Lamy *De eruditione Apostolorum*. pag. 61. Edit. *Florent.* 1738.

[3]) *Byzonderheden over de H. Schr.* II, blz. 29.

[4]) L. C. § XII.

volgens den auteur der *Byzonderheden* op Paulus betrekking hebben. Wat den naam „Galileër" aangaat, met dezen verachten naam werden de Christenen in het algemeen aangeduid, bijzonder ten tijde van Keizer Julianus, dien Hofstede voor een' vriend houdt van den schrijver der *Samenspraken*, en die zelfs volgens Gregorius Nazianzenus [1]) eene wet uitvaardigde, waarbij verboden werd de Christenen met een' anderen naam dan dien van „Galileërs" te noemen. Waar de auteur alzoo de bedoelde *Samenspraak* in den tijd van Keizer Julianus plaatst, rest nog de vraag, of een schrijver in de 4de eeuw van Paulus, die in de eerste eeuw leefde, zeggen kon: „Na dat ik gevallig dien Galileer heb aangetroffen". Een bevestigend antwoord wordt hierop gegeven: men versta echter onder de benaming „Galileër" niet den *persoon*, maar de *geschriften* van Paulus, die in Julianus' dagen zoowel van de zijde der Platonische philosofen als van die der Christenen onderzocht werden. Niet ongewoon is het daarnevens, dat des schrijvers naam aangehaald wordt, waar men zijne geschriften bedoelt. — Op die wijze handhaaft Hofstede dan zijn eenmaal uitgesproken gevoelen.

Het boven medegedeelde moge alleen beschouwd worden als eene proeve van de grondige wijze, waarop Hofstede — de juistheid van zijn betoog zij in het midden gelaten! — bij zijn' wetenschappelijken arbeid te werk gaat.

Niet het minst op het gebied van Joodsche Oudheidkunde, van Bijbelsche aardrijkskunde [2]) geven de *Byzonderheden* zeer veel wetenswaardigs. De indruk, dien men bij het doorlezen der drie deelen ontvangt, is die van de *veelzijdigheid* des auteurs, die echter — het dient er in één adem aan toegevoegd — aan het euvel der oppervlakkigheid geenszins mank gaat. Moeilijkheden worden door hem niet ontweken,

---

[1]) *Orat.* III *adv. Julianum*, *Opp.* Tom. I. pag. 81. Edit. *Colon.* 1690.

[2]) Zoo is o a. het bijna geheele hoofdstuk II van het eerste Deel gewijd aan de beschrijving der vruchtbaarheid van Kanaän.

maar zooveel mogelijk naar eigen inzicht opgelost. Gelukt dit laatste hem niet, hij erkent haar bestaan volmondig. En zoo spreekt hij het ook openlijk uit, wanneer het hem niet gelukt tot een voldoend resultaat te geraken, of het hem ongewenscht voorkomt in te gaan op verborgen dingen [1]). Dat hij in verschillende zijner uitlegkundige studiën verklaringen heeft ten beste gegeven, die bij het licht, dat na hem ontstoken is op het gebied der exegetische wetenschap, onhoudbaar gebleken zijn, het spreekt als vanzelf [2]). Hofstede had dit trouwens met de besten vóór en na hem gemeen.

Wat wij voorts bij onzen auteur opmerken is, dat zijne kracht vooral in persoonsbeschrijvingen gelegen schijnt. Aan den persoon van den Apostel Paulus wijdt hij eene uitvoerige, — misschien wat àl te gerekte — monographie [3]).

Over het algemeen getuigen Hofstede's verklaringen van objectief wetenschappelijk onderzoek. Nog eene enkele proeve

---

[1]) Vgl. bijv. II, blz. 234, waar hij erkent geene voldoende verklaring te weten voor de afleiding van den naam Paulus. — Hielden in vroeger en later tijd velen zich bezig met de vraag „of Nebucadnezar waarlyk bekeerd en dus zalig is geworden" (I, blz. 395), Hofstede wijst daarbij op het bekende woord aangaande „de verborgen dingen" (Deuteron. XXIX : 29), doch herinnert tevens „aan het meer stigtlyke, dan konstige rym van een onbekenden:

„Augustinus ging eens ziften
„En doortasten in den grond
„Seneca's vermaarde schriften,
„Daar hy veel geleerdheid vond,
„Schoone lof van zedendeugden,
„Zedentroost in groot verdriet;
„Maar het kon hem niet vervreugden,
„Want hy vond 'er Jesus niet"."

[2]) Zoo — om een voorbeeld te noemen — zijne verklaring van II Cor. XI : 5 (vgl. II, blz. 147—149), waar hij — blijkbaar nog den rechten blik missend op Paulus' sarcasme tegenover de ψευδαπόστολοι, met de „uitnemendste Apostelen bedoeld acht „voornaamlyk de ware Apostelen, en wel onder die de *allervoortreflykste*", waarbij Paulus dan „ook wel eenigszins het oog op de valsche Apostelen heeft'. Op dezen grondslag bouwt hij dan een betoog over de uitnemendheid van den Apostel Paulus.

[3]) nl. II, blz. 124—388, terwijl hij in III nog bij herhaling daarop terugkomt. — Verder zij hier nog genoemd eene schoone beschrijving van den persoon van Nebucadnezar in zijne verstandsverbijstering en herstelling. (I, blz 370—395).

daarvan! Wij slaan op zijne verhandeling over Zach. XIV : 20 [1]), aldus vertaald: „Te dien dage zal op de bellen der peerden staen, de *Heiligheit des Heeren*", een onderwerp, dat in die dagen door Proponenten en jeugdige Predikanten vaak tot tekst schijnt te zijn gekozen, gelijk de auteur der *Byzonderheden* in den beginne herinnert Ietwat ondeugend laat hij er op volgen: „Geen wonder! De klank der woorden is aangenaam, het zinnebeeld is streelende, en de kern der zaak voedsaam voor die gene, welke de kragt der waarheid kennen. Ze is derhalven uit haar aart geschikt, om den Toehoorder met een goed voorgevoelen, ten opzigt voor den spreker, in te nemen, die, behalven dat, door de letterlyke verklaring van dezelve, overvloedige gelegenheid krygt, om blyken zyner zoogenaamde geleerdheid te geven. Menig een heeft met deze bellen zyn naam rugtbaar gemaakt, en is door middel van deze paarden te huis geraakt. Zeker is 'er een text, met welke men een *parade* (mag ik my zoo eens uitdrukken) van veelwetendheid kan maken, het is ook deze" [2]). Na vervolgens van de talrijke gevoelens van vroegere en latere Godgeleerden te hebben gewaagd, legt hij den nadruk op een tweetal leemten, die hij bij de Uitleggers opmerkt: 1⁰. men heeft voorbijgezien, dat hier van *Egyptische* paarden sprake is, hetgeen uit den samenhang beredeneerd wordt; 2⁰. men heeft verzuimd het betoog te leveren, dat de bellen der paarden oudtijds opschriften droegen. Dit laatste heeft wèl W. E. Ewald [3]) meenen te lezen in eene plaats bij Diodorus Siculus [4]), doch slechts van opschriften op aan de goden gewijde cymbalen is daar sprake. Conclusiën hieruit te trekken voor de bellen der paarden is ongeoorloofd. Wat de Grieken en Romeinen betreft, bij hen zijn sporen aan te

---

[1]) I, blz. 422—434.
[2]) I, blz. 423.
[3]) *Embl. Sacr.* Part. III Lib. V. Exercit. X. § VI.
[4]) *Biblioth. Hist.* Lib. V. pag. 377. Edit. *Amst.* 1745.

wijzen van opschriften op klokken, doch op bellen zijn ze bij hen niet bekend.

Hofstede meent iets gevonden te hebben, dat over het eerste punt licht spreidt. Bij de Chineezen worden bellen aan de postpaarden gevonden; en met dit gegeven voor oogen meent hij nu een eind gevorderd te zijn. Immers, gelijk de Chineezen volgens vele door den auteur opgenoemde geleerden niet slechts hunne afkomst, maar ook vele zeden en gebruiken aan de Egyptenaren verschuldigd zouden zijn, zouden zij ook zeer waarschijnlijk van dezen het hier bedoeld gebruik hebben overgenomen. Hoe nu te bewijzen, dat op de bellen der Egyptische paarden oudtijds opschriften voorkwamen? Zekerheid weet Hofstede hieromtrent niet te verschaffen, maar wel vermoedt hij, dat, wanneer de bellen der paarden opschriften droegen, hetgeen hij waarschijnlijk oordeelt, dit bij de Egyptenaren het geval zal geweest zijn, niet alleen omdat dezen meer dan andere volken werk maakten van opschriften, maar ook omdat verondersteld mag worden, „dat de zinspeling hier in de letter op de Egyptische paarden is." Hij acht het „voor kundiger in de Egyptische oudheden de moeite waardig", „dit eens naauwkeurig te onderzoeken" [1]). Naar zijne meening komt dan heel de zin hierop neder, dat niet slechts de Egyptenaren zouden bekeerd worden, maar „ook al het hunne, zelfs dat geen, het welk zy tot nog toe voor het onreinste gehouden hadden, den Heere zoude *geheiligd* worden" [2]). „Wat een omzwaai van zaken! Het mogt eertyds maar alleen het voorrecht van den Hoogepriester zyn DE HEILIGHEID DES HEEREN op zyn voorhoofd te dragen; te dien dage zoude zelfs op de bellen der Egyptische paarden DE HEILIGHEID DES HEEREN geschreven staan" [3]). Meer in het bijzonder zou er dit mede

---

[1]) I, blz. 430.
[2]) Idem.
[3]) I, blz. 431.

bedoeld zijn: „dat de Egyptenaren, *te dien dage* hunne *beste* dingen den HEERE zouden heiligen, toewyên en opdragen, naamlyk, om 'er zijn kerk mede te dienen; want hoe onrein de paarden in godsdienstig opzicht bij dit volk werden gehouden, in het gemeen gebruik achtte men ze hoog, en telde men ze onder de voortreffelijkste producten des lands. „Allerbyzonderst" moet de profeet er dit mee bedoeld hebben: „de Egyptenaren zouden ophouden te strijden *tegen den* HEERE *en zynen Gezalfden*" [1]). Hunne oorlogsmacht immers bestond voornamelijk in de veelheid en deugdzaamheid hunner paarden. Maar *te dien dage* zou al die macht „den HEERE geheiligd en opgedragen worden". De woorden, waarmede hij hier besluit, zijn kenschetsend genoeg om ze hier over te nemen: „Ik voorzie dat dees geestlyke zin niet naer de smaak van dezulke zal zyn, van welke ik in den aanvang gesproken heb, en dat zy welligt even daarom myne letterlyke aanmerkingen zullen wraken; want zoo de geestlyke zin alleen in het gezegde bestaat, dan worden zy geheel beroofd van alle hunne fraaije spelingen tusschen paarden en geloovigen (het zy Leeraars, het zy leeken), bellen en het geklank des Euangeliums, enz. Had ik daar en tegen van de paarden de Egyptenaars zelve gemaakt, ik zoude voor dezulke een nieuw veld gebaand hebben, om 'er met de Chineese postpaarden op te konnen draven. Dog de Schriftuur is niet *van eigen uitlegging*" [2]).

In het derde Deel der *Byzonderheden* [3]) is een betoog opgenomen van een „geleerden vriend", die de bedoelde Schriftwoorden anders wil vertalen, nl. aldus: „*Te dien dage zal over de toomen (*of *stangen) der paarden* DE HEILIGHEID DES HEEREN (of anders DE HEILIGE DES HEEREN) *zyn*." Zijn brief bevat daarvoor een pleidooi. Hofstede laat het den onzijdigen lezer ter beoordeeling over, of deze verandering eene verbetering

[1]) I, blz. 433.
[2]) I, blz. 434.
[3]) blz. 133—136.

is, en betoont zich een wetenschappelijk man ook daardoor, dat hij niet tot iederen prijs gelijk hebben wil, maar gaarne alles erkent wat pleiten kan voor eene meening, die tegen de zijne wordt ingebracht. Ja zelfs voert hij hier uit eigen beweging een argument aan, dat de opvatting van den „geleerden vriend" nog zou kunnen versterken.

Bij al de kennis van andere schrijvers, waarvan de auteur der *Byzonderheden* blijk geeft, gaat deze toch, wij kunnen het telkens opmerken, geheel zelfstandig zijn' weg. Eigen onafhankelijk oordeel spreekt uit iedere verhandeling. Het is in verband daarmee dan ook opmerkelijk te letten op de namen van geleerden en schrijvers, die hij met instemming aanhaalt. Groote liberaliteit zat hierbij voor. Niet slechts van Venema [1]) en Schultens [2]) worden met hooge ingenomenheid uitspraken geciteerd, maar ook H. Grotius wordt door hem aangehaald [3]) en zijn lof in krachtige bewoordingen verkondigd [4]), terwijl hij ook door Hofstede verdedigd wordt tegen hetgeen deze de „eenzydigheid" van Salmasius noemt, die „overal" in Grotius' werk over *de waerheid van den Christelyken Godsdienst*, in diens *Noten over het Nieuwe* en *Aanteekeningen over het Oude Testament* Socinianisme meent te ontdekken [5]). Ook de namen van van Catten-

---

[1]) bijv. I, blz. 165, 166.

[2]) bijv. I, blz. 108, 262.

[3]) Zie het register van persoonsnamen achter ieder deel der *Byzonderheden*.

[4]) Vooral II, blz. 278—281 (Aanm.), waar Grotius o.a., „wat de geleerdheid en veelwetendheid aangaat, de Phoenix zyner eeuw" wordt genoemd.

[5]) In *Epist. ad Cl. Sarravium*, edita à CRENIO in *Animadv. Phil. & Hist.* Part. I. Cap II. §. V. — Hofstede komt hier (II, blz. 278, 279 Aanm.) ook op tegen een bericht bij L. Aubery (*Gedenkschriften van Holland*, blz. 403. Gedr. te *Amst.* 1704), waarin meegedeeld wordt, dat Grotius gedurende zijne laatste ziekte door kerkleeraars van verschillende Christelijke gezindten zou zijn bezocht, om hem tot hunne gezindheden over te halen. Aangaande een van diens laatste woorden: „Op Christus alleen is mijn hoop gesteld" (vgl. Adr. van Cattenburgh *vervolg van het leven van Hugo de Groot*, blz. 411 vv. Gedr. te

burgh [1]) en Brandt vindt men bij herhaling met instemming genoemd. Zelfs over een' man als Bayle wordt een zeer gematigd oordeel geveld [2]). Daarnevens echter vinden wij naar een Holtius, een à Marck, een Driessen en dergelijken verwezen. Op die wijze geeft de auteur blijk van eene groote ruimheid van geest. Zelfs schroomt hij niet eene enkele uitspraak als juist aan te halen van den als Spinozist verdachten en dientengevolge in wijden kring als ketter geschuwden Deurhof [3]). Toch, hoe objectief wetenschappelijk zijne studiën ook mogen heeten, van hoe zelfstandig oordeel ze mogen getuigen, hoe tolerant in de echte beteekenis over het algemeen zijne wijze van behandeling zij, de lezer der *Byzon-*

Dordrecht 1727) zegt onze auteur het volgende: „Deze belydenis is zuiver: en ik wensch met geen andere te sterven. Onze beste Godgeleerde zullen 'er het zelfde van oordeelen, hoe liefdeloos A. CALOVIUS 'er ook van oordeelen mag" (*Biblia Illustrata*. Tom. I. Pag. 195, Edit. *Dresd.*, 1719).

[1]) Voor deze en de volgende personen zie men het Register van Persoonsnamen. — Wat den Geneefschen Hervormer betreft — om nog iets te noemen — Hofstede gewaagt van „onzen J. Calvyn" en verdedigt diens gevoelen over Psalm LXVIII (I, blz 163, Aanm. 169, Aanm.). Maar evenmin schroomt hij te zeggen (I, blz. 21, 22), dat Calvyn zoowel als Rivet en Marck aan het stelsel der allegorische exegese vóór en na Coccejus „al vry straf en schimpend" hebben trachten afbreuk te doen.

[2]) II. blz. 304, 305.

[3]) II, blz. 19, Aanm. Dit laatste doet Hofstede echter niet zonder er eenige woorden over Deurhof aan toe te voegen. Deze week hem blijkbaar, evenals vroeger Stinstra, te ver af van hetgeen hij de grondwaarheden des Christendoms achtte. Aldus wordt de aanhaling van de woorden van dezen „dwaalgeest" ingeleid: „Vindt men wel eens een honingraat in den muil van een leeuw, en mag men zig daar van bedienen; het belge dan niemand, dat ik de verklaring van WILLEM DEURHOF over de woorden *kragt en toekomst onzes Heeren Jesus Christus*, hier een plaats geve." Sepp (*Polemische en Irenische Theologie*, *Bijdragen tot hare geschiedenis* Tweede Druk. Leiden, 1882. blz. 210) teekent bij deze woorden van Hofstede aan: „Dat heet ik met omzichtigheid pryzen en waken voor het gevaar, om met verdacht gezelschap geëncanailleerd te worden". - Verdacht was Deurhof dan ook van kerkelijke zijde — en niet zonder reden. Tegenover de Kerk toch nam hij met zijne aanhangers eene allesbehalve welwillende houding aan, al zullen ook wel trouwe zonen der Kerk aanleiding hebben gegeven tot 's mans verbittering tegen haar. In ieder geval was tusschen een' geest als dien van Deurhof en dien van Hofstede, zelfs bij toepassing van alle mogelijke liberaliteit, bezwaarlijk de hoogere eenheid te ontdekken, waarnaar de laatste in de periode zijn levens, waarin hij de boven geciteerde woorden ter neer schroef, zoo gaarne zocht.

derheden over de Heilige Schrift zou ook zonder dat het hem uitdrukkelijk door den auteur werd verzekerd [1]), gevoelen, dat hier een aanhanger van „de oude beproefde waarheid" aan het woord is. Heel de geest, die uit deze drie bundels spreekt, legt er getuigenis van af, ook al zijn deze niet van dien aard, dat men er eene dogmatiek des schrijvers uit zou kunnen opbouwen. De uitspraak van Spinoza [2]), die een gedeelte van het boek Daniël van later dagteekening noemt dan volgens de geijkte traditie werd aangenomen, beschouwt Hofstede als eene dwaze „lastering"; eene aanranding van „de achtbaarheid der heilige Schriftuur" [3]). Met instemming haalt hij bij de behandeling van Saulus' bekeering ook de volgende woorden aan van den Franschen bisschop Godeau [4]): „De dwaling van Pelagius, welke uit vreeze van den menschlyken wil tot een slaaf te maken, 'er langen tyd daar na, eene Godheid van smeedde, werd by voorbaat in

---

[1]) Zie boven, blz. 147.

[2]) In zijn werk de *Regtzinnige Theologant* (Hfdst. XI, blz. 199—202, in de Ned. vertaling gedr. te Hamburg 1693), door P. Bayle (*Diction. Historique & Critique* i. v. Spinosa Tom. IV, pag. 255) „livre pernicieux & détestable" genoemd.

[3]) I, blz. 310—314. Zoo wenscht hij ook uitdrukkelijk (I, blz. 163 Aanm.), dat J. D. Michaëlis (*Adnot. in Hagiographos: Epimetron de Ps. XXIX. & LXVIII*, p. 548, 553 sqq.), die van een geestelijken zin van Psalm LXVIII zwijgt, over duisterheid in vs. 15 van den genoemden Psalm klaagt, en in dat vers eene verandering in den Hebreeuwschen tekst voorstelt, „zig wat eerbiediger omtrent het onvervalschte Woord van God gedroeg, het welke de belofte heeft, dat 'er *noch jota noch tittel van verloren zal gaan.* Matth. 5 vs. 18" — Dat de Apostel Petrus schrijver is van den op zijn' naam gestelden Tweeden Brief, en de Apostel Paulus van den Brief aan de Hebreeën, neemt Hofstede aan; doch tevens toont hij zich bekend met hetgeen tegen die opvatting is ingebracht (Vgl. II, blz. 20 Aanm, blz. 209, 210 Aanm.). Terloops wordt deze quaestie nog door hem aangevoerd, II, blz. 89, 90 Aanm. Uit het feit, dat de woorden *ἐποπτεύσαντες* en *ἐπόπται* nergens anders in het N. Testament voorkomen dan in de beide op Petrus' naam bekende Brieven, zou men volgens hem met hetzelfde recht kunnen besluiten, dat die twee brieven van éene hand afkomstig zijn, als men getracht heeft met de woorden „de God des vredes" te bewijzen, dat Paulus de schrijver zou zijn van den Brief aan de Hebreeën.

[4]) *Leven van Paulus*, IIde Boek, blz. 214, vert. en gedr. te *Rott.* 1719, Vgl. *Byz. o. d. H. S.* II, blz. 187, 188.

deze bekeering veroordeeld." En zoo handhaaft hij ook, waar het pas heeft, de leer der genade op krachtige wijze, tegenover wie aan menschelijke deugden verdienende kracht toeschrijven [1]).

Liever dan nu nog verder bij enkele van Hofstede's studiën over de Heilige Schrift stil te staan, waaruit de keuze trouwens niet gemakkelijk is, willen wij, na het bovenstaande, kennis nemen van zijne *Godsgeleerde en Geschiedkundige Verhandeling over het klein getal der egte Martelaars*, die door den schrijver als slot van het Tweede Deel zijner *Byzonderheden* aan dezen bundel is toegevoegd [2]). De hoofdzakelijke inhoud van dit „zoo geschied- als oordeelkundig" [3]) betoog, waarmede Hofstede allerwegen grooten lof inoogstte, komt op het volgende neder.

Uitgaande van den grondregel, die, aan de woorden van Augustinus [4]) ontleend, als motto dezer verhandeling dient: „Martyrem non facit poena, sed caussa," constateert de auteur in de *Inleiding* het feit, dat de Martelhistorie, op zichzelf zoo gansch voortreffelijk, „boven alle andere deelen der gewyde geschiedenis bedorven" [5]) is. Ja, zij wordt door de meest buitensporige logens ontsierd. Sprekende voorbeelden worden daarvan bijgebracht. Als oorzaak van die verbastering en van die willekeurige vermenigvuldiging van het getal martelaars heeft men vooral te beschouwen den gelddorst en

---

[1]) II, blz. 286.

[2]) Het wekt eenige bevreemding, dat deze verhandeling door Hofstede is opgenomen bij zijne *Byzonderheden over de Heilige Schrift;* zijn toch de overige studiën daarin alle ontleend aan een of ander gedeelte dier Schrift, bij de hier bedoelde is dit niet het geval, en evenmin staat zij daarmede in eenig direct verband. — Kortheidshalve wordt hier bij het aanhalen, evenals dit door den auteur zelf geschiedt, de genoemde Verhandeling eenvoudig door de letter *M* aangeduid.

[3]) Collot d'Escury *Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen met Aanteekeningen en Bijdragen.* Vijfde Deel. 's-Gravenh. en Amst. 1832, blz. 170.

[4]) *Epist.* CCIV. *Opp.* Tom. II. pag. 765. Edit. *Benedict.*

[5]) *M.* blz 3.

naijver, ook al hebben verscheiden kerkvergaderingen en edelmoedige Roomschgezinden als M. Canus, J. Mabillon, J. de Launoy, daartegen geageerd.

Moge ook een Dodwell, hoewel door sommigen met bijval begroet, overdreven hebben, waar hij [1]) de vervolgingen in de eerste eeuwen der Christelijke Kerk minder hevig voorstelt dan men zich die gewoonlijk denkt, en in verband daarmede het getal der martelaars in die tijden op verre na niet zoo groot acht als de boeken over de Martelaarshistorie dit uitwijzen, volgens Hofstede is dat getal veel kleiner dan Dodwell's bestrijders het willen doen voorkomen.

Aan beide zijden is hier alzoo overdreven. Op dit verschil echter gaat hij niet verder in, omdat het als zoodanig geene betrekking heeft op het doel dezer Verhandeling. Dit doel toch is den lezer te onderhouden, niet over het klein getal der Martelaars in het algemeen, maar over het klein getal der zoodanigen, die dezen naam met recht mogen voeren, d. w. z., „die, te gelyk met de uit- en inwendige *karakters* of merkteekenen van het waaragtige Martelaarschap voorzien zynde, *zoo wel Martelaars voor den Heere als voor de menschen konnen genoemd worden*." En daarom is des schrijvers doel iets geheel anders dan dat van Dodwell; deze toch wilde in het algemeen betoogen, dat het getal der vroegere Martelaars, afgezien van derzelver karakter, niet zoo groot is, als men zich gewoonlijk voorstelt, Hofstede stelt zich voor aan te toonen, dat, hoe groot dit getal ook zij, de meesten daarvan geen *echte* Martelaars zijn geweest, omdat zij daartoe het vereischte *karakter* misten. In onderscheiding van Dodwell beperkt hij zich niet uitsluitend tot de eerste Christeneeuwen. *Eerst* wordt dan uiteengezet, dat de meeste zoogenaamde Martelaars zelfs van het vereischte *uitwendig* karakter zijn ontbloot geweest; *vervolgens*, dat het den meesten, die dit *uitwendig* karakter niet misten, toch aan het *inwendig*

[1]) Vgl. zijne *Cypriaansche Verhandelingen*, Diss. XI. *de paucitate Martyrum*.

karakter ontbrak, dat iemand tot „een Martelaar voor den Heere" stempelt.

Aan de uiteenzetting van het eerste is het tweede hoofdstuk [1]) gewijd. Het *uitwendig* karakter van het waarachtig Martelaarschap wordt aldus omschreven: „Een Martelaar des Nieuwen Testaments *is een Christen persoon, die belydt, dat hy de leer van Christus in alles voor waaragtig houdt, en die derzelver waarheid met een geweldigen dood, welke hem om deze zyne belydenis, door andere, wordt aangedaan, tot den laatsten snik zyns levens bevestigt en verzegelt*" [2]). Dientengevolge vallen al diegenen — en zij zijn talrijk — uit de rij der Martelaars weg, die geen bestaande *personen* [3]) of geen *Christenen* [4]) zijn geweest, en eveneens degenen, die „voor het woord der leugenen" — dat wil hier zeggen voor specifiek Roomsche leerstellingen — „zig zelve opgeofferd hebben" [5]).

De vermelde omschrijving van het ware Martelaarschap in het oog houdende, meent Hofstede verder van het getal der echte Martelaars ieder te moeten uitzonderen, „die de geheele leer van Christus" [6]) niet in alles voor waarachtig houdt; geenszins alsof men, „eenige wanbegrippen aangaande de leer der waarheid" koesterend, geen Godegevallig Martelaar zou kunnen zijn, maar die „wanbegrippen" moeten dan

---

[1]) *M.* blz. 23—94.

[2]) *M.* blz. 23.

[3]) Met krasse voorbeelden wordt hier aangetoond, hoe men van Roomsche zijde uit namen van allerlei aard martelaars fingeerde. (*M.* blz. 24—33).

[4]) Hoe men er toe kwam zelfs Joden en Heidenen onder het getal der Christelijke Martelaars op te nemen, wordt mede hier betoogd. (*M* blz. 33—40).

[5]) *M.* blz. 40. — Al „haat" Hofstede „in het gemeen het dooden der dwalende met een volkomen haat" (*M.* blz. 42, 43), toch kan hij, overeenkomstig de *Constitutiones Apostolicae* (Lib V. Cap. VIII, apud J. Dom. Mansi in *nova & amplissima collectione S. Conciliorum*, *Opp.* Tom. I, pag, 419. Edit. *Florent.* 1759), welke onder waarachtige en gezaghebbende Martelaars slechts dezulken verstaan, die „voor de waarheid en het woord der Godsvrugt gestreden en hun leven geëindigd hebben", (*M.* blz. 40) niet de zoodanigen als ware Martelaars beschouwen, die voor de kenmerkende leeringen van Rome zich hebben laten dooden.

[6]) *M.* blz. 47.

ook „den grond en wortel der zaak" [1]) niet raken. Daarom, al zondert hij alzoo ketters van vroegeren en lateren tijd uit, den aanhangers der Augsburgsche belijdenis durft hij evenmin als den Doopsgezinden hunne Martelaars betwisten [2]).

Het getal der echte Martelaars moet verder verminderd worden door al dezulken eraan te ontnemen, die, zooals de Bethlehemitische kinderen, op last van Herodes vermoord, „zoo weinig Christus en zyn belangen kenden, als zy dezelve belyden konden." Toch wil Hofstede „met deze *vereischte belydenis* alle ongedoopte *Catechumeni* of *eerste leerlingen der Christelyke Religie*, niet van het Martelaarschap uitsluiten" [3]), en evenmin degenen, die door een' schielijken marteldood gevallen zijn, voor zij in de gelegenheid waren tot den staat der *Catechumeni* te worden toegelaten. Is verder gelijk Origines [4]), Hieronymus [5]) e. a. terecht willen, de dood onafscheidelijk aan het Martelaarschap verbonden, dan heeft men zeer *oneigenlyk* Martelaars genoemd de *Confessores*, die na eenig lijden om de getuigenis van Christus den dood ontkomen zijn, en al degenen, die, hoe ook geleden of zichzelf verloochend hebbende, toch op eene of andere wijze aan een' geweldadigen dood zijn ontrukt.

Ten onrechte zijn ook op het voetspoor van Cyprianus [6]) door de meeste latere Godgeleerden diegenen voor Martelaars

---

[1]) *M* blz. 58.

[2]) Sepp (*Polem. en iren. Theol.* enz blz. 162) richt de aandacht op deze verklaring van Hofstede. Na den inhoud ervan (*M.* blz. 58) geciteerd te hebben, voegt hij er deze woorden aan toe: „Hofstede koesterde blijkbaar de begeerte, om liever te denken aan hetgeen vereenigt". Het is mijne taak gelukkig niet aan te toonen, dat eene uitspraak als deze in ieder opzicht gedekt wordt door hetgeen dezelfde geleerde kerkhistoricus elders in het voorbijgaan met het oog op Hofstede schrijft: „Ik twijfel er niet aan, of liefhebberij voor hevige polemiek heeft hem steeds beheerscht." (*Joh. Stinstra en zijn tijd.* II, blz. 87).

[3]) *M.* blz. 62.

[4]) *Comm. in Joh.*, *Op.* Tom. II. pag. 81. Edit. *Colon.* 1685.

[5]) *Opp.* Tom. IV. Part. I. pag. 445. Edit Benedict. 1706.

[6]) *Op.* Tom. I. Epist. XXXVII.

gehouden, die zonder pijniging in de gevangenis gestorven zijn. Ja, allen, die door ziekte of in een zoogenaamden heiligen oorlog het leven hebben gelaten, heeft men in overeenstemming met het gevoelen der Oostersche Kerk, den naam van Martelaars te onthouden. Ook de zelfmoordenaars, gelijk bijv. de *Circumcelliones* onder de Donatisten, mogen op dien eeretitel geene aanspraak doen gelden [1]).

Als niet *om de belijdenis der ware leer van Christus* [2]) gedood behooren mede te worden uitgezonderd degenen, die ten gevolge van staatkundige verhoudingen of als slachtoffers van nijd en wraak of uithoofde van hun doldriftig optreden tegen Heidensche en Roomsche tempels en gebruiken, of om vorstenmoord of andere dergelijke redenen een' gewelddadigen dood zijn gestorven. Een laatste trek van het *uitwendig* karakter van den Martelaar is, dat hij „ook in de getuigenis der waarheid volhardt *tot den laatsten snik zyns levens toe*"; [3]) en hoe groot is het aantal der gepijnigden, die voor de folteringen zwichtend hun geloof nog hebben afgezworen. Zoo blijkt het dan, „dat de meeste genaamde Martelaars *zelfs van de uitwendige karakters, tot het ware Martelaarschap behoorende*, ontbloot zijn geweest" [4]).

Doch zelfs zij, van wie het bovenstaande niet geldt, hebben — en hier vangt het tweede gedeelte van Hofstede's betoog aan [5]) — grootendeels de vereischte *inwendige* karaktertrekken daartoe gemist. Waarin volgens den schrijver deze laatste bestaan, het moge blijken uit de volgende omschrijving: „Een Martelaar voor den Heere is *een geloovige*, welke niet alleen alle de

---

[1]) Hofstede keurt in alle gevallen den zelfmoord af, en komt tegen Hieronymus (*Comm. ad Cap. I. Jonae. Opp.* Tom. III, pag. 1478) in verzet, die hierop ééne uitzondering toelaat.

[2]) *M.* blz. 71.

[3]) *M.* blz. 92, 93.

[4]) *M.* blz. 94.

[5]) *M.* IIIde Hoofdstuk, blz. 97—153.

gemelde uitwendige karakters bezit, maar ook *uit een geloovig grondbeginsel, gewillig, als God hem anders daar toe roept, den marteldood ondergaat, en dat tot zyn eer, op de regte wyze, naer zynen wil*"[1]). Moesten in het eerste gedeelte allerlei soorten van zoogenaamde Martelaars ten tooneele gevoerd worden, het nu volgend onderzoek kan zich althans bepalen tot hen, die „regtzinnig in de grondwaarheden zyn, en die, behalven dat, met alle overige uitwendige karakters van het waaragtige Martelaarschap voorzien zyn" [2]). En dan dient opgemerkt, dat de naam van „*Christen-persoon*", dien de schrijver tot hiertoe aan den Martelaar gaf, hier niet kan volstaan. Tot de *inwendige* merkteekenen van den Martelaar toch behoort vooreerst dit, dat hij een „*geloovige*" zij. Want als grondbeginsel voor het Martelaarschap geldt alleen het *geloof*. Afdoende is hier Hebr. XI : 6: „Zonder geloof is het onmogelijk Gode te behagen." En wie zijn zij, de geloovigen? „Alleen die gene" — antwoordt Hofstede [3]) — „welke tot dat verborgen kerklighaam behooren, waar van Christus het hoofd is, die, zoo wel in- als uitwendig, geheiligd zyn, de waarheid zoo kennen, dat zy dezelve erkennen enz., zoo toestemmen, dat zy dezelve aannemen enz. zoo belyden dat het hart medespreke, en zoo verdedigen, ook tot den bloede toe, dat het blyke zulks alleen te geschieden om der waarheid en om Christus wil, die *de weg, de waarheid en het leven*" is [4]). En nu blijkt, dat men van de meeste Martelaars niets meer met zekerheid weet dan de namen. Ja, zelfs de namen van ontelbaar velen zijn niet eenmaal bewaard. Heeft men deze allen voor *geloovigen* te houden? Met het oog op den gewonen toestand der Kerk en gedachtig aan het „*velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren*" van Matth. XXII : 14 komt men tot het besluit, dat

[1]) *M.* blz 98.
[2]) *M.* blz. 99.
[3]) Idem.
[4]) *M.* blz. 99.

„de meeste alleen uit een volkomen overtuiging van de waarheid des Euangeliums, zonder het waar zaligmakende geloof te bezitten, den marteldood voor het leven verkoren hebben, en dus ontbloot zyn geweest van het voornaamste, het welk vereischt wordt om een Martelaar voor den Heere te zyn" [1]).

De geschiedenis wordt hier weder door den schrijver te hulp geroepen. -- Nevens de laatstbedoelden worden dezulken niet voorbijgezien, die niet zoozeer vrijwillig dan wel eigenwillig, uit „*Enthusiastery* of Geestdryvery" [2]) en zonder daartoe geroepen te zijn zich ten doode hebben gewijd. Met nadruk wordt hier het gedrag van die Christenen afgekeurd, welke hunnen vervolgers opzochten, hetgeen slechts dan geoorloofd mag heeten, wanneer eene bijzondere Goddelijke vermaning daartoe aanleiding gaf [3]). Zoo is het ook slechts in enkele gevallen verdedigbaar zich ongedwongen in vijandelijke handen over te geven.

Gelijk het eerste Martelaarschap op het grondbeginsel des geloofs is gegrond, zoo is hare bedoeling Gods eer. En hoevelen vallen dan wederom niet uit de rij der Martelaars weg, die uit bijoogmerken of verkeerde inzichten, strijdig met die eer, zich om het leven hebben laten brengen! Want groot is het aantal van hen, die blijkens hunne uitspraken het Martelaarschap beslist *verdienstelijk* achtten of ernaar stonden uit laakbare, zij het ook verklaarbare eerzucht, of daarbij uitsluitend zagen op de *vergelding des loons*, opgevat in anti-bijbelschen zin. En wat nu de *wijze* betreft, waarop door degenen, die men Martelaars noemt, de dood ondergaan is, het blijkt, dat deze bij velen den toets van I Petri IV : 19 [4]) niet kan doorstaan; de liefde tot den naaste. hier vereischt en in I Cor. XIII 4—7 in hare kenmerken beschreven, moge bij niet weinigen

---

[1]) *M.* blz. 105, 106.

[2]) *M.* blz. 113.

[3]) Zooals bij den Apostel Paulus (Hand. XXI vs. 11--14). In het algemeen zij men echter gedachtig aan den raad, den Twaalven gegeven: „Wanneer zij u in deze stad vervolgen, vliedt in de andere." (Matth. X : 23*a*).

[4]) „Zoo dan die lijden naar den wil Gods, dat zij hunne zielen (Hem) als den getrouwen Schepper bevelen met weldoen."

ten klaarste gebleken zijn, anderen hebben in hun lijden door uitingen van spot en woede getoond, dat zij haar volkomen misten. Zoo kan zelfs een „begenadigd Christen" den zoogenaamden Marteldood sterven op dusdanige wijze, dat hij het karakter van een „*Martelaar voor den Heere*" [1]) erbij inboet, ook al vervalt hij daarom niet van Gods gunst, die hem, om Christus' wille, ook de zonden in zijn uiterste begaan kwijtscheldt, gelijk Hij hem zijne dagelijksche zonden vergeeft. Is hiermede de eigenlijke *Verhandeling* ten einde, Hofstede voegt er nog een *Aanhangsel* [2]) aan toe, waarin hij op een tweetal punten een korte, maar krachtige polemiek voert tegen den Geschiedschrijver Lieuwe van Aitzema. Deze had nl. getracht Keizer Karel en Koning Filips van geloofsvervolging vrij te pleiten door de bewering [3]), dat hunne plakkaten slechts vermaningen zouden geweest zijn om het land te verlaten, indien men zich met het Roomsch geloof niet vereenigen kon, en dat er dientengevolge straf voltrokken werd niet om het belijden van een ander geloof, maar om het overtreden der Plakkaten [4]). Hiermede nu is volgens Hofstede zoowel de inhoud dier Plakkaten — zelfs van het meest gematigde onder deze — in strijd, als het feit, dat men niemand het vluchten vergunde, ja zelfs de vluchtelingen achterna haalde, indaagde, en bij weigering van verschijning in hunne personen en goederen veroordeelde. Voorts beging van Aitzema

---

[1]) *M* blz. 152.

[2]) *M.* blz. 154—162.

[3]) *Zaken van Staat en Oorlog*, XIIde Deel, blz. 807, 808 Gedr. in 4°. 's-Hage. 1668, of Vde Deel, blz. 1032. Gedr. in fol. 's-Hage. 1670. —. Reeds te voren (*M.* blz. 112*a*) maakte Hofstede met verontwaardiging van dit gevoelen gewag, met verwijzing naar het *Aanhangsel*.

[4]) Eene dergelijke (strekking) bleek ook de strekking te zijn van de stelling in het negende hoofdstuk van Voltaire's *Traité sur la Tolérance*, (Publié depuis peu sans lieu & année d'impression), waarin geponeerd wordt, dat de onbedachtzame ijver der eerste Christenen waarschijnlijk de bronader is geweest van alle vervolgingen, die door de Keizers over hen kwamen. Ook tegen deze gedachten van den vermaarden Franschman treedt Hofstede in scherp verzet in zijne. *Nalezingen van de Verhandelinge over het klein getal der Egte Martelaars*, blz. 169—171.

naar zijn oordeel een' misslag door het aantal der bij de bedoelde gelegenheid gevallen slachtoffers te willen verkleinen[1]). Had de Hertog van Alva bij zijn vertrek naar Duitschland er zich op beroemd „achttienduizend ketters en rebellen door beuls handen omgebragt te hebben", dit getal verdient inplaats van te worden verkleind, meer dan verdubbeld te worden, om der waarheid getrouw te zijn. Uit den 16den der *Brieven van advertissement of waarschouwing, geschreven in het jaar 1577. aan den Edeldom en andere Gedeputeerde van de Generale Staten van de Nederlanden door een Dienaar van den Heere Don Jan van Oostenrijk*, blijkt immers, dat Alva, de Nederlanden verlatende, „meer dan veertig duizend mannen" had doen sterven. — Behalve eenige toelichtingen van verschillende plaatsen in zijne *Verhandeling*, in den vorm van *Nalezingen* [2]), komt Hofstede in den derden bundel zijner *Byzonderheden over de Heilige Schrift* er nog op terug naar aanleiding van uitspraken van deïstische zijde, die getuigden van geringschatting van de echte Martelaars, en tevens in antwoord op hem toegezonden brieven betreffende sommige punten zijner *Verhandeling* [3]).

Hadden reeds anderen vóór hem hunne gedachten over het Martelaarschap kenbaar gemaakt [4]), Hofstede meent den juisten middelweg te bewandelen, door het getal der Martelaars aan geen van beide zijden te overdrijven. Al is de maatstaf, dien hij hier aanlegt, gestreng, toch kan van deze zijne *Verhandeling* gelden hetgeen van zijne *Byzonderheden over de Heilige Schrift* in het algemeen werd getuigd [5]), dat „alles met die onzydigheid en gematigdheid" is gesteld, „die klaar

[1]) a. w. blz. 472, 473 van den druk in 4°. IIIde Dl. blz. 1234, 1235 van den Druk in fol.

[2]) *M.* blz. 163—182.

[3]) Vgl. *Register der Voornaamste Zaken* achter IIIde Dl. op *Martelaars.*

[4]) Vgl. *M.* blz. 65.

[5]) *Boekz. der Gel. Wer.* Aug. 1768, blz. 143.

doet zien, dat het den Godvrugtigen schryver niet om het doordringen van zyn byzonder gevoelen, maar om de waarheid te doen is." Zijn kerkelijk standpunt blijkt duidelijk belijnd, maar ruim. Zelf waar er aanleiding toe bestaat voor zijne overeenstemming met de belijdenis der Gereformeerde Kerk uitkomend [1]), erkent hij volgaarne, dat er Martelaars onder de Doopsgezinden en andere Christenbelijders geweest zijn, die schoon ten opzichte van den „kinderdoop", de „menschwording van den Zone Gods" [2]) en andere punten „wanbegrippen" koesterend, toch vaak „in hun leven en sterven getoond hebben, dat zy met *vuur en geest* gedoopt waren" [3]).

Evenals bij zijne Schriftstudiën zien wij Hofstede ook hier weder verwijzen naar schrijvers, die allerminst met hem eensgeestes kunnen heeten. G. Brandt's *Historie der Reformatie* behoort tot de bronnen, die hij herhaaldelijk noemt, terwijl uitspraken van geleerden als Phil. van Limborch e. a met instemming door hem in herinnering worden gebracht.

Slaan wij thans nog eenmaal op de meer dan 1600 bladzijden, die het geheel der *Byzonderheden over de Heilige Schrift* vormen, het oog, dan achten wij het alleszins verklaarbaar, dat men den auteur daarvan een „theologant van geene geringe kennis" genoemd heeft [4]). Bevat de gansche inhoud dezer drie

---

[1]) Zoo ontkent hij met beslistheid in haren geest de mogelijkheid van „afval der heiligen". (*M.* blz. 93, 152, 153).

[2]) Omtrent dit stuk, dat intusschen bij Hofstede volgens zijne eigen verklaring — „zwaarder weegt dan het verschil over den Doop", zou men naar zijne meening van weerskanten bij Gereformeerden en Doopsgezinden „verdraagsaamheid" kunnen oefenen. (*M.* blz. 59*c*). Dat hij het stuk van den kinderdoop hier den voorrang geeft, komt dáár vandaan, dat het, ofschoon het hemzelf „niet wezendlyk genoeg" dunkt „om uit dien hoofde van elkander verwyderd te blyven" (*M.* blz. 59*b*), „egter door de meeste der Mennoniten van zoo veel gewigt geoordeelt wordt, ook met betrekking tot het Martelaarschap", dat van Braght in zijn *Martelaars-Spiegel der Doopsgezinden* het zelfs heeft voorgesteld, alsof de beste Martelaars uit de eerste tijden des Christendoms op dit punt van dezelfde gevoelens geweest waren als later de Doopsgezinden.

[3]) *M.* blz. 58, 59.

[4]) B. Glasius *Godgeleerd Nederland.* Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden. II. 's-Hertogenbosch, 1853, blz. 124, 125.

bundels „een' schat van kennis, welke verbaast" [1]), vooral leggen daarvan de zeer talrijke aanteekeningen aan den voet der bladzijden getuigenis af, die te welsprekender worden, wanneer wij Hofstede hooren verklaren [2]), dat hij *àlle* door hem genoemde plaatsen zelf nagezien heeft. Ontegenzeglijk pleit dit ook voor den ernst, die hem bij zijn' wetenschappelijken arbeid bezielde. Daarbij is echter terecht door een zijner recensenten de opmerking gemaakt [3]), dat „eene ongemeen wel gestoffeerde Boekery" hem bij zijne studiën zal hebben ten dienste gestaan, „welk geluk aan allen, schoon ook lievhebbers der goede letteren, niet gebeuren mag." Van andere zijde wordt deze mededeeling of onderstelling aangaande Hofstede's boekenrijkdom bevestigd. Zekere ter Hofstede, die in 1769 eene verhandeling [4]) uitgaf, opgedragen aan Hofstede, dien hij van nabij kende, [5]) gewaagt daarin van diens „zeer aanzienlyke Boekverzamelinge", waarin zich „zulk eene menigte uitmuntende en doorgeleerde Schryveren" bevond. Een sprekender getuigenis: In zijne *Reize door Europa en het Oosten* [6]) deelt de Zweed J. J. Björnstähl mede, dat hij en zijn reisgenoot de baron Rudbeck den 23sten van Lentemáand 1775 tijdens hun verblijf te Rotterdam ten huize van Hofstede „verscheiden zeldzaame boeken" [7]) zagen. Wie dan ook den

---

[1]) Collot d'Escury, a. w. blz. 169.

[2]) Zie boven blz. 141, 142.

[3]) *De Republyk der Geleerden*. July en Aug. 1766, blz. 24.

[4]) *De Natuurlyke Godtgeleertheit, in derzelver onvolkomenheit, vertoont* enz., (vgl. onder Bijlagen A.), *Opdragt*, pag. XII.

[5]) De naam Ter Hofstede was geen schuilnaam, maar werd gedragen door een godsdienstonderwijzer of catechiseermeester (?) te Rotterdam.

[6]) Vijfde Deel. Bevattende het dagboek der reize door Zwitserland, Duitschland, Holland en Engeland. Utrecht. MDCCLXXXIII, blz. 476.

[7]) Na enkele van deze genoemd te hebben vervolgt Björnstähl aldus: „Hy (Hofstede) bezit ook eene verzameling van handschriften, waaronder eene *collectie* van oorspronglyke brieven van Melanchthon, Anna Maria Schuurman, en anderen, gevonden word; een Grieksche brief van Melanchthon aan den beroemden Lasky is van eenen zeer merkwaardigen inhoud; Anna Maria Schuurman heeft een *Prosopopeë* op, Gustaaf Adolf, in het Fransch en Latyn, gemaakt, welke wy afschréven. Zo namen wy ook een afschrift van de Opdragt aan de koningin Christina, die Daniel Heinsius in zyne *Exercitationes*

catalogus van Hofstede's boekerij, na zijnen dood verkocht[1]), doorbladert, verbaast zich niet, dat die bibliotheek ook elders gunstig bekend stond.

Aan den rijken, belangwekkenden inhoud van de *Byzonderheden over de Heilige Schrift* beantwoordt de vorm. Deze studiën geven bij al haren wetenschappelijken inhoud en hare degelijkheid nergens den indruk van dorheid. „Eleganti stylo et varia se commendant eruditione" [2]), zoo mag het in één adem heeten. De waarde van het geheel wordt verhoogd door nauwkeurige registers van personen en zaken aan ieder deel toegevoegd [3]). Mocht men het al in een enkel opzicht betreuren, dat in dit drietal bundels geen systematisch geheel wordt geboden, men bedenke, dat een dergelijk werk zich daartoe niet leende, en mocht men geneigd zijn den beoordeelaar [4]) gelijk

---

sacrae ad novum Testamentum (Lugduni Batavorum 1639 in folio), eigenhandig geschreven heeft; men vind in dit boek nog wel eene andere opdragt aan de Staaten van Holland en Westfriesland; maar in het exemplaar, dat wy hier zagen, staan op het eerste schoone blad vóór den titel de volgende woorden met gebroken schrift (fractuurschrift): *Serenissimae Potentissimaeque Heroinae ac Dominae, Dominae Christianae D. G. Suecorum Gothorum Vandalorumque Reginae Gustavi Magni Maximi post memoriam omnium Principis expressae ad vivum imagini Augustae nuper ac in posterum, quod vovemus semper victrici submisse offert exhibetque humillimus Majestatis ejus Cliens Daniel Heinsius;* dit fraai, der dogter van den grooten Gustaaf Adolf waardig, opschrift schynt duidelyk genoeg te kennen te géven, dat dit boek aan de koningin Christina zelve toebehoord heeft; waaruit men tevens kan zien, hoe boeken, voornaamlyk die, welken deze geleerde koningin, wier voorbeeld zy gevolgd hebben, bezéten heeft, in de wereld omzwerven."

[1]) Een exemplaar van dien catalogus, behalve eene zeldzame collectie dissertaties en oraties op verschillend gebied, 4892 nummers bevattend, is mijn eigendom. (*Bibliotheca Hofstediana, sive Catalogus Librorum Bibliotheca Instructissimae, quam sibi collegerat Vir Clarissimus ac Plurimum Venerandus Petrus Hofstede etc. Quorum publice fiet Auctio in aedibus Defuncti Die XXIII Julii & seqq. A. 1804. Rotterdam.* 1804). Zijne bibliotheek bracht dan ook de niet geringe som op van *f* 13,877.15.

[2]) *Bibliotheca Hagana Historico-Philologico-Theologica ad continuationem Bibliotheca Bremensis novae constructa.* Classis Quartae, Fasciculus Primus. Amstelodami & Lugduni Batavorum. MDCCLXXI, pag. 200.

[3]) Deze zijn van de hand van G. Arrenberg, Predikant te Giessen. (Vgl. Voorr. Deel Dl. I, pag. XXVI).

[4]) Zie de recensie in de *Vaderlandsche Letter-oefeningen* VIde Dl., Iste Stuk. Amst. MDCCLXVI, blz. 429—434.

te geven. die onderstelt. dat er lezers kunnen zijn, die „de uitleggingen van zyn Eerwaarden niet altoos even bondig vinden, 't geen men niet wel kan verwachten in 't behandelen van duistere stoffen", men zal hem moeten toegeven, dat die uitleggingen „over 't algemeen nieuw" waren „of op eene nieuwe wyze behandelt en vernuftig voorgedragen."

HOOFDSTUK II.

Hofstede in het geschil naar aanleiding van den Belisarius van Marmontel.

Oogstte Hofstede als schrijver van de *Byzonderheden over de Heilige Schrift* algemeen lof in, geenszins was dit het geval, toen hij in 1769 aanleiding gaf tot een conflict, dat hier te lande de gemoederen van zeer velen beroerd heeft. In Frankrijk, waar het Deïsme in die dagen zoo vruchtbaren bodem vond, had het zijn' oorsprong. Te Parijs toch verscheen in het jaar 1767 van de hand van Jean François de Marmontel, lid der Académie française, bewonderaar van Voltaire, een staatkundige roman, *Bélisaire* getiteld, die, ofschoon blijkbaar zonder polemische strekking, een' heftigen en verreikenden strijd ten gevolge had. Als literarisch product is de genoemde roman verschillend beoordeeld. Is de benaming „poëme en prose" [1]) erop toegepast, de qualificatie van „insipide roman" [2]) is er evenmin aan onthouden Minder evenwel om hare artistieke waarde, dan om zekere stellingen, erin verkondigd, en vooral om hare algemeene strekking trok het boek spoedig allerwegen in Europa de aandacht.

Wat den inhoud betreft, Belisarius, veldheer onder

---

[1]) Aldus Gustave Lanson *Histoire de la Littérature française.* Deuxième édition revue et corrigée. Paris 1895. p. 719.

[2]) Eugène Geruzez, *Histoire de la Littérature française depuis ses origines, jusqu'à la révolution.* Tome second. Paris. 1861. p. 430. Volgens dezen schrijver wordt Marmontel vooral om zijn *Bélisaire* een „prosateur élégant" genoemd, ofschoon hem terzelfder plaatse de titel „écrivain supérieur" wordt ontzegd. Lanson (t. a. p.) gewaagt in overeenstemming met dit laatste van „l'universel et médiocre Marmontel, l'auteur de Bélisaire."

keizer Justinianus, is de hoofdpersoon van het verhaal. Uitblinkend in trouw, in moed, in liefde voor zijn vaderland, behaalt hij in den oorlog zege op zege. Doch verraad van naijverigen brengt hem in ongenade bij zijn' vorstelijken gebieder, die hem gevangen doet nemen. Een volksoproer is de aanleiding, waardoor hij de vrijheid weder erlangt, doch niet dan nadat hij op last des keizers van het gezicht is beroofd. Geen zweem van wraak leeft echter in het hart des mishandelden; voor wie hem verongelijkten zoekt hij zelfs naar verontschuldigingen. Op het vernemen hiervan gevoelt zich Justinianus getroffen en zoekt een onderhoud met Belisarius. De gesprekken, bij die gelegenheid gevoerd, vormen een belangrijk deel van den roman. Den miskenden held worden verheven gevoelens van liefde en humaniteit in den mond gelegd. Het 15de hoofdstuk, waarin de hoofdpersoon zijne voorstelling aangaande God weergeeft en voor godsdienstvrijheid pleit, bevat evenwel uitspraken, die niet nalieten veler verontwaardiging op te wekken. In hoofdzaak komen deze hierop neder, dat de deugd, in oprechtheid betracht, in staat is, den menschen, onverschillig welke geloofsbelijdenis zij toegedaan zijn, der hemelsche gelukzaligheid deelachtig te maken. Na eene korte beschrijving van het hof van Titus, van Trajanus, van de Antoninen, gelijk zich de schrijver dat voorstelt, vervolgt deze aldus: „La cour de celui, qui m'attend, sera infiniment plus auguste et plus belle. Elle sera composée de ces Titus, de ces Trajan, de ces Antonins, qui ont fait les délices du monde. C'est avec eux, et tous les gens de bien, de tous les pays et de tous les âges, que le pauvre aveugle Bélisaire se trouvera devant le trône du Dieu juste et bon" [1]). Zoo heet het ook in dienzelfden geest: „Je ne puis me résoudre à croire qu'entre mon âme et celle d'Aristide, de Marc Aurèle et de Caton, il y ait un éternel abîme et si je le croyais, je sens que j'en aimerais moins l'Etre excellent

[1]) De Marmontel *Oeuvres Choisies*. Paris 1825. V. *Bélisaire*. p. 159.

qui nous a faits" [1]). Wie alzoo buiten het licht der Openbaring leefden, acht Marmontel daarom niet van de zaligheid uitgesloten. Hij laat daarbij zijn' held in dezen trant redeneeren: „Dieu nous a donné deux guides, qui doivent être d'accord ensemble, la lumière de la foi et celle du sentiment. Ce qu'un sentiment naturel et irrésistible nous assure, la foi ne peut le désavouer. La révélation n'est que le supplement de la conscience: c'est la même voix qui se fait entendre du haut du ciel et du fond de mon âme" [2]). „Je reconnais" — zoo vervolgt straks [3]) de Roomsch-Katholieke schrijver — „qu'il y a des vérités, qui intéressent les moeurs, mais observez que Dieu en a fait des vérités de sentiment, dont aucun homme sensé ne doute. Au lieu que les vérités mystérieuses et qui ont besoin d'être révélées, ne tiennent point à la morale. Examinez-les bien: Dieu les a détachées de la chaîne de nos devoirs, afin que, sans la révélation, il y eut partout d'honnêtes gens." Eene volstrekte onpartijdigheid van den vorst ten opzichte van het verschillend geloof zijner onderdanen wordt voorts met kracht in ditzelfde 15de hoofdstuk door den romanheld bepleit.

Groot was de bijval, die het boek ten deel viel. Alleen in 1767 werd het te Parijs nog driemaal herdrukt. Wat nog meer zegt: „'t werkje doorvloog heel Europa" [4]) Te Amsterdam werd het in hetzelfde jaar, waarin het verschenen was, in het Fransch gedrukt, het daaropvolgend jaar in eene Nederduitsche vertaling. Op last van Ruslands keizerin werd de *Bélisaire* in hare taal overgezet [5]), terwijl ook vertalingen verschenen in het Duitsch, Engelsch, Zweedsch, Hongaarsch,

---

[1]) a w. p. 160.

[2]) a. w. p. 161.

[3]) a. w. p. 164.

[4]) *Boekz. der Gel. Wer.* van Febr. 1769, blz. 161.

[5]) Volgens de *Boekz. der Gel. Wer.* t. a. p. zou de „Czarin van Moscoviën zelve met haar Hofgezin dat Boek in haare sprake overgegooten" hebben.

Poolsch en Nieuwgrieksch [1]). Buitendien mocht de schrijver de betuiging van hooge ingenomenheid met zijn' roman ontvangen van de keizerin van Rusland, den koning van Polen, de koningin en den kroonprins van Zweden en andere hooggeplaatsten. Dat een werk als *Bélisaire* van zekere zijde ook heftige tegenspraak verwekte, kan niemand verwonderen. Een keizer als Justinianus in een min gunstig daglicht gesteld, diens ijver voor het rechtzinnig geloof, diens optreden tegen de ketters afgekeurd te zien — reeds dit was genoeg, om veroordeelende stemmen in het kamp der Roomsch-Katholieke Kerk te doen opgaan. De ingang, dien Marmontel met zijne theorieën aan verschillende zijden scheen te vinden, drong zijne tegenstanders te meer tot eene publieke verdediging van het kerkelijk geloof. Nadat reeds een enkel strijdschrift uiting had gegeven aan de ontevredenheid tegen den bewusten roman [2]), hield ook de *Sorbonne* zich met een onderzoek ervan bezig. Met niet minder dan 37 stellingen daarin bleek zij het oneens te zijn. De spot bleef niet achterwege. Voltaire nam het op voor zijnen bewonderaar Marmontel [3]). Van dien spot getuigde ook het in 1769 in het Hollandsch vertaalde geschrift: *Les 37 vérités opposées aux 37 Impiétés de Bélisaire par un Bachelier Ubiquiste* [4]), waarin tegenover de afgekeurde stellingen even zoovele van tegenovergestelde strekking werden

---

[1]) In het genoemde maandschrift (t. a. p.) vindt men zelfs het volgende bericht: „Zo het verhaal vast gaat, zullen de *Arabiërs* ook binnen kort, eene vertaaling er van ontfangen." Vgl. ook Hofstede *De Belisarius van den Heer Marmontel beoordeeld*, enz., blz. 273.

[2]) Over het conflict, naar aanleiding van den *Belisarius* in Frankrijk ontstaan, en de geschriften, bij die gelegenheid aldaar verschenen, wordt men uitvoerig ingelicht door H. Ph. K. Henke, *Kirchengeschichte des achtzehntes Jahrhunderts.* Zweyter Theil (*Allgemeine Geschichte der Christlichen Kirche nach der Zeitfolge.* Sechster Theil. Braunschweig 1804). S 300—310. Voorts door J. Duvernet *Histoire de la Sorbonne. Dans laquelle on voit l'influence de la Théologie sur l'ordre social.* Paris 1791. Tome Second, p. 263—272.

[3]) Vgl. Henke t. a. p.

[4]) Verschenen in 1767. De Hollandsche vertaling droeg tot opschrift *De zeven en dertig waarheden van den Sorbonne Gesteld tegens over de zeven en dertig Gods-lasteringen van den Belisarius. Door den Heere de*

geplaatst, die rechtzinnig moesten heeten, maar niet zelden verregaande ongerijmdheden bevatten [1]). De *Sorbonne* achtte het intusschen haar plicht tot eene openlijke en beredeneerde veroordeeling over te gaan van hetgeen zij in den roman gevaarlijk achtte en besloot daartoe den 26sten Juni 1767. Deze veroordeeling beperkte zich tot 15 stellingen van Marmontel, die getoetst en verworpen werden. Bijna een jaar later werd het oordeel der Sorbonne gepubliceerd [2]). Deze legt er den nadruk op, dat de stellingen, die Marmontel zijnen Belisarius verkondigen doet, in strijd zijn met de uitspraken der Heilige Schrift, dat zij ketterij ademen, de geheel eenige waarde der Christelijke Openbaring miskennen, terwijl zij zelfs vaak onderling met elkander niet overeenstemmen. Ook de Aartsbisschop van Parijs meende niet langer te mogen stilzwijgen, maar gaf in 1768 uit zijn *Mandement, portant condamnation d'un livre, qui a pour titre: Belisaire etc.* [3]), waarin hij eveneens de leeringen van Marmontel aan eene ernstige critiek onderwierp. Immers diens stelregelen hadden, ook volgens dezen beoordeelaar, vooral ten doel de voorstelling aannemelijk te maken, alsof men zalig kon worden zonder geloof, door deugden van louter Heidenschen aard, en alsof

---

Marmontel. Uit het Frans vertaald door Eusebius Philalethes. Amsterdam. MDCCLXIX. Volgens Henke (t. a. p.) heeft men wellicht Voltaire te houden voor den auteur van deze stekelige satyre.

[1]) Bijv. tegenover stelling XXXIV, door de Sorbonne veroordeeld, bevattende de volgende woorden (Holl. vert. blz. 32, 33): „De waarheid schijnt door haar eigen licht; en men kan de geesten niet door de vlam der houtstapels verlichten", wordt hier de volgende stelling der Godgeleerde faculteit in den mond gelegd: „De waarheid schijnt niet door haar eigen licht; en men kan de geesten met de vlam der houtstapels verlichten."

[2]) *Censure de la Faculté de Théologie de Paris, contre le livre, qui a pour titre: Bélisaire etc.* Het verscheen in het Latijn en Fransch.

Deze laatste mededeeling, volgens welke de *Censure* in 1768 verscheen, is ontleend aan Henke (t. a. p.). Hofstede (a. w. blz. 254) voegt aan den titel het jaartal 1767 toe. Vermoedelijk bedoelt hij hier het jaar, waarin de *Censure* werd opgesteld.

[3]) Van dit stuk, den 24sten Januari gedateerd, zag in 1769 eene Hollandsche vertaling het licht onder den titel: *Mandement of Bevelschrift van mijnen Heer den Aartsbisschop van Parijs, Behelzende de Verôordeeling van een Boek, voerende ten Tytel: Belisarius*, enz.

de Vorsten ieder hadden te dulden, die tegen de natuurwet niet zondigde [1]). De Aartsbisschop herinnert eraan hoe „de ketter Zwinglius" te voren insgelijks heidenen als Socrates onder de uitverkorenen rekende, en hoe zelfs een Luther toen met alle kracht daartegen opkwam, terwijl eerstgenoemde toch niet zoo ver ging als nu Marmontel, daar hij althans geen vervolgers der Christenen, gelijk Trajanus en Marcus Aurelius, zaligsprak [2]). Groote gevolgen had niettegenstaande dit een en ander de verontwaardiging over Marmontels roman in Frankrijk zelf niet. De auteur verdedigde zich mondeling en schriftelijk bij den Syndicus der *Sorbonne* [3]); verschillende pamfletten zagen nog het licht; doch daarmede was de zaak geëindigd. Niet alzoo in Holland. Hier toch ontstond naar aanleiding van den roman *Belisarius* een geschil, dat grooter afmeting aannam, en duurzamer bleek in zijne gevolgen; dit laatste ook ten aanzien van Hofstede's kerkelijk standpunt.

Wat de Roomsch-Katholieke godgeleerden in Frankrijk ontstemd had, prikkelde ook hier te lande tot verzet van Gereformeerde zijde. De eerste, die er zijne bezwaren tegen den geruchtmakenden roman kenbaar maakte, was Hofstede. De Nederlandsche vertaling, die van *Belisarius* verschenen was en die z. i. maar al te veel opgang maakte [4]), deed hem besluiten tot het opstellen van eene critiek, die hij in 1769 te Rotterdam

[1]) Holl. vert. blz. 5, 6.

[2]) Holl. vert. blz. 16. — Het geheele werk wordt door den Aartsbisschop veroordeeld „als bevattende voorstellingen, die valsch, bedriegelijk, ligtvaardig, voor het gezag der Kerke en dat der Opperheeren beledigend, mitsgaders aanstootelyk, goddeloos, en dwalende zyn, kettery en al wat kettersch is opgevende." (blz. 91).

[3]) Van den brief, waarin Marmontel zich schriftelijk bij den Syndicus verantwoordt, verscheen in 1769 (van de hand van R. M. van Goens) eene Hollandsche vertaling, welhaast door een' tweeden druk gevolgd onder den titel *Brief van den Heer Marmontel, ter verdediging van zynen Belisarius. Benevens eene Missive*, enz. (zie den titel voluit Bijlage A).

[4]) Zoo verklaart Hofstede zelf in zijn *breedvoerige Voorreden* op de in 1770 verschenen vertaling van J. J. Zimmerman's werk *De Voortreffelykheid des Christelyken Godsdienst, vergeleken met de Philosophie van Socrates*, p. CXCVIII, (vgl. Bijlage A).

het licht deed zien onder den titel *De Belisarius van den Heer Marmontel beoordeeld, en de kwade zeden der vermaardste Heidenen aangetoond, ten bewyze hoe onbedagtsaam men deselve om hunne deugdsaamheid verhemeld heeft* [1]). Met een vers van den auteur is het werk opgedragen „aan Hare Koninglyke Hoogheid Mevrouwe Frederica Sophia Wilhelmina, Geboren Princesse van Pruissen; Princesse van Orange en Nassau, enz. enz. enz." Na eene zaakkundige beschouwing over romans in het algemeen, toetst Hofstede [2]) wat Marmontel van de geschiedenis van Belisarius gemaakt heeft aan de zuivere historie dienaangaande volgens de algemeen als echt erkende geschriften van Procopius. Dat de romanschrijver de *Geheime Historie* van laatstgenoemde, waarin *Belisarius* in minder gunstig licht verschijnt, als een onecht stuk niet gebezigd heeft bij de samenstelling van zijn werk, stond hem vrij; redenen behoefde hij daartoe niet op te geven; nu hij dit wèl deed, blijken ze echter gewogen te licht. Geenszins verwijt Hofstede den Franschman, dat deze op punten van gewicht van de werkelijkheid is afgeweken, hetgeen in een dergelijken roman zelfs geoorloofd mag heeten, maar dat Marmontel niettemin verklaarde slechts in kleinigheden de ware historie te hebben verlaten, was onvoorzichtig. Behoort een historische roman tegen de waarschijnlijkheid niet al te zeer te strijden, in dit verhaal springen verscheiden bijzonderheden in het oog, die met dien regel niet overeenstemmen.

Zoo gaat de criticus voort het voorwerp van zijn onderzoek — wat de literarische waarde ervan betreft — te beschouwen, waar hij kan prijzend — en hij doet het onbewimpeld —, waar hij dit noodig acht afkeurend, en hij betoont door de wijze, waarop hij hierbij te werk gaat, zich een' man van letterkundige kennis en smaak. Wat den lezer hier opvalt zijn de aanmerkingen, die worden gemaakt op de Fransche literatuur

---

[1]) Nog in datzelfde jaar verscheen er eene Hoogduitsche overzetting van.
[2]) Hfdst. III, IV.

en Fransche eigenaardigheden in het algemeen. Zoo verwijt Hofstede Marmontel's landgenooten hunne inbeelding, waardoor zij meenen boven alle andere volken in allerlei takken van wetenschap uit te munten. „Te vergeefs hebben de geleerden hen van die verregaande eigenliefde zoeken te genezen" voegt hij eraan toe [1]). Elders weer [2]) doet hij de volgende weinig complimenteuse uitspraak: „Gelukt het den Franschen zich zoo wel van de *mode* in de geleerde weereld meester te maken, als zy de opperheerschappy in de beschaafde weereld hebben weten te verkrygen, het zal binnen kort met alle wezendlyke geleerdheid gedaan zyn". Bij herhaling blijkt hier dat Hofstede in geen enkel opzicht van Frankrijk heil wachtte. Toch verlieze men niet uit het oog, dat hij evenmin schroomt onbewimpeld de groote verdiensten dierzelfde Franschen te erkennen op het gebied der welsprekendheid. „De Regeer-, Staat- en Krygskunde, die zich in het elfde Hoofdstuk opdoet, is" — zoo heet het verder [3]) — „inzonderheid voortreflyk en van de fynste soort"; alleen wordt betreurd, dat Marmontel „zig nergens over den koophandel uitlaat" [4]). De zedelijke beginselen in den roman *Belisarius*, en, ook al schijnen ze „somwylen te *reklyk*" [5]), toch „de rechtvaardigheid, opregtheid, matigheid, dapperheid, edelmoedigheid, goedertierenheid, mildheid, barmhartigheid, lydsaamheid en liefde tot den naasten, worden in dit werk zoo bevallig geschilderd, dat men slegts oogen behoeft te hebben, om 'er op te verlieven" [6]).

Eene verwijzing volgt naar het bekende 15de Hoofdstuk,

---

[1]) Hofstede, a. w. blz. 56. Verwezen wordt hier naar JOH. FRED. CRAMERUS in *Vindiciis nominis Germanici contra quosdam obtrectatores Gallos.* Edit. *Berolin.* 1694 & JOH. FEUSTELLUS in *Scediasmate de Eruditorum German. vitis, iniquis Gallorum censuris opposito* Edit. *Lips.* 1707.

[2]) a. w. blz. 62.

[3]) a. w. blz. 66.

[4]) a. w. blz. 67.

[5]) a. w. blz. 71.

[6]) a. w. blz. 70.

waarin Marmontels „Godsgeleerdheid" aan het licht treedt. Hofstede doet niet veel meer dan des auteurs gevoelens dienaangaande in hoofdzaak refereeren. „Een onrecht" noemt hij het, wanneer men den schrijver van *Belisarius* „van Atheïstery verdenkt" [1]). Na aan verschillende geleerden herinnerd te hebben, die aan eene dergelijke onrechtvaardige beoordeeling hebben blootgestaan, vervolgt hij met het oog op Marmontel aldus: „Meermalen heeft men zijn Belisarius, in ons land, voor een Atheïstisch boek uitgekreten, onder welken tytel het zelfs zyne vervolgers in Frankryk niet hebben durven aanklagen. Ik ben bly, dat myn gezigtzenuwen van een ander maaksel zyn, en dat ik ten dezen opzigte minder zie dan velen. De Heer Marmontel erkent duidlyk een Opperwezen, onderscheiden van de stof, en gelooft niet alleen een staat van vergelding voor de vrome na dit leven, maar vindt daar ook zyne vertroosting in" [2]). Mocht men verder den romanschrijver ten laste leggen, de leer van de vernietiging der goddeloozen hiernamaals te huldigen, daar hij niet verklaart, waar de boozen zich na dit leven zullen bevinden, indien zij — gelijk gereedelijk door hem wordt erkend [3]) — „niet voor den troon van God zullen zyn", dan bedenke men, dat hij elders gewaagt van *duivelen* en dezen aanmerkt als *uitvoerders der Goddelijke wraak in de hel* [4]). Nog eer zou men ertoe kunnen komen den auteur tot een' Sociniaan te maken, dan hem voor een Atheïst te houden. Misschien werpt men hem deze laatste beschuldiging voor, omdat hij een *mundus optimus* schijnt te stellen [5]). Nu kunnen uit die stelling gevolgtrekkingen afgeleid worden ten nadeele van Gods hoogste vrijheid en oneindige wijsheid, ja zelfs kan men daardoor verleid worden

---

[1]) a. w. blz. 77.

[2]) blz. 78.

[3]) *Bélisaire* in de boven aangehaalde editie p. 160. Holl. vert. (V.) blz. 278, 281.

[4]) a. w. p. 165, V. blz. 290.

[5]) a. w. p. 163, V. blz. 286.

tot een pleidooi voor de noodzakelijkheid van het kwaad; toch weet Hofstede, dat die gevolgen door de verdedigers van „een beste weereld" gewraakt zijn. Zonder zelf voor de bedoelde stelling het harnas te willen aantrekken, moet hij echter erkennen, „dat het samenstel van een beste weereld, wat het wezendlyke en niet het vormlyke aangaat, lang voor den grooten Leibnitz, door onze eerste Godsgeleerden, Zwinglius, Calvinus, Martyr en meer andere geleerd is" [1]). Wat door verschillenden over de Theodicee van Leibnitz geschreven is [2]), bewijst zelfs, dat het bedoelde gevoelen zeer wel met het supralapsarisme te vereffenen is. Bij dit alles houde men echter in het oog, dat het nog niet eens zeker is, of Marmontel een *mundus optimus* aanneemt, ook al gewaagt hij ervan.

Waar men alzoo ten onrechte den auteur van *Belisarius* Atheïst noemt, bestaat er volgens zijn' criticus wèl aanleiding hem „Naturalistery" toe te schrijven, mits men hier „Philosophische" en „Theologische Naturalistery" van elkander onderscheide. „Een Philosophische Naturalist is zulk een, die alleen den Natuurlyken Godsdienst voor waaragtig houdt. Een Theologische Naturalist daarentegen erkent de waarheid der Openbaring, maar loochent derzelver noodzaaklykheid, bewerende, dat hetgeen de reden van God en Godlyke zaken opgeeft, genoegsaam is tot verkryging der zaligheid" [3]). Marmontel dan is een Naturalist alleen in laatstbedoelden zin. Immers hij erkent eene Openbaring, deze houdende voor de *volmaking der wet van het geweten*, [4]) welke wet bij hem

---

[1]) Hofstede a. w. blz. 80.

[2]) Hofstede noemt hier THUMMIGIUS *De genuina & completa necessarii & contingentis notione* in *Melatemat.* p. 183. seqq. Edit *Brunsr.* 1727. VITUS *Apologie voor het Synode van Dordrecht* II. Deel. § 61. ENGELHART. In *Disputatione Metaphysica*, qua id, quod dubium est in quaestione de creato mundo optimo, illustratur. Edit. *Gron.* 1754.

[3]) Hofstede a. w. blz. 81.

[4]) „La révélation n'est que le supplément de la conscience". *Bél.*, gen. ed. p. 161.

niets anders is dan de rede. Het is voor hem dezelfde stem, zoo verklaart hij zich nader, die zich uit den hemel en in zijn hart doet hooren. Nu belet hem dit wel niet dingen te schrijven, geheel strijdig met de Openbaring, „maar dit strydige schynt hy, by gebrek van Schriftuurlezing, niet te zien" [1]. Achtte Hofstede niet, dat er reeds benamingen genoeg zijn in het rijk der dwaalgeesten, hij zou op Marmontel — nog liever dan den naam van „Theologischen" — dien van „Pelagiaanschen Naturalist" toepassen. De overeenkomst van den Franschen romancier met den Britschen Godgeleerde Pelagius moet bijzonder daarin blijken, dat beiden eene oorspronkelijke verdorvenheid des menschen ontkennen. — Eene grief, die Hofstede voorts tegen Marmontel koestert, bestaat daarin, dat Gods rechtvaardigheid door hem aan Zijne liefde wordt opgeofferd. „'t Is al liefde, liefde, wat, er uit zyn mond ademt, en spreekt hy van de Godlyke rechtvaardigheid, het is meer met betrekking tot het vergeldend dan straffend deel van dezelve" [2]. Wanneer de romanschrijver zijn' held de voorstelling in den mond legt, alsof er zijn, die zich God als een' grimmigen, stuurschen dwingeland verbeelden, die enkel in straffen behagen schept [3], Hem hunne eigen ondeugden toeschrijvende, dan stelt Hofstede hem den eisch eerst de zoodanigen aan te wijzen, en het beter gevormd deel der geestelijkheid zoowel als de geheele wereld zal van zulk eene voorstelling afkeer toonen. Gods toorn, grimmigheid, verbolgenheid en wraak zijn van de gelijknamige menschelijke hartstochten volstrekt onderscheiden. Na Marmontels gevoelen omtrent de zaligheid der Heidenen gerefereerd te hebben verklaart zijn criticus het stootend te achten, dat genoemde auteur den heiligen God vergelijkt bij vorsten, die zelfs

---

[1]) Hofstede a. w. blz. 82.
[2]) Hofstede a. w. blz. 86.
[3]) *Bélisaire*, p. 157, V. blz. 274.

vijandig waren aan den waren godsdienst [1]). Zonder in het minst op de burgerlijke deugden en bekwaamheden der Titussen, Trajanen en Antoninen te willen afdingen, die hij integendeel opsomt, vraagt Hofstede wat dezen daarmede voor God verdienen, en welke ware eer hun daardoor toekomt, daar toch immers die deugden verdwijnen tegenover de groote ondeugden, ja gruwelen, waaraan diezelfde lieden, evenals de in den roman verheven Aristides en de Cato's [2]) zijn schuldig bevonden, en die in aansluiting aan de berichten van min of meer beroemde historieschrijvers in den breede worden aangewezen [3]). Beriep Marmontel zich voor zijne stelling aangaande de zaligheid der Heidenen, die getrouw de natuurwet gevolgd hadden, op de kerkvaders [4]), zijn beoordeelaar vermoedt, dat gedoeld wordt op Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Chrysostomus, enz. Dezen toch hebben „zig over de zaligheid der Heidenen uitgedrukt op een wys, die, zoo al van ongerymdheid en tegenstrydigheid, ten minste van geen onvoorzigtigheid kan vrygepleit worden" [5]). Maar hoe vermogen drie of vier Oudvaders een leerstuk vast te stellen, dat overigens door de geheele Kerk wordt verworpen? Ook uit de geschriften der „Schoolleeraars," op wie de Fransche Academist zich — o wonder! — beroept [6]), kan men, gelijk zijn Hollandsche criticus met beredeneerde aanhalingen poogt aan te toonen, tot de zaligheid der Titussen en dergelijken niet besluiten. Doch zelfs al moest aan den in

[1]) De plaats, waarop Hofstede hier (a. w. blz. 93) doelt, is die, welke hiervoor (blz. 187, 188) is geciteerd: „La cour de celui qui m'attend", etc.

[2]) Hofstede neemt hier de beide meest vermaarde der Porciaansche Cato's, Cato den Oude en Cato den Uticenser, onder handen.

[3]) Hofstede a. w. blz. 95—115.

[4]) *Bélisaire* p. 160, V. blz. 279.

[5]) Hofstede a. w. blz. 116.

[6]) Alleen in den eersten Parijschen druk van *Bélisaire* en in de Nederduitsche vertaling (Amst. 1768) schijnen deze verwijzingen naar „Schoolleeraars" (Suarez, Thomas van Aquino) gevonden te worden (vgl. Hofstede a. w. blz. 118 Aanm.).

de Roomsche Kerk zoo hoog vereerden „H. Thomas" een gansch tegenover gesteld gevoelen worden toegeschreven, dan zou hiermede evenmin nog de leer dier Kerk op dit punt veranderd worden, als men de leer der Gereformeerde Kerk beoordeelen mag naar eene uitspraak van den in haar midden vereerden Zwingli [1]), „waar in hy den allerchristelyksten Koning tot gezelschap in den Hemel belooft, niet alleen de Enochs, de Abrahams, enz., maar ook de Herculessen, de Socratessen, enz., en zoo vele zyner *voorzaten en voorouders, als 'er in den geloove gestorven zyn*" [2]). Hofstede laat voorts de verdediging van „deze onvoorzigtige taal van Zuinglius" aan anderen over, en wil alleen weten van eene zaligheid „*van* en *door* Christus" [3]). Hij herinnert eraan [4]), „dat in het reine Jerusalem niets zal ingaan, dat *onrein is*, en dat *geen afgodendienaar erfnis heeft in het Koningryk van Christus en God*" [5]). „Ik beken" — zoo spreekt hij nader zich uit — „het uitbod van het Euangelium is zoo ruim, dat de poorten des hemels voor de allergodlooste geopend worden, dog niet, dan wanneer zy zig bekeeren en hunne vuile *zonden afwasschen* [6]) *in het bloed des Testaments* [7]), dat door de Helden van den Heer Marmontel *onrein* geacht is."

Zoo is Hofstede genaderd tot de behandeling van wat in het tweede gedeelte van den titel van zijn boek uitgedrukt is. De deugden der Heidensche wijsgeeren — aldus in hoofdzaak zijn verder betoog — werden immer, en niet het minst in des schrijvers dagen, breed uitgemeten om de genoegzaamheid der rede te bewijzen, terwijl dan daartegenover het Christendom

---

[1]) *Expositio Fidei Christianae ad Regem Christianissimum.* Opp. Tom. II. pag. 559. Edit. *Tigur.* 1581.

[2]) Hofstede a. w. blz. 120, 121.

[3]) a. w. blz. 121.

[4]) a. w. blz. 122.

[5]) Eph. V : 5.

[6]) Op. I : 5.

[7]) Hebr. X : 29.

als een broeinest van allerlei ondeugden afgeschilderd werd. Niets van wat men tegen zoo averechtsche voorstelling al inbracht kan den lofredenaars op de zeden der Heidenen zóó den mond snoeren, als het bewijs, dat de Heidensche wijsgeeren, en nog wel de meest geprezenen onder hen in het bijzonder niet eens *uiterlijk* de deugd betracht hebben, gelijk men van Christelijke zijde nog wel toegegeven heeft, maar dat zij, evenals dit te voren van de Titussen, enz is aangewezen, „zigtbaar godloos geweest zyn" [1]). Hofstede acht zich in staat het bewijs daarvan uit een groot aantal door hem van tijd tot tijd verzamelde getuigenissen van Heidensche wijsgeeren en hunne biografen te leveren. Nu Marmontel hem daartoe aanleiding biedt, meent hij, deze gelegenheid aangrijpende, tevens der Kerk te dienen „Ik beloof my zelven" — zoo verklaart hij — „eenigermate des Lezers goedkeuring, om dat dit stuk wel eens ter loops, en als met den vinger is aangeraakt, maar nooit, dat ik weet, op zulk een wyze is uitgewerkt." Aan bepaalde grenzen acht hij zich niet gebonden, daar immers *Belisarius* de verwachting uitspreekt, zich *met alle brave lieden uit alle landen en van alle eeuwen* eenmaal voor Gods troon te zullen bevinden [1]).

Allereerst wordt dan vervolgens een hoofdstuk gewijd aan „de ondeugdsaamheid der Heidensche Wysgeren in het Oosten" [2]). Na met tal van voorbeelden en getuigenissen den ongunstigen zedelijken toestand van Chaldeërs, Perzische Magi, Brahmanen en Chineezen weergegeven te hebben, stelt Hofstede een onderzoek in naar het gehalte der Grieksche en Romeinsche wijsgeeren in het algemeen, en onderwerpt de zeden der meest vermaarden onder hen aan eene strenge critiek. Niet het minst moet Socrates het ontgelden. Tegenover den grooten roep van voortreffelijkheid, waarin genoemde wijsgeer stond, moet

---

[1]) Hofstede a. w. blz. 127.
[2]) Zie hiervoor blz. 188.
[3]) XXIste Hoofdstuk, blz. 127—153.

men volgens Hofstede hem de bedekselen maar eens afnemen, opdat blijke hoe zwart „die Engel" [1]) is Zonder hem te willen bezwaren met dingen, die hem veeleer tot roem dan tot verwijt strekken, of partij te willen trekken van wat ten onrechte tegen hem ingebracht is, blijft er niet weinig over, dat tot een zeer ongunstig oordeel over Socrates leiden moet. Van verschillende smetten heeft men den wijsgeer trachten te zuiveren; „maar hoe veel zeep men ook gebruike, nooit zal men hem van eerzugt, *die door zyn mantel* [2]) *uitstak*, en nog veel minder van de onnatuurlykste zonde, om welke het weeldrige Sodom en Gomorra met vuur uit den hemel verdelgd is, rein maken" [3]). Aeschines [4]), Corn. Nepos [5]), Cicero [6]), Lucianus [7]), Athenaeus [8]), Juvenalis [9]), Aelianus [10]) worden opgeroepen om Hofstede's oordeel over de zeden van Socrates te staven, terwijl eene uitspraak van Plato [11]) daaromtrent op gezag van een van diens uitleggers Savaro, en vooral van Nepos, verworpen wordt.

Een „*Opregte afbeelding van Plato* [12]), vervolgens vertoond, valt eveneens ongunstig uit. De éene God, dien hij diende, waaraan zoo vaak met ophef herinnerd is, was „de ware God niet, maar *de ziel der weereld*" [13]), van wie alle overige zielen, welke ook in de lichamen van sommige dieren kunnen overgaan, slechts uitvloeisels waren. Niet alleen heeft Plato zich

---

[1]) Hofstede a. w. blz. 160.
[2]) DIOGENES LAËRT. de *vit. Philosoph.* Lib. VI. Segm. VIII.
[3]) Hofstede a. w. blz. 162.
[4]) Zie het begin zijner derde *Samenspraak*.
[5]) In vita Socr. Cap. II.
[6]) *Tuscul.* Lib IV. Cap. XXXIII.
[7]) *Vitar. Auct.* Cap. XV. Opp. Tom. I. pag. 555, 556.
[8]) *Satyr.* II. vs. VIII.
[9]) *Deipnosoph.* Lib. XIII. Cap. II.
[10]) *Variar. Histor.* Lib. II. Cap. XIII.
[11]) *Convivium*, Opp. Tom. III. p. 219.
[12]) Hofstede a. w. XXIVste Hoofdstuk. blz. 167—176.
[13]) a. w. blz. 171.

aan „een soort van leugen" schuldig gemaakt, door, gelijk hij het in zijn *Timaeus* gedaan heeft [1]), „met een andermans kundigheid te pronken", alsof het zijne eigen was, maar zelfs heeft hij voor de „*Vorsten van een Staat*" de leugen in sommige gevallen [2]) geoorloofd verklaard. Persoonlijk werd hij door drift en trots overheerscht. „Als maar de helft waaragtig is van het geen ATHENAEUS [3]) hem aangaande geboekt heeft, dan moet hy een nydig, eerzugtig, en allerkwaadsprekendst mensch geweest zyn, die zig niet ontzag, zelfs in de asch van zyn meester Socrates op de ondankbaarste wijze te slaan. Waren het deze ondeugden maar alleen! maar zy worden vergroot door onkuischheid" [4]). De liefde, waarvan Plato's *Gastmaal* vervuld is, wordt o. a. overeenkomstig zekere uitspraak van Philo [5]), die overigens zeer ingenomen was met dien wijsgeer [6]), als onzuiver voorgesteld.

Over Aristoteles, den hooggeroemde, den van Christelijke en Joodsche zijde nagevolgde, meent Hofstede schier even ongunstig te moeten oordeelen. Zijne theologie en methaphysica was zoo dubbelzinnig [7]), dat men niet eenmaal weet of hij de sterfelijkheid en onsterfelijkheid der ziel heeft geleerd [8]). De wereld was bij hem eeuwig, de natuur waarschijnlijk zijn God. Bij herhaling is terecht op de gevaren, aan zijn stelsel verbonden, gewezen. Zijne zedenkunde moge fraaie zaken bevatten, al het liefelijke, dat hij omtrent de deugd geeft te lezen, wordt verdonkerd door zijne eigen ondeugden.

Cicero brengt het er niet beter af. Een groot aantal zonden van verschillenden aard is aan hem toegeschreven, en al moge

---

[1]) A. GELLIUS. *Noct. Attic.* Lib. III. Cap. XVIII.

[2]) Hofstede a. w. blz. 172.

[3]) *Deipnosoph.* Lib. XI. Cap. XV.

[4]) Hofstede a. w. blz. 173.

[5]) *De vita contemplativa*, Opp. Tom. II. pag. 480. Edit. *Lond.* 1742.

[6]) *De Platonismo Philonis Judaei* vide J. H. FABRICIUM in *Opusculis Hist. Crit. Liter.* pag. 150.

[7]) TERTULLIANUS *de praescript. Haeretic.* Cap. VII.

[8]) Zie W. WARBURTON *de Godlyke zending van Moses.* IIde Deel, blz. 228.

veel daarvan door bevooroordeelden nijd in de pen zijn gegeven, hetgeen Hofstede gereedelijk erkent, toch reeds éene getuigenis [1]), te stuitend zelfs dan dat men haar zou durven vertalen, zegt voor hem reeds genoeg, om het feit te constateeren, dat de „gewaande hemelling helsch genoeg geweest is" [2]) om verregaande onzedelijkheid te plegen.

Seneca verschijnt ten tooneele. Wat den voortreffelijken roep aangaat, waarin deze wijsgeer zich ook van Christelijke zijde verheugen mocht, deze vindt, gelijk Hofstede gebleken is, zijn' oorsprong alleen in wat Seneca van zichzelf medendeelt. Doch krachtens den eisch van dezen zelfden philosoof [3]) moet men iemand naar zijn *doen*, niet naar zijn *zeggen* beoordeelen. En waar men nu naar dien maatstaf een onderzoek instelt, valt dit ten nadeele van Seneca uit. Want overspel en andere vleeschelijke zonden, aansporing tot moord, veinzerij, verraad, dit alles wordt hem ten laste gelegd op gezag van Dio Cassius [4]), voor wiens betrouwbaarheid Hofstede in de bres springt en zijne bewijzen aanvoert, er tevens aan herinnerend, dat Tacitus, hoewel Seneca schijnbaar niet ongenegen, toch nergens met ronde woorden diens onschuld bepleit, en — wat meer zegt — dat de wijsgeer zelf het het verschil erkent [5]), dat tusschen zijn leer en leven bestond. Hofstede verbloemt het niet, dat het ook in het Christendom van groote zondaars wemelt, maar" — zoo gaat hij voort [6]) — „dit breekt de kragt myner redenering niet; want het mangelde der Kerk nooit aan Christelyke Wysgeren en Voorgangers, op welke toepasselyk is het geen RUFINUS [7]) van Gregorius

[1]) In den brief van Plinius den IIden aan zijn vriend Pontus. Lib. VII. Epist IV.

[2]) Hofstede a. w. blz. 193.

[3]) Voortvloeiend uit zijne stelling *Facere docet Philosophia, non dicere*. Epist. XX ad Licinium.

[4]) Naar het excerpt van XIPHILINUS, *Histor. Rom.* Lib. LXI. Cap. X.

[5]) *De vita beata*, Cap. XVII, XVIII.

[6]) a. w. blz. 228.

[7]) Vide ejus *Prologum in libros S Gregrorii Nazianzeni.*

Nazianzenus getuigde, *dat ze zig door woorden en werken beroemd hebben gemaakt*, en nooit stond het zoo slegt met onze zaken, of 'er waren onder de Christen-belyders nog *honderd vier en veertig duizend*, *het Lam volgende*, *waar het ook henen ging*, in welker *mond geen bedrog gevonden* werd, en die zig *onberisplyk* gedroegen [1]). Hoe onheilig het gros der Christenheid ook zy, het wordt als 't ware geheiligd, zoo ras men het Heidendom daar tegen over stelt. Ook beschouwt" — hier volgt eene opmerking, aan deze plaats allerminst overbodig — „een wys Christen de deugd in een ander oogpunt. Hy acht derzelver beoeffening volstrekt noodzaaklyk, houdt ze voor een vrugt des geloofs, en merkt ze mede aan als *een kleed van gouden borduursel*, waar mede *'s Konings dogter* uitwendig moet bewyzen, dat ze *inwendig geheel verheerlykt is* [2]) Dog die Christen, hoe sterk ook „op een bedryvend Christendom gezet", vind in zyne beste daden niets, het welk hem recht op den Hemel geeft. Hy vestigt zyn eeuwig heil op andere en beter gronden, de verdiensten van den grooten Christus; fundamenten! die, in kostlykheid en vastigheid, by den *Jaspis* en *Sapphirus*, den *Chalcedon* en *Smaragdus*, enz. [3]) vergeleken worden" [4]).

Het huis der hoop, dat Marmontel, gelijk andere Naturalisten, voor de Heidenen heeft opgetrokken, is naar Hofstede's oordeel *op een zandgrond gebouwd* [5]). Geen *slagregen*, *waterstroomen* en *winden* zijn noodig, om het de doen vallen; reeds door dien eenen stoot is het ingestort, dat diezelfde Heidenen, het natuurlicht geenszins eerbiedigend, in allerlei zonden hebben gewandeld. Daarom kunnen zij, „althans om hunne deugdzaamheid en gehoorzaamheid aan het natuurlicht,

---

[1]) Openb. XIV: 1, 4, 5.
[2]) Ps. XLV: 14.
[3]) Openb. XXI: 9.
[4]) Hofstede a. w. blz. 229.
[5]) Matth. VII: 26.

geene voorwerpen der Godlyke barmhartigheid en deelgenooten der eeuwige heerlykheid geworden zyn" [1]). Men had wèlgedaan, wanneer men onder Hofstede's bestrijders meer in het oog had gehouden wat hij terstond op het bovenstaande bedachtzaam laat volgen: „Men zegge niet, dat ik met denzelfden stoot millioenen van Heidenen doe verloren gaan. Dit is geheel buiten myne bedoeling. Het komt geen schepsel toe, de volken te richten. De Heere zal het doen, en zulks *in alle rechtmatigheid* [2]). Hartlyk wensch ik, dat vele Heidenen, *in dien dag*, *barmhartigheid mogen vinden bij den Heere* [3]); maar op welke wyze zulks, behoudens *alle* Gods deugden en volmaaktheden geschieden kan of zal, is mij ten eenemaal onbekend. *De verborgen dingen zyn voor den HEERE onzen God* [4]); dit weet ik ondertusschen, *dat uit de werken der wet geen vleesch zal gerechtvaardigd worden voor Hem* [5]), en dat *de zaligheid in geenen anderen is*, dan in *Jezus Christus*, *dien steen van de bouwlieden veracht, dog tot een hoofd des hoeks geworden*" [6]).

Men bemerkt — er zij in het voorbijgaan op gewezen — hoe Hofstede bij zoo cardinale quaestie als hier aan de orde gesteld is, geen ander licht inroept dan dat der Heilige Schrift. Zoover zij gaat, gaat ook hij; voor het overige vloeit een *non liquet* hem uit de pen. — Meent hij alzoo Marmontels uitspraken over de zaligheid der Heidenen beslist te moeten verwerpen, anders luidt zijn oordeel ten opzichte van des romanschrijvers verdediging van verdraagzaamheid in zake den Godsdienst. Niet alsof hier alles hem even aannemelijk toeschijnt; doch afgezien van enkele bezwaren tegen

---

[1]) Hofstede a. w. blz. 229, 230.
[2]) Ps. XCVI : 10.
[3]) II Timoth. I : 18.
[4]) Deut. XXIX : 29.
[5]) Rom. IV : 20.
[6]) Hand. IV : 11, 12.

stellingen op dit punt, in het werk uitgesproken, zooals tegen deze, dat het plicht der Overheden zou zijn het oefenen van wraak aan de Duivelen over te laten [1]), kan Hofstede verklaren: „In waarheid men zal niet te veel zeggen, als men het *grootste deel* van het geen de Heer Marmontel over dit onderwerp geschreven heeft, *voortreflyk keurt*" [2]). Waar Marmontel zijn' held dan ook protesteeren laat tegen dwang van Overheidswege in het stuk der religie, daar vindt hij onvoorwaardelijk instemming bij Hofstede, die ter verdediging van dit zijn gevoelen verwijst naar een aantal vertegenwoordigers van het gevoelen der „Protestantsche Kerk" [3]), onder wie hij — men lette erop — een Coornhert, een Curcellaeus, een G. Brandt vermeldt. Dat er in het begin der Reformatie wel tegen dit Protestantsch beginsel gezondigd is, schrijft hij toe aan de verwarrende omstandigheden, waarin men toenmaals verkeerde, niet ongelijk aan die, waaronder Israël uit Egypte uittoog *bij nacht*. Mogen er al in het buitenland opgestaan zijn onder de Protestanten, die het dooden van ketters verdedigden, dit is volgens hem gevolg van wat er den Roomschen zuurdeesem nog overbleef [4]). Trouwens, de zoodanigen „maakten slegts twee voorname personen uit, en wat zijn Calvijn en Beza (hoe groot en verlicht ook!) bij de duizenden van Juda!" Hofstede schroomt niet aldus te vervolgen: [5]) „Zoo men aanhoudt en my verder dringt met te zeggen, dat het wreed gevoelen dier Godsgeleerden naderhand hier [6]) en elders beweerd is, ja dat 'er zelfs in deze dagen nog maar al te veel stokebranden onder

---

[1]) *Bélisaire*, p. 165, V. blz 290.

[2]) Hofstede a. w. blz. 238.

[3]) a. w. blz. 240.

[4]) Ook hier (blz. 242) noemt Hofstede wederom naast Uitenboogaard (men schrijft Wtenbogaert) en G. Arnold, Coornhert onder degenen, die de voorstanders van het ketterdooden „streng genoeg, en, als met scorpioenen, gegeeseld" hebben.

[5]) a. w. blz. 243.

[6]) Cf. P. à LIMBORCH *Theolog. Christian.* Lib. VII. Cap. XX. § X.

de Protestanten gevonden worden, die de vorsten tegen de dolende ophitsen, en welker *handelingen*, gelyk die van Simeon en Levi, *werktuigen van geweld zyn* [1]); ik heb geen ander schild, om dien slag af te keeren, dan dat korte, dog onwederspreeklyke, tegenwoord, het welk my de geleerde Zimmerman [2]) in de pen legt: *Wy spreken hier van de grondbeginsels der Protestanten, maar niet van de afdwalingen van sommige, tot derzelver vergadering behoorend.*"

Hofstede staat ook stil bij het „Mandement" van den Aartsbisschop van Parijs, dat hij, onpartijdig willende oordeelen, lang niet op alle punten even bondig en oorspronkelijk acht, ook al mogen de „geestlyke spysverzorgers" wel hetzelfde doen als de „Naturalisten", en „gedurig de oude kost opwarmen" [3]).

Gunstiger oordeelt hij over de „Censure" der Sorbonne. „Jongens konnen dezelve belachen, maar mannen zullen werk hebben, om ze te wederleggen" [4]). Evenals van het Aartsbisschoppelijk geschrift deelt hij ook hiervan den inhoud mede. Naar aanleiding van beide maakt hij nog deze opmerking: „Roomsche en Protestanten hebben in dezen eenerlei belang, en gelyk de Vorsten hunne onderlinge verschillen uitstellen, als de algemeene vyand van het Christendom een inval in Europa doet, zoo moeten zig de Godsgeleerden van beide Kerken ook vereenigen, wanneer de algemeene hoofdwaarheden van het Christendom door Naturalisten, Deïsten, en velerlei soorten van Vrygeesten besprongen worden" [5]).

De critiek wordt besloten met eene herinnering aan de hooge ingenomenheid, waarmede *Bélisaire* vooral aan vorstelijke hoven begroet is, hetgeen tot de glorie des auteurs veel heeft bijge-

---

[1]) Gen XLIX: 5.

[2]) *De Examine Relig. Indiff.* § IX. pag. 344. *Opuscul.* Tom. II. Edit. *Turic* 1757.

[3]) Hofstede a. w. blz. 251.

[4]) a. w. blz. 254.

[5]) Hofstede a. w. blz. 261.

dragen. In dit opzicht deelt Marmontel in dezelfde eer, die eenmaal H. Grotius te beurt viel, wiens „nuttig werk over de *waarheid van den Christelyken Godsdienst*" in de meeste Europeesche talen werd overgezet en alleen in het Latijn vijftig maal is herdrukt; alleenlijk het boek van den eerste zal volgens Hofstede even zooveel tot schade van het Oostersche Christendom strekken, als dat van den ander tot opbouwing daarvan heeft medegewerkt.

Wanneer de beoordeelaar aan het eind van zijn betoog verklaart, dat hij, zonder iemand te willen kwetsen, alleen der waarheid hulde heeft willen doen, dan zal de onpartijdige lezer gaarne deze uitspraak voor waar aannemen.

Zeer uiteenloopend waren de meeningen, die na de verschijning van Hofstede's boek openbaar werden. Werd ook met verzwijging van zijne *Beoordeeling* ten onzent over den *Belisarius* gehandeld [1]), dit was slechts bijwijze van uitzondering; verreweg de meeste schrijvers over dit onderwerp vonden hiertoe aanleiding in Hofstede's critiek. Hij is het dan ook, die het sein heeft gegeven tot den hier te lande gevoerden hevigen „Socratischen oorlog" [2]), gelijk hij dan ook

[1]) Hierbij mag wel genoemd worden hetgeen een anonymus uitgaf tegen een' brief, opgenomen in *De Denker* (N°. 325; den 20 Maart 1769), waarin met instemming verschillende denkbeelden van Marmontel waren weergegeven Het bedoelde tegen dezen brief gerichte geschrift ademt een' bezadigden, hoewel beslisten geest, en bepaalt zich tot eene principiëele tegenspraak. De titel luidt: *De Belizarius van den Heere Marmontel, in zyne lessen over de Godheid en Gewetensvryheid beoordeeld; of Aanmerkingen op zekeren Brief in den Denker, n°. 325 Gemeen gemaakt.*

[2]) Deze benaming is zooal niet van Hofstede zelf afkomstig, dan toch door hem gebezigd (vgl. blz. 9 van zijne *Drie Brieven aan den Heer R. M. van Goens*, te vinden achter J. HABBEMA *Tegen-bericht of Kort Vertoog van de kleine kragt doch grooten drift, die 'er is in het Bericht van Rykloff Michael van Goens*. Rotterdam MDCCLXXVI) — Voltaire, van wiens geest vooral Hofstede gevaar duchtte, zeide tot een' vriend, die hem van den aanval op Marmontel's *Bélisaire* sprak: „Oh que non, mon ami, vous avez tort, il n'y a que la bas en Hollande. un certain predicateur, un soi-disant professeur en théologie, un nommé Pierre Opstoed, qui veut faire la petite guerre à M. de Marmontel". Zie *Courier van Europa* 1783. D. I. n° 10, blz. 40 (vgl. Mr. B. ten Brink *Levensbeschrijving van Ryklof Michaël van Goens;* Uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Utrecht. 1869. blz. 55').

van den beginne af als leider van eene der beide partijen daarin optrad. Aan blijken van onverholen instemming ontbrak het hem niet. Zijn boek werd op het uitbundigst geprezen. „Veele van zyne verwonderaars, schreeuwen dit (en met recht) uit als een pronkstuk van Geleerdheid" — zoo kon men getuigen [1]). — „Indien" — zoo verklaarde de zich „onpartydig" noemende referent in de *Boekzaal der Geleerde Wereld* [2]) — „de Eerw. Heer *Hofstede* niets anders gedaan had in zyn geheel leven, dan den Belisarius van Marmontel te wederleggen, hy zou genoeg by 't Vaderland en de Kerk verdiend hebben." — „Men hang", — zoo zong een ander [3]) — „vry 't Zegel aan het oordeel van dien Schryver, zo ryk in mannentaal, zo vry van onbescheid!" En toen straks, nog in 1769, een derde druk van ditzelfde werk van Hofstede het licht zag, noemde men in eene berijmde *Dankzegging*, bij die gelegenheid verschenen [4]), de

---

[1]) Philaletes Ortodoxus (pseudoniem van J. K. Valk, Rem. Predt. te Leiden). *De God-geleertheid en Dicht-kunden der Ouden, In 't licht gegeven, om te kunnen diennen ter beslissing van de thans Zwerende Geschillen; tusschen de Heeren de Marmontel en Hofstede. Wyl men uit de Beschouwing daar van zal konnen opmaaken of de Helden van Marmontel den Hemel waardig zyn, dan niet.* Amsteldam. Voorbericht, pag. VI.

[2]) Febr. 1769, blz. 162. — Dat Hofstede's naam in het buitenland bekend werd, is, zoo niet uitsluitend, dan toch voornamelijk het gevolg van zijn optreden tegen Marmontel. Zoo noemt ook Björnstähl, waar hij in zijne hiervóór (blz. 172) reeds aangehaalde *Reize door Europa en het Oosten* van zijn bezoek bij Hofstede verslag doet, dezen „bekend door zyne verhandeling tégen den *Belisarius* van Marmontel e. a. schriften." —

[3]) *Op den Belisarius van den Heere Marmontel beoordeelt door den WelEerwaarden Heer P. Hofsteede*, blz. 4.

Een ander dankbaar gemoed uitte zich aldus:

„Triomf! in deez' bedorven tyd'
Zien wy nog Helden, in den strijd',
Beschermende onze druivetrossen:
Myn HOFSTEDE, ijvrig in Godts Werk.
Bewaekt den Wyngaard, Christus Kerk,
En vangt, met list', de kleene vossen."

Aldus in een gedicht van Arnoldus Ketelaar *Junior*. voorafgaande aan de op blz. 172[4] genoemde Verhandeling van Johannes ter Hofstede.

[4]) *Dankzegging, Aan den Wel-Eerwaarden en zeer Geleerden Heere, Den Heere P. Hofstede, By gelegenheid, dat deszelfs uitmuntend Werk, genaamd de Belisarius van den Heer Marmontel beöordeelt enz. ten Derdenmaal werd uitgegeven.* Amst. en elders. (1 blz. groot).

„Pen" van deze „roem der ROTTERDAMSE Kerk" „gedoopt in zuiver Goud."

Reeds terstond begonnen zich echter ook, gelijk Hofstede zelf trouwens voorzien had [1]), afkeurende stemmen te verheffen. Ware hij met zijn protest tegen des Franschmans stellingen niet verder gegaan dan de Sorbonne en de Aartsbisschop van Parijs, had hij zich niet laten verleiden naast de eigenlijke quaesties, waarom het hier ging, de toekomstige zaligheid van deugdzame Heidenen, nog eene andere — schoon hiermede in verband staande [2]) — op te werpen, door het karakter en de zeden van Socrates en andere bekende mannen aan te tasten, vermoedelijk zou zijn geschrift minder beroering verwekt hebben dan in het gegeven geval. Het aanhangig maken dier tweede quaestie was de voorname twistoorzaak, dat het geschil hier te lande het karakter aannam van een' heftigen strijd.

Men was verbitterd op Hofstede, dat hij aldus had durven in het krijt treden. Op bitsen toon werd de vraag gesteld, „of de Evangelie-Prediker niet beter zoude gedaan hebben eene stichtelijke Leerreden in 't licht te geven, dan het werk eens schrijvers te beöordeelen, die zo vele blyken van meerderheid in vernuft en oordeelkunde gegeven" had [3]). Elders werd

---

[1]) a. w. blz. 231. Hij verwachtte „ongenoegen" „van de zyde der Naturalisten".

[2]) Terloops had dan ook de *Sorbonne* in hare *Censure* hier en daar op de aan beroemde Heidenen ten laste gelegde ondeugden gezinspeeld, zonder evenwel op dit onderwerp dieper in te gaan. (Vgl. de Holl. Vert. der *Censure: De Belisarius van den Heer Marmontel Beoordeeld en Verwezen, door Het Godsgeleerd Genoodschap te Parys, bekend by den Naam van Sorbonne.* Uit het Fransch Vertaald. Rotterdam. M.DCC.LXIX. (blz. 14, 15, 24).

[3]) Op blz. 77 van eene *Missive geschreven uit Amsterdam door R P. G. aan zijn vriend P. N. in Noord-Holland, Bevattende eenige Aanmerkingen op een onlangs uitgekomen Boek, ten Tytel voerende. de Belisarius beöordeeld, enz. door den Heer Petrus Hofstede;* te vinden vóór den *Brief van den Heer Marmontel, ter verdediging van zynen Belisarius.* Amst. 1769 Als schrijver dier *Missive* is genoemd zekere Gerard Roos Pieterszoon. (C. Redelykheid *Derde Stuk of Tweede Vervolg op het Eenvoudig en zedig antwoord aan den Wel Eerw. en Hooggeleerden*

zijne critiek aan misverstand geweten: „De Heer HOFSTEDE heeft begrepen, dat de Heer MARMONTEL zyne Heidenen alleen *om hunne deugdzaamheid* (gelyk de Tytel van 's Leeraars boek uitwyst) de Zaligheid had toegekend, en ondertusschen hebben wy op het duidelykste aangetoond, dat de Schryver van den *Belisarius* hen alleen door de Godlyke gunst en genade, daar wy alle onze Zaligheid van moeten afwagten, verhemeld heeft" [1]).

Heere Petrus Hofstede. Professor Honorarius enz. te Rotterdam, Waar in Beweerd word dat de Vryheid van Godsdienst-oeffening van alle Gezindheden, behoord tot de wezenlyke Constitutie, en het bestaan van ons Gemeenebest. (Libertas aurea, Cujus Moderatur habenas Ratio), 's-Gravenh. 1770, blz. 103). Het schijnt echter geweest te zijn R. M. van Goens (vgl. MR. B. ten Brink, a. w. blz 55, 56 en Hofstede *Drie brieven aan den Heer R M. van Goens*, blz. 11). De aangevallene gewaagt later van „den lompen en van alle goede letteren ontblooten *Missiveschryver*." (Hofstede *De beoordeeling van den Belisarius verdedigd* enz. (zie hierna blz. 206) blz. 264. -- Tegen de *Missive* was gericht het *Examen Over de bedriegelyke, onoordeelkundige en ongeleerde Aanmerkingen van eenen Naemloozen Missiveschryver*, enz., waarop straks een *Vervolg* verscheen (zie onder Bijlage A). Wat hem bewoog in het conflict zich te mengen, drukt de *Examenschrijver* aldus uit (*Examen* enz. blz. 6): „Het is de liefde tot de waerheid, en om de eer van een Leeraar te verdedigen, die in de geleerde Waereld beroemd is, die van zyn Gemeente geliefd word, en daar en boven de Nederlandsche Kerk, op meer dan eene wys, grootlyks aen zig heeft verpligt." Volgens C. Rodelykheid (a. w. blz. 105, vgl. zijne *Voorreden* pag. X Aanm.) zou Hofstede zelf op eene of andere wijze van nabij betrokken zijn geweest bij de uitgave van dit en andere geschriften ter zijner verdediging verschenen. — De inhoud spreekt dit niet tegen. Toch zal men zeker voorzichtig doen, wanneer men uit eene dergelijke losse opmerking geene conclusiën trekt. --

[1]) Een Vyand van Twisten *Kortbondige Overweeging van het Werk genaamd De Belisarius van den Heer Marmontel beoordeeld enz. door P. Hofstede, Predikant te Rotterdam. In welke Overweeging voornaamlyk het berucht Geschil wegens de stelling van Belisarius omtrent de Zaligheid der Heidenen, in een ander oogpunt geplaatst en beschouwd word dan tot nog toe in eenige der Twistschriften deswege, geschied is.* Amsterdam 1769, blz. 95. -- De hier gegeven voorstelling van het geschil verklaart Hofstede te betreuren (*De Beoord. v. d. Bel. verdedigd* enz. blz. 286 Aanm.) Tevens beklaagt hij er zich over, dat niemand dergenen, die tegen hem schreven, het eigenlijk punt van verschil juist heeft weergegeven. Hoe dit zij, Marmontel had wel degelijk de deugden der Heidenen in deze quaestie gemengd. *Alleen tot de rechtvaardigen* immers onder hen zou zich volgens den auteur Gods barmhartigheid uitstrekken (vgl. *Belisaire* o. a. pag. 159). Ware de „Vyand van Twisten" een even groot vijand van scheeve voorstellingen geweest, dan zou hij eerlijkheidshalve daarmede gerekend hebben. -- Zelfs de *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* waren er niet blind voor. (III Dl. n. 8, blz. 359).

In eene bijtende satyre werd de raad gegeven in de Maasstad een standbeeld op te richten voor Hofstede, en dat van ERASMUS te verbrijzelen, aangezien de laatste „de botheid heeft gehad, in verrukking over de zoo hy meende, groote deugd van Socrates uitteroepen: O HEILIGE SOCRATES, BID VOOR ONS" [1]) Een andere anonymus, die op ernstige wijze tegen Hofstede de letterkundige waarde van Marmontel's roman verdedigde, zonder op de theologische beteekenis ervan in te gaan, achtte het zelfs „niet zeer welvoeglyk", „dat men een boek beoordeelde in een taal, die de Schryver van het beoordeelden boek niet verstaat" [2]). De aandacht, die men aan de bewuste critiek op den *Belisarius* wijdde, bleef niet tot Holland beperkt. Nog in 1769 zag eene Hoogduitsche vertaling van die critiek het licht [3]), terwijl de schrijver zelf kort daarop verklaren kon, „dat de Fransche overzetting, die ter drukpers gereed" lag, „tot nog toe het licht niet" [4]) zag. Ook in Duitschland wekte het boek van zekere zijde verbittering. Men ontzag er zich niet den Hollandschen predikant een „Advocaat des duivels" [5]) te noemen, die alles

[1]) *Brief Geschréven uit Amisfort, door G: P:, aan zijnen Vriend N: A: te Amsteldam; Bevattende [onder anderen] een kort betoog van de eere die men schuldig is aan den Heer Petrus Hofstede, vóór het in het daglicht stellen van het gewaande wangedrag van Socrates, en andere Heidenen.* Z. pl. e j. blz. 5.

[2]) *De Heer Marmontel verdeedigt, in de hoedanigheid van vernuftig schryver tegen de berispingen van den Heere P. Hofstede in de Beoordeeling van den Belisarius.* 's-Gravenh MDCCLXX. „Voorreden" pag. VI.

[3]) *Des Herrn Marmontels herausgegebener Belisair beurtheilt und die Laster der berühmtesten Heiden angezeigt, zum Beweise wie unbedachtsam man dieselben ihrer Tugenden wegen selig gepriesen. Vom den Herrn P. Hofstede, aus dem hollandischem übersetzt* Leipzig. u. Wesel. 1769. De vertaling was van de hand van den Veldprediker bij het Garnizoen te Wesel, Steinike.

[4]) *De Beoord. v. d. Bel. Verded.* enz. blz. 174. —

[5]) *Bericht wegens de Hoogduitsche Vertaling des werks van den Heere P. Hofstede, dat tot tytel voert de Belisarius van den Heer de Marmontel beöordeeld &c. &c. &c. Uit een Buitenlandsch Nieuwspapier in 't Nederduitsch vertaald.* Amst. MDCCLXX. blz. 13. 14. Het bevat de vertaling eener aankondiging van Hofstede's in het Duitsch overgezet werk, uit de Berlynsche Gazette van 19 en 21 December 1769. - Niettegenstaande deze niet zeer vriendelijke critiek, gewerd Hofstede uit meer dan eene stad in Duitschland het bericht, dat zijne

bijbracht, wat ten nadeele van den aangeklaagde kon dienen, doch wiens beschuldigingen niet opwegen konden tegen het groot aantal historieschrijvers, die het tegenovergestelde hadden staande gehouden. Ja zelfs een schijnbaar meer gematigd verslaggever [1]), die erkennen durfde wat hij verdienstelijks achtte in Hofstede's boek, sprak er zijn afkeurend oordeel aldus over uit: „So wie es ist, ist es eher die Klagschrift eines beredten und gelehrten aber spitsfindigen Advokaten, als das Urtheil eines erleuchteten und gesetzten Richters."

Intusschen, het verschil, met al wat daarmede samenhing, door Hofstede hier op het tapijt gebracht, was van te belangrijken aard, dan dat de verwachting, ergens [2]) uitgesproken, aannemelijk scheen, als zou de in diens beoordeeling van den *Belisarius* opgeworpen quaestie tevens „afgedaan en uitgemaakt" zijn. Juister blik had dan ook een ander tijdgenoot [3]), die, den schrijver groote hulde voor diens critiek op den Franschen roman brengende, het gevaarlijk achtte, dat daardoor de „Sancten" van „het Rationalismus" waren aangerand; „want" — zoo verklaarde dezelfde — „sy hebben hunne magtige Voorstanders, welker Devies is gelyk van eene verouderde Ridder-Orde van Groot Brittanien: Een Distel met het byschrift: Nemo me impune lacessit. Die my aanrandt, blyft niet ongestraft." In hoofdzaak was deze opmerking niet ten onrechte gemaakt, althans in zoover juist Hofstede's aanval op de zeden der Heidensche wijsgeeren de voorname bron van twist bleek te zijn, en de meest ernstige en grondige tegenspraak

---

vertaalde Verhandeling aldaar „met graagte" gelezen werd. (Zie pag. LXXVIII van zijne *Voorreden* op *De Voortreflykheid des Christelyken Godsdienst, vergeleken met de Philosophie van Socrates door den wydvermaarden J. J. Zimmerman*. Rotterdam, 1770).

[1]) Het hier bedoelde verslag is te vinden in de *Allgemeine Deutsche Bibliothek* (Berlin und Stettin), 1770, S. 606 - 610. — In 1771 werd deze beoordeeling in het Hollandsch vertaald afzonderlijk uitgegeven (vgl. onder Bijlage A.

[2]) *Boekz. der Gel. Wer.* Febr. 1769, blz. 170.

[3]) *De Republyk der Geleerden*. May en Juny 1769, blz. 389.

niet van rechtzinnig Gereformeerde, maar van Remonstrantsche zijde kwam. Het duurde niet lang toch, of Cornelius Nozeman, predikant bij de Remonstranten te Rotterdam [1]), stelde zich voor een der aangevallen wijsgeeren in de bres, door de uitgave eener verdediging, getiteld *Socrates Eere Gehandhaafd* [2]). Met het doel de tegen den philosoof ingebrachte beschuldigingen te weerleggen, onderzoekt deze schrijver op zijne beurt hier de bronnen, waaruit zijn Gereformeerde ambtgenoot een en ander putte.

Wat het eerste punt betreft, door dezen tegen Socrates ingebracht, Nozeman vestigt de aandacht erop, dat de door Hofstede [3]) aangeduide woorden bij Diogenes Laërtius niet van des wijsgeers eerzucht getuigen, maar dat deze daarin juist aan Antisthenes diens eerzucht verwijt. Ook ten opzichte der door Hofstede tegen Socrates' moraliteit aangehaalde plaatsen is Nozeman eene geheel andere meening toegedaan, die den philosoof van alle blaam vrijspreekt. Hij verklaart voorts van den aanval op de zeden der vermaardste Heidenen niet de geringste heilzame vrucht te verwachten. Op pijnlijken toon roept hij Hofstede zelfs toe: „Wat, wat zullen de *Deïsten* zeggen? Meer, dan ik my kan uiten, spyt het my inderdaad, uwes naems, uwer goedheid en uwer hupsheid wege, dat gy zelf, hen alzoo bestrydende, te merklyk voordeel aen hen hebt gegeeven!" [4]) In zoover betuigt de

[1]) Deze tegenstander van Hofstede was zoowel om zijne prediking als wetenschappelijken zin een geëerd man, die zelfs, enkele jaren vóór den strijd, waarin wij hem hier zien gewikkeld, voor een Professoraat in aanmerking kwam. Vgl. Dr. J. Tideman *De Remonstrantsche Broederschap Biographische Naamlyst van hare Professoren, Predikanten en Proponenten, met historische aanteekeningen omtrent hare Kweekschool en Gemeenten.* Haarlem. 1847. blz. 55, 233.

[2]) Nog in 1769 verscheen van dit geschrift een tweede druk.

[3]) Zie boven blz. 191.

[4]) *Socrates Eere Gehandhaafd*, blz. 130. Hofstede noemt dezen laatsten uitroep „op zyn Joabs" strijden. „Hy vleidde Amasa (II Sam. XX: 9): *Is het wel met u, myn Broeder?* streelde hem *den baard, om hem te kussen, en sloeg hem aan de vyfde ribbe*" (*De Beoord. v. d. Belis. Verdedigd enz.* blz. 273, 274. Aanm). Hofstede bleek echter niet, als Amasa, verslagen.

Remonstrantsche leeraar met Marmontel in te stemmen, als het ook zijn „hartgrondig gevoelen" [1]) is, dat door Gods barmhartigheid „*alle braeve lieden uit alle landen en van alle eeuwen*, hiernaemaals deelgenooten zullen zyn van een naer hunnen staet evenredig geluk, zo zy *God gevreesd en de gerechtigheid gewerkt zullen hebben* [2]) volgens de maete van dat Licht, boven welk zij van hunnen Schepper geen meerder (om redenen zyner Wijsheid alleenlijk bekend) tot de bestiering hunnes zedelyken leevens hier in den tyd ontfangen hebben" [3]).

Opgemerkt zij, dat ook Nozeman blijkbaar niet genoeg heeft rekening gehouden met Hofstede's verklaring [4]), dat het zijne bedoeling niet was „millioenen van Heidenen" te doen verloren gaan, ja dat hij hun Gods barmhartigheid toewenschte.

Tevens wijzen wij erop, dat de volstrekt niet scherp persoonlijke toon, waarop de Remonstrantsche Predikant zich tegenover zijn' Gereformeerden ambt- en stadgenoot uitlaat, voor de vriendelijke gezindheid pleit, die men tot hiertoe van Arminiaansche zijde Hofstede toedroeg [5]). De band, die tusschen de leden der beide kerkgenootschappen bestond, was — niet het minst ten gevolge van de onpartijdigheid der Stedelijke Regeering te Rotterdam — misschien hechter dan ergens elders. Het was geene uitzondering, dat men vriendschappelijk met elkander omging, terwijl de wederzijdsche welwillendheid bij

---

[1]) In den 2den druk (blz. 146) is het woord *gevoelen* veranderd in *hoop*. Terecht wijst Hofstede erop (*De Beoord. v. d. Bel. Verded.* enz. blz. 291), dat dit eene verandering is „in de zaak zelve". —

[2]) Nozeman verwijst hier naar Hand. X : 34, 35. Rom. II : 6, 7. &c.

[3]) Nozeman a. w. blz. 134, 135.

[4]) Zie boven blz. 195. In dienzelfden geest verklaart Hofstede later nog: „Wy *hopen* derzelver (der Heidenen) behoudenis even teeder, als de Heer Nozeman." (*De Beoord. v. d. Bel. Verd.* enz. blz. 294).

[5]) Daarvoor spreekt ook hetgeen Hofstede later mededeelt aangaande de bewijzen van sympathie, vroeger door hem van die zijde ontvangen. (Zie zijne *Apologie* (1785), blz. 44).

het bespreken van theologische verschilpunten niet uit het oog werd verloren. Vele Remonstranten zagen er zelfs geen bezwaar in, de godsdienstoefeningen der Gereformeerden bij te wonen. In het bijzonder Hofstede mocht, niettegenstaande zijne predikwijze eene geheel andere dan die van Nozeman schijnt te zijn geweest, van tijd tot tijd de aanzienlijkste aanhangers van dezen onder zijn gehoor opmerken. Aan dit alles herinnert hij met kennelijke ingenomenheid in het werk, dat hij nog in 1769 in het licht zond met de bedoeling zijn te voren uitgesproken oordeel vooral over Socrates te handhaven, en waarvan de titel luidt: *De Beoordeeling van den Belisarius, voornaamlyk met betrekking tot Socrates, tegen den Heer C. Nozeman en andere Verdedigd: Ten nadere bewyze, dat de voornaamste Heidenen, uit hoofde van derzelver deugdsaamheid, geen voorwerpen der Godlyke Barmhartigheid hebben konnen zyn* [1]). Door de uitgave dezer verdediging toonde Hofstede het hem ongevraagd geschonken advies [2]) niet op te volgen, om zich met zijn' tegenstander „niet te diep" in te laten. Kwalijk anders was het dan ook in dit geval van hem te verwachten. Zijne eer als schrijver en het belang der meeningen, die hij had voorgedragen, waren hiermede gemoeid.

Hij vangt aan zijne bevreemding erover uit te spreken, dat, waar de verhouding van de Remonstranten in het algemeen ook tot hem persoonlijk zoo welwillend was, men juist aan die zijde tegen hem naar de wapenen greep. Naar de wape-

[1]) De hierboven vermelde mededeelingen betreffende zijne verhouding tot de Remonstranten te Rotterdam zijn te vinden op blz. 4, 5.

[2]) Dit advies was hem gegeven door een Liefhebber der Waarheid en Voorstander van den Geopenbaarden Godsdienst in diens *Vervolg van het Examen Over de bedrieglyke, onoordeelkundige en ongeleerde Aanmerkingen Van eenen Naemloosen Missiveschryver, Tegen het Werk van den Wel-Eerw. en zeer geleerden Heer P. Hofstede, Genoemd De Belisarius beoordeeld, &c. &c. &c. Met een Toegift rakende den Hr. Nozeman, Schryver van het stukje Socrates' eere gehandhaeft.* Amsterdam. blz. 78. Deze schrijver noemt (blz. 77) als degenen, bij wie Nozeman toejuiching inoogstte, „de Deïsten, die hy zoo merklyk in de hand heeft gewerkt, de Socinianen, die zich door zyn leer gestigt vinden, de *Petit Maitres* met die van de *Bon-Ton*, en wie maar van een lugtigen en gemaklyken Godsdienst houden."

nen, niet omdat hij Remonstrantsche gevoelens aantastte, want hij prees nadrukkelijk verdraagzaamheid aan, en noemde bekende Arminianen met onderscheiding als Protestanten van gezag [1]), maar omdat hij over de ondeugd van een Heiden schreef, die reeds meer dan twee duizend jaren geleden ter ziele gevaren is. En waar men nu op weg was de oude veeten tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten te vergeten, wordt de strijd om zulk eene oorzaak weer aangebonden door een Leeraar als Nozeman, „zoo kundig in de belangen van zijn Genootschap; zoo wenschende naer de hereeniging; zoo reklyk in zyn voorgeven; zoo veel verschuldigd aan brave lieden van beide Kerken; en zoo grootlyks aan de Regering verpligt, voor de ongestoorde oeffening zynes Godsdiensts" [2]). Het is dan ook licht te voorzien, dat deze door zijn optreden, — gelijk Hofstede het uitdrukt [3]) — „zoo veel van de geneigdheid tot onderlinge verdraagsaamheid alhier heeft afgebroken, als hy met al de zynen in geen twintig jaar wederom zal konnen opbouwen. Het komt menschen, die wat verder en dieper denken. dan de lugtige denkers van dezen tyd, wonderlyk voor, dat de Heer Nozeman, sedert den tyd van zyne bediening alhier, zoo vele goddelooze, onchristelyke en bybellasterende boeken heeft zien uitkomen; heeft zien verspreiden; heeft zien lezen; en zelf heeft gelezen, zonder zig tegen een van die, in openbaren druk, te verzetten: en dat die zelfde Leeraar daar tegen heeft konnen goedvinden, om zig tegen het eerste boek, hetwelk gedurende den tyd zyner inwoning in deze stad, van een Christen-Leeraar is uitgegeven ter verdediging van den Christelyken Godsdienst en ter eere van dien eenen *Naam, door wien alleen wy moeten zalig worden*, vyandlyk te gedragen, en het zelve, zoo veel mooglyk, van alle vrugt te

---

[1]) Zie boven blz. 196.
[2]) Hofstede *De Beoord. v. d. Bel. Verd.* enz. blz. 5.
[3]) a. w. blz. 8.

berooven. Hoe! (vraagt men elkander) kan de Heer Nozeman met goede oogen aanzien, dat de eer van den grooten Jezus, den zoon van den levendigen God, den Koning zyner Kerke, daaglyks vertrapt worde, en kan hy niet verdragen, dat de gewaande eer van een zondig schepsel, van een Heiden, verdonkerd worde?" [1]).

Men gevoelt, dat Hofstede, op deze en dergelijke wijze zich uitlatend, den strijd een persoonlijk karakter gaf. Het was dan ook niet aan Nozeman, maar aan hem te wijten, dat de beginselquaestie ontaardde in een' hoogloopenden twist Is al een en ander aan te voeren, dat zijn' scherp persoonlijken toon in deze verklaart, vergoelijkt mag deze wijze van optreden niet worden. Verontwaardiging kan zich van een' strijder meester maken, die op het onverwachtst tegenstand meent te ontdekken aan eene zijde, van waar hij instemming verwacht had, dit geeft hem echter nog het recht niet, gelijk Hofstede het hier zijn' tegenstander deed, den ander zijdelings eerzuchtige bedoelingen bij diens optreden ten laste te leggen [2]).

Sommigen schijnen het vermoeden te hebben uitgesproken,

---

[1]) a. w. blz. 9.

[2]) Hiervan laadt Hofstede althans den schijn op zich (a w. blz. 29, 30), al moet eraan toegevoegd worden, dat hij eerlijk verklaart, in vroeger jaren zelf wel eens met eene dergelijke bedoeling geschreven te hebben. — Zeer persoonlijk is ook zijne verklaring aan het eind van dit boek (blz. 311, 312), dat hij „geen lust" heeft, zich „andermaal te wagen en in te laten met een Man, die niet alleen om des voordeels wil schryft, maar ook, om dat voordeel te verdubbelen, zyne letters zoo buitengewoon groot maakt"; waarop hij dan nog deze woorden, de onwaardigste, die misschien ooit uit zijne pen zijn gevloeid, laat volgen: „De aanmoediging aan weêrskanten is niet gelyk. De pen geeft aan zyn Eerwaarden groote winst; aan my groote schade. Wat edelmoedig schryver kan het op den duur uithouden tegen iemand, die zig voor één blad, waar op zoo weinig te lezen staat, zeven gulden laat betalen! Wilde ik, hy schreef welligt nog zeven jaren." — Vermoedelijk hebben Dr. J. van Vloten (t. a. p. blz. 375, 376) en Dr. J. B. Kan (zie het opstel van dezen over *De Illustre School te Rotterdam* in het „Rotterdamsch Jaarboekje' 1ste Jrg. 1888 blz. 77) deze woorden op het oog, waar zij de opmerking maken, dat het feit, dat Hofstede rijk door zijn huwelijk was, een ongunstig licht werpt op zijn hoogmoedig gedrag tegen Nozeman, die voor zijn groot huisgezin met de pen nog iets trachtte te verdienen. — Uitvoerig verdedigt Hofstede zich echter over deze zijne uitlating, die dienen

dat Nozeman door „iets personeels" [1]) tegen zijn' ambtgenoot ontstoken moest zijn. Deze is zich echter niet bewust daartoe ooit aanleiding te hebben gegeven. Hij durft zelfs verklaren: „Ik heb hem (nl. Nozeman) nooit gesproken, en hy heeft het nooit gezogt [2])". Doch al weet Hofstede zijn' Remonstrantschen ambtgenoot nooit beleedigd te hebben, toch is hij overtuigd, dat deze iets persoonlijks tegen hem heeft. Of heeft hij niet veertig en vijftig schrijvers voorhanden, die zich ongunstig over Socrates uitlieten — waarvan hij er hier nog een gedeelte aanhaalt — en waarom dan trok Nozeman het harnas aan juist tegen zijn geschrift? Doch dit is het eenige niet, dat Hofstede aan eene persoonlijke grief doet denken. Daarbij komt nog „de haatlyke manier [3]), waarop zijn tegenstander den strijd voert. Dat „haatlyke" bestaat naar zijne opvatting daarin, dat Nozeman den euvelen moed had den dooden Socrates ten koste van hem, werkend Leeraar die hij is. op te vijzelen. Men gevoelt het, Hofstede is ontstemd; slechts met moeite kan hij dit teedere punt laten varen. Groote onaangenaamheid heeft hij zich berokkend door hier aan zijne ontevreden stemming al te vrijen loop te laten, en ook de volgende hooghartig en uitdagend klinkende woorden aan het papier toe te vertrouwen, die van zekere zijde met onverholen afkeuring werden ontvangen en weer eene nieuwe aanleiding waren tot twist: „Is de Heer Nozeman zoo ver boven my, dat het hem vrystaat my dus meesterlyk te scholieren? Hy is lid eener maatschappy, wier Godsdienstoeffening voorzigtig en Christelyk, dog niet dan oogluikende

---

moest „niet om te honen, maar om den Lezer rekenschap te geven", waarom hij niet van plan was „op den duur" tegen Nozeman te schrijven. (Zie blz. 14 vv. van zijn *Aanhangsel tegen het Tweede Stuk van den Heer C. Nozeman, genaamd Socrates Eere Gehandhaaft*, te vinden achter *De Voortreflykheid des Christelyken Godsdienst, vergeleken met de Philosophie van Socrates, door den wydvermaerden J. J. Zimmerman*, enz. Rotterdam. 1770.

[1]) Hofstede a. w. blz. 31.

[2]) Hofstede a. w. blz. 31.

[3]) Hofstede a. w. blz. 41.

door 's Lands hooge Magten wordt toegelaten; ik daar en tegen behoor, gelyk men gewoon is te spreken, tot de *publieke Kerk*, bekleed met den luister, de achtbaarheid, en bescherming van Staat." In eene aanmerking aan den voet derzelfde bladzijde [1]) voegt Hofstede er nog de volgende uitdaging aan toe: „De Heer Nozeman heeft in een zyner Werkjes tegen den geleerden Holtius [2]) konnen goedvinden te schryven, dat de *Hooge Overheid* aan de *Societeit* (de Remonstrantsche) *vryheid vergunt heeft van openlyke Godsdienstoeffening.* Dit wist ik niet. Zyn Eerwaarde zal duizenden, neffens my, verlichten en aan zyn Societeit den grootsten dienst doen indien hy die VERGUNNING VAN OPENLYKE GODSDIENSTOEFFENING bewyze, en het besluit van Staat ten dien opzigte te voorschyn brenge." De gevolgen van dezen uitval zullen hierna blijken.

Onwillekeurig rijst de vraag bij ons op, waar wij de eigenlijke oorzaak van Hofstede's diepe verontwaardiging trachten uit te vorschen, of deze ook hieruit te verklaren is, dat hij op een enkel punt van onjuistheden zich overtuigd gevoelde. Hijzelf ontkent het. Maar vergiste hij zich dan niet — om één voorbeeld te noemen — met zijne aanhaling van eene uitspraak over Socrates' eerzucht, gelijk Nozeman hem verweet? [3]) Hij slaat dit wapen zijn' tegenstander uit de hand met de bewering, dat hij zich van eene *retorsie* (weeromkaatsing) bediende toen hij schreef [4]): „Nooit zal men hem (Socrates) van eerzugt, *die door zyn mantel uitstak* — rein maken"; m. a. w. hij wilde „met die spreuk niet anders zeggen, dan dat Socrates, dewelke aan een ander verweten had, dat *de eerzugt door zyn mantel uitstak*, zelf een door en door *eerzugtig mensch* was geweest" [5]). Hij verklaarde dan ook volstrekt niet, gelijk Nozeman hem toeschreef, dat

[1]) a. w. blz. 44.
[2]) *Nader Betoog.* Leiden. 1756. blz. 9.
[3]) Zie boven blz. 204.
[4]) Zie boven blz. 191.
[5]) Hofstede a. w. blz. 68.

Antisthenes dit woord tot den wijsgeer zou gericht hebben[1]). Zulk eene *retorsie* nu, zoo algemeen — en ook bij de ijverigste verdedigers van Socrates, ja ook bij dezen zelf gebruikelijk — had zijn tegenpartijder z. i moeten begrijpen Zelfs van eene zijde, Hofstede niet eenmaal wèlgezind, werd het eene misvatting van Nozeman genoemd, „hier op deze manier van aanhalen niet genoeg bedagt te zyn geweest" [2]). De laatste uitspraak moge den onpartijdigen lezer in de overtuiging versterken, dat men hier niet met eene handige uitvlucht, maar met waarheid van Hofstede's kant te doen heeft [3]). Maar dan bemerkt men ook uit dit voorbeeld welk een slagvaardig, toegerust strijder Nozeman tegenover zich zag. — Verre het grootste deel van Hofstede's betoog is voorts gewijd aan de bespreking van den aard der Socratische liefde. Zonder dit breede betoog hier in bijzonderheden weer te geven, mag toch wel de aandacht gevestigd worden op een enkel argument, dat hij aanvoert, om zijn eenmaal uitgesproken, zeer ongunstig oordeel omtrent die liefde te staven.

Op de vraag, waarom Socrates, indien zijne liefde zich, gelijk zijne verdedigers aannemen, alleen tot de zielen uitstrekte, juist aangetrokken werd door de schoonste lichamen, antwoordde Nozeman, — en vóór hem redeneerden anderen

---

[1]) Hofstede is, schoon nimmer dor, toch niet zelden vrij breedsprakig in zijn' betoogtrant. In het verband der bovenbedoelde woorden blijkt dit sterk: eerst redeneert hij van Nozemans onderstelling uit, als zou hij zich op dit punt vergist hebben, en terstond is hij met eenige namen van achtbare schrijvers gereed, die het sprekend bewijs leveren, dat eene vergissing ook bij de behandeling van Socrates' persoon zeer wèl mogelijk is, om daaraan de verklaring toe te voegen, dat hij zich echter hier niet vergist heeft. Vervolgens betuigt hij bij des wijsgeers eerzucht korter stilgestaan te hebben, niet omdat andere argumenten daarvoor hem ontbreken — integendeel! hij noemt er hier nog eenige — maar om langer te kunnen verwijlen bij de tweede tegen Socrates ingebrachte beschuldiging, die hij van nog vrij wat ernstiger aard acht.

[2]) *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen.* III. N°. 2, blz. 97.

[3]) Toch volhardde Nozeman bij zijne meening, dat hier eene vergissing van Hofstede in het spel was (Vgl. Hofstede a. w. blz. 72 vv. en ook den *Brief aan C. Nozeman; en zyn Antwoord op dien; betreffende eene plaats, uit Diogenes Laërtius aengehaald, in 't geval der beschuldiginge van Socrates eerzucht.* Rotterdam. 1769).

evenzoo — dat immers de schoonste lichamen door de schoonste zielen bewoond worden. Blijkbaar zonder veel moeite maakt Hofstede dit argument krachteloos. „Wat tog" — zoo roept hij uit — „kan 'er belachlyker zyn, dan zulk een zetregel? Socrates zelf was niet half dwaas genoeg, om 'er geloof aan te slaan; zoo ja, dan verdwynt wel het vernis (nl. „het welk men al van ouds op de schande" van hem en zijns gelijken „gelegd heeft") maar Socrates wordt een gek; want is 'er iets, het welk tegen de ondervinding strydt, het is dit [1]). Niets is tog gemeener, dan dat een looden ziel een gouden lighaam bewoond". Met een paar voorbeelden uit de gewijde en ongewijde geschiedenis wordt dit aangetoond. „Edog" — zoo vervolgt hij dan [2]) — „men geve eens toe, dat de schoonste lighamen de schoonste en beste zielen hebben, wat moet ik dan denken van Socrates, die doorgaans als onaangenaam van wezen en gestalte wordt afgebeeld, en van zyn beste vrienden, dewelke in deze vergrooting hun belang meenen te vinden [3]), by een Satyr (een leelijk en onkuisch boschdier!) vergeleken [4]). Hoe monstreus, hoe onkuisch moet dan deszelfs ziel geweest zyn!" — Ter verdediging van Socrates brachten zijne bewonderaars ook vaak in het midden, dat zijne somtijds zoo immoreel klinkende woorden slechts *ironie* bevatten, onder welk masker hij zijne vermaningen tegen de ondeugd

---

[1]) Hierbij verwijst Hofstede (a. w. blz. 87) naar LUCIANUS. *Amor.* § 23, 24. Opp. Tom. II. p. 123.

[2]) a. w. blz. 88, 89.

[3]) Acht Hofstede, gelijk hij op dezelfde plaats (blz. 88) verklaart, het vraagstuk aangaande Socrates' schoonheid of mismaaktheid, hoewel hij er hier niet nader op ingaat, eene opzettelijke, nauwkeurige behandeling waardig, in verband met des wijsgeers zedelijk karakter, ook anderen dachten er zoo over. Een ongenoemde gaf in 1769 bij gelegenheid van dit conflict eene Hollandsche vertaling in 't licht van een fragment uit de *Acta Philosophorum* van Prof. C. A. Heuman te Göttingen: *De Lighaams Gestalte van Socrates*, waarin de gangbare opvatting omtrent des wijsgeers terugstootend uiterlijk wordt ontkend.

[4]) PLATO in *Convir.* Opp. Tom. III. pag. 215. Conf. J. M. GESNERUS *Socrates Sanctus Paederasta.* § XVIII. *Inserta Comment Societatis Gottingensis.* Tom II. ad annum 1752, p. I seqq. (vgl Bijlage A.)

beter ingang kon doen vinden[1]). „Zoo ik het wel begryp" — luidt Hofstede's oordeel omtrent deze voorstelling [2]) — „zegt dit zoo veel als, dat Socrates zig minder deugdsaam vertoonde, dan hy was, en dat alleen om zyne leerlingen deugdsaam te maken, betragtende tot dat einde het geen verboden is en verzuimende het geen bevolen is. Edog de gewyde Schriftuur, die hier in met de reden minlyk overeenstemt, bestraft het *dat wy, den dief ziende, met hem loopen* [3]); zy belast daar tegen *ons licht alzoo te laten schynen voor de menschen, dat zy onze goede werken* ZIEN" [4]). Hij vraagt tevens met het oog daarop wat men „een openbaar Zedemeester van dezen tyd" zou doen, die zich van de gemeenste taal bediende, om anderen op den rechten weg te brengen. „Waar meent gij, dat men hem plaatsen zoude? In het Prytaneum, dan in 's Lands Tugthuis? God beware ons voor de zedeleer en het onderwys van den befaamden Broêr Kornelis!"

Op alle overige door Nozeman tegen hem ingebrachte bedenkingen heeft Hofstede een antwoord gereed — een antwoord niet als van een' strijder, die zoo eervol mogelijk zijne nederlaag zoekt te bedekken, maar als van een, die zich in

---

[1]) Zoo was o. a. de voorstelling van den Abt Fraguier in zijne *Dissertation sur l'Ironie de Socrate, sur son prétendu Demon familier, & sur ses Moeurs*, opgenomen in „Les Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions & Belles Lettres." Tom IV. p. 360. seqq. Edit. *Paris*. 1723. Naar deze Fransche verhandeling verwijst ook Hofstede (a. w. blz. 97 Aanm.). Men bezigde dit geschrift mede als wapen tegen den auteur van de *Beoordeeling van den Belisarius*, door het in eene Hollandsche vertaling uit te geven: *Verhandeling over de Schertsery van Socrates over deszelfs zogenaamde Gemeenzamen Geest en over zyne Zeden. In 't Fransch Geschreven door den Abt Fraguier In deszelfs leven Lid van de Fransche Academie en van die der Opschriften en fraije Letteren*. Utrecht. Z. j. De vertaler — (volgens C. Redelykheid t. a. p. blz. 103, 104 zal deze Gerard Roos Pieterszoon, volgens Mr. B. ten Brink a. w. blz. 57 R. M. van Goens geweest zijn) — spreekt in zijne „Voorreden" (blz. 4) den wensch uit, dat de Hollandsche lezer beslisse, „wie edelmoediger, wie oprechter, wie Christelyker zich van zyne Geleerdheid bediend heeft, of de Roomsche Abt of de Hervormde Leeraar".

[2]) a. w. blz. 98 Aanm.

[3]) Ps. L. vs. 12.

[4]) Matth. V. vs. 16.

geen enkel opzicht verslagen gevoelt Wanneer hij alzoo uitvoerig de bezwaren tegen Socrates' zedelijkheid bevestigd, toegelicht en met andere vermeerderd heeft, wijdt hij nog eenige woorden aan de vraag, hem door zijn ambtgenoot voorgelegd: „Wat, wat zullen de Deïsten zeggen?" [1]) Die vraag beantwoordt hij aldus [2]): „De *Deïsten* zeggen; „dat, indien zy „in de *dertig laatste jaren*, gelyk U Eerwaarde [3]) geschreven „heeft, *niets wezenlyks voor hunne zaak gedaan mogten hebben*, „hun evenwel in 't laatste van die dertig jaren door u *een* „*allerwezenlykste* dienst is geschied." Dat de Deïsten dit zeggen, is zoo zeker, als het onwaaragtig is, dat zy zig immermeer over eenig voedsel, door my aan hun ongeloof gegeven, beroemd hebben. Ik roep geheel Rotterdam en zelfs de aanzienelyke Remonstrantsche Gemeente dier stad tot getuigen, of 'er iemand is, die voor zyn Eerwaardens schryven, ooit een Deïst, Vrygeest of ander ongeloovigen heeft aangetroffen, die in myn werk eenig *voordeel* voor zyn zaak gevonden en zig in zoo ver over deszelfs uitgave verblyd heeft; of hy niet veel eer by die menschen haat tegen den maker, verslagenheid over hunne ontmaskerde Heiligen, en, op zyn best, een diepe stilzwygendheid ontdekt heeft; of 'er niet aan den anderen kant, een algemeene blydschap, onder de Deïsten, Vrygeesten, Ongeloovigen en allerlei soort van losse en ongodsdienstige menschen, ontstaan is, over den onverwagten aanval van den Heer Nozeman tegen my; wyders, of het niet waar is, dat hy van de zoodanige grootelyks geprezen is en nog daaglyks wordt als de eenigste Christen-Leeraar in Nederland (want zy vertrouwen, dat 'er heimlyk meer zyn) die edelmoedigheid en cordaatheid genoeg heeft, om openlyk hunne belangens te bevorderen: en als men alle die getuigen gehoord heeft, dan oordeele de oneenzydige weereld, wie den Deïsten,

---

[1]) Zie boven blz. 204.
[2]) a. w. blz. 274, 275.
[3]) Nozeman a. w. blz. 133. Eerste Druk.

Vrygeesten, Ongeloovigen, en losbandige lieden het meest met zyn schrijven in de hand heeft gewerkt, de *Verdediger* of de *Ontmaskeraar* van Socrates."

Zelfs al waren de Heidensche wijsgeeren eens zoo verdorven geweest, als Hofstede het deed voorkomen, dan nog zou men dááraan geen argument mogen ontleenen tegen de onbekwaamheid der natuurlijke rede, om den mensch op te leiden tot zulk eene kennis en betrachting van het goede, als den Schepper zou kunnen behagen. Zoo beweerde Nozeman[1]), en hij herinnerde daarbij aan de zonden van vermaarde Israëlieten, waaruit men immers toch ook niet besluiten mag tot de ongenoegzaamheid en onbekwaamheid der Mozaïsche Openbaring. Deze opmerking werkte bij Hofstede als olie op het vuur. „Meermalen" — zoo roept hij uit[2]) — „hoorde ik de Deïsten, maar nooit een Christen-Leeraar zoo spreken. Heet dat waken tegen, of pleiten voor het Ongeloof? Ik vraag dit, omdat vele woorden thans andere beteekenissen, dan te voren hebben. Men heeft die vergelyking tusschen de zonden der Bybelheiligen en die der Heidensche Wysgeeren fraai gevonden; men heeft ze *in het gestoelte der spotteren* nagekwyld; men heeft ze in prulschriften herhaald; en men heeft 'er mede getoond, dat men, noch van Openbaring en Reden, noch van het oogmerk mynes schryvens behoorlyke begrippen heeft. Hoe zwarter een pen in gal gedoopt, of tong *ontsteken van de hel*, een Abraham, een Loth, een David, en andere Godsmannen afmaalt, hoe meer men daar mede bevestigt de *bekwaamheid* en *genoegsaamheid* der Openbaring in het aanwyzen van een voldoend middel ter rechtvaardiging en behoudenis van de grootste der zondaren. 't Zy eens zoo, dat Socrates, dat Plato, dat Aristoteles, en wie ik meer naar waarheid beschreven heb, niet schuldiger geweest zyn, dan Abraham, David en Loth; daar in waren de eerste evenwel boven de

---

[1]) a. w. blz. 131.
[2]) a. w. blz. 283—285.

laatste ongelukkig, dat de Reden hen geen *bekwaam* en *genoegsaam* middel wist aan de hand te geven, door het welk zy hunne zonden konden uitgewist krygen en met God verzoend worden. Maar ik wil niet op het uiterste recht staan. Laat de vergelyking door den Heer Nozeman gemaakt, juist en evenredig in het afgetrokkene zyn; zoo als ze hier voorkomt, is ze evenwel geheel onregelmatig. Nimmermeer wilde ik tog, gelyk men den Lezer zoekt in te boezemen, uit het wangedrag der Heidensche Wysgeeren, betoogen de *onbekwaamheid der Natuurlyke Reden, om het menschdom te konnen opleiden tot zulk eene kennis en betragting van het goede, waar door zy hunnen Schepper mogen behaaglyk zyn.* Zoo mislyk mogen sommige konnen lezen, en schryven, ik zoude boos op my zelven zyn, als ik zoo mislyk droomde. Myn doel was alleen de onbestaanbaarheid aan te toonen van een zeker bewys, waar mede men, onder andere, het voldoende der Reden poogt te staven, en voor al in deze dagen, ongemeen veel op heeft. Dit bewys is genomen van veler Heidenen deugdsaamheid, zoo konstig opgemaakt, en in zulk een streelend licht gesteld, dat men de goedheid van den Schepper schynt te benadeelen, indien men een oogenblik aan derzelver zaligheid twyffelt. Tegen deze leer heb ik my verzet en onderscheiden aangewezen [1]): „dat de deugd niet „eens uiterlyk door de Heidenen betragt is, maar dat zy alle, „zelfs hunne voornaamste Wysgeren, wel ver van het natuur„licht te eerbiedigen, naar het goeddunken hunner harten in „*ontugtigheden, begeerlykheden, wynzuiperyen, brasseryen, drinke„ryen, en gruwelyke afgoderyen gewandeld hebben* [2]), en dat, „dit zoo zynde, zy, althans OM HUNNE DEUGDSAAMHEID EN GEHOOR„SAAMHEID aan het natuurlicht, geene voorwerpen DER GODLYKE „BARMHARTIGHEID en deelgenooten der eeuwige heerlykheid „geworden zyn." " Alzoo stelt Hofstede hier nog eens opzettelijk en duidelijk den stand der quaestie uiteen, zooals deze van zijnentwege gesteld was.

[1]) Zie *De Belis. v. d. Hr. Marm. beoord.* enz. blz. 229.
[2]) 1 Petr. IV : 3.

Hij volgt zijne tegenpartij tot aan het eind toe. Veel schijnt hij nog onder zijne berusting te hebben, dat hem als wapen in dezen strijd zou kunnen dienen; hij heeft echter niet alles voor den dag gebracht; vooral, hij heeft, in de overtuiging het recht aan zijne zijde te hebben, zich onthouden van de opsomming van min belangrijke onjuistheden en gebreken, in Nozemans geschrift voorhanden [1]). Bij herhaling beschuldigt hij dezen zijne kennis van Grieksche en Romeinsche schrijvers te hebben geput uit hetgeen bij latere auteurs van hen is medegedeeld [2]), en dus niet uit de zuivere bronnen. Voor eene langs dien weg verkregen wetenschap koesterde een man als Hofstede geene hooge achting. Oppervlakkige geleerdheid was hem zelf, gelijk niet alleen zijne *Byzonderheden over de Heilige Schrift*, maar nu ook weer zijne critiek op den *Belisarius* bewees, vreemd, ja ontlokte hem, waar hij ze in anderen opmerkte, een protest [3]). Hij drong door tot de eerste bronnen, zooveel hem dit mogelijk was, en stelde zich met eene vluchtige kennismaking niet tevreden. Is een der vereischten voor grondige geleerdheid volharding, deze eigenschap was Hofstede niet vreemd: dagelijks lezende en herlezende, hield hij zich met de klassieken bezig en maakte alles dienstbaar aan zijne hoofdstudie [4]). De Adversaria, daarbij sinds

---

[1]) Mag men zeker bericht gelooven, dan zouden verscheiden van Nozemans aanhangers — en niet alleen te Rotterdam — verlegen zijn geworden over diens verdediging van Socrates (Zie *Boekz. der Gel. Wer.* Dec. 1769, blz. 682).

[2]) Zeer onbewimpeld spreekt hij die beschuldiging uit, bijv. op blz. 310 (a. w.).

[3]) Vgl. vooral blz. 42, 43 Aanm. van zijn *De Beoord. v. d. Belis. Verdedigd*, enz., waar hij zich nadrukkelijk over deze gebrekkige bronnenstudie, die door velen zijner tijdgenooten beoefend werd, beklaagt. Met de volgende ontboezeming vangt hij daar aan: „Nooit sprak men meer van geleerdheid in ons Land en nooit was ze oppervlakkiger, dan in deze dagen". — Men vindt in deze aanmerking ook eene toespeling op geleerden, die kapellen vangen, horentjes verzamelen, vogels opzetten, rupsen telen, met de luchtpomp omgaan, en „trots Plinius en Linaeus", voor groote Natuurkundigen doorgaan. Kennelijk heeft dit betrekking op Nozeman, die zich gaarne, gelijk bekend is, op het gebied der Natuurwetenschap bewoog. — Ook op blz. 307 (a. w.) herinnert Hofstede daaraan.

[4]) Zie daaromtrent 's mans eigen verklaring a. w. blz. 24, vgl. blz. 310.

1736 door hem verzameld, waren dan ook „tot een merklyke dikte uitgedyd" [1]). Geen wonder, dat hij in een' strijd als die hier was ontbrand zich slagvaardig betoont. Toch, tot die slagvaardigheid behoorden ook nog andere vereischten: scherpzinnigheid en een juist oordeel des onderscheids. Beide eigenschappen zijn de zijne geweest. Gewikt en gewogen blijkt telkens de exegese, die hij geeft van de verschillende plaatsen uit de Grieksche en Romeinsche literatuur, waaraan hij zijne gegevens ontleent. Niet zelden doet hij door het bijbrengen van eene plaats licht over eene andere opgaan. Al mag niet voorbijgezien worden, dat zijne verdediging door persoonlijke uitlatingen tegen zijn' ambtgenoot ontsierd wordt, toch moet erkend worden, dat zijn betoog zakelijk is. Mogen wij zijn eigen getuigenis [2]) aannemen, dan heeft hij deze verdediging opgesteld „ernstig, maar niet bitter; misnoegd, maar niet boos; uitvoerig, maar niet overtollig." Dat zijne stemming toenmaals geheel vrij was van bitterheid en boosheid, kunnen wij niet onvoorwaardelijk aannemen.

Inmiddels trok het geschil in steeds wijder kring de aandacht, en bracht meer en meer pennen in beweging. Er waren weinig gezelschappen, vooral binnen Rotterdam, waar het onbesproken bleef [3]). In genoemde stad had de quaestie reeds van het oogenblik

---

[1]) Hofstede a. w. blz. 140 Zijne vijanden hebben zich, gelijk hijzelf of een zijner latere geestverwanten vele jaren daarna mededeelt (*Nederlandsche Bibliotheek*. 1781. I Dl. I Stuk, blz. 487), hiervan bediend, om hem eene beleediging toe te voegen, door te beweren, dat hij de critiek op den *Belisarius* had aangegrepen als een middel, om zijne verzamelde aanteekeningen uit de klassieken te pas te brengen, en aldus, door zijne belezenheid op dit punt te toonen, roem te behalen. Eene insinuatie, die zich uitteraard gemakkelijker liet uitspreken dan bewijzen.

[2]) Zie zijn *Aanhangsel tegen het Tweede Stuk van den Heer C. Nozeman, genaamd Socrates Eere Gehandhaaft*, blz. 5.

[3]) Deze wèl aannemelijke mededeeling is ontleend aan het *Zedig doch Openhartig Schuytpraatje. Betreffende de Geschillen, die tusschen de Heeren Marmontel, Hofstede, en Nozeman, ontstaan zyn, over de Werken de Belizarius en derzelver beoordeeling, benevens het gevoelen over eenige Schriften die voor en tegen dezelve zyn in 't Ligt gegeven. Behandeld in een Zamenspraakje, Gehouden tusschen een Amsterdammer, een Rotterdammer, en een Haarlemmer, vaarende met de Schuyt van 's Hage na Rotterdam*, blz. 3.

af, dat Nozeman zijn geschrift in het licht had gegeven, zelfs aanleiding gegeven tot „gistingen, beroeringen, verbitteringen, beledigingen", ja tot „daadlykheden" [1]). Al meer werden thans de geesten openbaar. Aan bijval ontbrak het ook ditmaal Hofstede niet. *Cornelis Nozemans schryfstyl* werd *ontmaskert en in 't waren Dagligt gestelt* [2]). Van hooggeleerde zijde werd *Socrates schande nader ontdekt* [3]). Hofstede werd

---

[1]) Hofstede a. w. blz 6.

[2]) Aldus de titel van een geschrift van Agatobiblophilus (Rotterdam. MDCCLXIX), in onwaardigen toon gesteld. Terecht dan ook, naar men vertrouwen mag, vroeg de maker van een *Klinkdicht aen Agatobiblophilus; Zogenaemde Verdediger van den Heere P. Hofstede, en Lasteraer van den Heere C. Nozeman, Beide Predikanten te Rotterdam* (Rott. 1769):

„Meind Gy dat dit bedryf Hofstede's geest bekoordt,
En dat Heer Nozeman zich aen uw schendtael stoord?"

Agatobiblophilus' schotschrift gaf nog aanleiding tot de verschijning van verschillende pruldichten (zie onder Bijlage A).

[3]) Zoo luidt de titel van een werkje van den Hist. et Eloq. Prof. J. D. van Hoven, Rector te Kampen. De nadere omschrijving ervan is deze: *Kort en bondig betoog, dat de Zaligspreking der Heidenen ydel en ergerlyk is; om dat de Heidensche Zedekunde en Deugd in 't Gemeen en die van Socrates in 't byzonder zeer gebrekkig en onzuiver geweest is, Wordende teffens het zeer verschillende gedrag van Paullus en Socrates te Athenen; Op verzoek van goede Vrienden, aan 't licht gesteld.* Campen MDCCLXX. Deze verhandeling behoort onder de geschriften, waarin voor Hofstede in dit geschil partij werd gekozen, zeker wel tot de meest beteekenende. Laatstgenoemde betuigde er dan ook op ondubbelzinnige wijze zijne ingenomenheid mede (Zie zijn *Aanhangsel tegen het Tweede Stuk van den Heer C. Nozeman, Genaamd Socrates Eere Gehandhaaft*, blz. 135, 136). Van Hoven doet duidelijk uitkomen, dat de beschouwing van Socrates en andere beroemde Heidenen *op zichzelf* niet van zoo ingrijpend belang is. doch dat dit laatste wèl het geval is, zoodra men hen rekent onder de *Braven*, die volgens Marmontel het hemelsche hof zullen bewonen, en daardoor het geloof in de hand werkt, dat alle brave lieden uit alle landen en van alle eeuwen buiten de Openbaring en het geopenbaarde middel tot zaligheid, geschikte voorwerpen van Gods rechtvaardige barmhartigheid zouden geweest zijn. Dàn toch oefent de bovenvermelde quaestie volgens den Professor wèl invloed uit op de noodzakelijkheid der Openbaring Vermocht men toch voorbeelden bij te brengen van Heidenen, die uit en van zichzelf bevoegd waren op Gods Genade te hopen, dan zouden alle drangredenen voor de noodzakelijkheid der Openbaring hare kracht verliezen Dat de tot hiertoe aangevoerde voorbeelden niet toereikend zijn — zoo voegt (zeer vleiend voor Hofstede) van Hoven eraan toe — „heeft de voortreflyke en doorgeleerde Heer Hofstede, (die ik enkel als een geleerd man kenne, en pas eens of tweemaal gezien hebbe,) met eene verwonderens waardige kiesheid van bewyzen, en cierlykheid van taal en styl klaarblyklyk getoond, en daar door die nieuwen aanval der Natuurlingen manmoedig afgeslagen". (Voorbericht, blz. 4, 5).

genoemd „een Man, die vast in zyne schoenen staat; die de Schriften der Ouden niet maar doorloopen, maar doorkroopen heeft [1]), en ook — meer eervol dan schoon — „een Man van Studi, Taal en Styl en Godgeleertheid! Die sloopt het schennis werk van Broeder leer verkeertheid!"[2]) Elders weer[3]) heette het bij deze gelegenheid met het oog op hem:

„Gelukkig Rotterdam! daar zulke Palinuuren,
Het Schip van uwe Kerk naar 't Godlyk Woord bestuuren."

Zelfs kon hij verklaren [4]): „Nooit ben ik meer door de Nederlandsche Gemeente bedankt, en nooit is de Hemel meer voor my gedankt, dan na het gemeenmaken myner bekende *Verdediging*." En of er van zijn werk overtuigende kracht uitging? „Een der grootste Oudheidskenners", die twee jaren te voren eene *Thesis* had laten verdedigen, luidende: *Socrates wordt valschlyk van de afschuwlyke misdaad der Paederasty beschuldigd*, gaf na het lezen van Hofstede's *Verdediging* de verzekering, „*het niet weer te zullen doen*" [5])

Tegenover al die blijken van instemming ontbrak het echter ook ditmaal niet aan ernstige bestrijding [6]). Als zoodanig

[1]) *De Republyk der Geleerden*. Jan.—Febr. 1770, blz. 9.

[2]) Zie het gedicht *Elk zyn geroelen van Socrates*.

[3]) Zie het gedicht van Philalethes: *Op het werk den Belisarius, van den Heere Marmontel beoordeeld. En den verdeedigden Socrates van den Heere Nozeman, Weerlegt door den Heere Hofstede, Predikant te Rotterdam.*

[4]) Zie zijne *Voorreden* op het a. w. van J. J. Zimmerman, p. XVIII.

[5]) Hofstede zelf deelt dit mede (*Voorreden* op het a. w. van Zimmerman, p. XVII, XVIII).

[6]) Ook in Duitschland werd deze Hofstede niet gespaard. Naar aanleiding van den in Holland ontbranden strijd onderwierp de Berlijnsche Predikant J. A. Eberhard (later Hoogleeraar in de Philosophie te Halle) in 1772 de quaestie aangaande de zaligheid der Heidenen aan een grondig onderzoek. Deze studie *Neue Apologie des Socrates, oder Untersuchung der Lehre von der Seeligkeit der Heiden* zag een jaar daarna in eene Fransche vertaling te Amsterdam het licht onder den titel *Examen de la Doctrine touchant le Salut des Payens, ou Nouvelle Apologie pour Socrate, par Mr Jean Auguste Eberhard, Ministre à Berlin. Traduit de l'Allemand.* Vgl over het werk van Eberhard de *Allgemeine Deutsche Bibliothek*. Berlin u. Stettin. 1772. 18ter Bd. S. 418 ff. — De sympathieën.

dienen vooral genoemd te worden de *Vier brieven Vervattende Oordeelkundige Aanmerkingen Over de Beoordeeling van den Belisarius Verdeedigd, Door den Eerw. zeer Geleerden Heer P. Hofstede*, waarmede Philalethes Aretophilus [1]) op gebelgden toon, blijkbaar tegen cardinale leerstukken der Gereformeerde Kerk als dat der erfzonde en der voorbeschikking gekant, voor het gevoelen van zijn' geestverwant Nozeman opkwam, en waarin hij opnieuw duidelijk van zijn standpunt de quaestie behandelt [2]).

In aansluiting aan hem was het, — ter besparing van noodelooze uitgebreidheid [3]) — dat Nozeman in 1770 tegenover Hofstede's *Verdediging van de Beoordeeling van den Belisarius* een *Tweede Stuk* deed verschijnen van zijn *Socrates Eere Gehandhaafd*. Bij de lezing hiervan wordt men tot de erkenning genoopt, dat de Remonstrantsche leeraar evenmin als de Hervormde genegen was iets toe te geven, waar het

---

van dezen schrijver liggen niet aan de zijde van Hofstede, hetgeen trouwens niet kan bevreemden, daar beiden van verschillende grondstellingen uit redeneeren. De Leipziger Hoogleeraar J. A. Ernesti verwijt Eberhard dan ook (vgl. *Neueste Theologische Bibliothek*. S. 621-635), dat deze bij zijn onderzoek over het algemeen niet met de leer der Schrift heeft gerekend.

[1]) Achter dezen naam verschool zich de Amsterdamsche Remonstrantsche Hoogleeraar Abraham Arend van der Meersch.

[2]) Den gang van het betoog verneemt men uit den volledigen titel (zie onder Bijlage A). Deze schrijver ging verder dan Nozeman, door te beweren (blz. 42), dat het „het algemeen gevoelen der Remonstranten ten allen tyde geweest" was, „dat *de braave lieden uit alle Landen en eeuwen onder de Heidenen*, uit hoofde hunner deugdsaamheid voorwerpen van Gods *Barmhartigheid* zyn!" Hofstede toont hem in antwoord hierop aan (*Voorreden* op het a. w werk van Zimmerman, p. CX sqq.), dat zulk eene uitspraak in strijd is met de nog geenszins herroepen belijdenis der Remonstranten, welke toch hier als maatstaf dient te gelden. — Voorts onderscheidt Hofstede overeenkomstig een in zijne dagen niet ongewoon spraakgebruik de „*Egte* Remonstranten" van zulke Remonstranten, „die de *karakterizerende* gevoelens der Socinianen, of van andere grove dwaalgeesten, zyn toegedaan, zoo niet geheel omhelzen" (*Voorr*. op het a. w. van Zimmerman, p. CVIII). Onder de laatsten rekent hij den schrijver dier *Vier Brieven* De eersten zijn dan zij, die zich kenmerken door hun vasthouden aan de Geloofsbelijdenis en de bekende vijf Artikelen, waarvan de inhoud het eigenlijk verschilpunt uitmaakt tusschen hen en de Gereformeerden.

[3]) Zie het *Voorbericht van den Schrijver*.

den Griekschen wijsgeer betreft. Ving de schrijver der *Vier Brieven* aan met de dogmatische zijde der quaestie op den voorgrond te stellen, Nozeman wijdt, op enkele bladzijden na, zijn betoog aan de verklaring van de verschillende getuigenissen uit de oudheid, die, in het debat over Socrates gebracht, door zijn' tegenstander in geheel anderen zin werden verstaan. Daar het niet te voorzien was, dat een van beiden zou toegeven, had deze strijd nog op diezelfde wijze geruimen tijd kunnen voortduren, ware het niet, dat Hofstede's uitlating over de z i. slechts betrekkelijke vrijheid van godsdienstoefening der Remonstranten [1]) aan den loop van het geschil eene andere wending gaf. Toch vond laatstgenoemde nog een paar malen gelegenheid met Socrates opzettelijk zich bezig te houden. Op zijn' raad werd eene Verhandeling van J. J. Zimmerman, Hoogleeraar te Zürich, waarin de voortreffelijkheid van den Christelijken Godsdienst vergeleken werd met Socrates' Philosophie, vertaald en in het licht gegeven [2]). Op bezadigde, doch besliste wijze te werk gaande, komt de met Socrates zeer ingenomen buitenlandsche geleerde, na verschillende parallellen getrokken te hebben, tot het resultaat, dat diens philosophie, „hoe groot hare voortreffelykheid ook moge geweest zyn, echter zeer ver beneden de waardigheid der Christelyke Religie is, niet alleen ten opzichte van de krachtdadigheid, dewelke uit den aard der Religie zelve gehaald wordt, maar ook om den Goddelyken bystand, die de Heere aan hun verleent, die overeenkomstig dezelve met al hun hert leven

---

[1]) Zie boven blz. 209, 210.

[2]) Zie boven blz. 209 Aanm. — Hofstede had de aanstaande verschijning van dit werk in sommige nieuwsbladen bekend gemaakt, en daarbij tevens „een breedvoerige *Voorreden*" toegezegd, waarin o. a. „de ontrouwe handelingen en bedrieglyke redeneringen van den Schryver der IV bekende Brieven ten klaarste" zouden aangetoond worden. Welk eene heftige publicatie deze „Schryver der IV bekende Brieven" daarop liet plaatsen. zie men in de bedoelde *Voorreden* op Zimmermans a w. p. CLXXXVI, CLXXXVII. —

willen"[1]). In de *breedvoerige Voorreden*[2]), meer dan 200 bladzijden groot, die Hofstede eraan laat voorafgaan, en waarin hij zoowel de *Vier Brieven* van Philalethes Aretophilus als andere tegen hem gerichte werkjes ter sprake brengt[3]), vindt hij gelegenheid om zijn eenmaal uitgesproken vonnis over Socrates nogmaals op gronden van literarischen aard aan te dringen. Aan het vertaalde werk van Zimmerman is verder nog toegevoegd van Hofstede's hand een *Aanhangsel tegen het Tweede Stuk van den Heer* C. Nozeman, *genaamd Socrates Eere Gehandhaaft*. Aangezien men van weerszijden er op uit was, elkander slag op slag in de exegese der aangehaalde schrijvers van onjuistheden en domheden te overtuigen, ja erger, elkander opzettelijkheden ten laste te leggen. die ertoe konden dienen beider karakters in een min gunstig daglicht te stellen, was het niet te verwonderen, dat zoowel

---

[1]) Zimmerman a. w. blz. 103.

[2]) Zie de volledige omschrijving daarvan op den titel, te vinden in Bijlage A.

[3]) De Hooggeleerde J. J. Schultens, te Leiden, dezelfde, die eenige jaren later in een' twist met Hofstede's geestverwant en vriend J. Barueth gewikkeld werd, en wiens optreden tegen Holtius en Comrie ter verdediging van den Zwolschen predikant van der Os had doen blijken aan welke zijde in het theologische kamp hij zich schaarde, schreef den 12den Februari 1770 aan Prof. P. Chevallier te Groningen een' brief (berustend in het familiearchief van den Heer J. W. Chevallier te Amsterdam). waarin bij de bespreking van de wijze, waarop de Remonstranten door Hofstede behandeld waren, ook het volgende omtrent dezen voorkomt: „Met dien Eerw. Heer heb ik waarlyk medelyden; want hy krygt de wind van alle kanten zoo heftig tegen, dat hy bezwaarlyk ertegen op kan zeilen. Wat hier van zy, de stilte, die ik bespeure onder de party van den Heer H , doet my gissen dat de slag van Philalethes Aretophilus vry wat gevoeliger getroffen hebbe dan die van den Belisarius beoordeeld de Deïsten raakte. Tot nog toe is er niets dat ik weet, tegen de 4 brieven gedaan, daar men anders met een dag vyf zes de Rotterdamsche yveraars in het veld zag. Misschien zyn die voorvechters onder de hand voor hunne welmeenendheid bedankt en worden er maatregels beraamd, om, nu de zaak ernst wordt, en er mannen mooten opkomen, den koenen vyand, die de onversaagdheid gehad heeft van den stoel des oorlogs op onzen bodem over te brengen, met vereende krachten te keer te gaan. Hofstede's *Voorreden* op het a. w. van Zimmerman was toen nog niet verschenen. Zou Schultens na de kennismaking hiermede in dezen trant hebben geschreven?

Hofstede als Nozeman zich beleedigd achtten [1]). In genoemd *Aanhangsel* toont de eerste dit duidelijk: „Ofschoon ik" — dus klaagt hij [2]) — „my der kwade namen niet bekreun, welke my ten aanzien myner bekrompen kundigheden met een wrevelige vuist worden toegeduwd, over het geen myn eer betreft, ben ik zoo onverschillig niet. Myn *goede naam* is my, als mensch, als Christen, en als Leeraar, *beter dan goede olie, en de goede gunst dan zilver en goud*. 't Heeft my tot nog toe door de barmhartigheid Gods, (want door zyn *genade ben ik, dat ik ben*) noch aan goeden naam, noch aan *goede gunst* by myn *Herderlievende* Rotterdammers ontbroken; en ik mag en weet, om derzelver liefdes wil, waar van ik nog onlangs de doorslaandste blyken ondervonden heb, niet dulden, dat een scheurziek mensch my daar van beroove."

Intusschen, van kracht [3]) getuigde voorzeker de voorslag, door Hofstede aan zyn' tegenstander gedaan [4]), om de meest critieke plaatsen, waaromtrent zij het niet eens konden worden, en in de uitlegging waarvan zeer veel voor de beoordeeling van Socrates' zedelijkheid afhing, aan het oordeel van een drietal onpartijdige kundige taalkenners, den Delftschen Rector Hoogeveen en de Hoogleeraren Valckenaar en Ruhnkenius te onderwerpen. Dat Nozeman op dien voorslag niet wilde ingaan, en er zich van afmaakte [5]), kan den gunstigen indruk niet wegnemen, door Hofstede's voorstel

---

[1]) Terecht is door Glasius (zie zijn art. over Nozeman in *Godg. Ned.* II, blz. 590) opgemerkt: „Zoowel Nozeman als Hofstede vergaten de lessen van verdraagzaamheid, hun door het werk van Marmontel, waaruit het geschil geboren was, gegeven".

[2]) *Aanhangsel* enz. blz. 7, 8.

[3]) Volgens een bericht in de *Republyk der Geleerden* (Dl. XX, blz. 376) zouden verschillende *tegenstanders* van Hofstede het er over eens zijn geweest, dat de hier bedoelde voorslag behalve voor zijne kracht ook voor zijne edelmoedigheid pleitte.

[4]) *Aanhangsel* enz. blz. 140—146.

[5]) Zie *Aenmerkingen van C. Nozeman op het Aenhangsel van den Heere Professor Honorarius P. Hofstede, Achter de onlangs vertaalde Verhandeling van den Hoogleeraer Zimmerman.* Leyden MDCCLXX, blz. 62, 63.

gemaakt. Aan het gevoel van kracht paarde zich bij hem dat van eigenwaarde, gelijk ons reeds hier en daar gebleken is, wat niet al te zeer verbazen kan van den man, die „stelliger wys" verzekeren kon [1]), „dat van de *Theologische Professoren*, met welke de vyf Vaderlandsche *Academiën* thans voorzien zyn, ten minste een drie vierde de *Beoordeeling van Marmontels Belisarius* en deszelfs *Verdediging* met lof, en dikwerf met te grooten lof, gedagtig is geweest."

De laatste woorden, die Socrates' pleitbezorger in dit geschil ten beste gaf, waren *Aenmerkingen op het Aanhangsel* van Hofstede [2]). Daarmede nam het publiek dispuut over den beroemden philosoof tusschen de beide Rotterdamsche Godgeleerden een einde [3]). Wèl zeide Hofstede nog een ander geschrift toe, dat het „Egt Karakter van Socrates" in het licht zou stellen [4]); het bleef evenwel achterwege. Misschien zijn de *Voorreden* en het *Aanhangsel*, door hem aan de ver-

---

[1]) Zie zijn *Aanhangsel*, enz. blz. 61.

[2]) Zie boven blz. 224[5].

[3]) De reeds te voren (o. a. blz. 134[3]) genoemde volksfiguur uit de Rotterdamsche geschiedenis der 18de eeuw, de karakteristieke Oranjevereerder Cornelis van Oeveren, liet bij zijn' dood een dagboek in handschrift na, dat tot heden nog niet werd uitgegeven. (Het berust op de Stedelijke Bibliotheek te Rotterdam). In plat Hollandsch en niet zeer duidelijk is het gesteld. Voor de curiositeit, te meer, dewijl het dagboek nog nooit gepubliceerd werd, volgen in dit verband enkele zinsneden eruit, die, eenigszins verstaanbaar gemaakt, nog mogen dienen ten bewijze hoe de hier behandelde quaestie ook de aandacht van het volk trok: „Daar was een heer tot ter Gouw, met naam de Moor en dit mynheer had een buitenplaats liggen te Alfen en daar was een nieuw huis op getimmert en daar maakte hy een ophef van.... Die heer de Moor sat in dat nieuwe huis en ontbood een schilder en gaf aan dien schilder zyn concept en ordonneerde wat hy moest doen. Vooreerst zeide die heer moet daar staan Sokrates en zyn vrouw met name Xantippe en dat is die vrouw, die by ons het voorbeeld is van de booze vrouwen en Marmontel de fransche schryver die pleit voor Sokrates zyn vroomheid. en ten tweede Pieter Hofstede en Cornelis Nozeman staande aan een ronde tafel en disputeerende over den franschen schryver, de een vóór — en de ander tegen hem, maar sy moeten staan in dat postuur zooals zy staan op den preekstoel, want zy zyn twee vrome zielen, met zulke zaken hield hy (de Moor nl.) zich op en stak met vele brave mannen den spot...."

[4]) Zie *De Beoordeeling van den Belis. Verded.* enz. blz. 22, 23, 48, 49.

taalde verhandeling van Zimmerman toegevoegd, daarvoor eenigermate in de plaats gekomen.

Hoe dit zij, het was hoog tijd, dat de eigenlijke „Socratische oorlog" hiermede een einde nam. De voorteekenen waren er reeds, dat het woord van een' der strijders [1]) waarheid bevatte: „Met verschillen van dien aart moet by tyds een einde gemaakt worden, of ze loopen op personaliteiten en zotternyen uit."

Alvorens nog nader een en ander op te merken omtrent Hofstede's uitlatingen tegen de Remonstranten, in verband met dit geschil, zij hier nog iets in het midden gebracht over het beginsel, waaruit de quaestie geboren werd. En dan mag de verklaring niet worden achterwege gehouden, dat het oogmerk van den Hollandschen beoordeelaar van den *Belisarius* niet zelden in een verkeerd daglicht gesteld is Al kwam hij nog zoo beslist er voor uit, dat het zijne bedoeling allerminst was, millioenen van Heidenen te verdoemen, dat hij integendeel hunne behoudenis hoopte [2]), met die uitspraak schenen velen niet te rekenen.

En toch, zijn optreden in deze is te verklaren. Dat Marmontel in dat Frankrijk, waar de geestelijke atmosfeer van het achttiende-eeuwsche Deïsme doortrokken was, durfde stellen, dat Gods barmhartigheid zich uitstrekte tot diegenen onder de Heidenen, die bij het licht der rede het goede gewild en betracht hadden, moest den Gereformeerden theoloog in Holland gevaarlijk toeschijnen. Zoo werd in zijn oog de goddelijke barmhartigheid afhankelijk gemaakt van de deugdzaamheid van den mensch En dan nog welk eene deugdzaamheid! De meest geprezenen onder die Heidenen gaven aan allerlei buitensporigheden zich over, gelijk hij vast meende te kunnen aantoonen. Hunne deugden konden hen alzoo geene voorwerpen der Goddelijke barmhartigheid doen zijn, ja Hofstede aarzelde niet de stelling over te nemen, welke die deugden „blinkende

[1]) Hofstede a w. blz 311.

[2]) Zie boven blz. 195.

zonden" genoemd heeft. Hierin nu was het eigenlijk verschil tusschen hem en Nozeman gelegen. Ongetwijfeld, ook deze hoopte voor de bedoelde Heidenen op de *barmhartigheid* Gods, eene belooning van Gods zijde was inderdaad volgens hem „uit Goedheid" en „niet uit Schuld" [1]), maar toch bracht hij die belooning in verband met menschelijke deugdsbetrachting [2]). De deugden der Heidenen waren naar Nozemans oordeel, evenmin als die der Christenen, *genoegzaam*, om hare betrachters uit dien hoofde voorwerpen der Goddelijke barmhartigheid te doen zijn [3]). Hier treft men dus eene andere opvatting aan van de Heidensche deugden in betrekking tot Gods barmhartigheid dan die door Hofstede werd gehuldigd. *Iets* verdienstelijks bleef er voor laatstgenoemde bij Nozemans opvatting nog aan die deugden verbonden. Marmontels voorstelling vond hij er niet uit gebannen. Het beginsel van de *vrijheid* der Goddelijke genade liep naar het inzicht van den Gereformeerden theoloog gevaar te worden geschonden. De beschouwing, door zijn' Remonstrantschen bestrijder gehuldigd, scheen hem, ook waar deze dit niet bedoelde, te leiden tot eene — zij het ook bedekte — ontkenning van de *noodzakelijkheid* der Goddelijke Openbaring. Met alle kracht meende hij daarom tegen de „Deïstische Naturalistery" te moeten opkomen, waar hij haar alom veld winnen zag. Immers „het *Deïsmus*" — zoo moest hij verklaren [4]) — „heeft zoo wel plaats in de *Openbare Kerkgemeenschap*, als in de *Societeit*, tot welke de Heer Nozeman behoort. Sedert men van het uiterste kenmerk der dwaasheid, een kenmerk van wysheid gemaakt heeft, is het onder vele der fatsoenlyke, en in alles

---

[1]) *Socrates Eere Gehandhaefd* I, blz. 134.

[2]) Voor de caricatuur, door verschillende schrijvers, die zich in dit geschil mengden, van beider stelling gemaakt, en ook door lateren maar al te vaak overgenomen, is natuurlijk evenmin Hofstede als Nozeman aansprakelijk.

[3]) *Socrates Eere Gehandhaefd* II, blz. 74. 75.

[4]) *Aanhangsel* op het a. w. van Zimmerman, blz. 49.

(uitgenomen de waarheid) wel opgebragte jeugd, de *mode* geworden, om met Gods Woord, met Gods Knegten, met Gods Geest en deszelfs kragtdadige werking, zoo onkundig als verwaand, den draak te steken. 't Onkruid vermenigvuldigt op onzen akker, en verheft zig hooger, naer mate de Libertyn meer aangemoedigd wordt door zulke Gereformeerde, die het misschien niet wezen zouden, indien zy zonder het te zyn *de eerlykste plaats* in alle *Vergadering* [1]) konden beslaan." Heel zijne bespreking van de zeden der Heidenen en in het bijzonder van Socrates was dan ook eene poging om het gevaar, dat van die Deïstische zijde dreigde, tegen te gaan. Dat het hem er niet om te doen was om bekende mannen uit de oudheid verdacht te maken, al is het zoo door oppervlakkigen of kwaadwilligen voorgesteld, men gevoelt het; zelf heeft hij er trouwens ten overvloede op gewezen [2]). „Alle, *die oogen hebben om te zien, en herten om te verstaan*, zien en begrypen wel, dat het hier niet te doen is, om het staan of vallen van een Socrates, maar (zoo ver is het 'er van daan, dat alles, wat *ten nadeele van Socrates wordt bygebragt, zoude uitkomen op een lettertwist, waar aan de Nederduitsche Gemeente van ons Land weinig gelegen ligt)* om het staan of vallen der meer en meer doorbrekende Naturalistery. De geslepenste en gevaarlykste vyanden tasten het Christendom niet meer regtstreeks en voor de vuist aan (de ondervinding heeft hen de vrugtloosheid van dit bestaan geleerd) maar van ter zyden en bedekt. Men maakt het leven der Heidensche Wysgeren op, niet uit hun wandel, maar uit hunne schoonste zedelessen; men beschryft hunne personen, naer zulk een bedrieglyk *model*, als vrome van den eersten rang; men stelt ze, uit kragt van een verdichte deugdsaamheid tot voorwerpen der Godlyke barmhartigheid; en bestrydt dus heimlyk de noodzaaklykheid der Godlyke Openbaring. Naer mate dit stelsel meer en meer wordt opgeschikt, verguld

---

[1]) Jacob. II : 2, 3.

[2]) *Voorreden* op het a. w. van Zimmerman, blz. XIX.

en aangeprezen, vereischt het algemeen belang der Christenheid, dat men de vermeende deugden der Heidenen naauwkeuriger zifte, streng ter toets brenge, en vooral aantoone, dat dezelve, hoe breed men ook van die opgeve, doorgaans denkbeeldig en deze gewaande heilige de grootste der zondaars zyn."

En toch, de arbeid, door Hofstede hier ter hand genomen, waar hij het gehalte der deugden van enkele beroemde Heidenen aan een onderzoek onderwierp, moest met onvruchtbaarheid blijven geslagen. Uit enkele gegevens een besluit te trekken ten opzichte van zoovele millioenen, was, gelijk terecht is opgemerkt [1]), al te gewaagd. In het algemeen bewandelde Hofstede hier geen al te veilig pad, waar hij voor zijne zaak pleitgronden wilde ontleenen aan de ondeugdelijkheid van het karakter en de zeden van Heidensche wijsgeeren, ook al waren mannen van beteekenis hem hierin voorgegaan [2]). Dit ééne mogen wij echter aannemen, dat hij, gelijk door hemzelf werd erkend, „uit een goed beginsel" dezen strijd aanvaardde, wèl wetende, „dat 'er by de verdediging van het Christendom en het schryven tegen deszelfs wederpartyders geen eer te behalen, maar wel te verliezen was" [3]). Evenmin hebben wij reden zijne verklaring in twijfel te trekken, bij deze gelegenheid afgelegd [4]), dat hem „niets onaangenamer" was, „dan verschilschriften te schryven"; dat zijn ziele den vrede liefhad en dien najaagde „niet alleen met de huisgenooten des geloofs, maar met alle menschen." Ook willen wij aannemen, hetgeen hijzelf vermeldt [5]), dat men „niet alleen

---

[1]) *Tegenwoordige Staat des geschils over den Belisarius, tusschen de Eerwaarde Heeren Petrus Hofstede, Cornelius Nozeman, en anderen; voorgesteld in een gesprek tusschen die lieden in een trekschuit*, blz. 62, 63; *Vier Brieven* van Philalethes Aretophilus, blz. 10 vv. en een Vyand van Twisten *Kortbondige Overweeging* enz. (zie boven blz. 201 [1]), blz. 30—32.

[2]) Vgl. Hofstede *De Beoord. v. d. Belis. Verded.* blz. 277 vv.

[3]) Hofstede. *De Beoord. v. d. Belis. Verded.* blz. 29, 30. Dit laatste kan echter niet zonder voorbehoud gelden. —

[4]) a w. blz. 47.

[5]) *Voorreden* op het a. w. van Zimmerman, pag. CLXXXIX. Hoe de Duitsche Hoogleeraar Klotzius de *bescheidenheid* van Hofstede's optreden, althans in diens *Beoord. v. d. Belis.*, prees, zie t. a. p. blz. CXC.

binnen, maar zelfs buiten ons land" het „lenige" van zijn „schryfstyl" en de „gematigdheid" zijns „gemoeds" jegens menschen, wier opvatting zoozeer van de zijne verschilde, „grootlyks" prees. — Toch mag, met erkenning van dit alles, niet worden verzwegen, dat zijne verontwaardiging hem hier en daar te ver heeft gevoerd. Met name geldt dit van zijne uitlatingen tegen de Remonstranten, waartoe hij zich inderdaad door persoonlijke gevoeligheid tegenover Nozeman liet vervoeren. Bij deze laatste phase van den „Socratischen Oorlog" hebben wij nog eenige oogenblikken te verwijlen. In den beginne scheen de opgeworpen quaestie slechts eene *dogmatische* en eene *literarische* zijde te hebben; dat zij ook nog een *kerkelijk* karakter vertoonde, had Hofstede zonder veel moeite kunnen voorkomen. Daargelaten zij of hij de Remonstranten reeds op het oog had, toen hij aangaande „den Belisarius, zoo als hy door den Heer Marmontel wordt ingevoerd", schreef [1]), dat men dezen een „Pelagiaanschen Naturalist" zou kunnen noemen [2]). Maar vooral de toon, waarop hij zich — al was het terloops — over hen uitliet, de wijze, waarop hij hen in het geschil betrok, verklaren, dat zij zich ontstemd betoonden. Hoe hij hiertoe kwam? In zekeren zin gevoelde hij zich teleurgesteld. Uit hun' boezem toch had hij allerminst tegenspraak verwacht tegen de manier, waarop hij

---

[1]) *De Bel. r. d. Hr. Marm. beoord.* enz. blz. 82, vgl. hier boven blz. 187.

[2]) Glasius (a. w. II blz. 121) wijst erop, dat de Contra-Remonstranten hunne tegenstanders van Pelagianisme beschuldigden, en dat dezen nu ten gevolge van Hofstede's uitdrukking gevaar liepen ook nog als Deïsten of Naturalisten te boek te staan. De bedoelde uitdrukking wordt verder genoemd „een vuurvonk; die weldra laayen brand verwekte". Ook bij Ypey en Dermout a. w. III, blz. 679 treft men deze voorstelling aan. Gesteld, dat dit zoo was, dat inderdaad de Remonstranten die uitdrukking als eene beschuldiging aan hun adres hebben opgevat, waarvoor echter de bewijzen mij niet zijn gebleken uit hunne geschriften, na de Beoordeeling van den *Belisarius* verschenen, dan nog blijft de vraag, of Hofstede waarlijk juist hen daarmede bedoeld heeft. De goede verstandhouding, waarin hij tot hiertoe met de Remonstranten stond, voordat Nozeman het harnas tegen hem aangordde, maakt dit niet zeer aannemelijk. Toen hij zijne beoordeeling opstelde, had hij nog niet de minste aanleiding, om hen in de quaestie te betrekken.

in zijne beoordeeling van den *Belisarius* het Christendom had trachten te verdedigen. Het feit, dat een bekend en geacht Remonstrantsch leeraar in de stad zijner woning daartegen opkwam, had hem bijzonder gegriefd, behalve om redenen van persoonlijken aard, ook omdat hij, zonder Nozeman zelf van „Naturalistery" te beschuldigen, zich ten volle overtuigd hield, dat deze „met zyn *handhaving van Socrates eer* niet alleen den Naturalisten, maar ook alle andere Vrygeesten den grootsten dienst gedaan" had, „en ook even daarom derzelver toejuiching en handgeklap verkregen" had, „en nog daaglyks" ontving [1]). Wèl beleed hij ook nu nog — en dit gold voorzeker in de eerste plaats Nozeman — „wars en afkeerig van de helsche verketterkonst" te zijn [2]); wèl erkende hij: „Een Remonstrant, die zig aan de Geloofsleus der Remonstranten houdt, en buiten dat ken ik geen Remonstranten, schat de Openbaring zoo hoog als een Contra-Remonstrant" [3]); maar toch, sinds hij van hunne zijde gevaar meende te bespeuren voor wat hem de grondslagen des Christendoms waren, werd zijne houding tegenover de Remonstranten eene andere Sinds eene stem als die van Nozeman vernomen werd, door nog heftiger gevolgd, schaarde dezelfde man, die begonnen was in zijne beoordeeling van den *Belisarius* de verdraagzaamheid van een' Marmontel te loven, die bij de Remonstranten volgens een hunner [4]) tot

---

[1]) Hofstede *Aanhangsel* op het a. w. van Zimmerman, blz. 94.

[2]) *Aanhangsel* op het antwoord van Zimmerman, blz. 93.

[3]) Idem, blz. 95.

[4]) Aldus liet zich uit de Remonstrantsche schrijver van den *Brief aen den Weleerwaerden en Geleerden Heer Petrus Hofstede, Predikant te Rotterdam, over zekere Aenteekening in zyne Verdediging van den Beoordeelden Belisarius, betreffende de Vrye Godsdienstoeffening der Remonstranten in deze landen.* Rotterdam. 1769, blz. 5, 6. Dezelfde blijkbaar ernstig gezinde Remonstrant, die zich en zijne geestverwanten onder de „Evangelische Gereformeerden" wil gesteld zien, en het betreurt, dat er ook onder de Remonstranten „maer al te veel onrustige geesten" gevonden worden, „die het Socianismus, het Bekkerianismus, ja zelfs, God betere het, het Deïsmus, het zy opentlyk het zy heimelyk, begunstigen" (blz. 26), komt er voor uit (blz. 3) altijd veel aan Hofstede's geschriften voor zijne kennis te danken te hebben. Inzonderheid echter leerde hij — en

hiertoe bekend stond als „een der eerlykste en gematigste zyner Kerke", zich voortaan onder het getal der „Predikanten, die geen Toleranten willen heten, van wegen het misbruik", dat men in zijne dagen „van dien beminlyken naam" maakte [1]). Hofstede gevoelde zich tegenover al wat „tolerant" en Remonstrant was, gedrongen zijn kerkelijk standpunt te doen uitkomen. Of was hij niet Predikant der Publieke Gereformeerde Kerk, en stemde hij niet van harte met hare belijdenis in? En beschouwde niet „de groote hoop van menschen" den aanval, op hem gericht, als „een stoute onderneming der Remonstranten tegen de Hervormde Kerk" [2])? Wèl erkende hij [3]), dat „de egte Remonstranten, die zig aan de bekende vyf artykelen" hielden [4]), evenzeer als vele Hervormden over de „voorbarige en opgevergde belydenis van hunnen Leeraar" „verstoord" en voor een deel zelfs „verlegen" waren, „maar" — zoo voegde hij er veelbeteekenend aan toe — „de meeste onzer Gemeentens weten van geen tweederlei soort van Remonstranten Het geen door een dier hoofden dier Maatschappy in 't openbaar

---

velen met hem — door diens Verdediging van de beoordeeling van den *Belisarius*, en zelfs verheelt hij het niet, dat „onze Nozeman" — gelijk hij zijn leeraar noemt — en Hofstede „geen party egael zyn" (blz. 4). Merkwaardig vleiend getuigenis inderdaad voor den laatste, wijl het kwam van een' Remonstrant, die het tegen hem opnam! — Dat deze briefschrijver van zekere zijde het om zijne waardeerende woorden ontgelden moest, zie Philalethes Aretophilus *Vier Brieven* enz., blz. 44 Aanm.

[1]) Hofstede *De Beoord. v. d. Belis. Verded.* enz. blz. 26 Aanm.

[2]) Hofstede *De Beoord. v. d. Belis. Verded.* enz. blz. 6.

[3]) idem blz. 7, 8.

[4]) Prof. van der Meersch (Philalethes Aretophilus) behoorde dus volgens den hier door Hofstede aangelegden maatstaf niet tot „de egte Remonstranten". Immers loochent hij in zijne *Vier Brieven* enz. (blz. 45) in antwoord op de bovenvermelde uitspraken van gene, dat de vijf artikelen het kenmerk zouden uitmaken van de belijdenis der echte Remonstranten. Volgens dezen schrijver onderscheiden dezen zich „van alle andere Christelyke Gezinten" door het volgende z. i. karakteriseerende leerstuk: *Dat zy voor Broeders erkennen al wie gelooven, dat Jezus de Christus, de Zoon des Levendigen Gods, onze Zaligmaker en Heer is, en overeenkomstig met dat Geloove opregtelyk tragten te leeven.* (t. a. p. blz. 43). Hoe Hofstede hem op dit punt aan de hand der historie te woord staat, zie *Voorreden* op het a. w. van Zimmerman, p. CI sqq.

te boek geslagen wordt, houden zy voor de gevoelens der geheele Maatschappy, en dit doet de voortvarendste onder hen, in het tegenwoordig geval zeggen: *Nooit en in der eeuwigheid vrede of Kerkgemeenschap met de Remonstranten, nu wy hooren en zien dat zy zulke gevoelens hebben!*" Of Hofstede ook het gevoelen der groote massa deelde, of ook hij in Nozemans optreden een' aanval zag van de Remonstranten op de Hervormde Kerk? Wij durven die vraag niet met een beslist ja beantwoorden; dat hij intusschen deze meening als een wapen in den strijd aangreep, staat vast. Hoe hij hiervan gebruik maakte is ons gebleken [1]). Wij merkten daarbij op, hoe hij van Nozeman het bewijs vorderde van eene vroeger door deze uitgesproken stelling; n.l. dat van Overheidswege den Remonstranten vrijheid van godsdienstoefening verleend was. Aan den eisch te voldoen een „besluit van Staat" aan te wijzen, waarbij uitdrukkelijk den leden der Remonstrantsche Broederschap „vergunning van opentlyke Godsdienstöeffening" geschonken werd, was onmogelijk. De Resolutiën en Plakkaten des lands hadden de Remonstranten nu eenmaal tegen zich, een lot, dat zij trouwens met alle Dissenters deelden. Aan de flauwheid, waarmede over het algemeen aan die Plakkaten de hand werd gehouden, hadden zij het te danken, dat zij bijkans vergeten konden niet meer dan getolereerden te zijn [2]). Hofstede kwam er hen thans weder aan herinneren. Dat zij zich er geprikkeld door gevoelden, wien kan het verbazen? Velen leidden uit zijne woorden af, dat hij hun het recht van godsdienstoefening betwistte, waarbij echter blijkbaar uit het oog werd verloren, dat hij de — zij het dan ook „oogluikende" — toelating van die godsdienstoefening „voorzigtig en Christelyk" genoemd had. Met nadruk beriep hij zich dan ook later op deze

---

[1]) Zie boven blz. 209, 210.

[2]) Op heldere wijze vindt men den aangeduiden toestand der Dissenters hier te lande uiteengezet door Dr. J. Hartog in zijn opstel over *De laatste dagen der Heerschende Kerk* (in den bundel „Uit de dagen der Patriotten", blz. 106—194).

woorden [1]), er ten overvloede aan toevoegende, dat het nooit bij hem opkwam en hij nimmer „zoo zeer alle beginsels van menschlievendheid en Evangelische verdraagsaamheid" vergat, dat hij, zelfs al had hij hiertoe de macht bezeten, hen, „op eenigerlei wys," wilde ontrusten in de bezitting van een goed, dat hun naar zijne onveranderlijke meening „nimmermeer door de wetgevende Magt geschonken, maar reeds langer dan een eeuw *oogluikende* toegelaten" was. Die toelating, hij had er volkomen vrede mee [2]); edoch, dat den Remonstranten het recht toekwam, vrije en openbare godsdienstoefening te *eischen* als iets, dat hun wettelijk toekwam, tegen die opvatting moest hij zich verzetten.

De Remonstrantsche leeraar van Leiden, Pieter van den Bosch, behoorde tot de eersten, die tegen de geruchtmakende uitdrukkingen van den Rotterdamschen kampioen verzet aanteekende. Hij deed het in een *Lierzang aan den Eerwaarden en zeer geleerden Heere Petrus Hofstede* [3]). Gewaagde deze zanger van de „drift", die Hofstede's „veder" moest hebben

---

[1]) *Voorreden* op het a. w. van Zimmerman, pag. LXII.

[2]) Hij aarzelt zelfs niet de behandeling, in de 17de eeuw den Remonstranten aangedaan, *mishandeling* te noemen, en haar als „al te hard" te beschouwen. (*Voorr.* op het a w. van Zimmerman, p. LVI).

[3]) Hofstede diende in zijne *Voorreden* op het a w. van Zimmerman ook verschillenden, die hunne bezwaren tegen zijne opvatting van de vrijheid van Godsdienstoefening der Remonstranten in geschriften hadden kenbaar gemaakt, van repliek. Onder dezen ook van den Bosch. Terwijl in het overige van diens gedicht, door Ypey en Dermout (a. w. III blz. 540) „allerfelst" genoemd — aan Hofstede drift en onbedachtzaamheid wordt ten laste gelegd, vloeit -- merkwaardig! -- het eerste couplet over van hulde:

„Geleerde Man! wiens welgekozen woorden,
Wiens taal en styl mijn' geest bekoorden,
In 't vloeijend antwoord aan den schrandren Nozoman:
O Hofstede! aan wiens pen bij 't lezen
De lauwerkrans wordt toegewezen,
Zoo konst van taal en styl den lauwer schenken kan."

Niet onaardig schrijft de aldus toegesprokene met het oog daarop: „Het vloeijend en wel rollend Dichtstuk is ten mynen opzigte, in den aanvang, gelyk aan het beeld van Nebucadnesar. Het hoofd is van goud." (*Voorr.* op het a. w. van Zimmerman, p. XLIV).

gedreven, om Nozeman zijne „onbedagte vraag"[1]) voor te leggen, bij welk Staatsbesluit den Remonstranten vrijheid van godsdienstoefening vergund was, de aldus beschuldigde wierp die betichting van „onbedagtsame drift" verre van zich. Hoe? Moest deze qualificatie toegepast worden op zijne eenvoudige vraag naar aanleiding van Nozemans stelling, dat de Hooge Overheid aan de Remonstrantsche Sociëteit vrijheid van Godsdienstoefening verleend had? „Had ik" — aldus zijne zelfverdediging [2]) — „op de gezegdens van den Heer Nozeman aangeteekend: dit is een *allerdrieste pochery*, iets dat *volstrekt valsch*, of, het geen nog harder luidt, een *groote logen* is, ik zou de schynbaarste merkblyken van een onbedaarden geest medegebragt hebben; dog nu ik eenvoudig myn onkunde nopens dit stuk belyde, en daar omtrent, op het bescheidenste, om verlichting verzoeke, met drangredenen, genomen van wederzydsche belangens, vraag ik niet maar slegts gelyk ik reeds gedaan heb: wat *onbedagtsame drift* steekt hierin? maar ook wat *zweem* zelfs van *onbedagtsame drift* vertoont zig in dezen? Niemand is ten allen tyde zoo op zyn hoede, of hem ontvalt wel iets, het welk hy in gelukkiger oogenblikken afkeurt. Maar heeft de bedagtsaamheid ooit over myn hart de wagt gehouden, het is ter dezer plaats." In zekeren zin had Hofstede hier gelijk: de inkleeding der vraag was niet aanstootelijk; of zij — men lette op het verband waarin zij voorkomt! — niet door persoonlijken toorn werd ingegeven, is eene andere quaestie. Ware het zoo, gelijk van den Bosch het deed voorkomen, dat de Remonstrant „in bange jaren" vervolgd werd, omdat „toen kettermeesters meesters waren, toen heerschend onbescheid den naam van yver droeg"[3]), waren aldus „zoo vele doorgeleerde, wyze, en godsvrugtige Professoren, Doctoren en Predikanten van verscheiden volken, *ketter-*

---

[1]) P. van den Bosch, *Lierzang*, blz. 4.
[2]) *Voorreden* op het a. w. van Zimmerman, pag. XLIX.
[3]) P. van den Bosch, *Lierzang*, blz. 5.

makers — en *heerschzieke* menschen", dan waren ook „de Godsgeleerde van de Gereformeerde Nederlandsche Kerk" zijner dagen „geen afschrapsel van een nagel beter, maar even groote *kettermakers*, en niet minder *heerschziek*", wijl dezen immers „de leerbesluiten der Dordsche Kerkvergadering voor overeenkomstig met Gods Woord" hielden, en „geen Kerkgemeenschap met de Remonstranten oeffenen" wilden[1]). En voorts de Overheid, schaarde zij zich niet nog steeds aan de zijde der Heerschende Kerk, toonde zij niet dagelijks door haar gedrag de zoogenaamde „kettermakery" en „heerschziekte" goed te keuren, door uitsluitend de aanhangers van de Gereformeerde Kerkleer tot de Regeeringsambten toe te laten, en niet te dulden, dat 's Lands Predikanten van die leer afweken?

De staatkundige toestanden, waaronder men in deze periode der Heerschende Kerk leefde, waren alzoo in de hand van Hofstede een machtig wapen tegen de Remonstranten.

Inmiddels, al moest men van Remonstrantsche zijde op de bekende vraag een direct afdoend antwoord schuldig blijven, het lag voor de hand, dat men pogingen aanwendde om dat pijnlijk klinkende woord „oogluikende" van kracht te berooven. Zoo beriep zich de Lierzanger [2]) op het „Plakkaat tot het doen van eene Liberale Gift" van 12 September 1747 § I en de „Resolutie van Hunne Ed. Mog. van 15 January des jaars

---

[1]) Hofstede *Voorreden* op het a. w van Zimmerman, p. LII, LIII. De man, die hier met zoo kennelijke sympathie van de Dordtsche Synode en hare uitspraken gewaagt, was dezelfde, die eenmaal, van onrechtzinnigheid beticht, werd verdedigd door een of meer misschien zeer van nabij onder zijn' invloed staande lieden, die lang niet bleken te zweren bij „het Synode van Dort" (*Kralingiana. Eerste Boek*, blz. 10, 11), dezelfde, wiens „vreedsame geaartheid" volgens eigen getuigenis nog slechts weinige jaren geleden zich uitstrekte „tot alle, die geen ander fondament leggen, dan het geen gelegd is, t welk is Jesus Christus", al was het ook „dat zy daer op, behalven goud, zilver, kostlyke steenen en hout, ook hooi en stoppels" bouwden (zie boven blz 142, 143). Hofstede zou hoogstwaarschijnlijk ook nog in deze omstandigheden zich bereid verklaard hebben de laatste woorden te onderschrijven: Of hij ze echter, gelijk voorheen, opzettelijk op den voorgrond zou hebben gesteld uit eigen beweging?

[2]) t. a. p. blz. 6.

1737", waaruit evenwel niets anders bleek, dan dat de leeraren der Remonstranten in 1747 van hun traktement geen vijftigsten penning behoefden te betalen, en dat hunne Godshuizen van belasting vrijgesteld waren. Zoo stelde de reeds genoemde schrijver van den *Brief* aan Hofstede *over zekere Aenteekening in zyne Verdediging van den Beöordeelden Belisarius* [1]) zich ten doel aan te toonen 1°. dat „de vryheid van conscientie en de vrye oeffening van allen Christelyken Godsdienst" behoorde tot de „wezentlyke Constitutie" van het „Gemeenebest", 2°. dat de Remonstranten „werklyk in de ongestoorde bezitting eener vrye en openbare Godsdienstöeffening" waren, en dat wel onder het oog van de hooge Overheid, hetwelk de volkomen kracht eener wet had. Weer anderen [2]), stellende, dat alle wetten en plakkaten door het invoeren van het tegenovergestelde vernietigd werden, verzekerden, dat de vroegere Plak-

---

[1]) blz. 6.

[2]) De schrijver van het *Eenvoudig en Zedig Antwoord aan den Weleerw. Heere P. Hofstede, wegens de Voorstelling, of De Hooge Overheid aan de Societeit der Remonstranten Vryheid vergunt heeft van openbaare Godsdienst-oeffening, dan of zy alleen oogluikende geduld word; Verrat in de Verdediging van den Belisarius Beoordeelt, Tegen den WelEerw. Heere C. Nozeman* 's Gravenhage. Z. j. blz. 49 v. v., 54 Aanm Ook Janus Eleutherophilus' *Verhandeling over de Openlyke Godsdienstoeffening der Remonstranten; waarby gevoegd zyn eenige Aanmerkingen op het laatste gedeelte van eenen Brief aan den Eerw. en zeer Geleerd Heer P. Hofstede over hetzelfde onderwerp, te Rotterdam uitgegeven*, komt voor een groot deel hierop neer. (Deze Janus Eleutherophilus noemt zich later bij zijn' waren naam J. K. Valk, Predikant bij de Remonstranten te Leiden, vgl. bladz. 2 v. v. van zijn' *Brief aan eenen zyner Vrienden te Dordrecht over hetgeen de Hoogeerwaardige en Hooggeleerde Heer Petrus Hofstede — wegens Janus Eleutherophilus, deszelfs Verhandeling over de openlyke Godsdienstoeffening der Remonstranten, en deszelfs Vloekverwanten, geschreven heeft*, enz. (Zie onder Bijlage A). Ook in dezen *Brief* tracht de schrijver in denzelfden geest aan te toonen, dat de scherpe Plakkaten tegen de Remonstranten langzamerhand van kracht zijn beroofd. — De auteur van het *Vervolg op het Eenvoudig en Zedig Antwoord aan den Wel-Eerw. Heere P. Hofstede, wegens de Voorstelling, of de Hooge Overheid aan de Societeit der Remonstranten Vryheid vergunt heeft van openbaere Godsdienst-oeffening, dan of zy alleen oogluikende geduld word: Verrat in de Verdediging van den Belisarius Beöordeelt, Tegen den Wel-Eerw. Heere C. Nozeman.* ('s Gravenhage. Z. j. blz. 106—115) somt zelfs nog 61 bewijzen op van toenadering der Overheid tegenover de Remonstranten, waardoor z. i. de plakkaten, tegen hen gericht, waren te niet gedaan.

katen tegen de Remonstranten waren opgeheven, alleen reeds door het feit, dat hun van Overheidswege vele gunstbewijzen waren te beurt gevallen, en dat deze dus metterdaad had getoond met de strenge maatregelen, in den beginne tegen hen genomen, niet in te stemmen.

In dien geest wendde men van Remonstrantsche zijde pogingen aan, om Hofstede's vraag te beantwoorden Niet ten onrechte zag intusschen een Liefhebber der Waarheyd *de onmogelykheyd in om de tegenwoordige geschillen te vereffenen tusschen onze Publieke Kerk en die der Remonstranten* [1]. Toch werd de strijd nog voortgezet, waarbij echter door de Remonstranten maar al te vaak werd voorbijgezien, dat hunne tegenpartij, ook al bepleitte zij het recht der Heerschende Kerk, zich allerminst gezind verklaarde, de gewetensvrijheid aan banden te leggen.

Hofstede mengde zich, voor zoover ons bekend is, verder schriftelijk niet meer in het geschil. Met de taak, aanvankelijk door hem ondernomen, belastte zich vervolgens de algemeen als bekwaam erkende auteur van *De Advocaet der Vaderlandsche Kerk of Vrymoedige Verdediger van derzelver Grond-Constitutie, Herformde Leer; Aenzienlyke Bescherm-Heren; Regtzinnige Leraers, en Standvastige Belyders, Tegen de beledigende Geschriften van dezen tyd* [2]. Tegenover zich had hij eene partij, die voor de belangen der *Christelijke Kerk* opkwam met een beroep op het gezond verstand, in het bijzonder op de denkwijze der Engelschen wat betrof *elks godsdienstige regten, voorregten en grondbeginselen* [3]. Dat de schrijver van *De Advocaet der Vaderlandsche Kerk* niemand anders was dan Johannes Barueth, Predikant te Dordrecht, „Intieme Vrind"[4]) van Hofstede, vindt in den

---

[1]) Zie den volledigen titel van zijn geschrift onder Bijlage A.

[2]) *Eerste Stuk.* 's Gravenhage. MDCCLXXI. *Tweede Stuk.* MDCCLXXII.

[3]) Ypey en Dermout a. w. III. Aanteekeningen, blz. 245.

[4]) Zoo wordt hij genoemd in eene gedrukte uitnoodiging tot het volgen van zijn' lijkstoet, eene destijds gebruikelijke wijze, om iemand te hoonen.

tegenwoordigen tijd geen tegenspraak meer [1]). In de dagen,

De naam van Barueth komt overigens van dezen tijd af vaak voor in één adem met dien van Hofstede; wie vrijzinnig in het kerkelijke, anti-stadhoudersgezind in het staatkundige waren, zagen in beiden twee voorname en invloedrijke tegenstanders.

[1]) In 1776, nadat het openlijk geschil, waarvan hiervóór sprake was, een eind had genomen, verscheen van iemand, die zich voorstelde als den Procureur van de Vaderlandsche Kerke, eene *Korte Historie van de Synode Nationaal, Gehouden binnen Dortrecht, In de Jaaren 1618 en 1619. Uit Echte Gedenkstukken, en Geloofwaardige Schryvers opgemaakt.* Arnhem. In het exemplaar van deze *Historie*, dat mijn eigendom is, afkomstig „E libris Sepp", staat achter de woorden Procureur van de Vaderlandsche Kerke op het titelblad (klaarblijkelijk met Sepp's hand) de naam Hofstede geschreven. Aanwijzingen, die genoemden geleerde tot de onderstelling of overtuiging kunnen hebben geleid, dat Hofstede zich achter die benaming zal hebben verscholen, gewerden mij niet. Het tamelijk lijvig boekdeel, dat een verslag bevat van de 180 sessies der Nationale Synode van Dordrecht, is tegen de „Toleranten" gericht en moet blijkbaar beschouwd worden als een nagalm van den hierboven behandelden twist. De Procureur, die het betoog van den *Advocaet der Vaderlandsche Kerk* ten bewijze, dat uitsluitend „de Waare Gereformeerde Religie" van Overheidswege „*publicq geëxerceert* mag worden" (Inleiding, p. XIII) afdoende noemt, stelt zich nu op zijne beurt ten doel aan te toonen, dat de Gereformeerde Religie, begrepen in de *Belijdenis des Geloofs* en den *Heidelbergschen Catechismus*, ook immer met approbatie van hooger hand is geleerd van de Reformatie af, en nader vastgesteld en gezuiverd tot op zijne dagen toe. De verschillende aanteekeningen onder aan de bladzijden ter illustratie dienende, doen, evenals het Voorbericht, de Inleiding en de „Nareden," den schrijver kennen als der bedoelde synode sympathiek gezind. Wat den geest aangaat, die uit deze *Historie* spreekt, zou men Hofstede voor den auteur kunnen houden; overigens getuigt m. i. alles daartegen. De stijl, allerlei zinwendingen, de geheele inkleeding doen allerminst aan hem denken, die dan ook, voor zoover bekend is, aan den strijd, door den *Advocaet der Vaderlandsche Kerke* gevoerd, verder geen deel heeft genomen. Bij de opsomming der redenen, waarom hij zijn' naam verzwijgt, geeft de Procureur ook het volgende te lezen: „om dat myn *stand*, waar in ik door de *goede hand myns Gods over my*, geplaast ben, *niet wel* toelaat dat ik my by *de eerste entrée* ontdekke wie ik ben." (Voorbericht, p. VI, VII). In welk opzicht deze verklaring in 1776 van Hofstede zou kunnen gelden, is niet duidelijk, Was het, omdat hij, gelijk hierna blijken zal, toenmaals dien titel van *Professor Honorarius* droeg? Maar in het jaar, waarin hij dien titel ontving (1770), had hij toch wel tegenover zijn' Remonstrantschen stad- en ambtgenoot ten derden male positie genomen. — Nog iets: de *Procureur* erkent (p. IX) „geen *Kerkelyk Persoon*" te zijn; maar al had Hofstede zijn *volle* dienstwerk in 1776 nedergelegd, is het waarschijnlijk, dat iemand, die nog op geregelde tijden als prediker dienst deed, die nog als lid van den Kerkeraad zijner Gemeente werd aangemerkt, ja die tot het einde toe naast den titel van *Professor Honorarius* dien van *Predikant* bleef behouden, zoo nadrukkelijk verklaard zou hebben „geen *Kerkelyk Persoon*" te zijn? — Zonder nadere gegevens is het mij dan ook niet mogelijk de *Korte Historie van de Synode Nationaal* aan Hofstede als auteur toe te kennen.

waarin deze *Advocaet* optrad, was men hiervan niet zóó algemeen overtuigd. Althans ook Hofstede, tot hiertoe leider en oorzaak van het geschil, doodverfde men toentertijd meermalen als auteur [1]). Daartoe bestond wel eenige aanleiding. Het standpunt, door *den Procureur* verdedigd, kon men voor dat van Hofstede houden. Bovendien werden in bedoeld betoog verschillende geschriften tegen laatstgenoemde gericht, aan eene zeer afbrekende critiek onderworpen, gelijk vooral plaats had met het tijdschrift *De Rhapsodist* [2]) De onjuistheid dier veronderstelling behoeven wij echter thans niet meer aan te toonen.

Dat Hofstede zijn' vriend met opmerkingen of adviezen

---

[1]) O. a. zinspeelde zekere J. de Pierre er niet onduidelijk op in zijn' *Vrymoedige Brief aan den kundigen Schryver van den Advocaet der Kerkelyken; Waar in eenige zeer bedenkelyke Zaken aan zyn Ed. en deszelfs Lezeren, ter nadere Overweging onder 't ooge worden gebragt*. Z. pl. e. j. blz. 48. Als antwoord daarop verscheen een *Brief Aan den Heere J. de Pierre, Inhoudende een Apologie voor den Hoog Eerwaarden en zeer Geleerden Heer Petrus Hofstede. Strekkende om het ongegronde vermoeden tegen te gaan van den vrymoedigen Briefschryver, als of de Professor Honorarius Schryver zyn zoude van een Werkje getyteld De Advocaet der Vaderlandsche Kerke*. Z. pl. en j. In dezen *Brief* waagt de schrijver, die zich C. Freeborn teekende, eene poging om aan te toonen, dat *de Advocaet der Vaderlandsche Kerke* op belangrijke punten in conflict was met uitspraken van Hofstede, waaruit dan geconcludeerd werd, dat deze beide niet geidentificeerd konden worden. Geenszins onwaarschijnlijk is, dat deze *Brief* van het begin tot het eind in schijnbaar onschuldige termen eene satyre bevat op Hofstede, in wiens geest toch in ieder geval de *Advocaet* optrad, een' geest, in zoo menig opzicht anders dan die, waarvan meer dan een zijner vroegere geschriften getuigden, niet het minst uit den tijd, waarin men hem zelfs openlijk van onrechtzinnigheid had beschuldigd. Hoe dit echter zij, de bedoelde verandering, die bij Hofstede op te merken viel, kon, gelijk dan ook hier blijkt, niet nalaten de aandacht te trekken. Volgens Ypey (a. w. VII. Utrecht 1806, blz. 429, 430) moet ook uit een werkje getiteld *De Beoordeeling der nieuwe Verklaaring over het Hooglied ter toetze gebragt of Verdediging van de eer der Heeren Jacobi en Barkey*, op te maken zijn, dat Hofstede in den beginne in de publieke opinie als *de Advocaet der Vaderlandsche Kerke* werd beschouwd. Het is mij onmogelijk dit nader aan te wijzen, daar de genoemde *beoordeeling* mij verder onbekend is (vgl. hierna blz. 290[1]). De hier uitgesproken meening aangaande Hofstede is voorts nog in verschillende schotschriften van die dagen terug te vinden.

[2]) Dit tijdschrift in 6 deelen, waarvan het eerste in 1771 het licht zag, had het ook op Hofstede gemunt.

heeft bijgestaan bij het opstellen van het werk, is natuurlijk niet buitengesloten.

Het einde van den twist was intusschen nog niet te voorzien. Dat eene der kerkelijke partijen zich gewonnen zou geven, lag niet voor de hand. Voor de herstelling der rust was het zeker goed, dat den 1sten Mei 1773 Hollands Staten met eene Publicatie tusschenbeide traden, waarbij het vervaardigen, uitgeven, drukken, verspreiden van zulke geschriften voortaan verboden werd, „waar inne de Christelyke Religie in het generaal, of de Leerstukken van deselve, dewelke in de publique Kerken deeser Landen", onder de „Hooge protectie" der Staten, „werden geleert en beleeden, in het particulier op eene veragtelyke wyze werden tegengesprooken, of op eene bespottelyke wyze werden voorgesteld." Op overtreding van dit verbod kon zelfs de straf van „bannissement" volgen [1]).

Op die wijze werd een einde gemaakt aan een' strijd, waarvan Hofstede de aanleiding geweest was[2]), en die voor zoover wij kunnen nagaan meer dan iets anders in zijn leven, grooten invloed op hemzelf heeft geoefend.

---

[1]) *Kerkelijk Plakkaatboek* V, blz. 446, 447.

[2]) Hoe de vijandschap tegen den criticus van den *Belisarius* ook nog in later jaren nawerkte, is te zien uit Hofstede's *Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren*, *enz.* Rotterdam. MDCCLXXXV, blz 31—35. Hij verweert zich daar tegen zekeren Courantier, die de *Beoordeeling van den Belisarius* aangreep als wapen, om hem iets onaangenaams te zeggen

HOOFDSTUK III.

Hofstede's leven en werken na het geschil naar aanleiding van den Belisarius van Marmontel.

§ 1.

Belangrijke gebeurtenissen in Hofstede's leven. Een blik op de vervulling van zijn predikambt te Rotterdam.

Brachten de jaren 1769 en 1770 eene kentering in Hofstede's kerkelijke zienswijze, in en niet lang na dien tijd had er ook eene belangrijke verandering in zijne uiterlijke levensomstandigheden plaats. „Na langdurig ryp, en gemoedelyk beraad" was hij tot het besluit gekomen „zyn ontslag *van den gewoonen dienst te vragen salvo honore*"[1]). In zijn bericht van dit voornemen aan den Kerkeraad verklaarde hij het wenschelijk te achten, dat zijne plaats als Leeraar der Gemeente werd ingenomen door iemand, „die meer jeugt en kragten, en minder belemmering" had „om haar te leeren en te weiden." Hoewel wij hem in later jaren Rotterdam hooren roemen als „een stad, die in aangenaamheid en gezondheid naauwlyks haars gelyken vindt"[2]), schijnt toch, gelijk men uit het bovenstaande moet opmaken, de minder gunstige staat zijner gezondheid tot het verzoek om ontslag uit den gewonen predikdienst te hebben medegewerkt. Ook de Resolutiën der Vroedschap te Rotterdam wijzen hierop. Waar zij toch de verwachting uitspreken, dat Hofstede jaarlijks nog eenige predikatiën en gebeden zal houden, voegen zij er de volgende woorden aan toe: „na dat

---

[1]) Zie Acta van den Rotterdamschen Kerkeraad (Bijlage C).

[2]) Hofstede *Het Leven van Gerard Johan: Nahuys*, enz. Rotterdam MDCCLXXXII. Blz. 129.

desselfs gesondheit en constitutie zal permitteren"[1]). In het daaraan voorafgaand jaar had hijzelf terloops gewaagd van „lighaams onpasselykheid"[2]) en verklaard, dat hij zijne krachten voelde verminderen, naarmate zijne „letterbezigheden" vermeerderden en zijn geest meer ingespannen was[3]). De oude dag kon zich in 1770 bij den toenmaals vier-en-vijftigjarige nog niet doen gelden. Daar hij vervolgens nog 33 jaren gespaard bleef, heeft men hier vermoedelijk aan eene voorbijgaande ongesteldheid te denken, die echter van min of meer ingrijpenden aard schijnt geweest te zijn. Mogelijk heeft men deze, zich blijkbaar in algemeene lichaamszwakte openbarend, als gevolg te beschouwen van eene ziekte, die hem in 1763 den dood had nabijgebracht[4]).

---

[1]) Res. d. Vr. 6 Maart 1770.

[2]) *De Beoord. v. d. Belis. Verded.* enz. blz. 310.

[3]) a. w. blz. 312.

[4]) Van deze ernstige ziekte vinden wij hier en daar melding gemaakt. Wij denken aan de karakteristiek hoogdravende *Opdragt*, die de reeds vroeger (blz. 172) genoemde Ter Hofstede deed voorafgaan aan zijne Verhandeling *De Natuurlyke Godtgeleertheit, in derzelver onvolkomenheit, vertoont*, enz. Die „Opdragt" levert eene merkwaardige proeve van gezwollenheid, en schijnt wel eene — zeker uit diepe bewondering geboren — verre navolging van den bekenden stijl, waardoor Hofstede's *Bloemen* worden gekenmerkt. Zoo treffen wij er de volgende ontboezeming in aan met het oog op diens ziekte: „De Kerkbruid zat, al weenende, kermende en handwringende, haren lieven Goël, om Uwe herstellinge. te smeken. De vrolyke feestzangen hielden op; zy veränderden in een zuchtend och! en klagend helaas! Myn harp werd tot eene rouwklage. myn orgel eene stem der weenenden; ja onze rouwklagt was toen zoo groot, als die van Hadadrimmon, in het dal van Megiddo." (p. VI). In dien trant beweegt de nu juist niet eenvoudige expectoratie zich voort. Zij geldt intusschen als een bewijs, dat er met Hofstede *gedweept* werd in zijne Gemeente. Dit bleek ook trouwens uit de hartelijke sympathie, waarvan hij bij zijn aanvankelijk herstel de ondervinding opdeed. Zoo verscheen bij die gelegenheid een bundeltje van vijf gedichten in 4°, waarin verschillende zijner gemeenteleden en vrienden aan hunne blijdschap lucht gaven. Het geheel draagt tot opschrift: *Ebenhaëzer, Ter Gedachtenisse Opgerecht, en Gode Dankbaer Toegewyd, Wegens de Herstelde Gezondheit Uit eene zeer Gevaerlyke Krankte; van den Weleerwaerdigen, en Zeer Geleerden Heer': Den Heer': Petrus Hofstede, Zeer Geacht, en Gelieft Leeraer in de Hervormde Gemeente van Jezus Christus te Rotterdam. Als Zyn Weleerwaerde Zynen Heiligen Dienst weder hadde begonnen, Op den VIden der Slagtmaende, MDCCLXIII.* Rotterdam. 1763. 4°. Het eerste dichtstuk daarin is van

Buitendien zal Hofstede, hoe veelzijdig ook in zijn optreden en van hoe groote werkkracht bezield, toch voorzeker ondervonden hebben, dat een wetenschappelijke en kerkelijk polemische arbeid, als waarin hij gedurende den laatsten tijd zich had gewikkeld, niet dan zeer bezwaarlijk te vereenigen was met de vele verplichtingen, die het leeraarsambt met zich medebrengt [1]). Hij moet wel beseft hebben, dat, waar hij ook voor het vervolg op dat terrein zich bij voorkeur wilde blijven bewegen [2]), zijn dienstwerk allicht daaronder zou lijden. Kwam daar misschien nog iets bij? Kon hij te voren berekenen, wat naar aanleiding van zijn besluit ten slotte geschieden zou? Wie zal

---

Ter Hofstede. Aan hoogdravendheid ook hier geen gebrek. Men hoore bijv. hoe de genoemde bij zichzelf had geweeklaagd op het vernemen van de tijding, dat Hofstede in gevaar zweefde:

„Raek ik dien Kerkhelt kwyt, dien Euangeliezanger,
„Dien wyzen Zielevanger,
„Wiens Hemelleer myn' geest' zoo dikwerf laefnis gaf;
„Zal dus een aeklig Graf,
„Een donkre doodspelonk die Flonkerstar verdooven,
„En my haer' glans ontrooven.
„Zal zulk een vroege dood, dees heldre Heiltrompet',
„Op engletoon gezet;
„Doen zwygen, en dien Helt my door haar' schicht ontrukken;
„En in het stof doen bukken.
„Treur, Koningsdochter! wring uw handen in elkaêr;
„Uw lieve PETRUS ligt, helaes! in doodtsgevaer."

Het doodsgevaar was zeer dreigend. Den 24sten Juni 1763 liep zelfs door Rotterdam het algemeen gerucht, dat Hofstede overleden was. Dat zijne krachten daarna niet spoedig terugkeerden, en zijn gezondheidstoestand over het algemeen wankel bleef, ten minste gedurende de eerstvolgende jaren, blijkt wel uit hetgeen hij bij de bespreking van bedoeld ontslag, binnenstaande bij H.H. Burgemeesteren, verklaarde, nl. dat hij „zelve geen genoegen nam, zoo als hy door zyn toestand nu eenigen tyd herwaarts genoodsaakt was geweest zyn dienst waar te nemen." (Res. d. Vr. 4 Jan. 1770).

[1]) Zelf verklaart hij dan ook: „De lust tot de beschaafde Wetenschappen met den aankleve van die, en het vermaak om de Nederlandsche Kerk en alle brave lieden dienst te doen, gevoegd by het gewone werk der Bediening, maken my het leven zoo bezet, dat 'er weinige ledige uren overschieten." (*De Beoord. v. d. Belis Verded.* enz. blz. 46).

[2]) Het Album Studiosorum der Leidsche Academie bevat den naam van „Petrus Hofstede Drentinus V. D. M. Rotterodamensis" als „Hon. C." den 7den December 1770 ingeschreven. Of de vier-en-vijftigjarige toen metterdaad een of meer colleges te Leiden heeft gevolgd, is mij niet bekend.

het met zekerheid zeggen! Hoe dit zij, dat hetgeen plaats had, hem aangenaam zal geweest zijn, ligt wel voor de hand. Nadat zijn voornemen bij Burgemeesteren kenbaar was geworden, trachtte men van die zijde hem tot andere gedachten te brengen, hem voorhoudende „hoe zeer hy (Ds. Hofstede) was bemint in zyne gemeente, zoo by de eerste als by de geringste van deselve, en wat nuttigheid hy in zyn gemeente was doende" [1]). Toen evenwel deze pogingen niet baten mochten, wilde men toch zien te voorkomen, dat de gemeente in alle opzichten van zijne diensten beroofd werd. En zoo benoemde hem de Vroedschap den 6den Maart 1770 tot „Professor Honorair Theologiae, Historiarum et Antiquitatum Sacrarum" aan de Illustre School te Rotterdam [2]), terwijl zij hem een traktement van *f* 600 [3]) toelegde, ten einde hem zoodoende jaarlijks te verplichten tot het houden van eenige predikatiën en gebeden [4]). Niet

---

1) Res. d. Vr. dd. 4 Jan. 1770.

2) Eene Illustre School, in den zin van een Athenaeum, eene inrichting, waar men in humaniora en studium generale de zoodanigen onderwijst, die meer behoeven dan een Gymnasium, bestond te Rotterdam niet, al werd die naam in den loop der 18de eeuw gewoonlijk aan de hier bestaande inrichting van onderwijs gegeven. De instelling ervan was noodig geacht, om „encouragement te geven tot eenige byzondere stuydiën in een stadt van commercie" en „luyden van bysondere bequaemheit te employeren". Mannen als Bayle en Jurieu hadden er in de voorafgaande eeuw Wijsbegeerte en Godgeleerdheid gedoceerd. Met de benoeming van Hofstede tot *Professor Honorarius* ontving de Illustre School een ander karakter. (Vgl. over een en ander het opstel van Dr. J. B. Kan *De Illustre School te Rotterdam* in het „Rotterdamsch Jaarboekje" Jrg. 1888, blz. 1—96). Tien jaren later werd Hofstede ook benoemd tot Curator van het Erasmiaansch Gymnasium te Rotterdam.

3) Uit de Resolutiën der Vroedschap dd. 13 Aug. 1770 blijkt, dat Hofstede het aanbod van dit honorarium onder hartelijke dankbetuiging afsloeg. Wèl een bewijs, dat hij geene extra-inkomsten behoefde! Immers miste hij ook van nu af zijn predikantstraktement, dat *f* 1800 bedroeg. (Vgl. *Klagte van de Herderlievende Gemeente te Rotterdam, over den voorgenomen Afstand van den Hoog Eerwaarden en Hoog Geleerden Heere Petrus Hofstede, van het Predik-Ampt, en het Aanvaarden van den Tytel van Hoogleeraar*. Amsterdam. 1770, blz. 3).

4) In zijn bericht aan den Rotterdamschen Kerkeraad roert Hofstede ook dit laatste punt aan. Hij legt er den nadruk op, dat hij zulks *vrijwillig* hoopte na te komen, erbij voegende, dat „Heeren Burgemeesteren uit naam der Ed. Gr. Agtb. Vroedschap deezer Stad" hem daar „op het allervriendelykste en verpligtendste toe verzogt hadden". (Zie Acta des Kerkeraads, d.d. 16 Maart 1770, Bijlage C).

geheel werd dus de Rotterdamsche gemeente van zijn' dienst verstoken, ook al werd zijne plaats als predikant in haar midden vacant verklaard [1]). Men mag onderstellen, dat zijne verdiensten op wetenschappelijk gebied, niet het minst in de laatst voorafgegane jaren aan het licht gekomen, tot deze onderscheiding van de zijde der Vroedschap hem te beurt gevallen, hebben medegewerkt [2]), gelijk deze ook ongetwijfeld oorzaak waren, dat hem in 1768 het honorair lidmaatschap was opgedragen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, destijds te Vlissingen gevestigd. Eene dergelijke erkenning zijner verdiensten, als hij in 1770 mocht ontvangen, al was het slechts in den titel van Professor, schijnt vooral vroeger wel eens het doel van zijn streven te zijn geweest. Al had hij het predikambt hartelijk lief, toch is het niet immer zijn ideaal geweest, gedurende heel zijn leven eenvoudig Herder en Leeraar te blijven. Wij mogen dit vrij wel met zekerheid vaststellen op grond van wat hijzelf met buitengewone oprechtheid erkent omtrent de beweeg-

---

[1]) Over de vrij uitvoerige deliberatiën, in den boezem des Kerkeraads over de vacature-Hofstede ontstaan, wordt hier verwezen naar Bijlage C. Men ziet daaruit tevens, dat zijne ambtgenooten hem instantelijk verzochten „deeze gemeente, die zoo zeer aan zyn Hoog Eerw. verkleefd" was, „als gewoon Leeraar te blyven dienen". De verhouding, waarin Hofstede van nu af tot de Gemeente stond, was eene gansch bijzondere. In den Kerkeraad bleef hij zitting houden, terwijl hijzelf niet voor Emeritus schijnt te hebben willen doorgaan. Gewoonlijk werd hij sinds genoemd „Professor en Predikant".

[2]) Men kan hierbij vergelijken hetgeen de opsteller van een onwaardig schotschrift, in datzelfde jaar verschenen naar aanleiding van den twist tusschen Ds. Brunsveld de Blau en Prof. van der Marck (vgl. Dr. S. D. van Veen *Eene Bladzijde uit het boek der kerkelijke twisten*, in den bundel „Uit de Vorige Eeuw. Vier Voorlezingen ter kenschetsing van het kerkelijk en godsdienstig leven in de 18de eeuw." Utrecht 1887, blz. 149—187) schreef. Aan eerstgen., die op den kansel had geprotesteerd tegen de eenzijdige wijze, waarop van der Marck het Natuurrecht verhief, geeft de bedoelde schrijver het hatelijk advies, dat hij door Professoren en andere wijze mannen aan te vallen, zich maar een' naam moet trachten te verwerven, waarop hij dan deze woorden laat volgen: „Denkt om Marmontel: tekent die kaats: daer sit een Professoraet in." Joseph Pierrage Oud-Procureur *Wettige Verdeediging van 't Gedrag van den Eerw. seer Geleerden Heer Theodorus Brunsveld de Blau, Predicant te Groningen, en eersten Deputatus Synodi, met een zedige Spoorslagh.* blz. 8.

redenen, die hem in vroeger jaren wel eens tot schrijven genoopt hadden [1]). Toch mag dit niet aldus opgevat worden, alsof zijn arbeid als Predikant hem niet zwaar woog. Het tegendeel blijkt wel uit zijne bovenomschreven handeling. De ijver, die hem kenmerkte, waar hij op wetenschappelijk en kerkelijk terrein zich bewoog, moet hem ook eigen zijn geweest bij de vervulling van zijne pastorale taak. Reeds zijn eigen getuigenis wijst erop, dat hij aan haar hooge waarde hechtte [2]); doch daarnevens wordt dit bevestigd door de achting en liefde, die in ruime mate zijn deel waren van de zijde der Rotterdamsche Gemeente. „Uw Priesterwerk, WELEERWAERDE HEER!" — dus wordt hem uit haar midden toegeroepen [3]) — „was den heiligen alhier aangenaem; zy namen U aan als een' engel Godts, en zouden, indien dit mogelyk geweest ware, hunne oogen uitgegraven, en U gegeven hebben" [4]). Van zijn optreden als prediker gaf men hoog op. Gelijk wij reeds vernamen [5]), waren er, althans vóór zijn conflict met Nozeman, te Rotterdam Remonstranten, die gaarne onder zijn gehoor zich bevonden. Eene zekere mate van kanselwelsprekendheid schijnt hem eigen te zijn geweest. Vernemen wij het getuigenis dienaangaande van een zijner vereerders uit de Rotterdamsche Gemeente:

---

[1]) Bedoeld wordt de volgende uitspraak in zijn *De Beoord. v. d. Belis. Verded.*, blz. 29, 30: „Andere oogmerken" (nl. dan de bevordering van „het heil der algemeene Christelyke kerk"), „waar door men niet zelden tot het schryven wordt aangezet, en ik ook wel eens in vroeger jaren ben gedreven, hadden thans by my geen plaats. Hooger bevordering kan men my niet geven; en zoo 'er iets is, dat men hooger noemt, ik begeer het niet." De laatste zin klinkt ietwat raadselachtig, wanneer men bedenkt, dat de schrijver in 1769 nog gewoon predikant was. Toch werpen deze woorden een licht op den voorafgaanden zin.

[2]) Vgl. o. a. *De Beoord. v. d. Belis. Verded.*, blz. 312, waar hij verklaart, dat er voor hem, hoe ook in beslag genomen door zijn' wetenschappelijken arbeid, toch „meer en grooter werk" is te doen.

[3]) Johannes ter Hofstede *De Natuurlyke Godtgeleertheit*, enz. „Opdragt", pag. V.

[4]) Van deze spreekwijze, blijkbaar ontleend aan Gal. IV: 15, bedient zich ook Hofstede zelf, waar hij — in zijne *Voorreden* op het a.w. van Zimmerman, p. LXXXVI — de leeraarlievendheid der Rotterdamsche Gemeente roemt.

[5]) Zie hiervoor blz. 206.

„Zoo ras gy" — aldus wordt Hofstede toegesproken [1]) — „onder afhanginge van Uwen Grooten Koning, ten hoogen kansel geklommen zynde, uit Uwen welbesprackten monde Godts Wonders laat hooren, dan wagt elk naar U, als naar den regen, en sperren hunnen mond op, als naar den spaden regen. Speelt Gy op de zagte euangeliefluite; Sion springt op van vreugde. Steekt Gy, van Ebals kruine, de doffe boettrompet; lust het U vandaer, als een Boanerges, des Konings rykswcêrspanlingen, den donder zyner getergde gramschappe te doen hooren, dan ryd een kille schrik die snooden door de leden; beeving grypt de huichelaers aan, zy roepen, in vertwyffelinge: Wie is 'er, onder ons, die by een verterend vuur; by een' eeuwigen gloed woonen kan!"

Een ander Gemeentelid [2]) roept Hofstede toe in een Gedicht, hem gewijd:

„Daar (n.l. op den kansel) kost Ge elk keurig oor door uw Welsprekenheit Betoovren."

In een der toenmalige tijdschriften [3]) vinden wij van den „vermaarden Heer Hofstede" opgeteekend, dat hij „wegens syne uitmuntende Predik-wyze en gaven in de gemeente te *Rotterdam* zo geagt en bemint" was.

Naast de getuigenissen van warme aanhangers willen wij nu het woord geven aan een' hem vijandiggezinde, den schrijver van het schotschrift *Voor Petrus Hofstede.* „Hier" (d. i. te Rotterdam) — zoo heet het bij dezen [4]) — „toonde „hy (Hofstede n.l.) te zyn een Godsgeleerde en Redenaer „van een bijzonder maeksel. Hy bemoeide zich naeuwlijks om „het samenstel van den Gereformeerden Godsdienst, volgens

---

[1]) Johannes ter Hofstede, a. w. „Opdragt", pag. VIII.

[2]) Arnoldus Ketelaar, Junior in *Tempelvreugd, wegens de gezegende Herstellinge uit eene doodelyke krankheit van den Weleerwaardigen, en Zeer Geleerden Heere; den Heere Petrus Hofstede*, het laatste gedicht van den hiervoor (blz. 246 [1]) genoemden bundel *Ebenhaëzer* enz.

[3]) *De Republyk der Geleerden.* July, Aug. 1766, blz. 23, bij gelegenheid eener recensie van Hofstede's *Byzonderheden over de H.S.*

[4]) blz. 13, 14.

„het voorschrift dier Kerke, geleidelijk voortedraegen. Zyne „Catechismusleerreden waren kort doch kragteloos. Hij schetste „kleene Landschappen in doodverf en bekleede ze met een „breede Antique lijst, opgehelderd met flikkerend loofwerk. „Veele van zijne redevoeringen, vooräl die, welke de lijdens„stoffen van den Heiland der waereld betroffen, waren *excerpten* „uit de *Patres*, *gecommentarieerd* door de Jesuiten. In dezelve „zyn de letterschoonheden niet ongelijk aan eene soort van „gewassen, die veel overeenkomst met korenbloemen hebben. „Hij schijnt niet te willen begrijpen, dat het gemeene Volk, „dat zijn de zulken, die weinig gebruik van de reden maeken „en veeltijds ingenomen zijn met zekere beuzelingen, daer „behagen in schept, zonder te overweegen, dat die bloemen „geschikt zijn om het goede zaed des woords te verstikken. „Zij zijn gelijk aan de bloemtjes van het onkruid in de koren„akkers, die de kinderen en andere onkundigen met vermaek „beschouwen, terwijl de landman, die 'er het schadelijke van „kent, daerover zucht. Of men kan ze ook vergelijken met „de keuriggeschilderde glazen in de kerk van Gouda, die, „door hunne onderscheiden verven en helder coloriet, de ver„wonderde oogen wel treffen, maer de gewelven verduisteren" Men bedenke bij het lezen dezer woorden, dat zij ingegeven zijn door een' zeer partijdigen geest, en dus — trouwens evenals de vorige getuigenissen betreffende ditzelfde punt — met groote omzichtigheid moeten worden aangenomen. Toch nemen wij ze hier op, omdat de gegevens aangaande Hofstede's wijze van prediken betrekkelijk schaarsch zijn [1]). Intusschen — ook met de aangehaalde uiteenloopende getuigenissen voor ons —

[1]) Het valt in het algemeen met het oog op de beoordeeling van Hofstede's homiletischen arbeid te betreuren, dat ons ook niet enkele zijner gewone leerredenen in haar geheel zijn bewaard gebleven. Wij bezitten slechts een tweetal volledige gelegenheidspredikatiën en eenige fragmenten uit bijzondere leerredenen, (waarvan een en ander nog in ander verband ter sprake zal worden gebracht: zie ook Hoofdstuk I § 6), die bovendien op zoo buitengewone omstandigheden gericht zijn, dat zij niet wèl als betrouwbare maatstaf kunnen gelden om daarnaar des predikers gewone kanselwerk te beoordeelen.

zeer aannemelijk, dat de auteur der *Bloemen* zich ook
ne kanselreden niet zal hebben onthouden van zekere
llenheid, gelijk ons bevestigd wordt door hetgeen ons
ijne buitengewone predikatiën door den druk is bewaard.
n zijne gewone leerredenen zal een rijkdom van beelden
aten, van „bloemtjes" niet hebben ontbroken, of Hof-
e zou zichzelf in deze moeten verloochend hebben [1]).
ı wij uit zijne werken in het algemeen nog een besluit
m, dan is het dit, dat de inhoud zijner predikatiën
inst dor zal geweest zijn, maar integendeel getuigd zal
n van „den gladden stijl en levendigheid van uitdrukking",
oor zich, zelfs volgens een' zijner heftige tegenstanders [2]),
geschriften kenmerkten. Dat Hofstede onder Rotter-
gevierde predikanten behoord heeft, is echter niet alleen
rklaren uit de wijze, waarop hij de schare van den
l wist te stichten, maar mede uit de gemakkelijkheid
endelijkheid, waarmede hij zich onder lieden van allerlei
chappelijken stand bewoog. Hij bezat toch „eene bijzondere
fdheid om met menschen van onderscheidene klasse,
anzienlijken en geringen, om te gaan" [3]), eene begaafd-
die ook zijnen ambtgenooten ten goede kwam, in wier
hij ook bij de vele geschillen, waarin hij gewikkeld was,
„minzaam en broederlijk" [4]) gedroeg. Ook door zijn' om-

---

e dichter der bovengenoemde (blz. 248 [3]) bijtend-satyrische *Klagte* : *Herderlievende Gemeente te Rotterdam* enz. gewaagt bij al den , dien hij van Hofstede's beginselen blijkt te koesteren, toch ms „geleerd en deftig cierlyk Preeken."

. K. Valk op blz. 14 van zijn hiervoor (blz. 237 [2]) genoemden *an eenen zyner vrienden te Dordrecht* enz.

ie bij K. J. R. van Harderwijk *Naamlijst en levensbijzonderheden edikanten, die sedert de Kerkhervorming in de Nederduitsche Her- en Waalsche Gemeente te Rotterdam tot op dezen tijd in dienst eest.* Rotterdam. MDCCCL, blz. 82.

lasius a.w. II blz. 125. Onder een zijner portretten treft men een an van zijn' ambtgenoot Jan Scharp, waarin deze hem o.a. ies broedermin en liefderijk gemoed" toeschrijft. — Geen regel uitzondering! Zijn gedrag tegenover den Rotterdamschen Her- n Predikant J. J. le Sage ten Broek in later jaren week, ms blijken zal, van dezen regel af. — Nog eene enkele uitzondering

gang in het dagelijksch leven mogen wij dan ook aannemen, dat Hofstede zich in menig hart eene plaats had veroverd [1]). Men schroomde niet zijn karakter „de uitmuntendheid zelve" te noemen, en te verklaren, dat „die grote en beroemde Man" hierom te Rotterdam „de liefde en hoogachting van een ieder" bezat [2]). Men behoefde echter door de hier besproken verandering den door velen geliefden persoon niet te missen. In meer dan één opzicht bleef Hofstede nog aan de Rotterdamsche Gemeente verbonden en uit haar midden ging hij niet heen. zoodat van een afscheid in den eigenlijken zin des woords geen sprake kon zijn. Ook kon het honorair Professoraat geen

---

uit vroeger jaren zou men hieraan toe kunnen voegen. Wij nemen hier nog een ongekunsteld getuigenis op. Het is ontleend aan het te voren (blz. 225 [3]) genoemde onuitgegeven dagboek van den wagenmaker Cornelis van Oeveren, en werpt eenigszins een licht over Hofstede's omgang met lieden uit de volksklasse. Van Oeveren dan schrijft aldus (zijne woorden zijn ook aan deze plaats hier en daar eenigszins verduidelijkt): „Terwyl ik den naam noem van den heer Hofstede komt my te binnen en ik moet het vertellen, hoe ik eens met dien heer in gesprek ben geweest over den prins Willem den Vyfden; het was op den tyd dat zyn portret voor den dag kwam, dat ik hem ontmoette op straat, en ik zei tegen dien heer: mynheer ik heb UE. wel een wagenmaker gegeven (van Oeveren bedoelde hier zijn portret als wagenmaker); nu verzoek ik een dominé van UE. Daarop zei die heer: „kom aan myn huis, ik zal er UE. een geven," en ik ben naar dien heer gegaan en ik vroeg aan dien heer hoe komt UE. den prins voor, is daar wat in, namelyk verstand en die heer zei Ja, ik zal het UE. doen begrypen en die heer zei tegen my „Gy moet weten dat ik een boek heb geschreven over de martelaars en ik heb het aan den prins gegeven en den inhoud van dat boek was dat daar zooveel ware martelaars niet zyn als er wel gezegd wordt" — (bedoeld is natuurlijk de *Verhandeling over het klein Getal der Egte Martelaars)* — en daarop vroeg my de prins over de Sint Ursula met de 11000 maagden, die om het geloof vluchtten uit Engeland en voeren den Ryn op tot Keulen — (vgl. Hofstede's gen. Verhandeling blz. 24—26)— en ik zeide „dat is een fabel Z.H., en daaruit kunt gy zien dat de prins weet van dingen, die geleerde mannen niet weten en ik was voldaan op myn vraag van den heer en hy gaf my een dominé (nl. een portret) en die wordt by ons bewaard als wat moois.""

[1]) Hoe hij veler vertrouwen bezat en als vraagbaak gold, blijkt ook daaruit, dat hij volgens eigen mededeeling (*De Beoord. v. d. Belis. Verded.* blz. 25 Aanm.) reeds vroeger meermalen door ouders aangezocht werd de studie hunner zonen te regelen, of door dezen zelf hiertoe uitgenoodigd werd.

[2]) *Brief van een Heer te Rotterdam aan zyn Vriend te Utrecht, Over het Eclatante Geval, den Hoogëerwaarden Heere Petrus Hofstede in laatstgemelde stad Den Eersten September 1783, bejeegend, En de Gevolgen welke daar uit noodwendig moeten profiteeren*, blz. 3.

beletsel voor hem zijn, om zich nog aan andere belangen te wijden. Lessen toch had hij daardoor niet te geven [1]). Zonder door zijn ambt gebonden te zijn, kon hij zich thans met verschillende zaken in verband met Christendom, Kerk, Staat en Wetenschap bezighouden. Mochten de oude krachten terugkeeren, eene schoone, nuttige toekomst kon hem nog wachten. Eene zware beproeving was hem echter weggelegd. Geen vier volle jaren meer mocht hij aan de zijde zijner echtgenoote leven. Den tweeden dag van het jaar 1774 overleed zij, waarschijnlijk na eene kortstondige ongesteldheid [2]), in den ouderdom van 60 jaren en 8 maanden [3]). Zij schijnt eene vrouw van beschaving en

---

[1]) Het te voren (blz. 240) genoemde tijdschrift *De Rhapsodist* dreef ook — kennelijk met het oog op Hofstede — met de „Professores honorarii" den spot. „Een emeritus Predikant, die gezond en sterk is," — zoo heet het (I, blz. 34) — „is een Contradictio in terminis; Een Professor honorarius is een Non-Professor; De gelden aan zoodanigen toegeteld, worden aan Non-entia gegeven" *De Advocaat der Vaderlandsche Kerk* (I, blz. 111—118) nam het voor den aangevallene tegen *De Rhapsodist* op. — Als kenschetsend voor het kerkelijk standpunt van Hofstede in die dagen vinde hier nog het volgende eene plaats. Volgens gebruik hadden de Professoren en Doctoren in de Theologie een formulier te onderteekenen, waardoor zij instemming betuigden met de Formulieren van Eenigheid. In 1770 was echter de gewoonte, om aan die onderteekening nog enkele woorden, b. v. als blijk van ingenomenheid, toe te voegen, niet meer in zwang. Tot de enkelen, die hierop echter nog eene uitzondering maakten, behoorde Hofstede, die bij zijn' naam schreef: „calamo animoque". (Vgl de verhandeling van N. C. Kist *De Onderteekening der Formulieren door Hoogleeraren en Doctoren der Godgeleerdheid sedert de Synode van Dordrecht, bijzonder aan de Hoogeschool te Leiden;* opgenomen in Kist en Royaards „Archief voor Kerkelyke Geschiedenis inzonderheid van Nederland" 9de dl. Leiden. 1838, blz. 475—500).

[2]) Hofstede zelf getuigt dienaangaande, dat zij „op het onverwagtste" uit zijne „liefde-armen weggenomen" was (Zie zijne verhandeling *De Waarheid en Godlykheid der Evangelische Verhalen, opgemaakt uit vergelyking van den val van Petrus met den dood van Judas, Zoo als beide die gebeurtenissen in het Nieuwe Testament beschreven zyn.* Rotterdam. MDCCLXXIV. „Voorreden", p. VIII). Volgens het Doodenregister der stad Rotterdam overleed zij aan „galkolyk".

[3]) Het „Aanteekenboek der Dooden in de Kerken" te Rotterdam vermeldt, dat van 12 tot 4½ uur bij gelegenheid van hare begrafenis op 8 Januari geluid werd. Haar graf bevindt zich aldaar in de Groote Kerk, Trans N°. 211, 212, waar reeds — naar luid van het opschrift — het stoffelijk overschot rustte van Wilhelm Visch, regeerend Burgemeester van Rotterdam, en diens echtgenoote Eva Bisschop, resp. in 1668 en 1684 overleden. Het graf behoorde dus vermoedelijk aan de familie Visch — Abusief is de aanteekening in het Doodenregister, dat de echtgenoote van Hofstede bij haar overlijden 62 jaren oud was. In een

ontwikkeling te zijn geweest [1]). Dat Hofstede veel in haar verloor, en dat zijn huwelijk gelukkig was geweest, mag met grond ondersteld worden [2]).

Hoewel hem na haren dood nog bijna 30 levensjaren waren gegund, heeft hij voor de tweede maal nimmer een huwelijk aangegaan. Zijn huiselijk leven moet van nu af aan over het algemeen eenzaam geweest zijn [3]).

De levendigheid van zijn geest leed echter onder het zwaar verlies, dat hem trof, geene schade. Niet alleen zagen van zijne hand in 1774 en 1775 een aantal geschriften van verschillende strekking het licht [4]), maar ook verscheen, mede kort na den dood zijner echtgenoote, nog in datzelfde jaar de

---

particulier schrijven (berustend op de Acad Bibl. te Leiden), waarin hij van haar heengaan kennis geeft aan A. Vosmaer, Directeur van het Natuur- en Kunstkabinet van Zijn Hoogheid den Heere Prinse Erfstadhouder, vermeldt hijzelf haar' leeftijd als hierboven is opgegeven.

[1]) De reeds meermalen genoemde Johannes ter Hofstede maakt in zijn a. w. („Opdragt", p. X) met buitengewone ingenomenheid melding van den vriendelijken omgang en de „leerzame gesprekken", zoowel met Hofstede zelf als met „Mevrouwe" diens „verstandige en Deugdtzame Gemalinne", zoo dikwijls gehouden in hunne woning, die voor hem openstond.

[2]) In dit verband zij gewezen op de eigenaardige woorden van Hofstede, bij gelegenheid, dat de houding van Xantippe tegenover Socrates ter sprake was gebracht: „Ik heb geen verstand, om kwade vrouwen goed te maken, en ik dank de Voorzienigheid, dat ik die kunst nooit by bevinding leerde." (*De Beoord. v. d. Belis. Verded.* blz. 171). Welsprekender is echter zijn getuigenis, waar hij kort na den dood zijner gade gewaagt van de „tranen", die hij verschuldigd is „aan de gedagtenis van één der beste Vrouwen." (Zie *De Waarh. en Godlykh. der Evang. Verhalen* enz. Voorr. p. VII, VIII).

[3]) In Hofstede's testament, waarvan mij eene kopie bereidvaardig ter inzage werd verstrekt door den Heer Mr. J. P. Hofstede, Griffier bij het Kantongerecht te Leeuwarden, vindt men onder de talrijke legaten, door hem, Testateur, aan leden zijner familie en aan zijn dienstpersoneel vermaakt, er ook een aan eene gehuwde nicht „ter gedachtenis zy veel genoegens aan hem Heer Testateur, ten tyde harer inwoning, by zyn HoogEerwaarden heeft gegeven." Hofstede's eenzaamheid zal vermoedelijk meermalen zijn veraangenaamd door gezelschap uit den talrijken kring van bloed- en aanverwanten

[4]) Zie hierna § 3, 4, 5, 6. Tevens zij hier herinnerd aan het in 1775 verschenen *Derde Vervolg der Nalezingen op de Byzonderheden over de Heilige Schrift.* (Vgl. hiervoor blz. 140[3]). Zelfs vond hij de kracht, om te arbeiden aan de beantwoording eener Prijsvraag, die straks met den gouden eereprijs werd bekroond. (Zie hierna § 7).

de eerste aflevering van *De Nederlandsche Bibliotheek*, een letterkundig maandschrift, in de uitgave waarvan hij van nabij was betrokken. Alvorens op een en ander nader terug te komen, hebben wij stil te staan bij eene belangrijke gebeurtenis, die hier te lande veler aandacht trok, en waarop Hofstede invloed moet hebben geoefend.

---

§ 2.

De invloed door Hofstede geoefend op de ontzetting van den Hoogleeraar F. A. van der Marck. De „Zedige Aanmerkingen" tegen het Zestal Kerkelijke Redevoeringen van Prof. P. Chevallier.

Waren in de laatste helft der 18de eeuw de levensdagen der „heerschende" Gereformeerde Kerk in de Nederlanden geteld, de bewijzen zijn er, dat deze in den tijd, die haar nog restte, zich meermalen krachtig deed gelden tegen al wat zij meende, dat tegen hare rechten in verzet kwam. Niet het minst werd door hare kampioenen, in wier voorste gelederen Hofstede plaats had genomen, nauwlettend toegeluisterd, of er ook van de professorale katheders des lands stellingen werden verkondigd in strijd met de Formulieren van Eenigheid, die als kerkleer nog immer voor de hoogleeraren verbindend waren.

Aan de Academie van Stad en Lande nu maakte sinds 1758 Frederik Adolf van der Marck deel uit van de Rechtsgeleerde Faculteit. Had de wijze, waarop deze Hoogleeraar trachtte „de Vaderlandsche Regten, zonder vermenging met de Romeinsche, zuiver uit hunne eige Grondbeginzelen af te leiden en in een Samenstel te brengen" [1]), hem te voren reeds mis-

---

[1]) Aldus omschrijft hij zelf de taak, die hij zich had gesteld (zie F. A. van der Marck *Waaragtig Verhaal van het geene omtrent het Hoogleeraars ambt van Mr. Frederik Adolf van der Marck openlyk is voorgevallen.*" Gron. 1775, blz. 3). In de uitgebreide „Bylaagen" achter dit *Verhaal* vindt men de stukken en bescheiden, die bij deze quaestie gewisseld zijn.

noegen bezorgd van juridische zijde, waar men er eene miskenning in zag van het Jus Romanum, niet minder ontevredenheid verwekte bij theologen zijn uitbundig verheffen van de wet der natuur. In Februari 1770 geraakte hij daardoor met den Groningschen Predikant Brunsveld de Blau [1]) in een conflict, dat niet weinig gemoederen in beroering bracht, en dat, indien al niet geheel, dan toch grootendeels, aan hemzelf was te wijten. In den grond der zaak ging het hierbij om het recht der Gereformeerde Kerk; deze toch „is nooit tolerant geweest, kon niet tolerant zijn, wilde zij namelijk den titel, dien zij zich gaf, van de ware kerk te zijn, behouden" [2]); en allerminst ook kon zij als „heerschende" Kerk de aanprijzing van het Natuurrecht gelaten aanhooren. Tusschen de eischen toch, die dat recht met zich bracht: verantwoordelijkheid van den vrij geboren mensch aan niemand dan alleen aan God,

---

[1]) Vgl. over dit conflict Dr. S. D. van Veen *Eene bladzyde uit het Boek der Kerkelyke Twisten*, te vinden in „Uit de Vorige Eeuw", blz. 149—187. Het is mij niet gebleken bij het kennisnemen van een belangrijk aantal meerendeels zeer zeldzame geschriften, in verband met deze quaestie verschenen, in eigendom toebehoorende aan Dr. S. D van Veen, dat Hofstede hierin de hand zou hebben gehad. Zijn naam wordt wèl uitdrukkelijk vermeld in een pamflet van Paracletus Orthodoxus: *Een woord op zyn tyd, Uit welks inhoud aan alle onpartydige leezers blijken zal, een vernederend bewys der groote overhelling, van een verstandig gedeelte onzer gemeente, naar 't gevoelen van Pelagius, dat vertoond word in hun groot ongenoegen over het bestraffen van het buytenspoorig verheffen der Natuur-wet, en 't verbergen van 't Euangelium. Gedaan door de Wel Eerw. en zeer geleerden Heer Theod. Brunsveld de Blau, Getrouw bedienaar des Evangeliums te Groningen.* Gron 1770. Hier wordt, nadat op blz. 14 is herinnerd aan de gunstige wijze, waarop in die dagen de deugden der Heidensche wijsgeeren werden verheven, verder op blz. 15 gezegd: „Dan Ach! waar zouden veele al niet toekomen, indien Sions Groote Koning zyn Kerk niet onderschoorde, en zyn eigen zaak door voortreflyke mannen liet handhaven: waarvan we heden een blinkend voorbeeld mogen zien in den onvergelykelyken, en in deze eeuw zoo zeer beroemden Hoogleeraer Petrus Hofstede: die in de mogendheden des Heeren zig ten strydo aangord, en tegen die verregaande dwaalingen zig manmoedig verzet" Hier wordt, gelijk voor de hand ligt, herinnerd aan Hofstede's optreden in den „Socratischen oorlog", zonder dat er in eenig opzicht uit blijkt, dat hij zou hebben deelgenomen aan het geschil tusschen van der Marck en Brunsveld de Blau. Men ziet eruit, hoe hij in die dagen gold als een der eerste voorvechters voor de Gereformeerde kerkelijke rechtzinnigheid in Nederland.

[2]) Dr. S. D. van Veen t. a. p. blz. 186.

dien hij naar eigen inzicht heeft te dienen, en de aanspraken, waarmede eene heerschende Kerk als zoodanig moest optreden, was geen vergelijk op den duur mogelijk. Geen wonder dan ook, dat, al scheen het geschil tusschen van der Marck en Brunsveld de Blau spoedig bijgelegd, niet lang daarna tegen den Groningschen Hoogleeraar opnieuw de toorn der kerkelijken ontbrandde. Trouwens, de wijze, waarop van der Marck het Natuurrecht bepleitte, bracht hiertoe niet weinig bij. Deze was voor de aanhangers der kerkelijke belijdenis in hooge mate prikkelend. Van September 1770 af legde hij er zich al meer op toe, „in een byzonder collegie het Natuurregt met de Christelyke Zedekunde te vereenigen" [1]). Het daarbij gesprokene werd in 1771 door den Hoogleeraar in druk uitgegeven onder den titel *Lectiones Academicae, quibus selecta philosophiae practicae iurisque naturae capita & praecipua officia erga Deum pertractantur.* In deze voorlezingen achtte hij het met het oog op de tijdsomstandigheden noodzakelijk „om het geroep van zommigen tegen den *verbaazenden ophef der Natuurwetten*, als een ydel geschreeuw of *woorden klanken zonder zin* hier en daar, waar het te pas kwam, aan te merken" [2]). In October d. a. v. nam de Senatus Amplissimus eene *Missive* in behandeling, *bedenkingen en bezwaren* [3]) inhoudende tegen de genoemde *Lectiones* van van der Marck. Namens de Classis van Groningen en het Gooregt werd deze Missive den Senaat overhandigd door vier predikanten, onder wie Ds. Petrus Abresch [4]) de onderteekenaar en hoogstwaarschijnlijk ook de steller der aanklacht [5]). De Classis, van oordeel, dat de uitspraken

[1]) Van der Marck *Waaragtig Verhaal* enz. blz. 31.

[2]) Van der Marck a.w. blz. 31.

[3]) *Bedenkingen en bezwaren — uit naam van de weleerwaarde klassis van Groningen en het Gooregt overgegeven aan den grooten Senaat der hooge school van Stad en Lande op en tegen de akademische lessen van Mr. F. A. van der Marck* enz.

[4]) Pred. te Groningen; twee jaren later benoemd tot Professor Theol. aldaar.

[5]) Dr. J. W. A. Jonckbloet *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen*, enz., blz. 133. - Ook van der Marck zelf onderstelt, dat de *Bedenkingen en bezwaren* althans grootendeels van Abresch afkomstig zijn. (vgl. zijn a.w. blz. 33).

van van der Marck Sociniaansch, Remonstrantsch, Pelagiaansch klonken, meende in zijne leeringen afwijkingen van de kerkleer op te merken hoofdzakelijk ten aanzien der volgende punten: 1°. het oorspronkelijk en algemeen bederf des menschen, 2°. de wedergeboorte en de noodzakelijkheid van de krachtdadige genade des H. Geestes, 3°. de bijzondere genade, de toepassing van de verdiensten des Middelaars en den aard der voldoening. Daargelaten of de bezwaren, tegen van der Marcks onderwijs ingebracht, — gelijk sommigen dit willen doen voorkomen [1]) — voornamelijk berustten op een misverstaan van de philosophische taal, waarin hij zijne denkbeelden uitte, zooveel is zeker, dat Curatoren aanleiding vonden, om den Stadhouder Willem V als Curator Primarius ermede in kennis te stellen Deze schreef daarop in November een' brief, waarin hij den Senatus Amplissimus het onderzoek naar de ingediende klachten opdroeg, met deze bijvoeging: „dat aan den voorn. Professor niets behoord te worden onthouden van het geen tot zyn verdeediging en *plenaire* defensie zal konnen strekken." Drie maanden tijds stond de Senaat aan van der Marck toe, om zijn schriftelijk antwoord op de hem ter hand gestelde gravamina in te zenden. Den 26sten Maart 1772 legde hij over een *Andwoord Exceptioneel aan den Senatus Academiae Amplissimus van Stad en Lande.* De Hoogleeraar deed echter meer. Omstreeks denzelfden tijd toch gaf hij uit zijne *Verklaaring op en tegen de Bedenkingen door de E. Classis van Groningen en 't Gorecht aan den Senatus Amplissimus geadresseerd.* De Senaat, over dit laatste ten zeerste ontstemd, verzocht Curatoren eene Senaatsvergadering uit te schrijven, ten einde maatregelen te kunnen nemen. Zoo geschiedde. In die vergadering werd het besluit genomen den Stadhouder van des Hoogleeraars handelwijze in kennis te stellen. Eveneens wendde van der Marck zich schriftelijk tot den Prins van Oranje ter zelfverdediging, en tevens met het ver-

---

[1]) Zie Ypey en Dermout a.w. III, blz. 548—550; Ypey a.w. VII, blz. 412; Glasius a.w. II, blz. 438.

zoek, dat, indien er „in 't beoordeelen over de admissie of rejectie van des Suppliants ingediend Andwoord Exceptioneel", „eenige dispariteit van opiniën" in den boezem van den Senaat mocht ontstaan, het advies in te winnen niet van de Theologische, maar van de Juridische Faculteit. De Stadhouder beschikte evenwel op dit verzoek afwijzend.

Van der Markes *Andwoord Exceptioneel*, waarin vooral de bevoegdheid der Classis tot het indienen van eene aanklacht, als geschied was, ontkend, en in het algemeen op het gevaar gewezen werd, dat langs dien weg van de zijde der kerkelijken den bloei der wetenschappen bedreigen zou, vermocht niet den Senaat te voldoen [1]).

Andermaal werden den aangeklaagde drie maanden gegund. Den 28sten September 1772 zond deze daarop een — ook in druk verschenen — *Berigt* bij den Senaat in, waarin hij zich nader van de blaam van onrechtzinnigheid trachtte te zuiveren. In December d. a. v. werd eindelijk ook deze tweede verdediging van van der Marck met 9 tegen 7 stemmen [2]) door den Senaat ontoereikend verklaard en in strijd met de leer der Hervormde Kerk, en nog vóór het einde des jaars hechtte de Stadhouder aan het „geëxtendeerde Decreet" dienaangaande het zegel zijner goedkeuring. Eene laatste poging werd in het werk gesteld, om den Hoogleeraar voor de Groningsche Academie te behouden. Namens Willem V legde men hem nog eenige artikelen ter onderteekening voor, waardoor hij o. a. de hem ten laste gelegde dwalingen betreffende de drie vermelde punten als onrechtzinnig had te verwerpen. Van der Marck weigerde dit stuk te onderteekenen. Maar nu bleven

---

[1]) Zeker heeft daartoe bijgedragen, dat het stuk, „scherp en vol bijtende satyre, meer een aanval dan eene verdediging bevatte." Dit getuigenis wordt er zelfs aan gegeven door Dr. Jonckbloet (a. w. blz. 143), die zich overigens doet kennen als ondubbelzinnig apologeet voor van der Marck, dien hij afschildert als „het eminente slachtoffer der onverdraagzaamheid" (a.w. blz. 129).

[2]) Twee leden waren afwezig.

de gevolgen ook niet uit. Den 2den Februari 1773 werd hij uit zijn ambt ontzet [1]).

Deze opzienbarende zaak, waarvan de grondige behandeling op zichzelf een lijvig boekdeel zou vullen [2]), is in enkele hoofdtrekken hier vermeld, omdat het ontwijfelbaar moet heeten, dat Hofstede op het beloop daarvan grooten invloed heeft uitgeoefend. Niemand heeft ooit dit laatste ontkend, ook al wordt de naam van den Rotterdamschen Professor Honorarius niet door ieder schrijver over deze zaak genoemd. Een recensent, die kort na van der Marcks ontzetting aanleiding vond, om de quaestie nog eens op te halen, mocht verklaren, geen lust te gevoelen, de eigenlijke reden, die het bedoelde vonnis over den Professor had gebracht, uit te vorschen [3]); wie zich wèl geroepen gevoelt, de invloeden na te gaan, die hebben medegewerkt tot den val van van der Marck als Hoogleeraar te Groningen, wordt als vanzelf gedrongen tot de erkenning, dat Hofstede een werkzaam aandeel in deze beweging genomen heeft. Wat zijn de gronden voor deze bewering?

In eene polemiek, waarin Hofstede meer dan tien jaren later gewikkeld werd, verwijt zekere schoolmeester in Friesland, Hendrik Brinxma, hem openlijk, dat hij van J. J. Le Sage ten Broek, destijds Hoogleeraar te Groningen, in eene vertrouwelijke briefwisseling mededeeling heeft ontvangen van „verscheidene zaaken, beroerende het geen tusschen den zeer beroemden Hoogleeraar *van der Marck*, en den

---

[1]) Nog in 1773 werd hij tot Hoogleeraar te Lingen benoemd, vervolgens te Deventer, waar hij echter weer ontslagen werd. Eindelijk zag hij zich bij gelegenheid van de omwenteling in 1795 andermaal het Professoraat te Groningen opgedragen.

[2]) Van der Marcks bovengenoemd *Waaragtig Verhaal* is hierover wel het uitvoerigst.

[3]) Bedoeld is de schrijver der *Bibliotheca Hagana* (Classis Quintae, Fasciculus Tertius & Ultimus) MDCCLXXIV. Daar heet het op pag. 673, 674: „Quaenam igitur fuit justa exsecutionis ratio movens? Forte illam habuerunt Curatores Judices, sed etiam non indicaverunt. Non lubet eandem divinare."

Hoog Aanzienlyken Academic Raad van Stad en Lande was voorgevallen" [1]) Dezelfde werpt hem verder voor de voeten, dat „de veroordeeling van den brave VAN DER MARK" eene „gebeurenis, die den dag ontvlugt, en het voorspook was der eigendunkelijke heerschzugt, waar door het Vaderland zedert dien tijd op den oever des verderfs geweest is", geslaagd is door zijne „woelingen" [2]). Had Le Sage ten Broek, wiens stem zich in den Senaat bij het negental bevond, dat van der Marck als onrechtzinnig veroordeelde, zich bij de zeven anderen gevoegd, die zich tegen die veroordeeling verklaarden, dan ware het aantal stemmen gelijk geweest, en zou dit — altijd volgens den Briefschrijver – ten gevolge hebben gehad, dat de aangeklaagde nooit ware afgezet. Al zegt nu de Briefschrijver het niet met ronde woorden, toch heeft het den schijn, alsof hij het daarbij wil doen voorkomen, dat Hofstede invloed zou uitgeoefend hebben op de stem van Le Sage ten Broek. In zijne daarop verschenen zelfverdediging [3]) nu ontkent de aldus aangevallene wèl, dat de gebeurtenis met van der Marck het licht zou schuwen, en dat hij, gelijk Brinxma hem verweet, geslaagd was in zijne „woelingen om den Heer *van der Mark — zyn tabbaard uit te trekken*", doch verder

---

[1]) Zie Hendrik Brinxma *Eerste Brief aan den Hoogeerwaardigen Zeer geleerden Heer, Petrus Hofstede* enz. (zie hierna § 13), Franeker 1785. blz. 33. Brinxma grondt dit op mededeeling van Hofstede zelf in diens *Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren* enz., MDCCLXXXV blz. 56—58.

[2]) H. Brinxma t. a. p. blz. 34.

[3]) Hofstede *Tweede Apologie tegen de Schendende Nieuwspapieren enz.* Rotterdam MDCCLXXXVI, blz. 342. In deze *Apologie* (blz. 5, 6) komt nog iets voor, dat de hier uitgesproken onderstelling kracht bijzet. De schrijver herinnert aan de vriendschap, die in vroeger jaren tusschen *Le Sage ten Broek* en hem bestond, en vervolgt dan aldus: „Onze correspondentie wakkerde, naar mate 'er meer dingen van belang in de Kerk en Hooge School van Stad en Lande voorvielen. Hy consuleerde my in de gewigtigste gebeurtenissen en was daarenboven ook wel eens de penvoerder van anderen." Onmiddellijk daarop getuigt hij met lof van ten Broeks ijver in zake-van der Marck. Is met het oog op het bovenstaande de onderstelling gewaagd, dat de Rotterdamsche Professor Honorarius invloed geoefend heeft op de houding van den Groningschen Hoogleeraar in de Philosophie tegenover diens rechtsgeleerden ambtgenoot?

strekt zich die ontkenning niet uit. In Hofstede's geschriften treffen wij overigens niets aan, dat ons dienaangaande licht schenkt. Het boven medegedeelde is echter niet zonder beteekenis. Dat Hofstede ook in geschrifte tegen van der Marck geageerd heeft — of althans dat men zich hiervan overtuigd hield — valt op te maken uit hetgeen de Leidsche Hoogleeraar J. J. Schultens in een' ongedateerden brief aan zijn' ambtgenoot P. Chevallier te Groningen [1]) omtrent Hofstede schrijft. De volgende zinsnede komt daarin voor: „Zyne schriften tegen N. [2]) en v. d. M. geven my geene blyken, dat hy zyne booze driften, aan welke hy zoo lang achter een den teugel vierde, toen hy den Kralinger Medebroeder tot een uitspouwsel der wereld stelde, werkelyk overwonnen hebbe." Nu ligt het voor de hand, dat met v. d M. hier van der Marck is bedoeld. Alzoo zou dan de Leidsche Hoogleeraar terecht of ten onrechte in de meening verkeerd hebben, dat Hofstede ook tegen laatstgenoemde geschreven had. Nadere aanwijzingen dienaangaande ontbreken. Is de Rotterdamsche strijder mogelijk opgetreden anoniem of onder pseudoniem? Uit de groote verscheidenheid der op die wijze over de bewuste quaestie verschenen geschriften [3]) is het zonder verdere gegevens bezwaarlijk na te gaan welke Hofstede tot auteur zou hebben kunnen gehad. Behalve de genoemde meenen wij nog enkele aanwijzingen te kunnen bijbrengen, die op zijne handelwijze in de zaak van den Groningschen Hoogleeraar eenig licht werpen. Maakt van der Marck zelf in zijn *Waaragtig Verhaal* alleen melding van „conferentien die in Holland gehouden werden," tegen hem, in een betoog, dat hij kort na zijn' terugkeer als Professor

---

[1]) Ook van een gedeelte van dezen brief, berustend in het archief der familie Chevallier, werd mij door den Heer J. W. Chevallier te Amsterdam welwillend kopie verstrekt.

[2]) Ongetwijfeld is hier — ook blijkens het verband met het voorafgaande — Nozeman bedoeld.

[3]) De maatregelen, tegen van der Marck genomen, gaven aanleiding tot de uitgave van een belangrijk aantal pamfletten en brochures. Vele van deze berusten in het Rijksarchief te Groningen.

te Groningen in 1796 als een *Vervolg* op dat *Verhaal* uitgaf [1]), verklaart hij, dat blijkens zeker geschrift zijne veroordeeling „een louter vooraf overlegd werk is geweest, waarin PETRUS HOFSTEDE en MICHIEL BERTLING rollen hebben gespeeld, die hen weinig eere aandoen." Met dat geschrift bedoelt hij een' gedrukten *Brief*, waarin op van der Marcks herstelling wordt aangedrongen [2]), en die de volgende uitspraak bevat [3]): „Intusschen wil ik niet ontkennen, dat de Rotterdamsche professor honor. Hofstede het zyne ook heeft toegebragt, om den Prins ongunstige gedagten over de Leerstellingen van Prof. van der Marck in te boezemen. althands men weet, dat hy met den Heer Jenichen, Secretaris van den Hertog, by den Griffier Fagel aan Tafel zynde, veel ophef van Pelagiaanery in de voorsz. lessen gemaakt heeft."

Van der Marck zelf verklaart trouwens later [4]), dat een aanzienlijk „man van karakter" hem betuigd had, dat de Prins nooit tegen zijn' Persoon was geporteerd geweest, maar dat hij „het Groningsch ongeval" aan de Kerkelijken en niet aan den Prins te wijten had, terwijl deze daarbij eene houding had moeten aannemen, die de staatkunde van hem eischte.

Voorts vinden wij nog eene aanwijzing in het bericht van een' anderen pamfletschrijver, die vijf jaren na het vertrek van den ontslagen Hoogleeraar uit Groningen nog lust gevoelde het scherm op te lichten, waarachter de actie tegen den ver-

---

[1]) *Iets ten vervolge op het Waaragtig Verhaal wegends het voorgevallene omtrent het Hoogleeraars ambt van Mr. Fred. Adolf van der Marck. Beschreven en in 't licht gegeeven door denzelven F. A. van der Marck.* Groningen. 1796, blz. 7.

[2]) Groninganus *Opwekkende Brief aan de Ingezetenen van Groningen en Ommelanden ter bevordering van de herstelling van Prof. van der Marck, waar in veele byzonderheden worden aan den dag gebragt, ten betooge van het schandelyke, informeele en wederregtelyke, dat by deszelfs veroordeeling en exauctoratie heeft plaats gegreepen.* Het jaartal op het titelblad niet vermeld, moet zijn 1782 (vgl. *Iets ten vervolge op het Waaragtig Verhaal* enz. blz. 7).

[3]) blz. 13.

[4]) *Iets ten vervolge op het Waaragtig Verhaal* enz. blz. 43, 45.

oordeelde was in het leven geroepen en aangewakkerd [1]). Deze onder een pseudoniem optredende schrijver weidt eerst over het „Eedgespan" uit, dat het op van der Marcks veroordeeling toelegde en waaronder vooral Prof. Bertling op den voorgrond trad, en vervolgt dan [2]) aldus: „De Heer HOFSTEDE, een Groninger van geboorte [3]), en eeven te Rotterdam als BERTLING te Groningen, egtgenoot van een oude Burgemeestersweduwe [4]), vond in deeze hunne overeenkomst reeden, om den beschuldiger met yver by te staan. Hy riep in de Classicaale Vergaaderinge: *Arminianismus*, *Broeders*, *Arminianismus!* BERTLING verzekerde de *Classis*, dat alle de Groningsche Godgeleerden, Professoren zo wel, als Predikanten, tegen den Heer VAN DER MARCK vereenigd waren, of dat zy hem alle gereedelyk aangrypen zouden, mits zy met eenige *auxiliaire* Magt uit Holland en wel inzonderheid met die van het Hof ondersteund werden. Het Hof was wel verre, wel zeer afkeerig van diergelyke ondersteuning; dog de Heer HOFSTEDE beloofde dezelve. BERTLING spoede naar Groningen met de genoeglyke zeekerheid van zyn Collegaas bederf veroorzaakt te hebben". Verderop [5]) heet het: „Het Eedgespan van MICHIEL BERTLING had door den Heer HOFSTEDE en anderen zeer in den Haag en omtrent het Vorstelyk Hof gewoeld, uitstrooijende, dat de *Marckiaansche* geschillen opschuddinge op alle de Hoogeschoolen zouden te wege brengen". Hiermede stemt overeen hetgeen Ypey [6]), wien het overigens

---

[1]) Aretophilus *Egte en waare Oorzaak van het Ongeluk, den Heere Professor F. A. van der Marck te Groningen toegevallen; om te dienen tot opheldering van Desselfs Waaragtig Verhaal* enz. 1778. Dit pamflet bevindt zich onder eene collectie nog niet gecatalogiseerde geschriften uit de 18de eeuw op de Kon. Bibl. aanwezig.

[2]) blz. 8.

[3]) Onjuist!

[4]) Eveneens onjuist! Franco Daniel du Bois (zie hiervoor blz. 114) was bij zijn leven geen Burgemeester.

[5]) t. a. p. blz. 17.

[6]) a. w. VII blz. 414. Dr. J. Reitsma, die — op beslister toon — (in zijn a. w. blz. 328) vermeldt, dat de zaak-van der Marck „een

blijkbaar ook aan gegevens ontbrak, om het feit van Hofstede's bemoeiing in deze zaak nader toe te lichten, zeer voorzichtig in het midden brengt, waar hij het aldus voorstelt, alsof de Stadhouder, in kennis gesteld van de Senaatsbesluiten „telkens zijne goedkeuring deed blijken over de genomen maatregelen, en, zoo men meent, door een voornaamen Theologant in *Holland* [1]), wiens invloed op hem zeer groot was, daar toe krachtig werd opgezet."

Al meenen wij op grond van de verschillende bovenvermelde gegevens gerechtigd te zijn, het als een feit vast te stellen, dat Hofstede op den loop der verwikkelingen in de zaak-van der Marck niet onbelangrijken invloed geoefend heeft, toch is het o. i. niet doenlijk te constateeren of die invloed van zóó overwegenden aard is geweest, dat zonder dien de van ketterij verdachte Hoogleeraar niet zou zijn veroordeeld. De mogelijkheid hiervan laat zich niet ontkennen, de zekerheid ervan is ons niet gebleken. Intusschen, zooveel mag wel aangenomen worden, dat Hofstede zijne waarschuwende stem vooral in de hofkringen deed hooren, en zoo hij er zich al zelf niet met dezen over onderhouden heeft, er toch zorg voor droeg, dat zij ook tot den Stadhouder doordrong. De

geheel ander beloop" zou hebben genomen, „indien niet Hofstede", gebruikmakend van zijn' invloed op den Stadhouder, „zich daarmede had ingelaten." waardoor zij „op eens een bodenkelijk aanzien" kreeg, grondt dit bericht, gelijk Z. H. E. H. G. mij op mijn verzoek bereidvaardig medodeelde, op Glasius a w. II, blz. 439. Laatstgen. schrijver nu maakt bij de opsomming der bronnen. waaruit hij bij de samenstelling van van der Marcks levensbericht putte, behalve van diens *Waaragtig Verhaal* en het *Vervolg* daarop, van geen brochures of pamfletten uit dien tijd gewag, die hier, bij de reeds geciteerdo, meer licht zouden kunnen ontsteken. Ook Ypey en Dermout (t. a. p.) verwijzen naar zulke vlugschriften niet.

[1]) Zonder twijfel is hier Hofstede bedoeld. Ypey deelt diens bemoeiing dus slechts mede als een gerucht. In dienzelfden trant heet het ook bij Ypey en Dermout a w. III, blz 630: „Algemeen werd het er te dien tijde voor gehouden, dat door zijne (d. i. Hofstede's) verborgene bewerking de Groningsche hoogleeraar VAN DER MARCK bij den Stadhouder in ongunst geraakte, en - - vervolgens zijn akademisch ambt verloor." Ook deze geschiedschrijvers gronden hunne vermelding dus op de publieke opinie dier dagen.

gunst, waarin hij stond bij Willem V en diens omgeving, heeft er ongetwijfeld toe bijgebracht, dat zij ingang vond. — Naar gelang van verschillend standpunt mag men over zijne handelwijze een verschillend oordeel vellen, het lijdt geen tegenspraak, dat de gewichtige rol, die hij voorzeker in de bovenvermelde belangrijke gebeurtenis gespeeld heeft, geheel overeenkomstig de taak was, die hij voortaan bovenal zich bleef stellen, de leer der Gereformeerde Kerk te handhaven tegenover al wat inbreuk dreigde te maken op hare rechten en hare zuiverheid. —

Men heeft het vermoeden uitgesproken, dat Hofstede nog in een ander geschil eveneens te Groningen omstreeks dienzelfden tijd de hand heeft gehad. Ofschoon ons daaromtrent de zekerheid ontbreekt, mag toch de aanleiding, die ons daarvan melding doet maken, niet worden verzwegen. In 1770 gaf de Groningsche Hoogleeraar P. Chevallier uit een *Zestal van Kerkelyke Redevoeringen, over zommige algemeene gronden der Zedeleere*, waarin hij de Engelsche preekmethode, in zijne dagen door Hollebeek aangeprezen, in toepassing bracht. Er waren er, die meenden in deze redenen sporen van toenadering tot gevaarlijk geachte leerstellingen te bespeuren. Daarbij kwam, dat Hollebeeks systeem van den beginne af verdacht werd, bevorderlijk te zijn aan het verspreiden van Remonstrantsche en andere kettersch geachte gevoelens. De nadruk, die op de zedenleer werd gelegd bij het prediken volgens zijne methode, kon den schijn geven van een veronachtzamen of geringschatten van de geloofsleer. Men is het er vrijwel over eens, dat de wijsgeerig getinte verhandelingen van Chevallier bij al het verdienstelijke, dat haar moge aangekleefd hebben, geene gelukkige proeven zijn geweest van de voorgestelde hervorming. Aanvallen op haren inhoud waren schier onvermijdelijk. Niet het minst wekte ergernis de wijze, waarop hij zich uitliet over de waarde van de deugden der Heidenen. Hij waarschuwde tegen verkleining van deze, na o. a. twijfel geopperd te hebben aangaande de vraag, of God van de

Heidenen wel „eene volkomene deugdzaemheid" vorderen zou [1]).

Tegen Chevalliers redevoeringen nu verscheen welhaast een geschriftje onder dezen titel: *Zedige Aanmerkingen van een Waarheid- en Godvrugtlievend Groninger Geselschap, over een Sestal van Kerkelyke Redevoeringen, Uitgesprooken en in het licht gegeeven door den Hoogwaarden Heere P. Chevalier, Professor der Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenissen, en Academie Prediker, in de Hoogeschoole van Stad en Lande binnen Groningen* .... [2]). Dit werkje [3]) bevat eene doorgaande polemiek tegen de genoemde redevoeringen en tevens tegen de nieuwe predikwijze. Prof. Chevallier wordt verweten, daarin wel niet openlijk kettersche stellingen verkondigd te hebben, maar toch deze zeer nabij te zijn gekomen. In ieder geval wordt op zijne oraties een verdacht licht geworpen.

In de uitgave dezer *Zedige Aanmerkingen* dan — en hierop komt het nu voor ons aan — zou Hofstede betrokken zijn geweest. Althans — voor zoover ons bekend — volgens een tweetal aanwijzingen. Deze aanwijzingen zijn ontleend aan twee brieven, door Prof. J. J. Schultens te Leiden aan Prof. P. Chevallier gericht [4]). In den eerste dier brieven [5]) leest men het volgende, dat bepaald op Hofstede ziet, en waarbij men de bovenvermelde omstandigheden in het oog heeft te houden [6]): „De man, die geen tegenspraak hoegenaamd verdragen wil, heeft immers met zyn eigen hand geschreven,

[1]) *Zestal v. Kerk. Reden.* enz. blz. 242—244 Aanm.

[2]) Verder leest men nog op het titelblad: *In deese Aanmerkingen, vind men eenige zaaken, raakende de Engelsche Predik-methode, en derzelver verband met de Arminianery en de belangens der Zoogenaamde Tolerante Party in de Kerk van Nederland; mitsgaders andere byzonderheden, betrekkelyk tot den tegenwoordigen tyd.* — 's Graavenhaage. 1771.

[3]) Het boekje is thans blijkbaar vrij zeldzaam geworden; het exemplaar, door mij geraadpleegd, werd mij welwillend ter inzage verstrekt door den Heer J. W. Chevallier te Amsterdam uit diens familiearchief.

[4]) Beide berusten in het archief der familie Chevallier.

[5]) Het is dezelfde ongedateerde brief, die ook hiervoor blz. 265 bedoeld is.

[6]) Er is sprake van de *Zedige Aanmerkingen* in verband met de medegedeelde ergerniswekkende uitlatingen van Chevallier in diens *Redevoeringen.*

ılle Heidenen niet eens *uiterlyk* zyn deugdzaam geweest. ; men zich aan de kerk houden en met de kerk spreeken an *uiterlyke deugdzaamheid* wat anders dan *burgerlyke kheid?* Welk sterveling is het ooit in den zin geschoten niemand onder de Heidenen burgerlyke eerlykheid heeft ten en geoeffend? Men is niet van meening, dunkt my, hy elders, in het begin van een zijner hoofdstukken, *urgerlyke* deugden der Heidenen te ontkennen..... en wel wil men bewyzen dat alle Heidenen niet eens *uiterlyk* dzaam zyn geweest. Wat snaaks redeneren is dit? En scheelde het den man maar aan gebrek van verstand ordeel! Maar al wie maar *binnen* de kerk haesiteert om; den capitalen dienst, welken hij haar gedaan hebbe, zal, ı ik, tot de *scorpioenen* waar van zy naar zyne gedachten is; al wie *buiten* de kerk zich tegen hem verklaart, tot Naturalisten en vrygeesten behooren. Zulken man moet vlieden als de pest." In verband met deze uitweiding olgt hij dan eenige oogenblikken later aldus: „Dat hy r dit werk tegen U aangesponnen het zyne bybrenge zou konnen wezen. Ik houd hem niet voor den schryver, ıt hy bezwaarlyk zyne gebloemde manier van spreken el en al zou konnen verzaaken; en omdat de paralogismi de aanmerkingen plomper zouden zyn, als hij er in doorgeneerd had. Er moet dan een andere knevel de pen gevoerd ıen." In den anderen brief dd. 28 Maart 1772 — vermoek nà den vorigen geschreven — vindt men dit punt naals door Schultens aangeroerd. Ditmaal beslister. verklaart daarin n.l. Hofstede te houden voor den der der *Zedige Aanmerkingen*", „een listig, boos boekje", ewaagt met het oog hierop van „een strik", dien Hofstede ıvallier heeft gespannen. Om nu alleen uit een zoo ters uitgesproken vermoeden van iemand, die blijkbaar tegen 'stede zeer vooringenomen was, te besluiten, dat deze ,reeder" der *Zedige Aanmerkingen* zal geweest zijn, gaat, verder gegevens ontbreken, niet aan, ook al werd dat

vermoeden gekoesterd door een man van beteekenis. Uit het geschrift zelf valt dienaangaande niets met zekerheid vast te stellen. Wat de strekking betreft, deze is ongetwijfeld in Hofstede's geest[1]). De inhoud, gericht tegen eene steeds meer kenbaar wordende beweging, die de kerkelijke grenzen wilde doen verflauwen, en op fundamenteele leerstukken het scheen te hebben gemunt, strookte volkomen met zijne beginselen. Ook de wijze, waarop hij aan den stijd over de deugden der Heidenen herinnert, zou in aanmerking kunnen komen, wanneer men de gegevens wilde opsommen ten bewijze, dat Hofstede de schrijver der *Zedige Aanmerkingen* zou zijn geweest. Wat den stijl der *Zedige Aanmerkingen* betreft, deze zou hier en daar voor dien van Hofstede kunnen doorgaan. Doch — en dit legt gewicht in de schaal — de opmerking van Schultens, dat Hofstede moeilijk zijne bloemrijke wijze van uitdrukking zou kunnen verloochenen, is ongetwijfeld ad rem. Wat de Leidsche Hoogleeraar daarop laat volgen, bewijst hoe heftige vijandschap onbillijk kan maken. — Tegen de meening, als zou Hofstede de opsteller van het bedoelde geschrift zijn, pleit voorts hetgeen men op blz. 9 leest, waar de schrijver dankbaar gedenkt den broederlijken omgang met Hollebeek, toen deze „hier" — d.w.z. te Groningen — het Hoogleeraarsamht bekleedde. Immers, deze Professor was vóór zijne benoeming te Leiden, van 1752 tot 1762 als zoodanig te Groningen werkzaam. Dit wijst er dus op, dat Hofstede de schrijver niet kan zijn. Men zou verder nog tegen zijn auteurschap de volgende zinsnede kunnen aanvoeren: „Voor eerst noggeheel onbekend willende blyven,zyn wy voornemens, ons handschrift naar Holland te zenden, om het aldaar te laaten drukken"[2]).

Hofstede is dus de schrijver der *Zedige Aanmerkingen* niet; kan men hem beschouwen als den „reeder" ervan? Waar zelfs een hooggeleerd tijdgenoot daaromtrent slechts een per-

[1]) Zoo worden bijv. op blz. 41 de bekende *Vier Brieven*, door van der Meersch onder een pseudoniem uitgegeven, „een onverstandig en vuil lasterschrift" genoemd.

[2]) blz. 68.

soonlijk vermoeden kon uitspreken, is het niet te verwonderen, dat wij thans op deze vraag met een *non liquet* moeten antwoorden. Het volgende zegt *iets*, maar niet genoeg. In een geschrift tegen de *Zedige Aanmerkingen*, uitgegeven onder den titel *De Hoog Eerwaarde Heer P. Chevallier Verdedigt, Ten aanzien Zyner Kerkelyke Redevoeringen over sommige algemeene gronden der Kristelyke Zedenleer, en in 't gebruik der Engelsche Predikwyze, door een Geselschap van Hollanders: Met een breedvoerig Voorberigt van den Uitgeever Johannes Christoffel van Oldenburg* [1]), wordt er den „Advocaet der Vaderlandsche Kerk" eene grief van gemaakt, dat deze [2]) alleen op grond van de *Zedige Aanmerkingen* Chevallier als een' Theologant van zeer verdacht karakter durfde voorstellen [3]). Daarop gaat de „Uitgeever" aldus voort: „Dit is even het zelfde, als wanneer men, by voorbeeld, het karakter, de kunde, en de goede trouw van den Hoog Eerw. en hooggeagten Professor Hofstede, (die waarlyk eene ster van de eerste groote is in onze Kerke, en in de geleerde waereld,) wilde traduceeren of in verdenking brengen, alleen op het gezag van deeze of geene faamrovende en eerlooze paskwillen, waarmede men hem op 't lyf gevallen is." Hieruit moet men wel afleiden, dat deze schrijver Hofstede houdt òf voor den „Advocaet der Vaderlandsche Kerk" òf voor den „reeder" der *Zedige Aanmerkingen*, wiens bestaan hij aannam [4]). Waartoe anders juist Hofstede hier „by voorbeeld" genoemd?

Intusschen, hoe dit zij, reeds het feit, dat men bij de verschijning van een werkje als de *Zedige Aanmerkingen* aan hem dacht, is niet zonder beteekenis; het wijst op de plaats, die hem toegekend werd onder de strijders voor de belijdenis der Gereformeerde Kerk hier te lande.

[1]) Eerste Stukje. Leyden. MDCCLXXII. — *Voorberigt van den Uitgeever*, p. XVI, XVII.

[2]) 1ste Stuk. blz. 82, 83.

[3]) *Voorberigt van den Uitgeever*, p. XVI, XVII.

[4]) Zie *Voorberigt*, p. XXV.

§ 3.

Hofstede als apologeet voor „de Waarheid en Godlykheid der Euangelische Verhalen."

Onder den titel *De Waarheid en Godlykheid der Euangelische Verhalen, opgemaakt uit vergelyking van den val van Petrus met den dood van Judas; Zoo als beide die gebeurtenissen in het Nieuwe Testament beschreven zyn*, verscheen in 1774 van Hofstede's hand een geschrift. Het doel ervan is in dien titel uitgedrukt. In onderscheiding van de *Byzonderheden over de Heilige Schrift* draagt deze studie een bijkans uitsluitend apologetisch, en tevens een meer populair karakter. Blijkbaar nog onder den invloed van zijn' strijd tegen het naturalistisch Deïsme, waarvan hij onder verschillende vormen gevaar duchtte, achtte hij zich geroepen eene poging in het werk te stellen tot verdediging niet alleen van de historische betrouwbaarheid, maar ook van de inspiratie der Heilige Schrift, hier in het bijzonder wat de Evangelische verhalen betrof. Het populair karakter laat zich daaruit verklaren, dat de inhoud zijner verhandeling in hoofdzaak weergeeft wat hij kort te voren [1]) als Inleiding op eene leerrede veel beknopter

---

[1]) In de „Voorreden", gedateerd 28 April 1774, verklaart Hofstede, (p. III), „onlangs voor de tweedemaal" gedurende zijn' toentertijd vijfen-twintigjarigen „dienst" te Rotterdam geroepen, den val van Petrus voor de Gemeente te behandelen, deze verhandeling wat de hoofdzaken aangaat uitgesproken te hebben. Het ligt dus voor de hand, dat hij hier doelt op eene leerrede, in de Lijdensweken van 1774 gehouden. Men bemerkt uit deze woorden tevens, dat hij, hoewel niet meer zoo geregeld als vroeger optredende voor de Gemeente, zichzelf toch nog onder hare „dienst"doende leeraren rekent. Wie het dan ook waagde hem onder de *rustende* Herders en Leeraars te rangschikken wekte zijn misnoegen op. Tot de zoodanigen wilde hij eerst met zijn' dood gerekend worden. (Zie zijne *Tweede Apologie* enz. (1786), blz. 138, 139 Aanm.)

e Gemeente behandelde. Het kan ons niet zeer ver- dat „eenige welmeenende Vrienden", hoezeer ook aan tede's prediking gewoon, hem later verzekerden de lyke redenering over dit onderwerp" — die tevens als kan strekken van wat men toentertijd en ook nog wel voor de Gemeente nuttig oordeelde — in allen deele in e hebben opgenomen [1]). Die verzekering ging gepaard en verzoek om nadere uiteenzetting dezer zaak. Betuigt tede zelf, dat „de langheid van den text, de korte tyd, men aan den Redenaar vergunt, en de evenredigheid, 'er tusschen het hoofd en het lighaam eener Leerreden zyn" [2]) aan de duidelijkheid hebben afbreuk gedaan, vindt men hier alles helder en uitgewerkt terug. Maar e stof zelf de aandacht worden waardig gekeurd, en, , dan de bewerking ervan? Hijzelf heeft daarop dit ant- gereed: „Menschen, by wien het Euangelium een heid is, of op zulken lagen prys staat, dat zy 'er niets lers in zien, mogen het onderwerp myner bespiegeling schatten; ware Christenen, die de Godlyke Openbaring een onuitputtelyke bron van wysheid houden, en van ieuwe Testament gelooven het geen de Rabbynen van het zeggen, dat aan het minste, daar in vermeld, bergen gewigt hangen, zullen 'er gunstiger van oordeelen; wanneer zy door Gods genade geleerd hebben, *dat de e takskens van den boom des levens veel hooger te schat- yn, dan geheele bosschen en wouden van Apollo en de odinnen"* [3]). De schrijver zelf mag uit eigen ervaring ge- , dat Bijbelstudie bij hem boven alle letterwerk gaat. nien zal men als bezwaar tegen zijne verhandeling aan- , dat er over de in den titel bedoelde geschiedverhalen vele geleerde studiën verschenen zijn; edoch, „die maat

---

[1]) Voorreden", p. III.
[2]) a. p., p. IV.
[3]) a. p., p. IV, V.

van betoog is zoo vol niet, of zy kan nog wel een paar graankorrels" — en Hofstede schat zijn werk niet meer — „in zig bevatten" [1]).

Het feit vooropstellend, dat de Evangelisten des N. Testaments Petrus' val in bijzonderheden behandelen, doch dat zijn berouw door drie hunner in korte bewoordingen, en door Johannes in het geheel niet beschreven wordt, terwijl Judas' uiteinde alleen door Mattheus [2]), en dan nog in veel beknopter vorm dan zijn berouw vermeld wordt, doet zich aan Hofstede de vraag voor, waaruit dit te verklaren is. Niet ingaande op de bewering van hen, die het doen voorkomen, alsof de Goddelijke Voorzienigheid hier juist Petrus' val uitvoerig zou hebben laten te boek stellen, omdat Zij de dwaling voorzag, waardoor deze Apostel tot grondslag (petra) der Kerk zou worden gemaakt, wil onze schrijver het Bijbelsch verhaal omtrent dien val beschouwen alleen *in vergelijking* met het eenig N. Testamentisch bericht aangaande Judas' berouw en dood. En dan luidt het als eerste en voornaamste antwoord op de vraag, waarom juist op de bekende wijzen bovenbedoelde gebeurtenissen zijn beschreven: *om daar mede aan de weereld de overtuigendste blyken te geven van de waarheid der Euangelische verhalen*" [3]).

Immers was het waar „wat het drieste Ongeloof schaamteloos voorgeeft" [4]), dat de Apostelen en de Discipelen gezamenlijk door list en bedrog eene nieuwe Secte zochten te stichten, dan zou de vermelding dier gebeurtenissen door hen geheel anders zijn ingekleed. Of hadden zij er geen belang bij, dat Petrus' val verborgen bleef? En was dit al onmogelijk vanwege de bekendheid van het feit, hadden zij in het onder-

[1]) „Voorreden", p. VI.

[2]) Hofstede merkt hierbij op, dat Lukas in Handel. I niet zoozeer Judas' zelfmoord beschrijft, als wel hetgeen lang vóór zijn' dood voorzegd en kort na zijn sterven met zijn lichaam geschied is (blz. 3, 4).

[3]) blz. 6.

[4]) blz. 6.

geval niet meer in hun belang gehandeld, wanneer zij
ıs de verzwarende omstandigheden hadden ter zijde ge-
? Maar neen, deze worden niet verzwegen.
zelfde geldt in omgekeerden zin ten opzichte van Judas.
handelwijze, die immers voor hun' goeden naam gevaar
ırde, had — alweder in het bovengesteld geval — zoo
mogelijk gekleurd moeten worden; en hoe gemakkelijk
n zij dit kunnen doen, door zijn' zelfmoord breed uit te
ı als gevolg van zelfvertwijfeling, als toonbeeld van God-
e wraak [1]). Waar men dit alles overweegt, moet men
ıs den schrijver tot de overtuiging komen, „*dat de
ƴelisten opregte en waarheidlievende menschen zyn geweest*,
elker verhalen men zig volkomen verlaten mag" [2]), en
aareven gegeven antwoord beamen.
lat op deze wijze de *Waarheid* der bedoelde verhalen is
toond, wordt in eene tweede afdeeling de *Godlykheid*
ıerichten betoogd. „Men valt wel, en dat met de borst,
ze en gene stukken van Gods Woord, neem eens op de
ng van Moses, de Voorzeggingen van vroeger en later
le Wonderwerken onder beide huishoudingen, de Opstan-
van Jesus uit de dooden — en men stelt zoo wel derzelver
heid als Godlykheit in het helderste licht; maar het
:e wenschen zyn, dat men, ten opzigt van vele andere
naangeroerde stukken, op gelyken voet voortging" [3]).
ıe poging tot dit laatste waagt Hofstede hier. Vooraf
: wijst hij op het verschil tusschen de *Waarheid* en de
'kheid van een geschiedverhaal. Is het eerste bewezen,
ient het tweede nog te worden aangetoond. Het is hierbij

p ongezochte wijze komt Hofstede in aanraking met de Inlei-
etenschap, waar hij de verhouding van Markus tot Petrus ter
brengt. Beza's getuigenis (*Hom. XV. in Histor. Passionis*, p. 361.
Jenev. 1598), dat Markus' Evangelie door sommigen in de oudheid
ıtrus toegekend is, acht hij op nader aangegeven gronden (blz. 16—18)
ılkomen nauwkeurig.

lz. 26, 27.

lz. 27, 28.

de vraag niet, of de Evangelisten uit en van zichzelf wel in staat waren, de beide gebeurtenissen, waarvan hier sprake is, te behandelen, hetgeen ieder gereedelijk toestemt, maar of zij zonder bestiering van Gods Geest *op die wijze* zouden zijn te werk gegaan, als waarop zij dit deden. Indien men deze laatste vraag grondig overweegt, zal men haar slechts ontkennend kunnen beantwoorden. Want ook al mag aangenomen worden, dat de Evangelisten persoonlijk vernieuwd waren door den H. Geest, toch bleef, gelijk dit bij ieder geloovige het geval is, het *menschelijke* hun eigen. En is dit zoo, welnu, dan moet het ook schier onmogelijk heeten, dat zij, „zonder buitengewonen invloed en bestiering, den val van hunnen besten vriend Petrus, met zoo vele verzwarende omstandigheden, en den zelfsmoord van hunnen bittersten vyand Judas, met zoo veel gematigdheid, hebben konnen beschryven" [1]). Godvreezende Christenen toch — de ondervinding leert het — verbreiden den val van een' hunner geloofsgenooten liefst niet naar buiten, ja, wanneer de vijand daaraan een wapen tegen hen ontleent, verkleinen zij dien val niet zelden in het openbaar, ook zelfs waar zij den schuldige in eigen kring bestraffen.

En eveneens behoort het tot het eigenaardig *menschelijke* in de Christenen van alle tijden, de boosaardigheid van de vijanden der Kerk met de schrilste kleuren af te schilderen Hoe breed zijn in de oude Kerk niet de misdaden van een' Nero, de arglistigheden van een' Julianus uitgemeten! Men denke verder bijv. aan een' Arius, die om zijne „wangevoelens"[2]) van Christelyke zijde behandeld is „niet altyd overeenkomstig de volmaakte Christelyke liefde, welke *niet ligtvaardig handelt en geen kwaad denkt*" [3]).

---

[1]) blz. 32.

[2]) blz. 45.

[3]) blz. 46. — Uit het op den voorgrond stellen van dezen eisch der Christelijke liefde ook tegenover dwalenden moge blijken, dat Hofstede, al deed hij zich na 1769 strijdvaardiger dan vroeger voor, en al kon hij scherp in zijne polemiek zijn, toch daarom nog geen hard man was geworden, die de eischen der Christelijke vijandsliefde maar liefst rusten liet.

De beide hier genoemde trekken kan men ook opmerken bij latere schrijvers, die zich over den val van Petrus en dien van Judas hebben uitgelaten. Ja, zelfs Hilarius vergoelijkte de verloochening van den eerste dermate, dat hij durfde schrijven [1]), „dat Petrus, byna naar waarheid, loochende dien mensch te kennen, welken hy eerst als den Zoon Gods erkend had." Met voorbeelden wordt ook aangewezen, hoe het verhaal van Judas' dood door latere Christenen sterk gekleurd is. Ditzelfde kan men volgens Hofstede nog steeds opmerken, waar in de Christelijke Kerk die beide treurige feiten worden behandeld. En waar dan nu de Evangelisten van dien algemeenen regel op zoo in het oog loopende wijze afwijken, daar kan dit — dus concludeert de schrijver — alleen daaruit verklaard worden, dat hunne pennen door eene Goddelijke hand zijn bestierd.

Over het al of niet nuttige van apologetische proeven als er hier eene door Hofstede werd geleverd, oordeelde men ook blijkbaar onder zijne tijdgenooten verschillend. Misschien had de recensent wel gelijk, die het ervoor hield [2]), dat het bewijs, door den schrijver geleverd, „velen niet overtuigend" zou voorkomen, „al ware 't alleen uit overweging, dat de byzondere omstandigheden der Euangelisten te veel verschillen van die der menschen in 't algemeen, om uit het een tot het ander een overtuigend bewys te trekken 't Zou althans" — volgens dezen beoordeelaar — „niet raedzaam zyn 'er gebruik van te maken tegen het Ongeloof, en een Gelovig Christen, overtuigd van de oprechtheid der Euangelisten, vind in 't gansch beloop van 't Euangelisch verhael, en den inhoud der Euangelieleere, zoo doorslaende bewyzen van Godlykheid, dat hy 't niet noodig hebbe, dezelve op zodanig ene wyze in iedere

---

[1]) *Comment. in Matth.* Cap. XXXII, p. 476. Edit. *Benedict.* Dezelfde uitlegging van Petrus' woorden geeft ook Ambrosius (*Comment.* Lib. X *in Euang. Luc.* Cap. XXII. 54—71) ter vergoelijking.

[2]) *Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-oefeningen.* Derde Deel. 1ste Stuk. MDCCLXXIV, blz. 582.

byzonderheid te zoeken." Men houde bij deze beoordeeling in het oog, dat zij voorkomt in een tijdschrift, dat Hofstede over het algemeen niet welgezind was. Toch wordt hem in ditzelfde verband de lof niet onthouden, dat hij hetgeen hij wilde bewijzen, „zekerlyk zeer wel in kracht" heeft voorgedragen. „Een beroemd Philosoof", die in 1785 nog aan eene Nederlandsche Academie „met roem" doceerde [1]), moet zich — veelbeteekenend voor den persoon van Hofstede! — over deze verhandeling aldus hebben uitgelaten: „Was dat zoo mannelyk betoogde Stuk door een Engelschen Prelaat opgesteld, wat zouden het de Recenseurs geprezen hebben!" [2]).

Bij de beoordeeling der verhandeling mag in geen geval voorbijgezien worden, dat de schrijver zelf haar slechts als „een ruwe schets" beschouwt [3]), en haar volgens eigen getuigenis stelt beneden zijne *Byzonderheden over de Heilige Schrift.* De breedsprakigheid, waarvan ook deze studie niet vrij is, moge aan den indruk, dien het betoog maakt, eenigszins afbreuk doen, Hofstede's wetenschappelijke zin valt ook in deze meer populaire verhandeling niet te loochenen. Oordeelkundige opmerkingen, in zoo grooten getale in de *Byzonderheden* aan te wijzen, vindt men ook in dit geschrift. Voor ons heeft het vooral dit belang, dat wij er Hofstede op zijne wijze in zien optreden als apologeet voor de betrouwbaarheid en Goddelijke ingeving der Heilige Schrift. Gold zijn optreden ditmaal het N. Testament, nog in hetzelfde jaar werd hem gelegenheid geboden, een' z. i. gevaarlijken aanval op een O.-Testamentisch Bijbelboek te keer te gaan.

---

[1]) Zie bij Hofstede zelf in zijne *Apologie* van 1785, blz. 101. Den naam van dien „Philosoof" deelt hij niet mede.

[2]) Dat zijne studie ook anderen tot nadenken bracht, bewijst het geschrift, mede in 1784 in aansluiting daaraan verschenen, waarvan men den titel vermeldt vindt in Bijlage A.

[3]) „Voorreden", p. VII.

§ 4.

Hofstede tegen Jacobi en Barkey over de verklaring van het Hooglied.

In 1774 verscheen de eerste aflevering van een wetenschappelijk tijdschrift, dat, van kerkelijk rechtzinnige zijde uitgegeven en recensiën bevattend van verschillende werken, gedurende de jaren van zijn bestaan aanleiding gaf tot verschillende conflicten. De bespreking van dat tijdschrift, *De Nederlandsche Bibliotheek*, mag in eene levensbeschrijving van Hofstede niet achterwege blijven, waarom wij er dan ook hierna [1]) op terugkomen. Zal de vraag naar zijne verhouding tot dit periodiek werk zich dus later aan ons voordoen, zooveel mag reeds nu verzekerd worden, dat hij er een middel in vond, om, met verzwijging van zijn' naam, — de artikelen waren anoniem — hetzij dan min of meer geregeld, zijne denkbeelden te publiceeren.

Reeds in haar eerste levensjaar gaf *De Nederlandsche Bibliotheek* aanleiding tot een conflict. Onder de uitgekomen geschriften, die zij ter sprake bracht, behoorde ook de Hollandsche vertaling eener verhandeling van den Consistoriaal Raad en Generaal Super-Intendent te Celle, J. F. Jacobi, in dat jaar te Leiden verschenen onder den titel *Het Hooge-lied, door eene gemaklyke en eenvoudige Verklaaringe van de Bezwaaren, tegen hetzelve ingebragd, vrygesprooken. Nevens een Betoog, dat hetzelve, voor den leeftyd van Salomo en deszelfs*

---

[1]) Zie § 14; vgl. ook § 6.

Opvolgeren, Zeer leerryk en heilzaam geweest zy, en eenen Heiligen Dichter voegde. De vertaling werd bij het Nederlandsch publiek ingeleid met eene *Voorrede* van Nicolaus Barkey, Hoogduitsch Predikant te 's-Gravenhage, een' geestverwant der „toleranten" [1]). In deze *Voorrede* vindt men de zuiver letterlijke verklaring van het *Hooglied*, door Jacobi toegepast, aangeprezen, zoowel tegen „het oordeel der Vrygeesten", die den inhoud van dit Bijbelboek naar de gangbare opvatting „zoo onbestaanbaar met eene Godlyke Openbaaringe" achten, „dat zy zig niet hebben kunnen onthouden daarmede te spotten" [2]), als aan de andere zijde tegen hen, die er allerlei mystiek-geestelijks in meenen te bespeuren, ook al erkent Jacobi zelf [3]), dat degenen, die in het *Hooglied* „zaaken vinden van hoogere beduidenisse", niets door zijne verklaring zouden verliezen. Hij voorziet daarbij, dat, bijaldien

---

[1]) Barkey was ook de auteur van de *Bibliotheca Bremensis* en de *Bibliotheca Hagana.* In den curieusen *Kirchen- und Ketzer Almanach aufs Jahr 1781* (Häresiopel im Verlag der Ekklesia pressa), waarvan ik een exemplaar ter inzage mocht ontvangen uit de bibliotheek van Ds N. A. de Gaay Fortman te Amsterdam, wordt Barkey genoemd (p. 15, 16) „einer der wenigen Edeln in Holland, welche in Stillen die theologischen Marktschreier belachen (die alle Sonntage die Gott werden läszt, für oder wider die Prädestination predigen und, mit Bretern vor der Stirn, alles übern Haufen rennen, was nicht an die Synode zu Dordrecht oder die Concordienformel glaubt) und sich ihrer bessern Einsichten freuen." Wanneer men nu in het oog houdt, dat deze *Almanach* erop uit was, al wie in den roep van kerkelijke rechtzinnigheid stond, als medelijdenswaardig, indien niet verachtelijk voor te stellen, dan zegt het boven aangehaalde genoeg, om in hoofdzaak Barkey's standpunt te signaleeren, ook al is deze Haagsche Doctor in de Godgeleerdheid erkend rechtzinnig genoemd (Mr. B. ten Brink *Levensbeschryving van Ryklof Michaël van Goens*, blz. 91). — Als bewijs van verblinde of moedwillige partijdigheid zij hier verwezen naar wat deze zelfde *Almanach* bij den naam Hofstede te lezen geeft. Laatstgenoemde wordt gequalificeerd als „der wahre Johann Melchior der Holländer", met wien hij Johan Melchior Götze bedoelt, dien hij elders (p. 67) „der Petrus der lutherischen Kirche" noemt. Hofstede nu zou van dezen alleen in zoover onderscheiden zijn, „dasz er bei seiner tobenden Ketzermacherei, noch überdies ein trübseliger Ignorant ist" (p. 82). Aan deze tastbare absurditeit worden dan nog de volgende woorden van gelijk gehalte toegevoegd: „Und dieser stupide Mönchskopf ist Prediger und Professor der Theologie zu Rotterdam."

[2]) *Voorrede*, p. IV.

[3]) „Inleiding", blz. 10.

deze ingang zou vinden, menige andere verhandeling over het Hooglied hare waarde verliezen zou, gelijk er ook „over dit Boek veel geschreeven is, dat nauwlyks verdient geleezen te worden" [1]).

Barkey bleek juist geprofeteerd te hebben in zoover hij „opzien en verwondering", ja „ergernis" [2]) voorspeld had als gevolg van deze nieuwe verklaring. Niet straffeloos kon men zoovele mannen van gezag in de Kerk weerspreken!

Het was dan nog in datzelfde jaar 1774, dat de jeugdige *Nederlandsche Bibliotheek* het geschrift onder handen nam [3]). De recensent toont zich over de verschijning ervan bovenmate verbaasd. Had „de eene of andere Vrijgeest" op dergelijke wijze met het gewijde Lied „omgesprongen", het zou hem tamelijk koud gelaten hebben, maar van een Protestantsch Leeraar als Jacobi, van een geleerd en roemrijk man als Barkey zulk een werk te ontvangen! — dat is voor hem alleen denkbaar, nu zijne oogen het zien. Immers hoe anders luidt deze verklaring dan die van „de beste uitleggeren", die het aldus begrepen hebben, „dat SALOMO, met toespeelinge op zijn Huwelijk met de Dochter van PHARAO, dit lied hebbe opgestelt, en dat hij daarin door den Prophetischen geest zo bestierd zij, dat Kristus, in zijn persoon, als de geestelijke Bruidegom zijner *Kerke*, en deeze wederom, in den persoon van zijne Bruid, spreekende werde ingevoert." Geheel deze nieuwe opvatting nu, volgens welke tegen de gewoonte Salomo onderscheiden wordt van Sulamiths man, en het Lied in verschillende spreekbeurten verdeeld wordt, kan den recensent niet bekoren. Ja sterker, hij heeft „zo veel op, omtrent, en tegen deeze *nieuwe en vremde verklaaring*" aan te merken, dat hij de belofte aflegt zijne bezwaren met de verschuldigde bescheidenheid in een afzonderlijk geschrift uiteen te zetten.

---

[1]) *Voorrede*, p. IV.
[2]) *Voorrede*, p. II.
[3]) II Deel. 1ste Stuk, blz. 107—110.

Hij deed zijne belofte gestand. Bij den uitgever der *Nederlandsche Bibliotheek* zag dan ook — nog in 1774 — het licht eene *Beoordeeling der nieuwe Verklaaring over Salomons Hoog-lied, Welke onlangs door den Consistoriaal Raad en Generaal Super-Intendent te Celle Joan Frederik Jacobi Opgegeeven, en door den heer Nicolaus Barkey, Professor en Predikant in 's Hage, in eene Voorrede met veel nadruk is aangepreezen door de Schrijveren van de Nederlandsche Bibliotheek.* De beoordeelaar of beoordeelaars hielden hun' naam dus verborgen. „Wij hebben, als Schrijvers van de NEDERLANDSCHE BIBLIOTHEEK, onze redenen om onbekend te blijven" – zoo verklaart hijzelf in zijne „Voorrede." Toch schijnt het een publiek geheim te zijn geweest, dat Hofstede alleen in deze beweging de hand had [1]). Moet hij dan voor den schrijver der beide daareven genoemde beoordeelingen worden gehouden? Het komt ons aannemelijk voor. Als bezwaar ertegen zou men kunnen wijzen op zijne in 1776 afgelegde verklaring, dat er toentertijd [2]) onder de „*Schryvers* van de *Nederlandsche Bibliotheek*" zich niemand bevond, die den titel van *Professor* of zelfs van *Professor Honorarius* droeg, al moest hij bij die gelegenheid erkennen tot haar „in meer dan eene betrekking" te staan [3]). Toch, de bovengenoemde getuigenissen, gevoegd bij het hem eigene in den betoogtrant, doen ons overhellen tot de meening, dat in deze *Beoordeeling* Hofstede, indien misschien niet uit-

---

[1]) Zie Ypey en Dermout a. w. III. Aanteek. blz. 275; Ypey a. w. VII, blz. 429. — Dat een geleerde als Ypey (geb. 1760), die deze quaestie beleefde, eenvoudig van Hofstede als den opsteller gewaagt, zonder daaromtrent eenigen twijfel te verraden, mag wel van beteekenis heeten.

[2]) Men verlieze hierbij niet uit het oog, dat de *Ned. Bibliotheek* in 1775 haar bestaan bedreigd zag, en in verband daarmede een eenigszins gewijzigd karakter ontving. Hoewel het feit niet aan te toonen is, bestaat dus toch de mogelijkheid, dat Hofstede in 1774 wèl, in 1776 niet tot de eigelijke „Schrijvers" van dit tijdschrift behoorde.

[3]) Zie zijne *Drie Brieven aan den Heer R. M. van Goens*, blz. 14, 15. Gelijk hierna (§ 6) blijken zal, had Hofstede in en kort na 1775 alle reden, om over zijne onloochenbare betrekking tot de *Nederlandsche Bibliotheek* een' eenigszins geheimzinnigen sluier te werpen.

sluitend, dan toch voornamelijk aan het woord is. In ieder geval durven wij wel aannemen, dat hij bij de samenstelling ervan is betrokken geweest. Dat de „Voorrede" van uit Amsterdam gedateerd is, pleit hier natuurlijk niet tegen [1]). Deze plaats toch werd genoemd, eenvoudig omdat de *Nederlandsche Bibliotheek* daar verscheen; Rotterdam zou eene al te zeer in het oog loopende vingerwijzing omtrent den schrijver gegeven hebben.

Reeds uit het bewuste *Bibliotheek*-artikel vernamen wij, dat de recensent bovenal het feit betreurde, dat de nieuwe verklaring van het Hooglied gepubliceerd was door Godgeleerden als Jacobi en Barkey. Voor beiden koesterde hij hooge achting. „Wij hebben" — zoo betuigen de „Schrijveren" nogmaals in hunne *Beoordeeling* [2]) — „voor de verdiensten van den heer JACOBI niet alleen de betaamelyke achting, maar deze is ook zoo groot en wel gevestigd, dat zelfs dit zijn geschrift niet in staat zij, om dezelve weg te neemen. Hij kan uit hoofde van 't voorheen gezegde, een zeer wijs man zijn, en des niettegenstaande iets schrijven, dat zeer dwaas is. Het eerste erkennen wij zeer gaarn, en 't laatste hoopen wij te zullen betoogen." Dit betoog wordt in drie deelen gesplitst. Vooreerst wordt de *„gemaklijke en eenvoudige verklaaring"* [3]) van Jacobi weergegeven, en een en ander tegen Barkey's *Voorrede* ingebracht. De „Schrijveren" vinden daarbij gelegenheid zich te richten tegen hen, die erop uit waren al wat zich als nieuw aandiende toe te juichen. „Een geschrift van zulk een zeldzaam fatsoen en toestel moest eens door eenen Oudvader, door eenen AUGUSTINUS en HIERONYMUS zijn voort-

[1]) p. VI. — Evenmin pleit hiertegen, dat de „zeer geleerde" (blz. 80) en de „vermaarde(n)" Hofstede met zijne *Byzonderheden over de H. Schrift* in deze *Beoordeeling* wordt aangevoerd om iets te staven. Dergelijke epitheta ornantia waren toenmaals gebruikelijk, en ze weg te laten zou juist argwaan gewekt hebben. Dat hier naar de zoozeer geroemde *Byzonderheden* verwezen wordt is niet onnatuurlijk, wanneer Hofstede zelf de schrijver is. Ze mochten met eere genoemd worden!

[2]) blz. 4.

[3]) blz. 5.

gebracht en door eenen ernstigen verdediger van de leer der Gereformeerde Kerk van deezen tijd, der waereld zijn aangepreezen, wat zoude men een geschreeuw verwekt, maaker en maakelaar beide met schotschriften overlaaden, of als lieden zonder smaak of kennis van de Oostersche gebruiken of gewoontens, te deerlijk gegispt hebben. Maar nu deeze misdracht eenen Hoogduitschen Tolerant tot zijnen Vader, zoo wel als een goed getal van uit- en inlandsche Zelfsdenkers, *die gewoon zijn uit hunne eigene oogen te zien* [1]), tot Peters en Meters heeft [2]), moet 't spijt zanggodinnen, spijt vernuft, en spijt alles, wat geregeld denkt, een *zin- en geestrijk kind* heeten" [3]). Het Hooglied, waarvan onze „Schrijveren" het den Talmudisten nazeggen, dat het is als *het Heilige der Heiligen*, wordt z. i. „door de vreemde verklaaring van den heer Jacobi, in een *chaos* of baajert, *woest* en *ledig*, zonder order en schikking herschaapen" [4]). Het laat zich verstaan, dat zij bij deze opvatting ook de meening van Jacobi terugwijzen, die in dit Bijbelboek een *Drama* of geestelijke comoedie ziet, en die Sulamith voorstelt als onlangs gehuwd met „eenen jongman", „welks beroep was de Veefokkery" [5]), dus als de wettige gade van een onaanzienlijk man, wien zij echter trouw blijft, ondanks de strikken, haar door koning Salomo gespannen. Aldus opgevat, zou dan het Hooglied moeten strekken tot „Voorbeeld van eene getrouwe Huwelijks-liefde en der Vergenoeginge in eenen Nederigen staat" [6]), en tevens ter waarschuwing van dezen en genen tegen „het voornemen, om zig aan de armen van Salomo overtegeeven" [7]); vooral ook tot poging,

---

1) Barkey's *Voorrede*. p. III.
2) t. a. p. p. XI, XII, XIII, XXXIV.
3) blz. 6, 7.
4) blz. 7.
5) Jacobi a. w. „Inleiding", blz. 8.
6) Jacobi t. a. p. blz. 9.
7) Jacobi „Narede", blz. 76.

om dien koning tot inkeer te brengen [1]). Maar niet alleen, dat zoo de geestelijke zin verdwijnt, maar ook dat Barkey in zijne *Voorrede* sprak van „Mystike klanken", „die geenen zin hebben" [2]), is onzen „Schrijveren" aanstootelijk. Hoe? hebben dan de getuigenissen uit de Oudheid geen gezag meer? zoo vragen zij. „En zullen dan de JACOBI's en de BARKEY's van onze eeuw, 't oude gevoelen der Eerwaardige Joodsche Kerk, zonder eenig bewijs, verwerpen, en eene nieuwe en vreemde verklaaring moogen in de plaats stellen" [3])? Men gevoelt, hoe zwaar het kerkelijk gezag bij de „Schrijveren" weegt. Zij achten, dat Barkey met de aanbeveling van „dit wandrochtig boeksken" [4]) zijn naam heeft bezwalkt.

Op geliefkoosd terrein blijken zij zich te bevinden — doet het niet sterk aan Hofstede denken? — waar zij Voltaire in hun betoog kunnen brengen. Hiertoe bestond eene geschikte gelegenheid. Had Barkey niet Jacobi's verklaring als nieuw voorgesteld en de hoop uitgesproken, dat zij aan de spotternij der Vrijgeesten den mond zou stoppen? Hierop repliceeren de „Schrijveren", dat men wel niet licht zal betwisten, „dat de heer VOLTAIRE het hoofd der hedendaagsche Vrijgeesten en Spotteren is; en het is juist die zelfde VOLTAIRE, die met verwerping van 't gewoone gevoelen der Kerke, nopens 't Hooglied, dat van den heer JACOBI reeds lang voor dat 't door den laatsten was uitgedacht, verkooren heeft, om 'er zijne spotternij op te grondvesten" [5]). En dan wordt verder uiteengezet, hoe Jacobi's gedachten over het Hooglied, waarvan Barkey beweerde, „dat ze misschien nimmer in het harte van eenig' Christlyken Uitlegger zyn opgekoomen" [6]), „ten aanzien van de hoofdzaak, reeds voor lang in het booze hart van den verderffelijken VOLTAIRE zij [7]) opge-

[1]) Barkey *Voorrede* p. XXIV, XXV, XXVI.
[2]) *Voorrede*. p. XXXVIII.
[3]) blz. 14.
[4]) blz. 15.
[5]) blz. 22.
[6]) *Voorrede*, p. I.
[7]) Lees: zijn.

koomen [1]), en dat de eer deezer uitvinding, zoo men 't eene eer noemen wil, niet aan den Consistoriaal Raad Jacobi als eenen *Christlyken Uitlegger*, maar aan deezen rampzaligen heirvoerder van 't ongeloof moeten gegeeven worden" [2]).

In het tweede gedeelte trachten de „Schrijveren" Jacobi's onderstellingen te weerleggen. Gaat de verklaring van dezen op, dan bestaat er volgens hen — uitgezonderd de Goddelijke ingeving, die ook hij erkent — geen reden om aan het Hooglied den voorrang toe te kennen boven andere herderszangen en minneliederen van Heidensche dichters. Doch hoe geraakt men dan in tegenspraak met de hooge vereering, in de Joodsche en Christelijke Kerk aan het Lied der liederen toegedragen! Beide Kerken toch zagen ten allen tijde in den Salomo van het Hooglied een afbeeldsel van den beloofden Vredevorst. Nog worden enkele grieven vermeld. Is Salomo's auteurschap, „door oude en ervaarene Godgeleerde" aangenomen, Jacobi waagde zelfs geene poging om hunne gronden te weerleggen. En dan voorts, is het geene beleediging, die men bij de nieuwe opvatting koning Salomo aandoet? Neen, onze „Schrijveren" willen niet behooren tot die menschen, „die de struikelingen, de schandelijke euveldaaden der oude Heiligen op alle mogelijke wijzen zoeken te verzachten en te verkleinen," [3]) maar „den Heiligen SALOMO, die 't voorwerp was van Gods bijzondere gunst, en zoo veele wezenlijke diensten aan Gods Kerk, niet alleen van zijnen tijd, maar ook, door zijne uitmuntende schriften, in alle volgende eeuwen, bewezen heeft" [4]), als een' verleider van jong getrouwde vrouwen voor te stellen — dat is al te stout; zóó ver heeft nog niemand het gebracht, ook zelfs onder hen, die met 's konings veelwijverij en afgoderij den spot dreven; zóó ver dreef zelfs Voltaire het niet, volgens wien Sulamith nog maar een' minnaar, geen' echtgenoot had. — Op zulk

[1]) Voltaire *Questions sur l'Encyclopédie*, p. 18. seqq. London 1772.
[2]) blz. 22 Aanm.
[3]) blz. 37.
[4]) blz. 38.

eene aantijging was dan Jacobi's verklaring gegrond! Welk eene geringe gedachte moet die geleerde ook niet koesteren omtrent de zeden dier dagen, dat hij het doet voorkomen, alsof de huwelijkstrouw toen slechts schaarsch was, en de zucht naar wereldsche grootheid algemeen werd aangetroffen. Was de strekking van het Hooglied er volgens Barkey op gericht Salomo tot inkeer te brengen, de inhoud dient naar het oordeel der „Schrijveren" meer om den koning te verbitteren dan hem te verbeteren. — Naar Barkey's opvatting zou een of ander Profeet de auteur zijn van het Hooglied [1]); maar is dan het bespottelijk maken van een' Vorst de taak eens Profeten? Is het te rijmen met de goddelijke ingeving?

Na op eenige tegenstrijdigheden gewezen te hebben, die met de nieuwste verklaring gepaard moeten gaan, wordt het derde gedeelte, de rolverdeeling, de spreekbeurten, door Jacobi op het Hooglied toegepast, onder handen genomen. De wijze, waarop de „Schrijveren" hierbij te werk gaan, is voorzeker eene gelukkige te noemen. Zij stellen tegenover de andere verklaring niet eenvoudig de hunne, zij poneeren niet het gezag der Kerk; neen, in eene nuchtere, ongekunstelde, hier en daar geestige critiek volgen zij het Lied vers voor vers met aanwijzing van de tegenstrijdigheden en ongerijmdheden, die bij de gewraakte verklaring zich voordoen. Over het algemeen is hun betoog zakelijk, al zou het erbij gewonnen hebben, indien zij niet telkens wederom hunne verbazing kenbaar maakten over de opvatting, die zij bestrijden.

Mocht men al verwachten, dat Jacobi of althans Barkey de door hen omhelsde verklaring daartegenover nog nader zouden gehandhaafd hebben, zij bleven hieromtrent in gebreke, al vinden wij wèl vermeld, dat laatstgenoemde zich het gebeurde geweldig aantrok [2]). Wèl stelde een ongenoemde eene poging in het

[1]) *Voorrede*, p. XXIII.

[2]) Ypey a. w. blz. 430. Waarom evenwel, gelijk hier wordt vermeld, Barkey het „niet der moeite waardig achtte, den twist voort te zetten,

werk om de eer der beide aangevallen Theologen te verdedigen [1]), gelijk er ook stemmen opgingen, die het gevoelen der *Bibliotheek*-„Schrijveren" verdedigden [2]). De „Schrijveren van de Nederlandsche Bibliotheek" hadden hiermede ook het hunne gezegd. Alleen in zoover hielden zij de quaestie nog eenigszins levendig, dat zij in hun tijdschrift de aandacht op enkele der bovenbedoelde werkjes vestigden [3]).

Althans ééne vrucht wierp de hiermede gevoerde polemiek over het Hooglied af, en wel deze, „dat meer dan een Geleerde gezetter dan te voren zijne aandagt op dat Goddelijk en allerkunstigst Bijbelsch Dichtstuk gevestigd heeft" [4]). De aandacht werd evenwel niet lang daarna gericht op eene andere, veel ingrijpender quaestie, in verband met de *Nederlandsche Bibliotheek*, eene quaestie, waarin Hofstede eveneens terecht of ten onrechte werd gemengd. Vooraf zullen wij echter gelegenheid hebben op te merken, hoe hij door een en ander niet verhinderd werd, zich ook nog bezig te houden met de meer practische belangen der Gemeente.

---

is niet al te duidelijk. Was de toon, waarop hij was aangevallen, te vinnig, om van zijn' kant een antwoord uit te lokken? Men heeft het zoo voorgesteld (Ypey en Dermout a. w. III, blz. 636). Of was er tegen de zakelijke critiek van de „Schrijveren der Nederlandsche Bibliotheek" niet veel in te brengen?

[1]) In een werkje, getiteld *De Beoordeeling der Nieuwe Verklaaring over het Hooglied ter toetze gebragt, of Verdediging van de eer der Hooggeleerde Heeren Jacobi en Barkey.* Deze verdediger verklaart echter niet de bedoeling te hebben „het betwiste gevoelen zelf te verdedigen". — Het is mij niettegenstaande verschillende pogingen, daartoe in het werk gesteld, niet mogen gelukken, een exemplaar van dit en van een paar andere geschriften (zie onder [2]), bij deze gelegenheid verschenen, machtig te worden, iets, dat vooral hierom te betreuren valt, omdat in het bovengenoemde ook eene gissing voorkomt omtrent den opsteller der *Beoordeeling*; wèl weten wij, dat de schijver ervan ook Hofstede als zoodanig aanmerkt, doch het zou kunnen zijn, dat hij daarvoor nog gronden aanvoert, die ons niet bekend zijn.

[2]) W. L. Krieger *Korte Aanmerkingen over de onlangs uitgekomen Nieuwe Verklaringe van Salomons Hooglied*, enz. (zie onder Bijlage A), Amsterdam 1774. Iemand die weet, dat geen Prophetie van eigen Uitlegging is *De Verdediger van de Heeren Jacobi en Barkey over het Hooglied wederlegt*, enz. (zie onder Bijlage A).

[3]) Zie de *Ned. Bibl* III Dl. Iste St. blz. 40—44, 44—48.

[4]) De aangehaalde woorden zijn ontleend aan eene recensie, die de *Ned. Bibl.* (III Dl. Iste St. blz. 658—664) wijdt aan een geschrift, dat tot titel voert *Vraagend voorstel over Salomo's Hooglied aan kundige Bijbelminnaers gedaen* door A. V. D. T. Rotterdam. 1775.

§ 5.

Hofstede's houding ten opzichte der verandering in Psalmberijming en Psalmgezang.

De tweede helft der 18de eeuw zag ten aanzien van een gewichtig bestanddeel van den publieken eeredienst in de Gereformeerde Kerk hier te lande, het Psalmgezang, eene hervorming geboren worden, waarnaar al gedurende meer dan eene eeuw zelfs van onverdacht rechtzinnige zijde [1]) verlangd werd. Datheens berijming, tot hiertoe nog uitsluitend in de godsdienstoefeningen der Gereformeerden in zwang, had hoe langer hoe meer de behoefte aan eene andere dichterlijke vertolking voor kerkelijk gebruik doen gevoelen. Aan die behoefte was eindelijk voldoening gegeven. Hadden de Algemeene Staten den 25sten Mei 1772 reeds in beginsel tot verbetering of volkomen verandering der Psalmberijming besloten, eerst tien jaren later was de zaak metterdaad aangevat. De commissie, daartoe aangewezen, was vervolgens aan den arbeid getogen, en in den loop van het jaar 1773 gereed gekomen met een' nieuwen bundel, eene keuze bevattende uit de berijmingen van Ghysen, van J. E. Voet en van het Kunstgenootschap „*Laus Deo*,

---

[1]) Reeds in 1624, dus kort na de Dordsche Synode, die zich voor de handhaving van Datheens berijming verklaard had, was eene onverdacht rechtzinnige dichterlijke bewerking verschenen van de hand van Mr. Anthonis de Hubert, wiens poging door andere min of meer bekende personen gevolgd werd. Hoe ook een W. à Brakel geenszins met de Datheensche vertolking tevreden was, ziet men uit zijn *Redel. Godsdienst.* Rotterdam. 1757. II. 506.

Salus Populo" [1]). De over het algemeen gelukkig volbrachte arbeid werd met de goedkeuring der Algemeene Staten bekroond, en geschikt ten gebruike verklaard.

Ook op een ander hiermede samenhangend punt van den eeredienst was hervorming noodzakelijk, n.l. op dat van de zangwijze der Psalmen. De noten werden bij het zingen der gemeente dermate gerekt, dat de zang zeer onwelluidend, en in menig opzicht onstichtelijk klonk. Bij iedere poging tot verbetering of vervanging van Datheens berijming had men op eene ingrijpende verandering in de zangwijzen, ook al moest men die gewenscht achten, niet sterk durven aandringen, blijkbaar omdat men vreesde, dat het stellen van al te groote eischen eene volstrekte tegenkanting van de zijde der Gemeenten ten gevolge zou hebben [2]). Wèl had de Commissie voor de nieuwe Psalmberijming na het voleindigen van hare taak den 19den Juli 1773 er bij de Algemeene Staten op aangedrongen, dat dezen maatregelen zouden nemen ter hervorming van de gebrekkige zangwijze, maar dit muzikaal gedeelte liet men van regeeringswege rusten. Op verschillende plaatsen zag men echter in de invoering der nieuwe berijming eene geschikte gelegenheid, om een middel aan te grijpen, ten einde in het andere gebrek te voorzien, „een middel, dat ons thans dwaas toeschijnt, maar waarvan men zich destijds alles goeds beloofde" [3]). Het bestond in eene verkorte wijze van zingen.

---

[1]) Een breedvoerig wetenswaardig verslag van de zittingen dier Commissie vindt men bij J. van Iperen *Kerkelyke Historie van het Psalmgezang der Christenen van de dagen der Apostelen af, tot op onzen tegenwoordigen tyd toe; en inzonderheid van onze verbeterde Nederduitsche Psalmberyminge: Uit echte gedenkstukken saamgebragt.* Eerste Deel. Amsterdam. MDCCLXXVII. 4°, blz. 335—490. Tweede Deel. MDCCLXXVIII, blz. 1—414.

[2]) Eenige voorbeelden ten bewijze, dat men de bestaande zangwijze reeds in de 17de eeuw afkeurde, vindt men bij Dr. R. Bennink Janssonius *Geschiedenis van het Kerkgezang bij de Hervormden in Nederland.* Tweede Druk. Amsterdam. 1863, blz. 172—175. — Omtrent de zangwijze der Psalmen en hare verbetering in de 18de eeuw zie men ook het artikel van Dr. S. D. van Veen in den Groningschen Volksalmanak voor 1897: *Een gedenkschrift van een Groninger Organist uit de vorige eeuw.*

[3]) Dr. J. G. R. Acquoy *De Psalmwijzen der Nederlandsche Hervormde*

Hiertoe ging men in dezen tijd ook te Rotterdam over. De Predikanten der Gereformeerde Gemeente aldaar achtten het gewenscht de beide veranderingen tegelijk in te voeren. Dit geschiedde op Nieuwjaarsdag van het jaar 1775. Daarbij kwam nog iets: onder de Rotterdamsche Predikanten waren er, die voorstelden of het geene aanbeveling verdienen zou den bij velen in de Gemeente geliefden *Bedezang van Wtenhove*, die, naar Ghysens berijming gewijzigd, ook achter in den nieuwen Psalmbundel behouden was, in het vervolg op Zon- en feestdagen vóór het aflezen van den tekst door de Gemeente te laten zingen. Dit voorstel vond bij Kerkeraad en Magistraat [1]) instemming.

Om nu een en ander voor de Gemeente zoo aannemelijk mogelijk te maken, besloot men, dat er den Zondag, aan den bewusten 1sten Januari voorafgaande, eene leerrede opzettelijk met het oog daarop zou worden uitgesproken. Het Ministerie van Predikanten droeg eenparig deze taak aan Hofstede [2]) op, die, van tijd tot tijd nog den predikdienst vervullende, in de Groote Kerk op den Eersten Kerstdagavond naar Rotterdamsch gebruik den Engelenzang behandelen zou. Hoe hij zich van die opdracht gekweten heeft kunnen wij opmaken uit hetgeen hijzelf daaromtrent mededeelt in een' enkele maanden later in druk verschenen *Brief aan den Hooggeleerden Heer, J. J. Le Sage ten Broek, Doctor in de Godsgeleerdheid en Hoog-Leeraar in de Wysbegeerte, op de Hoogeschool van Stad en Lande. Behelzende een Berigt van de middelen, door welke men, in de Hervormde Gemeente te Rotterdam, met de nieuwe Psalmberyming te gelyk een nieuwe manier van zingen, zoo spoedig als gelukkig heeft ingevoerd.* Wij leeren

---

Kerk en hare herziening (te vinden in het „Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis" IV. afl. 1 ('s-Grav. 1892, blz. 1 v.v.), blz. 30.

[1]) Dat men zich in dezen tot den Magistraat wendde, was noodzakelijk, daar het voorstel eene verandering in den openbaren eeredienst bracht.

[2]) Dat juist Hofstede zich hiermede belast zag, pleit zeker niet tegen den invloed, dien hij op de Gemeente had.

er de houding uit kennen, die Hofstede aannam ten opzichte der bedoelde maatregelen. Dat hij den *Brief* uitgaf, is daaruit te verklaren, dat men hem en anderen meermalen schriftelijk de vraag had gesteld, door welke middelen men te Rotterdam met de nieuwe Psalmberijming ook de verbeterde wijze van zingen zoo gereedelijk had doen ingang vinden. Het omstandig antwoord, dat hij hierop een' der vragers toezond, besloot hij nu door den druk publiek te maken, aangezien hij nog dagelijks met diezelfde vraag werd lastig gevallen, „en de beantwoording van een en dezelfde zaak op den duur begint te vervelen", behalve dat zij tijdroovend is. Waarom hij juist zijn antwoord aan Le Sage ten Broek in druk deed verschijnen? Dit geschiedde deels „genegenheidshalve" [1]), deels omdat ten Broek „een inwoner van die Stad" was, waarop de schrijver, „naast Rotterdam, zoo wel uit aanmerking van opvoeding, als van een goed getal ware vrienden aldaar, de naaste betrekking" had, waarbij dan nog kwam, dat de luister van zijn' *Brief* er niet weinig door verhoogd werd, wanneer deze den naam en de eeretitels van dien geleerde aan het hoofd droeg [2]).

Het reeds vermelde gebruik van den *Bedezang van Wtenhove* geeft den Briefschrijver aanleiding om over de toen reeds in beginsel bestaande „Gezangenquaestie" terloops iets in het midden te brengen. Was elders in sommige Gemeenten de vraag gesteld, of men niet aan de nieuwe Psalmberijming eenige andere Kerkgezangen zou toevoegen, Hofstede ver-

---

[1]) De achting en genegenheid, die Hofstede voor ten Broek koesterde, was door diens houding in de zaak-van der Marck nog toegenomen. (Zie Hofstede *Tweede Apologie* enz. Rott. MDCCLXXXVI, blz. 6).

[2]) *Brief*, blz. 5, 6. — Er kwam echter nog iets bij, waarom het hem wenschelijk voorkwam, den naam van den Groningschen Hoogleeraar boven zijn' *Brief* te plaatsen. Het was, om ten Broek langs dien weg bij de Rotterdamsche Gemeente meer bekend te maken, en alzoo de aandacht op hem te richten, in de hoop, dat hij nog eenmaal haar Predikant worden zou. Deze laatste reden deelde Hofstede eerst na elf jaren mede, toen die hoop was vervuld en hij met ten Broek in conflict was geraakt. (Zie zijne *Tweede Apologie* enz. blz. 6).

klaart, dat niemand zijner „hooggeachte Amptgenooten" zich beklaagde, „dat het by de overweging dier zaak gebleven is." Hetgeen op deze woorden volgt moet klaarblijkelijk beschouwd worden als inhoudende zijne eigen meening omtrent dit punt: „Menschlyke gezangen (de geschiedenissen hebben het geleerd) konnen menschlyke dwalingen te Kerke invoeren. Nu wy zulk een dichtmatige en keurige overzetting van de Godlyke Liederen ontvangen hebben, meenen wy, meer dan ooit, alle menschlyke Liederen, hoe gemoedlyk, bekoorlyk en vloeijende ook, in het openbaar Kerkgezang te konnen missen; als die het daar voor houden, dat de Kerk in 't gemeen, en elk lid in 't byzonder, nimmermeer op aarde in omstandigheden kan komen, in welke niet het een of ander der berymde Godlyke Liederen op derzelver toestand kan toepaslyk gemaakt, en, onder 's Hemels zegen, met nut gezongen worden" [1]), waarbij volgens den schrijver nog hiermee dient gerekend te worden, dat zelfs de schoonste menschelijke liederen moeten onderdoen voor de „onvergelyklyke en hartroerende welsprekendheid" [2]) des Bijbels. Teekent Hofstede dan verzet aan tegen het gebruik van bovengenoemd Gezang? In het minst niet. Hij spreekt zich daaromtrent aldus uit: „Wy zyn egter zoo afkeerig niet van menschlyke gezangen in den openbaren Godsdienst, of wy hebben geoordeeld, dat zulk een enkel stuk, als de voornoemde *Bedezang* (welke ten aanzien van deszelfs overoud gebruik in verscheiden Nederlandsche Kerken, als 't ware een kerklyk gezag gekregen heeft) met stigting, zonder misbruik, van de Gemeente gezongen konde worden" [3]). Dat Hofstede dit laatste beweren kon, zal trouwens niemand verwonderen. Immers reeds Datheen zag in het overnemen van dit lied geen bezwaar, en niettegenstaande zelfs de tweede Nationale Synode te Dordrecht in 1578 het kerkelijk gebruik

---

[1]) *Brief*, blz. 7, 8.
[2]) t. a. p. blz. 8, 9.
[3]) t. a. p. blz. 10.

van alle liederen, die niet in de Heilige Schrift werden gevonden, verbood, werd toch Wtenhove's „Gebed vóór de Predikatie" zonder verzet, ja met stichting gezongen. In 1619 wilde de groote Nationale Synode te Dordrecht, hoewel, uitgenomen de berijmde Artikelen des geloofs, alle liederen werend, die niet onmiddellijk aan de Heilige Schrift ontleend waren, ten opzichte van Wtenhove's Gezang geen verbod uitvaardigen, maar bepaalde zij daaromtrent het volgende: „'t Gezang: o God die onze Vader zijt enz. wordt in de vryheid der Kerken gelaten, dat ze 't zelve gebruiken of niet, zoo als zy 't goedvinden" [1]).

Intusschen bemerken wij hieruit, dat Hofstede's beginsel op dit punt met dat der Dordsche vaderen overeenstemt: niet onvoorwaardelijk gekant tegen ieder „menschlyk gezang" bij den openbaren eeredienst, doch dwalingen en misbruiken vreezend van het willekeurig invoeren ervan. Met de invoering zoowel van de nieuwe Psalmberijming als van de verkorte zangwijze toont hij zich van harte ingenomen. Wat de laatste aangaat geeft hij een verslag van de pogingen, door zijne ambtsbroeders in het werk gesteld, om de Gemeente zooveel mogelijk gunstig te stemmen voor de op handen zijnde verandering [2]). Was hijzelf druk bezig met de bewerking der hem opgedragen leerrede, „dien zwaarwigtigen last" [3]), toch woonde hij in die dagen eene samenkomst bij, aldus door hem beschreven [4]): „Nuttig en leerzaam was de byeenkomst, die wy met dezelve [5]) hadden ten huize van den Professor Nahuis, [6]) in wiens persoon zig de Geleerdheid met de Zangkonst vereenigt. Wy

[1]) Art. 69 van de Kerkenordening (Nahandelingen der Dordsche Synode).

[2]) *Brief*, blz. 13.

[3]) t. a. p. blz. 12. — Aarzelend nam hij, om niet onbeleefd of halsstarrig te schijnen, op dringenden aandrang dien last op zich.

[4]) t. a. p. blz. 13, 14.

[5]) Bedoeld zijn de Organisten en Voorzangers.

[6]) Deze waardige figuur, destijds nog Predikant te Rotterdam en den titel voerend van Professor (aan de Illustre School aldaar), zal hierna (§ 9) nog onze bijzondere aandacht vragen in verband met eene monographie, hem door Hofstede gewijd.

zongen aldaar de nieuwe Psalmen met vier stemmen, vervolgens met en zonder het Orgel, en scheidden niet, dan met een gegronde hoop van in onze onderneming te zullen slagen."

In grooten getale kwam op den Eersten Kerstdagavond de Gemeente te Rotterdam onder de prediking van Hofstede op. „Ik behoef U H. G. niet te zeggen" — zoo schrijft hij aan Le Sage ten Broek [1]) — „dat het gehoor groot was. De Rotterdamsche Gemeente, die men den lof moet geven, dat vlytig opkomt [2]), is alleen in staat, om de Groote Kerk vol te maken. Thans was ze te klein door den toevloed van buiten en van andere gezindheden." De stof voor die ure, den Engelenzang, wilde hij behouden, inplaats van die in dit bijzonder geval door een' anderen tekst te vervangen, en dat „niet gemakshalve", want hij had ze „nieuw opgemaakt" [3]), maar omdat geen onderwerp uit de gansche Heilige Schrift hem gepaster voor zijn doel toescheen dan juist dit. In overeenstemming met „de predikwys van de zulke, die hunne Toehoorders in het rechte verstand van den Bybel zoeken te brengen", ging hij daarbij volgens eigen getuigenis „regelmatig" [4]) te werk. Was datgene, waarop het bijzonder bij deze gelegenheid aankwam, voor het tweede gedeelte der leerrede bestemd, reeds het eerste, de verklaring, gaf hem „van zelf en ongezogt" aanleiding, om al wat hij in de „Toepassing" had aan te prijzen, te noemen. Om de verklaring tot grondslag van zijn eigenlijk oogmerk te doen dienen, en alzoo den tekst recht te laten wedervaren, moest worden bewezen of althans tot een' hoogen trap van waarschijnlijkheid gebracht:

---

[1]) t. a. p. blz. 14.

[2]) Reeds onder gewone omstandigheden was dit het geval, wanneer Hofstede voor de Gemeente optrad. (Zie zijne *Tweede Apologie* enz. blz. 186, 187 Aanm., 258.

[3]) *Brief*, blz. 15. — Eigenaardig is ook hier weer in Hofstede's betoogtrant, dat hij herhaaldelijk tegenwerpingen voorziet, die hij vermeldt, om ze reeds aanstonds bij voorbaat krachteloos te maken.

[4]) *Brief*, blz. 16.

„Dat door de Hemellingen, by 's Heilands geboorte, niet gesproken, maar gezongen is;

Dat hunne woorden en uitdrukkingen allezins geschikt zyn geweest naer den aart der zaken en de verhevenheid van een loflied.

Dat zy niet in 't wilde, maar eenstemmig, volgens maat en toon, gezongen hebben.

Dat hun zangwys en geluid by uitnemendheid lieflyk en behoorlyk is geweest"[1]).

Het grootste gedeelte van den *Brief* wordt verder ingenomen door citaten uit de „Toepassing" der bedoelde leerrede. Telkens vindt men het lied der Engelen daarin aan de Gemeente ter navolging voorgesteld. „„Naer 't voorbeeld van dat Godlyk „lied"" — zoo klonken aan den Kerstdagavond zijne welluidende „woorden[2]) — „„moeten onze menschlyke liederen ingerigt „worden, zullen wy anders *den Heere zingen met aangenaam-„heid in 't hart.* Hoe meer onze gezangen daarnaer zwemen, „hoe meer ze van den Hemel hebben. 't Is waar, wy zullen „het in deze heilige konst nooit zo ver op aarde brengen, „dat wy de Hemellingen gelyk worden, maar ook ten dezen „opzigte moeten wy *naer het volmaaktste jagen, of wy 't ook „grypen mogten.* Trouwens dit hebben de Godvrugtige ten allen „tyde voor pligt en voorrecht gerekend. De uitmuntendste „hunner hebben zig, met inspanning hunner eindige vermogens, „bevlytigd, om de Engelen zoo veel mooglyk te evenaren. „Onder alle de Heiligen is niemand, met zyne gezangen, dit „Hemellied zoo naby gekomen, dan de koninglyke David; „niemand heeft zoo veel van *Gods eer in de hoogste* [*hemelen*] „en van Messias *Vrederyk op aarde* gezongen; niemand zaken „van zulk een gewigt en aanbelang, met zoo veel konst en „onopgesmukte hoogdravendheid, saamgepaard. Zwyg, Thraciën, „van uwen Orpheus, die zelfs der dieren ooren aan zyn snaren

[1]) *Brief*, blz. 17.
[2]) t. a. p. blz. 19, 20.

„bond! Zwyg, Romen, van uwe Venusynsche en Mantuaansche „Zwanen! De eenige David zingt alle uwe Dichters dood!"" Als vanzelf vond de prediker hier aanleiding, om uit te weiden over de heerlijkheid der Psalmen, en erop te wijzen, hoe deze ten allen tijde binnen de Kerk in eere waren geweest, „„schoon „het ook waar is, dat dezelve minder in de openbare Ver„gaderingen gezongen werden, naer mate men meer menschlyke „lofliederen ter Kerke invoerde"" [1]). Met tegenzin herinnerde hij hierbij echter aan den gebrekkigen en vreemden vorm, waarin die Psalmen vóór de Reformatie in onze landen waren gezongen. Maar evenmin verzweeg hij de pogingen, in de eeuw der Hervorming door een' van Zuylen van Nyevelt, door een' Wtenhove in het werk gesteld, om eene voor de Gemeenten verstaanbare berijming in het leven te roepen. Van Datheens Psalmbundel verklaarde hij geen' hoogen dunk te koesteren; had hij reeds diens dichtwerk „gebrekkig" [2]) genoemd, later [3]) gewaagde hij van diens „„berugte Psalmberyming"". Dit verhinderde hem echter niet, diens persoon eerbied toe te dragen. Hij beschouwde hem „„als een der eerste en „voornaamste Nederlandsche Kerkbouwers"" [4]), en sprak tot de Gemeente van zijne voortreffelijke eigenschappen, ook al moest hij erkennen, dat „„zyn driftig temperament"" wel eens zijn' hervormingsijver bedierf, „„en hem (hoe onberisplyk ook „anders van leven en gedrag) tot daden vervoerde, die niet „waren „*naer de reinheid des Heiligdoms*"" [5]). Geleidelijk voortgaande, gaf de prediker verder eene schets van de voorbe-

---

[1]) *Brief*, blz. 21, 22.

[2]) t. a. p. blz. 3.

[3]) t. a. p. blz. 25; vgl. ook blz. 28, 30.

[4]) t. a. p. blz. 25. — Datheens nagedachtenis zal volgens onzen prediker (t. a. p. blz. 35) „bij de Nederlandsche Kerk in zegening blijven, *tot dat de maan niet meer zy.*"

[5]) t. a. p., blz. 26. — Niet in zijne leerrede, maar opzettelijk in zijn' *Brief* (blz. 44—47) motiveert Hofstede nader zijn over Datheen uitgesproken oordeel. Het is begrijpelijk, dat juist onze schrijver — ook al is zijne beoordeeling allesbehalve eenzijdig — zich ergerde aan Datheens onwelwillende houding tegenover den Prins van Oranje.

reiding en het tot-stand-komen der nieuwe berijming, een' arbeid, dien hij ten zeerste roemde. Handig, in den goeden zin des woords, is de wijze, waarop hij dien aan de schare aanprees. Men luistere: „„Onnoodig is het te zeggen, dat het „(werk) de goedkeuring van de Vaders des Vaderlands verdiend „heeft; ik hoop maar, dat het ook uw aller goedkeuring zal „wegdragen, waar mede ik my zoo veel meer durf vleijen, „als uwe redelyke onderwerping aan de bevelen der hooge „Overheid, en aan den getrouwen raad uwer geliefde Leeraars „loflyker en bekender is.

„Laat het in niemands hart opkomen, dat, door de ver„andering in 't Psalmgezang, Gods Woord veranderd is. „Datheens woorden zyn geenzins Gods woorden, en omdat „zy het niet zyn, maar dikwerf daar van afwyken, is de „verandering voornaamlyk geschied. Ik veronderstel, en geloof „naer den aert der liefde, dat Datheen met alle zyne zedelyke „en dichterlyke verkeerdheden in den Hemel is; maar zoo hy „daar zingt, of na den dag der zalige Opstanding zingen zal, „dan doet hy het gewis, of zal het doen met geschikter en „verhevener woorden, dan hy in zyn Psalmberyming gebruikt „heeft"" [1]). Immers, Datheen zelf had bij zijn leven het gebrekkige zijner Psalmberijming erkend, op verbetering van deze aangedrongen, en niet slechts belangstellend den soortgelijken arbeid van Marnix gadegeslagen, maar zelfs de invoering hiervan begeerd in plaats van zijne eigene. „„Wist hy, „die nu nog zoo veel beter denkt, als zyn tegenwoordige „woonplaats heerlyker is"", aldus sprak Hofstede tot zijne hoorders [2]), „„wist hy van de gemaakte verandering, en konde „hy uit den Hemel tot deze Vergadering spreken, hy riep „ons voorzeker toe: *Alles is wel gedaan!*""

Zoo wederlegde de prediker op tactvolle, de schare voorzeker pakkende wijze de wel eens uitgesproken tegenwerping,

---

[1]) *Brief*, blz. 33, 34.

[2]) t. a. p. blz. 34, 35.

alsof het ter-zijde-zetten van Datheens Psalmboek gelijk zou staan met het onteeren van diens nagedachtenis. — Hofstede gevoelde de verantwoordelijkheid, die hem zijne taak oplegde; er stond veel op het spel; nam men met het nieuwe geen genoegen, een vuur van verdeeldheid kon daardoor ontstoken worden. Daarom trachtte hij aan alle bezwaren, die tegen de afschaffing der Datheensche Psalmen zouden kunnen oprijzen, te gemoet te komen, en hoe blijkt het, dat hij rechte snaren daarbij wist aan te roeren! „„Dat die zegen, „Godsvrugtige!"" — zoo heette het enkele oogenblikken later[1]) — „„welke gy wel eens, onder het zingen van Datheens „Psalmen genoten hebt, u niet bedroeve, maar de herinne-„ring daar van u veel eer ten nieuwen zegen verstrekke! „Immers werd die zegen niet door het rym van den Dichter „veroorzaakt? Gaf de Heere u menigmaal, onder het zingen „van een gebrekkig lied, een Hin van zynen Geest, welk een „volle Epha hebt gy niet te verwagten, wanneer *de verhef-„fingen Godes* voortaan op een Gode behaaglyker wys, over-„eenkomstig het nieuwe Psalmgezang, *in uwe kelen zullen zyn!*""

Misschien zouden de door ouderdom kortzichtigen, die uit het geheugen Datheens Psalmen medezongen, door de nieuwe berijming in verlegenheid geraken. Ook tot hen richtte zich des predikers woord: „Ik laat het aan uw eigen oordeel „over, of het niet een onzedelyke eisch zou zyn, indien gy „wildet, dat wy, om uwen ouderdom en lighaamlyke blind-„heid altijd kinds zullen blijven, en nog langer in het blinde „zingen. Blyft gy zingen met uwe aangeleerde woorden! Gy „kont het doen, althans met een zagte en ingetrokken stem, „om dat niet de zangnoten, maar alleen de uitdrukkingen her-„schapen zyn. Zoekt vooral, hoe langs hoe meer, *verlichte „oogen des verstands* te krygen, en gy zult ten minste in den „geest konnen zingen" [2]).

---

[1]) *Brief*, blz. 35, 36.

[2]) t. a. p. blz. 37.

Wellicht waren er behoeftigen onder de kerkgangers, die geen nieuw Psalmboek konden bekostigen. „„Geen nood!"" — aldus de redenaar [1]) — „„'t Mag u aan middelen ontbreken; „'t ontbreekt in deze Gemeente niet aan weldadige menschen, „die gereed zyn, om uwe behoeftigheden te verhelpen.""

Hij kende zijn gehoor te goed, om niet te verwachten, dat er zich daaronder bevonden, die de invoering der nieuwe berijming als een „terugzetten van de oude palen" aanmerken zouden. Hij stelde het den zoodanigen anders voor: „„Men „verwisseld slegts een afgesleten rok, vol stoppen en gaten, „voor een nieuw, zindelyk, welsluitend kleed, en wie rekent dit „niet voor winst? 't Is wat anders een nieuwe vertaling, en „wat anders het oorspronglyke te veranderen. Is Datheens Rym „heiliger, dan de Oude Overzetting van den Bybel, die men, „anderhalve eeuw geleden, zonder schroom aan de mot en den „schietworm heeft overgegeven; en een nieuwe in deszelfs „plaats gesteld? Wat schade heeft 'er de Godsdienst by „gehad? Zy is 'er door verbeterd, toegenomen, opgeluisterd"" [2]).

Zou ook volgens sommiger tegenwerping deze vertolking van een paar honderd jaren op hare beurt onwelluidend klinken? „„Het zy zoo"" — vernam men daarop van den kansel — „„schoon het naauwlyks slapende te droomen, ik „laat staan, wakende te denken is. Laten wy het toekomende „voor de volgende geslagten overlaten en ons het tegenwoor„dige maar ten nutte maken!""

Doch wanneer men reeds zoolang met Datheen het gesteld heeft, waarom dan niet meer voor het vervolg? Ook dit bezwaar moest vallen: „„Redeneert gy altyd op zulk een „wys, en komt uw gedrag in 't burgerlyke daar mede over „een? Gy bewoondet in vroeger dagen, een onregelmatig „huis; en gy had het daar in nog langer konnen gesteld „hebben, en evenwel gy verkoost, zoo ras zig de gelegen-

[1]) *Brief*, blz. 37, 38.

[2]) t. a. p. blz. 40.

„heid aanbood, een woning van meer evenredigheid en gemak"""[1]). En waarlijk, de nieuwe berijming is in vergelijking van de oude „„by uitstek schoon. Ze komt Davids taal zoo naby, als de zyne den Lofzang der Engelen"" [2]). Hare deugden worden vervolgens in bijzonderheden opgesomd.

Even aannemelijk als de nieuwe Psalmberijming stelde Hofstede ook de aangenomen verandering in de zangwijze aan de schare voor. De schoone vorm, waarin nu voortaan de Psalmen waren overgezet, mocht niet worden ontluisterd door eene onwaardige zangwijze. Ook wat het „melodieuse" betreft, moest „Bethlehems Hemelzang" der Gemeente ten voorbeeld zijn. De gewenschte verbetering omschreef hij aldus[3]): „„Dat men de Noten, onder het zingen, minder uit-„rekke; minder slepe; minder door den mond draaije en „ombale; korter afbreke; en de vereischte tusschenpozen, by „het eindigen en aanvoeren van elken zangregel, in acht „neme."" Liet de redenaar niet na op de voordeelen van zulk eene verbetering in de zangwijze den nadruk te leggen, als middel om ertoe te geraken deed hij het volgende aan de hand[4]):

„„Dat de Voorzanger niet eerder tot eenen nieuwen regel „overga, voor dat de gansche Gemeente den vorigen hebbe „uitgezongen, en een algemeen stilzwygen vernomen worde. „Dat de zingende schaar, bij iedere tusschenpoos, naer den „Voorzanger luistere, en niet wederom beginne, voor dat ze „hem, by den aanvang van elken regel, de eerste Noot „duidlyk hebbe hooren aanheffen.

„Dat het Orgel, in die kerken, welke 'er mede voorzien „zyn, gedurende de tusschenpozen, een klein en zagt voor-„spel of korten aanslag make, ten einde de Gemeente, by „manier van een aangenamen overgang, tot eenen anderen

[1]) *Brief*, blz. 42.
[2]) t. a. p. blz. 43.
[3]) t. a. p. blz. 48.
[4]) t. a. p. blz. 49, 50.

„regel zoetvoerig te brengen, en telkens op nieuws tot de „*wys* der Psalmen in te leiden.""

Eindelijk stelde Hofstede na voorlezing van den genoemden *Bedezang* aan de Gemeente voor, hoe gepast het zou zijn, indien dit sinds de Reformatie zoozeer geliefd en gebruikelijk lied in de godsdienstoefeningen onmiddellijk na het eerste Voorgebed werd aangeheven. De bewoordingen, die hij hierbij koos, neemt hij in zijn' *Brief* niet letterlijk over. Zijne gezindheid daaromtrent leerden wij kennen.

Aan het slot zijner rede vond hij aanleiding de hoop uit te spreken, dat de hervorming van het gezang dienstbaar mocht zijn aan de hervorming der harten.

Alleszins gepast mogen de woorden heeten, waarmede Hofstede dien avond zijne opwekking besloot[1]): „„Ach! verstonden „wy die konst der konsten (en deze wordt niet geleerd, dan „in de school en aan de voeten van den dierbaren Jesus) om „Gode behaaglyk te zingen! De Ouden gewagen van een zeker „wertuiglyk beeld, het welk een zoet geluid gaf, zoo dikwerf „het door de zon beschenen werd; o! als de Zon der gerechtigheid, niet maar alleen in onze monden, maar in onze zielen „straalt, dan, en ook niet eerder, zal ons Psalmgezang den „Heere welgevallig zyn. Kom dan, verheerlykte Heiland! „straal in onze zielen! Verwarm die door de hitte des geloofs! „*Geef vreugd in onze harten, meer dan ter tyd als het koorn* „*en de most* van andere *vermenigvuldigd wordt.* Leer ons met „geestlyke toonen, door Uwen Geest in onzen geest gewrogt, „de Engelen nastamelen: *Eer zy God in de hoogste hemelen* „*en vrede op aarde, in de menschen welbehagen!* Verwaardigt „ons de Algoedheid met zulk een voorrecht; het zal blyken, „dat wy *een volk zyn, geformeerd om zynen lof te vertellen*; „wy zullen een Hemel op aarde genieten; een juichend doodbed hebben; met een Psalm henen gaan, en met een Psalm „in de eeuwige Bruiloftszaal verwelkomd worden.""

---

[1]) *Brief*, blz. 54, 55.

Het verwondert ons niet, dat dit slot den indruk van het geheel kracht bijzette. Plechtig was de aandachtige stilte, waaronder de talrijke schare, na het uitspreken van den zegen, niettegenstaande het vergevorderde uur en de koude, het koraal van den 150sten Psalm hoorde spelen. De voorganger had haar hiertoe in zijne rede uitgenoodigd, opdat zij alzoo eenigermate met de nieuwe manier van zingen vertrouwd zou worden. Welken indruk deze oogenblikken op hemzelf maakten, wij vernemen het hier van hem: „Deze staande, bedaarde en statige houding van een menigte" — zoo schrijft hij [1]) — „grooter dan ik ooit, gedurende myn leven by een gezien had, verwekte in my ontzaglyke en gewigtige denkbeelden, die ik verzwyge, om geen schyn van gemaaktheid te geven." — Zijn woord scheen ingang te hebben gevonden. Reeds bespeurde hij het uit de houding der luisterende schare aan het einde van den dienst, en verder mocht het een verblijdend teeken heeten, dat eene groote menigte samenstroomde bij de oefeningen, door de Organisten en Voorzangers eenige dagen daarna in twee der kerkgebouwen gehouden. Als voorzorgsmaatregel waren op den eerstvolgenden Nieuwjaarsdag „eenige voorname zangers" in de hoeken der kerken aanwezig, om den zang te leiden, doch de Rotterdamsche Gemeente bleek spoedig met het nieuwe vertrouwd, en zelfs heimelijke voorstanders van „den ouden teem" [2]) lieten hun vooroordeel varen. Geen wonder, dat de Briefschrijver besluit met een woord van lof voor die Gemeente [3]). En zeker, waar elders — op Walcheren vooral — het nieuwe Psalmboek beroeringen verwekte, waar vooral in de nabijgelegen Gemeenten Vlaardingen en Maassluis de kortere zangwijze zeer heftige twisten ten gevolge had, die straks van

---

[1]) *Brief*, blz. 56.

[2]) t. a. p. blz. 58.

[3]) Juist in 1774 schijnt er ook in andere opzichten verbetering in den toestand van die Gemeente te hebben plaats gehad, gelijk Hofstede met vreugde vermeldt (t. a. p. blz. 60—64).

Overheidswege slechts met moeite waren te bedwingen [1], daar stak de meegaandheid, ja ingenomenheid der Gemeente van Rotterdam bij deze dingen gunstig af. Het bevreemdt ons dan ook niet, dat men elders de vraag stelde door welke middelen die gunstige uitslag verkregen was. Maar dan willen wij daarbij niet voorbijzien, dat deze voor een groot deel aan Hofstede's optreden, aan zijne „treffende aanpryzing" [2]) te danken was, waarbij dan nog kwam, dat zijn woord reeds om hem, die het sprak, invloed op de Gemeente zal hebben geoefend.

Zelf tegen vooroordeel gekant, wist hij haar te winnen voor wat liefelijk is en welluidt.

---

[1]) Men zie hierover het uit dien tijd dateerend zestal *Brieven van een Vriend aan zyn Vriend Wegens het berugte Voorgevallene in het Psalm-Gezang der Gereformeerde Gemeente te Vlaarding.* Z. j., alsmede het gedicht *Maassluis in rep en roer over den hernieuwden zangtoon; Byzonder op die twee berugte Dagen, van oproer en plundering: Ingevallen, Zaturdag den 30sten Maart jongstleden, en Maandag den 1sten April daar aan volgenden, 1776. Onder de Spreuk: t Is kwalyk een ieder te behaagen.* (Twee drukken). Z. j.

[2]) Deze uitdrukking wordt gebezigd door van Iperen (a. w. II, blz. 454), die zijn verslag omtrent de invoering der nieuwe Psalmberijming en zangwijze bij de Gereformeerde Gemeente te Rotterdam (t. a. p. blz. 453, 454) uitsluitend aan den *Brief* van Hofstede ontleent.

§ 6.

Hofstede's aandeel in het geschil tusschen de Nederlandsche Bibliotheek en Prof. R. M. van Goens.

Het meest geruchtmakend conflict [1]), door de *Nederlandsche Bibliotheek* in het leven geroepen, ontstond naar aanleiding van eene Hollandsche overzetting van Moses Mendelssohns *Verhandeling over het Verhevene en Naïve in de Fraeje Wetenschappen*, waarvan eene „*twede uitgave met verbeteringen*," evenals de eerste [2]) voorzien van eene Voorrede van den vertaler R. M. van Goens, Buitengewoon Hoogleeraar in de Oude en Nieuwe Letteren te Utrecht, in 1774 in het licht verscheen. Dat Hofstede en die aan zijne zijde zich schaarden niet bijzonder welwillend gezind konden zijn jegens dezen jeugdigen geleerde, laat zich verstaan. De wijze, waarop van Goens, schoon uit het verborgen, op den Rotterdamschen hoofdaanvoerder in den „Socratischen oorlog" zijne pijlen gericht had [3]), kon door dezen althans nog niet

---

[1]) In de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage bevindt zich eene hoogst belangrijke verzameling stukken en geschriften, in drie bundels vervat, rakende het hier bedoeld geschil.

[2]) De eerste uitgave kwam in 1769 van de pers onder den eenigszins anderen titel *Verhandeling over het Verhevene en Naïve in de Schoone Kunsten en Wetenschappen*. Aan de 2de editie zijn toegevoegd „de beöordeelingen der eerste Vertaling door eenige Hoogduitschers."

[3]) Zie Mr. B. ten Brink *Levensbeschrijving van Ryklof Michaël van Goens*, blz. 55—58. Dezelfde Levensbeschrijver, de meest sympathieke, dien van Goens zich had kunnen wenschen, schroomt niet diens „geheele

zijn vergeten [1]). Wel was het niet in de eerste plaats Hofstede, maar de Rotterdamsche Predikant en Theologiae Doctor Habbema, die als eigenlijk tegenstander van van Goens publiek op den voorgrond trad, en deed Hofstede pas op het laatst, door den aangevallene als het ware in het strijdperk getrokken, openlijk zijne stem hooren. Doch de onderstelling is uitgesproken, dat Habbema in deze quaestie niet geheel zelfstandig is te werk gegaan [2]). Straks komen

---

houding, reeds van zijne inaugureele oratie af," „tegenover de *domineerende* theologische richting vrij uitdagend" te noemen. (a w. blz. 73 Aanm.).

[1]) Volgens van Goens' *Memorandums* 4, 5 (22) zou er nog eene andere reden bestaan hebben, waarom van kerkelijke zijde te Rotterdam een aanval op hem gericht werd. Naar aanleiding van door hem uitgegeven Fragmenten vol paedagogische wijsheid zou de aandacht van het Stadhouderlijk Hof van Oranje op hem gevestigd zijn „as a proper subject to be trusted with the education of the young Princes.' Daarom dan zou — vooral natuurlijk Hofstede — hem in een min-gunstig daglicht hebben trachten te stellen bij Willem V en diens omgeving. Tot iederen prijs zou men van deze zijde hebben willen voorkomen, dat van Goens aan het Hof verscheen (Vgl. Mr. B. ten Brink a. w. blz. 73 Aanm.). Volledigheidshalve zij hier deze onderstelling van den Utrechtschen Hoogleeraar vermeld, voor wiens rekening zij voorts blijve. Hij zelf deelt ze als „probably" mede. Iets anders is of zijne quaestie met de kerkelijken niet het gevolg voor hem had, dat men ervan afzag hem tot het toekomstig Gouverneurschap over de jonge Prinsen te bestemmen. Dit vermoeden koesterde blijkbaar ook de schrijver van het in 1782 uitgekomen pamflet *Biographia Ultrajectina of Gulde Legende van de Stichtsche Sinter-Klaas, onderteekend Jan Meerweet*, waarin (blz. 11 Aanm.) vermeld wordt, dat van Goens sterk in aanmerking was gekomen voor de betrekking van gouverneur der Vorstelijke telgen, waarop dan deze woorden volgen: „VAN GOENS was op hoogloffelijke recommandatie van den Luitenant-Stadhouder te Utrecht (N. Pesters) *gedispicieerd tot Gouverneur van de jonge Princen*, doch *zijn geschil met de Rotterdamsche theologanten over de Nederlandsche Bibliotheek*, deed dit voornemen verdwijnen." (Vgl. Mr. B. ten Brink a. w. blz. 106[2]). — Mr. W. H. de Beaufort opperi in zijne verhandeling over Ryklof Michael van Goens (te vinden in zijne „Geschiedkundige Opstellen," Amst. 1893, blz. 77) twijfel omtrent bovenvermelde bedoeling der aanvallers, ja acht heel deze quaestie aangaande het Gouverneurschap over twee Prinsen, van wie de oudste ternauwernood drie jaren telde, onwaarschijnlijk. — Hoe dit zij, dat echter vooral Hofstede krachtens zijne relaties met het Stadhouderlijk Hof, reeds toenmaals kon gevreesd hebben voor een' mogelijken invloed aldaar van een' allesbehalve kerkelijk-rechtzinnigen geest als van Goens, al gold dit ook eene zaak voor de toekomst, is, afgezien van persoonlijke motieven van meer principieelen aard, volstrekt niet onaannemelijk.

[2]) Zie Ypey en Dermout a. w. III. Aanteekeningen, blz. 275, 276. Ook van Goens was, gelijk hierna blijken zal, van deze meening.

wij hierop nog terug. Vooraf zij de loop van het geschil medegedeeld.

Had de eerste uitgave der vertaalde verhandeling van Moses Mendelssohn, zeker ook al omdat zij anoniem en voor eigen rekening van den vertaler verschenen was, hier te lande slechts in geringe mate de aandacht getrokken, al had zij in Duitschland verscheiden warme lofredenaars gevonden, de tweede editie maakte hier van meet af meer de opmerkzaamheid gaande. Spoedig werd eene recensie ervan geplaatst in de *Nederlandsche Bibliotheek* [1]). Groot was de lof, dien de ongenoemde beoordeelaar eraan toekende. Men zou zelfs kunnen zeggen, dat die lof schier onverdeeld was, kwamen niet aan het slot met het oog op de „anders veel verdienende *Voorreden*" [2]) een paar opmerkingen voor, die van niet minder dan ergernis blijk gaven. In zijne Voorrede [3]) had van Goens beweerd, dat hij bij deze gelegenheid over het verhevene alles gelezen had, „van Longinus af tot den Betoger van *het ver-*„*hevene in de gewyde Schriften* ('s-Gravenh. 1766) toe, die „spelemeiend op de lagchende tooneelen der overheerlyke Schep-„ping, zyne bespiegelingen aen de stille boorden van het „geestelyk Siloah bot viert en den onoverzienbaeren beemd van „het gewyde bybelblad hier en gints bewandeld". „Toen de schryver" — zoo heette het verder — „met dit spelemeien en wandelen gedaen had, 't geen zeer vermoeiend zyn moet, en weder wat op zyn rust kwam, moet hy verwonderd gestaen hebben *Cum se quoque Principibus permixtum vidit Achivis.*" Met dezen uitval nu had de Hoogleeraar op het oog gehad een in bovengenoemd jaar in het licht gegeven *Vertoog wegens het verhevene en de welsprekendheid in de gewyde Schriften uitblinkende*, *waar in getoond wordt*, *dat dezelve alom*, *by de heldere klaarheid*, *een edel vuur*, *en een hartveroverende kragt*,

---

1) III Dl. Iste St. blz. 97—100.

2) t. a. p. blz. 99.

3) p. XVIII Aanm.

en, in het midden zelfs van derzelver zuivere eenvoudigheid, de sierlyke schoonheid, de ware hoogdravendheid en een zielstrelende bevalligheid bezitten. Van dit geschrift heeft men gevraagd, of Hofstede er niet de auteur van zal geweest zijn [1]). Op voldoenden grond wagen wij het die vraag ontkennend te beantwoorden [2]). In verheven, meest aan de H. Schrift ontleende bewoordingen moet dit *Vertoog* zijn gesteld geweest.

---

[1]) Die vraag is gesteld door Mr. B. ten Brink (a. w. blz. 91), en uit de wijze, waarop hij haar stelt, schijnt wèl, dat hij geneigd is, haar bevestigend te beantwoorden. Jammer, dat geen enkele grond voor deze vragende onderstelling aangevoerd wordt! Steunt zij soms op het feit, dat Hofstede over de bovenvermelde passage in van Goens' Voorrede zijn ongenoegen kenbaar maakte? Een zwakke grond zou dit zijn. Gelijk Mr. ten Brink zelf erkent (a. w. blz. 92) was Hofstede's ergernis gewekt door den spot, die het in de bedoelde zinsneden gemunt had op de „tale Canaäns", waarvan het bewuste *Vertoog* eene proeve scheen, en waarin Hofstede zich volgens hem „als eersten virtuoos" beschouwde.

[2]) Vooreerst zij hier verwezen naar Hofstede's *Byzonderheden over de Heilige Schrift* III blz. 453 v. v., waar de schrijver het genoemde *Vertoog* ter sprake brengt, er eenige gedeelten aan ontleenend. Van Goens zelf herinnert aan deze loffelijke vermelding door Hofstede niet zonder zekere bedoeling (Zie zijn hierna verschenen *Bericht* enz., „Bijlagen" (D) blz. 34). De wijze echter, waarop de auteur der *Byzonderheden* van dat werkje melding maakt, geeft geenszins den indruk, dat het uit zijne pen is gevloeid. In zijne straks nader te behandelen *Drie Brieven aan den Heer R. M. van Goens* (blz. 17 19 Aanm., 20) verklaart Hofstede voorts, dat het hem eerst „geheel onbekend" was, dat men het *Vertoog* te danken had „aan den vermaarden Rollin". Een particuliere brief van onbekende zijde had hem dit medegedeeld naar aanleiding van zijne bespreking ervan in de *Byzonderheden over de H. S.* Het blijkt hem dan niet eenmaal bekend te zijn geweest, dat het geschrift niet uit zijn vaderland, maar uit Frankrijk afkomstig was Dit nu is wèl voldoende om de hypothese van zijn auteurschap omver te werpen. Laatstgenoemd argument kan niet van kracht worden beroofd door de opmerking, dat in de Voorrede van het *Vertoog* eene zinsnede voorkomt, die overeenstemt met eene passage in de „Voorreden" van de *Byzonderheden over de H. S.* (Zie Habbema *Historisch Verhaal Nopens het gebeurde te Utrecht met de Nederlandsche Bibliotheek*, enz. blz. 55 Aanm.). Niettemin had ik gaarne van den inhoud van het boekje kennis genomen. Ondanks verschillende pogingen, daartoe in het werk gesteld, is het mij echter niet gelukt een exemplaar ervan in handen te krijgen. Het schijnt zeldzaam geworden. Vermoedelijk is ook Mr. ten Brink niet in de gelegenheid geweest, zich van den inhoud op de hoogte te stellen. Het blijkt althans nergens uit en bovendien wordt door hem de titel verkort en onjuist geciteerd. (De hierboven afgedrukte volledige titel is ontleend aan Hofstede's *Byzonderheden over de H. S.* t. a. p.) — Vgl. verder over het *Vertoog:* Habbema a. w. blz. 37—41, 55 Aanm.

En juist tegen die inkleeding richtte van Goens zijne satyre. De schrijver in de *Nederlandsche Bibliotheek* nu verklaarde in deze wijze van voorstelling van den vertaler een' trek te zien „van dien verbasterden smaak, welken thands by vele zoo getytelde *Literatores* plaats vindt, die, daar zy *Catullus* bewonderen, de H. SCHRIFT met opgeschorten neus over zijde aanzien" [1]).

De tweede der bedoelde opmerkingen in hetzelfde tijdschrift was nog scherper. Van Goens had bij de beschrijving van zekere soort van naïveteit in zijne vertaling een verhaal opgenomen, waarin een „oude muggezifter", die bruiloftsmaaltijden eene uitvinding van den duivel noemde, aan iemand, die hem aan het voorbeeld van den „Z........r" herinnerde, ten antwoord gaf: „wel nu, wel nu; hy heeft ook wel beter daaden gedaen" [2]). „De plaatzing van dit voorbeeld in het Werkjen van dezen geleerden Jood" vindt de beoordeelaar in de *Nederlandsche Bibliotheek* „niet alleen *onvoegzaam*, maar ook *onchristelijk*, wijl het ten minste eenige aanleiding tot spotten met den gezegenden Jesus kunne geeven. En immers" — zoo vervolgt hij — „bedoelt dit de heer *van Goens* niet? ten minsten zijn Godvruchtige Vader en zijn Leermeester de groote WESSELING hebben Hem anders geleerd! Had hij liever het gebrek aan Bijbelsche voorbeelden in *Mendelszoon* aangevuld, hoe veel beter zou Hij gedaan hebben! doch wat zal men zeggen, zij, bij welken *d'Alembert*, *Diderot*, *Hume* en *Voltaire* zoo zeer in achting zijn, kunnen zich met *Moses* en de *Profeten* niet veel ophouden! Hoe smart het ons, dat wij 't zeggen moeten! hoe! dat *Mendelszoons* schrift door dit ééne bijvoegzel geenszins verëerd zij!" — Van Goens had inderdaad een

---

[1]) *Ned. Bibl.* t. a. p. blz. 100.

[2]) *Verhandeling over het Verhevene en Naive* enz. blz. 64, 65. Van Goens had dit voorbeeld, gelijk hijzelf erkende (in zijn *Bericht* enz. „Bijlagen" (I), blz. 68, 69) ontleend aan de Dictionnaire d'Anecdotes, de traits singuliers & caracteristiques, historiettes, bons mots, naïvetés, saillies, reparties ingenieuses &c. &c Paris 1767. Tome I, p. 168.

spotter moeten zijn, om zich zulk een verwijt niet aan te trekken. Hij trok het zich dan ook aan, en een bron van ongenoegen was daarmede ontsloten. Terstond begaf hij zich den 5den Maart tot den President Burgemeester van Utrecht, van wien hij echter vernam, dat de zaak reeds dienzelfden morgen in de vergadering der Vroedschap ter tafel gekomen was [1]). Door deze vergadering werd dan ook benoemd eene „Commissie om te onderzoeken naar een Predikboekje [2]) de Nederlandsche Bibliotheek genaamd, waarin deze professor (v. G.) geledeerd wordt wegens de Religie" [3]). Het gevolg van dit onderzoek was, dat de Utrechtsche Magistraat den 13den Maart d. a. v. eene Publicatie uitvaardigde [4]), waarbij N°. 2 van het derde deel der Nederlandsche Bibliotheek, dat de bekende uitlatingen tegen van Goens bevatte, voor „een eer, en faamroovend Libel" verklaard en op eene boete van honderd zilveren Ducatons verboden werd het geheele Maandschrift binnen de stad Utrecht te verkoopen. Men ging nog verder. De lasterzuchtigen — want als zoodanig werd de Redactie der *Bibliotheek* afgeschilderd — moesten ontmaskerd worden. In hetgeen den Hoogleeraar was aangewreven, zag de Stedelijke Overheid een gevaar zelfs voor den goeden naam der Academie. Was hare felheid misschien ook een bewijs van onrust omtrent het lot van haren Professor, waar het onlangs gebeurde met van der Marck te Groningen haar als vanzelf moet voor den geest zijn gekomen? Was men het er niet over eens, dat diens ontzetting een gevolg was van de inblazing der kerkelijken bij den Stadhouder? En stond van Goens niet nog meer aan het gevaar van die zijde bloot, daar hij immers belast was met het voorbereidend onderwijs aan studenten in de

---

[1]) van Goens *Bericht* enz. p. V, VI Aanm.

[2]) Een vreemde en allerminst juiste titel!

[3]) Aldus in het Register op de Notulen der Vroedschap (Vergadering van 6 Maart 1775).

[4]) Deze Publicatie vindt men in haar geheel afgedrukt bij Habbema *Historisch Verhaal* enz. blz. 3—5 en van Goens *Bericht* enz. „Bijlagen" (C), blz. 6—8.

Godgeleerdheid? Moest men dan niet met alle kracht zich verzetten tegen dienzelfden verketterenden geest, die nu weer op zoo pijnlijke wijze in de *Nederlandsche Bibliotheek* zich had doen hooren? De Regeering van Utrecht dan richtte tot die van Amsterdam het verzoek, om bij den Uitgever van het „Libel" navraag te doen naar den auteur of de auteurs ervan. De Uitgever ging hierbij evenwel op eigenaardige wijze te werk. Hij noemde wèl de namen van een aantal inzenders, die wel eens bijdragen voor de *Nederlandsche Bibliotheek* hadden geleverd, maar verzweeg „onopregt" [1]) die van de vaste Redactie. Openlijk kwamen daarop meer dan één der genoemde inzenders bij verschillende bekendmakingen in de Couranten, „de één voor, en de ander na" [2]), tegen de voorstelling op, alsof zij tot de geregelde schrijvers der *Bibliotheek* zouden behooren. Toen daagde het gewenschte licht. Door eene mededeeling in *De Rotterdamsche Courant* van 18 Maart 1775 maakte Habbema zich bekend als „Verzamelaar en Uitgever" van de *Nederlandsche Bibliotheek*, terwijl hij tevens met nadruk betuigde, dat met het geïncrimineerde artikel allerminst iets beleedigends voor den Hoogleeraar van Goens was bedoeld. Deze bekendmaking, waarin hij terloops verzekerde, dat de gewraakte beoordeeling niet van hemzelf afkomstig was, bevatte eene zeer nederige verontschuldiging tegenover den gekwetsten Magistraat, echter zonder herroeping van de aanstootelijke passages. Ook in de *Bibliotheek* nam Habbema de bekendmaking met eene breede, jegens de gebelgde Overheid kruipend onderdanige verantwoording over [3]), om daarmede zijn Maandschrift tegenover zijne lezers te zuiveren van de blaam, door

---

[1]) Zoo noemt Hofstede veertien jaren later (in het *Vervolg der vorige Apologiën enz. enz. enz.* blz. 13) deze handelwijze van den Boekverkooper M. de Bruyn.

[2]) Zie het „Voorberigt" van Habbema in de *Ned. Biblioth.* III Dl. IVde Stuk. De Couranten, waarin de bovengenoemde bekendmakingen voorkomen, zijn mede opgenomen in den eerste der drie bundels, bedoeld op blz. 307 [1].

[3]) Hieraan is het onder [2] genoemde „Voorberigt" gewijd. Habbema verklaart in dit „Voorberigt", dat de veroordeelde zinsneden uit de pen

de Regeering van Utrecht erop gelegd. Temeer bestond daartoe aanleiding, omdat deze bij herhaling uit de hoogte weigerde tot eene nadere bespreking van de quaestie met Habbema over te gaan [1]). Habbema liet het evenwel hierbij niet. In datzelfde jaar publiceerde hij eene verdediging van de bekende zinsneden tegen het werk van van Goens, terwijl hij bij die gelegenheid tevens een verslag gaf van den loop van het geschil. Daartoe diende zijn *Historisch Verhaal Nopens het gebeurde te Utrecht met de Nederlandsche Bibliotheek; Beneffens De Noodige en Beloofde Verdediging Der daar in voorkomende Beoordeeling Over het Werkjen van den Jood Moses Mendelszoon, Zoo als de Heer Rykloff Michael van Goens, Extraordinair Professor in de Historien, Eloquentie, Antiquiteiten en Grieksche taal te Utrecht, het zelve heeft uitgegeeven* [2]). De bekende grieven tegen van Goens' werk worden hier nogeens met nadruk herhaald, terwijl Habbema tevens de kans schoon ziet, om nog een en ander uit diens rede, bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt door hem

---

van een der „vaste medewerkers" gevloeid waren, dien hij in ditzelfde „Voorberigt" ook als „zijnen medeschrijver" aanduidt Mr. B ten Brink (a. w. blz. 102, 103), die hier, ofschoon citeerende, het woord „medeschrijver" in „schrijver" verandert, stelt in het voorbijgaan de vraag of met dezen soms Hofstede zou bedoeld zijn. Deze vraag nu moet ontkennend worden beantwoord. Niet zoozeer omdat Hofstede hier dan „medeschrijver" zou genoemd zijn, terwijl hij later verzekerde (in zijne *Drie Brieven aan den Heer R. M. van Goens*, blz. 14, 15 gelijk ook Habbema in zijn *Hist. Verh.* enz. blz. 56 Aanm.), dat onder de *schrijvers* der *Nederlandsche Bibliotheek* zich geen *Professor*, zelfs geen *Professor Honorarius* bevond. Op grond toch alleen hiervan Hofstede's auteurschap van het bewuste artikel te ontkennen schijnt gewaagd. Men ontvangt namelijk den indruk, dat de Redactie der *Ned. Biblioth.* en ook Hofstede, in welke betrekking hij dan ook tot haar stond, om hare anonymiteit te redden wel eens speelde met woorden. (Dit geldt tevens met het oog op het tevoren gezegde bij de bespreking van Hofstede's auteurschap van de *Beoordeeling der nieuwe Verklaaring over Salomons Hooglied).* Maar wat hier wèl afdoende is: Hofstede zelf betuigt onbewimpeld en met klem de schrijver der bedoelde critiek in de *Ned. Biblioth.* niet te zijn (*Drie Brieven aan den Heer M. van Goens*, blz. 20).

[1]) „De eer der vroedschap gedoogde niet op het gebeurde terug te komen", ook al „begonnen de achtbare heeren, bij kalm nadenken, de zaak wel eenigszins anders in te zien." (Zie Mr. W. H. de Beaufort t. a. p. blz. 79).

[2]) Gedr. te Rotterdam, en te bekomen te Amsterdam bij M. de Bruyn.

gehouden, bij te brengen. Hierin namelijk had van Goens den wensch ontboezemd, dat toch de studenten in de Godgeleerdheid bij het begin hunner taalstudiën het Grieksch goed mochten leeren; „zy zouden daar na gemakkelijk, vooral door behulp van de Hebreeuwsche taal, den BARBAARSCHEN (of WOESTEN) STYL VAN HET NIEUWE TESTAMENT VERSTAAN" [1]). Deze woorden moeten thans als wapen dienen tegen hem, van wien ze afkomstig waren, en dat wel op zeer ontwijkende wijze. Was eene uitspraak als deze — in dien trant toch redeneert Habbema — aan het publiek in de *Nederlandsche Bibliotheek* voorgehouden, hoe zou men zich geërgerd hebben. „Het groote corps dier Godsgeleerden, dewelke het daar voor houden, dat het N. Testament zoo wel ten opzigte van de *woorden* als van de zaaken door Gods Geest is ingegeeven, zou op het leezen van dien smaadnaam *Barbara dictio*, Barbaarsche stijl, geschrikt, en elk een, van welken smaak en geloof ook, met ons geoordeeld hebben, dat een Man, die de taal des N. Testaments openlijk durft uitkrijten voor *Barbaarsch*, geen ongelijk geschiedt, maar daarentegen zeer zagt behandeld wordt, wanneer men hem rangschikt onder die verkeerde verstanden, die den stijl der Heilige Schrift met *opgeschorten neus over zijde aanzien*". Dit wapen was niet nobel, want, gelijk voor de hand lag en bovendien straks nog door hem ten overvloede verklaard werd [2]), had van Goens met de qualificatie „*dictio barbara*" niets ten nadeele van den N. Testamentischen *stijl* willen zeggen, maar alleen deze *taal* onderscheiden van de klassiek-Grieksche, terwijl het onkundig publiek eruit moest afleiden, dat de Hoogleeraar oneerbiedig zich over de Heilige Schrift had uitgelaten. Welt ook uit een fontein bitter en zoet tegelijk? — zoo is men geneigd te vragen,

---

[1]) Aldus worden die woorden uit van Goens' inaugureele oratie uit het Latijn overgebracht door Habbema (*Hist. Verh.* enz. blz. 51) weergegeven. In het oorspronkelijke leest men de laatste zinsnede: „Facile postea, Hebraicae potissimum linguae ope, barbaram N. T. dictionem intelligerent."

[2]) *Bericht* enz. p. XXIX.

waar men denzelfden schrijver, die zooeven zich deemoedig voor de vertoornde Vroedschap gebogen had, op dergelijke wijze ziet strijden. — Dat van Goens ook wat het andere punt in quaestie, de Fransche „Anecdote", betreft, van Habbema een en ander heeft te vernemen, laat zich verstaan. De geheele indruk, dien de opsteller van het *Historisch Verhaal* bij zijne lezers wil achterlaten, is wel deze, dat hij den Utrechtschen Hooggeleerde nog zeer zachtmoedig en volstrekt niet naar verdiensten zou hebben behandeld.

Dat ook de aangevallene inmiddels niet lijdelijk berustte, bleek toen kort daarop in het licht werd gegeven een *Bericht van den Prof. van Goens, rakende de Recensie van zyne Vertaling van de Verhandeling van Moses Mendelszoon, over het Verhevene en Naïve in de fraje Wetenschappen, door de naemlozen en onbekende Schryvers van het Maandwerk geintituleerd De Nederlandsche Bibliotheek; zoo als dezelve Recensie eerst door de Ed. Gr. Achtb. Vroedschap van Utrecht by Publicatie van 13 Maart 1775. is veroordeeld en gestraft, en nu onlangs (July 1775.) in een boekje genaemd Historisch Verhael enz. en uitgegeven door Ds. Jo. Habbema, S. S. Theol. D. en Pred. der Nederd. Geref. Gemeente te Rotterdam, nader is verklaerd en voorgestaan* [1]). Hierin verdedigt zich de Hoogleeraar met nadruk, niet het minst tegen de hem voorgeworpen beschuldiging van Deïsme en spotternij. Hij spaart zijne tegenpartij evenmin als deze het hem had gedaan [2]). Die tegenpartij ziet van Goens niet allereerst in den persoon van Habbema. Neen, veeleer richt hij zich tegen iemand, dien hij achter dezen Rotterdamschen Predikant meent te bespeuren, ja die z. i. de eigenlijke oorzaak is van heel

[1]) Utrecht. Octob MDCCLXXV. Een der niet vaak meer voorkomende exemplaren bevindt zich, gelijk voor de hand ligt, in den genoemden bundel op de Kon. Bibl. — Vooral de uitgebreide „Bijlagen", bij dit *Bericht* gevoegd, bevatten veel wetenswaardigs aangaande deze zaak.

[2]) Eene enkele proeve uit het *Bericht* moge hiervoor volstaan: Van Goens verklaart („Bijlagen" (M), blz. 145*a*) niets minder dan het volgende: „Er is geen woord in het H. V. (Hist. Verh.) 't geen men niet moet mistrouwen."

dit conflict, tegen Petrus Hofstede. Hij doet zelfs nog een' stap verder: afgaande op het goed gerucht, dat hij immer omtrent Habbema vernomen heeft, wil hij dezen voor een en ander zelfs niet aansprakelijk stellen. De man, die voor auteur van het *Historisch Verhaal* doorgaat, kan volgens hem dit niet zijn. „Uit het geheel opstel van dat boekje" — zoo meent hij [1]) — „blykt van achteren, dat geen man als Do. Jo. Habbema iets dergelyks kon schryven: ja ik zou kunnen zeggen, dat het gene onduidelyke merkteekenen draegt van den geest, denkenswyze en styl van enen anderen bekenden, en om zyne verwaendheid, onverzoenlykheid, en tomelozen drift by alle ware Christenen verachten Schryver. Wien ik hiermede bedoel, is een geheim 't welk ik niet denk dat iemand recht heeft om uit my te vernemen, en ik désavoueer alle gissingen, die hier omtrend zouden kunnen gemaekt worden. Elk oordele, toetse, en denke voor zich zelven: doch hy zie toe dat hy niemand lichtelyk veroordele. Ik heb bewyzen, die een yder niet kan hebben." Wij zullen ondanks deze vermaning tot voorzichtigheid zoo vrij zijn als onze meening uit te spreken, dat Hofstede in de aangehaalde woorden bedoeld is. Men leest zijn' naam hier als tusschen de regels. Mocht het evenwel nog noodig zijn, gronden aan te voeren, waarop deze overtuiging rust, dan diene daartoe het volgende. Verklaarde Habbema in het *Historisch Verhaal* [2]), dat geen Professor, zelfs geen Honorair Professor, tot de (vaste) *Schrijvers* der *Nederlandsche Bibliotheek* behoorde, van Goens trekt daaruit deze conclusie, „dat de *Schryver* van de *recensie van Moses Mendelszoon* alles is behalven een *Professor*; tenminsten dat de *Nederl. Bibliotheek-Schryvers* verklaren kunnen niet te weten, dat deze recensie zou opgesteld zyn door iemand, die den naem van *Professor* draegt: maer wel, dat zy hen is gezonden als van iemand

---

[1]) *Bericht* enz. p. XLVII.

[2]) blz. 56.

die den naem van Professor niet draegt. En dit is iets" — zoo voegt hij eraan toe [1]) — „'t geen ik enkel wil dat hier duidelyk en bepaeld ter nedergesteld zal blyven staen: om welke rede, doedt niets ter zaeke." Wanneer men die woorden overweegt, gevoelt men, dat daarin de voorstelling ligt opgesloten, als zou iemand, die den titel van Professor draagt, de opsteller zijn van de gewraakte beoordeeling in de *Nederlandsche Bibliotheek*. Dit nu kan in dit verband met het oog op het genoemde tijdschrift bezwaarlijk iemand anders zijn dan Hofstede. Ook is het niet zonder beteekenis, dat van Goens meermalen — op kennelijk gezochte wijze — de aandacht vestigt op werken, waarvan Hofstede auteur was of als auteur werd beschouwd [2]). Wij mogen dus constateeren, dat de schrijver van het *Bericht* laatstgenoemde als zijn' voornaamsten, indien niet als zijn' eenigen tegenstander aanmerkte. Had hij hierin gelijk? Het valt te betreuren, dat de redenen, die hij voor deze onderstelling meent te hebben, door hem worden verborgen gehouden.

Zou waarlijk het *Historisch Verhaal* van Hofstede zijn

---

[1]) *Bericht* enz. p. LXXVII, LXXVIII.

[2]) Zoo gewaagt hij (*Bericht* enz. „Bijlagen" (D), blz. 34) met opvallende vermijding van Hofstede's naam — gelijk dit laatste trouwens herhaaldelijk bij de lezing van het *Bericht* in het oog springt — van den „Schryver van het beruchte boekje genaemd *Bloemen gestroid op het graf van Friso*"; verder („Bijlagen" (G), blz. 55, 56) van „one Lykrede op een Vorst", waarin hij ongepaste navolging der H. Schrift meent op te merken, terwijl uit de aanhalingen, die hij uit die „Lykrede" overneemt, blijkt, dat hij wederom Hofstede's *Bloemen* bedoelt. — Zoo stelt hij ook („Bijlagen" (G), blz. 58, 59 iets uit diens *Byzonderheden over de Heilige Schrift*, alweder zonder den naam des auteurs te vermelden, in een bespottelijk daglicht — Elders („Bijlagen" (AA), blz. 175) noemt hij bijwijze van uitzondering den auteur; veelbeteekenend heet het daar: „De Heer Habbema, die de schriften van zyn Collega Hofstede zeer naarstig leest, zal zich hier ter plaatse ligt kunnen herinneren, wat deze by de uitgave voor zyne *Byzonderheden* schreef." Enz. — Op pag. CXII is het gemunt op „naamloze lasterschriften — altoos van denzelfden kant en uit denzelfden hoek" (?) zooals de „*Kralingiana*". Gezwegen nu van het geringschattend herinneren aan „de(n) spelemeiende(n) Betoger", op wien de schrijver van het *Bericht* zich niet weinig gebeten betoont. (Het *Vertoog wegens het verhevene en de welsprekendheid in de gewyde Schriften* enz., hiermede bedoeld, was, gelijk boven (blz. 310 [1]) is aangetoond, niet van Hofstede afkomstig; zoowel van Goens als anderen meenden echter, dat dit wèl het geval was).

afkomstig geweest, terwijl Habbema's naam hierbij slechts moest dienen, om den zijnen te bedekken? Zouden de redenen, die van Goens voor zijne overtuiging in deze meende te hebben, van zoo afdoenden aard zijn geweest, dat er voor tegenspraak geene plaats meer zou blijven? Wij kunnen er ons moeilijk een oordeel over aanmatigen. Maar wèl durven wij verklaren, zonder verdere gronden niet te kunnen aannemen, dat Hofstede met verandering van zijn' stijl [1]) — want deze is allesbehalve zooals men van hem gewoon is — de auteur zal geweest zijn van het *Historisch Verhaal.* — Ditzelfde geldt ten opzichte van het antwoord, dat daarop tot van Goens werd gericht, en dat mede op naam van Habbema het licht zag, het *Tegen-Bericht of Kort Vertoog Van de kleine kragt doch grooten drift, die 'er is in het Bericht van Rykloff Michael van Goens, Extraordinair Professor in de Historien*, enz. enz. In dit geschrift heeft men mede de hand van Hofstede meenen op te merken, en wel nog duidelijker dan in het *Historisch Verhaal* [2]). Wij kunnen er niet toe komen, deze opvatting te huldigen. Voorzeker, Habbema was, bij de goede hoedanigheden, die hij ongetwijfeld bezat, een man van zwak karakter [3]), die tot hiertoe bovendien als „verdraagsaam" beschouwd werd [4]); toch is het onwaarschijnlijk, dat hij er zich toe zou geleend hebben, om, zelf toenmaals nog in de kracht zijns levens, en volstrekt niet van kundigheden ontbloot [5]), zijn' naam alleen te doen prijken aan het hoofd van

---

[1]) Zoo willen Ypey en Dermout, a. w. III Aanteek. blz 275, 276.

[2]) Zie Ypey en Dermout t. a. p. blz. 276.

[3]) Als zoodanig is ons de voorstelling van zijn' persoon overgeleverd. (Zie o. a. van der Aa *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, i. v.). Zijn geest bezat weinig weerstandsvermogen, en was in 1789 dermate verzwakt, dat hij genoodzaakt was zijn ambt neder te leggen. Elf jaren daarna stierf hij in droevige omstandigheden.

[4]) *Brief van een Vyand der Kwaadspreekenheid aan zyn Vriend tot Rotterdam, over het 2de Stuk van 't 3de Deel van de Nederlandsche Bibliotheek. Geschreeven uit Utrecht den 18. Maart 1775*, blz. 5.

[5]) Hofstede gewaagt later bij eene andere gelegenheid (in zijne *Tweede Apologie* enz. blz. 45) van hem als van „den Doctor", „die zyn Doctorale Bul niet, gelyk de Heer *Ten Broek* en ik, slegts *eereshalven*,

een tweetal geschriften, waarvan de inhoud door een ander was opgesteld. Maar al achten wij het onwaarschijnlijk, dat Hofstede het *Historisch Verhaal* en het *Tegen-Bericht* zou hebben opgesteld, en Habbema daarbij slechts „*lydelyk*" [1]) zou zijn geweest, een andere vraag is, of eerstgenoemde „er de hand in heeft gehad" [2]). Onmogelijk is dit niet. Aan eene besliste uitspraak hieromtrent durven wij ons echter niet wagen [3]).

---

maar na een streng *Examen* verkregen heeft en wiens zagtmoedigheid en opregtheid van een ieder geroemd wordt". — Het eerste werk van Hofstede, op welks titelblad zijn naam met de bijvoeging „Theol. Dr." prijkt, is de in 1774 verschenen verhandeling *De Waarheid en Godlykheid der Euangelische Verhalen* enz. Die titel zal hem vermoedelijk toegekend zijn bij gelegenheid van zijne benoeming tot Professor Honorarius.

[1]) Van Goens *Bericht* enz. p. XLVII.

[2]) Ypey en Dermout, t. a. p. blz. 276.

[3]) Het is opmerkelijk, — ofschoon men er zonder meer daarom nog geene conclusie uit trekken mag — dat Hofstede wèl, gelijk ons gebleken is (zie hiervoor blz. 314 Aanm.), verzekert aan de recensie van van Goens' werk in de *Nederl. Biblioth.* volmaakt onschuldig te zijn, doch eene dergelijke verklaring van hem ten opzichte van zijn deelgenootschap aan het *Hist. Verhaal* ontbreekt, hoewel de Hoogleeraar hem zijdelings, maar niet onduidelijk als voornaamste, zoo niet eenige auteur had aangeduid. Waarom zou hij, die er zoo triomfantelijk voor uitkomt met dat tijdschriftartikel niets uitstaande te hebben, niet met even groote zelfbewustheid die andere beschuldiging hebben afgewezen? Zijn stilzwijgen in dit opzicht doet ons de mogelijkheid stellen, dat Hofstede op eenigerlei wijze bij de uitgave van het *Hist. Verhaal* is betrokken geweest. (Ten aanzien van het *Tegen-Bericht* was het een ander geval, daar de *Drie Brieven*, waarin hij zich tegenover van Goens uitsprak, tegelijk met deze verschenen). Hoe wij ons dan die betrekking te denken hebben, blijft eene open vraag. Hofstede kan Habbema tot het opstellen ervan aangespoord hebben; of zich vóór het afdrukken met de revisie ervan belast hebben, en wijzigingen erin aangebracht hebben; of de schrijver een' leiddraad ervoor hebben in handen gegeven. Daar het bij vage gissingen blijven moet, willen wij dan ook niet meer doen dan de mogelijkheid van een en ander constateeren. Waarom die mogelijkheid voor ons hier nog geen waarschijnlijkheid is? In zekeren particulieren brief van Hofstede, die, gevonden in een boek, afkomstig van de verkooping der bibliotheek van den Hertog van Brunswijk, aan Willem V of aan dezen gericht is (dd. Rotterdam den 10 Mey 1776) ter begeleiding van een exemplaar der *Drie Brieven* leest men het volgende: „De Professor van Goens my, zonder reden in zyn verschil met myn Collega Habbema betrokken, en myne schriften, inzonderheid myne *Bloemen op het graf van Friso gestrooid*, vinnig en met een schendende hand aangetast hebbende; ben ik daar door genoodzaakt geworden om myn goeden naam te verdedigen. Dit is door my geschied in *drie Brieven*, die ik verlof vraag om U Hoogheid eerbiedig te mogen aanbieden. Ik zou die vryheid niet durven gebruiken, indien er iets onbescheidens of haatlyks in dit myn geschryf gevonden werd, gelyk maar al te veel in twistschriften plaats heeft. Ik heb, naer Salomo's les, *door een zagte aantwoord* (sic!) *de grimmigheid*

In het *Tegen-Bericht* [1]) deelt Habbema mede, dat op zijn „sterk en dringend" verzoek Hofstede besloten had, ter zelfverdediging de pen tegen van Goens op te vatten [2]). Deze zelfverdediging verscheen dan ook in één band te zamen met Habbema's daareven genoemd geschrift, en was nedergelegd in *Drie Brieven aan den Heer R. M. van Goens*. In den eersten dezer *Brieven* nu stelt de schrijver een onderzoek in naar de reden, die den auteur van het *Bericht* tegen hem kon hebben ingenomen. Was het, omdat hij Socrates had trachten te ontmaskeren? Hofstede beweert dit niet te kunnen gelooven [3]). Zou die reden dan ook daarin kunnen gelegen zijn, dat hij door van

zoeken *af te keeren*." — Alzoo acht Hofstede zich „zonder reden" door van Goens in het geschil betrokken. Deze uitdrukking zou den lezer weer doen overhellen tot de meening, dat hij in de uitgave van het *Hist. Verhaal niet* de hand gehad heeft. — Den 24sten Mei 1795 verscheen de naar het oordeel van Mr. B. ten Brink (a. w. blz. 103 Aanm.) „zoo geestig en vernuftig samengestelde" *Cento Orthodoxus. Of de Nederlandsche Bibliotheek byzonder Het beruchte N. 2. III Deel. Beoordeeld volgens de uitspraak van een viertal vermaarde Schryvers naamlyk P. Hofstede, De Advokaat der Vaderlandsche Kerk, P. Dortsma, en hier en daar ook by gelegenheid P. Nieuwland.* (P. Dortsma = J. Barueth). Volgens dit schotschrift (blz. 15) „moet de goede D. HABBEMA voor alles staan, en met zyn poten de kastanjes uit het vuur gehaald worden." (Men ziet tevens uit deze proeve, dat de zuiverheid van taal althans de zoo geprezen geestigheid van den *Cento Orthodoxus* niet evenaart). Dat de schrijver hier het oog op Hofstede heeft, gelijk Mr. ten Brink (a. w. blz. 100) wil, moet dan zeker daaruit blijken, dat juist in dit verband uit een van zijne geschriften geciteerd wordt, en het over het algemeen vooral op hem is gemunt. Wat verder dezen *Cento Orthodoxus* betreft, men doodverfde zelfs van Goons met het auteurschap. Zie Hofstede *Drie Brieven aan den Hr. R. M. v. G.*, blz. 15 Aanm.) Dit schijnt echter ongegrond te zijn geweest, aangezien van Goens „steeds van zich gewezen had als pamflettist bekend te staan." (Mr. B. ten Brink a. w. blz. 103 Aanm.)

[1]) blz. 55. Van deze bladzijde althans is het schier ondenkbaar, dat zij door Hofstede geschreven zou zijn.

[2]) Hiertoe bestond wel aanleiding. Hofstede moest het wel gevoelen, dat het *Bericht* van van Goens in hoofdzaak tegen hem was gericht. De bedekte wijze, waarop deze hem trachtte aan de kaak te stellen, kon niet nalaten een karakter als het zijne tot verzet te prikkelen. Er moeten wel andere redenen hebben bestaan, waarom hij slechts op „sterk en dringend" verzoek besloot hiertoe over te gaan.

[3]) Hij herinnert zijne lezers aan het gerucht als zou van Goens, behalve eene Latijnsche verhandeling van Gesner, bovendien bij gelegenheid van het bekende geschil naar aanleiding van den Belisarius ter handhaving van Socrates' eer en goeden naam, nog een paar geschriften hebben uitgegeven.

Goens voor een Medearbeider aan de *Nederlandsche Bibliotheek* werd aangezien? Maar dan heeft hij slechts te herinneren aan de mededeelingen van den Verzamelaar en Uitgever van dat Maandschrift [1]), dat geen Professor, zelfs geen Extraordinair, Honorair en Oud-Professor, tot de (vaste) *Schrijvers* hiervan behooren. En nu zal toch wel niemand, die de Redactie der *Nederlandsche Bibliotheek* niet voor eerloos houdt, haar zulk eene opzettelijke leugen willen ten laste leggen.

Stelde Hofstede in den eersten zijner *Drie Brieven* een onderzoek in naar de oorzaak van des Hoogleeraars „liefdeloos" [2]) gedrag jegens hem, in den tweeden behandelt hij de opmerking, in het *Bericht* gemaakt [3]), als zou de in de vertaling van Mendelssohns *Vertoog* te pas gebrachte „Anecdote", indien al aanstootelijk, — wat van Goens natuurlijk ontkent — toch in ieder geval vrij wat minder profaan klinken dan hetgeen verschillende Godgeleerden in hunne werken wel eens aan den Bijbel ontleend hadden, waarbij dan, zonder dat namen genoemd werden, in de eerste plaats verwezen werd naar een en ander uit Hofstede's *Bloemen, Gestrooid op het Graf van W. C. H. Friso* Zoo herinnerde de schrijver van het *Bericht* ook aan eene plaats in die lijkrede, waar na de opsomming van vele daden des overleden Prinsen de volgende woorden te lezen stonden [4]): „Het geen gy gelezen hebt, is maar een *klein stukske der zaak*." Deze laatste uitdrukking nu was kennelijk ontleend aan den Bijbel [5]), en behoorde tot die trekken, die volgens van Goens, indien zij door hemzelf of een' ander gebezigd waren, „zouden gewraekt en met den grootsten ophef als schreuwend *godloos* en *blaspheem* uitgekreten worden." „'Er zyn echter — zoo luidde zijne verklaring — „Godgeleerden, die 'er zich

---

[1]) Zie hiervoor blz. 317.

[2]) Hofstede *Drie Brieven aan den Hr. R. M. v. G.*, blz. 22.

[3]) p. XVIII en „Bylagen" (G), blz. 53—56.

[4]) *Bloemen* enz. blz. 102.

[5]) Job XXVI: 14.

niet van wachten, hoewel ik geloof dat vele anderen 'er een afschrik van zouden hebben." Met krijgsmansoog heeft Hofstede hier terstond de kwetsbare plek in zijn' tegenstander ontdekt. Van Goens liet zich onvoorzichtig uit; want vooreerst: niemand zou van uitdrukkingen als de hier bedoelde een' afschrik hebben, indien ze althans maar niet spottend gebezigd werden, en vervolgens — dit was voor hem het ergst —: van Goens zelf, die blijkbaar behooren wil tot hen, die er dan een' afschrik van hebben, dewijl hij immers al dergelijke trekken ging opspeuren, van Goens zelf bediende er zich eveneens van. Wij laten Hofstede een enkel oogenblik aan het woord, om er getuige van te zijn, hoe gevoelig hij zijn' vijand hier treft. „Laten wy zien" — zoo roept hij hem toe [1]) — „wat 'er van is. Gy eindigt uwe *Bylage G* met deze woorden. Ik heb een volle OVERLOOPENDE MAAT tegen de Nederlandsche Bibliotheek-Schryvers. Hoe zou men 't van my opnemen, als ik hier bydeed: wat ik voortbreng, is SLEGTS EEN STUKSKE DER ZAAK? Ik heb het oog niet op het laatste dier woorden. Gy voert dezelve tegen my aan, by wys van *weeromkaatsing* of te *rugdryving*, en dit zou U geoorloofd zyn, zoo ik anders het gezegde van Job door *spotterny* ontheiligd, of misbruikt had. Maar ik bedoel uw uitdrukking van OVERLOOPENDE MAAT, die Gy zoo wel uit het Euangelium van *Lukas*, Căpitt. VI: 38 gehaald hebt, als het *stukske der zaak* door my uit het boek van Job is overgenomen. By aldien de Schriftuur door zulke aanhalingen, als door ons beiden gebruikt zyn, ontheiligd wordt, dan is uw misdaad veel zwaarder dan de myne; want ik oordeel het geoorloofd; Gy keurt het kwaad. Ik bedien my slegts van Jobs, Gy van des Zaligmakers woorden. Ik doe het uit hoogachting voor Friso's doorlugtige daden, Gy uit verachting der Nederlandsche Bibliotheek-Schryvers. Ik paste Jobs taal toe op iets, het welk wel oneindig minder is, dan hetgeen waar van

[1]) *Drie Brieven aan den Hr. R. M. v. G.*, blz. 32, 33.

de Godsman spreekt, maar tusschen het welk, en 'tgeen ik eigenlyk wilde aanduiden, zig eenige flaauwe gelykheid opdoet, voor zoo ver, gelyk het de wereldvermaarde GRONOVIUS [1]) uitdrukt, *de hoogste Majesteit onder de menschen een navolgster is van den hoogsten en besten God*, Gy maakt daar en tegen een *aanspeling* op een Bybelsche zaak tusschen welke, en het geen Gy bedoelt, een lynregte tegenstrydigheid plaats heeft; want de Zaligmaker ziet op een *overloopende maat* van liefde, en Gy op een *overloopende maat* van toorn en belediging, die Gy voor de Schryvers der Nederlandsche Bibliotheek bewaard hebt." Daartegen was door van Goens weinig in te brengen!

Het verdient verder opmerking, dat Hofstede hier de spreekwijzen en vergelijkingen in zijne *Bloemen*, waarover hij werd aangevallen, tracht te dekken met een beroep op tal van redenaars en schrijvers van naam, lieden van onderscheiden partijen, Godgeleerden en anderen [2]). Zijne groote belezenheid deed hem tal van zulke proeven aan de hand. Buitendien, van Goens zag voorbij, dat de Bijbelsche uitdrukkingen, door Hofstede in diens lijkrede gebezigd, van geheel anderen aard waren en iets geheel anders bedoelden dan de „Anecdote", door hemzelf in zijne bekende vertaling te pas gebracht Dit wordt hem dan ook op vrij onzachte wijze in de *Drie Brieven* onder het oog gebracht. „Ondertusschen" — zoo moet hij hooren [3]) — „zoudt Gy uw eigen kunde en oordeel verraden, indien Gy beweren wildet, dat 'er eenige overeenkomst is, tusschen die ingebeelde aanstootlykheden, welke Gy in myne *Bloemen*, die met zoo vele voortreflyke voorbeelden gewettigd zyn, meent te vinden, en tusschen het gezegde van uwen Muggezifter omtrent den gezegenden Heiland: *Wel nu! wel nu! Hy heeft ook wel beter gedaan!* 'Er doet

---

[1]) *Expedit. Hibern.* pag. 20. Edit. *Lugd. Batav.* 1690.

[2]) Vgl. hiervoor blz. 83[4].

[3]) *Drie Brieven aan den Hr. R. M. v. G.*, blz. 72.

zig zelfs geen schyn of schaduw van gelykheid op. Myn *aanspelingen* en die van grooter mannen, te voren opgeteld, komen alle te samen voor in statige lyk- en lofredenen; daar Gy de onbezonnen taal van uwen Muggezifter, die, volgens uw eigen belydenis, *doet grimlachen* [1]), als een *naïve* kwinkslag geplaatst hebt *(sic!)* in een Joodsch boek, in 't midden van twee bordeelsprookjes" [2]).

De derde der *Drie Brieven* is gewijd aan het door van Goens aangevoerde uit de *Byzonderheden over de Heilige Schrift* [3]). Ook hier blijkt het, dat Hofstede onder den indruk verkeert, — en niet geheel ten onrechte! — dat de Utrechtsche Hoogleeraar zich nu eenmaal had voorgenomen, hem en zijne werken te treffen. Van zijn' kant zag van Goens in Hofstede de voorname oorzaak der hem aangedane onaangenaamheden, die intusschen voor hem van zoo ingrijpenden aard werden, dat hij — althans naar de voorstelling, door Prof. Saxe van de zaak gegeven [4]) — eene ontzetting uit zijn ambt slechts hierdoor ontkwam, dat hij in Mei 1776 tot lid der Vroedschap van Utrecht werd benoemd, nadat hij twee weken te voren zijn ontslag als buitengewoon Hoogleeraar had ingediend [5]). Uit ontzag voor zijne nieuwe betrekking zouden toen eerst de beide Rotterdamsche ijveraars van verdere aanvallen hebben afgezien. Zoo zou dan het optreden van Habbema en Hofstede de aanleiding zijn geweest, dat een belangrijk keerpunt aanbrak in het rijke leven van Ryklof Michael van Goens. Volgens zijn' biograaf zou deze uit den bovenvermelden strijd „in het oog van alle verstandigen en onpar-

---

1) „Bylagen" (F), blz. 38.

2) Dit laatste moge wat kras klinken vooral met het oog op de eerste der bedoelde twee anecdotes, beide waren echter min kiesch (zie *Verhand. o. h. Verh. en N. i. d. Fr. Wet.*, blz. 64, 65), en het is zeer verklaarbaar, dat de andere daartusschen geplaatste velen bepaald aanstootelijk moest zijn.

3) Vgl. hiervoor blz. 318[2].

4) Onomast. Literar. VIII, 259.

5) Zie Mr. B. ten Brink a. w. blz. 110[3].

tijdigen" als overwinnaar zijn teruggekeerd [1]). Wij zouden de vraag willen stellen, of deze mededeeling wel zoo boven allen twijfel verheven is. Staat het inderdaad zoo vast, dat ieder verstandig en onpartijdig vaderlander, die van de quaestie niet onkundig was, onvoorwaardelijk de beide Hollandsche Theologen afviel? Er waren dan toch mannen van aanzien, — wij denken hier o.a. aan zekere ambtgenooten van van Goens te Utrecht — die veel aan Hofstede's oordeel hechtten [2]). Was hetgeen zij beiden hadden in het midden gebracht, dan zoo in alle opzichten onaannemelijk, dat alleen „het bevooroordeeld publiek" [3]) zich niet aan de zijde van van Goens schaarde?

---

[1]) Mr. B. ten Brink a. w. blz. 106. Is deze uitspraak juist, dan behoort o. a. Mr. W. H. de Beaufort niet tot de categorie der bovenomschreven personen, waar deze van Goens' gewaande overwinning in deze zaak „een nederlaag, ten minste een eervollen aftocht" noemt (t. a. p. blz. 80).

[2]) Zie Hofstede's *Drie Brieven aan den Hr. R. M. v. G.*, blz. 12a, waar de schrijver nog eens herinnert aan het getuigenis der twee Professoren te Utrecht, die door zijne geschriften van oordeel over Socrates waren veranderd. In verband met deze plaats brengt Mr. ten Brink (a. w. blz. 107[2]) van Goens' eigen verklaring (Memorand. 7 (25)), dat er onder zijne collega's waren, die op vele punten niet eenstemmig met Hofstede dachten.

[3]) Mr. B. ten Brink a. w. blz. 107. — Behalve den reeds genoemden *Cento Orthodoxus* verschenen er, naar de gewoonte dier dagen, onderscheiden schotschriften met betrekking tot dit geschil zoowel voor als tegen van Goens. Niet het minst werd een bittere toon aangeslagen in het berijmd pamflet: *De Bekkeriaansche Dooling op eene geheel nieuwe wyze, dat is proefondervindelyk, wederlegd* (Hoorn. MDCCLXXV.), dat het bijzonder op Hofstede gemunt had (zie blz 5, en ook blz. 22, waar weder gezinspeeld wordt op de benaming *Non Ens*, waarmede „De Rhapsodist' de Honorair-Professoren, i. c. Hofstede aangeduid had). — Aan dit Geschrift sloot zich aan: *'t Verschriklyk Nachtgezicht van Urbanus den Droomer; of 't Wezenlyk bestaan van Booze Geesten, Duivelen en Spooken, door akelige bevinding, bevestigd, tot noodigen aandrang en nadere opheldering, der onlangs, gebreklyk, wederlegde Bekkeriaansche Dooling. Hier is nog bygevoegd Brief in Prosa, van een Liefhebber der Litteratuur. Gedrukt te Middelburg, in de Donkersteeg; in den Spookenden Bekker, by Jan Kortzicht; voor Rekening van den Uitgever J. van der Licht; ten behoeve der Letterminnaaren en Spooklochenaaren, zoowel als der Bibliotheek- en Letteroefening Schryveren en Lezeren. — In 't Jaar van den Spookenden Letter-Duivel; en is in de meeste Hollandsche, Zeeuwsche en Stichtsche Steden te bekomen.* De rijmelaar van dit libel schouwt in „een oord, vervuld van yslykheên, Daar felle Haat en Nyd en snoode Laster woonen" (blz. 6) o. a. ook „PETER, den *Grafbloemen-Deeler*" (blz. 7). — De schrijfster van het eerste geschrift, de bekende Elisabeth Wolf, geb. Bekker. gekant als zij was tegen degenen, die het waagden de kerkelijke lijnen te doen uitkomen en van de „tolerante" begrippen dier

Maar had laatstgenoemde niet op dringend advies zijn *Bericht* ter zelfverdediging in het licht gezonden, omdat reeds toen de algemeene opinie, ja zelfs de meening der stedelijke Overheid omtrent zijn goed recht aan het wankelen was? [1]) Bovendien, was zijne houding in vergelijking met die zijner tegenstanders zoo geheel onberispelijk? [2]) Ja, had hij zelf geen aanleiding gegeven tot de ontevredenheid, die over hem losbarstte? Om onpartijdig te oordeelen, moet men toch ook deze dingen laten wegen. — Voorzeker, het optreden van van Goens' tegenpartij was ook volstrekt niet smetteloos; met name in de beide geschriften, die den naam van Habbema droegen, beheerschte oogenblikkelijke toorn de pen wel eens al te zeer. Vooral deed men er verkeerd aan, een' man als van Goens, die — men mag het op goeden grond aannemen [3]) — geenszins bedoelde de Goddelijke openbaring te loochenen, in één adem te noemen met Deïsten als Voltaire. Doch al mogen hier op het gedrag der kerkelijke partij gegronde aanmerkingen zijn te maken, men moet zich op het standpunt der beide Rotterdamsche Theologen

---

dagen af te wijken, zond het volgend jaar nog een ander werkje in de wereld, waarin mede aan de zaak-van Goens werd herinnerd, nl. de *Brieven van Constantia Paulina Dortsma, Oudste Dochter van Wylen den Heere Paulus Dortsma, Licentiaat in het Kerkelyke en Waereldlyke Regt; Geschreeven aan haare Nigt Scribleru van Utrecht. Uitgegeeven, en met eene ophelderende Voorreede vermeerderd door Mr. Paulus Dortsma, Secundus, Zoon van den Ouden, en halve Broeder der Schryfster.* (Hoorn. MDCCLXXVI). Het ligt in den aard der zaak, dat ook hier de „*Professor Honorarius*" (blz. 32 e. a.) als een der hoofdleiders van de anti-„toleranten" bij herhaling met minder vriendelijke bedoeling wordt ter sprake gebracht.

[1]) Zie H. W. T. Tydeman *Eigen Levensbeschryving van R. M. van Goens*, Met een Voorbericht en Aanteekeningen. — Overgedrukt Uit de Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant. 1867, blz. 23.

[2]) Vgl hiervoor blz. 316[2] — „Steekhoudend was het in vele opzichten niet," aldus laat Mr. W. H. de Beaufort (t. a. p. blz. 79) zich uit over het *Bericht*, erbij voegende: „Men kan den toon raden, waarin het gesteld was." Vgl. voorts de gestrenge critiek op van Goens' houding in dit geschil uitgebracht door denzelfden schrijver.

[3]) Met nadruk herinnert hijzelf eraan (*Bericht* enz. p. XXXV, XXXVI), hoe hij reeds vroeger in het openbaar — en waarlijk niet op malsche wijze — uit godsdienstig oogpunt te velde was getrokken tegen Voltaire. Waar hij dezen prees, geschiedde dit dan ook alleen uit erkenning van zijne verdiensten als Dichter, Historieschrijver, enz.

verplaatsen, om in te zien, dat zij van de wijze, waarop de jeugdige Hoogleeraar nu reeds meer dan eenmaal was opgetreden, gevaar duchtten voor wat hun dierbaar was boven alles. Tot hunne levenstaak hadden zij het zich nu eenmaal gesteld, de rechten der „heerschende Kerk", de Kerk, die hun lief was, mede te helpen handhaven. Tot die rechten behoorde ook dit, dat de Hoogleeraren aan 's Lands Academiën gebonden waren aan de belijdenisschriften dier Kerk. Afgezien nog van zijn laatste werk, bestond er een niet ongegrond vermoeden, dat zulks met Prof. van Goens niet het geval was. Reeds dat hij bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt zich voorgenomen had, zich niet in eenig geschil met „die *zoogenaemde* Godgeleerden te mengen, welke uit verscheide beginsels en oogmerken altyd tot twist genegen zyn" [1]), mag dan ook als „bewijs" gelden, „dat op het punt van rechtzinnigheid zijn geweten reeds toen niet geheel zuiver was" [2]). Zijne onrechtzinnigheid had men in zijne geschriften meenen te bespeuren, en zijn anoniem, doch daarom niet verborgen gebleven optreden tegen Hofstede in den „Socratischen oorlog", had dit vermoeden gesterkt. In zijne vertaling van Moses Mendelssohns Verhandeling was zij zoo zichtbaar geworden, dat men het stilzwijgen erover niet langer bewaren kon. Daarmede is niet gezegd, dat zijn laatstgenoemd werk slechts als eene welkome aanleiding werd aangegrepen, om handelend tegen hem te kunnen optreden. Neen, men zou, de persoon van dezen schrijver daargelaten, waarschijnlijk toch aan verschillende gedeelten van zijn werk aanstoot hebben genomen. Evenwel, nu het van Goens gold, die wat zijne belijdenis betrof, in een ongunstig licht stond, van Goens, die nog wel met het onderricht van toekomstige Predikanten der Kerk was belast, nu dienden maatregelen te worden genomen tegen een' zoo verderfelijken geest. De onrechtzinnig-

---

[1]) *Bericht* enz. p. IV.

[2]) Mr. W. H. de Beaufort t.a.p. blz. 79.

heid, die zich al meer onomwonden begon te vertoonen, moest worden tegengegaan, en de vijand verdreven van de plek, waar hij bezig was het Kerkelijk gezag te ondermijnen. Nog eenmaal werd eene zege behaald. En zoo was dan — laat ons veilig zeggen, voornamelijk door Hofstede's invloed — binnen den tijd van vier jaren de tweede Hoogleeraar hier te lande van zijn' zetel verdrongen. Toch, dezelfde man, wiens hart zoo warm klopte voor de handhaving van de rechten der Kerk in deze landen, had niet hierop alleen het oog gevestigd. Zijn streven ging ook uit naar uitbreiding dier Kerk in verre gewesten, waarvan ons eene sprekende proeve bewaard is.

---

§ 7.

Hofstede's arbeid in het belang der Oost-Indische Kerkzaken.

Met enkele woorden werd reeds, waar sprake was van de werkkracht, door Hofstede in de jaren 1774 en 1775 ontwikkeld, melding gemaakt van de bekroning in goud, hem ten deel gevallen voor de oplossing eener prijsvraag [1]). Die vraag was uitgeschreven door de „Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem" op uitdrukkelijk verlangen van eenige belangstellenden in de uitbreiding des Christendoms. Dat er op deugdelijke wijze diende voorzien te worden in het gebrekkige, dat de Evangelieverkondiging in Oost-Indië aankleefde, leed geen twijfel. De ijver daarvoor, die in de voorafgaande eeuw velen in den lande bezield had, was merkbaar verkoeld. Vandaar dan ook, dat er overal groote behoefte bestond aan geschikte Evangeliedienaren. Zonder dezen toch was in de toekomst geene duurzame verbetering te wachten. Reeds bijna anderhalve eeuw geleden was het Seminarium van Walaeus, de verwachting van menigeen, na een tienjarig bestaan [2]) bezweken. Nog bestond de kweekschool te Kolombo op Ceylon, van waar reeds meer dan een herwaarts gestevend was, om, na in Holland de Academie bezocht te hebben, en als proponent erkend te zijn, de Indische Kerk als Predikant te dienen. Evenwel, de arbeiders, met name de Predikanten, waren te

[1]) Zie hiervoor blz. 256 v.

[2]) 1622—1632.

weinig. Bovendien bleken waarlijk niet alle berekend voor hun moeilijke taak. Uit onzuivere motieven toog men niet zelden naar Indië, terwijl anderen, die geschikt schenen, door beletselen van allerlei aard zich vaak lieten weerhouden.

Met het oog dan op dien ongunstigen toestand werd in 1772 door het Genootschap onder de zinspreuk „Dei gloriae et hominum saluti" eene prijsvraag uitgeschreven, ten einde de uitbreiding van het Christendom in 's lands overzeesche bezittingen te bevorderen. Een antwoord bleef uit. Toch waren er, die de hoop niet opgaven, om langs dien weg een gunstig resultaat te erlangen. Een aantal „Liefhebberen van hun Vaderland en van den Godsdienst" richtten daarna tot de reeds genoemde Maatschappij te Haarlem het verzoek de volgende Prijsvraag uit te schrijven: „Welke zyn de beste middelen, om de ware en zuivere leer van het Euangelie onder de bewoners der Colonien van den Staat meer te bevestigen, en in die landstreken voort te planten?" — Drie Antwoorden kwamen hierop in, waaronder er zich een bevond van Hofstede. In hare vergadering van den 22sten Mei 1775 besloot de Maatschappij alle te bekronen. De gouden medaille werd aan Hofstede toegekend, terwijl de beide andere inzenders van een Antwoord [1]) elk een zilveren ontvingen Alle drie Antwoorden werden in 1776 door de Maatschappij in de reeks harer Verhandelingen in één bundel uitgegeven [2]), en alzoo voor het nageslacht bewaard [3]).

Nu alzoo zijn *Antwoord* onder de oogen van het publiek kwam, achtte Hofstede het plicht, in een woord vooraf

---

[1]) Deze waren *Cornelis van Vollenhoven*, lidmaat van de Remonstrantsche Gemeente en Koopman te Rotterdam, en *Jacob van Nuys Klinkenberg*, A L. M. Phil. Doctor en Predikant te Deventer.

[2]) *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen, te Haarlem.* XVII. Deel. Haarlem 1776.

[3]) Eene poging om Hofstede's verhandeling aan de vergetelheid te ontrukken is het artikel: *P. Hofstede, over de bevordering van christendom en beschaving in de koloniën van den staat*; te vinden in het „Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië". (16de jaargang. Eerste Deel. Uitgeg. d. Dr. W. R. von Hoëvell), blz. 377—391.

mede te deelen, dat de Predikant S. Columba, vroeger zelf te Batavia werkzaam, hem daarbij in die mate tot een vraagbaak en voorlichter geweest was, dat hij zonder diens hulp de taak der beantwoording nooit zou hebben ondernomen. Al was hem verlof geschonken Columba te raadplegen, diens naam verzweeg hij in zijne Verhandeling, om niet den schijn op zich te laden, als wilde hij „personeel gezag voor betoog uitventen, of — met *auctoriteiten* stryden, en daar mede de eenzydigheid der Heeren Konstbeoordeelers lagen leggen" [1]).

De vraag, door Hofstede beantwoord, is als vanzelf in twee gedeelten te splitsen, aangezien zij spreekt van de bevestiging en de uitbreiding van het Christendom. Doch daar beide in nauw verband met elkander staan, en de middelen om tot beide te geraken dezelfde zijn, weidt hij vooral over het laatste uit.

Als een eerste vereischte dan om het beoogde doel te bereiken, wordt genoemd de zuivere leer van het Evangelie, vervat in de Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments onder de Heidenen en Mohammedanen in de koloniën op ruime schaal te verspreiden, doch in de hun bekende talen. Verschillende zoodanige vertalingen zagen reeds het licht. Eene overzetting in het Javaansch inzonderheid was nog gewenscht. Om de uitdeeling minder kostbaar te maken, zou men van enkele Bijbelboeken een veel grooter aantal exemplaren kunnen laten drukken, nl. van „de boeken van Moses, de Psalmen, de Spreuken Salomo's, en vooral de Euangelisten met de Handelingen der Apostelen", die Hofstede voor eene verspreiding, als waarvan hier sprake is, „in het eerst geschikter" voorkomen, „dan, by voorbeeld, de beschryving van Ezechiëls Tempel en de Openbaring van Johannes" [2]). Eene dergelijke vertaling van een gedeelte des Bijbels was trouwens niet nieuw. — De ervaring leerde, dat van de ver-

---

[1]) „Voorreden", p. XII.

[2]) *Antwoord*, blz. 10.

spreiding der Schrift alles goeds mocht worden verwacht, gelijk nader betoogd wordt [1].

Daarnevens acht Hofstede nog iets anders nuttig. Zeker, al wat noodig is, om een Christen te worden, wordt in de boeken des O. en N. Testaments duidelijk genoeg geopenbaard, en is begrepen in de volgende woorden: „*geloof in den Heere Jezus Christus, en gy zult zalig worden*"; doch de stukken, die vereischt worden tot recht verstand en beoefening dezer hoofdstelling, als bijvoorbeeld „*de aart van 't geloof; hoe Jesus voor zyn volk tot een Christus geworden is; waar in de zaligheid hier en namaals bestaat*, en diergelyke meer" liggen verspreid in den Bijbel. Om die reden is het geraden, wederom in inlandsche of aangeleerde talen een „*opstel* of *kort begrip*" te vervaardigen, waarin de bedoelde waarheden uit de Schrift in onderlingen samenhang bijeengebracht worden. Theologische haarkloverijen moeten volgens Hofstede verre gehouden worden van Heidenen en Mohammedanen daarginds, maar juist zulke waarheden verkondigd, die Jezus en Zijne Apostelen vooropstelden ter bekeering van Joden en Heidenen, terwijl ook het Symbolum Apostolicum daarbij in het oog moet worden gehouden, als maatstaf voor wat men in de eerste eeuwen der Christelijke Kerk voor de nieuwelingen noodig achtte. Van de reeds in het Maleisch en andere talen bestaande proeven van een „*kort begrip*" en dergelijke opstellen wordt betwijfeld of ze voldoende zijn. Naar den wensch van bevoegde beoordeelaars moet zulk een „*kort begrip*" aldus ingericht zijn: eerst worden de algemeene gronden gelegd, die naar ieders inzicht als kenmerk kunnen dienen van eene goddelijke leer, vervolgens worden de heerschende godsdiensten der aarde, ook de Christelijke, daaraan getoetst, eindelijk concludeere men daaruit, dat de laatste op Goddelijke openbaring berust. Een „*kort begrip* van Euangelische Zedekunde", eenvoudig en bondig naar de behoefte der Heidenen en Mohammedanen worde, met

---

[1]) *Antwoord*, blz. 11—13.

het oog op het stuk der heiligmaking, daaraan toegevoegd. Dit handele 1°. over de *Godzaligheid* (de plichten tegenover God), 2°. de *rechtvaardigheid* (de plichten tegenover den naaste), 3°. de *matigheid* (de plichten tegenover zichzelf). Ten opzichte van de *Polygamie*, dat groote struikelblok bij de Evangelieverkondiging in gindsche streken, wil Hofstede van geene oogluiking weten, en wijst hij de middelen aan, hoe men daartegen optreden moet [1]). Goedkeuring verdient achter het eerstbedoelde „kort begrip" de *Twaalf Artikelen des Geloofs*, achter het tweede de *Wet des Heeren* en het *Onze Vader* te plaatsen. Uit beide worde een „*klein Vraagboekje*" getrokken voor volwassenen zoowel als voor kinderen, terwijl voor de scholen een A-B-C- en een grooter schoolboek wenschelijk is. Het laatste zou kunnen bestaan uit de *Wet des Heeren*, het *Geloof* [2]) en het *Onze Vader*, benevens andere gebeden. Eenige Psalmen of Bijbelsche Lofzangen op geliefkoosde zangwijzen zouden eraan toegevoegd kunnen worden.

Gedachtig o. a. aan het bekende antwoord, door Candacé's Kamerling aan Filippus gegeven, oordeelt Hofstede, dat bij de Goddelijke en menschelijke Schriften ook de „mondlyke onderwyzers" vereischt worden. Paulus' vraag: „Hoe zal hun gepredikt worden, indien zij niet gezonden worden?" doet hem in dit verband denken aan wettig beroepen Predikanten. De zoodanigen moeten er zijn, maar tevens op verschillende gronden aan zekere nader omschreven [3]) vereischten, zoowel uiterlijke als innerlijke, beantwoorden. Toch is ook weer een aantal Onderwijzers van onderscheiden rang naast deze Predikanten onmisbaar. De laatsten kunnen niet alles alleen verrichten. Deze Onderwijzers dan, zoowel *Proponenten* als *Catechiseer-* en *Schoolmeesters*, hebben hun in allerlei opzicht van dienst te zijn. Onder *Proponenten* worden hier dezulken

---

[1]) *Antwoord*, blz. 20.
[2]) Waarschijnlijk zijn hiermede bedoeld de Twaalf Artikelen des Geloofs.
[3]) *Antwoord*, blz. 23—32.

verstaan, die alleen daarin van Predikanten verschillen, dat hun geene vaste standplaats aangewezen, maar eene algemeene zending voor alle Christen-Kerken opgedragen is [1]). De *Catechiseermeesters* worden dan tevens belast met het werk van krankenbezoekers.

Vervolgens doen zich drie vragen voor, n l. *wie* zal al den bedoelden personen hunne plaatsen aanwijzen, en *waar* en *hoe* zullen zij hunne taak aanvaarden, voortzetten, uitbreiden? Wat het eerste betreft, daartoe worde te Batavia een achtbaar „Collegie" in het leven geroepen onder den titel van „Vergadering der Kerkelyke Missie (of zending) in Indië" [2]). Van dit „Collegie" zijn de Bestuurder, Secretaris en een gewoon lid Predikanten te Batavia, terwijl ook een vertegenwoordiger der Hooge Regeering daarin zitting heeft; voorts uit Batavia zelf de meest vermogenden. De inrichting en ook de taak dezer Vergadering worden in bijzonderheden omschreven [3]). Zij bekostige o. a. uit een kas, bestaande uit vrijwillige liefdegaven, desnoods aangevuld vanwege de Hooge Regeering, met wie zij voeling houde, de Proponenten, Catechiseer- en Schoolmeesters, zoowel als de Predikanten in nieuwgestichte Gemeenten.

Als antwoord op de tweede vraag dient, dat men het arbeidsveld kieze te midden dier Heidenen en Mohammedanen, „die *binnen*, *naby* of *in* [4]) de *distrikten* der Nederlandsche Comptoiren wonen" [5]). Hier is vooreerst, ook al bestaan er in naam een groot aantal Christenen, zooveel te verrichten, dat het niet voor de hand ligt den arbeid verderaf op te zoeken. In

---

[1]) Van zoodanigen aard waren de Friesche Proponenten, die, na tegelijk *praeparatoir* en *peremptoir* examen te hebben afgelegd, terstond de bevoegdheid ontvingen, om ook de Sacramenten te bedienen, de Sleutels te gebruiken, en alles waar te nemen wat tot de Kerkelijke regeering behoort.

[2]) *Antwoord*, blz. 36.

[3]) t. a. p. blz. 37—41.

[4]) Hiermede worden degenen bedoeld, die wel niet in de buurt der Comptoiren, maar dan toch in die Provinciën wonen, waarin de O.-I. Compagnie hare Comptoiren opgericht heeft.

[5]) t. a. p. blz 42.

aansluiting hieraan zet Hofstede uiteen, hoe hij zich de verdeeling van arbeiders over de voornaamste plaatsen voorstelt [1]).

De derde vraag wordt in tweeën gesplitst naar gelang van het feit, dat de plaatsen al of niet reeds bearbeid waren. Hofstede geeft nu eene *schets* van eene *Kerkelijke Missie*, bestemd voor het laatstgenoemd geval. Voor terreinen, als daarbij bedoeld zijn, bestemme men zendelingen van die Comptoiren, die het naast daarbij gelegen zijn. Hetgeen de Predikanten op die wijze aan hulp verliezen, worde aangevuld door Nieuwelingen van Batavia, waar alle Proponenten, Catechiseer- en Schoolmeesters zich zullen ophouden, alvorens vaste Posten te betrekken. Elke *Missie* ontvange den naam van het „*Comptoir*", van waaruit de afvaardiging plaats heeft, en besta uit één Proponent, één Catechiseer- en één vrijen Schoolmeester, die ieder eene taak zich zien aangewezen. Zij worde een jaar vooraf door het „Collegie" te Batavia bepaald. — Natuurlijk blijven de *Instructie* en de uitrusting der bedoelde Zendelingen niet onbesproken, evenmin als de door dezen te volgen gedragslijn. Bovenal hebben zij zich bezig te houden met wat in onmiddellijk verband staat met het bekeeringswerk; doch daarnevens acht Hofstede het volstrekt niet verwerpelijk, dat zij, zoo althans zich de gelegenheid daartoe aanbiedt, zich op de hoogte stellen van de Natuurlijke en Wereldlijke Historie van het land. — Is eenmaal eene Gemeente met Kerkeraad gesticht, en toont zij aanvankelijk bij hare belijdenis te volharden, dan zullen de Missionarissen na een plechtig afscheid, door de viering des Avondmaals bekrachtigd, vertrekken, om elders hunne taak voort te zetten, tot zoolang de tijd hunner commissie duurt. Is deze geëindigd, dan zullen zij verslag uitbrengen aan den Kerkeraad, waartoe zij behooren, die dan op zijne beurt hiervan het „Collegie" in kennis stelt. Het „Collegie" tracht verder de pas gestichte Gemeente te

---

[1]) *Antwoord*, blz. 44—46.

bevestigen, door de toezending van een' vasten Leer- en Schoolmeester, en zoo de Gemeente sterk aanwast, van een vast Predikant, doch in dat geval liefst dengene, die aan de stichting der nieuwe Gemeente gearbeid heeft.

Wat nu de bestaande Gemeenten betreft, de eenige zorg, die men aan deze tot hiertoe besteedde, was, dat men door middel van eene zoogenaamde *Kerkvisitatie* eenige betrekking met haar onderhield. En hoe ging men dan nog vaak daarbij te werk? „Zoo haastig —, als een hond uit den Nijl drinkt" [1]. De wijze, waarop deze Kerkvisitatie plaats heeft, eischt dringend verandering. Daartoe deelt Hofstede een door hem ontworpen Reglement mede, waaruit o. a. blijkt, dat hij die taak zelve geregeld wenscht opgedragen te zien aan één Proponent, één Catechiseer- en één Schoolmeester, terwijl de *directie* ervan beruste bij het „Collegie" te Batavia, dat in de openbaar geworden gebreken der bij die gelegenheid bezochte Gemeenten voorziet.

Om getrouwe, onberispelijke Arbeiders te verkrijgen, moeten de traktementen niet schraal zijn. Op bekwaamheid en ijver worde bij de aanstelling gelet met uitsluiting van alle nepotisme. De uitgezondenen, die hunne roeping getrouw zijn, moeten van tijd tot tijd worden verplaatst naar voordeeliger standplaatsen of traktementsverhooging erlangen. Bij overplaatsing van Predikanten worde aan alle willekeur, die daarmede vaak gepaard ging, een einde gemaakt. Dezulken, die zich misdroegen, zende men uit misplaatste barmhartigheid niet naar andere Gemeenten. In dit verband vindt Hofstede gelegenheid om grooten nadruk te leggen op handhaving der kerkelijke tucht door de Kerkeraden. In zaken betreffende censuur en verschillen omtrent de vastgestelde Leer dienen de Predikanten in hooger beroep te kunnen gaan bij eene Vierschaar te Batavia, die behalve uit twee *Commissarissen Politiek* uitsluitend uit kerkelijke personen moet zijn samen-

[1] *Antwoord*, blz. 68.

gesteld. Quaestiën over traktementen, over promotie van Predikanten, en dergelijke zaken blijven berusten in handen van het „Collegie" der Missie te Batavia.

Mocht Hofstede's ontwerp in hoofdzaak worden aangenomen, dan diende eene nieuwe Kerkorde dienovereenkomstig opgesteld te worden. Hij noemt dan ook „alle Kerken-ordes, het zy voor buiten-*Comptoiren*, het zy voor die van Batavia, onder het *Gouvernement* van Antonio van Diemen, 1643, gemaakt, zeer gebrekkig" [1]).

Ontegenzeglijk doen zich nu moeilijke vragen bij de voorgestelde veranderingen voor. Hoe toch het vereischte aantal Arbeiders te verkrijgen? Hoe en waar hen op te leiden? En van waar het geld, om daaruit de onkosten te dekken? — Om in het gebrek aan Evangeliedienaren — vooral aan Europeesche, daar dezen in Indië het meest in aanzien zijn — te voorzien, hadden de Classes van verschillende Hollandsche steden, waar de O.-I. Compagnie hare Kamers had, een middel van *redres* aan genoemde Compagnie voorgelegd [2]). In zeker opzicht lofwaardig, is het volgens Hofstede echter ontoereikend. Om die reden ontwierp hij een meer uitgewerkt plan, ten doel hebbende de Indische Kerk van meer arbeidskrachten te voorzien. In een uittreksel geeft hij het hier in zijne verhandeling terug. Voorop staat daarbij, dat evenals er in Indië volgens zijn reeds vermeld bestek twee „*Collegien*" wenschelijk zijn, zoo ook hier te lande een „Collegie" dient te worden in het leven geroepen. Al zou dit alléén strekken om geschikte Arbeiders derwaarts te zenden, toch zou men het gevoeglijk kunnen betitelen: *Collegium de Propaganda fide.* De samenstelling van zulk een lichaam, dat op zichzelf geen oorspronkelijk denkbeeld bevat, wenscht Hofstede opgedragen te zien aan de Vergadering der XVII van de O.-I. Compagnie, met toestemming van de Staten-Generaal in het algemeen en van de

[1]) *Antwoord*, blz. 88, 89.

[2]) Men vindt den hoofdinhoud hiervan door Hofstede vermeld (blz. 96).

Staten van Holland en Zeeland in het bijzonder. Verschillende bepalingen aangaande de inrichting van dat „Collegie" worden daaraan vastgeknoopt. En wat behoort nu tot haar taak? Allereerst het uitzien naar eene geschikte plaats, waar de Kweekelingen van de Indische Kerk op de minst kostbare wijze in alle noodige wetenschappen onderwezen kunnen worden. Als stad voor zulk een „Seminarium Indicum" zou aangewezen zijn Zierikzee, met het oog op de laatste wilsbeschikking van den Heer Mogge van Renesse, die eene som gelds bestemde voor de oprichting van eene Academie in zijn Vaderland[1]), of Leiden om de nabijheid der Hoogeschool, alwaar gelegenheid bestaat om al het vereischte te leeren Eene uitzondering echter maken op dit laatste de in Indië gebruikelijke talen, waarvan de kennis toch voor den Zendeling onmisbaar is. Dat onderwijs in deze talen evenmin hier als elders in het land te ontvangen is, levert voor Hofstede de grootste moeilijkheid bij het beantwoorden der Prijsvraag op. Toch meent hij een middel gevonden te hebben, om aan dit bezwaar te gemoet te komen. Een twintigtal jongelieden van zestien tot twintig jaren worde door het „*Collegie van de Voortplanting des Geloofs*" naar verschillende nader aangewezen plaatsen in Indië gezonden, om aldaar de verschillende noodige talen te leeren. Na hun terugkeer in het Vaderland kunnen zij als *Indische Taalmeesters* te Leiden blijven, totdat zij genoeg *Discipelen* gemaakt hebben, om hen in dezelfde qualiteit te kunnen opvolgen. Maar van waar de jeugd te halen, die, in het „Kweekhuis" geplaatst, voor den dienst der Indische Kerk moet opgeleid worden? Hofstede vermoedt, dat er, vooral „onder de Burgers van de derde *Classe*, welke meer met Kinderen, dan met middelen, gezegend zyn"[2]), zeker wel bereid zullen gevonden worden, een of meer hunner kinderen langs dien weg te laten opvoeden; bovendien zouden nog weeskinderen van goeden aanleg daar-

---

[1]) Hofstede vermoedt, dat dit plan tegenstand zal blijven ondervinden, zoolang men bij het denkbeeld van eene *Algemeene Academie* blijft (blz. 106).

[2]) *Antwoord*, blz. 115.

voor in aanmerking kunnen komen. Het „*Collegie*" in Holland neme dan de zorg voor de jongelieden van de ouders of voogden over. Naar gelang van aanleg en vorderingen worden zij bestemd voor het ambt van Predikant of voor dat van Catechiseer- en Schoolmeester. In Indië aangeland, worden zij aan het „*Collegie der Missie*" aldaar overgegeven. Vergoeding van de onkosten, aan dat alles verbonden, wacht Hofstede vooral van het medelijden der Nederlandsche Kerk met de Indische Gemeenten; voorts van de O.-I. Compagnie, aan welke niet slechts bij octrooi der Staten „de bevordering en verbreiding der ware Christelyke Religie" opgedragen is, doch die daarbij het grootste belang heeft — ook in stoffelijk opzicht; bovendien houde men in het oog, dat zij volgens bovenstaand ontwerp geene Krankbezoekers meer tot haren last zou hebben, en het *Seminarium* te Kolombo zou kunnen afschaffen. Eindelijk mag men steun verwachten van de Staten der Provinciën en van den als weldadig geroemden Stadhouder. Door alle dezen zouden de benoodigde fondsen kunnen worden bijeengebracht, terwijl het aanbeveling verdienen zou op dergelijke wijze als hier te lande voor het „*Collegie der Voortplanting des Geloofs*" in Indië ten behoeve van het „*Collegie der Missie*" te werk te gaan. — Zonder nu juist te verwachten, dat zijn ontwerp geheel zal worden overgenomen, koestert Hofstede toch de hoop, dat het *Ingredienten* voor een beter *Plan* zal blijken te bevatten.

Het kan ons voornemen niet zijn in te gaan op de vraag, of de gouden medaille terecht aan de hier in hoofdtrekken gerefereerde verhandeling toegekend werd. Dat Hofstede's arbeid in menig opzicht berustte op adviezen, bij een' deskundige door hem ingewonnen[1]), was der Maatschappij, die hem de hoogste onderscheiding waardig keurde, bekend, en tevens alleszins verklaarbaar. Intusschen zal de beslissing voor haar wel eenigszins moeilijk geweest zijn, omdat ook de beide andere inge-

---

[1]) Zie hiervoor blz. 331, 332.

komen Antwoorden op verre na niet zonder verdiensten waren. Alle drie stemden hierin overeen, dat zij de wenschelijkheid uitspraken van het in het leven roepen eener inrichting hier te lande, waar toekomstige Evangeliedienaren der Indische Kerk zooveel noodig wetenschappelijk zouden worden gevormd. Het Antwoord van C. van Vollenhoven deed meer practisch uitvoerbaar zich voor dan dat van Hofstede, daar het meer rekende met de bestaande toestanden. Laatstgenoemde had bij al de verdiensten, die zijn' arbeid eigen waren, te veel geïdealiseerd. Al getuigde zijn ontwerp van een veelszins juist oordeel, eene groote bekwaamheid om bezwaren uit den weg te ruimen, een' vurigen ijver bovenal voor de zaak der Zending, hij zag voorbij, dat zijne plannen dreigden af te stuiten op de onaandoenlijkheid, die zoowel hier te lande als in Indië ten opzichte van die zaak nu eenmaal bestond. Zonder de benoodigde gelden — om iets te noemen — zou men met machteloosheid geslagen zijn, maar juist die gelden beloofden reeds te voren ontoereikend te wezen, wanneer zij grootendeels moesten verwacht worden van het medelijden der Nederlandsche Gemeenten en uit gindsche streken. Afgezien hiervan was de weg, door Hofstede in dit opzicht aangewezen, niet onaannemelijk. Er zouden echter ongetwijfeld nog andere bedenkingen in te brengen zijn tegen zijn Antwoord. Zoo ook deze, dat hij bij het bespreken van de opleiding tot Evangeliedienaar in Indië geen rekening schijnt te houden met den innerlijken drang, die toch aanwezig moet zijn persoonlijk bij diegenen, die eene taak als de bedoelde zullen aanvaarden. Terecht doet hij in zijn antwoord de Zending uitgaan van de Kerk. Deze laatste nam van zijne verhandeling met hartelijke instemming kennis, gelijk in de vergaderingen van meer dan één Provinciale Synode en van vele Classes bleek. Zoo verklaarden in de Synode, in 1776 te Delft gehouden, Gecommitteerden ad causam, die Prof. Hofstede in hun midden hadden, aldaar „zedigheids-halve niet veel tot lof van dat stuk" te kunnen zeggen, doch het op het

krachtigst aan te prijzen „als waardig om bij de overige synodale boeken bewaard te worden als een voortreffelijk gedenkschrift van zijn getrouwen ijver ter voortzetting van het Christendom in Nederlandsch-Indië" [1]). Tevens oordeelde de Zuid-Hollandsche Synode, dat, aangezien de door Hofstede aangeprezen middelen slechts met krachtige hulp van de Hooge Overheid dezer landen in toepassing waren te brengen, men zich wenden moest tot den Stadhouder en den Raadpensionaris. De Noord-Hollandsche Synode evenwel verklaarde zich daartegen, omdat zij er bezwaar in zag, de XVII voorbij te gaan. Het verslag der Deputaten tot deze zaak, uitgebracht op de Synode te Leiden in 1777, luidde dan ook, dat zij er zich toe bepaald hadden, „bij hunne opwachting Zijne Hoogheid in het algemeen ook de belangen der Indische Kerk aan te bevelen en den Raadpensionaris van een en ander kennis te geven." „Bij beiden vonden zij een welwillend gehoor." Tevens werd in deze Zuid-Hollandsche Synode de vraag gesteld „of het niet goed zou zijn, de Noord-Hollandsche Synode op te wekken tot samenwerking in deze zoo gewichtige zaak" [2]). De Noord-Hollandsche betuigde hare instemming met dit voorstel, doch volhardde bij hare meening, dat men zich tot niemand had te adresseeren dan alleen tot de Bewindhebbers der respectieve Kamers, te meer, nu de bekroonde verhandelingen ter beoordeeling waren toegezonden aan de Hooge Regeering in Indië [3]), wier antwoord men eerst had af te wachten.

De verlangde consideratiën der Indische Regeering waren echter, voor zoover Hofstede bekend was, in 1780 nog

---

[1]) *Archief voor de Geschiedenis der Oude Hollandsche Zending.* II. Utrecht. 1885, blz 85.

[2]) *Archief* enz. II, blz. 86.

[3]) Den 21sten October 1776 nl. hadden de Bewindhebbers der O.-I. Compagnie besloten eenige exemplaren der bekroonde antwoorden derwaarts te zenden, met het verzoek om bericht aangaande de middelen, die naar het oordeel der Regeering in Indië dienden aangewend te worden, om van de voorgestelde ontwerpen de gewenschte vrucht te kunnen verwachten

niet ingekomen [1]). Wèl werd bekend, dat Gouverneur en Raden hadden goedgevonden het advies van den Kerkeraad te Batavia aangaande de hun toegezonden antwoorden in te winnen. Dit advies luidde echter ongunstig. Toch verwachtte Hofstede, dat het bij H.H. Bewindhebbers niet in aanmerking zou komen, aangezien door hen een *politiek*, geen *kerkelijk* advies was gevraagd. In zoover het zaken gold, die tot hun bestuur behoorden, was het raadzaam de overweging van Gouverneur en Raden in te winnen, maar hoe kon het in de bedoeling der vragers liggen, zich tot de Regeering te Batavia om advies te wenden omtrent de oprichting van een *Seminarium* in het vaderland? [2]) Zonder evenwel de consideratiën der Hooge Regeering af te wachten, namen in 1778 de H. H. Bewindhebbers het besluit, de Deputaten *ad res exteras* van de Amsterdamsche Classis te verzoeken zich verder met dit onderwerp bezig te houden, en daarbij rekening te houden met de antwoorden, door de „Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen" ontvangen. Deze Deputaten zonden in 1779 eene memorie in, die o. a. het voorstel behelsde, twaalf jongelingen ten koste der Compagnie te laten studeeren. De Kamer Amsterdam werd aangewezen, om eenige jongelieden geldelijk te ondersteunen bij hunne studie ten dienste der Indische Kerk. Direct zichtbaar resultaat had dus Hofstede's verhandeling niet. En dat was niet te wijten aan zijn ontwerp als zoodanig. De tijd was nog niet daar, waarin hervormingen van beteekenis in zake de Zending konden tot stand komen. De O.-I. Compagnie, wier macht in de Overzeesche bezittingen in die jaren nog schier onbeperkt was, stond dergelijken pogingen in den weg; al wie zij liever weerde, belette zij eenvoudig het verblijf binnen haar gebied. Hofstede schrikte dit alles niet af. Hij ging voort het goede te zoeken voor de Indische Kerk.

---

[1]) Zie zijne straks nader te vermelden *Oost-Indische Kerkzaken* II, blz. 228.

[2]) Hofstede a. w II, blz. 234, 235.

Als vrucht zijner verdere studiën op dit gebied verscheen in 1779 en 1780 zijn omvangrijk en degelijk werk: *Oost-Indische Kerkzaken, Zoo Oude als Nieuwe; meest alle, uit oorspronglyke en ongedrukte Stukken by een Versameld, in orde Gebragt, en Beredeneerd.* De nood, waarin de Kerk ginds verkeerde, liet hem geene rust. „Heidensche *Braminen*, Mohammedaansche *Dervis*, Roomsche *Zendelingen* loopen het land af, en belagen de kudde van onzen gezegenden Heiland, als avondwolven; gave God maar, dat ze niet verslonden", zoo schrijft hij in zijne „Opdragt aan de Weledele Achtbare Heeren Bewindhebbers enz. uitmakende de Vergadering van Zeventienen der Nederlandsche Oost-Indische Maatschappy; als mede aan de Hoog- en Weleerwaarde Heeren, Leden van de beide Hollandsche Synoden, en Walchersche Classis" [1]). „De Herders zijn weinige; de inlandsche meest alle ongewapend, zonder slingersteenen in de tas, en de wel toegeruste Vaderlandsche als één, tegen honderd." Dringend bindt hij der Kamer van XVII op het hart de te nemen maatregelen in het belang der Evangelieverbreiding te steunen. Hechtte toch de O.-I. Compagnie er hare krachtdadige goedkeuring aan, er zou reeds zooveel zijn gewonnen om het beoogde doel te bereiken. Eene bijzondere aanleiding tot de uitgave der *Oost- Indische Kerkzaken* werd Hofstede gegeven door de vraag, in 1776 tot hem gericht door „een Heer, die, ofschoon uit een der oudste en bloeiendste Huizen gesproten, deugd en wetenschappen boven den besten Adel en alle zyne wapenschilden waardeert" [2]). Die vraag luidde: „*Of de byzondere Kerkeraden in Oost-Indiën het recht hadden, om Proponenten te maken, en Predikanten te ordenen?*" Wel was zij reeds meermalen geopperd, maar tot hiertoe niet op afdoende wijze beantwoord. Een grondig onderzoek diende daartoe ingesteld te worden; de benoodigde bronnen waren vaak verdwenen of ontoegankelijk. Groote moeilijkheden deden zich voor.

---

[1]) p. XII.

[2]) „Voorreden" (Dl. I), p. I.

Doch al was hij meer dan eenmaal op het punt den aangevangen arbeid te staken, Hofstede hield vol, en legde ten slotte het resultaat zijner onderzoekingen en studiën neder in het bovengenoemde werk, dat voorzeker door ieder, die zich met de geschiedenis der Zending van uit de Nederlanden in de 18de eeuw bezighoudt, met eere zal worden genoemd.

Onze aandacht wordt thans gevraagd door het *Eerste Deel. Waar in, met inlassing van vele andere wetenswaardige zaken, het veréeuwd geschil, of een enkele Kerkeraad, in Oost-Indiën het recht heeft, om Proponenten te maken, en Predikanten te ordenen (van welks juiste bepaling het welvaren der Kerk, in die Gewesten, middelyker wyze afhangt) naauwkeurig onderzogt, en, in den ontkennenden zin, op het gezag van onwraakbare bewysstukken, zedig beslist wordt.* Hiermede wordt dus niet bedoeld de vraag, of de Oost-Indische Kerkeraden wel eens, in buitengewone gevallen of gezamenlijk met naburige Gemeenten als Classicale Vergadering met recht Proponenten gequalificeerd en Predikanten geordend hebben, maar of iedere *Particuliere* Oost-Indische Kerkeraad daartoe het recht bezit De Kerkeraad van Batavia gaf op die vraag een bevestigend antwoord, terwijl de Nederlandsche Kerk van een tegenovergesteld gevoelen was. Voor het betoog nu, dat Hofstede levert, om aan te toonen, dat den O.-I. Kerkeraden het bedoelde recht niet toekomt, voert hij drie gronden aan. Het zijn de volgende:

1°. dat de Oost-Indische Gemeenten gesticht en opgebouwd zijn „naar het juiste rigtsnoer van de leer der publieke Nederlandsche Kerk" [1]).

Uit het Octrooi, door de Staten-Generaal aan de O.-I. Compagnie gegeven, blijkt, dat men de *voortplanting van de Christelijke Religie* mede beoogde. Onder deze laatste is te verstaan de Gereformeerde Christelijke Godsdienst als van de

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* I, blz. 10.

Publicke, de Staatskerk. De godsdienst der O.-I. Compagnie was tot hiertoe dan ook geen andere.

2°. dat de O.-I. Kerk verbonden is zoowel aan de verordeningen als aan de leer van de Kerk in Nederland.

Nadat dit „waarschynlyk" is gemaakt „uit het verband tusschen de leer en het Kerkbestuur" [1]), wordt vervolgens betoogd uit verschillende *Instructiën* voor de Predikanten, dat naar de bedoeling zoowel van de Heeren XVII als van de Nederlandsche Kerk „de Oost-Indische Kerk CONFORM DE LOFLYKE GEWOONTE VAN DE GEREFORMEERDE KERK, HIER TE LANDE GEREGEERD EN ONDERHOUDEN WORDT" [2]).

3°. dat geen enkele Nederlandsche Kerkeraad tot het maken van Proponenten en ordenen van Predikanten uit zichzelf gerechtigd is.

Daarop behandelt Hofstede de „uitvlugten" [3]), die gemaakt zouden kunnen worden, om de bovengenoemde stellingen en de daaruit ten opzichte van de Indische Kerkeraden getrokken conclusiën te verzwakken. De volgende „uitvlugten" voorziet hij:

a. Dat de Dordsche Kerkorde van geen verbindend gezag voor de Oost-Indische Kerk kan zijn.

Immers, — zoo zal men zeggen — die Kerkorde was bij de oprichting der Compagnie nog niet in het leven geroepen, en kan dus niet gelden als regel van bestuur voor de Indische Kerken, en daarbij niet eenmaal alle Provinciale Synoden huldigden haar geheel; en eindelijk, zij is niet door de Staten van alle Provinciën aangenomen, zelfs niet door die van Holland. Aldus tracht de schrijver deze bezwaren uit den weg te ruimen: Was de Dordsche Kerkorde er nog niet bij de oprichting der O.-I. Compagnie, de Dordsche Leerregels evenmin, en toch is de Indische Kerk later sterk aan deze laatste gebonden. Buitendien, de Oost-Indische Kerk begon eerst in en na 1620,

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* I, blz. 22.
[2]) t. a. p. blz. 30.
[3]) t. a. p. blz. 35.

dus na de Dordsche Synode, haar *vorm en gedaante* te ontvangen, zoodat eerst toen in haar' boezen de behoefte aan eene Kerkorde zich begon te doen gevoelen. En de eerste O.-I. Kerkorde was grootendeels een *Extract* uit de Dordsche. Wat het tweede argument betreft, wèl hebben niet alle Synodes in Nederland — trouwens niet uit onwil — de Dordsche Kerkorde in haar geheel aanvaard, maar in zoover stemden zij dan toch met haar in, dat zij geen Kerkeraad de bevoegdheid toekenden, Proponenten te maken en Predikanten te ordenen. Ten aanzien van het derde punt zegt het genoeg, dat de bewuste Kerkorde door de Staten-Generaal goedgekeurd is, dat van de Staten der Provinciën die van Friesland haar om bijzondere redenen verwierpen, maar toch aan bovenbedoelde bepaling streng de hand hielden, terwijl de overige Provinciën, die haar òf met eenige wijziging geapprobeerd, òf tot hiertoe in beraad gehouden hebben, toch allerminst zouden wenschen, dat de hier bedoelde taak in handen van den Kerkeraad zou worden gesteld.

b. Dat den Oost-Indischen Kerkeraden in 1623 door de Nederlandsche Kerk en de Vergadering der XVII eene eigen geapprobeerde Kerkorde gegeven is, volgens welke zij macht en recht hebben om Proponenten te maken en Predikanten te ordenen.

De geldigheid dier Kerkorde is evenwel volgens Hofstede aan ernstige bedenking onderhevig, vooral uithoofde van de onwettige wijze, waarop zij tot stand kwam, en den twijfel, die geopperd kan worden omtrent de vereischte approbatie, haar ten deel gevallen" [1]). Maar afgezien nog hiervan, deze

---

[1]) Over dit laatste weidt de schrijver der *O.-I. Kerkz.* in het breede uit (I, blz. 53—73) Op blz 128—136 van zijn *Justus Heurnius, eene bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Nederlandsch Oost-Indië* (Nijkerk. 1897.) brengt Dr. J. R. Callenbach Hofstede's bezwaren tegen de geldigheid der Kerkorde van 1624 (in de *O.-I. Kerkz.* wordt het jaar harer samenstelling in Nederland, 1623, genoemd) ter sprake. Daarbij wordt aangetoond, dat het bewijs, door Hofstede tegen de geldigheid dier Kerkorde, voor zoover hij dit aan drie brieven, van den Kerkeraad te Batavia en van de Indische Predikanten Heurnius en de Roy ontleent, niet juist is. — Als bezwaar tegen de geldigheid dier Kerkorde voert Hofstede nog aan, dat zij, in tegenstelling met de Dordsche, ook aan

Kerkorde erkent de bedoelde bevoegdheid der afzonderlijke Kerkeraden niet, gelijk nader aangetoond wordt.

c. Dat de Kerkeraad van Batavia altijd eene Classis formeert, en dat de andere Kerkeraden bij het aanstellen van Proponenten en het ordenen van Predikanten gewoon zijn, hunne naburen te convoceeren.

Hofstede berooft beide beweringen van kracht: den Kerkeraad te Batavia is het onmogelijk eene Vergadering te formeeren, waaraan de naam van Classis toekomt; en wat het tweede betreft, de feiten, die het weerspreken, worden medegedeeld.

d. Dat de hier bedoelde bevoegdheid aan een' Particulieren Kerkeraad is toegestaan volgens de geapprobeerde Kerkorde van 1643.

Oost-Indische Ouderlingen toestaat den doop te bedienen. Naar Dr. Callenbachs meening mocht Hofstede (t. a. p blz. 58) niet zoo boud beweren, dat deze bepaling „lynregt aanloopt tegen de leer der Nederlandsche Kerk," die de bevoegdheid tot het bedienen van den Doop alleen aan de gewone Dienaren des Woords toekent. Immers, — zoo herinnert Dr. Callenbach — de Gereformeerde Kerkeraad te Amsterdam stond meermalen het toedienen van den Doop aan krankbezoekers toe! In ieder geval was dit echter slechts ééne bepaalde categorie van personen; doch buitendien, dit feit neemt niet weg, dat de Kerkorde van 1624, waar zij voorschrijft (Art. XXII), dat de Doop „van niemand bedient [sal] mogen werden, als van diegenen, die van den Kerkenraedt daertoe wettelyck geordonneert zyn", indruischt tegen die van Dordrecht, welke er (Art LVI) den nadruk op legt, dat de Doop altijd bediend worden moet bij de openbare prediking. Volgens deze was het alzoo: Geen Doop zonder predikatie! Volgens gene: De Doop behoeft niet *per se* met de bediening des Woords, de taak der „Dienaren", verbonden te zijn. Strijd is er alzoo beslist, althans in de theorie. Iets anders is — dit zij Dr. Callenbach toegegeven — of nu daarom dit artikel „zóó in strijd" was „met de belijdenis der Vaderlandsche Kerk", dat het „op dien grond, door de Noord- en Zuid-Hollandsche Kerk zou verworpen zijn", gelijk Hofstede (t. a. p. blz. 58) meende te moeten aannemen. — Geeft Dr. Callenbach verder in zijn a. w. toe, dat de Kerkorde van 1624 niet volledig is geapprobeerd, hem is later een schrijven onder de oogen gekomen, den 17den December 1761 door den Kerkeraad van Batavia aan de Synode van Z.-Holland gezonden; daarin is sprake van een' anderen brief, gedateerd 5 Augustus 1631, waarin de Classes van Amsterdam en Walcheren, mitsgaders de H.H. Meesters, gelasten bedoelde Kerkorde te onderhouden, welken brief zij als eene — (nu niet meer aanwezige) — bijlage D aan de Synode van Z.-Holland opzenden. (Dr. J. R. Callenbach *De betrekking van de Moederkerk tot en haar invloed op de Indische Kerken.* In: „Stemmen voor Waarheid en Vrede". 35ste Jrg. September 1898, blz. 785 Aanm.) Op grond hiervan zou dan Hofstede's onderstelling, eerst door Dr. Callenbach overgenomen, niet worden bevestigd.

Las men in Artikel V van de Kerkorde van 1624: „dat niemand in Indiën tot het Predikampt beroepen, *geëxamineerd* of bevorderd zal worden, *zonder advies van de naastgelegen Kerken en bevestigde Kerkedienaars*", in Artikel V van die van 1643 werd bepaald: „De examinatie beide der leer en des levens (der gener, die nooit te voren in den dienst geweest zyn) zal staan by de Predikanten en den Kerkeraad", terwijl Artikel VIII vaststelde, dat de personen, die tot den dienst zich aanmeldden, door den Kerkeraad zouden worden geëxamineerd, „met advies der hooge Overheid." Degenen nu, die van bovengenoemde uitvlucht zich bedienen, vertolken de beide laatstgenoemde bepalingen der Kerkorde van 1643 aldus: „*Elke bijzondere Kerkeraad in Indiën heeft het recht met advies (voorkennis of toestemming) der Hooge Overheid, de magt om Proponenten en Predikanten tot de Heilige Bediening te qualificeren*" [1]). Hofstede betoogt nu echter daartegenover, dat de Kerkorde van 1643 noch ten opzichte van haar' inhoud wettig is, noch door daartoe bevoegde personen opgesteld en geapprobeerd is. Immers, de Instructie, de eenige lastbrief der Indische Predikanten, bepaalt uitdrukkelijk, dat de regeering der Indische Kerk zal gevoerd worden „CONFORM DE LOFLYKE GEWOONTE HIER TE LANDE." En is nu niet zulk eene „loflyke gewoonte", ja eene algemeene ordonnantie der Gereformeerde Kerk, dat geen Particuliere Kerkeraad, hoe groot en aanzienlijk ook, iemand tot den Predikdienst mag qualificeeren? Immers ja. Maar dan is ook de inhoud der Kerkorde van 1643, wat dit punt aangaat, onwettig. Voorts, hoe is zij tot stand gekomen? De Kerkeraad te Batavia eigende zich het recht toe, de Kerkorde van 1624 te veranderen en aan te vullen; zoo ontstond die van 1643, zonder dat daarin andere Kerkelijke Vergaderingen, Consistoriën, Classen of Synoden gekend werden. En geapprobeerd is zij toenmaals wèl door de Hooge Indische Regeering, maar uit het Vaderland bleef de vereischte goed-

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* I, blz. 107.

keuring achterwege. In Indië telde men die Kerkorde ook gering.

e. Dat de Vergadering der XVII meermalen het bovenbedoelde recht aan Particuliere Indische Kerkeraden heeft toegewezen.

Daartegenover luidt Hofstede's stelling, dat van genoemde Vergadering, hoe vaak zij ook later herriep wat zij eerst had besloten, toch nimmer het bovenstaande kon worden gezegd. Alle historische gegevens, die hij heeft kunnen machtig worden, voert de schrijver aan tot staving hiervan [1]), om dan tot de conclusie te komen, dat geene enkele Resolutie van de Vergadering der XVII betreffende dit punt deze tegenwerping grond biedt.

f. Dat de Nederlandsche Kerk in vroeger jaren het bedoeld recht erkend heeft, en dat zulks ook later geschied is door de Zuid-Hollandsche Synode.

Deze zesde „uitvlugt" wordt op dergelijke wijze als de vijfde door het bijbrengen van Resolutiën beantwoord. Ook van de Zuid-Hollandsche Synode blijkt niet, dat zij ooit, op één enkel geval na, dat zij uitdrukkelijk als uitzondering wilde beschouwd zien [2]), aan de Indische Kerkeraden anders dan met advies der naastbijzijnde Kerkelijke Vergadering en samenroeping van de Predikanten uit de naaste omgeving, aan de Indische Kerkeraden het bedoelde recht heeft toegekend. Hier vindt de schrijver gelegenheid om uiteen te zetten, hoe de afhankelijkheid der Indische Kerk van de Nederlandsche in het algemeen, en wat betreft het qualificeeren van Proponenten en Predikanten in het bijzonder, meermalen met woord en daad door de Indische broeders zelf is erkend. Bij de bespreking van dit gewichtig punt stelt hij dan voorop, dat die afhankelijkheid der Indische Kerk van de Nederlandsche op één enkele uitzondering na, immer door Staat en Kerk ondersteld is. Het tegenovergestelde is gegrond op de stelling,

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* I, blz. 135—171.

[2]) t. a. p. blz. 193, 194.

„*dat de Oost- en West-Indische Kerken zyn buiten het ressort der Kerken dezer landen*", eene stelling, die hij „ten eenemaal abusief" [1]) noemt. Het was dan ook volgens hem slechts uit eene opwelling van ontevredenheid tegen de Nederlandsche Kerk, dat in de 17de eeuw de Kerkeraden van Batavia en Ambonia bij enkele gelegenheden hunne afhankelijkheid van de Nederlandsche Kerk loochenden. Overigens werd zij door de Indische Kerk in het algemeen bereidwillig erkend. Zeker, door meerderjarigheid kan de volstrekt afhankelijke verhouding van dochter tot moeder ophouden; doch die verhouding van de Indische tot de Nederlandsche Kerk, die zij meermalen uitdrukkelijk erkende, is nog geenszins veranderd. Of wendt zij zich ter voorziening in allerlei behoeften niet nog steeds tot hare Moeder? Of is niet de Instructie, van hieruit door de Kerk en Compagnie, den Predikanten naar Indië medegegeven, alom daarginds in eere, en onmisbaar voor de aanvaarding van het predikambt? Richt zich de Indische Kerk niet in gevallen van gewicht gewoonlijk om advies tot de Nederlandsche, gelijk uit officiëele stukken blijkt?

g. Dat de Indische Kerk bij gemis van een voldoend aantal Predikanten, en buiten staat Classen te formeeren, daardoor genoodzaakt is, in Indië zelf naar geschikte personen om te zien, en hunne qualificatie tot den dienst door Particuliere Kerkeraden te laten verrichten, ter vervulling der vacante plaatsen.

Drie onderstellingen liggen aan deze „uitvlugt" ten grondslag: 1°. dat de Indische Kerk geen genoegzaam aantal Predikanten uit het vaderland ontvangt, om de vacante plaatsen te vervullen. Dit nu is volgens Hofstede maar al te waar. Er is groot gebrek aan Predikanten. Hun getal bestaat uit nauwelijks 19, terwijl er in 1683 niet minder dan 41 waren; 2°. dat de O.-I. Kerkeraden geene Classen kunnen

[1]) *O.-I. Kerkz.* I, blz. 202.

formeeren wegens den verren afstand der Gemeenten van elkander. De schrijver stemde dit reeds toe [1]. 3°. Dat er in Indië (behalve de aldaar dienst doende en geordende Leeraars) nog andere personen te vinden zijn, die men tot het werk der bediening zou kunnen qualificeeren. Deze onderstelling acht Hofstede *„onbestaanbaar"* [2]. In de „uitvlugt" toch zijn *bekwame Predikanten* bedoeld, en de zoodanigen behoeft men dan ook. Maar hoeveel wordt niet, gelijk ook de Batavische Kerkeraad in verschillende brieven aan de Zuid-Hollandsche Synode op den voorgrond stelde, in dezulken vereischt! De schrijver betwist, dat de voorraad *bekwame Predikanten* in Indië voorhanden is, droevige bewijzen voor deze zijne overtuiging bijbrengende.

Groot is de ijver, waarmede hij de historische gegevens verzamelde, die zouden kunnen dienen ten bewijze, dat de afzonderlijke Kerkeraden in Indië de hier bedoelde macht missen. De stukken, die daartoe dienen moesten, bevonden zich in veelszins gebrekkigen staat [3]. Ook bij mogelijke vergissingen blijft dit *Eerste Deel* der *O.-I. Kerkzaken* zijne waarde behouden als bijdrage tot de kennis van het recht der Indische Kerk.

Hiermede was echter de taak, die Hofstede ondernomen had, niet ten einde. Niet het minst aan de aanmoediging van de beide Hollandsche Synoden en de Walchersche Classis was het toe te schrijven [4], dat hij de bezwaren, die hem verder op den weg lagen, te boven kwam, en in het volgende jaar een *Tweede Deel* deed verschijnen „in zig behelzende: (1) een Historisch en beoordeeld verhaal van de loflyke, dog niet toereikende, pogingen, gedurende meer dan anderhalve eeuw, aangewend, om het gebrek van Predikanten, in Indiën, te

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* I, Hfdst. XII.
[2]) t. a. p. blz. 217.
[3]) a. w. I, „Voorreden", p. II—VI.
[4]) a. w. II, „Voorreden", p. VI.

verhelpen: (2) een beredeneerd onderzoek van de oorzaken en redenen, om welke de lust, tot den Oosterschen Euangeliedienst, zoo klein by onze Landgenooten is: (3) een berigt van de ongenoegsaamheid en onbestaanbaarheid der nieuwe voorslagen, ter vervulling van het genoemde gebrek, sedert de uitgave der bekende Prys-antwoorden, door Politieke en Kerkelyke Personen, gedaan: (4) een opwekkend vertoog over het gebruik maken van de hier voorgestelde en eenigste middelen, door welke aan de Indische Kerk, op den duur, zoo vele bekwame Leeraars konnen bezorgd worden, als dezelve noodig heeft." Had het Eerste Deel meer eene negatieve strekking, het Tweede beoogde alzoo meer een positief doel, de bevordering van den bloei der Indische Kerk. Het ligt voor de hand, dat Hofstede hier allereerst herinnert aan de wijze, waarop men in vroeger tijden in Oost-Indië het Christendom trachtte te verbreiden. Hij wijst er op, hoe de Compagnie er in den beginne scholen stichtte, hoe de behoefte aan Predikanten zich echter gevoelen deed, hoe, waar de lust tot het Predikambt in die streken bij onze landgenooten gering was, op voorstel der Zeeuwsche Synode door de Staten dier Provincie besloten werd, den Staten-Generaal te verzoeken, bij vernieuwing van het Octrooi voor de O.-I. Compagnie bij haar aan te dringen op het stichten van een Seminarium. Zoo ontstond het welbekende Seminarium van Walaeus, wiens ijver en bekwaamheid in dat opzicht ten zeerste door den schrijver geroemd worden, terwijl tevens door hem wordt erkend, dat het aan de Indische Kerk uitmuntende Predikanten geschonken heeft. Helaas, het was slechts kort van duur; het werd opgeheven, en de Compagnie was tot wederoprichting ervan niet meer te bewegen. Wèl wilde zij eenige jongelieden voor hare rekening ten dienste der Indische Kerk laten studeeren, doch een Seminarium in Indië trok der Kamer van XVII meer aan. Ook de Indische Kerk zelve was met dat denkbeeld ingenomen, gelijk ook de Synode te Tholen er zich voor had verklaard. Het vond echter hier te lande ook ernstige

tegenkanting, vooral bij de Noord-Hollandsche Synode. Toch werd het door de Vergadering van XVII ten uitvoer gebracht en twee Seminariums werden in haar gebied opgericht, één te Jaffanapatnam en één op Ceylon. Het eerste, in 1690 opgericht, leidde niet tot een gunstig resultaat. Het andere, te Kolombo, van datzelfde jaar dateerende, zes jaren later eerst in gebruik genomen, was meermalen der verdwijning nabij, ja werd zelfs eenmaal opgeheven en weer opgericht. Het wilde er niet mede vlotten, niettegenstaande verschillende pogingen, tot verbetering ervan aangewend. Zelfs werden herhaalde malen kweekelingen naar deze landen gezonden, om zich hier verder te bekwamen. Daarop besloot de Compagnie in 1742 een Seminarium te Batavia aan te leggen. Het ontwerp was van de hand van Imhoff. Leermeesters en Curatoren werden aangesteld en het Seminarium plechtig ingewijd; alles voorspelde eene schoone toekomst, doch ruim twee maanden nadat het bericht door den Kerkeraad van Batavia verzonden was, dat een paar kweekelingen daaruit naar het Vaderland zouden worden gezonden tot voltooiing hunner studiën, schreef diezelfde Kerkeraad eensklaps den 16den Januari 1756 aan de Hollandsche Synoden, dat het Seminarium was afgeschaft. Eene poging tot herstel, door de Nederlandsche Kerk in het werk gesteld bij de Kamer van XVII, mocht niet baten.

Had men alzoo vruchteloos getracht in Indië de noodige geestelijke Arbeiders te verkrijgen, men trachtte de zoodanigen vervolgens in het Vaderland te vinden. Door eene ruime bezoldiging voor te spiegelen en door eerbetoon meende men er velen te zullen overhalen; edoch, slechts woorden van instemming waren er het gevolg van; de Arbeiders bleven weinige. Wat daarvan de oorzaken waren? De schrijver noemt er verschillende. Vooreerst de immers zoo natuurlijke liefde tot het Vaderland. „Een Yslander" – zoo heet het echt-Hofstediaansch [1]) — „drinkt liever op zyn vaderlandschen sneeuw-

[1]) *O.-I. Kerkz.* II, blz. 69.

grond, met zyn bloedverwanten en goede bekenden, een kop versche walvischtraan, dan, in een vreemd land, den schuimenden muscadel uit gouden schalen. De Wysgeren zeggen, *dat ons Vaderland overal is*, *alwaar wy het wel hebben*, maar de weinigste Predikanten zyn in dat stuk Philosophen." Anderen zien op tegen de verre en moeilijke reis, die door den schrijver treffend voorgesteld wordt, of ook tegen de weleens ruwe behandeling aan boord van het schip. Voorts wordt men niet zelden teruggehouden door de gedachte, de reis naar Nederlandsch-Indië te moeten maken in gezelschap van zoovelen, die om hun wangedrag genoodzaakt zijn het Vaderland te verlaten, met wie men dan allicht wordt medegerekend. Dit laatste bezwaar, hoe afkeurenswaardig ook, bestaat volgens Hofstede, en doet zich krachtiger gevoelen, „naer mate 'er van tyd tot tyd meer *geteekende Predikanten* naar Indiën verzonden zyn" [1]). Toch, de grootste bezwaren zijn in nog wat anders gelegen; ze zijn in Indië zelf te zoeken. Niet het minst het aanleeren van eene der Indische talen schrikt velen terug. Ook al werd het volgens een Schoolreglement, in 1778 door de Hooge Regeering bekrachtigd, vastgesteld, dat de Onderwijzers ook in „*de Nederduitsche taal*" onderricht hadden te geven aan „*de Kinderen en Slaven van Christenen*" [2]), voor het gros der bevolking blijft die taal zoodoende toch onverstaanbaar. Daarbij komt, dat de Predikant, die de taal der Inlanders spreekt, bij dezen veel meer in aanzien staat. Er is nog iets: het gebeurde niet zelden, dat iemand, die met alle inspanning eene der Landstalen was machtig geworden, verplaatst werd naar een oord, waar hem de aangeleerde taal niet te pas kwam. Velen ook deinsden terug voor de moeiten, aan den Indischen Kerkdienst, in het bijzonder aan de Kerkvisitatiën, verbonden, waardoor men niet zelden in gevaren gebracht wordt, ook al mag niet worden

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* II, blz. 74.

[2]) t. a. p. blz. 81.

verzwegen, dat men deze wel eens overdreven heeft. En dan, wien der Predikanten deed het niet onaangenaam aan, dat verzonden worden van de eene plaats naar de andere? Er bestonden nog meer bezwaren. Genieten in Holland de Predikanten bijzondere achting, in Oost-Indië staan zij somtijds aan kwellingen en mishandelingen bloot, ook al mag niet ontkend worden, dat zij zelf daartoe vaak aanleiding geven. Intusschen konden tot dusver geene Resolutiën der Compagnie aan die mishandelingen nog een einde maken. Maar ook de roep van ongezondheid, die uitgaat van het Oost-Indisch klimaat, werkt voor velen afschrikkend. Gelukkig worden pogingen tot verbetering aangewend, doch zeker zouden er daarginds minder bezwijken, indien men er zijne ongeregelde levenswijze aflegde. Een laatste bezwaar van velen tegen het aanvaarden van het Predikambt in Oost-Indië is gelegen in de schraalheid der traktementen, daaraan verbonden. De Noord-Hollandsche Synode merkte reeds bij een schrijven, in 1754 aan den Kerkeraad van Batavia gericht, op, dat de schaarschheid van traktement niet de oorzaak kon zijn van gebrek aan ijver voor de Evangeliebediening in Indië; want immers, zoo verklaarde zij, den dienaren zou het nimmer aan het noodige ontbreken. Een' brief van een Indisch Predikant haalt Hofstede echter gedeeltelijk aan [1]), waaruit iets anders dan bekrompenheid van levenswijze blijkt. Intusschen, de opgewektheid, om in eigen persoon in de koloniën het Evangelie te verkondigen, ontbreekt in Nederland. Maar gesteld eens, dat de bezwaren tegen dien dienst niet bestonden, dan nog zou men onmachtig zijn van hieruit in den Predikantennood daarginds te voorzien. Leefde men nog in een' vroegeren tijd, waarin de Nederlandsche Kerk op eene breede schare van Proponenten kon wijzen, zoodat hun aantal grooter was dan dat van de vacante plaatsen, het ware dan een ander geval; doch thans is dit veranderd, en ternauwernood kan in de vacaturen der Neder-

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* II, blz. 129—134.

landsche Kerk voorzien worden. En waar men dan nu de Gemeenten in het Vaderland niet van Leeraren berooven mag, rest er niet anders dan naar andere middelen uit te zien, om aan de Indische Kerk Predikanten te verschaffen. Wierf men te voren wel eens Proponenten en Predikanten uit Duitschland en aangrenzende Rijken, die herwaarts kwamen ter studie voor den dienst der Indische Kerk, hun aantal was te gering, om de vacaturen in haar midden te vervullen, laat staan hare grenspalen uit te zetten. En op den duur was hun aantal nog sterker verminderd. Men zou nog wel kunnen uitzien naar geschikte Arbeiders uit andere landen, indien niet de belijdenisschriften der Nederlandsche Kerk in allen deele als noodzakelijk ter onderteekening moesten worden voorgelegd aan de Leeraren der Indische Kerk. Op dit punt legt Hofstede grooten nadruk [1]; dat hij die onderteekening strikt noodzakelijk acht, was te verwachten. — De schrijver maakt verder melding van twee plannen, samengesteld ter verkrijging van eene Theologische Academie te Batavia, het eene van een „welmeenend Vaderlander", in het buitenland vertoevend [2], het andere resultaat van „brieven en mondgesprekken," door hemzelf daarover van tijd tot tijd „met kundige vrienden gewisseld en gehouden" [3], doch waarvan toch anderen meer dan hij zelf de auteurs schijnen te zijn geweest [4]. Voor uitvoering waren echter geen dezer beide plannen geschikt. Inmiddels heerscht, volgens Hofstede's mededeeling, bij de meesten in en buiten het Vaderland de meening, dat Inlandsche Predikanten geschikter zijn voor de Evangelieverkondiging onder de Indianen dan Europeanen. Natuurlijk stelt men daarbij voorop, dat de Inlanders van meet af de taal verstaan, die de van elders komenden nog

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* II, blz. 143, 144.
[2]) t. a. p. blz. 146.
[3]) t. a. p. blz. 157.
[4]) t. a. p. blz 161, 162.

vaak met groote moeite hebben aan te leeren. Doch daartegenover staat, dat de Inlanders om de geprojecteerde Academie te Batavia of eene Hollandsche Academie te bezoeken ter voorbereiding voor het Predikambt, onze taal hebben te kennen. Deze moeilijkheid is dus aan beide zijden gelijk. Dat voorts de Inboorlingen bij hun eigen volk gemakkelijker ingang vinden, dat zij den landaard beter kennen en vlugger van begrip zijn — deze bezwaren worden, naar des schrijvers overtuiging, door rede en ervaring weerlegd. Hij beroept zich hierbij op het Bijbelwoord, dat geen Profeet aangenaam verklaart in zijn vaderland, of onder zijne magen en in zijn huis, hetgeen door de ondervinding bewaarheid wordt Op de bevattelijkheid der Indianen weet Hofstede vrij wat af te dingen [1]). In één woord, de zoogenaamde meerdere geschiktheid der Inboorlingen kan volgens hem geen voldoende drangreden zijn tot het stichten van eene Theologische Hoogeschool te Batavia.

Daar nu alle middelen vruchteloos zijn gebleken om de Indische Kerk van Predikanten te voorzien, wacht Hofstede, gelijk hij in zijne bekroonde verhandeling uiteenzette, alleen heil van een Seminarium in Nederland, waarop ook de beide andere Prijsverhandelingen aandrongen. Voorzeker, de Kerkeraad van Batavia, wien Gouverneur en Raden aldaar om advies over de hun toegezonden antwoorden vroegen, verklaarde

[1]) Nader verdedigt de schrijver den ongunstigen dunk, dien hij koestert aangaande de eigenschappen der Indische natie. Dientengevolge acht hij haar minder geschikt tot den Predikdienst. — Tevens grijpt hij deze gelegenheid aan (blz. 198—221), om een geschrift te beantwoorden, dat als eene beoordeeling van zijn enkele jaren te voren bekroond *Antwoord* op de Prijsvraag van de „Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen" verschenen was, en waarvan de titel luidde: *Gedagten over de voortplanting van het Christendom te Ceijlon.* Het was van de hand van Johan Gerhard van Angelbeek, Opperhoofd te Tutucoryn. Dit geschrift is mij niet anders bekend dan uit de bladzijden, die Hofstede eraan wijdt. De auteur ervan geeft onbewimpeld aan inlandsche Predikanten de voorkeur boven Europeesche. Wèl opmerkelijk is, dat Van Angelbeek Hofstede verweet door zijn ontwerp te veel aan het gezag der Hooge Indische Regeering onttrokken te hebben, terwijl juist de Kerkeraad te Batavia hem er eene grief van maakte, dat hij der Overheid te veel van het Kerkelijk recht had afgestaan.

zich uitdrukkelijk tegen de strekking van alle drie. Dit Kerkelijk Lichaam oordeelde, dat tot het Predikambt in Indië geene Candidaten uit Nederland geschikt waren uithoofde van de verleiding, waaraan zij zouden blootgesteld zijn; liever zag het dezen arbeid opgedragen aan bijzonder verdienstelijke Krankbezoekers, terwijl men, indien gestudeerde Predikanten gewenscht waren, niet wachten moest, totdat er zich zulk een aanbood, maar er een diende te beroepen, gelijk zulks in het vaderland gewoonte was. Hofstede vertrouwt, dat al deze bezwaren, die hij poogt te ontzenuwen [1]), bij de Compagnie niet in aanmerking zullen komen. Reeds besloten hare Bewindhebbers, door de Kamer Amsterdam daartoe geldelijk gesteund [2]), jongelieden te doen opleiden voor den dienst der Indische Kerk. Hoe loffelijk echter ook deze maatregel zij, de schrijver verwacht er alleen dan heil van, wanneer die opleiding in een Seminarium plaats heeft. Aan te dringen op het in het leven roepen van zulk eene inrichting blijkt dan ook hier, gelijk bij de beantwoording der Prijsvraag, het groote doel, dat door Hofstede beoogd wordt. Nader zet hij verder nog uiteen, hetgeen hij in zijn *Antwoord* dienaangaande betoogde. Een tweetal plaatsen werden bij die gelegenheid genoemd, als geschikt, om er een Seminarium op te richten [3]). Daar er evenwel niet de minste kans scheen te bestaan, dat het legaat van den Heer Mogge van Renesse zou gebruikt worden tot stichting van zulk eene inrichting te Zierikzee, bepaalt hij zich thans slechts tot Leiden. Reeds vroeger wees hij erop, dat slechts één gemis in die stad zich zou doen gevoelen, nl. dat van onderwijs in eene der Indische talen. Ook de middelen, om daaraan te gemoet te komen, stelde hij voor [4]). Voorloopig zou men er met

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* II, blz. 228–234.

[2]) Zie hiervoor blz. 343.

[3]) Zie hiervoor blz. 339.

[4]) Zie een en ander hiervoor blz. 339—340.

het oog op de beperktheid van het ontworpen Seminarium alleen het Maleisch kunnen doceeren, dewijl dit de taal is, die schier in alle landen der Compagnie wordt gesproken. Mocht zich niemand voordoen, in staat daarin onderricht te geven, daarom zou nog het doel der stichting niet behoeven te worden gemist, en zou toch de Indische Kerk erdoor van Herders en Leeraars kunnen worden voorzien. In aansluiting aan hetgeen hij vroeger daaromtrent voorstelde, ontwerpt Hofstede hier in hoofdtrekken een plan omtrent de inrichting en leerstof van het Seminarium, waarbij hij echter tevens den raad geeft, verschillende Kweekscholen in andere landen tot voorbeeld te nemen, alsmede van het plan, door Walaeus te boek gesteld, „'t welk vele goede regels en wetten in zig behelst" [1], kennis te nemen. Met klem dringt onze schrijver aan op ontwikkeling en kennis, als noodzakelijke wapens in den strijd tegen Heidensche en Mohammedaansche wanbegrippen, waarbij hij het optreden van den Apostel Paulus op den Areopagus te Athene ten voorbeelde stelt.

Of er nu echter al een bestek voor een Seminarium gemaakt was, baatte niet, zoo er geene personen werden gevonden, om het voorgestelde ten uitvoer te brengen. Was dit de taak der Compagnie? Hofstede antwoordt op die vraag ontkennend, al ware het slechts daarom, dat het Seminarium niet aan de Compagnieën, maar aan de Nederlandsche natie behooren zal. Hij acht het wenschelijk, tot dat bijzonder doel eene *Sociëteit* onder de benaming *Oost-Indisch Genootschap* in het leven te roepen, niet te vereenzelvigen met het Genootschap, waarvan in zijne eerste verhandeling sprake was, en dat eene meer algemeene strekking zou hebben [2]). Mannen, in allerlei opzicht uitmuntend, zouden er de leden van moeten zijn. Hofstede herinnert hiertoe aan het aantal invloedrijke vrienden der zending, op wier verlangen door de „Hollandsche Maatschappy

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* II, blz. 267.

[2]) Zie hiervoor blz. 338—340

der Weetenschappen" de bekende Prijsvraag werd uitgeschreven. Dezen worde de taak opgedragen, de leden van het bestuur van het Seminarium te kiezen, die op hunne beurt de Reglementen voor Seminarium en Genootschap vervaardigen; na goedkeuring van deze door de H. H. Bewindhebbers, vrage men den Staten-Generaal, hun' Edelen Groot Mogenden en der Stedelijke Regeering van Leiden om hunne approbatie en bijstand. Mogelijk is er een nog meer passende maatregel uit te denken, om te geraken tot stichting van een Genootschap, ter besturing van het Seminarium. Hofstede vestigt daartoe de aandacht op het uitschrijven van eene Prijsvraag, waarmede zeker een of meer Personen zich wel willen belasten. „Daar is 'er" — zoo voegt hij hieraan toe [1]) — „die ze voorstellen en het beste *Antwoord* met veertig gouden Ducaten, of een Boek van die waarde, ten keuze van den Schryver, bekroonen zullen" — Nog in 1780 schijnt Hofstede niet van zijne verwachting te zijn teruggekomen, dat de onkosten voor zulk een *Seminarium* door vrijwillige giften te bestrijden zouden zijn. Hij houdt thans de belofte niet terug, zelf door woord en voorbeeld anderen tot dat doel op te wekken. Mocht eene vrijwillige inschrijving noodig geacht worden, hij hoopt, dat dit spoedig moge geschieden, en verklaart zich bereid uit dankbaarheid in te teekenen voor duizend guldens. Hij voorziet, dat deze toezegging door vrekken en spotters als ostentatie zal uitgekreten worden, doch hij wil er zich ook niet op beroemen; „moet het een roemen heeten, men noeme het dan een *roemen in den Heere*, uit wiens hand het zal gegeven worden! Zyn Voorzienigheid" — zoo verklaart hij verder [2]) — „heeft ons in een middenbaren stand geplaatst; maar meer toegedeeld dan wy, naer gelegenheid van onzen staat, volstrekt noodig hebben. Wat kan

---

[1]) *O.-I. Kerkz.* II, blz. 276. Zou Hofstede hier namens anderen spreken of namens zichzelf? Het laatste is niet onaannemelijk, waar wij aanstonds zullen vernemen, dat hij voor de stichting van een Seminarium een flinke som uit eigen middelen beschikbaar stelde.

[2]) *O.-I. Kerkz.* II, blz. 294, 295.

'er al afgeschaft, wat al bespaard worden! Met jaarlyks een boek van dertig gulden, of iets anders, 't welk men ontbeeren kan, minder te koopen, is de geheele schade (zoo 'er al geen winst uit voort mogt spruiten) volkomen hersteld. Ons doen is nogthans geen regel voor anderen, die wel een gedeelte hunner renten, maar niets van de hoofdsom konnen missen. Een ieder handele hier, naer de toedragt zyner zaken Twee *kleine penningskens*, door een arme weduwe in de heilige schatkist geworpen, zyn den Heere aangenamer, dan de overvloed der ryken. De gave, die wy in ons hart hadden, kon tog, langs den weg van *Inschryving*, niet *verborgen* blyven. Wat scheelt het dan, of dit vroeger, dan later, geschiede? Wy zouden 'er egter (Hy, die *de verborgenheden des harten weet*, is onze getuige!) niet van gesproken hebben, ware het niet, om daar door een vuur in den boezem van ongelyk meer vermogende te ontsteken, en dus den schielijken opbouw van een Indisch Seminarium te bevorderen. De Hemel zegene onze welmeenende pogingen en verzoene het gebrekkige!" Men is niet gerechtigd deze persoonlijke bekendmaking aan ijdelheid toe te schrijven, waar hijzelf onder eede het tegenovergestelde betuigt. Van Hofstede kan eene dergelijke verklaring ons niet verwonderen; hij belooft hier niet alleen van het zijne te geven, maar geeft onwillekeurig in deze regelen zichzelf zooals hij is.

Dat hij met zijne *Oost-Indische Kerkzaken* eer ingelegd heeft, staat vast. Zijn werk heeft, gelijk terecht is opgemerkt [1]), „zijne belangrijkheid in onze dagen verloren," maar „het krachtigst van allen" heeft hij het beginsel gehandhaafd, dat geen Indische Kerkeraad als zoodanig het recht bezat personen tot den H. Dienst te qualificeeren. — Zijn aandringen op het stichten van een Seminarium werd gunstig ontvangen. Men gevoelde, dat het dien weg op moest, al waren de omstan-

---

[1]) C. L. A. van Troostenburg de Bruyn *De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie* (1602—1795). Arnhem. 1884, blz. 270.

digheden ook nog tegen. Hofstede meende echter nadere pogingen te moeten aanwenden, om zijn plan ingang te verschaffen. Op de Zuid-Hollandsche Synode, in 1780 te Gorkum gehouden, bracht hijzelf het Tweede Deel zijner *Oost-Indische Kerkzaken* ter tafel. Hij verklaarde bij die gelegenheid zijn plan aangaande de oprichting van een *Vaderlandsch Seminarium* geheel te onderwerpen aan het oordeel der Synode; in het geval, dat deze het mocht goedkeuren, verzocht hij „krachtige ondersteuning en medewerking" [1]), terwijl hij de zaak nader aandrong door te wijzen op Jaffanapatnam, welk district met 200,000 zielen slechts één Herder en Opziener had. In deze vergadering werd tevens door de Correspondenten van Noord-Holland, Friesland, Overijsel en Stad en Lande medegedeeld, dat ook hunne Synoden ieder een exemplaar van de *Oost-Indische Kerkzaken* hadden ten geschenke ontvangen Friesland had zelfs allen Classen opgedragen het werk zich aan te schaffen en te bestudeeren, „om daarover op de volgende ante-synodale classicale vergaderingen te rapporteeren." „Groningen zoude daarop ook bij de kerkvisitatie laten aandringen" [2]). Hofstede mocht de voldoening smaken, dat de Zuid-Hollandsche Classen eenparig zijn voorstel als het doelmatigste middel beschouwden; ja, „sommige Classen hadden hunne Gecommitteerden reeds geautoriseert, stante Synodo, in deze zaak pro re nata te handelen" [3]).

Na het aanhooren der eenstemmige adviezen besloot de Synode op voorstel der Commissarissen Politiek het onderzoek op te dragen aan eene speciale Commissie. In eene Synode, in 1781 te Brielle gehouden, hechtte deze Commissie, waarin ook Hofstede als Deputaat zitting had, openlijk, na resumtie van den hoofdinhoud van zijn betoog, daaraan hare goedkeuring. Ook zij verklaarde geen beter middel te kennen, om

---

[1]) *Archief voor de Geschiedenis der Oude Hollandsche Zending.* II, blz. 88.

[2]) *Archief* enz. t. a. p.

[3]) Idem.

zonder de Nederlandsche Kerk te schaden in den nood der Indische te voorzien, dan de oprichting van een Seminarium. Een zevental gronden [1]) in Hofstede's geest voerde zij daarvoor aan, terwijl zij oordeelde, dat, werd het plan door de Vergadering goedgekeurd, aan eene commissie diende te worden opgedragen het ontwerpen van eene deductie of memorie, om de Bewindhebbers tot oprichting te permoveeren, wanneer de oorlog, waarin het vaderland met Engeland gewikkeld was, geëindigd zou zijn. Alle andere Synoden des lands bleken voorts met het plan van een Seminarium ingenomen [2]). Die van Noord-Holland, in 1780 te Enkhuizen vergaderd, benoemde eene commissie, om Hofstede's *Oost-Indische Kerkzaken* te onderzoeken Ook hier viel zijn arbeid in goede aarde. Op de in het volgende jaar te Edam gehouden Synode toch verklaarde deze Commissie, dat het haar eenparig gebleken was, „dat de Professor Hofstede in hetzelve allerwegen doorslaande bewijzen gegeven" had „van zijne beproefde waakzaamheid om ook in Indiën de rechtzinnigheid der Leere en de goede orde te bewaaren, en niet minder van zijnen ijver om de uitbreiding van Jezus' Koninkrijk te helpen bevorderen. Wij hebben hier" — zoo vervolgden de Gecommitteerden [3]) — „veele weetenswaardige dingen bij elkander gevoegd gevonden, die men elders te vergeefsch of met veel moeite zoude zoeken en die voor ons van veel belang zijnde, tot eene aanmerkelijke voorlichting kunnen dienen voor de leeden der Noord-Hollandsche Synode, zoodat zijn Hoog Eerw., die ook door deze zijnen godvruchtigen arbeid der Kerk zeer aan zich verplicht heeft, deswegens allen dank verdient." In het beredeneerd verslag, waaraan deze zinsneden ontleend zijn, drongen zij, overeenkomstig Hofstede's voorstel, aan op de *Oprichting van een Seminarium hier te lande*, ook al gaven zij toe,

---

[1]) *Archief* enz. II, blz. 89, 90.

[2]) *Archief* enz. II, blz. 121. Over de Synode van Utrecht (1780) zie men in 't bijzonder ook terzelfder plaatse.

[3]) *Archief* enz. I. Utrecht 1884, blz. 207.

dat er wel eenige redenen waren aan te voeren voor het bestaan van zulk eene inrichting in Indië zelf. Zij sloten zich echter geheel bij Hofstede aan, die o. a. voorzag, dat als gevolg van het aanleggen van een Seminarium aldaar de Particuliere Kerkeraden er zich het recht zouden aanmatigen Proponenten en Predikanten te qualificeeren. Zij adviseerden verder, dat de Noord-Hollandsche Synode in vereeniging met de Zuid-Hollandsche en de Classis van Walcheren zich wenden zou tot de Heeren Majores der O.-I. Compagnie, terwijl zij het ontijdig achtten vóór de beschikking van laatstgenoemde daaromtrent nadere plannen nopens de plaats en inrichting van het Seminarium te beramen. Eenstemmig hiermede verklaarden zich de Gecommitteerden der Classis van Walcheren in hun praeadvies den 4den Mei 1781 uitgebracht [1]).

Alle overwegingen evenwel, hoe ernstig ook bedoeld, bleven bij woorden. Eerst was het de oorlog met Engeland, daarna waren het de binnenlandsche onlusten, die het handelend optreden ten bate der Indische Kerk in de aangegeven richting bezwaarlijk maakten [2]). Eerst in 1792 richtten de Gecommitteerden der Zuid-Hollandsche Synode, door de Noord-Hollandsche Synode en de Classis van Walcheren gesteund, een nader omschreven

---

[1]) Eene kopie van dit Praeadvies, alsmede van een tweetal andere stukken over dezelfde zaak, werden mij welwillend verstrekt door Dr. J. R. Callenbach, Predt. te Doorn. Die stukken waren vooreerst de kopie van een' origineelen brief der Gedeputeerden ad res Indicas uit de Walchersche Classis aan de Gedeputeerden van de Zuid-Hollandsche Synode, d. d 18 Juni 1783. De Zeeuwsche Gedeputeerden gaven daarbij aan de Zuid-Hollandsche in overweging bij het request, te zenden aan H.H. Bewindhebbers der O.-I. Compagnie, nog te voegen „eene korte deductie ten betooge van de nuttigheid en noodzaaklijkheid van zoodanig Vaderlandsch Seminarium" Deze Concept-memorie was het andere hier bedoelde stuk.

[2]) Deze tijdsomstandigheden gaven Ds. J. Barueth te Dordrecht *Twee Brieven* in de pen, waarin hij het plan van een *Inlandsch Seminarium Indicum* hartelijk toejuichte, maar tevens den nadruk legde op de ongunstige tijdsomstandigheden. Den titel vindt men onder Bijlage A in zijn geheel afgedrukt. De onaangename gevolgen, die dit schrijven voor Hofstede medebracht, worden hierna besproken (onder § 11). De bedoelde *Brieven* van Barueth lokten op hunne beurt tegenspraak uit (vgl het werkje, mede onder Bijlage A opgenomen) Op dat verschil verder in te gaan ligt buiten ons bestek.

verzoek tot de Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie, tot oprichting van een Seminarium. Dit werd echter evenmin afgewezen als met groote belangstelling ontvangen. De hand werd niet krachtdadig aan den arbeid geslagen; men talmde. En inmiddels naderde het jaar 1795 met al de staatkundige en kerkelijke beroering, die het medebracht.

Wat de Kerk had behooren te doen, maar om welke reden dan ook had verzuimd, zou evenwel nog vóór het einde der 18de eeuw geschieden. Toen de „heerschende Kerk" hier te lande onttroond was, trok eene particuliere vereeniging „Het Nederlandsche Zendelinggenootschap" in 1797 de belangen der Zending in onze koloniën zich aan. Hofstede's wensch werd niet rechtstreeks vervuld, maar met zijne studiën in het belang van de Zendingzaak, bovenal met zijne *Oost-Indische Kerkzaken*, heeft hij een verdienstelijken arbeid verricht. Dat de tijdsomstandigheden tegen waren, was buiten zijn toedoen. De gebreken, die ongetwijfeld ook dezen arbeid aankleefden, staan verre achter bij de zaakrijkheid, de helderheid, de waarde van zijn betoog, als om strijd door heel de Gereformeerde Kerk en ook daarbuiten geprezen. Wat niet het minst bij de lezing ervan treft, het is, dat er een hart in klopt, van liefde vervuld voor de prediking des Evangelies in Nederlands overzeesche bezittingen.

§ 8.

Een conflict ten gevolge van het Eerste Deel van Hofstede's „Oost-Indische Kerkzaken".

Waren de tijdsomstandigheden er niet naar, dat overeenkomstig het plan, door Hofstede ontvouwd ten behoeve der Indische Kerk, de hand onverwijld aan den ploeg kon worden geslagen, zijne *Oost-Indische Kerkzaken* hadden zelfs een minder gewenscht gevolg. In plaats van eene hervorming op het gebied der Zending, werd er, tegen de bedoeling des schrijvers, verbittering uit geboren. Oorzaak daarvan was het scherpbelijnd beginsel, in zijn werk op den voorgrond gesteld, als eerste grondslag van het betoog, dat geene Particuliere Oost-Indische Kerkeraden het recht hebben, om Proponenten aan te stellen en Predikanten te ordenen. Die grondslag was de stelling, dat „de Oost-Indische Gemeenten zyn gestigt en opgebouwd, naer het juiste rigtsnoer van de leer der publieke Nederlandsche Kerk" [1]). Dat deze stelling tegenspraak zou vinden [2]), vooral bij degenen, die jegens de Gereformeerde Staatskerk als zoodanig eene mindere mate van ingenomen-

---

[1]) Zie hiervoor blz. 345.

[2]) Nog in den tegenwoordigen tijd blijkt men het niet eens te zijn over de betrekking der Nederlandsch Hervormde Kerk ten opzichte van de Indische. Het „Tweede Kerkelijk Congres van Hervormden", te Amsterdam in 1898 gehouden, waar deze quaestie ter sprake kwam, bewees het. Werd er de voorstelling, dat de eerstgenoemde Kerk de Moederkerk der Indische verdient te heeten, met klem verdedigd, met niet minder overtuiging werd zij blijkens het verslag van dat „Congres" er bestreden.

heid koesterden, dan dit bij Hofstede het geval was, lag voor de hand. Laatstgenoemde had bij de behandeling van dit onderwerp aanleiding gevonden, om het goed recht der pogingen, door de Luthersche Kerk in zijne dagen aangewend, ten einde verlof te ontvangen tot het bouwen eener kerk aan de Kaap de Goede Hoop, te betwisten [1]). Dit niet het minst gaf aanstoot. Nog in hetzelfde jaar, waarin het Eerste Deel der *Oost-Indische Kerkzaken* kwam, gaf de Luthersche Predikant te 's-Gravenhage F. G. C. Rütz zijn ongenoegen lucht door de uitgave van een' *Bundel van Brieven aan den Hoog-Eerwaardigen Heer Petrus Hofstede, S. S. Theol. Doctor, Professor Honorarius in de Godgeleerdheid, Kerkelyke Geschiedenissen &c. &c. by gelegenheid van Deszelfs onlangs in het Licht gegevene Verhandeling Onder den Titel: Oost-Indische Kerkzaken, enz., betreffende De Gereformeerde Kerk in 't gemeen, en de Luthersche Kerk in 't byzonder, geschreeven Te Irenopel.* Hij verschool zich daarbij achter den naam Philadelphus [2]). Dezelfde Rütz had reeds een tweetal jaren geleden, onder den titel van „Lutherschen Koster en School-leeraar", de pen

---

[1]) Hij had dit terloops gedaan, na gewezen te hebben op de minder gunstige gevolgen, die de stichting eener afzonderlijke Luthersche Gemeente te Batavia met zich had medegebracht. (*O. I. Kerkz.* I, blz. 18—20). Ersch und Gruber (*Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge.* Leipzig 1818 u. ff. Art. *P. Hofstede*) doen het ten onrechte voorkomen, alsof Hofstede zijne *Oost-Indische Kerkzaken* zou hebben geschreven met de bedoeling de Luthersche Kerk in hare bovenvermelde poging te dwarsboomen.

[2]) Dat men Rütz voor den schrijver van dezen *Bundel van Brieven* te houden heeft, wordt algemeen aangenomen. (Zie b.v. Ypey en Dermout a. w. III, blz. 658, Aanteek. blz. 280; Ypey a. w. VII, blz 433), en is aan geen twijfel onderhevig. — Wil men bovendien nog inwendige bewijzen, men lette er dan op, dat de schrijver verklaart (blz. 72 Aanm.) meer Hoogduitsch dan Nederduitsch te lezen, dat hij „medeleiden" voor „medelijden" schrijft (blz. 83), en andere Germanismen bezigt, die erop wijzen, dat hem Hoogduitsch bloed door de aderen vloeide, hetgeen dan ook het geval was bij Rütz. Doch wat alles afdoet — althans indien men Walch, die uit zeer betrouwbare bronnen put, (zie zijne *Neueste Religions-Geschichte*, Lemgo. 1783. IX, S. 323, 324) gelooven mag — het is, dat de naam van Rütz zou prijken op het titelblad eener tweede, niet lang na de eerste verschenen oplage van den *Bundel van Brieven* Walch t. a p. S. 353), terwijl het ook genoegzaam blijkt uit het vervolg van dit conflict (Zie onder Bijlage A).

opgevat tegen de „Heeren Schryvers van de Nederlandsche Bibliotheek" ter verdediging van de leer der Luthersche Kerk, in het bijzonder wat betrof den „afval der heiligen" [1]). Eene vrij heftige polemiek, in schotschriften gevoerd, waarbij de *Nederlandsche Bibliotheek* het zwaar te verantwoorden had, was er het gevolg van geweest. Ook al had dat geschil Hofstede niet persoonlijk gegolden [2]), toch bestond er dientengevolge tusschen den genoemden pleiter voor de leer en belangen der Luthersche Kerk en Hofstede krachtens zijne betrekking tot de *Nederlandsche Bibliotheek* reeds eene minder welwillende verhouding. Thans verweet de Haagsche Predikant den auteur der *Oost-Indische Kerkzaken* onverdraagzaamheid, en hij meende haar niet slechts ten opzichte van de Lutherschen op te merken — al was dit ook zijn ernstigste grief, — maar eveneens tegenover de Roomsch-Katholieken. Immers, Hofstede had den euvelen moed gehad „Roomsche *Zendelingen*" in één adem te noemen, en blijkbaar op één lijn te stellen met „Heidensche *Braminen*" en „Mohammedaansche *Dervis*" [3]). En wat had hij omtrent deze allen geschreven? Zij „loopen het land af, en belagen de kudde van onzen gezegenden Heiland, als avondwolven;" ja, hij had den wensch eraan toegevoegd: „Gave God maar, dat ze niet verslonden!" Zulke woorden kwamen den toleranten schrijver van den *Bundel van Brieven* te kras voor; verdient — zoo vraagt hij — [4])

---

[1]) De schrijver van een artikel in de *Nederlandsche Bibliotheek*, die zich later openbaarde onder de initialen P. V. D. H. Z., had nl. als zijne meening te kennen gegeven, dat de mogelijkheid van „afval der heiligen" door Luther en diens volgelingen geleerd werd. De titels der bij die gelegenheid verschenen geschriften vindt men vermeld aan het begin van het hierna (blz. 372) te noemen anonieme geschrift van Hofstede.

[2]) Dat achter de onder [1]) aangeduide initialen Hofstede niet moet worden gezocht, blijkt wel uit het straks (blz 372) te noemen geschrift van Hofstede (blz. 33), waarin hijzelf van P. V. D H. Z. als van „een onzer voornaamste Godgeleerden" gewaagt. (Vgl. ook Walch t. a. p. S. 328, waar vermeld wordt, dat Rütz den schrijver voor een' Predikant te Amsterdam hield).

[3]) Vgl. hiervoor blz. 344.

[4]) *Bundel van Brieven* („Derde Brief"), blz. 22.

een geschrift, waarin zulke uitdrukkingen voorkomen, „onschuldig" te heeten? Geheel de grondslag, waarop Hofstede zijn betoog voor het uitsluitend recht der Publieke Gereformeerde Kerk ten opzichte van de Indische bouwt, is volgens Philadelphus ondeugdelijk. Dat te voren door de Hooge Overheid in het vaderland aan de Oost-Indische Compagnie octrooi werd verleend, ook om daardoor de voortplanting der Christelijke Religie te bevorderen, geeft z. i. nog geen recht tot de conclusie, dat de Indische Gemeenten gesticht en opgebouwd zouden zijn naar het juiste richtsnoer van de leer der Publieke Nederlandsche Kerk. Aan Hofstede's ontkenning van het recht der Lutherschen om in de Nederlandsche bezittingen eene kerk te bouwen meent hij de volgende bedoelingen ten grondslag te moeten leggen [1]):

A. Om zijne „*Ontevredenheid*" en „*Misnoegen te kennen te geven daarover dat aan de* LUTHERSCHE BROEDEREN, *de openbaare vrye oeffening van Godsdienst te Batavia, vergunt is;*

B. *Om op eene bedekte egter in 't geheel niet onduidelyke wyze den Wensch te uytten, dat deeze Vryheid aan hen nooit mogt verleend zyn;* — *en*

C. *Om te toonen, dat het*" hem „zoo aangenaam *zyn zal, de hoop der Luthersche Broederen, om aan de Kaap eene eige Kerk te verkrygen, te leur gesteld en verydelt te zien, als het*" hem „*spyten zal, indien het tegendeel mogt gebeuren &c.* —"

Het valt te betreuren, dat de *Bundel van Brieven* Hofstede geene aanleiding heeft gegeven, om op de principiëele quaestiën, daarin gesteld, nader in te gaan. De vijandelijke gezindheden echter, die Philadelphus hem — vooral tegenover de Lutherschen — ten laste legde, de persoonlijke uitvallen, tegen hem gericht [2]), waren het voorzeker, die hem met

---

[1]) *Bundel van Brieven* (Vijfde Brief"), blz. 61, 62.

[2]) Van de hoogachting en den eerbied, die de schrijver verklaart aan Hofstede schuldig te zijn en in het oog te zullen houden (t. a. p. „Eerste Brief," blz. 9), dragen de *Brieven* niet overal de sporen. Meer dan eenmaal dwaalt Philadelphus van zijn principiëel bezwaar af; zoo bijv.

minachting voor het geschrift en den opsteller ervan vervulden. Het is dan ook slechts terloops en op allesbehalve waardeerenden toon, dat hij in de „Voorreden" voor het Tweede Deel der *Oost-Indische Kerkzaken* den *Bundel van Brieven* vermeldt. Gewag makende zoowel van den bijval als van de „struikelblokken" [1]), die hij ontmoette bij de bewerking van het *Eerste Deel*, verklaart hij uitdrukkelijk [2]) met deze laatste geenszins te bedoelen „dien *Duisterling*", die „eenige *Brieven* tegen het eerste Deel" der *Oost-Indische Kerkzaken* in de weereld heeft gespoogen." „Werkelyke, verstandige, gematigde lieden" — zoo heet het verder [3]) — „die zig vernederden dien Bundel in te zien, en ons al vroeg van den beledigenden inhoud verwittigden, noemen denzelven een mengsel van slym en gal en verwonderen zig, dat twee Haagsche Boekverkoopers onbeschaamd genoeg zyn geweest, hunne namen daar voor te plaatsen. Maar dit verwonderd ons gansch niet." In het midden zij gelaten, wat nu verder in het voorbijgaan wordt opgemerkt over de vrijpostigheid dier Boekverkoopers, door wier toedoen ook geschriften van de pers waren verschenen, waarin stellingen werden verdedigd, die volgens Hofstede

---

waar hij den auteur der *Oost-Indische Kerkzaken* verwijt (t. a. p. „Vijfde Brief", blz. 72 Aanm.) meer zorg te besteden aan den zinsbouw dan aan de juistheid en zuiverheid van de uitdrukking zijner gedachten, en waar hij aanmerking maakt (t a. p. „Vijfde Brief," blz. 80 v. v.) op diens gebruik van Bijbelsche termen, hetgeen door hem genoemd wordt het „*strooyen*" van „*Oostersche Bloemen*"; eene persoonlijke, al lang niet meer geestige vergelijking!

[1]) *O.-I. Kerkz.* II. „Voorreden," p. VI. In eene *Kritiek*, die Rütz weer naar aanleiding der bovengenoemde „Voorreden" schreef, uitte hij het vermoeden, dat Hofstede met de uitdrukking „struikelblokken" zou doelen op de onaangename bejegening, hem aangedaan door de H.H. Bewindhebbers der O.-I. Compagnie, die de tot hen gerichte „Opdragt" van het Eerste Deel der *Oost-Indische Kerkzaken* niet hadden aangenomen, maar den schrijver teruggezonden als openlijk protest tegen de „intolerante" gevoelens, die huns inziens daaruit spraken. (Vlg. Walch t. a. p. S. 365). Van de bedoelde *Kritiek* van Rütz is het mij niet gelukt een exemplaar te ontdekken.

[2]) *O.-I. Kerkz.* II, „Voorreden", p. VII.

[3]) t. a. p. p. VII, VIII. — Toen Hofstede deze woorden schreef, was van Overheidswege de bouw eener kerk aan de Kaap de Goede Hoop reeds toegestaan.

den grondslag des Christendoms aantastten Begrijpelijk is het, dat Rütz tot zulk eene vernederende behandeling het zwijgen niet deed. Hij trad op met eene *Kritiek*, waarin hij Hofstede niets minder dan beginselloosheid verweet, en het deed voorkomen, alsof deze de huik naar den wind hing [1]). Dezen ging dit te ver. Zwijgen kostte hem nu eenmaal strijd. De verontwaardiging, die hem bezielde, zal vermoedelijk nog meer gaande zijn gemaakt door eene scherpe beoordeeling van een artikel in de *Nederlandsche Bibliotheek*, die de Haagsche Predikant niet lang geleden wederom in het licht had gezonden [2]). Hij gordde dan ten strijde zich aan, maar niet met open vizier. Vermoedelijk kwetste het zijn gevoel van eigenwaarde om voor het oog der wereld zich geraakt te betoonen over het optreden van een' tegenstander, dien hij minachtte. Het was alzoo anoniem, dat hij in 1781 uitgaf *Het leven van den Geleerden en Wijdvermaarden Janus Vlegelius, Luthersche Koster en Schoolleeraar in 's Gravenhage.* Dat Hofstede de schrijver hiervan was, werd weldra bekend, en behoeft dan ook niet betwijfeld te worden. Men verneme daartoe slechts hetgeen Rütz zelf in een eigenhandig „Sendschreiben" mededeelt: [3]) „Kaum war das Libel erschienen, so sagte jeder, den ich darüber reden gehöret, und der es gelesen hatte, dasz Niemand, als Herr Hofstede der Verfasser sey. Weil das Libel sich deutlich durch den Styl, durch die Gedanken und auch dadurch als

---

[1]) De volledige titel luidde: *Kritiek over de voorrede, waarmede de Heer Petrus Hofstede — het tweede Deel van zyne Oost-Indische Kerkzaaken heeft opgeschickt, als eene Apologie van den Bundel Brieven, geschreeven door Franz Georg Christopher Rütz.* Haag. 1780 (zie Walch, t. a. p. S 364). Van den inhoud van deze *Kritiek* heb ik mij niet kunnen op de hoogte stellen.

[2]) Zie over die beoordeeling Walch t. a. p. S. 355—357. — In zijn hieronder te noemen geschrift tegen Rütz blijkt dan ook bij herhaling, dat Hofstede in zijn' tegenstander ook den schrijver tegen de *Ned. Bibliotheek* zocht te treffen.

[3]) Het bedoelde „Sendschreiben" is gericht aan Walch, den auteur der *Neueste Religions-Geschichte* en de voornaamste bron, waaruit deze zijne mededeelingen aangaande de hier behandelde quaestie put. Het boven daaruit geciteerde vindt men bij Walch t. a. p. S. 369.

eine Frucht seines Geistes auszeichne, dasz er in den sieben Provinzen gerade der einzige Mann is, der mit denen, die in dem Libel angezapfet und miszhandelt werden, auf eine oder andere Weise ehedem in Händeln verwickelt gewesen, und daraus als von einer schlechter Reise zu Hause gekommen ist, und, wenn ja Einer, oder der Andere von ihnen nicht öffentlich mit ihm zerfallen gewesen ist, weil dennoch seine innerliche Abneigung von ihnen und von ihren, mit seiner Denkungsart nicht übereinstimmenden Religionsbegriffen, jedermann zur Gnüge bekannt sey. Kurz, rumor vulgi, der allgemein war, sagte: er sey Vater dieser Miszgeburt. Und diese rumor, dasz weisz ich mit Gewiszheit, ist ihm nicht unbekannt geblieben; er hat aber dazu — geschwiegen." Volkomen juist! Enkele jaren later vermeldt Hofstede zelf [1]), dat men hem aanwees als den schrijver van *Het Leven van Janus Vlegelius;* doch hoewel daartoe in de gelegenheid, loochent hij toch het auteurschap ervan in geen enkel opzicht. In dit geschrift bezitten wij eene zijner meest bijtende sarcastische pennevruchten. Zich richtend tegen Rütz, waagt hij tevens daarin een' aanval op de breede rij van theologen, die hij onder de „toleranten" meende te mogen rangschikken. In dertien hoofdstukken wordt het leven van Janus Vlegelius behandeld tot aan diens komst als Luthersch Koster in Den Haag. Ongetwijfeld is deze gefingeerde Levensbeschrijving niet van geest ontbloot; toch is het geheel van dien aard, dat bij het kennisnemen ervan onwillekeurig zich de vraag aan ons opdringt, hoe een man als Hofstede, die toenmaals reeds den leeftijd van ongeveer 65 jaren bereikt had, nog opgewektheid gevoelde, om zich tot het schrijven van zulk een werk neder te zetten. Meermalen wordt men door deze satyre herinnerd aan eene andere, eveneens anoniem, meer dan twintig jaren te voren, mede door zijn toedoen, van de pers

---

[1]) Zie zijne *Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren* enz. (MDCCLXXXV), blz. 96.

verschenen, aan de *Kralingiana*. Doch hoeveel had hij sinds doorgemaakt, hoeveel pijnlijke ervaringen opgedaan, hoeveel aan levenservaring gewonnen! Nabij was de avond zijns levens, en toch de lust tot satyre, die eenmaal oorzaak zal geweest zijn, dat de student van Academie verwisselde, was nog bij den Professor-Honorarius levendig. Hoe bewijst het, dat ook waar men in andere opzichten wijziging bij hem waarneemt, toch verschillende grondlijnen van zijn karakter dezelfde waren gebleven. Want wijziging in andere gezichten valt ongetwijfeld ook hier bij hem waar te nemen. Men vergelijke slechts de aanleiding tot dit conflict met zijn optreden bij gelegenheid van zeker vorstelijk huwelijk in 1766 [1]), en men staat er verbaasd over, met denzelfden schrijver te doen te hebben.

In *Het Leven van Janus Vlegelius* worden trekken gevonden, die wij, der eerlijkheid getrouw, geenszins waardig kunnen noemen. Wij willen op een en ander de aandacht vestigen, en tevens in hoofdlijnen van deze Levensbeschrijving verslag doen.

De ouders van den jonggeboren Janus — zoo vernemen wij aan het begin — waren zeer gehecht aan hun' vaderlijken, aan den Lutherschen godsdienst. Zij bezaten alle werken van Luther, uitgenomen dat over den slaafschen wil, en waren in enkele van deze doorkneed. De moeder zelfs „had het portrait van Luther, sedert den trouwdag, in hare slaapkamer hangen, en daaraan willen sommigen, die op de inbeëldingskragt meenen gevat te zijn, de dikhoofdigheid van haren Zoon toegeschreven hebben" [2]). Het godsdienstig onderricht, den jongen Janus toegediend, was erop aangelegd om hem minachting jegens de Calvinisten in te boezemen. Zijne ouders gebruikten daarbij „een opstel van eigen vinding, waar van de eerste vraag was: welke is de zuiverste Christelijke *Godsdienst?* en het antwoord: *die vervat is in* de onvervalschte boeken

---

[1]) Vgl. hiervoor Hfdst. I. § 9.

[2]) *Het Leven van Janus Vlegelius*, blz. 14.

van Marthen Luther. De laatste vraag was: wat zijn de Calvinisten voor een volk? en het antwoord: onkundige, booze, kettersche menschen. Schielijk had Jantje deze vragen met derzelver antwoorden in het hoofd, en zoo diep in zijn geheugen geprent, dat wat hij ook, in later dagen, van zijnen (*sic!*) Catechismum mogt vergeten hebben, dezelve hem onveranderlijk, zoowel in de beschouwing als in de praktijk, zijn bijgebleven" [1]). Zoo gevormd kwam Janus aan de Hoogeschool te Warrenstein, waar zijn afkeer van het Calvinisme nog sterker werd gaande gemaakt o. a. door de kennismaking met geschriften van Luthersche zijde, die het op den Hervormer van Genève en diens aanhang gemunt hadden. De schrijver grijpt deze gelegenheid aan, om aan de oude twisten tusschen die beide Protestantsche richtingen te herinneren, daarbij natuurlijk uitsluitend proeven leverend van den haat der Lutherschen jegens de Calvinisten [2]). — Het merkwaardigste gedeelte van de biographie is wel dat, waarin Janus' ontmoeting met zekeren Liberius aan de Hoogeschool wordt geschetst en hetgeen daaraan onmiddellijk voorafgaat. Deze Liberius had vóór zijne komst te Warrenstein verschillende Academiën in het buitenland en in de Nederlanden bezocht. Zoodoende had hij kennis gemaakt met geleerden als Semler, Tollner, Bahrdt, Marmontel, d'Alembert, ja had hij zelfs meermalen met den anders schier ontoegankelijken Rousseau een gesprek gevoerd. Men bemerkt hier des schrijvers bedoeling. Niet minder duidelijk blijkt deze, waar Liberius voorgesteld wordt aan de vaderlandsche Academiën, allereerst aan de Utrechtsche. „De Heer van Goens" — zoo heet het [3]) — „die het eerst van hem bezogt wierd, om dat het dus met

---

[1]) *Het Leven van Janus Vlegelius*, blz. 25. Ook platklinkende passages ontbreken niet geheel; zie bijv. blz. 16, 18.

[2]) Verwezen wordt o. a. naar een werk uit het midden der 17de eeuw, waarin den Calvinisten niet minder dan 37 scheldnamen worden gegeven. (t. a. p. blz. 91, 92).

[3]) t. a. p. blz. 102, 103.

zijne reisroute uitkwam, beviel hem bij uitnemendheit. Hij bezag deszelfs voortreffelijke Bibliotheek [1]) en vond 'er genoegzaam alle verboden boeken bij een, die elders niet, dan stuksgewijze zijn op te sporen. Hij bleef egter korter te Utrecht dan hij gedagt had. De Theologische Professoren dier Universiteit waren alle Sijstematici, en de overigen nog te veel aan hunnen Vaderlijken Godsdienst of 's Lands Constitutie verknogt om 'er veel achting voor te hebben; zelfs vernam hij, tot zijne groote bevreemding, dat de Hoogleeraar Sax [2]), met zijne groote geleerdheit, nog dwaas genoeg was om een Luthersch Sijmbolist te zijn." Een bezoek ten huize van den Heer de Vries [3]) bouwde hem op. Na Zeist bezocht te hebben, zien wij Liberius de Bisschopsstad vaarwel zeggen. „Het Stichtsche verlatende, pleisterde hij te Oudewater, en sloot met den Predikant Swavinck [4]) eene gemeenschappelijke vriendschap. Te Rotterdam gekomen zijnde, ging hij de woning van den Professor Hofstede met een grimlach voorbij, of gelijk hèt een Romeinsch Dichter uitdrukt: Semihiante labello, en spoedde hij naar het huis van den menschlievenden Nozeman, dien hij, met de beschrijving van een Kwikstaartje [5]), bezig vond en zonder veel pligtplegingen omhelsde als zijnen Broeder." Met de Lutherschen daar ter stede, die eenparig aan de Augsburgsche Confessie zich hielden, liet hij zich niet in, wèl met lieden van kettersche gevoelens. „In den Haag vervoegde hij zich bij den door en door eerlijken Boek-

---

[1]) Vgl. over van Goens' beroemde boekerij Mr. W. H de Beaufort t. a. p. blz. 72, 73, 81.

[2]) Bedoeld zal zijn de bekende Hoogleeraar in de Letteren Saxe.

[3]) Bedoeld zal zijn de Doopsgezinde Leeraar Cornelis de Vries (zie over hem Glasius a. w. i. v.), aan wien Hofstede later (in zijne *Apologie* van 1785, blz. 243 Aanm.) de stelling toeschrijft, „dat de gevoelens der Doopsgezinden minder met die der Calvinisten, dan met die van eenige andere Protestantsche Broeders zijn over een te brengen."

[4]) Deze Predikant was verdacht van Remonstrantsche gevoelens, waaromtrent hij zich zelfs voor de Classis van Gouda te verantwoorden had.

[5]) Hier wordt natuurlijk gedoeld op Nozemans bekende liefhebberij voor zoölogische studiën. Vgl. hiervoor, blz. 217 [2]).

verkooper Munnikhuizen" [1]). Door dezen werd hij „gepresenteerd aan den Pansophist Rhuts (*sic!*), wiens vermaardtheit, even als die van Herostratus, den roest der tijden zal verduren." Ook over zijne ontmoeting met „den Seraphijnschen Vader Barkey" [2]) wordt het noodige in het midden gebracht. Liberius kwam vervolgens te Leiden, waar hij Valckenaar en Ruhnkenius bezocht. „Deze bestraalden hem met een nieuw licht, en onderhielden hem over de konst om, zonder behulp van oude handschriften, zoo wel de gewijdde als ongewijdde Bladen uit het gezond verstand (ex ingenio) te verbeteren en van schrijffouten, verschillende lezingen (variantes) te maken" [3]). Gelijk voor de hand ligt laat de schrijver hem ook den Remonstrantschen Leeraar Valk [4]) bezoeken, en dezen verwijten richten aan het adres der Dordsche Synode en van Prins Maurits. — Over Haarlem bereikte Liberius Amsterdam. „Onder alle de Geleerden, welke hij in deze stad ontmoette, was 'er niemant met wien hij beter Sympaticeerde dan met den Remonstrantschen Professor van der Meersch. Zij zwoeren elkander, bij de heilige schim van Socrates [5]), een eeuwig verbond. De Beemster lag te nabij Amsterdam om geen kort bezoek aan de uitmuntende Duitscheres, Juffrouw Wolf [6]), te geven. Hij zag haar en vond ze volmaakt een tweede Sappho te zijn" [7]). Zonder den reiziger op al zijne bezoeken te vergezellen zien wij hem na een oponthoud te Harderwijk te Harlingen komen, en zich vervoegen ten huize van den Doopsgezinden Leeraar Stinstra. Hier schiet des schrijvers gemoed bij de herin-

---

[1]) Deze was de uitgever van Philadelphus' *Bundel van Brieven.*
[2]) t. a. p. blz. 104.
[3]) t. a. p. blz. 105.
[4]) Vgl. hiervoor blz. 237[2].
[5]) Vgl. hiervoor blz. 221[1], 232[4].
[6]) Vgl. hiervoor blz. 326, 327 Aanm.
[7]) t. a. p. blz. 107.

neringen van het verleden [1]) blijkbaar vol. Men verneme hoe hij zijn' Liberius aldaar voorstelt [2]): „Te Harlingen voet aan Land gezet hebbende, ijlde hij naar het huis van den onvergelijklijken Stinstra, boog zich voor hem tot aan de aarde, kustte (*sic!*) den zoom zijner kleederen, trad wederom terug en begroette hem, op zekeren afstand, met de tijtels van Grooten Man! Verheven Ziel! Kort begrip van weldenken! Middelpunt van alle wetenschappen! Wandelende Bibliotheek! Paarl van zedelijke deugd! — De nedrige Doopsgezinde was verlegen, en meende, in het eerst, dat het op zijn beurs gemunt was, maar de overhandigde Geloofsbrieven gelezen hebbende, en daardoor tot de ware kennis van den persoon, met welken hij te doen had, gekomen zijnde, eerbiedigde hij hem volgens zijn karakter. Men sprak van weerskanten gul en bejammerde wel ras de vervolgzugt der Geestelijken van de Dominante Kerk, die ofschoon dikmaals voor stoelen en banken moetende prediken, egter te hoofdig zijn om iemand den kansel te vergunnen, die zich niet, met onderschrijving, aan hunne menschelijke en willekeurige leerregels verslaaft. Ik voor mij (zei de Menonisten Leeraar) zou, des verzogt, misschien aan geen Bramin of Mufti, indien hij maar zedelijke deugd bezat, den stoel weigeren." Wij wenden ons thans van het onderhoud tusschen Stinstra en Liberius af, en zien den laatste op bezoek bij Venema, „den nooit volprezen Professor Honorarius" te Francker, „die zich niet alleen in zijne Provintie eene achting verworven heeft zoo ongemeen als die van den grooten Lama in Tartarijen, maar wiens onbevlekte naam ook, meer dan eene halve eeuw, van de Lauwerstroom af tot aan den Dniester toe, de Europaeische weereld heeft doorgeklonken" [3]). Na met Venema het noodige

---

[1]) Vgl. hiervoor Hfdst. I. § 4.

[2]) t. a. p. blz. 108, 109.

[3]) t. a. p. blz. 109. — Men gevoelt in deze woorden omtrent Venema iets bitter ironisch. Hoe anders klinkt hier Hofstede's toon dan waar

besproken en ook den Hoogleeraar Verschuur bezocht te hebben, zette Liberius zijne reis voort. *Groningen* was zijn laatste station. Dat eene opmerking naar aanleiding van den verlaten post van Van der Marck hier niet wordt gemist, spreekt bijna vanzelf. Het vervolg van het verhaal is niet moeilijk te gissen. Van de beginselen der „tolerantie" doortrokken, kwam de reiziger te Warrenstein en ontmoette er Janus, die onder zijn' invloed „een regtschapen Tolerant" werd, waartoe hij trouwens reeds aanleg bezat. Hoe Liberius bij het inprenten dier beginselen te werk ging wordt in het breede geschetst, en hier zoo mogelijk nog duidelijker dan te voren komt het uit, dat het de bedoeling des schrijvers is de „tolerantie" met eene zwarte kool te teekenen. Hij laat Liberius uitweiden over het nut van het twijfelen, en hem de Kerkvaders in een ongunstig daglicht stellen, terwijl de vervolgingen der eerste Christenen van de zijde der Romeinen op rekening van henzelf worden gesteld, gelijk reeds „de groote Voltaire" [1]) hierin was voorgegaan. In dien trant wordt Liberius, in wien naar de bedoeling des schrijvers de „tolerantie" als het ware belichaamd is, sprekende ingevoerd. Vernamen wij uit het verslag van Liberius' reis, wie Hofstede als de voornaamste vertegenwoordigers dier richting beschouwt, uit het onderricht, dat hij hier aan Janus Vlegelius laat verstrekken, blijkt alzoo welke gevoelens hij haar toeschrijft. Volgens hem huldigt zij de rede als eenig betrouwbare leidsvrouw, zonder wie de Openbaring den mensch niet tot nut zou zijn [2]). Zij is in één woord volgens hem verwant aan Rationalisme, Deïsme, Vrijgeesterij en wat dies meer zij; hierop den nadruk te leggen schijnt de schrijver vooral te hebben beoogd, terwijl hij daarbij het Calvinisme

---

hij in zijne *Byzonderheden over de H. Schrift* den Franeker Hoogleeraar noemde (Vgl. hiervoor blz. 159, en vooral het *Vervolg der Nalez. op de Byz. o. d. H. S.* III, blz. 211 Aanm.)

[1]) t. a. p. blz. 120.

[2]) Zie de geheele lijst van beginselen en gevoelens, die hij haar toeschrijft, t. a. p. blz. 117—132.

voorstelt als het slachtoffer bij uitnemendheid van de onverdraagzaamheid dier „verdraagzamen." — Verderop laat Hofstede zijne lezers de promotie van Janus bijwonen, waarbij o. a. door dezen de volgende stelling verdedigd wordt [1]: „Het denkbeeld, het welk zich het gemeene volk in Italien van de hoornen, boksvoeten en staarten der Calvinisten vormt, is zoo ongerijmd niet, mits het in eenen figuurlijken zin opgevat wordt." Ten slotte vernemen wij hoe de held van het verhaal, nadat hem eene erfenis ontgaan is, tot koster en schoolleeraar bij de Lutherschen te 's-Gravenhage wordt aangesteld [2]. —

Hetgeen wij uit deze Levensbeschrijving mededeelden moge volstaan om ons te voren uitgesproken oordeel te motiveeren.

Het antwoord van den tegenstander bleef niet uit; het verscheen in hetzelfde jaar onder het opschrift *Anti — en — Ana* [3]. *Vervat in een Brief van Provisioneele Dankzegging aan den Heer Biographus Honorarius Te Rotterdam. Geschreeven door den Neef van den Vroomen, Eerzaamen en Geleerden Lutherschen Koster, in 's Gravenhage.* Op onmeedoogende wijze zwaait Rütz daarin op zijne beurt den geesel der satyre tegen Hofstede, dien hij, gelijk duidelijk blijkt, als den biograaf beschouwt, terwijl hij tevens vooral wat betreft de „tolerantie" zijne meening nader uiteenzet.

Het conflict was hiermede ten einde. Beiden hadden uitgesproken wat hun het hart vervulde, en hunnen grieven lucht gegeven. Op den bodem lag hier een diepgaand verschil van beginsel. Voortzetting van dezen strijd zou dan ook zeker niet ten gevolge hebben gehad, dat eene van beide partijen van overtuiging veranderde. Hofstede's geest werd bovendien weldra ingenomen door werken van vreedzamer aard.

---

[1]) t. a. p. blz. 156, 157.

[2]) Hoewel de schrijver nog een tweede deel van zijne Levensbeschrijving toezegde, schijnt dit nooit te zijn verschenen. Nog zij vermeld, dat ieder Hoofdstuk besloten wordt met een korter of langer pikant vers.

[3]) Deze titel moet volgens den schrijver (blz. 168) aldus aangevuld worden: ANTI-HOHFSTATI-ANA.

§ 9.

Hofstede als biograaf van Gerard Johan Nahuys.

Reeds meermalen werd ons de gelegenheid geboden op te merken, dat Hofstede bittere vijanden had. Ten opzichte van een' persoon als hij was, een man van scherpbelijnde beginselen en van geprononceerd optreden, levende in een' tijd, waarin verflauwing der grenzen in niet geringe mate viel op te merken, was dat kwalijk anders te verwachten. Toch, gelijk het niet zelden het geval is, dezelfde man, die zoovelen tegen zich in het harnas joeg, bezat ook warme vrienden. Hartstochtelijk vaak mocht hij het zijne tegenpartij doen ontgelden, een hart, van liefde bezield, legde hij in zijne woorden, waar hij diegenen huldigde, die hij vereerde en liefhad. Daarom is het verkwikkend te midden van de conflicten, waaraan zijn leven zoo rijk was, hem eens te beluisteren, wanneer hij woorden spreekt van dankbare vriendschap, gewijd aan de nagedachtenis van een, die het voorzeker waardig was, dat zijne herinnering bleef voortleven. Wij hebben het oog op de door Hofstede in 1782 geleverde biographie van den in het voorafgaande jaar ontslapen Leidschen Professor Nahuys: *Het Leven van Gerard Johan: Nahuys, Laatst Hoogleeraar in de Godsgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenissen Te Leiden, en Beroepen Predikant aldaar....* [1]). De aanleiding, waaraan deze

---

[1]) *Hier agter is gevoegd de Leerreden, met welke de Hoogleeraar Nahuys, ware hy in 't leven gebleven, zyn werk als Predikant in de Gemeente van Leiden, zou begonnen hebben.* Rotterdam. MDCCLXXXII.

levensbeschrijving van 300 bladzijden haar ontstaan dankte, is hiermede reeds vermeld. Nog slechts enkele maanden geleden was het theologisch en kerkelijk Nederland pijnlijk aangedaan door de tijding, dat G. J. Nahuys, sinds korten tijd Hoogleeraar te Leiden, overleden was. „Groot was de verwachting, die men van hem koesterde" [1]), hecht waren de banden, die om zijns persoons en zijns werks wil aan velen in de Gereformeerde Kerk hem verbond. Edoch, hij mocht nog de helft niet van het aantal levensjaren bereiken, dat voor zijn' lofredenaar weggelegd was. Onder den indruk van dat sterven had de broeder des overledenen, te Rotterdam woonachtig, tot Hofstede het verzoek gericht, de eerste leerrede uit te geven, die Nahuys na de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt te Leiden zou hebben uitgesproken, ware de dood niet tusschenbeide getreden. Hofstede had die taak aanvaard onder voorwaarde, dat hij er eenige levensbijzonderheden van den betreurden geleerde aan zou mogen toevoegen. Hoe het hart hem hiertoe drong, men verneemt het uit de wijze, waarop hij zich over Nahuys uitlaat [2]): „Een Persoon! die my zoo dierbaar was in zyn leven, dat ik wegens grievende en geestbenemende aandoeningen over zyn gemis, niet in staat zou zyn de minste trekken zyner beeldtenis op het papier te brengen, werd ik niet door den verkwiklyken geur zyns grooten naams aan 't hart gesterkt, en daar door tot het voortzetten dezer onderneming aangemoedigd".

Het woord der Wijsheid: „De gedagtenis des Rechtvaardigen zal tot zegening zyn, maar de naam der Godloozen zal verrotten" [3]), door hem nader ontleed en verklaard [4]), past hij

---

[1]) Aldus Glasius t. a. p. II, blz. 564. (Op dezelfde bladzijde bij Glasius zijn twee onjuistheden ten aanzien van Nahuys te verbeteren: niet den 30 April „van dat jaar" (1780), maar „van het volgend jaar" (1781) aanvaardde hij het Hoogleeraarsambt te Leiden, terwijl hij wederom niet in 1780, maar in 1781 overleed).

[2]) *Het Leven van Gerard Johan: Nahuys*, blz. 14.

[3]) Spreuken X : 7.

[4]) a. w. blz. 1–14.

toe op den ontslapen vriend. Beurtelings stelt hij dezen in alle perioden zijns levens den lezers voor oogen Wij vernemen, hoe Nahuys, in 1738 geboren te Utrecht uit een aanzienlijk geslacht, overeenkomstig de begeerte, die op jeugdigen leeftijd zich reeds bij hem openbaarde, tot het leeraarsambt opgeleid werd. Na eene roemvolle Academische loopbaan in zijne geboortestad verdedigde hij twee wetenschappelijke verhandelingen, eene wiskundige en eene wijsgeerig-godgeleerde. Laatstbedoelde droeg tot opschrift: *Dissertatio Philosophico-Theologica, qua axiopistia Mysteriorum Religionis ex Naturae mysteriis adstruitur.* Het kan ons vooral nu wij getuigen zijn geweest van den strijd naar aanleiding van den *Belisarius*, niet verwonderen, dat Hofstede zich met de strekking dier Academische verhandeling hartelijk ingenomen betoont, gericht als zij was „tegen die ongelukkige menschen, welke stellen: *dat 'er nooit een waarheid is geweest, of bedagt kan worden, die de Rede, ons, van God, als een getrouwe, ja onfeilbare Leidsvrouw* gegeven, niet zou konnen begrypen; derhalven, dat men niets voor waarheid moet aannemen, 't geen zy niet bevatten kan" [1]). — Wij zien Nahuys verder als een gevierd wetenschappelijk en geloovig man de Academie verlaten, en in 1762 het predikambt te Ede aanvaarden [2]), alwaar hij trachtte de Gemeente „door planten en nat maken, hoe langs hoe meer toe te bereiden tot een *Eeden*, een lusthof des Allerhoogsten" [3]). Na vruchteloos elders begeerd te zijn, verliet hij Ede voor Oud-Beierland, na nog

---

[1]) a. w. blz. 20. De bedoelde Verhandeling is uit het Latijn in het Hollandsch vertaald opgenomen in de *Nederlandsche Bibliotheek*, I. Dl. II. stuk, blz. 215—224, 259—268, 303—312.

[2]) Het eerste gedeelte der levensbeschrijving van Nahuys tot aan zijne komst te Ede is uit Hofstede's boek overgenomen door Dr. J. van Vloten in diens *Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers der achttiende eeuw Voor Hooger en Middelbaar onderwijs en allen, die in de Nederlandsche Letteren belang stellen Naar tijdsorde gerangschikt en biografisch toegelicht.* Arnhem. 1871, blz. 264—269.

[3]) a. w. blz. 31.

eenmaal, „terwijl alles in tranen zwom" [1]), in zijne eerste Gemeente den eisch des Evangelies te hebben doen hooren. Deze eisch, namelijk van geloof en bekeering, was de inhoud van al zijne leerredenen. Met instemming legt Hofstede hier den nadruk op; zulk eene prediking — men leest het als tusschen de regels door — moet eene Evangelieverkondiging naar zijn hart zijn geweest Let slechts op zijne woorden [2]): „Steeds had hy (Nahuys nl.), in onderscheiding van alle bastert geloof, geleerd een geloof, 't welk, van harte, de getuigenis van Gods genade in het Euangelium toestemt en zig laat welgevallen; Jesus borggerechtigheid en heilverdiensten aanneemt; zig dezelve, agtervolgens 's Heeren onfeilbaar Woord en zyn eige aanbieding, vertrouwend toeeigent, en daarop (met verzaking van alle vreemde gerechtigheid) als den eenigen grond van behoudenis verlaat; — maar ook een geloof, dat onafscheidbaar vergezeld gaat, ja begonnen wordt met een ongeveinsde Bekeering, bestaande in een afsterving des ouden en opstanding des nieuwen mensch; — en dus een levendig geloof, 't welk werkzaam is door de liefde en zig naer buiten vertoont in de bedenking van al wat waaragtig, eerlyk, rechtvaardig, rein, lieflyk, en welluidende is." Instemming met het bloot verstandelijk aannemen van dogma's, gelijk de „tolerant"-gezinden wel aan hunne tegenpartij toeschreven, wordt dus allerminst hier bepleit. Hoogelijk — en het is te begrijpen — prijst Hofstede hetgeen in de bedoelde afscheidsrede gericht is tegen „de geruste te Sion" [3]). Bij het nalezen van die treffende toespraak, die hier door Hofstede is overgenomen [4]), rijst de gedachte bij ons op: indien de lofredenaar zelf zoo gepredikt heeft, moet er van zijne prediking kracht uitgegaan zijn. In ieder geval behoort dit fragment tot eene leerrede

[1]) a. w. blz. 32. Een kleine trek, die Hofstede teekent, al komt hij ook overeen met de gezwollen schrijfwijze van zijn' tijd.

[2]) a. w. blz. 32, 33.

[3]) a. w. blz. 34.

[4]) a. w. blz. 35—45.

van Nahuys, welke althans eene uitzondering vormt op hetgeen over het geheel van 's mans predikatiën beweerd is [1]), dat nl. het exegetiseeren daarin zóó op den voorgrond stond, dat aan de toepassing door hem weinig zorg werd besteed; men houde echter in het oog, dat het hier eene gelegenheidsleerrede geldt. Behalve de uiterlijke welsprekendheid roemt Hofstede het ook in zijn' overleden vriénd, dat deze zoowel troosten als bestraffen kon, en toont hij zich blijkens zijne woorden ook zelf gekant tegen eenzijdigheid in de prediking: „Hy (Nahuys nl.) wraakte het haatlyk onderscheid, 't welk maer al te veel, door onbedagte Keurmeesters, tusschen Wet- en Evangelie-Predikers gemaekt wordt; en oordeelde, dat elk Leeraar, zoo veel doenlyk, een Johannes in liefde, een Barnabas in vertroosting, dog in bestraffing en bedreiging een Boanerges moest zyn. In dat begrip staande, beklom hy, naer dat de omstandigheden het vereischten, dan eens den Vloekberg van Horeb, dan wederom de toppen van 't bloemryk Gerizim, zoekende allezins, overeenkomstig den Geest, te werken, die by wisselbeurten blaast als een scherpe Noorden- en als een zagte Zuiden-Wind" [2]).

Met sympathie staart men op het treffend beeld, dat Hofstede van Nahuys als kanselredenaar schetst, zooals men het hier in bijzonderheden kan vinden, en waarvan menige trek ook den prediker van den tegenwoordigen tijd niet ontsieren zal. Nog even moet de Engelsche predikwijze, waartegen ook de schrijver der *Zedige Aanmerkingen* tegen Prof. P. Chevallier het opgenomen had [3]), aan de kaak gesteld worden [4]): „De Engelsche Geestlykheid leest een of meer verzen uit Gods Woord aan de Gemeente voor, maar verklaart juist niet altyd het geen ze voorleest. Onze Prediker

[1]) J. Hartog *Geschiedenis van de Predikkunde en de Evangelieprediking in de Protestantsche Kerk van Nederland.* Amsterdam. 1865 (Eerste druk), blz. 319.

[2]) a. w. blz. 47.

[3]) Zie hiervoor blz. 270 v.v.

[4]) a. w. blz. 49.

daar tegen verkoos niet alleen, volgens het gewoon, en, zoo ik hoop en bid, onveranderlyk gebruik, een text, maer beblokte dien ook, en haalde, met hulp zyner taalgeleerdheid en andere kundigheden, alles uit denzelven, het welk hy verzekerd was, of vermoeden kon, door Gods Geest daarin gelegd te zyn." Dat het vervaardigen eener leerrede niet het werk van enkele oogenblikken was, Hofstede erkent het met Nahuys [1]): „Daar een Leek of halfgeleerde in staat is, elken dag een oud of nieuw Sermoen (hoe zal ik het best noemen?) op te zeggen, en daar mede aan den grootsten hoop te voldoen, bekende myn *Nahuys* gaarn (en ik deed het dikmaals met hem) een geheele week en meer tyds noodig te hebben, om aan een onderwerp van eenig gewigt zyn vollen eisch te geven." Over de uiterlijke voordracht leest men het volgende: door eene of andere buitengewone omstandigheid „verhinderd, om het geschrevene 't geheugen ingeprent te krygen, nam hy wel eens de toevlugt tot het lezen zyner opstellen, het welk hy anders, als minder aandagt verwekkende, afkeurde. Gemeenlyk volgde hy den grootsten Predikant, onzen gezegenden Heiland, die, in de Synagoge te Nazareth, een plaats uit den Propheet Jesaya voorgelezen hebbende, het boek toesloeg of oprolde, en zyn text verklaarde" [2]). Een tentoonspreiden van geleerdheid in de prediking was hem vreemd.

De draad van Nahuys' levensgeschiedenis wordt na deze uitweiding van homiletischen aard weder opgevat. Na nog geen jaar arbeids te Oud-Beierland [3]) vertrok hij naar Middel-

---

[1]) a. w. blz. 50.

[2]) a. w. blz. 50, 51. Hofstede zelf schijnt de gewoonte te hebben gevolgd, om in vrijen vorm, hoewel zooveel mogelijk in aansluiting aan zijn geschreven stuk, bij de prediking te memoriseeren. (Zie zijne *Tweede Apologie* enz. blz. 266 Aanm.; „het is mij onmogelyk" — zoo verklaart hij daar ten opzichte van zekere door hem gehouden leerrede — „alles van Syllabe tot Syllabe te memoriezeren"; wat het zakelijke echter betrof, gaf hij alles terug).

[3]) Eigenaardig is Hofstede's beschrijving van Oud-Beyerlands uiterlijk schoon en van den geestelijken toestand der Gemeente aldaar (blz. 53, 54).

burg. Ook in het verhaal van zijne wijze van werken aldaar, door **Hofstede** hier geleverd [1]), is menige nuttige wenk te vinden, in het bijzonder ten opzichte van des leeraars omgang met de leden zijner Gemeente. In Zeelands hoofdstad sloot **Nahuys** een huwelijk, dat, „wegens zyn teederheid, boven vele andere, ten schildery kan verstrekken van de geestlyke vereeniging tusschen Christus en zyn Kerk" [2]). Hoe hoog **Hofstede** het huwelijk schatte, blijkt wel uit het op den voorgrond stellen van dit beeld. — Den dag na zijn bruiloftsfeest ontving **Nahuys** de beroeping naar Rotterdam, ter vervulling der vacature-**Hofstede**. Als vrucht van een' pijnlijken strijd, ons hier naar het leven geteekend [3]), nam hij het besluit die roepstem op te volgen. Of **Hofstede** zelf op een en ander invloed geoefend heeft, deelt hij ons niet mede. Hoe dit zij, „met een vol en opgekropt gemoed Middelburg verlatende, en van de Eliza's, de zonen der Propheten, agter na geschreid zynde: *Wagen Israëls en zyne ruiters!*" [4]) verliet zijn vriend Middelburg. Den 12den Augustus 1770 had **Nahuys'** intrede te Rotterdam plaats, bij welke plechtigheid **Hofstede** in opgetogen stemming tegenwoordig was; immers, „het hart van den Schryver dezes" — zoo verklaart hij — [5]) „vloeide onderwylen over van blydschap, dat hy door den vrywilligen afstand van de gewone beurten zyner dagorde, plaats gemaakt had voor een Man, in wien alle die voortreflyke vereischtens, welke in de meeste, schoon op zig zelve waardige Predikanten, slegts stukswys gevonden worden, als in een middenpunt samenloopen. Hy (de zoo even genoemde Schryver) merkte dit, ten zynen opzigte aan, als een blykbare goedkeuring des Hemels, en ten aanzien der Gemeente als een onschatbare

---

[1]) a. w. blz. 56—60.

[2]) a. w. blz. 66.

[3]) a. w. blz. 67—69.

[4]) a. w. blz. 76. Eene door **Hofstede** geliefkoosde voorstelling, die hij ook bij eene andere gelegenheid overnam (Zie hiervoor blz 72).

[5]) a. w. blz. 77.

winst, nademaal dezelve hem slegts voor een *gedeelte* verloor (zoo 'er anders in zyn persoon eenig verlies te stellen was) er daar voor den geheelen dienst weder verkreeg van iemand, in de kragt zyner jaren, en zoo overvloedig begaafd." Hier wist Hofstede alzoo den ander uitnemender te achten dan zichzelf; wat hij echter opmerkt aangaande het verlies, door de Gemeente in zijn' eigen persoon geleden, kan hij wel niet hebben betwijfeld. Met hartelijke instemming is het blijkbaar wederom, dat hij gewag maakt van de wijze, waarop Nahuys te Rotterdam de noodiging van het Evangelie deed hooren, eene wijze, die voorzeker in den geest was van de belijdenis der Gereformeerde Kerk: „Hy bood het Euangelium in al zyn ruimte aan; noodigende een ieder (al was hy, of zy, ook een Manasse in godloosheid, een Saulus in vervolging, een Zondares met zeven duivelen in 't hart) om tot Christus te vlieden, zyn sterkte aan te grypen en door Hem vrede met God te maken. Gewoon zynde de woorden Gods te spreken, was het altyd: *die wil, die kome!* zoo nogthans, dat hy ter zelfder tyd den natuurlyken mensch onder het oog bragt, hoe het hem, niettegenstaande deze ernstige roeping, onmooglyk was tot Christus te komen, ten zy de Vader hem alvorens trok, of daar toe met geestlyke voeten begenadigde. Op dezelfde wys vorderde hy geen geloof en bekeering van afvallige Adams kinderen, of hij deed hun tevens zien, dat het geloof een gave Gods is, en dat een mensch, dood in zonden en misdaden zynde, zig zoo weinig, door eigen kragt en vermogen, kan bekeeren, als een Moorman zyn huid en een Luipaard zyn vlekken veranderen. Brandende als een der Seraphim voor 's Hemels eer, was het een lust, hem het recht Gods (volgens 't welk de Opperheer ook dat geen van zyn afhanglyk schepsel kan vorderen, waar toe het zig zelf moedwillig onmagtig heeft gemaakt) te hooren bepleiten en met klem van redenen verdedigen. Treflyke heilige Leer! waardoor de mensch, te gelyk tot kennis van zyn verpligting en onmagt gebragt, op het diepst vernederd wordt; geen ander open, of

uitweg, overig houdt dan als een onmagtigen zig aan de rommelende ingewanden van Gods barmhartigheid in Christus aan te bevelen, en zyn geboden in gebeden te veranderen: *Och! dat myn wegen gerigt wierden, om uw inzettingen te bewaren!*" [1]) Even „voorzigtig" noemt Hofstede het, dat de prediker „geen kenmerken van genade" „dan Bybelsche" te voorschijn bracht, en „geen lydlyk Christendom" voor echt hield „dan alleen ten aanzien der eerste instorting van het geestlyk leven" [2]).

Dezen man nu, die behalve op den kansel ook in zijn' catechetischen arbeid en in den dagelijkschen omgang als een voorbeeld mocht gelden [3]), tot vriend te hebben gehad, acht Hofstede eene der grootste zegeningen zijns levens. „Onze vriendschap" — zoo heet het verder [4]) — „alleen rustende op een wederzydsche overeenstemming en vereeniging van genegenheden, had niets van den hef der eigenbaat, en strekte zig, nademaal het onderling vertrouwen onbepaald was, nog veel verder uit, dan ze zigtbaar was. De nyd poogde 'er meermalen een klaauw tusschen te krygen, maar sloeg 'er telkens haar nagels op af. Ook gedenk ik nog dikmaals aan die nuttige byeenkomsten, welke wy, met de geleerde Heeren Habbema en Nuys van Klinkenberg (destyds waardig Leeraar in 't naburig Overschie) [5]) aan elkanders huizen, by beurten hadden. Byeenkomsten, alleen der letteren toegewyd!"

Twee jaren na zijne komst te Rotterdam sloeg de Kerkeraad

---

[1]) a. w. blz. 79, 80.

[2]) a. w. blz. 80.

[3]) a. w. blz. 86, 87.

[4]) a. w. blz. 88.

[5]) Hofstede bedoelt hier van Nuys Klinkenberg (Vgl. hiervoor blz. 331 [1]), die van 1773 tot 1775 Predikant was te Overschie, dezelfde, wiens verhandeling door de „Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen" met zilver bekroond werd. Verdienstelijk als Predikant en Theoloog was hij — volgens Glasius (a. w. II, blz. 276) van een „zeer regtzinnigen geest," doch vooral „bijbelsch godgeleerde, die in elk geval meer gewigt hechtte aan de uitspraken der H. Schrift, dan aan die der kerk."

der Amsterdamsche Gemeente het oog op Nahuys ter vervulling eener vacature in die Gemeente.

Algemeen was echter de blijdschap in de Maasstad, toen hij verzocht, dat men voor ditmaal van hem zou afzien. De Stedelijke Regeering van Rotterdam bood hem bij die gelegenheid een kostbaar geschenk aan, benevens den titel van Professor Philosophiae. In 1773 kwam hij in ernstige aanmerking voor het Hoogleeraarschap te Groningen. „Dus ziet men, dat de eer, evenals de schaduuw, vliedt voor hun, die ze najagen, dog dat ze den genen volgt, die haar ontwyken" [1]). Gedurig voert Hofstede den overleden vriend sprekende in, met diens eigen woorden, waarmede hij meermalen uitdrukkelijk zijne instemming betuigt. Dit laatste doet hij o. a. waar sprake is van het gebruikmaken van Vraagboekjes. Nahuys klaagde over het misverstand ten opzichte van de belijdenis der Kerk, een misverstand, vaak uit onkunde ontstaan en door hem in verband gebracht met het feit, dat in zijne dagen allerlei soort van Leerboekjes, die nimmer „tot een regelmaat der *Geloofs-belydenis*" waren aangenomen, de „egte opstellen van *Belydenis*, inzonderheid den *Heidelbergschen Catechismus*, of het *Kort Begrip* en de XXXVII *Artykelen der Nederlandsche Geloofsbelydenis*" hoe langer zoo meer verdrongen. Dit deed hem den wensch uiten, „dat onze Geloofsformulieren in 't leeren der Belydenis meer gebruikt mogen worden." Hiermede verklaart Hofstede zich te vereenigen, in de hoop, „dat Neerlands Hooge Kerkvergaderingen eens eindelyk daar omtrent de noodige voorziening zullen werkstellig maken" [2]). De klacht over het misverstaan der Belijdenisschriften vond in het volgende haar' oorsprong. Naar de meening van sommigen zou Nahuys, die zelf een zijner kinderen door den dood had verloren, onder den indruk daarvan, al te ruime vertroostingen

---

[1]) a. w. blz. 91. Men vergelijke met deze woorden van Hofstede hetgeen te voren door ons werd opgemerkt (blz. 249, 250.)

[2]) a. w. blz. 106.

hebben geuit, en „te veel onbepaald de hoop op het gunstig lot der vroeggestorven kinderen hebben voorgesteld" [1]). Dit verwijt nu was volgens Nahuys zelf een gevolg van gebrek aan kennis van hetgeen de Belijdenisschriften leeren. Waar hij nu deze verdedigde, trok hij voor de leer der Gereformeerde Kerk het harnas aan mede tegen diegenen, die haar niet in haar verband beschouwend, hatelijke stellingen daarin meenden te ontdekken. „„Wy verdoemen"" — zoo verklaarde hij met het oog op de Gereformeerde leer [2]) — „„geen „onnozele kinderen, maar wy beschouwen en erkennen schul„dige kinderen verdoemlyk. Hier op wordt niet behoorlyk „gelet, die twee stellingen worden niet genoeg onderscheiden. „Van hier aan den eenen kant de laster der gener, die „buiten onze Kerkgemeenschap zyn, en aan den anderen „kant die verwarde begrippen van sommige onder ons, die „hun belydenis niet uit haar egte bronnen geleerd hebben, „en hier door dezelve gebrekkig verstaan en voorstellen."" Hofstede schijnt het ook hiermede volkomen eens te zijn, evenals met het vervolg van Nahuys' betoog, waarin de vraag wordt behandeld, wat God doen zal met de talrijke kinderen, die weggenomen worden, alvorens „den *staat der beproeving*" hier te hebben doorgemaakt. „Wat zal men nu" — aldus Hofstede in aansluiting aan dit betoog [3]) — „aangaande den eeuwigen staat der zulker besluiten? Zou God zoo veel Millioenen redelyke wezens daarom slegts laten geboren worden en eenige weinige oogenblikken leven, op dat zy, als kinderen van Adam, zouden konnen gerekend en onmiddelijk hier op eeuwig verdoemd worden? Is dit te vermoeden van een God, die zyn goedertierenheid en langmoedigheit over de vloekwaardigste zondaars in deze Weereld zoo zeer verheerlykt? Is het niet veeleer te denken, dat het Opperwezen,

---

[1]) a. w. blz. 103.
[2]) a. w. blz. 105.
[3]) a. w. blz. 107, 108.

met het uitrukken van zulke teedere plantsoenen, goedertieren oogmerken heeft?" Een eind verder [1]) heet het met de eigen woorden van Nahuys: „„niet als of alle die kin-„deren gelukzalig zouden wezen, maar dat de staat van de „zoodanigen, die verlooren gaan, ten minste draaglyker en de „trap hunner verdoemenis, naer alle waarschynlykheit, veel „ligter zyn zal, dan de straf der gener, die hier op de weereld „zoo langen tyd Gods genaade hardnekkig versmaad of mis-„bruikt zullen hebben."" Niet ongepast is zeker het slot van dit betoog [2]): „„Dog wat daar van zy, laten wy het Woord „van God raadplegen en ons eeniglyk houden aan het geen „wy daar uit leeren en opmerken konnen."" „Wat is 'er tog met dit bovenstaande miszegd?" — zoo vraagt Hofstede [3]) — „Kan men een byzondere gedagte zediger voorstellen?" — Ook over eene quaestie van gansch anderen aard, over de *Inenting*, liet Nahuys zich uit in eene kanselrede, aan dat onderwerp gewijd. De slotsom, waartoe hij kwam, bevatte geen voorschrift, maar liet het aan de hoorders over, dienaangaande zelf te beslissen. Hoe Nahuys daarover dacht, moge voor ons minder beteekenis hebben, dit punt zij alleen hier aangeroerd, omdat Hofstede blijkens de wijze, waarop hij van bovengenoemde verhandeling verslag deed, het wel daarmede eens was. Het vraagstuk van de *Inenting* noemt hij „van zeer veel gewigt, inzonderheid voor die genen, welke niet los en ligtvaardig door de weereld heen loopen; maar de vreeze Gods in hunne harten hebbende, den Heere zoeken te kennen in alle hunne wegen, en daar toe aandagtig letten op de sprekende stem, zoo van zyn Voorzienigheit, als van zyn heilig Woord." Hij waarschuwt daarbij zoowel tegen „ligtvaardige verkiezing" als tegen „eigenzinnige en bevooroordeelde verwerping" [4]) der Inenting. Voorzichtig dus in hooge mate!

---

[1]) a. w. blz 108.
[2]) idem.
[3]) a. w. blz 109.
[4]) a. w. blz. 111.

Aangaande Nahuys' uiterlijken levensloop vernemen wij verder, dat hij in 1778 de Rotterdamsche Gemeente voor de Amsterdamsche verliet, eene gebeurtenis, die toen in meer dan eene eeuw met een' Rotterdamschen Predikant niet had plaats gevonden [1]). Bij dezen overgang in Nahuys' leven stilstaande, vindt Hofstede gelegenheid, om te betoogen, dat de Gemeente, die hij zelf op zijne wijze nog diende, volstrekt niet bij die van de Amstelstad behoefde achter te staan; hierop te wijzen gevoelt hij zich „verpligt aan een Stad en Gemeente", die hem en anderen, „door aanhoudende en sterk sprekende blyken van liefde, voor altoos aan zig verbonden heeft" [2]). Er bestond dan ook voor Hofstede in zijne omstandigheden weinig kans meer op een beroep naar de hoofdstad!

Bij de bespreking van Nahuys' beginselen komt verder ook aan de orde het dogma van 's menschen oorspronkelijke verdorvenheid. Nahuys dan, en — gelijk de aandachtige lezer terstond bemerkt — ook Hofstede leggen den grootsten nadruk op „het leerstuk aangaande den *oorsprong onzer verdorvenheid*, *door de onmiddellijke toerekening van Adams schuld*, *als een gevolg van het verbroken werkverbond.*" Wel wordt verzet aangeteekend tegen „het liefdeloos en ligtvaardig verdenken, of, gelyk men het noemt, verketteren van een broeder," die hetzelfde gevoelen is toegedaan, doch het onder andere bewoordingen uitdrukt, wel dient niemand te worden lastig gevallen om een woord, maar dit neemt niet weg, dat het volgens beide Gereformeerde Godgeleerden op het beginsel ten zeerste aankomt, dat het hun onbegrijpelijk is „*hoe men de leer der Hervormde Kerk in alles zal doorhouden*, *en inzonderheid in het stuk der Rechtvaardiging aan onze Belydenis*, *aan ons zelve*, *en aan ons samenstel gelyk blyven*, *indien men in de leer van 't werkverbond en de onmiddelyke toereke-*

[1]) a. w. blz. 129, 137.
[2]) a. w. blz 139.

ning van Adams schuld niet overeenstemd" [1]). Wordt alzoo dit leerstuk gehandhaafd, niet minder is dit het geval met hetgeen de Gereformeerde Kerk belijdt aangaande de volharding der heiligen [2]). Toch, al wil Hofstede ten aanzien van de belijdenis der Kerk, waartoe hij behoorde, de lijnen duidelijk trekken, en al ziet hij in degenen, die deze overtuigingen tegenstonden, vijanden, hij verklaart zich echter ook nu nog tegen het voeren van fellen twist over allerlei andere quaestiën. Met ingenomenheid merkt hij op [3]), dat de tijden voorbij zijn, waarin men elkander „het hoofd warm maakte over het onderscheid der Verbonden, over de instelling der Schaduwwetten en derzelver beduidenissen, over de oudheid van den Sabbath en zyn geduursaamheid, over het regt verstand en de toepassingen der Prophetiën." Om den strijd naar buiten met gunstiger gevolg te kunnen voeren, mocht z. i. binnen het kamp der Gereformeerde Theologen wèl op sommige punten verschil van gevoelen, maar geene pijnlijke verdeeldheid bestaan. Gelukkig dan ook, dat hij constateeren kon [4]): „Men heeft verouderde gevoelens afgelegd, de verschilstukken min wezendlyk verklaard, verscheiden onvoeglyke uitdrukkingen laten varen, en, om de verwydering weg te nemen, van weêrskanten eenige stappen voorwaarts gedaan; waar door de een den ander zoo naby gekomen is, dat de algemeene vyand niet gemaklyk wederom een hand van afscheiding tusschen hen zal krygen". Hij wenscht, dat alles verdwijnen zal, wat voedsel zou kunnen geven aan de nog gebruikelijke leuzen: „Ik ben van Paulus, ik van Cefas" [5]).

Werden — om met Hofstede tot Nahuys' levensgeschiedenis terug te keeren — des overledenen verdien-

---

[1]) a. w. blz. 159, 160.
[2]) a. w. blz. 184.
[3]) a. w. blz 231.
[4]) idem.
[5]) a. w. blz. 232.

sten als Predikant ook te Amsterdam gewaardeerd, toch was hij niet bestemd zijne dagen in dat ambt te voleindigen. Men achtte den bekwamen Bijbelverklaarder aangewezen voor een' Hoogleeraarszetel. In hetzelfde jaar 1780, waarin hij bij herhaling een aanzoek voor het Professoraat te Harderwijk van de hand wees, werd hij benoemd tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenis te Leiden. Juist vertoefde hij in den tijd zijner benoeming te Rotterdam, waar Hofstede er hem op voorbereidde. Hoe laatstgenoemde in de eer, zijn' vriend te beurt gevallen, deelde, blijkt wel uit de volgende mededeeling, die hij daarvan doet[1]: „Deze Voorbereiding was ik myn geliefden Vriend verschuldigd, die 'er ook dat nut van getrokken heeft, dat ik hem, by het ontfangen van de tyding zyner daadlyke verkiezing, zeer bedaard vond, schoon wy eenige oogenblikken aan elkanders halzen, uit onderscheiden oorzaken, weenden. Myn aandoening ontstond uit blydschap over de eer, die hy genoot en het geluk der Kerk; de zyne uit ootmoedige verwondering over 's Heeren weg met hem, en een vergrootend denkbeeld van den arbeid, waar toe hy geroepen was. Wy spraken een half uur in stilte te samen, en ik had het genoegen, om niet, dan voldaan over zyn voornemen en besluit, te vertrekken."

Reeds in het najaar van 1781 ontsliep Nahuys. Met hem daalde „een vriend des vredes"[2]) ten grave, die, ware hij langer gespaard gebleven, misschien op het leven van Hofstede verder nog merkbaren invloed zou hebben geoefend. Of die invloed bij zijn leven groot is geweest, is moeilijk vast te stellen. Daar het algemeen oordeel over Nahuys dat van Hofstede niet weerspreekt, mogen wij laatstgenoemde gelukkig achten, die een veelszins zoo uitnemend man onder zijne vrienden geteld heeft. Eenige invloed zal toch allicht van zulk een' zijn uitgegaan op wie hem van nabij kenden. En

---

[1]) a. w. blz. 233, 234.

[2]) Dr. J. B. Kan *De Illustre School te Rotterdam* („Rotterdamsch Jaarboekje. 1888"), blz. 76.

juist Hofstede had perioden door te maken, waarin hij den invloed behoefde van eene zoo bezadigde persoonlijkheid, die zachtheid paarde aan kracht, en ook hierin eene tegenstelling vormde met zijn' biograaf, althans in het tweede gedeelte van diens leven, dat hij het liever aan anderen overliet zich in heftige staatkundige en kerkelijke geschillen te mengen, een trek, die juist in de boven hoofdzakelijk gerefereerde levensbeschrijving niet opzettelijk vermeld wordt. Met oprechte sympathie zien wij in Nahuys den Evangelieverkondiger, ongekunsteld sierlijk in zijn prediken, bovenal levenverwekkend in zijne vermaningen, merkbaar doordrongen van de waarheid, die hij aanprijzen moest. Ook in dit opzicht verschilt hij van Hofstede, in wien wij niet allereerst den Evangeliepredikor huldigen, en dit wel zeker niet alleen daarom, omdat ons geene leerredenen in haar geheel van hem zijn bewaard dan slechts een paar gelegenheidspredikatiën. In meer dan één opzicht moeten persoonlijkheden als deze beide elkander aangevuld hebben. Dat Hofstede op de vriendschap van den beminnelijken Nahuys roemen mocht, mag voor hem pleiten, gelijk ook het feit, dat hij dezen eene biographie wijdde als de bovenomschrevene, hem zelf, den opsteller, eert. Hier bespeuren wij niets van eene zucht, om eigen persoonlijkheid op den voorgrond te plaatsen, neen, de biograaf zelf treedt zooveel mogelijk terug, opdat aller oog uitsluitend zich vestigen zou op den vriend. Zullen wij den onbekenden schrijver [1]) trachten te weerleggen, die verklaarde, dat Hofstede's „welversneden Pen" 's mans persoon en eigenschappen „zonder eenig inmengsel van vleijerijen" naar het leven afgemaald heeft? Liever willen wij bedenken, dat de liefde ook hier in staat was, een enkel gebrek te verbergen. Immers, liefde tot

---

[1]) Bedoeld is een ongeteekend stuk in oogenschijnlijk al betrekkelijk oud manuscript, dat tot opschrift heeft: *Korte Levensbeschrijving van de* (sic!) *Heer Ger: Joh: Nahuys, de 116. Predikant te Middelburg* De aangehaalde woorden zijn ontleend aan blz. 1. Dit stuk, het eigendom van Prof. Dr. S. D. van Veen, te Utrecht, bevat blijkbaar voornamelijk een excerpt uit Hofstede's *Leven van Gerard: Johan: Nahuys.*

den overledene, gevoegd bij droefheid over diens vroegtijdigen dood, was het, die hem deze levensbeschrijving in de pen gaf. Hijzelf noemt den arbeid, daaraan besteed, „een laatsten liefdepligt" [1]), dien hij tegenover den heengegane te vervullen had. En klinkt zijn lof misschien wat al te hoog, vergeten wij niet, dat toch menschenverheerlijking in zijne bedoeling niet lag. „Met alle uitmuntende hoedanigheden" — zoo betuigt hijzelf [2]), in gelijken geest als eenmaal ten aanzien van een anderen diepbetreurde [3]) — „was de gelukkige *Nahuys* een mensch, een gevallen mensch! Een kind van Adam, in ongerechtigheid geboren! Wie zal een reinen uit een onreinen geven? Een zwart kleed is, zoo wel als een scharlaken rok, vatbaar voor vlekken! Hy had zyn gebreken, maar zy waren meer zigtbaar voor hem zelven, dan voor iemand anders; hy bestreed ze, bad 'er tegen, betreurde dezelve, deed 'er boete over, en waschtte zig steeds in Bethlehems bornput, in die algenoegzame fontein, geopend voor het huis Davids tegen de zonde en tegen de onreinheid."

Indien het waar is, dat men iemand leert kennen door te letten op de wijze, waarop hij anderen afschildert, dan mogen wij reeds om die reden erkentelijk zijn Hofstede's beschrijving van Nahuys' leven te bezitten. Zij werpt schooner licht op de nagedachtenis des schrijvers, dan eene andere biographie, het voorafgaande jaar door hem anoniem in het licht gegeven [4]). *Het Leven van Gerard Johan: Nahuys* kan mede ervoor behoeden, dat men Hofstede's karakter eenzijdig beoordeelt.

Een veelbewogen jaar stond hierna voor den schrijver aan te breken, een jaar, waarin hij zelfs aan een dreigend gevaar ternauwernood ontkwam. Alvorens daarbij stil te staan, willen wij eerst zien, hoe hij eene wetenschappelijke verplichting nakwam.

---

[1]) a. w. blz. 295.
[2]) a. w. blz. 299, 300.
[3]) Vgl. hiervoor blz. 66.
[4]) Zie hiervoor blz. 372 v.v.

§ 10.

Hofstede's arbeid als lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen.

Zooals ons gebleken is [1]), had het Zeeuwsch Genootschap Hofstede's wetenschappelijke verdiensten erkend door hem tot lid te benoemen. Als zoodanig leverde hij een betoog, dat, opgenomen in de door dat Genootschap uitgegeven Verhandelingen, het opschrift draagt: *De Ware Kleur van den Edelen of Bybelschen Sorek-Wyn Aangetoond; en by die gelegenheid verscheidene Aanmerkelyke Bybelplaatsen opgehelderd* [2]). Het bewijst opnieuw, dat de Professor Honorarius ook te midden van vele andere zaken, die zijn' geest in beslag namen vooral in deze jaren, niet naliet de wetenschap op zijne wijze te beoefenen. De hier bedoelde studie sluit zich bij vroegere aan. In het Eerste Deel zijner *Byzonderheden over de Heilige*

---

[1]) Zie hiervoor blz. 249.

[2]) „Verhandelingen Uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen." Elfde Deel. Middelburg. MDCCLXXXVI, blz 257—322. — Ofschoon deze verhandeling van Hofstede dus eerst in 1786 gedrukt het licht zag, moet zij blijkens het verslag van den Secretaris des Genootschaps, dat dezen bundel voorafgaat en gedateerd is „den 25 van Wynmaand des jaars 1785", reeds in laatstgen jaar, indien niet nog vroeger, zijn ingezonden. Met het oog hierop mag het wel geoorloofd heeten, hoewel wij zooveel doenlijk de chronologische orde volhouden, deze paragraaf te laten voorafgaan aan die, waarin Hofstede's eerste *Apologie*, in 1785 verschenen, behandeld wordt, ook al noopt deze zoowel als de *Tweede Apologie* van 1786 ons daarna stil te staan bij gebeurtenissen van een paar jaren terug. Ook om de volgende paragrafen, die eenigszins in verband met elkander staan, niet te onderbreken, schijnt deze volgorde van behandeling verkieselijk.

Schrift [1]) leverde hij eene uitvoerige verklaring van Genesis XLIX : 11, 12, een gedeelte der voorspelling aan Juda [2]). Hij sprak bij die gelegenheid als zijne meening uit, dat de inhoud van vers 12 betrekking heeft op de *gezondheid*, *schoonheid*, *sterkte en dapperheid* van Juda's nakomelingen boven die hunner broederen als een gevolg van de aangename en voedzame spijzen en dranken, in het bijzonder van de Sorek- of edelste wijnen, waarmede blijkens vers 11 Juda's erfdeel boven dat der andere stammen overvloedig beweldadigd zou worden. Hij bleef daarbij echter nog in gebreke den *zakelijken zin* uit den aard der spreekwijzen en de wettigheid van die bewering op grond van de Natuurkunde, alsmede zijne eigen bijzondere gedachten nopens een en ander, mede te deelen. Ten besluite van het Derde *Vervolg der Nalezingen op de Byzonderheden over de Heilige Schrift* werden door hem overgenomen *Aanmerkingen over den Bybelschen Sorek of Edelsten Wynstok, Ter opheldering van sommige Schrift-plaatsen, Gelyk ook van de woorden: Ἄμφοδος, Ἀμφόδιον & Seges: die by Xenophon, Luciaan, en Columella, voorkomen; Opgedragen aan den Heer Petrus Hofstede, door* Justus Tjeenk [3]). In deze werd o.a. tegenover Hofstede's verklaring de stelling verdedigd, dat de kleur van den Sorekwijn niet roodachtig, maar lichtgeel zou geweest zijn. Eene quaestie van gering belang, zou men zeggen! Toch niet met het oog op de verhandeling van Hofstede, die op grond van de roodheid dier kleur het 12de vers verklaarde, nl. wat de roodachtigheid van Juda's oogen betrof. Het was dan ook alleen de overweging daarvan, die hem noopte — hoe ongaarne, nu Tjeenk inmiddels over-

---

[1]) blz. 1—150.

[2]) Zie hiervoor blz. 147, 148.

[3]) *Byz. o. d. H. S* III, blz. 595—658. Volgens Hofstede was Tjeenk (Pred. bij de Engelsche Gemeente te Vlissingen en „eerste Geheimschrijver" van het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*) „buiten kyf een der eerste Schriftuurverklaarders onder de Nederlanders" van zijn' tijd (a. w. III, blz. 594). Het hier behandelde onderwerp schijnt Hofstede's bijzondere voorliefde te hebben gehad; vgl. ook hiervoor blz. 60[1].—

leden was — zijne meening tegenover die van laatstgenoemde te verdedigen. Ten bewijze, dat *Sorek* op iets geelachtigs wijst, had men reeds vroeger de toevlucht genomen tot eene vergelijking van Zacharia I : 8 [1]) met Jesaya XVI : 8 [2]) en XIX : 9 [3]), waar het woord resp in verband wordt gebracht met *paarden*, *wijndruiven* en *vlas*, welk laatste in ieder geval het meest met de *gele* kleur overeenkomt. Aldus hadden Bochart [4]) en op diens voetspoor Tjeenk en Vitringa [5]) geredeneerd. Volgens Hofstede beteekent het Hebreeuwsche woord, door vlas vertaald, פִּשְׁתִּים, op grond van gedurige verwisseling met שֵׁשׁ en בַּד [6]), beide *fijn linnen* aanduidende, veeleer het linnen zelf, dan de stof, waaruit het vervaardigd is (vlas). En zoo ziet hij dan geene reden, waarom niet ook in Jesaya XIX : 9 פִּשְׁתִּים is over te zetten door dat kostbare, meest in Egypte bewerkte linnen, door de Ouden *Byssus*, door de Bijbelvertalers *fijn linnen* genoemd. Met scherpzinnigheid wordt dan betoogd, dat de *Byssus* blinkend wit moet geweest zijn. Daarmede is echter nog de ware beteekenis van *Sorek* niet aangetoond. Na de taalkundige zijde der quaestie in het oog te hebben gevat, komt de schrijver tot de slotsom, dat het bedoelde een dier woorden is, wier beteekenis wisselt naar gelang van het onderwerp, in verband waarmede het gebezigd is. In Zacharia I : 8 zijn dan volgens zijne gissing op grond daarvan, dat *Sorek* nu eens door *zwart*, dan door *rood*, dan weer door *scharlaken* vertaald wordt [7]), paarden bedoeld van eene kleur tusschen zwart en

---

[1]) „Ik zag — een man, rijdende op een rood paard, — en agter hem waren roode, BRUINE en witte paarden."

[2]) „De velden van Hesbon zyn verflaauwd, de wynstok van Sibma, de Heeren der Heidenen hebben haare UITGELEZENE planten verpletterd."

[3]) „En de werkers in 't fyne vlas zullen beschaamd worden, ook de wevers van de witte stof."

[4]) HIEROZ, *lib. II. cap. VII. opp. tom. I*, *pag. 108 seqq. Edit. Lugd. Batav.* 1712.

[5]) *Ad Jes* V : 2, *et cap.* XIX : 9. SCHULTENS in *Prov.* XXIII : 35.

[6]) Cf. BRAUNIUS. *De vestitu Hebr. lib. I. Cap. VI.* §. *VIII.*

[7]) Hofstede t. a. p. blz. 292, 293.

rood in, eene blinkende of gloeiende purperkleur, gelijk deze *kastanje-bruine* kleur dan ook inderdaad sommigen paarden eigen is Zelfs indien *Sorek* altijd eene *kleur* moet beteekenen, iets, waarvan Hofstede niet overtuigd is, dan nog zou men voor het andere gevoelen er niets mede winnen, aangezien er immers ook andere kleuren dan de *gele* bestaan, die den *wijn*, het *fijne linnen* en den *paarden* eigen zijn. Wat de purperkleur betreft, deze is van toepassing zoowel op *druiven* (Jes. XVI : 8) als op de *paarden*, doch hoe haar toe te kennen aan *fijn linnen?* Toch is dit laatste mogelijk. Hofstede betoogt vervolgens op grond van verschillende getuigenissen uit de oudheid, dat het *fijne linnen* (Byssus) ook wel purper geverfd werd. Heeft niet bovendien de Arabische overzetting datgene, wat onze vertaling in Jes. XIX : 9 als *witte stof* opgevat heeft, onder den naam van *purper* voorgesteld? Zoo moet dan volgens den schrijver het bewijs, uit de vergelijking tusschen de drie genoemde Bijbelplaatsen opgemaakt, als zou *Sorek* op eene *gele kleur* heenwijzen, meer schijnbaar dan wezenlijk heeten.

In de tweede plaats moet het andere bewijs, voor laatstbedoelde meening aangevoerd, worden getoetst. Dit ontleende men aan de getuigenissen van reizigers in Palestina en in het bijzonder in de streken van Juda, die zich over het punt in quaestie hadden uitgesproken. Zelfs indien uit sommige dier getuigenissen de gele kleur van den Sorekwijn blijken mocht, dan dient daartegenover te worden gesteld, dat in het Joodsche land in den loop der tijden de witte wijn juist den rooden als den eertijds besten vervangen heeft. Dit nu tracht Hofstede ten slotte aannemelijk te maken. Hij toont dan aan, dat zoowel voor verschillende Bijbelschrijvers als voor de Talmudisten en andere schrijvers roode wijn de uitnemendste is, en wat daartoe aanleiding kan hebben gegeven [1]). Verder legt hij den nadruk op Deuteron. XXXII : 13, 14, waar

[1]) Hofstede t. a. p. blz 308—314.

druivenbloed genoemd wordt als edelste drank, terwijl hij aan deze plaats in navolging van Calvijn vertaalt: „en het druiven*bloed*, *rooden* (niet met de Statenvertaling: *reinen*) wijn hebt gij gedronken." Daarnevens herinnert hij aan Jes. XXVII: 2, waar sprake is van „een wyngaard van *rooden wyn*", d.i. naar de verklaring van Vitringa [1]) „een wyngaard van den *uitmuntendsten*, *sterksten* en *geestryksten* wyn." —

Zoo meent Hofstede, indien al niet bewezen, dan toch tot den hoogsten trap van waarschijnlijkheid gebracht te hebben, dat de Sorekwijn behoort tot het geslacht van den rooden wijn, en wel in het bijzonder tot den purperkleurigen.

Er schijnt na dien tijd niet meer gekomen te zijn van de toezegging des schrijvers, om nog nader de bekende verzen uit Genes. XLIX in behandeling te nemen. Intusschen levert deze studie eene proeve van wat hij op dit gebied vermocht. Het valt te betreuren, dat hij ook in het laatste gedeelte zijns levens niet meer gelegenheid heeft gevonden dergelijke wetenschappelijke studiën op het gebied der Bijbelsche Oudheidkunde te publiceeren. Andersoortige polemiek nam hem thans vooreerst in beslag.

---

[1]) Ad h. l.

§ 11.

Het openbaar optreden van Hofstede inzonderheid in 1783 en de gevolgen daarvan. Zijne „Staatkundige Aanmerkingen" naar aanleiding der „befaamde Leerrede" van F. A. van der Kemp. Zijne eerste „Apologie".

Waren wij tot hiertoe meermalen in de gelegenheid Hofstede te leeren kennen als een ondubbelzinnig aanhanger van het Stadhouderlijk Bewind, er is in zijn leven wel geen jaar aan te wijzen, waarin hij om zijne Oranjegezinde gevoelens meer is gevierd en verguisd dan het jaar 1783. Er bestond voor een' man van zoo levendigen aard als hij was alleszins aanleiding om in dien tijd meer dan ooit voor zijne gezindheid in dit opzicht uit te komen. De aangelegenheden des lands toch leidden ertoe, dat de partijen al scherper tegenover elkander zich stelden. Sinds Engeland in 1780 aan de Zeven Gewesten den oorlog verklaard had — een oorlog, die eerst in Mei 1784 door den vrede van Parijs een einde nam — deed zich de binnenlandsche verdeeldheid al dreigender aanzien. Oude grieven werden weer opgerakeld: de „Patriotten", — gelijk sedert 1751 de tegenstanders van het Stadhouderschap en van Engeland werden genoemd — zelf gewoon de oogen op Frankrijk gericht te houden, beschuldigden heftiger dan ooit Willem V van al te groote welwillendheid jegens den Noordelijken nabuur. De moeilijkheden, die de weifelachtige Stadhouder te doorworstelen had, betroffen nog een ander punt.

De positie, die hier te lande door den Hertog van Brunswijk sedert 1766 werd ingenomen, was niet weinigen eene ergernis. In genoemd jaar had Willem V, krachtens zijn' leeftijd toegelaten tot de hooge ambten, verkozen zich vrijwillig voor het vervolg onder curateele van zijn' vroegeren voogd te blijven stellen. De *Acte van Consulentschap* gold als bewijs ervan. Het gevolg was, dat „de dikke Hertog" de gunst, waarin hij zich tijdens de onmondigheid van zijn' pupil over het algemeen had mogen verheugen, hoe langer zoo meer erbij ingeboet had. Misbruik van macht werd hem toegeschreven. De oorlog met Engeland deed het verzet tegen hem nog toenemen, en al luider verhieven sinds 1780 zich stemmen, die op wegzending van den vreemdeling, van wiens Engelschgezindheid men zich overtuigd hield, aandrongen. Zelfs velen. die tevoren hem nog de hand boven het hoofd hadden gehouden, keerden zich thans tegen hem. In 1781 richtten Amsterdams Burgemeesters tot den Stadhouder het verzoek, den Hertog te verwijderen. Tegenover al dien aandrang stelde Willem V, vooral door dit laatste voorstel gekrenkt, zich zooveel hem dit mogelijk was, voor zijn' leidsman in de bres. Het einde is bekend: in October 1784 verliet de gehate, bevreesd voor geweld, doch in eigen schatting onschuldig [1]), deze landen [2]). Een en ander doet ons een' vluchtigen blik werpen op den gespannen inwendigen toestand, waarin het

---

[1]) Vgl. de Missive, door den Hertog zelf (dd. 26 Aug. 1784) aan Chalmers en van de Spiegel gericht, te vinden bij Dr. D. C. Nijhoff *De Hertog van Brunswijk. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis van Nederland gedurende de jaren 1750—1784.* 's Gravenhage, 1889, blz. 333—335.

[2]) Hofstede werd onder zijne vrienden en verdedigers voorgesteld; vgl. de onder Bijlage B gereproduceerde prent: *Gedenkwaardige Uitzetting van Louis van Brunswyk.* Hetzelfde blijkt ook uit zeker paskwil, getiteld: *Testament of Laatste Wil van den Overleedene Dikken Louis, Hertog van Brunswyk Wolfenbuttel, Aan een flaauwte overleeden, zeer subiet, tot vreugd der Braaven, toen zyn Dikheid de tyding van zyne Demissie ontfing.* Hij vermaakt daarin, o. a. (blz. 3): „AAN HOFSTEDE een schildery op welke men ziet een Predikant met een Professoraalen mantel, onder welke Hy een Hoed met een Pluim heeft, met dit opschrift: *Ik kuip al myn best om 't Graafelyken Hoedje!*"

vaderland te dien tijde verkeerde, en waarbij alles zich bewoog om de leuze: voor of tegen den Stadhouder en Engeland. Naarmate zich echter de tegenstand heftiger op verschillende wijzen openbaarde, ontgloeide ook de oude geestdrift der Oranjegezinden al meer. Er was slechts weinig toe noodig, om haar tot buitensporigheid te doen overslaan. Dit bleek ook door de wijze, waarop men te Rotterdam den 8sten Maart 1783 den verjaardag des Stadhouders vierde. Men scheen het erop gezet te hebben, dien dag een waar feest te vieren, het Willem V te toonen, dat er te midden van al wat in den lande zich tegen hem keerde, toch nog vele harten warm voor hem klopten. Eerebogen, sinds de inhuldiging van den Erfstadhouder ongebruikt, werden voor den dag gehaald, en uit de heffe des volks ging men reeds dagen tevoren langs de huizen der ingezetenen, om geld te verzamelen ter eere van den Prins. Een oproerige geest waarde bij dat alles onder het grauw rond. Degenen, die niet of te weinig gaven, waren het mikpunt van allerlei baldadigheden. Daarbij kwam, dat door de schaarschheid van het graan het brood in prijs was opgeslagen, ten gevolge waarvan zelfs een gerucht de ronde deed, dat de huizen der voornaamste graanhandelaren zouden worden geplunderd. Geen wonder, dat velen in bange vreeze den 8sten Maart afwachtten! Voorzorgsmaatregelen van hooger hand waren dan ook genomen. Gelukkig kwam het echter zoo ver niet, wat intusschen niet wegneemt, dat het hier en daar vrij ruw toeging, en sommige personen, die het gewaagd hadden zonder Oranjelint of -strik op straat te verschijnen, mishandeld werden. Hofstede verblijdde zich dien dag met de blijden. Reeds des morgens te 11 uur werd hij opgemerkt voor het huis van zekeren liedjesverkooper Abkenius te midden van eene groote menigte. Althans, zekere Jan Hyman, een agter 't Klooster woonachtige broodbakker, die, in 1785 als getuige in het bekende proces van Kaat Mossel gehoord, ook deze samenscholing ter sprake bracht, verklaarde, dat onder die „menigte van

allerleij zoort" zich ook bevond „een predikant of liever een man met mantel en bef." Later had hij vernomen, dat het Ds. Hofstede was. De huisvrouw van den klepperman Hoeksteyn, eveneens van agter 't Klooster, had hem verteld, dat er voor dien Predikant was „geruijd en gezongen," en dat deze daarop gezegd had „'t is mooy" [1]). Ook in den namiddag liet Hofstede zich niet onbetuigd. Vergezeld van een' ouderling der Gereformeerde Nederduitsche Kerk, alsmede van een' neef, die Proponent was, doorwandelde hij toen verscheiden stadsgedeelten om de versieringen in oogenschouw te nemen. Vooral op de Nieuwe Markt werd zijne aandacht getrokken door de feestelijke versiering van het Zakkedragershuis. Van het dak van dit huis weerklonk behalve Hoezeegeroep van tijd tot tijd de clarinetmuziek van den Stadstorenwachter. Op het oogenblik, dat Hofstede zich midden op het Marktplein posteerde, steeg de vreugde ten top; men verdrong zich als het ware om klauterend het dak te bereiken, van waar men een driemaal „hoezee" aanhief, gevolgd door het „Wilhelmus van Nassouwen", begeleid door een of ander instrument. Op al dit vreugdebetoon lezen wij [2]), dat „Professor Hofstede met het *gedistingueerd* afnemen van zyn hoed en een diepe buiging deze Zakkedragers salueerde." Bovenal echter zou hij dien dag het hart der Oranjevereerders uit het volk gestolen hebben door het uitdeelen van geld op de straten [3]). In de toenmalige cou-

[1]) Zie G. van Rijn op blz. 174 van zijn opstel *Kaat Mossel*, te vinden in het „Rotterdamsch Jaarboekje" onder Red. v. J. H. W. Unger. Tweede Jaargang. Rotterdam 1890, blz. 161—231.

[2]) In het „Rapport van de Heeren door Hun Ed. Groot Mogende Gecommitteerd, tot het onderzoek op de sources van ongenoegen, mistrouwen, en herstel der rust te Rotterdam". Rotterdam. MDCCLXXXVII.

[3]) Dit laatste schijnt door Hofstede's vijanden vooral opgevat te zijn als eene daad van opruiing. Dit blijkt, om een voorbeeld te noemen, uit zekere *Catalogue Raisonnée d'une Collection de Tableaux Peints par les plus Fameux Artistes de ce Païs. N°. 2. En Hollande. 1783*, een schotschrift uit het kamp der „Patriotten", waarin de personen en karakters van bekende Oranjegezinden, en zelfs van Willem V, op allesbehalve vleiende wijze omschreven worden. Op blz. 14 is de schilderij, voorstellende „Proff. ss. r. Hofst. d." aan de orde. Onder het motto: „*Flectere*

ranten schijnen allerlei leugenachtige berichten over zijne verschijning bij die gelegenheid op de straten de ronde te hebben gedaan. Hijzelf achtte het dan ook — op aanraden van „Achtbare Vrienden" — gewenscht, een en ander in de nieuwspapieren tegen te spreken. Hij legde in dat bericht [1]) o. a. de verklaring af, „dat er, op den 8sten Maart laatstleden, niemand, buiten de stad Rotterdam woonagtig, ten zynen huize geweest was, om van daar eene boodschap af te halen en naar elders te brengen." Zou hieruit zijn op te maken, dat men hem zelfs spionnendienst — vermoedelijk dan voor het Stadhouderlijk hof — ten laste heeft durven leggen? [2]) — Hierbij bleef het niet. Zoo liep er mede een gerucht, als zou hij nog des avonds door de straten gewandeld hebben, ja men kon zelfs het bericht in de couranten lezen, dat „Zyn HoogEerw." „ook bij de Illuminatie van de Zakkedragers tegenwoordig" was geweest, „betoonende deszelfs goedkeuring met een vriendelyken lach" [3]). Met het oog

---

si nequeo superos — Acheronta movebo" heet het aldus: „Gruuwt aanschouwer voor dit beeld! De eerwaardige Godsdienst misbruikte hy om zyne ontoombare heerschzugt te voldoen. — Door vleiery zogt hy, een, in 't vrye Nederland onbekend, kerklyk gezag in te voeren, en zich tot een hoofd daar van op te werpen. Toen dit niet gelukte, deedt hy het ysselyk monster van oproer en burgertwist uit de hel te voorschyn komen: en een wuft gemeen gaf hy den dolk in de handen, om de blanke borst van de beste Regenten van zyn Vaderland, moordadig te grieven.

Hy is afgebeeld in die kleding waar mede hy onlangs het muitzugtig gemeen van zyne woonplaats, door het geven van geld als anderzints, tot verder oproer aanzettede." — Wat met de woorden „als anderzints" door den schrijver bedoeld wordt, is onduidelijk Wij willen ons niet aan gissingen wagen. Het genomen citaat heeft natuurlijk slechts waarde als uiting van zekeren geest; edoch, hekelen en der waarheid getrouw zijn is tweeërlei.

[1]) Overgenomen in de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*. 18de Deel. MDCCLXXXIII (Maart), blz. 455, 456, o. a. uit de „Rotterdamsche Courant" van „Dingsdag den 25 Maart 1783".

[2]) In enkele „patriottische" Hollandsche couranten van die dagen, door mij nageslagen, heb ik niets ontdekt, dat op eene beschuldiging van dien aard gelijkt. Toch zijn de verschillende geruchten, die hij in bovenbedoeld bericht weerspreekt, door „sommige Couranten en andere Schriften" verbreid. Nu is het mogelijk, dat *deze* betichting, indien niet in bladen, dan in schotschriften en dergelijken de ronde heeft gedaan, al ben ik niet in staat deze nader aan te wijzen.

[3]) Zie het bericht dienaangaande overgenomen in de *Nieuwe Ned. Jaarb.* t. a. p. blz. 449, 450.

daarop verklaarde hij dan verder in zijne zelfverdediging, dat hij, na van zijne wandeling „voor zonnen ondergang" teruggekeerd te zijn, in zijne eigen woning [1]) „in stille eenzaamheid" was gebleven, zonder wederom uit te gaan. Tevens betuigt hij geen lint of dergelijk teeken „schoon zich anders zulks niet schamende, opentlyk of verborgen" te hebben gedragen [2]), en het inzamelen van geld op de straten gedurig te hebben doen samengaan „(waar toe Hy zich als Burger, als Christen en als Leeraar verpligt oordeelde) met eene vriendlyke en ernstige vermaning, om zich voor dronkenschap, buitensporigheit, oproerigheid, ja zelfs de minste schyn daar van, zorgvuldig te wagten, maar zich daarentegen, als getrouwe en gehoorzame Ingezetenen allesints te gedragen, enz [3])." Dit alles verhinderde echter niet, dat de naam van Hofstede voortaan werd verbonden aan de Rotterdamsche woelingen ten gunste van Oranje en vaak in één adem genoemd met dien van Kaat Mossel [4]), die vooral door haar optreden bij

[1]) Hofstede vestigde zich bij zijne komst te Rotterdam in een huis aan de Delftsche Vaart. Reeds in 1750 verhuisde hij naar de Boompjes, waar hij tot zijn' dood bleef wonen Uit het (in het Rotterdamsch Archief aanwezig) „Gifteboek" (Reg.r 99. Gift. 2 Nov. 1772) blijkt, dat hij in 1772 een huis aan de Boompjes kocht Niet onwaarschijnlijk is dit hetzelfde geweest als vóór dien tijd door hem was bewoond. — Opvallend! zijn buurman aldaar was het sterk Staatsgezinde Lid van de Vroedschap Elzevier. (Zie zijne *Tweede Apologie* enz. blz. 312). — Volgens het bedoelde „Giftebock" (Regr 100. Gift. 28 July 1774) bezat Hofstede nog een' tuin aan de Lange Warande, dien hij van 15 Juni 1759 tot 28 Juli 1774 in eigendom had.

[2]) Misschien uithoofde van zijn ambtscostuum?

[3]) Zie ook Hofstede's *Apologie* enz. blz. 73.

[4]) Mede in geschriften had dit plaats. Als proeve hiervan mag gelden de spottend op Hofstede's naam gestelde *Missive van Petrus Hofsteede, Professor en Predikant te Rotterdam, Aan den Eerw: Heer Pieter Joosting, Theod: Fil. Ouderling en Koussenverkoper te Amsterdam. Geschreeven op Oranje Lust, buiten Breda, den 6. Augustus, 1784.* Te bekoomen, in Rotterdam. (De laatstbedoelde persoon, manufacturier te Amsterdam, deed zich aldaar kennen als een warm Oranjeklant, waarom hij het op prent en in geschrift bij de tegenpartij moest ontgelden). — Hoe men gaarne Hofstede en Kaat Mossel samenkoppelde blijkt — om nog eene enkele proeve hiervan te noemen — uit de (op de Sted. Bibl van Rotterdam aanwezige) *Echte en Ware Levensgevallen Van de Befaamde Kaatje Vermeulen, Alias Kaat Mossel, en Haar mede Complize Keetje Zwenken, Alias Zwarte Keet of Ruige Keet, benevens eenige befaamde Oproermakers en Oproermaaksters, Hunne Geboorte, Opvoeding,*

diezelfde gelegenheid befaamd is geworden in de geschiedenis harer stad. Van „patriottische" zijde trachtte men straks ook het gerucht ingang te doen vinden, alsof hij vol vreeze was voor de Staatscommissie, die in 1784 belast werd met het onderzoek naar de oproerige bewegingen te Rotterdam, in het bijzonder door Kaat Mossel verwekt [1]), ja, alsof hij bij de nadering dier Commissie de stad was ontvlucht [2]).

Nog geen half jaar na het gebeurde op den 8sten Maart 1783 zou Hofstede ondervinden, welk gevaar het openlijk zich scharen onder de Oranjevaan met zich bracht. Van de zijde der „Patriotten" haatte men hem met een' doodelijken haat, en zijn naam als die van een hunner invloedrijkste tegenstanders werd hoe langer zoo meer gevestigd.

Den 1sten September 1783 leidde Hofstede's weg door Utrecht. Des namiddags kwam hij per rijtuig aldaar aan, vergezeld van een' zijner neven, een' Proponent, die met hem van Rotterdam was medegereisd. Het doel van den tocht was om gezamenlijk met een ander familielid uit Noord-

---

Leeven en tegenwoordig Bedryf, Geschreeven door een Amsterdammer, die als een gewaende Matroos alles nauwkeurig heefd onderstaan. En wat hem by die onderzoeking wedervaren is, Verrykt met haar extra welgelykend Pourtrait, door de gewaande Matroos naar 't leven getekend. Een in ruwen toon gesteld libel! Men vindt er o. a. gesproken (blz. 52) van het „doemenswaardige Vee", dat „door Grooten opgezet", „de gezondheid van *Burgemeester* VAN DER HYM (sic!) en *Professor* HOFSTEDEN" dronk. De beide laatsten worden erin voorgesteld als in correspondentie met Kaat Mossel en Keet Zwenk, met wie zij heeten samen te spannen. (Vgl. Hofstede zelf over dit schotschrift in zijne *Apologie* enz. blz. 67—69 Aanm.). Dat de Oranjegezinde Rotterdamsche Burgemeester van der Heim als derde in het verbond werd voorgesteld, bewijst ook een der hierachter (onder Bijlage B) gereproduceerde prenten — In 1785 verklaart Hofstede echter onomwonden, dat Kaat Mossel hem zelfs van aangezicht onbekend is, laat staan dat hij haar ooit gesproken of met haar gecorrespondeerd zou hebben (Zie zijne *Apologie* enz. blz. 67).

[1]) Zonder veel moeite verantwoordt zich Hofstede daaromtrent in zijne *Apologie* enz. blz. 179 v.v.

[2]) Deze voorstelling bevat het schendend gedicht *De Vlucht van Professor Hofstede; Uit de Stadt Rotterdam, op 't naderen van hun Hoog Mogende: Of de Vacante Hofstede.* Z. pl. e. j., aldus aanvangende:

„Daar vlucht dien snoden Schelm, van Rottes vrugtbre boorden!
In oproer en in twist! door hem alleen verwekt.
Die Huichlaar dezer Eeuw, die slegts alleen in woorden
Zyn deftig Ampt bekleede; en 't gruwlyk heeft bevlekt!"

Brabant, dat men te Utrecht met den Bredaschen postwagen verwachten zou, verschillende vrienden in Drente te bezoeken, waartoe het drietal den volgenden dag Utrecht verlaten zou. In de stad gekomen, stapten Hofstede en zijn neef aan de Tolsteegpoort af en gingen de herberg *den Engel* binnen. Nu behoorde ook Utrecht tot die plaatsen, waar in 1783 onder goedkeuring der Vroedschappen een zoogenaamd *exercitie-genootschap* of *vrijcorps* opgericht was, dienende tot oefening in den wapenhandel. Samengesteld uit burgers van de Staatsgezinde partij, moesten deze vrijcorpsen alom wel de Oranjeklanten tot vijandschap tegen de „Patriotten" prikkelen. Zij zagen er – en niet ten onrechte — de manifestatie in van een' geest, die der Stadhouderlijke Regeering allesbehalve welgezind was. Hoe het bestaan dezer genootschappen dus ook Hofstede een doorn in het oog moest zijn, laat zich begrijpen. Dat hij er echter eenmaal door in levensgevaar zou verkeeren, wie had dit kunnen denken? En toch, dit geschiedde. Toen de beide reizigers op dien bewusten namiddag langs den Buitensingel te Utrecht gereden waren, hadden zij daar juist het vrijcorps dier stad zien optrekken naar het Starrebosch, waar de orde-oefeningen plaats vonden. Dit had hen op de gedachte gebracht — te meer, daar het nog wel eenigen tijd zou aanloopen eer de Bredasche postwagen aankwam — eens van naderbij te gaan opnemen hoe het daar bij die exercitiën toeging. „Na alvorens een kop thee gedronken te hebben" [1]), verlieten zij *den Engel*, om aan dit plan gevolg te geven. Ongetwijfeld eene onvoorzichtige daad! Het lag toch voor de hand, dat er onder de groote menigte, die in het Starrebosch bijeen was, allicht een enkele zou zijn, die den Rotterdamschen Professor van aangezicht kende, en dat men alsdan hem, wiens naam bij de Staatsgezinden een' zoo hatelijken klank had, niet anders zou bejegenen dan den

[1]) Aldus in het *Eenvoudig Berigt betreffende 't geen onlangs P: Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam, wedervaren is te Utrecht: Door hem zelven opgesteld*, Rotterdam. MDCCLXXXIII, blz. 6.

Leidschen Advocaat Mr. E. Luzac, dien men eenige dagen te voren schier ten doode toe had mishandeld[1]). Hofstede scheen echter hiermede niet te rekenen. Op de plaats der manoeuvres aangekomen, ontmoette hij terstond iemand, die bij zijne familie te Rotterdam had gediend, en hem alzoo kende Met dezen stond hij „met zyne gewone vriendelykheid, hem als aangebooren" [2]), over het Corps te praten, zonder evenwel, gelijk hij later zelf uitdrukkelijk verzekerde [3]), daarop ook maar „de minste aanmerkingen te maken." Onderwijl werd de trom geroerd en vingen de oefeningen, die vóór de aankomst van Hofstede en diens neef door eene korte rust onderbroken waren, weder aan, en het tweetal plaatste zich wat nader bij de schutters, om des te beter te kunnen toezien. Zij deden dit met kennelijke bewondering: „Indien men" — zoo verklaart Hofstede[4]) — „destyds aandagt op ons gelaat geslagen hadde, men zou 'er geen trekken van afkeer, maar veel eer van vergenoeging in ontdekt hebben." Na een kwartier toegezien te hebben, was hunne nieuwsgierigheid bevredigd en wilden zij vertrekken, doch daar bemerkten zij, dat de aandacht der menigte, waaronder zich iemand bevond, dien zij meenden meer te hebben gezien, op hen gericht werd door den persoon, met wien Hofstede eenige oogenblikken te voren zich onderhouden had[5]). Hier-

---

[1]) De toedracht van dat geval is met alle bijzonderheden te vinden in een' *Origineele Brief van den Heer Mr. Elias Lusac Uit Leiden, Aan den Hoog Eerwaarden Heere Petrus Hofsteede Te Rotterdam. Over hunner beider Ontmoetingen en Mishandelingen Te Utrecht*

[2]) *Brief van een Heer te Utrecht Aan zyn Vriend te Rotterdam: Behelzende een Echt Verhaal Van het Voorgevallene Op Maandag den Eersten September, Met den Hoog Eerwaarden Heere Petrus Hofsteede, En 't Schreeuwende Geval, eenige dagen te voren, van Mr. Elias Lusac*, blz. 2.

[3]) *Eenvoudig Berigt* enz., blz. 6, 7.

[4]) t. a. p. blz. 7.

[5]) Eenigszins anders wordt dit voorgesteld in den *Brief van een Heer te Utrecht* enz. (blz. 2), waar het heet, dat „eenige der exerceerende helden aan tien of twaalf kaerels, van 't slechtste janhagel" Hofstede's naam influisterden. Ook in het vervolg wijkt deze *Brief* in bijzonderheden van Hofstede s eigen verhaal af, dat hier over het geheel door ons wordt gevolgd, niet alleen omdat het van hem afkomstig is, maar ook dewijl

mede was het sein tot de vijandelijkheden gegeven. Op het bespeuren van de onwelwillende houding, die men tegenover hem aannam, achtte Hofstede het geraden zich met zijn' reisgenoot hoe eer hoe liever uit de voeten te maken, evenwel om geen opzien te wekken met langzamen tred. Het mocht helaas niet meer baten, want reeds klonk het uit tal van monden: *Professor* Hofstede, *die Engelsman! wat maakt hy hier! men schoppe hem weg! enz.*[1]) De aftocht begon hoe langer zoo meer op eene vlucht te gelijken, om maar buiten het kamp te geraken. Op den Singel groeide echter het grauw, waaronder zich enkele gezeten burgers zouden bevonden hebben, dermate aan, dat Hofstede groote moeielijkheden voorzag, indien hij zijne vervolgers begaan liet. Hij nam tot eene uiterste poging de toevlucht, en trachtte hen door woorden te doen bedaren: „*Mannen*" — zoo sprak hij [2]) — „*welke oorzaak is 'er, om ons dus te behandelen? Wy zyn hier by geval gekomen; hebben de exercitie der Borgers met vermaak gezien en niemand met woorden of gebaarden beledigd. Ik ben noch Engelsman, noch Engelsgezinde, maar een welmeenend Vaderlander en Predikant te Rotterdam, en daarom ziet wel toe wat gy doet en laat ons in rust en vreede gaan.*" De menigte werd ondanks deze woorden

---

het, sober gesteld, de innerlijke kenmerken draagt van der werkelijkheid getrouw te zijn. — Geheel anders weer is de voorstelling in *Geen Verdichte Maar Echte Brief, Van een' Heer van Utrecht, Geschreeven aan zyn' Vriend te Amsteldam, wegens het gepasseerde met P: Hofstede, Professoor en Predikant te Rotterdam, en Elie Lusak Advocaat te Leyden* (blz 2), volgens welke een uit den volkshoop tot Hofstede, terwijl deze de manoeuvres aanzag, de vraag richtte: „Wat dunkt u van deze Exerceerende?" waarop hij zou geantwoord hebben, „dat het kinderwerk was om soldaatje te speelen, ja dat het beter voor verscheiden lieden was om thuis te blijven en op haar affaires agt te geven dan hier te manoeuvreeren." Deze brief draagt de kenteekenen van overdrijving en onjuistheid en verraadt een' niet zeer beschaafden opsteller.

[1]) Volgens den *Brief van een Heer te Utrecht* enz. (blz. 3) zou de woede ontstaan zijn, doordat Hofstede een' der grootste belhamels als „*Soldaat!*" aansprak, waarop deze zou hebben geantwoord: „Wat zeg je? *Soldaat! Soldaat! jy bend maar een Engelschen hond.*"

[2]) *Eenvoudig Berigt* enz., blz. 9.

nog verwoeder. Men drong zich tegen hem aan, stootte hem, scheurde zijn opperkleed, takelde hem op allerlei wijzen toe, en weinig scheelde het of hij zou onder den voet geraakt en vertreden zijn. Een dienaar der justitie, dien hij onder de massa ontdekte en aanriep, spoorde hem aan door te loopen. Zoo bereikte hij — op eenigen afstand zoo goed mogelijk door zijn' neef gevolgd — de vaart buiten de Tolsteegpoort. Een verzoek om hulp, tot denzelfden schout als daareven gericht, baatte niet. Inmiddels kwam gelukkig Hofstede's knecht [1]), die daar den Bredaschen postwagen afwachtte, toeschieten; maar wat vermocht deze tegen zoovelen? Daar het gevaar al dreigender werd, vluchtten zij nu gezamenlijk een' grutterswinkel binnen. Voor geen geld of goede woorden was echter de eigenaar hiervan te bewegen de vluchtelingen onder zijn dak te houden, en zoo namen zij [2]) dan door eene achterdeur de wijk in eene herberg daarnaast, waar zij zich in een kamertje naar gissing anderhalf uur lang verborgen hielden, zonder dat naar alle waarschijnlijkheid een der huisgenooten er iets van bemerkte. Onder zich hadden zij den kelder, waar gedurig getapt werd, terwijl men bij herhaling langs de deur van hun kamertje liep. Het waren dus hoogst benauwende oogenblikken, die zij daar doormaakten. „Een hondje, op het bedde liggende, ontwaakte, dog bafte niet" [3]). In gespannen verwachting of de bewuste schout met hulp zou komen opdagen om hen te ontzetten, hoorden zij eensklaps naderende stemmen op de trap in hunne nabijheid: „*Wy zullen zien ofze ook boven zyn*" — zoo klonk het. Uit vrees van in hunne duistere schuilplaats overvallen te worden, vluchtten zij daarop zoo zacht mogelijk de herberg van achter

---

[1]) Deze knecht werd later in Hofstede's testament bedacht met „eene somma van Een honderd Caroli guldens in gereed geld" „in consideratie van de getrouwe adsistentie aan hem Heer Testateur in 't *Utrechtsche geval* bewezen."

[2]) Hofstede met zijn' neef of knecht of met beiden — dit blijkt uit zijne woorden niet duidelijk.

[3]) *Eenvoudig Berigt* enz., blz. 11.

uit. Nauwelijks buitengekomen, werden zij evenwel onder het geroep: *Daar zyn ze! Daar zyn ze!* andermaal aangerand. Door een nauw straatje wisten zij nog juist te ontkomen in eene andere herberg [1]), waar hunne positie nog hachelijker werd; terwijl de waard hen met geweld weer naar buiten wilde drijven, drong de menigte het voorhuis in. Het gevaar was nu op het hoogst geklommen. Toen daagde hulp. Zes gezaghebbende Heeren, wier namen Hofstede zelf dankbaar vermeldt [2]), verschaften zich, vergezeld van eenige gerechtsdienaars, een' toegang door het gepeupel. Onder de hoede dezer Heeren werd hij [3]), hoewel men nog steeds poogde hem te molesteeren, eerst naar *den Engel* en vervolgens naar het Stadhuis geleid. De behandeling, die hij hier ontving, was bijzonder voorkomend. Toen hij er zich eenigszins had hersteld, ofschoon hij beweerde, dat de kalmte van geest hem was bijgebleven, werd natuurlijk het gebeurde in den breede met de Utrechtsche autoriteiten besproken. De Hoofdofficier, de Graaf van Athlone, kwam hem er uitdrukkelijk zijne deelneming betuigen. Ten sterkste hield Hofstede vol, ook zelfs niet de geringste aanleiding tot de ergerlijke mishandeling te hebben gegeven, terwijl hij het noodig achtte bij deze gelegenheid de verklaring af te leggen, dat hij de Engelschen sinds hunne oorlogsverklaring immer als vijanden van het vaderland aangemerkt, en hen als zoodanig ook in zijne leerredenen afgeschilderd had, doch dat hij tevens in strijd met de gewoonte dier dagen een groot onderscheid maakte tusschen Engelsch- en Prinsgezinden, onder welke laatsten hij zich onvoorwaardelijk rangschikte; tegenstanders der Stadhouderlijke Regeering konden volgens hem geene getrouwe landsburgers zijn! — Met den onhulpvaardigen schout, die

[1]) Eene van die herbergen schijnt *De Geldersche Bloem*, de andere *Jeremi(e?)* geheeten te hebben. (*Brief van een Heer te Utrecht* enz., blz. 3. *Geen Verdichte Maar Echte Brief* enz., blz. 3. *N. Ned. Jrbk.* van Sept. 1783, blz. 1617.

[2]) *Eenvoudig Berigt* enz., blz. 12, 13.

[3]) Op Hofstede's neef schijnt men verder weinig acht te hebben geslagen.

ook op het Stadhuis tegenwoordig was, had hij intusschen nog af te rekenen. „Met veel bescheidenheid" bracht hij dezen zijne nalatigheid onder het oog [1]). Spoedig was de vrede echter gesloten, toen de dienaar van Hermandad van de verdenking van onwil zich had weten te zuiveren, en onder vriendelijken kout brachten zij een groot gedeelte van den nacht verder door.

In den vroegen morgen van den volgenden dag reed Hofstede met zijn reisgezelschap, „in een welbespannen rytuig" [2]), hem door zijne bevrijders aangeboden, van het Stadhuis te Utrecht af in de richting van Harderwijk. Thans was het stil langs de straten der Bisschopsstad [3]).

Het geruchtmakend geval bleef intusschen niet zonder gevolgen. Vooreerst niet van Overheidswege. Eene dergelijke mishandeling, als die Luzac en Hofstede wedervaren was, overkwam enkele dagen later een ander Oranjegezind man [4]), die eveneens zich al te zeer nabij het oefeningsterrein van het vrijcorps waagde. Zulk optreden ging de perken verre te buiten. Het was dan ook geen overbodige maatregel, dien de Utrechtsche Regeering nam, toen zij den 9den September d. a. v. eene Publicatie deed afkondigen, waarbij zij dergelijke bandeloosheden ten strengste verbood [5]). De zaak zou vermoedelijk verder vervolgd zijn, indien Hofstede op aansporen van den Hoofdofficier te Utrecht daartoe zelf eene actie

---

[1]) *Eenvoudig Berigt* enz., blz. 15.

[2]) t. a. p. blz. 16.

[3]) De schrijver van *Geen Verdichte Maar Echte Brief* enz. weet (blz. 3) mede te deelen, dat men den 2den September op het Bisschopshof en voor het Stadhuis te Utrecht stukken van Hofstede's kleederen te koop ventte, waarvan sommige met guldens, andere met schellingen werden betaald; losse knoopen zouden voor 4 à 6 stuivers, stukken van zijn' rotting voor een' daalder gekocht zijn. Den 3den September d. a. v. was alles uitverkocht.

[4]) Ditmaal een Utrechtsch koopman, die echter nog bijtijds door eenige autoriteiten ontzet werd. Zie *Vaderlandsche Historie* (Vervolg van Wagenaar). Zesde Dl. Amst. MDCCXCI, blz. 342, 343, waar ook een en ander omtrent het geval van Hofstede opgenomen is.

[5]) Zie *N. Ned. Jrbk.* Sept. 1783, blz. 1618—1620.

had willen instellen. Hij meende evenwel, dat dit de taak was van den Hoofdofficier. Inmiddels liepen de personen, die het brutaalst waren opgetreden, ongestraft rond. Zij bleven, althans officieel, onbekend. Wèl werden in eene courant [1]) de namen van drie Utrechtsche burgers, onder welke die van den bekenden „Patriot" P. 'T Hoen [2]), genoemd, als de eerste belhamels bij de mishandeling van Luzac en Hofstede, doch de aldus aangewezenen kwamen tegen die beschuldiging ten sterkste op [3]), en sommeerden zelfs laatstgenoemde, dien zij verdachten het bericht ingegeven te hebben, met bewijzen voor den dag te komen. Ook elders in het land werd de aanranding van Hofstede op den 1sten September druk besproken. Verschillende geschriften erover zagen het licht [4]). Het gebeurde werd niet alleen door hemzelf beschouwd als „een eeuwige schandvlek voor de Natie" [5]), maar ook van andere zijde zag men daardoor „een vlak" op Utrechts burgers geworpen, „welke de Rhyn met al zyn water nimmermeer zal afspoelen" [6]). Ja, tot zelfs diep in Duitschland drong naar Hofstede's mededeeling [7]) het gerucht ervan door, getuige het schrijven, dat hij meer dan een jaar daarna van een

---

[1]) „Courier du Bas-Rhin." N°. 77.

[2]) Redacteur van *De Post van den Neder-Rhyn.*

[3]) Zij deden dit in een bericht gedateerd 14 October 1783, in verschillende nieuwsbladen geplaatst. Hofstede ontkende later het hem daarin ten laste gelegde. (*Apologie* enz., blz. 113).

[4]) Hofstede's *Eenvoudig Berigt* enz. is gedateerd „Assen den 16 Sept: 1783". In zijn geheel is het nogmaals afgedrukt in de eerste *Apologie* enz. („Bijlagen" Letter D). Van de hierachter onder Bijlage A genoemde geschriften, daarover is er slechts één in Hofstede vijandigen geest gesteld, nl. *Geen Verdichte Maar Echte Brief* enz. Hijzelf kwam later nog op het geval terug (in zijne *Apologie* enz., blz. 111—132). Het bericht omtrent het gebeurde in de *N. Ned. Jrbk* van September 1783 (blz. 1616, 1617) wordt door hem volmaakt abusief genoemd (in zijn a. w. „Bijlagen", blz. 62).

[5]) *Apologie* enz., blz. 111.

[6]) *Rotterdamsch Dank-Adres Aan den Heere Professor en Predikant Petrus Hofstede, Voor zyne regt Patriotische Belydenis*, enz. (Zie onder Bijlage A), blz. 3, 4.

[7]) *Apologie* enz., blz. 112.

voornaam Rechtsgeleerde aldaar over deze zaak ontving. Hijzelf durfde later verklaren, dat zijne reputatie door het gebeurde op den 1sten September 1783 eer gewonnen dan verloren had. Zooveel is zeker, dat de genegenheid, die men in de Rotterdamsche Gemeente hem toedroeg, op ondubbelzinnig hartelijke wijze zich uitte, toen hij den 24sten October d. a. v. na eene afwezigheid van bijna twee maanden in haar midden teruggekeerd was. Zijne woning werd „afgeloopen" [1]), en in dicht en ondicht gaf men uiting aan de blijdschap over het feit, dat men „dien grooten Godsman, dien waeren Wet- en Evangelieprediker, — dien vriend der armen, dien steun der onderdrukten, dien regt mannelyken Bidder voor de waere belangens van het lieve Vaderland, en het alleszins liefde- en eerbiedwaerdig Eminent Hoofd van ons vry Gemeenebest; — dien grooten Kerkheld, dien wyzen Hoogleeraer, dien rykbegaefden Leeraer, dat tederbemind oogelyn van alle Regtzinnigen, dien waeren Vriend van „Willem den Vijfden", dien getrouwen Voorstander van het allerdierbaerst Oranje-Huis" [2]) als uit de omarming des doods had terugontvangen. Dat de „Patriotten," die men als de oorzaak van het gepleegd geweld beschouwde, het in het voorbijgaan bij menig dankbare hadden te ontgelden, laat zich begrijpen. Dat het gebeurde niet geschikt was, om de politieke hartstochten tot kalmte te brengen, eveneens. Ten opzichte der houding van Oranje's martelaar — zoo werd Hofstede door velen bij zijn terugkeer beschouwd — betoonde men zich niet het minst ingenomen met zijne kloeke belijdenis, op het Stadhuis te Utrecht afgelegd, waarbij hij ook was opgekomen tegen het vereenzelvigen van Oranjegezindheid met Engelschgezindheid. Dit laatste stemde trouwens overeen met hetgeen hij reeds vroeger in Rotterdams Zuider-

[1]) *Rotterdamsch Dank-Adres* enz., blz. 14.

[2]) *De Blydschap der Waerlyk Welmeenende in Rotterdam, By de Terugkomst van den Hoogeerwaerdigen, Hooggeleerden Heere Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam, Van zyn Hoog Eerw: Drentsche Reis, in Rotterdam den XXIV October MDCCLXXXIII*, blz. 4, 5.

kerk had uitgesproken, toen hij bij gelegenheid van Engelands oorlogsverklaring aan de Nederlanden, eene leerrede gehouden had naar aanleiding van Micha VI:9 [1]). Een dergenen, die Hofstede huldigden, herinnerde daaraan, en deelde zelfs, dank zij eenigen toehoorders, die onder het hooren aanteekeningen hadden gemaakt, een en ander daaruit in zijn geschrift [2]) mede. Voor dit bewijs van belangstelling en waardeering was Hofstede uitermate gevoelig, gelijk hijzelf later met nadruk verzekerde [3]). Het kon hem dan ook slechts aangenaam zijn, dat men de uitspraken in die leerrede nogeens voor het publiek bracht; immers hadden deze allesbehalve blijken gedragen van Engelschgezindheid. Den oorlog, waarmede Nederland in die dagen overrompeld was, had hij van de zijde der Engelschen niet minder dan „de onrechtvaardigheid zelve" [4]) genoemd, ook al had hij er tevens bij zijne hoorders op aangedrongen, zich te onthouden van het schelden der vijanden, „dat een werk der Rabsakes, maar van geen Christen is" [5]).

Zijn wedervaren te Utrecht roerde Hofstede op den kansel nimmer aan, daar deze, volgens zijne overtuiging, „niet dienen moet om des sprekers eigen zaak, maar om Gods zaak te verdedigen" [6]). Bovendien schijnt hij na zijn' terugkeer erop uitgeweest te zijn, alles te vermijden, wat aanleiding zou kunnen geven tot verdere opspraak en allerlei verkeerde gevolgtrekkingen. Dit blijkt ook uit een' brief,

---

[1]) „De stemme des Heeren roept tot de Stad (want uw naam ziet het wezen): Hoort de roede en wie ze besteld heeft."

[2]) Het *Rotterdamsch Dank-Adres* enz.

[3]) Zie Hofstede's *Apologie* enz. blz. 129, 130 Aanm., vgl. m. blz. 118—123 Aanm., waar hij diezelfde gedeelten zijner leerrede *woordelijk* weergeeft.

[4]) a. w. blz. 119 Aanm.

[5]) a. w. blz. 120 Aanm.

[6]) *Apologie* enz. blz. 115 Aanm. In zijn a. w. (blz. 10 Aanm.) verklaart hij uitdrukkelijk meer dan iemand van den kansel zoowel te Oost-Zaandam als te Rotterdam zijne hoorders aangespoord te hebben toch geene aanleiding tot oproerigheid te geven.

waarin hij om die reden Heeren Burgemeesteren van Rotterdam verzocht hem verontschuldigd te willen houden, dat hij op hunne uitnoodiging niet ten Stadhuize verschijnen zou [1]).

Aan de eene zijde vereerde men hem van nu af nog vuriger dan te voren, aan de andere zijde bespiedde men voortaan nauwkeuriger dan immer zijne gangen [2]). Alvorens enkele proeven bij te brengen van de verdachtmaking, waaraan hij in dezen tijd blootstond, hebben wij nog op iets te wijzen, dat mede niet geschikt was, om de vijandschap, door een zeker deel der bevolking hem toegedragen, te verminderen. De Doopsgezinde Leeraar van Leiden François Adriaan van der Kemp, „een heftig Patriot" [3]), had in 1782 tot driemalen toe eene leerrede uitgesproken naar aanleiding van Rehabeams hardvochtige houding tegenover Noord-Israël. Gold Rehabeam nu over het algemeen in die dagen bij de Staatsgezinde predikanten als een geliefkoosd type van den Stadhouder Willem V, van der Kemp had zich ditmaal bijzonder kras uitgelaten, nog krasser zelfs dan men van hem gewoon was. „Nergens" — aldus verklaart zijn biograaf [4]) —

---

[1]) Onder Bijlage D vindt men eene reproductie van bedoelden brief opgenomen.

[2]) Men vindt daarvan een staaltje in eene *Dankerkentenis aan den Hoogeerw: Hooggel: Heer Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam, Wegens zyn Hoogeerw: Uitgesproken Leerreeden Op den 26 van Wintermaand, des Jaars 1785. In de Zuider Kerk te Rotterdam*, eene hartelijke en dankbare ontboezeming, waarin Hofstede lof toegezwaaid wordt voor eene door hem op Kerstmis gehouden predikatie, die op den onbekenden schrijver bijzonderen indruk schijnt te hebben gemaakt. Aldaar leest men (blz. 4, 5): „Mogten uwe woorden veeler harten getroffen en doorwond hebben, ook de harten van de zulken, die onder uw Gehoor alleenlyk mogten opgekomen zyn om te letten op de uitspraak uwer lippen, daar op te vitten, dezelve te verdraaijen; de zulke, die mogten opgekomen zyn, om te hooren of er ook iets van uwe Tonge zou afvloeijen waar over zy Uw Hoog Eerw: Hoog Gel: zouden kunnen bespotten, belaagen, belasteren en benadeelen." Dit schijnt dan vooral met het oog op Hofstede's politieke inzichten te hebben plaats gehad; immers, de lofredenaar laat terstond op de aangehaalde woorden volgen, dat „de harten van alle welmeenende rechtgeäarte Vaderlanders getroffen en verblydt" werden door zijne gebeden, bij die gelegenheid opgezonden.

[3]) Onder die benaming wijdt Dr. J. Hartog hem de tweede zijner „Vier Schetsen": *Uit de dagen der Patriotten*. Amst. z. j., blz. 50—105.

[4]) Dr. J. Hartog t. a. p. blz. 61.

treedt zijn weerzin tegen het regeerend stamhuis zóó duidelijk aan den dag als in de beruchte preek over 1 Kon. XII: 3*b*—20*a*, waarin hij het gedrag van Israël en Rehabeam ten spiegel stelde voor vorst en volk"[1]). Hij had daarbij gelegenheid gevonden, om, voor ieder verstaanbaar, maar toch zonder den naam van Willem V uit te spreken, den Stadhouder af te schilderen als een' op onrechtmatige wijze aan de regeering gekomen tyran, wiens bestuur den ondergang des lands met zich moest brengen. Het zingen van Vloekpsalmen had aan de predikatie kracht bijgezet. Deze rede nu, in druk uitgegeven[1]), kon niet nalaten, de Oranjegezinden ten diepste te ergeren. De ontevredenheid zweeg dan ook niet; zij was „heftig" in hare critiek, doch „deze uitspattingen verdienden het"[2]). Die critiek sprak zich ook uit in een werkje, bevattende *Staatkundige Aanmerkingen Dienende tot Nadere Verklaaringe van de waare bedoelinge der befaamde Leerrede, genaamd: Het gedrag van Israël, en Rehabeam, Ten Spiegel van Volk en Vorst, Over 1 Kon: XII: 3b—20a. Uitgegeeven door den wydvermaarden Fr: Adr: van der Kemp, Leeraar der Doopsgezinden te Leyden, en overal met veele toejuichinge van de echte Patriotten ontfangen.* Het verscheen in 1783 te 's-Gravenhage. Veilig mag men Hofstede voor den schrijver ervan houden. Niet alleen verraden wat vorm en inkleeding betreft deze *Staatkundige Aanmerkingen* zijne hand, maar hijzelf erkent bovendien[3]) de juistheid der blijkbaar in couranten geuite bewering, als zou hij de auteur ervan zijn. Hofstede dan bezigt den vorm van een paskwil. Zijne *Aanmerkingen* konden daardoor slechts des te meer treffen, zoo waar het is, dat verwaandheid — waarvan van der Kemps stuk de duidelijkste sporen droeg — het pijn-

---

[1]) Een exemplaar van die leerrede kan men vinden in de Kon. Bibl. (Collectie Jorissen).

[2]) Dr. J. Hartog t. a. p. blz. 65.

[3]) *Apologie* enz. blz. 96—98.

lijkst door spot wordt getroffen. De schrijver vangt aan de leerrede hoog te verheffen, daarbij de opmerking makende, dat de inhoud ervan zoo zaakrijk, maar tevens zoo weinig woordenrijk is, dat zij voor de Gemeente wel eenige toelichting behoeft, die hij nu wenscht te geven. Dat van der Kemp zich — wederom naar het oordeel van zijn' biograaf [1]) — thuis gevoelde „in kringen, waar de godsdienst opgelost werd in de moraal en het Christendom zoo klaar werd als water en ook zoo dun," werpt een licht over het feit, dat zijne predikingen in den beginne niet anders waren dan zedekundige vertoogen, waarbij dan later nog een sterk politieke bijsmaak kwam. Het volgende gelde als eene proeve van Hofstede's bijtende satyre [2]): „De ontydige Aanmerkinge van eenige Kettermakers, dat de Jood Mendelszoon en de Deïst Wilkens eene Leerreede, als deze, zouden kunnen doen, omdat de naam van *Jesus Christus* nergens in dezelve voorkomt, verliest al haar kragt door de twee letters J. C., welke zoo zigtbaar aan het einde van de Opdragt geplaatst zyn, als de benaminge van *Christelyke* Gemeente duidlyk aan derzelver hoofd te leezen staat. Wat wil men meer? Behoeft men nader bescheid van zyn Christendom te geeven?" Gelijk onder zijne geestverwanten de gewoonte was, schermt ook van der Kemp natuurlijk met de „rechten van het Volk," ter wille waarvan hij dan ook in zijn Voorbericht verklaart tot de uitgave zijner Leerrede te zijn overgegaan. Zijn criticus laat niet na hem op dit punt te woord te staan. Hij herinnert hem daarbij aan het een paar jaren te voren uitgestrooid boosaardig pamflet *Aan het Volk van Nederland*, waarin de Prinsen uit het Huis van Oranje successievelijk in een allerhatelijkst licht voorgesteld werden, „een

---

[1]) Dr. J. Hartog t. a. p. blz. 53.

[2]) *Staatk. Aanmerkingen* enz. blz. 9.

werkjen" — gelijk het hier [1]) op sarcastischen toon wordt

[1]) *Staatk. Aanmerkingen* enz., blz. 15. — Over dit opzienbarend in den nacht van 25 op 26 September 1781 en den daaropvolgenden morgen verspreid pamflet (Kon. Bibl. — Coll. Jorissen), elders door Hofstede (*Apologie* enz., blz. 88) „een allergoddeloost *Geschrift*" genoemd, „waar van Nederland nooit de weerga zag" — zie men de studie van A. Loosjes: *Een krachtig Libel. Studie over het Pamflet: Aan het Volk van Nederland.* Haarlem 1886, en van denzelfde: *Nog een en ander over het Pamflet Aan het Volk van Nederland.* Amsterdam 1891. (Beide geschriften zijn niet in den handel). Was het geruchtmakend libel volgens Loosjes afkomstig van Jhr. Joan Derk van der Capellen tot den Pol, vroeger is ook het vermoeden geopperd, — en dit werpt over het bovenaangehaalde een licht — dat van der Kemp in de uitgave ervan de hand zou hebben gehad. Intusschen heeft men dit pamflet niet te vereenzelvigen met de van geheel tegenovergestelden geest getuigende *Gepaste Aanspraak aan het Volk van Nederland in 't algemeen en aan de Inwoonders der stad Amsterdam in 't byzonder.* Amsterdam (1780). Deze *Aanspraak* schijnt zeer zeldzaam geworden te zijn; althans mij is, trots velerlei nasporing, geen exemplaar ervan in handen gekomen. Wèl is mij bekend het libel: *De Gepaste Aanspraak* enz.; *Opgehelderd en met aanmerkingen verrykt, ten dienste van alle waare Liefhebbers van onze Dierbaare Engelsche Bond- en Geloofsgenooten*, door Roterodamo-Anglus. Gedr. in Rotterdam (1780), waarin men de bedoelde *Aanspraak* ook overgedrukt vindt. De inhoud van die laatste *Aanspraak* dan wordt door sterk Engelsche sympathieën gekenmerkt. De inkleeding komt mij niet typisch Hofstediaansch voor. De enkele mij bekende getuigenissen voor het gevoelen, als zou Hofstede de schrijver der *Gepaste Aanspraak* zijn, treft men in pamfletten van dien tijd aan. Men vindt het uitgesproken in *De Mislukte Begrafnis*, *Van de Onderwetse Nederlandsche Patriot door Luzifer; En Twaalf van zyn by naam genoemde swarte Engelen; Met het Lyk door de Schoorsteen, 's Avonds op den 31 December 1781. Zynde een Zinnebeeldig Klugtspel, In Zeventien Tooneelen, Bestaande in Vyf-en-dertig spreekende en ruim Twee-Duizend stomme Personagies: Door de Schryver van het Begraffenis-Briefje en Lees-Cedul. Zynde het Eerste Stukje dier Autheur na zyn Manifest of Declaratie van Oorlog; Opgedraagen aan de Vaderlandsche Tooneel Liefhebberyen.* Z. pl. en j. blz. 23. Verder in: *De Onmondige Of het Kind Spreekt de Waarheid; Verraat in een Samenspraak tusschen een Oome en zyn Nigje daar hy Voogd over is. No. 11. Den 12. Augustus 1782*, blz. 85, 86c. Zie ook het geschrift: *De Gepaste Aanspraak* enz.; *Opgehelderd* enz. (zie boven), volgens hetwelk (blz. 26, 27) de onderteekening *Amsterdam* in *Rotterdam* dient veranderd te worden; alsmede: het *Aanhangsel op de Bylage tot de vaderlandsche Historie door J. Wagenaar, kunnende mede dienen tot een Byvoegsel op de Historie van het Stadhouderschap door den Heere Abt Raynal.* (Uyt het Fransch vertaald). Te Parys ter drukkery van Jean Hardy. 1785. Met privilegie. (vgl. A. Loosjes, *Een Krachtig Libel*, blz. 49). — Hofstede zelf heeft, voor zoover bekend, nooit openlijk tegengesproken de schrijver der *Gepaste Aanspraak* te zijn. — De mogelijkheid bestaat alzoo hiervoor; bij het stellen van deze laten wij het hier. Alleen zij er nog op gewezen, dat de meening van van Doorninck (t. a. p. N° 99), die Barueth den schrijver der *(Gepaste) Aanspraak* noemt, op misverstand berust. Immers als grond voor dat vermoeden wordt aangewezen P. Hofstede's *Lijkrede op B.*, blz. 9. Nu is deze *Lykreden Ter gelegenheid van het afsterven van den Wel-Eerwaarden Heere Johannes Barueth*, enz. (zie onder Bijlage A). *Door*

aangeduid — „tegen geen honderd gouden Ryders op te

zynen Ambtgenoot Petrus Hofstedeus enz. zeer duidelijk een paskwil, waaraan natuurlijk een niet zoo afdoend gezag is toe te kennen als wanneer het hier inderdaad eene echte *Lijkrede* van Hofstede op Barueth gold, doch buitendien vinden wij de door v. D. bedoelde aanwijzing op blz. 9 daarva niet; wij lezen daar toch als volgt: „Wat moeite heeft hy (B.) niet gedaan, om die *fraaije aanspraak aanspraak* (sic!) *aan 't Volk van Nederland in 't algemeen, en de Inwoonderen van Amsterdam in 't byzonder*, onder de Gemeente te krygen. Bood hy niet zelve aan om na Amsterdam te gaan en die daar rond te strooijen." Iets anders alzoo dan dat Barueth de schrijver zou zijn! — Toch kent ook Mr. W. P. Sautijn Kluit (*De Noordhollandsche, Diemer- of Watergraafs-Meersche, en beide Nederlandsche Couranten.* 1870, blz. 22) met verwijzing naar de a. p. bij van Doorninck de *Gepaste Aanspraak* aan Barueth toe. — Gelijk Hofstede zelf constateert (*Tweede Apologie* enz., blz. 212 Aanm.) schreef men hem verschillende naamlooze pamfletten toe. Ten stelligste ontkent hij (*Apologie* enz., blz. 111) de opsteller te zijn van het *Verhaal van het levensgevaar, waar in zig drie Rotterdamsche burgers op den 11. Jan. 1784 bevonden hebben in Utrecht.* Rott. 1784. Zoo verklaart hij op eerewoord (*Tweede Apologie* enz. blz. 211 Aanm.) ook de auteur niet te zijn van het in 1785 verschenen libel *Hartetael van een Waren Ouderwetschen Vaderlander by gelegenheid der onlangs uitgekomene medalje; verbeeldende zyne doorluchtigste Hoogheit, den hoogst geboren Vorst en Heer Willem den Vyfden*, enz. enz. (Hofstede geeft t. a. p. den titel slechts verkort terug als *Hartetaal*, doch bedoelt blijkens het verband zijner woorden hetzelfde geschrift). Dit rijmend libel is geteekend: „Semper Idem". Dat men het hem toeschreef, blijkt niet onduidelijk uit een daarop uitgegeven *Weerklank op de Hartetaal van Semper idem: opgedragen aan deszelfs getabberden Aucteur, Petrus Buitenplaats, Schryver van het boekje aan de bewoners van het Agterklooster*, waar men op blz. 3 leest: „Hy (Satan) zal zyn zaad als in een Hofsteê zaayen." Op grond nu van deze woorden beschouwde men hem — ook nog in later tijd (zie „De Navorscher", XVII, blz. 242) — als schrijver van de onder de zinspreuk „Semper Idem" verschenen *Aenspraek aan myne geringste medeburgeren; in het byzonder aen de bewoneren van het zoogenoemde Agterklooster:* enz. (zie onder Bijlage A) *door eenen waren Ouwerwetschen Vaderlander, woonagtig aen de Maze.* Ten onrechte — gelijk hijzelf verzekert (*Tweede Apologie* enz., blz. 211 Aanm.; vgl. ook B. Klinkert, *Lijst der Werken geschreeven door of met Bydragen voorzien van wylen Mr. W. Bilderdijk, En Vrouwe Katharina Wilhelmina, geb. Schweickhardt. Opgemaakt, Alphabetisch Gerangschikt en Met 3 bylagen voorzien;* waar op blz. 5 de bedoelde *Aenspraak* onder Bilderdijks geschriften wordt opgenomen, evenwel niet zonder dat twijfel dienaangaande geopperd wordt). — In verband met het bovenstaande heeft men ook Hofstede als auteur gedacht van een' wederom met „Semper Idem" onderteekenden *Vreugde-Zang der waare Vaderlanders Wegens de Heugelyke Tyding: dat Do: Bosch, Geremoveerde Predikant te Diemen. Op Hooge Order zoude zyn bedankt geworden, wegens het beroep te Poortvliet* (Over het gebeurde met den Anti-Stadhoudersgezinden Ds. Bosch zie men de zich o. a. op de Kon. Bibl. bevindende *Kerkelyke en Politicque Stukken over het Beroep van Bernardus Bosch te Poortvliet*). Wat den geest betreft, die uit dit gedicht spreekt, zou het van Hofstede afkomstig kunnen zijn; alleen echter op grond van de onderteekening „Semper Idem" het hem toe te kennen (Zie „De Navorscher" t. a. p.) lijkt wel wat gewaagd. Zonder daarmede in deze

weegen [1]), en dat nog ongelyk meer nuttigheid zoude uitgewerkt hebben, indien wy niet ongelukkig, door eenen kwaden luim van Staat, daar van beroofd waren geworden, welk verlies nogtans door het rustlievend oogmerk dezer Leerrede ryklyk vergoed is." En wat willen nu die „conscientieuse handhavers *van 's Volks rechten*," die men — o zalige vrijheid der tegenwoordige dagen! — nog geen vijftig jaren geleden „in Friesland op het Blokhuis, en in Holland op de Gevangen Poort" [2]) zou hebben geplaatst? Wat zij willen? Het volk moet naar hun systeem zijne gecommitteerden tot het nemen van allerlei maatregelen kunnen dwingen, moet zijne plaatsbekleeders (de Overheden) naar willekeur kunnen ontslaan en door anderen doen vervangen. Hoe echt overeen-

---

iets te beslissen, verlieze men niet uit het oog, dat de bedoelde woorden ook de bekende wapenspreuk van Mr. Willem Bilderdijk vormen (vgl. Heraldicus, *Lyf- en Wapenspreuken van het Vorstelyk Huis, van den Nederlandschen Adel, van beroemde Nederlanders en Buitenlanders enz. Byeengebracht, vertaald en met opgave van bronnen en verdere Aanteekeningen voorzien.* Utrecht. 1893, blz. 48, 155). — In „De Navorscher" wordt Hofstede voorts nog — om dezelfde reden — genoemd als schrijver van de — ook „Semper Idem" geteekende — *Vrymoedige en Staatkundige Aanspraak aan het Volk van Nederland, Van wat Geboorte, Staat, Rang of bestaan zy Moogen zyn; zoo Wel aan de Overheeden, als de In- en Op-gezeetenen, en wel biezonder aan alle, die het heil en de Welvaart van het Vaderland, Ter harten gaat: werd deze Welgepaste Aanspraak, Eerbiedig Opgedraagen door den Klyn Zoon van de Neer van Pieter Dwarsdoelen. Om te dienen tot een ernstige Waarschouwing aan alle Landverraders* (1781). Men heeft dit pamflet echter slechts in te zien, om zich te overtuigen, dat de meening als zou Hofstede de schrijver ervan zijn, alles tegen zich heeft. — Eindelijk zij hier nog één geschriftje genoemd en wel: *Josua's vermaning aan Israël tot behouding van den openlyk ingestelden godsdienst .... in eene Redevoering over Josua XXIII vers 6* .... Rott. 1785. Mr. van Doorninck (t. a. p. N°. 2326) stelt de vraag of Hofstede ook hiervan de schrijver zou zijn. Wat tot die vraag aanleiding kan hebben gegeven, wordt verzwegen. Aangezien het geschriftje mij trots verschillende nasporingen onbekend is gebleven, is het mij niet mogelijk erop in te gaan. Er zullen vermoedelijk nog wel andere pamfletten dan de hier genoemde in dien tijd zijn verschenen, waarvan terecht of ten onrechte Hofstede als auteur werd aangewezen. Het is ook zeer verklaarbaar, dat men wel eens bij de verschijning van andere dergelijke geschriften, die anti-„patriottische" gevoelens ademden, aan Hofstede dacht, wiens vurigheid van geest en vaardigheid met de pen bekend waren.

[1]) Deze som werd door de Regeering uitgeloofd aan hem, die inlichtingen wist te verstrekken aangaande den schrijver of uitgever.

[2]) *Staatkundige Aanmerkingen* enz. blz. 16.

komstig de Oud-Testamentische Schrift! althans naar den verbeterden tekst, dien van der Kemp erop schijnt na te houden. — Met doeltreffende ironie wordt dit in de *Staatkundige Aanmerkingen* uiteengezet naar aanleiding van verschillende passages der leerrede, betrekking hebbende op David-Salomo-Rehabeam. „Zoo verre gaat de Kwaadspreekendheid! dat men den eenvoudigen Doopsgezinden Leeraar, die waarlijk een Doffer zonder gal is, verdagt heeft van „Salomo" gehouden te hebben voor een Typus of voorbeeld van „Willem den IVden", en „Rehabëam" van deszelfs Zoon „Willem den Vden", nademaal 'er anders slot noch zin (zegt men) in de Leerrede zoude steeken; Edoch dit wederspreekt zig zelven, dewyl de voorbeelden, zoo als ze hier aan hunne slegtste zyde, het zy al, of niet, met de gewoone lezinge overeenkomende, beschreeven worden, preçies het tegengestelde uit leveren van het geen zig in die twee Stadhouders ontdekt heeft" [1]). Het moet den schrijver aangenaam zijn geweest, dit vervolgens in bijzonderheden te kunnen aantoonen. Wat verschil bijvoorbeeld tusschen Rehabeam, die „door jongelingen, in de zonden grijs geworden, in alle hoofsche verkeerdheden onderwezen" was, en den Prins, die onder toezicht van een aantal achtbare mannen onder de uitnemende leiding van den Hertog van Brunswijk was opgevoed. Eén ding slechts heeft er aan die opvoeding ontbroken, dit nl., „dat de Heer Hertog, gelyk van agteren gebleeken is, Hem te veel liefde voor de Kerk-formulieren heeft ingeboezemd, 't welk men zoo veel minder van zyne Doorlugtigheid zoude verwagt hebben, als die meer aan de onveranderlyke Augsburgsche Confessie (onbestaanbaar met de Leer van Dordrecht) verknogt is" [2]). Hetzelfde moet gelden van den Eerwaardigen Royer, van wien de Erfstadhouder godsdienstig onderwijs ontving, en „wiens arbeid, by

---

[1]) *Staatkundige Aanmerkingen* enz. blz. 38.

[2]) t. a. p. blz. 45.

's Prinsen openbare Geloofsbelydenis, wel sterk met den monde toegejuigd is, maar meer in het hart van veelen en algemeener zoude goedgekeurd zyn, had Hy niet denzelfden misslag als den Heer Hertog begaan en zynen Vorstelyken Leerling al te Gereformeerd gemaakt" [1]). Neen, het blijkt in allerlei opzicht, Willem V kan door van der Kemp niet bedoeld zijn, waar deze de geschiedenis van Rehabeam en het volk Israël voorstelt tot een' spiegel der Vorsten. In dien trant gaat de schrijver voort de woorden van den Leidschen leeraar aan eene scherpe critiek te onderwerpen. Natuurlijk waren de *Staatkundige Aanmerkingen*, wier auteur men al dra schijnt te hebben aangewezen, een wapen te meer tegen Hofstede in de handen der Staatsgezinde partij. Onverholen sprak deze hare vijandschap hoe langer zoo meer uit. Schier elk middel, dat tegen den gehaten, invloedrijken vriend van Oranje kon dienen, scheen zij geoorloofd te achten. Zelfs de leugen riep zij te hulp. Vooral de „patriottisch" gezinde tijdschriften en couranten waren het, die medehielpen om Hofstede's kwaad gerucht te bevorderen. Van de eerstbedoelden noemen wij hier opzettelijk: *De Post van den Neder-Rhyn*, het bekende tijdschrift [2]), waartegenover *De Post naar den Neder-Rhyn* [3]) het licht zag. Als aan den persoon en de partij van Hofstede vijandig zij verder in het bijzonder genoemd *De Politieke Kruyer* [4]). Doch deze stonden niet alleen. Misschien nog in sterker mate hadden de Couranten het op den Rotterdamschen Professor gemunt. Zoo bevatte de „Zuidhollandsche Courant" van den 10den November 1783 een „Haagschen

---

[1]) *Staatkundige Aanmerkingen* enz. blz. 46.

[2]) Zie hiervoor blz. 416 [2] Het verscheen van 1781 tot 1787. Hofstede noemde dit tijdschrift den „geessel onzer Burgerlyke en Godsdienstige Constitutie". (*Apologie* enz. blz. 242; vgl. ook zijne *Tweede Apologie* enz., blz. 198 v.v.).

[3]) Van dit tijdschrift (1781—1784), door P. Verbrugge geredigeerd, zijn, voor zoover mij bekend is, slechts een paar exemplaren meer overig. Eén ervan bevindt zich in de Stedelijke Bibliotheek van Arnhem.

[4]) Van 1783—1787 verschenen. Redacteur was J. C. Hespe.

brief", waarin te lezen stond, dat Hofstede den 3den dier maand, op audiëntie bij den Prins, zoo onbehoorlijk was geweest, om een' Burgemeester van eene der voornaamste vaderlandsche steden met verhaasten tred den pas af te snijden. Dit bericht, waarvan de waarheid intusschen door den beschuldigde opzettelijk ontkend werd [1]), maakte men van vijandelijke zijde openbaar als eene proeve van 's Professors „nederigheid en Christelyken ootmoed". Als eene andere proeve van den ijver, waarmede de tegenpartij hem trachtte zwart te maken, is te noemen het verdachtmakend bericht, in de „Utrechtsche Courant" van den 14den Juni 1784 opgenomen, als zou Hofstede tijdens de oproerige bewegingen, die eenige dagen te voren ten gunste van Oranje binnen Leiden hadden plaats gevonden [2]), in genoemde stad zijn tegenwoordig geweest. Pertinent verzekerde de alzoo verdacht gemaakte [3]) zich sedert verscheiden jaren noch in die plaats zelve noch in hare omstreken te hebben opgehouden. Nog nam de Utrechtsche Courantier met deze verklaring geen genoegen [4]), en zelfs in een ander blad [5]) stond te lezen, „dat zekerlyk de Heer Professor beter gedaan had met bewys van zyn alibi te produceeren", te meer, daar er „met eenige zekerheid" verhaald werd, dat zijn Hoogeerwaarde in het vorige jaar, 1783, te Leiden gelogeerd had, hetgeen dan toch niet strookte met zijne opgave. Hofstede beloofde daarop openlijk [6]) duizend Hollandsche daalders aan de Ge-

---

[1]) *Apologie* enz. blz. 150—152. In *De Post naar den Neder-Rhyn*, IV, blz. 306 v.v. kan men nalezen hoe druk deze opwachting van Hofstede bij Z. H. besproken werd en wat al verschillende geruchten in verband daarmede in omloop waren.

[2]) Over deze bewegingen zie men de *N. Ned. Jrbk.* van Juni 1784, blz. 1118 v.v.

[3]) Door middel eener Advertentie o. a. in de „Rotterdamsche Courant" van den 15den Juni 1784.

[4]) „Utrechtsche Courant" van den 23sten Juni 1784.

[5]) „Leidsche Courant" van den 12den Juli 1784.

[6]) Zie zijne *Bekendmaking* in de Rotterdamsche en Haagsche Couranten van den 4den en 6den September 1784. In eene noot dezer *Bekendmaking* weerlegde hij tevens een gerucht, door de „Republikeinsche Courant" (vgl.

reformeerde Diaconie-armen te Leiden, indien men langs gerechtelijken weg het bewijs kon leveren, dat hij òf in 1783 òf tijdens de troebelen van Juni 1784 zich in die stad had opgehouden. De reeds genoemde Courantiers waren de eenigen niet, die naar wapenen schenen te zoeken, om hem aan te vallen. De geruchten, omtrent hem uitgestrooid, vermeerderden dan ook dusdanig, dat hijzelf ter wille van zijn' goeden naam het noodzakelijk achtte zich in het openbaar te verdedigen. Hij deed dit in het ten jare 1785 uitgegeven werk, waarop reeds in het voorbijgaan onze aandacht gericht werd, de *Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren, en andere Schriften van dezen tyd; Benevens een Noodwendig Berigt, aangaande zekere Correspondentie, met wylen den Heer Barueth, in leven Getrouw Leeraar te Dordrecht. Doormengd met veelerleije aanmerkingen, betreffende het eigentlyke en wezendlyke van onze Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid; de openbare en heimelyke aanslagen tegen dezelve; den bekommerlyken toestand van Land en Kerk, enz. enz. enz.* Tot het opstellen dier *Apologie* ging hij over, niet omdat laster op zichzelf hem nog zou kunnen treffen; neen, „hy is aan het *Laster-* en Leugenvenyn zoo gewend, als Mithridates aan zyn Aconyt. — De welmeenende Rymer, die een lam Vers, ter zyner eer, opsnydt, ontsteld hem meer, dan de kwaadaartige Konstdichter met zyn hekelschrift" [1]). En hijzelf heeft zijne tevredenheid onder al den tegen hem gerichten laster bewaard. „Meer dan ooit der gedurige samenleving wars, en de eenzaamheid beminnende, zit hy dagelyks in een kring van Boeken; bereist, in de zelve, de geheele weereld; wandelt langs de boorden van den Jordaanstroom; beklimt de

---

hierna blz. 430 [1]) N° 27 (16 Juli) verbreid, als zou hij den 5den Juli 1784 in een Werfhuis of Kroeg tegenover het Prinsen Hof te Rotterdam vertoefd, en aldaar een onderhoud gehad hebben met zekeren Luitenant, die van nabij met Kaat Mossel bekend was. Wederom een bewijs hoe men van de zijde der „Patriotten" Hofstede's gangen bespiedde!

[1]) „Voor-reden" der *Apologie* enz. p. XXIV, XXV.

toppen van 't Alpische gebergte; daalt in het vermaarde Herculanum neder; bezoekt den Caffer en Moor; spreekt met Romeinen en Grieken, en ondervindt, in volle kragt, de Waarheid van Cicero's zeggen, dat de Letteroeffeningen *een verlustiging voor den Ouderdom zyn*" [1]). Neen, er kwam ditmaal iets bij, dat hem tot openlijke zelfverdediging drong. Zijne vrienden toch maakten de opmerking, dat men zijn zwijgen als eene bekentenis aanmerkte. En alzoo vorderde het belang ook der Kerk, dat hij sprak: zijn arbeid in haren dienst mocht door een verkeerd opgevat zwijgen niet van kracht worden beroofd. Reeds had hij zich met het oog daarop in het openbaar uitgesproken [2]). Eene ongesteldheid, die hem tien weken lang aan zijn slaapvertrek gebonden hield, verhinderde hem, gelijk zijn plan was, om na enkele dagen een „Noodwendig Berigt" te publiceeren aangaande zekere briefwisseling tusschen hem en Barueth, waaromtrent men allerlei lasterende geruchten had uitgestrooid. Inmiddels onder deze vertraging waren de lasteringen vermenigvuldigd, zoodat ook de verantwoording uitgebreider bestek vorderde. Vandaar de breedopgezette *Apologie!* — Behalve aan de handhaving van eigen eer bedoelde Hofstede ook haar dienstbaar te maken aan het belang van Land en Kerk. Het laatste vloeide trouwens als vanzelf uit het eerste voort; immers hij sprak als zijne overtuiging uit [3]), „dat zyn vastgehegtheid aan de *Vaderlandsche Kerkleer* en aan die gewenschte *Regeringsform*, waar mede het hooge Albestier, sedert het jaar 1748, deze Gewesten beweldadigd heeft, de twee BRONNEN zyn, welke al dat bittere tegen hem opbruischen." De gehechtheid aan die Kerkleer bezorgde hem een' aanval van den Utrechtschen Courantier, die zich tegen hem richtte naar aanleiding zijner beoordeeling van den *Belisarius*, alsmede van den „Holtropschen"

---

[1]) „Voor-reden" der *Apologie* enz. p. XXV, XXVI.

[2]) Zie hiervoor blz. 427, 428.

[3]) *Apologie* enz. blz. 28.

Courantier [1]), die zich niet ontzag zijne houding in den dogmatischen strijd met den ex-Hoogleeraar Le Sage ten Broek [2]) in een hatelijk daglicht te stellen. Hoe zijne gehechtheid aan den Stadhouderlijken Regeeringsvorm aanleiding gaf tot allerlei omtrent hem verspreide geruchten is ons reeds uit enkele proeven gebleken. Op nog enkele valsche geruchten, die hij vervolgens in deze *Apologie* aanroert, zij hier gewezen. Men vertelde o. a., dat Hofstede, omdat hij zich te Rotterdam niet meer veilig achtte, in de eenzaamheid zich teruggetrokken had op eene buitenplaats in de Baronie van Breda, waar hij met niemand omgang had dan met Elias Luzac en zekeren Officier bij de Armee. Verder liep het gerucht, dat eene Dame te Tilburg niet naast hem aan de publieke tafel had willen zitten, maar verkozen had met den koetsier te eten. Een ander verzinsel was, dat hij in 's Konings diergaarde te Kleef een souper had gegeven en aldaar met de Haagsche vluchtelingen van Sint-Nicolaasavond geconfereerd had [3]); wederom een ander, dat hij een' Barneveldschen voerman voor een derde van de bedongen vracht had opgelicht. Dit waren nog slechts enkele voorbeelden. Hofstede schijnt zonder veel moeite die geruchten te kunnen weerleggen. Hij „acht zig

---

[1]) Met de „Holtropsche Courant" is eene der twee Nederlandsche Couranten bedoeld, die met nog andere bladen in 1784 bij Magistraatsbesluit te Rotterdam verboden werden. De eene „Nederlandsche Courant" werd door Verlem, de andere door Holtrop uitgegeven. Van het oogenblik af, dat de laatste binnen Rotterdam verboden werd, verzond de uitgever de voor die stad bestemde exemplaren onder den titel van „Republikeinsche Courant."

[2]) Bij dezen in 1783 en 1784 gevoerden strijd en hetgeen Hofstede daaromtrent ook in deze *Apologie* terloops in het midden brengt, wordt in onze volgende paragraaf stilgestaan, bij de behandeling van zijne *Tweede Apologie*, die — afgezien van de „Bylagen" — schier geheel aan die quaestie gewijd is.

[3]) Als reactie tegen de hulde, aan de „patriottische" Regenten gebracht, had in 1782 op St.-Nicolaasavond te 's-Gravenhage eene manifestatie ter eere van den Prins plaats gevonden. Van ietwat woeligen, maar vrij onschuldigen aard, was die beweging door de tegenpartij echter als oproerig gebrandmerkt. Toen de Staten een onderzoek hadden gelast, waren enkele burgers naar Kleef gevlucht, wier uitlevering door Pruisen was geweigerd. (Vgl. Mr. Groen van Prinsterer *Handboek der Gesch. v. h. Vaderland* Vijfde Druk. blz. 590).

nergens *veiliger* dan te Rotterdam, alwaar niet alleen de smalle Gemeente, maar ook de groote meerderheid der gegoedde Burgery, zoodanig aan de *tegenwoordige Regeringsform*, en gevolglyk aan *Oranje*, verbonden is, dat men dien band, tot nog toe, door geene konstenaryen, hoe arglistig ook werkstellig gemaakt, heeft konnen los maken en niet ligt ooit zal ontbinden, zelfs niet al wilde men (dat de Hemel verhoede!) het met geweld beproeven" [1]). Het was dan ook slechts tot ontspanning en in het belang zijner gezondheid, dat hij in het begin van Juli 1784 naar buiten toog. Hij woonde op den duur te Rotterdam, en niet op eene buitenplaats, „die niet dan voor een volgend jaar gehuurd werd, om 'er slegts eenige Zomermaanden in stilte te vertoeven [2]). Ook de andere geruchten spreekt hij met weinige woorden, doch beslist, tegen. Zijne eerste *Apologie* vormt op die wijze een bont geheel, daar zij achtereenvolgens allerlei beschuldigingen tracht te weerleggen, beschuldigingen, zoowel tegen de Stadhouderlijke Regeering als tegen hemzelf gericht. Toch wordt heel dat betoog door de beide grondbeginselen van Hofstede beheerscht: zijne liefde voor het Eminent Hoofd uit het Huis van Oranje en zijne trouw aan de Gereformeerde Kerk der Nederlanden. Deze twee beginselen gingen gewoonlijk te zamen, evenals de Staatsgezinde partij meer gevormd werd door hen, die op kerkelijk terrein zichzelf en elkander bij voorkeur als verdraagzaam beschouwden. Men sprak in die dagen — en dat spraakgebruik vond ingang — van „het Gereformeerd Oranjegeloof" [3]).

---

[1]) *Apologie* enz. blz. 70.

[2]) t. a. p. blz. 71. Deze buitenplaats, onder „'s Prinssen Hage" bij Breda gelegen, heette „Vredenburg" Even nadat men Prinsenhage verlaten heeft langs den weg, die o a. naar het Liesbosch voert, treft men ter rechterzijde eene buitenplaats aan van dien naam. Ongetwijfeld zal dit de hier bedoelde zijn. — Niet alleen in den zomer van 1785 (zie de dateering zijner „Tweede Voor-reden, Geplaatst voor den tweeden druk der eerste Apologie", nogmaals afgedrukt achter zijne *Tweede Apologie* enz. als „Bijlaag. Letter B.") hield Hofstede hier verblijf, maar ook in 1786 (volgens de dateering van een' hierachter onder Bijlage C afgedrukten brief aan G. W. van Oosten de Bruijn). Eveneens in later jaren schijnt hij des zomers nog op „Vredenburg" te hebben vertoefd.

[3]) Dr. J. Hartog *De Patriotten en Oranje van 1747—1787*, blz. 162.

Men zag in den Prins — en diens optreden gaf er meermalen aanleiding toe — den handhaver van het gezag der Publieke Kerk. En wie waren daartegenover de verdedigers van wat men zich als de burgerlijke vrijheid voorstelde? Trad onder hen niet op den voorgrond een van der Kemp, aan wiens godsdienstige gevoelens bijval kon worden betuigd door schier ieder, die niet aan eene positieve belijdenis hechtte? Was het niet uit hun' boezem, dat men zijn' spotlust koelde zelfs aan den Heidelbergschen Catechismus? [1]) „Vrijheid" — die leus, onder welke weinig tijds later de ontketende hartstochten in Frankrijk het staatsgebouw deden neerstorten, vond ook binnen deze landpalen weerklank. De stemmen uit het Zuiden — ze waren verstaan. De strijd ten gevolge van Marmontels *Bélisaire* had het bewezen. Veler verlangen naar bevrijding van kerkelijke en staatkundige banden werd al sterker. Dezelfden, die eene bindende Kerkleer verfoeiden en hun' steun vonden bij de Dissenters, waren over het algemeen erop uit, den Stadhouder voor te stellen als een' dwingeland, wiens doel het was eigen gezag te vermeerderen. Ja, er waren er, — getuige het beruchte pamflet *Aan het Volk van Nederland* — die niet schroomden den Prins uit datzelfde Stamhuis, waaruit het voorgeslacht eenmaal de redding des vaderlands had verwacht, voor te stellen als een' landverrader. En al trachtte men onder de Oranjegezinden — dezen vormden het meerendeel der bevolking — met klem van redenen die be-

---

[1]) Bedoeld is hier het ergerlijk profaneerend libel, waarin de vragen en antwoorden van den Heidelberger zijn toepasselijk gemaakt op de toestanden des lands en dienen moesten om het „Patriotisme" te verheffen ten koste van het Stadhouderlijk Bewind: *Patriotische Catechismus, ofte Onderwyzing in de zuivere ware Patriotische gevoelens der Nederlanden.* Tot 's Hage in het Haagsche Bosch. (Vgl. ook de *Apologie* enz., blz. 253—262). In dezen vorm van polemiseeren schenen de „Patriotten" veel behagen te scheppen. Deze *Catechismus* was de eenige niet in zijne soort. Bepaaldelijk met het oog op Hofstede gaf men later een dergelijk profaan paskwil uit: *Voorbeeld der Prinselyke Waarheden, voor Eenvouwigen, Die zich bereiden tot de Belydenisse des Orange Geloofs, Meest voor het Gemeen opgesteld; door Petrus Hofstede, Professor honorarium, geachte Bloemstrooijer, Bedienaar van Dweepzucht en Bygeloof, Leeraar der Orange Gemeente &c. &c. &c. &c. te Rotterdam.* Rotterdam. (1795).

schuldigingen te ontzenuwen, het mocht niet meer baten: de vruchten, die de Vrijheidsboom scheen te bieden, waren te begeerlijk, en het ideaal, waarnaar men streefde, te machtig. Dat ideaal der „vrijzinnige rigting" was „ontzenuwing, zoo al niet onmiddellijke vernieling, van het stadhouderlijk Gezag" [1]). Men poogde daarom van die zijde de stelling aannemelijk te maken, dat eene vrije Staatsregeering met een Eminent Hoofd onbestaanbaar was. Aan een' man als Hofstede, den overtuigden aanhanger van het tegenovergesteld gevoelen, schroomde men niet „een *gedrogtlyke stelling*" ten laste te leggen, die men eischte, dat door hem bewezen werd. Aan de bespreking van dit laatste wijdt hij verscheiden bladzijden dezer *Apologie* [2]), waarbij hij zich beroept op de Staten der Zeven Gewesten, die in hunne Manifesten, Memoriën en Brieven betuigen en met hunne daden toonen, dat zij met een Eminent Hoofd toch vrij en onafhankelijk zijn. Is het dus gelijk een Courantier beweert „een *gedrogtlyke stelling*", die hij drijft, welnu! zulk eene stelling legt die Courantier dan ook ten laste aan de „Souverainen der zeven Provinciën." Is dat geene zeldzame Majesteitsschennis? Zoo gebruikt Hofstede dus de tegen hem gerichte beschuldiging als een wapen tegen zijn' vermetelen aanvaller, een wapen, dat hij duchtig hanteert. Het is niet de eerste maal, dat hij op deze wijze zijne behendigheid toont.

Een groot gedeelte van deze *Apologie* wordt verder ingenomen door Hofstede's zelfverdediging ten opzichte van zijne houding tegenover den Dordtschen Predikant Barueth, die, gelijk reeds is medegedeeld [3]), hem naar aanleiding van zijne *Oost-Indische Kerkzaken* een tweetal brieven toezond, waarin hij „Het Kwynend Vaderland" in zijne middelen van bestaan schetste, en tevens een' blik wierp op den Christe-

---

[1]) Mr. Groen van Prinsterer, a. w. blz. 599.

[2]) blz. 78 v.v.

[3]) Zie hiervoor blz. 365[1].

lijken godsdienst in Oost-Indië. De staatkundige omstandigheden des lands kwamen daarin mede ter sprake, terwijl de schrijver in den eersten brief zich in zeer afkeurenden zin uitliet over het voorstel, omstreeks dien tijd den Stadhouder gedaan, tot verwijdering van den Hertog van Brunswijk. Dit ongevraagd aan hem gericht schrijven had voor Hofstede onaangename gevolgen. Wat toch geschiedde? Barueth zond buiten weten van den geadresseerde den 1sten December van dat jaar zijne beide brieven toe aan den Haagschen Boekhandelaar P. F. Gosse, een warm Oranjeklant, ter plaatsing in het door dezen uitgegeven tijdschrift *De Ouderwetse Nederlandsche Patriot* [1]). Zes dagen na die toezending werd

---

[1]) Dit Prinsgezinde weekblad, dat,— met eene vierweeksche interruptie — aanvankelijk bij P. F. Gosse te 's-Gravenhage uitgegeven, van 18 Augustus 1781 tot Februari 1783 het licht zag, werd bij geruchte in den tijd zijner verschijning aan Barueth en Hofstede en ook aan een' Leidschen Advocaat — ongetwijfeld Luzac — toegekend. Op dit gerucht doelt R. M. van Goens zelf, die, gelijk hieronder blijken zal, de Redacteur ervan was; zie H. W. T. Tydeman *Eigen levensbeschrijving van R. M. van Goens*, blz. 65, terwijl het ook blijkt uit meer dan een der talrijke schotschriften, die bij gelegenheid van de tijdelijke staking van het blad verschenen. Ook in later tijd heeft men gewoonlijk Barueth en Hofstede als Redacteurs aangewezen. (Vgl. Mr. van Doorninck, t. a. p. n⁰. 3558). Toch is die meening beslist onjuist, en dat op grond van twee getuigenissen, een van Hofstede (*Apologie* enz., blz. 141, 142 Aanm.) en een van van Goens, die onomwonden verklaart (H. W. T. Tydeman t. a. p. blz. 65), dat op een zestal stukken na het blad geheel van zijne hand is, en dat zonder dat men op hem eenig vermoeden had. Wèl schijnt Hofstede zijne medewerking te hebben aangeboden; althans in een' brief, door Mr. Nicolaas Ten Hove, Raad en Generaal Meester van de Munten in Den Haag, die van Goens behulpzaam was, aan dezen gericht (dd. 24 Dec. 1781) in den tijd, waarin de uitgave van het blad was gestaakt, leest men: „J'ai reçu une seule lettre de Hofstede, par laquelle il s'offre à fournir des secours au Patriote, dans la supposition qu'il n'est que suspendu & non point mort. C'était en réponse à une lettre que je lui avais écrite pour lui demander cela même." Verderop heet het in dien brief: „Soyez intimement persuadé que Hofstede n'a en rien contribué à la cessation ou interruption du Patriot." De oorzaak van de tijdelijke staking was de volgende: Toen de hierboven vermelde brief van Barueth in de *Ouderwetse Ned. Patriot* (N°. XVII, 8 Dec. 1781) werd opgenomen, voegde Mr. A. Tinne, die eenig aandeel had in de uitgave van het blad, er loftuitingen aan toe ter eere van Hofstede. Dit was van Goens, die voorzeker het in 1775 gebeurde (zie hiervoor Hfdst. III § 6) nog niet was vergeten, eene groote grief. Vóór zijn exemplaar van de *O. N. Patriot* teekende hij aan: „Met N°. XVII viel het gansche blaadje in duigen. T. H. wilde met alle geweld het gemeene Volk gewinnen, en meende daartoe de zoogenaamde fynen en Voetiaansche party cajoleeren te moeten, die hy wel zoozeer

Hofstede hieromtrent ingelicht. Omdat de brieven zijn' naam aan het hoofd droegen, eene beslist politieke strekking vertoonden en particulariteiten inhielden, die hem persoonlijk betroffen, deed dit bericht hem zoo onaangenaam aan, dat hij, hoewel ongesteld [1]), in guur winterweder naar Den Haag toog, om alsnog zoo mogelijk de uitgave te verhinderen. Helaas! het bleek te laat. Gosse deelde hem mede den eerste der brieven reeds in zijn tijdschrift [2]) geplaatst te hebben, in de overtuiging, dat ze hem waren toegezonden met volkomen bewilliging van den persoon, aan wien ze geadresseerd waren. Slechts dit kon Hofstede nog voorkomen, dat de tweede niet een dergelijk lot onderging, hoewel het publiceeren ook van dezen reeds aan de lezers van de *O. N. Patriot* toegezegd was. Tevens stelde hij eene advertentie op [3]), waarin

als ik verachte. De onvoorzichtig gedrukte brief van Baruoth in N°. XVII maakte de grootste opschudding, en misviel zelfs aan 't Hof. Ik was over de laffe complimenten, die men blz. 349. zelfs aan den verachtelyken Hofstede gemaakt had, ten uitersten geindigneerd. De Griffier bezwoer zynen Neef, Ten Hove, het blaadje op te geven, dat Gosse ook niet meer drukken wilde. Zoo eindigde dan alles!" Den 22sten December d. a. v. schreef Ten Hove aan van Goens: „J'ai cru faire un vrai coup de parti en attirant toute cette clique Hofstédienne, qui dévote ou non a tant d'influence sur une partie des Régens, et sur le peuple, & rendra un service essentiel à la bonne cause." Etc. (Vgl. over een en ander Mr. W. P. Sautyn Kluit *De Ouderwetse Nederlandsche Patriot.* Overgedrukt uit de „Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde"; blz. 15—18). Opmerkelijk is, dat van „patriottische", hun beiden vijandelijke zijde, de beeltenissen van van Goens en Hofstede nevens elkander op één blad werden uitgegeven, voorzien van hatelijke gedichtjes op elk der twee. Een exemplaar hiervan bevindt zich in eene belangrijke collectie pamfletten, betrekking hebbende op den Patriottentijd, die mij welwillend ter inzage verstrekt werd uit de bibliotheek van den Heer Baron van Brakell tot den Brakell, te Arnhem. Het hierbedoeld portret van Hofstede staat bij de andere portretten van hem zeker verre achter. Een der bij de twee beeltenissen gevoegde gedichtjes, betrekking hebbende op Hofstede, volgt hier als proeve van den geest, die ook de overige ingaf:

„Beschouw in 's Mans gelaat, dat hier de Kunst vertoont,
Een broeinest, daar 't verraad met al zyn aanhang woont.
Dit 's HOFSTEDE in wiens hart de valsche weezentrekken.
Men Lucifers gemoed en slegtheid kan ontdekken".

[1]) Ook in 1784 was Hofstede langdurig ongesteld. (Vgl. daarbij zijne *Apologie* enz., blz. 150). Zijn over het algemeen krachtig gestel had ongetwijfeld door allerlei beslommeringen veel te verduren.

[2]) *O. N. Patriot.* N°. XVII.

[3]) Zie „Rotterdamsche Courant" van Dinsdag den 11den Dec. 1781.

hij openlijk verklaarde, dat de eerste brief buiten zijne kennis en goedkeuring was opgenomen. Na het Stadhouderlijk Hof, dat van geheel dit plan van Barueth kennis droeg, omtrent de wijziging daarvan ingelicht te hebben en in het gelijk te zijn gesteld [1]), verliet hij Den Haag weder. Nu schijnt den Dordrechtschen Oranje-predikant een licht ontvlambaar temperament eigen te zijn geweest. Met het oog hierop zond Hofstede, die den geestverwant en vriend niet in een' vijand wilde veranderd zien, hem eene vriendelijk gestelde *Missive* toe, waarin hij van het gebeurde verslag deed. Vergeefsche moeite! Op hatelijken toon werd zij door Barueth beantwoord [2]). Doch daarbij bleef het niet. Laatstgenoemde stierf. Na zijn' dood geraakte de *Missive* van Hofstede, niettegenstaande deze zijn' ambtgenoot verzocht had haar na lezing te verbranden, op eene of andere wijze in handen van een' „nieuwerwetschen Patriot" [3]), die de vrijheid nam haar, voorzien van een stekelig voorbericht, door den druk gemeen te maken. Daarbij veroorloofde deze persoon zich de verregaande indiscretie Hofstede's manuscript aan den Magistraat der stad Dordrecht toe te zenden, „met verzoek, dat dezelve ter Secretarie aldaar mogt worden gedepositeerd, en aan een iegelyk, des begerende, ter visie gegeven, en dat hun Ed. Gr. Achtb. daar van zoodanig gebruik gelieven te maken, als dezelven zullen oordeelen te behooren" [4]). Nu bevatte die *Missive*

---

[1]) Uit het verband valt op te maken, dat Hofstede hiertoe den Stadhouder bij die gelegenheid bezocht. Herhaaldelijk schijnt hij, evenals bij diens vader, ook bij Willem V op audiëntie geweest te zijn. Zoo verklaart hij (*Apologie* enz., blz. 150) „voor de eerste maal" na herstel uit krankheid in November 1784 bij den Prins zijne opwachting te hebben gemaakt.

[2]) *Apologie* enz., blz. 143, 144.

[3]) t.a.p. blz. 144. Hofstede maakte later uit de „Nederlandsche Courant" van den 21sten Jan. 1784 op, dat die *Missive* gevonden zou zijn in een der boeken uit de na diens dood verkochte Bibliotheek van Barueth. (Zie t. a. p. blz. 210, 211).

[4]) t. a. p. blz. 145, 146, vgl. „Voorbericht van den Uitgever" (blz. 7) vóór de bedoelde *Missive van Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam den 9 Decemb. 1781, geschreven van zyn Vriend Johan Barueth* enz. (zie den volledigen titel onder Bijlage A: Lijst der geschriften van P. Hofstede).

wel niets, waarvoor de schrijver zich zou behoeven te schamen, doch het feit bestond nu eenmaal, dat men in die dagen niet te voorzichtig in zijne uitlatingen kon zijn, en dat men ten opzichte van een' man, die als een der vertegenwoordigers van de Oranjegezinde partij en als gunsteling van den Stadhouder zoo op den voorgrond trad als Hofstede, gaarne alles aangreep, wat als wapen tegen hem dienen kon. Men heeft slechts zijne *Missive* te doorlezen, om te bemerken, dat men enkele uitdrukkingen daarin gemakkelijk tegen den schrijver misbruiken kon. Zoo waarschuwde hij b.v. Barueth[1]: „Mag ik u bidden myn waarde Vriend! zijt toch in het toekomende voorzigtiger ten opzigt van onze Correspondentie, en laat toch nooit blijken dat *met medeweten van het Hof*[2]) Uw eerste Brief in de Patriot geplaatst is. Ik verzoek dit ook van hooger hand; des Uw E. wel zal doen met den brief van Gosse, in welken hij van *hooge personagien* spreekt, gelyk ook *dezen mynen tegenwoordigen Brief* na de Lectuur te verbranden." Toch trok Hofstede zich deze onbescheiden publicatie volgens eigen bewering niet aan, gedachtig aan „het woord van *Chremes*, bij *Terentius*; dat men *met een groot Boha groote beuzelingen kan zeggen*" [3]). Een half jaar later kwamen zoowel de Utrechtsche als de Leidsche Courantier nogmaals op die *Missive* terug, waarbij zij zich bovendien nog aan vervalsching schuldig maakten. Immers in plaats van de woorden „*met medeweten van het Hof*" [4]) schreven zij „*met medewerken van het Hof*," hetgeen natuurlijk aan den zin eene andere beteekenis gaf. Dat zoo „trouwelooze woordvervalsching" Hofstede's toorn opwekte, blijkt ons uit zijne

---

[1]) *Missive* enz., blz. 12.

[2]) Deze woorden waren ingevoegd, niet omdat er in dit „medeweten" kwaad school, maar dewijl Willem V nu eenmaal wist, dat velen erop uit waren, aan al zijne handelingen, indien maar eenigszins mogelijk, eene hatelijke beteekenis toe te kennen. (*Apologie* enz., blz. 160—162).

[3]) *Apologie* enz. blz. 146, 147.

[4]) Zie hierboven.

woorden [1]). Tevens deed de Utrechtsche Courantier het voorkomen, alsof de Professor „onder de hand medegewerkt" had, „om de *Baruethsche brieven in 't licht te brengen*" [2]). Eene grief nog te meer voor den beleedigde! Hofstede voorziet in zijne *Apologie* [3]), dat de Courantiers hunne verdraaiing als eene drukfout zullen voorstellen; „maar" — zoo vraagt hij — „stel eens, dat de *Missiveschryver* zekere gezegdens, met zulk een gewigtige verbastering alleguëerde, en van die schennis overtuigd zynde, het voor een druk- of penfout verklaarde, zou hy wel geloof verkrygen? Zou men het niet als een ellendige en verlegene echappade uitkryten? Hy heeft er maar al te veel ondervinding van. Meermalen had hy het ongeluk, dat er drukfeilen in zyne Werken inslopen, en hy tart de geheele weereld, om hem een groot Boek aan te wyzen, waar in ze niet te vinden zyn. De gewyde bladen, hoe naauwkeurig er ook op gelet wordt, zyn er niet vry van. Maar men zal uit zyne Schriften geen drukfouten, in het aanhalen van iemands woorden, konnen aantoonen, waar door de Persoon, of Zaak, waar tegen hy schreef, haatlyk bezwaard werd." Al komt Hofstede er niet voor uit, men gevoelt toch bij het lezen van deze zijne verantwoording, dat dit voorval hem diep moet hebben gegriefd. Gelijk te verwachten was, gaf het tevens het sein tot tal van schimpscheuten op den Rotterdamschen Professor [4]). Al de zoo gretig verbreide

---

[1]) *Apologie* enz. blz. 147 v.v.

[2]) t. a. p. blz. 167, 168.

[3]) blz. 162.

[4]) Vgl. het schotschrift *De Mislukte Begrafnis van de Ouderwetse Nederlandse Patriot, Of de Verrocring door Luzifer; En Twaalf van zyn by naam genoemde swarte Engelen; Met het Lyk door de Schoorsteen, 's Avonds op den 31 December 1781. Zynde een zinnebeeldig Klugtspel, In Zeventien Tooneelen. Bestaande in Vyf-en-dertig spreekende en ruim Twee-Duizend stomme Personagies: Door de Schryver van het Begraffenis-Briefje en Lees-Cedul. Zynde het Eerste Stukje dier Autheur na zyn Manifest of Declaratie van Oorlog; Opgedraagen aan de Vaderlandsche Tooneel Liefhebberyen.* Z. pl. e. j. Op blz. 8—11 (vgl. ook blz. 23—27) wordt Hofstede in verband met bovenbedoeld incident voorgesteld als tweedrachtstoker en verrader. Voorts vinden wij op dit laatste ook gezinspeeld in de zonderlinge, volgens Mr. B. ten Brink (a. w blz. 173,

caricaturen van de gevoelens der Stadhoudersgezinden, in het bijzonder van hemzelf, nam Hofstede als aanleiding, om verderop in deze *Apologie* [1]) eene soort van politieke geloofsbelijdenis openbaar te maken. De kenmerken van het *„egte Patriotschap"* bij den Nederlandschen Burger zijn voor hem de volgende: den heerschenden godsdienst te respecteeren; overeenkomstig het Placcaat der Staten van Holland en Westfriesland van 19 September 1653 niet mede te werken tot verbreiding der Sociniaansche stellingen; de perken aan den getolereerden godsdienst gesteld niet te overschrijden; de vrijheid aan te hangen zonder tot losbandigheid over te slaan; de vrijheid ook in het denken te eerbiedigen, doch den Souverein nooit in het openbaar tegen te spreken; i. é. w. den Stadhouder in zijn persoon en ambt te eeren; de vrienden en de vijanden van den Staat ook als zoodanig te beschouwen; de gewone en buitengewone schattingen op te brengen; aan

---

174) ten onrechte aan R. M. van Goens toegeschreven, volgens anderen (zie bij v. Doorninck, t. a. p. „Verbeteringen", op No. 2590) van zekeren Kees Vermynen afkomstige en van Sept. 1782 tot Mei of Juni 1783 uitgegeven *Lanterne Magique of Toverlantaern, O soo Mooi! Fraai Curieus! Vertoonende zeer duidelyk de Wonderlyke Zaaken, Die in deezen Wonderlyken Tyd voorvallen. In Twintig Vertoningen. — Zesde Vertoning. Een Stukje byzonder Raar, daar Menschen en Geesten in vertoond worden in de Volmaaktste Actiën.* 20. November MDCCLXXXII, blz. 84, 85, waar de geest van Barueth wordt voorgesteld, Hofstede naderend: „Kyk oe de Keest kom te buig pour Monsieur le Professeur! -- oor wat um sekko! -- Mon cher ami, un mot niet syn ontstelte, se kom pour un moment om met um te spreek de woord, en ka aanstondse partir. — Se ben de Keeste van *Bareuth*, um oude Vrindte. — Toen se nok was de Predikante eb se um kescreef de brief, die is kekom publicque. — Die Lettres was kescreef avec de bon intention, en was anders niete as de puure waareite. -- Se eb motte siene, dat um daarom is vervolket, en kesmaad van de uitvaaksele van de Janagle, de Paskwilscryvere. — Se ebbe pour my self daar om kelakket en de scurke kemepriseeret, maar se eb koad de chagrin dat die fripons ook um ebbe soek te besmet met de swaddere, de uitbraaksele van um swarte siele. — O dat is my kevalle so arte, dat een brave manne, mon chers ami, die niet eb kescreef, niet eb keseid un woorte over de sake van de Republique, so is keattakeret: se kan niet rust of um mot my dat pardonner as de onsculdike origine van dat — Ah! mon chers Esprit! sekke *Ofstede*, wees keruste, um is toujours keweest mon ami, um eb my niet kedaan de kwaat se eb ook niet te verkeef, se sal toujours an jou kedenk as an de brave manne. — Kyke wel Liefebbere oe dat de Keest kom te buig! — Um sien em verkenoekde, o so kerust!" —

[1]) blz. 197—208.

alle overige Burgerplichten bereidvaardig te voldoen; in den kring te blijven, waarin men van Godswege geplaatst is; alle bevelen der Hooge Overheid te gehoorzamen, tenzij zij strijden mochten tegen Gods Woord, de zedelijke Wet, en de gronden, waarop het Gemeenebest is gebouwd; zijne nader omschreven plichten zoowel tegenover meerderen en minderen als tegenover eigen huisgenooten en naasten waar te nemen; en eindelijk mede te werken tot den bloei der Maatschappij vooral door het bevorderen van de eendracht in haar midden en het tegengaan van àlle oproerige bewegingen. Dat de Vrijheidroepers op kerkelijk en politiek gebied niet in allen deele tot dit beeld van het *„egte Patriotschap"* zich aangetrokken gevoelden, ligt voor de hand. Die belijdenis intusschen was eene eerlijke, Hofstede blijkbaar uit het hart opgeweld. Zijn optreden bezegelde, zijne dankbaarheid bezielde haar. Ook dit laatste, gelijk hijzelf onbewimpeld erkent. „Al genoot hy voor zig zelven, geene byzondere gunsten van het Hof, hy had die egter konnen genieten; tot tweemaal toe werd hem verhooging van eer en stand [1]) aangeboden, en die aanbieding verpligt hem even sterk, als of hy daar van geprofiteerd had. Ook is hy, in de Personen van Anderen en van de Zynen, meer dan eens, een voorwerp van 's Prinsen weldadigheid geweest; en zou hy dit met ondankbaarheid beantwoorden? Laat een verachtelyk Geslagt, 't welk, nu het

---

[1]) Wat Hofstede hier met „verhooging van eer en stand", hem tot tweemaal toe aangeboden, bedoelt? De pogingen om hierover licht te ontsteken, zijn zonder uitslag gebleven. Zou men eene dier aanbiedingen misschien in verband hebben te brengen met het bericht, dat hij in aanmerking zou gekomen zijn om met de beide „Vorstelyke Spruyten als hunnen opziehter aan Leidens Academie" te verschijnen? Dit laatste bericht treft men aan in het schotschrift van Koos Regtuit: *Bloemkrans Gevlogten om het Hoofd van den Hoog Eerwaarden Hooggeleerden Heer Petrus Hofstede, Oprechte Voorstander van het Dierbaer Oranje Huis, Professor Honorair Predikant te Rotterdam. Gedrukt onder den Oranjeboom*, blz. 8; vgl ook blz. 9, waar weder sprake is van Hofstede's „Vorstelyke Pupillen". Of het bericht waarheid bevat heb ik niet kunnen nagaan. De Heer Mr. Ch. M. Dozy, Archivaris der gemeente Leiden, vermocht niet mij hieromtrent in te lichten, terwijl ook het Huisarchief van H. M. de Koningin geene bescheiden bevat, die het gerucht bevestigen.

groot en vet geworden is, de kribbe, waar uit het gevoederd werd, om ver stooten, zig aan zulk een snoodheid schuldig maken; hy heeft 'er een afschrik van, en wil liever weenende Orranje (*sic!*), tot over de Jordaan volgen, dan met Absalom te Jerusalem banketteren" [1]). Eindelijk wekt Hofstede op tot aaneensluiting van alle Oranjegezinden, om gezamenlijk in een „Genoodschap" [2]) vereenigd, de aanvallen der verschillende „Patriotten," waaronder vooral die der courantiers en tijdschrijvers, af te slaan, wier doel het tevens is de Gereformeerde Kerk van hare eereplaats te verdringen.

Deze *Apologie*, waarop de auteur tegen zijne verwachting in zeldzaam vleiende en luide „toejuiching" [3]) inoogstte tot zelfs van mannen van beteekenis in het buitenland, liet Hofstede weldra door eene andere volgen. Wat hiertoe de aanleiding was, zal hierna blijken.

---

[1]) *Apologie* enz. blz. 217—219.

[2]) t. a. p. blz. 223.

[3]) *Tweede Apologie* enz. blz. 157 v.v.

§ 12.

Hofstede met Habbema tegen Le Sage ten Broek ten opzichte van de leer der Hervormde Kerk aangaande het borgtochtelijk karakter van Christus' lijden. Hofstede's „Tweede Apologie."

Omtrent denzelfden tijd, waarin Hofstede's politiek standpunt zoo sterk werd aangevallen, zien wij hem ook gewikkeld in een' dogmatischen strijd, die binnen de Rotterdamsche Gereformeerde Gemeente ontbrand was. Aanvankelijk werd deze gevoerd tusschen den reeds te voren [1]) genoemden Le Sage ten Broek, die in 1778 als Predikant tot haar was overgekomen, en den eveneens bekenden Habbema. Ook Hofstede meende het openlijk te moeten opnemen voor wat z. i. de kerkelijke belijdenis in dit geval eischte. Het geschil kwam in hoofdzaak op het volgende neer: Le Sage ten Broek had het in eene den 14den Maart 1782 uitgesproken Lijdenspredikatie over Mattheus XXVII : 31, 32 aldus voorgesteld, alsof de verzoening, door Christus teweeggebracht, bewerkt was door Zijn sterven aan het kruis, maar niet door allerlei uitwendige bijzonderheden van Zijn lijden, dat daaraan voorafging, niet b.v. door het dragen van het kruis en door de mishandeling, die Hij te doorstaan had. Zoo mocht men volgens ten Broek wèl zeggen: de Heiland leed als borg, maar niet: Hij werd als borg geslagen, enz. Scherpe uitdrukkingen had hij zich bij die gelegenheid laten

---

[1]) Zie blz. 263, 264; 293, 294.

ontvallen in betrekking tot hen, die eene andere opvatting dienaangaande huldigden [1]). Tegen zijne voorstelling nu teekenden zoowel Habbema als Hofstede [2]) allereerst van den kansel protest aan. Dit was voldoende om in de Gemeente eene gisting der gemoederen te veroorzaken. Had men zich in ten Broek niet bedrogen? Als rechtzinnig man, reeds vroeger bij gelegenheid eener vacature in de Rotterdamsche Gemeente door Habbema het eerst genoemd [3]), door banden van vriendschap al voor jaren met Hofstede verbonden, had men hem vol vertrouwen herwaarts beroepen. Was echter niet lang na zijne overkomst door velen met smart opgemerkt hoe hij op politiek gebied als overtuigd „patriot" zich deed kennen, daarbij kwam dan nu nog, dat zijne bazuin als prediker in de ooren van een deel der Gemeente een onzuiver geluid gaf. De rust der gemoederen zou mogelijk nog teruggekeerd zijn, indien het bij het bovenvermelde optreden van Habbema en Hofstede gebleven was. Edoch, het liep hiermede niet af. Habbema legde zijn gevoelen over het punt

---

[1]) Hofstede, *Tweede Apologie* enz. blz. 10.

[2]) Hofstede deed dit eene week na Habbema in eene leerrede over 1 Joh. II : 2: „Ende Hij is een verzoening voor onze zonden, niet alleen voor de onze, maar ook [voor de zonden] der geheele weereld." Zonder dat in die leerrede iets voorkwam, dat den persoon van ten Broek raakte (Hofstede, t. a. p. blz. 10), strekte zij „tot ongemeen genoegen en stigting van eene groote menigte toehoorders". (Johannes Habbema *De Leer der Hervormde Kerk aangaande het Borgtogtelyke van Christus Lyden Bevestigd, Of Betoog Dat alle de smaadheden en smerten, welke de Zaligmaaker, van het begin zijnes levens tot in zijn graf, geene uitgezonderd, naar ziel en lighaam heeft ondergaan, eene Betaaling geweest zijn voor de Zonden, en daar door verdiende Straffen, van zijn Volk; Als Mede Dat de Byzondere en Onderscheidene Gedeelten van Christus Lijden, op den voorgang der Heilige Schriftuur, kunnen, mogen en moeten aangemerkt worden als eene Voldoening voor de Bijzondere en Onderscheidene Schulden der zijnen.* Amsterdam. MDCCLXXIII, blz. 20). Ten Broek zinspeelde nu op zijne beurt van den kansel zeer kennelijk op sommige uitdrukkingen uit deze leerrede van Hofstede, waarop deze weder, zonder echter den persoon van zijn' ambtgenoot erbij ter sprake te brengen. in eene predikatie over het opschrift, door Pilatus boven het kruis van Christus gesteld, de z. i. rechtzinnige opvatting van het borgtochtelijk karakter van 's Heilands lijden verdedigde. Zijn optreden zou bij die gelegenheid van vrij wat gematigder karakter zijn geweest dan dat van ten Broek. (*Tweede Apologie* enz. blz. 11, 12).

[3]) Hofstede, *Tweede Apologie* enz. blz. 7.

in quaestie neer in een ten jare 1783 in twee stukken verschenen verhandeling, getiteld: *De Leer der Hervormde Kerk aangaande het Borgtogtelijke van Christus Lyden Bevestigd*, ...[1]). Reeds deze titel in zijn geheel wees des schrijvers gevoelen aan. Op grond van openbaring en redelicht bouwde hij zijn betoog. Opmerkelijk was voorzeker, dat nergens in deze verhandeling met ronde woorden van Le Sage ten Broek en diens uitlatingen werd melding gemaakt. Dit nam echter niet weg, dat de bedoeling onloochenbaar was. Nog in 1783 sprak de aangevallene zich daarop uit in eene *Zedige en Vrijmoedige Verantwoording aan de Hervormde Kerk van Nederland, Bij gelegenheid Van zeker Boekje, door Ds. J. Habbema uitgegeeven, en getijteld, de Leer der Hervormde Kerk aangaande het Borgtogtelijke van Christus Lijden bevestigd, enz.* Hierin zette ten Broek nader zijne meening uiteen, dat nl. een borgtochtelijk karakter alleen aan den dood van Christus mag toegekend worden, terwijl hij vooral opkwam tegen eene voorstelling, alsof de schuld des zondaars bij God op dergelijke wijze als eene geldschuld bij termijnen, bij gedeelten ware af te betalen, alsof bijzondere gedeelten van Christus' lijden ook als voldoening golden voor bijzondere schulden der uitverkorenen. Naar zijne opvatting was Christus wel onder alles wat Hem wedervoer borg, doch kon men niet zeggen, dat Hij dat alles *afzonderlijk als* borg doorstond. Daarbij dient opgemerkt te worden, dat hij zich overtuigd hield niet in tegenspraak te zijn met de Formulieren der Hervormde Kerk, „welke", naar zijne eigen woorden [2]), „met den Bijbel overeenstemmen, en op den Bijbel gegrond zijn." De vraag naar ten Broeks rechtzinnigheid werd niettemin in de Rotterdamsche Gemeente eene question brûlante [3]). Achttien lid-

[1]) Den volledigen titel zie men hiervoor, blz. 443[2].

[2]) *Zedige en Vrijm. Verantw.* enz. blz. 61.

[3]) Verschillende geschriften zagen het licht. Habbema liet zich nog in eene afzonderlijke verhandeling hooren naar aanleiding van ten Broek's *Zedige en Vrijmoedige Verantwoording;* daarop verscheen weer van ten Broek een *Provisioneel Antwoord op het Verhaal en Opgaaf*

maten legden een vraag dienaangaande aan den Kerkeraad voor. Slechts eene minderheid dezer vergadering verklaarde hierop een bevredigend antwoord te kunnen geven, en bij meerderheid van stemmen werd besloten om ten Broek op dit punt te hooren voor eene commissie van drie predikanten en drie ouderlingen. De aldus gedaagde verscheen niet, maar richtte zich tot de Classis van Schieland, en diende, toen de

---

van Ds. J. Habbema, Briefsgewijze aan zijn Eerw. toegezonden. De titels der overige geschriften vindt men voor een deel bij Ypey en Dermout a w. III, Aanteekeningen, blz. 254—256. Behalve de aldaar genoemde kwamen mij nog in verband met dit geschil in handen: Irenophilus Philalethes: *Brief aan de Hoogëerwaardige en zeer Geleerde Heeren, J. Habbema en J. J. Le Sage ten Broek, Predikanten te Rotterdam, Ter veréffening van hunne verschillende gedachten over het Borgtochtelyke van des Zaligmaakers Lyden en Voldoeninge.* Z pl. (1783). (Bibl. der gemeente Rotterdam) — *Contra-Aantekening, Betreffende de Zaak van Professor J. J. Le Sage ten Broek, Door Den Eerw. Kerkeraad der Nederduitsche Gereformeerde Gemeente der Stad Rotterdam, op de Aantekening van J. Zuidhoek van Laren, P. G. Sprenger van Eyk, Predikanten, en den Ouderling Jan Plemp; Benevens Een kort Berigt van de Vriendbroederlyke en regt Christelyke Aanbieding aan die Heeren door de Vergadering gedaan; met het weigerend antwoord dien aangaande, en het daar op gevolgd besluit des voornoemden Kerkeraads.* Rotterdam e. a pll. (1784) (Bibl. der gem. Rotterdam).— *De Byzonderheden van Jezus Borgbetaaling, Nevens de Werkzaamheden van Gods Volk omtrent dezelve, Opgehelderd Door Eenige Voorbeelden. Na voorafgaande Aanmerkingen over 's Heilands Lydende en Doende Gehoorzaamheid in t Gemeen, Met Oplossing der voornaamste Tegenbedenkingen. Alles voorgedraagen in eenen Brief van* Joh: Conr: Appelius, *Predikant te Zuidbroek en Muntendam. Geschreeven aan en uitgegeeren door* Johannes Habbema, *Doctor der H. Godgeleerdheid, en Predikant te Rotterdam,* Amst. MDCCLXXXIV. (Kon. Bibl.) — *Nut en Beknopt Vrage Boekje, Zeer geschikt, om een rechte kennisse te verkrygen, van de Characters van de Heeren Habbema en Ten Broek.* Z. pl. en j. (Bibl. der gem. Rotterdam). — Gerrit Vis, *Krankbezoeker der Gereformeerde Gemeente te Rotterdam: Dankzeggend, Doch tevens Wederleggend Bericht en Antwoord op den Brief van een Heer uit Rotterdam aan zijnen Vriend te Dordrecht over de zaak van J: J: Le Sage ten Broek, enz. Gegeven en Toegezonden — Over hetgeen ten zijnen opzigte in dien Brief is gemeld.* Rotterdam (10 Jan. 1785). (Bibl. der gem. Rotterdam). — Een, Welke door overmagt genoodzaakt word om zonder Approbatie te schryven: *Iets aan Monsieur Gerrit Vis, Krankbezoeker der Gereformeerde Gemeente te Rotterdam, Wegens eenige gezegdens in zyn Dankzeggend doch tevens wederleggend Bericht en Antwoord enz.* MDCCLXXXV. (Bibl. der gem. Rotterdam). — *Eene Beminnares der Waerheid: Welmenende Brief Aen den Halfeerwaerdigen, En, op zijn best genomen, Halfgeleerden Heere Gerrit Vis, Medewerkend Lid van het Genootschap der Proefondervindelijke ...... Dirigerend Lid van de Societeit ...... Bestuurder van de ......; Mitsgaders Krankenbezoeker der Gereformeerde Gemeinte, te Rotterdam.* Z. pl. en j. (Bibl. der gem. Rotterdam).— *Rotterdamsch Kerk-Nieuws. N°. I.* Z. pl. en j. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Kerkeraad voortging hem te ontbieden, eene klacht daarover in bij de Staten van Holland en Westfriesland.

Had Hofstede zich reeds in twee leerredenen opzettelijk tegen de voorstellingen van ten Broek, al was het zonder diens naam te noemen, verzet, toch meende hij het daarbij niet te mogen laten; met Habbema achtte hij het plicht pal te staan tegen insluipende dwalingen, en de Gemeente oordeelde hij daartegen niet genoeg te kunnen waarschuwen[1]). Met het oog daarop gaf hij in 1784 uit een' *Herderlyke Brief aan de Rotterdamsche Gemeente*, *ten geleide van Twaalf Artikelen*, *in zich bevattende de Echte Gereformeerde Leer van 's Heilands Borgtogtelyk Lyden*, *Goedgekeurd door de Weleerwaarde Classis van Schieland* [2]).

Intusschen ontving deze Classis namens de Staten de opdracht de zaak te onderzoeken, en stelde zij haar den 20sten April 1784 in handen eener Commissie van zes Predikanten uit haar midden, drie uit den Veenschen en drie uit den Overmaasschen Ring. Den 23sten April d. a. v. richtten Hofstede en de Heyde [3]) als „Gecommitteerde van den Rotterdamschen Kerkenraad tot de verzending van de bezwaren over de Leer van den Heer Professor en Predikant Ten Broek" een' *Brief* [4]) tot de Classicale Commissie, waarin

---

[1]) Hoe men elders van deze zaak was vervuld, zie Ypey a. w. VII, blz. 439.

[2]) Trots velerlei nasporingen is het mij helaas! niet gelukt een exemplaar van dezen *Herderlyke Brief* te bekomen. Een gedeelte ervan vindt men afgedrukt in Hofstede's *Apologie* enz. blz. 45, 46 Aanm. en passim. Hijzelf verklaart (*Tweede Apologie* enz. blz. 99), dat deze *Brief* met veel stichting door „*egte Gereformeerde*, die de Waarheid, zoo als ze in de Nederlandsche Kerk beleden wordt, ongeveinsd lief hebben, alomme en inzonderheid te Amsterdam gelezen" is, en dat hij uit genoemde stad schriftelijke betuiging van hartelijke instemming heeft ontvangen „gepaard met opwekking en aanmoediging om te *volharden in de leer der Apostelen*."

[3]) Predikant te Rotterdam.

[4]) Hofstede liet dien *Brief* in zijne *Apologie* („Bylagen" Lett A) geheel afdrukken, en nam daarin eveneens (t. a. p. Lett. B) op het „Advies", door hem uitgebracht in de Vergadering der Classis van Schieland over „LI Stellingen" van ten Broek. Enkele van deze „Stellingen" weerspreekt hij in het bijzonder, doch zeer beknopt.

zij op den voorgrond stelden, dat hier als maatstaf ter beoordeeling niet de Bijbel, maar de op dezen gebaseerde Symbolische boeken dienden gebezigd te worden. De Classicale Commissie nu werd het onderling niet eens. De leden van den Overmaasschen Ring lieten zich voorzichtiglijk over de bedenkingen van den Kerkeraad niet uit, terwijl zij alleen den raad gaven aan ten Broek zich voortaan niet meer zoo onbedachtzaam uittedrukken als hij in zijne *Zedige en Vrijmoedige Verantwoording* gedaan had. De leden van den Veenschen Ring — was het onder den invloed van Hofstede's *Herderlyke Brief*[1])? — oordeelden strenger Den gedachtengang van ten Broek, die blijkbaar het lijden en den dood van Christus meer onder één gezichtspunt, meer als een onverbreekbaar geheel beschouwde, verklaarden zij in strijd met de leer der Hervormde Kerk. Wegneming van het verschil was huns inziens alleen dan mogelijk, wanneer ten Broek o. a. wilde erkennen, dat al de deelen van Christus' lijden *strafbetalend* aan Gods gerechtigheid waren, schoon niet in den zin van *afbetalend* voor bijzondere zonden. Inplaats echter van hieraan gevolg te geven, wendde hij zich andermaal tot de Staten van Holland en Westfriesland, ditmaal met het verzoek om der Theologische Faculteit aan de Leidsche Academie een onderzoek op te dragen naar zijne voor onrechtzinnig verklaarde stellingen [2]), en tevens om de Schielandsche Classis te verbieden verder op de zaak in te gaan. De Staten troffen vrij strenge maatregelen. Van de Classis vorderden zij rekenschap omtrent hare handelwijze, en het einde was, dat ten Broek werd gehandhaafd en het optreden der Classis in strijd verklaard met de door de Staten verlangde bewaring van rust in de Kerk [3]).

---

[1]) Aldus stellen Ypey en Dermout (a. w. III, blz. 571) het voor.

[2]) De leden van den Veenschen Ring hadden bovendien nog bedenkingen tegen ten Broeks opvatting van enkele Bijbelwoorden, waarover men vergelijke Ypey en Dermout a. w. III, blz. 574. Deze schrijvers behandelen de geheele quaestie tamelijk breedvoerig (t. a. p. blz. 567—578).

[3]) De hier bedoelde Resolutie der Staten vindt men woordelijk in de *N. Ned. Jrbk.* van 1784, blz. 815—818.

Hoe Hofstede aan dit geschil deelnam is ons reeds gebleken. Doch hij liet het daarbij niet [1]). In zijne eerste *Apologie* gevoelde hij zich gedrongen een aantal bladzijden [2]) eraan te wijden, dewijl zekere Courantier zijn' *Herderlyke Brief aan de Rotterdamsche Gemeente* in een hatelijk daglicht had pogen te stellen. Was het — gelijk deze schrijver insinueerde — zijn doel geweest, op huichelachtige wijze zijn' collega in nog grooter verdenking te brengen? Verre werpt Hofstede deze betichting van zich. Maar waarom had hij dan wèl dien *Brief* geschreven? Hijzelf licht ons daaromtrent in; het was „*deels om* vragende en twyffelmoedige harten, die nopens de Borg-gerechtigheid van den Zaligmaker, en het *Hoe* van die, geslingerd werden, op 't regte spoor te brengen, haar in een kort tafereel de ware Hervormde leer te vertoonen; haar ernstig te vermanen, die te blyven aankleven, te verdedigen; daar mede, als haar eenigen troost in leven en sterven geloovig te werken, en dat geloof met een heiligen wandel uit te drukken: — *deels om* den zulken tot hun pligt op te wekken en aan te spooren, dewelke niettegenstaande zy duidlyk zien, dat men een allergewigtigste waarheid, door hun volkomen begrepen, opregt beleden en overtuigd omhelst, zoekt te verdonkeren, te verwringen en af te korten, egter zig geene van deze dingen aantrekken, maar met *Aser* stil zitten in hunne gescheurde plaatzen; — *ja maar ook om* een ander soort van menschen, die van tegenstrydige dingen (zoo weinig als water en vuur te vereenigen) een enkelen woordenstryd willen gemaakt, en dus de waarheid aan den Vreede opgeofferd hebben, met alle zagtmoedigheid tegen te gaan: — *eindelyk om* Spotters (die met al wat heilig is, en ook met de leer van 's Heilands *Borgtogt*, den draak steken; geen

[1]) Volgens een onwaardig schotschrift, bij gelegenheid van dit geschil uitgegeven onder den titel *Rotterdamsch Kerk-Nieuws. No. I*, blz. 12, zou zeker „infaam Libel genaemd OUD en NIEUW", Hofstede, „dien berugten oproermaker", tot auteur hebben gehad. Hofstede zelf evenwel ontkent dit uitdrukkelijk. (*Tweede Apologie* enz. blz. 211 Aanm.).

[2]) blz. 35—58 met de daarbij behoorende „Bylagen".

zonden kennen en daarom het bloed des Testaments onrein achten) het ongelukkige van derzelver bestaan, het wanhoopige van een doodbed en het gewigt eener eindelooze eeuwigheid op 't hart te drukken, gepaard met tederhartige vermaningen en kragtige drangredenen, om hun ongeloovigheid te verlaten, en het Evangelium hulde te doen" [1]). — De waarschijnlijkheid pleit niet tegen deze zuivere bedoeling. Immers, — hijzelf beroept er zich ook op [2]) — nergens noemt hij daarin ten Broek, of laat hij zelfs maar blijken, dat een der Rotterdamsche Predikanten omtrent het bewuste leerstuk andere voorstellingen huldigde. Nog altijd is hij volgens zijne verklaring niet van zins, den bedoelden predikant voor een' ketter te houden, ook al werden diens „Stellingen" voor een belangrijk deel door Schielands Classis geïmprobeerd. Integendeel, hij beschouwt hem als iemand, die slechts tijdelijk — en dan nog meer met de pen dan met het hart — gedwaald heeft. Opmerkelijk acht Hofstede den lof, dien ten Broek thans van zekere zijde in Republikeinsche, maar ook in andere geschriften werd toegezwaaid, en die een gevolg zou zijn niet van persoonlijke achting, maar van het feit, dat hij het met zijn' Kerkeraad oneens was. De auteur van den *Herderlijke Brief* weet dat uit eigen ondervinding: „toen hy uit gehoorzaamheid aan de bevelen zyner Regering, met den Kerkenraad van dien tyd, in een verschil van veel minder aanbelang, en slegts loopende over het verleenen eener *Handopening*, en de beroeping van een Predikant, werd ingewikkeld [3]). Wat was hy toen een groot Man! voornaamlyk wanneer het Recht der *Rotterdamsche Kerk* enz. ('t welk hy schreef met behulp van Stads Notulen en den bystand van twee zyner Collegen, benevens een Lid uit de Edele Groot Achtbare Vroedschap) te voorschyn kwam. Remonstranten, Mennisten,

[1]) *Apologie* enz. blz. 39, 40.

[2]) *Apologie* enz. blz. 37.

[3]) Vgl. hiervoor Hfdst. I. § 8. Men bemerkt, hoe Hofstede hier zijne toenmalige afwijking als weinig beteekenend voorstelt.

Collegianten en Roomschgezinden weidden daar over breeder in zyn lof uit, dan hem aangenaam was. Men begroette hem met brieven; maakte hem complimenten aan zyn huis; prees hem in publieke geschriften en zong gedichten ter zyner eer. Zelfs die gene of soortgelyke, van welke hy thans het meest gevloekt wordt, verheften hem, dog tot zyn schaamte en verdriet, (want hun toenmalige wierook verveelde hem nog meer dan hun tegenwoordige laster) als een Man van raisonnable en nobele sentimenten enz." [1])

Voor Hofstede bestaat er tegen den insluipenden vijand Deïsterij en Arianerij slechts één veilig bolwerk, dat echter met kracht dient verdedigd te worden [2]), dat der Gereformeerde belijdenis, maar deze onverlet, in haar geheel, zonder op de kleinste bijzonderheden inbreuk te maken. Laat men roepen, dat hierin een dwang schuilt, ondragelijk voor vrije menschen, al zulk roepen bewijst, „dat men de Huishouding" der Hervormde Kerk, „hare instellingen, hare verbindende Wetten, en de ondergeschikte Auctoriteit, welke zy aan hare *Formulieren* toeschryft, niet verstaat, of niet wil verstaan" [3]). Hofstede beschouwt de Formulieren van Eenigheid als accoord van kerkelijke gemeenschap. Betreft het verschil met andere gezindten, dan moge de H. Schrift als toetssteen gelden, doch moet de rechtzinnigheid van eigen leeraren worden onderzocht, dan dient te worden geoordeeld naar de Formulieren, die immers door iederen predikant der Gereformeerde Kerk als conform de leer des Bijbels worden onderteekend Wie van deze in eenig opzicht afwijkt, en in die afwijking volhardt, dient aan de kerkelijke discipline onderworpen, en van zijn ambt ontzet te worden. De kerkelijke praktijk, tot hiertoe gevolgd, had

[1]) *Apologie* enz. blz. 43, 44.

[2]) Het gedeelte van den *Herderlijke Brief*, dat hij hier (blz. 45, 46 Aanm.) overneemt, bevat dan ook een alarmkreet, een: ten strijde! Niet tegen den persoon van ten Broek, maar tegen de bedoelde gevaarlijke macht.

[3]) *Apologie* enz. blz. 48.

Hofstede hierbij voor zich. Zelfs van der Marck, de Groningsche Hoogleeraar, zag zich veroordeeld niet op grond van den Bijbel, maar van de Formulieren. Deze toetssteen werd door dien veroordeelde zelf als wettig erkend[1]); ja wat hier nog meer zegt, Le Sage ten Broek, die thans klaagde, dat men zich bij de beoordeeling zijner gevoelens niet naar den Bijbel, maar uitsluitend naar de Kerkleer richtte[2]), werkte eertijds mede tot de veroordeeling van den Groningschen Hoogleeraar [3]), omdat deze stellingen verkondigd had, afwijkende van, ja indruischende tegen de vastgestelde leer der Kerk [4]).

Er zijn intusschen nog andere quaestiën, waarover Hofstede de lasterende Courantiers en andere schrijvers van antwoord moet dienen; daarom staat hij bij het geschil met ten Broek thans niet langer stil, om er echter het volgend jaar andermaal op terug te komen, en wel meer opzettelijk en breedvoerig in zijne *Tweede Apologie tegen de Schendende Nieuwspapieren, en andere Faamroovende Schriften van dezen tyd; Inzonderheid tegen de hoonende Bekendmaking van den Heer Professor Le Sage ten Broek, en deszelfs onbetaamlyk gedrag, zoo omtrent de Schielandsche Classis en den Rotterdamschen Kerkeraad in 't gemeen, als omtrent den Schryver en de meeste zyner Amptgenooten, in 't byzonder gehouden* [5])....
Geen wonder, dat dit geschil hem gansch vervulde! Voor-

[1]) Zie 's mans uitspraak dienaangaande door Hofstede (*Apologie* enz. blz. 53, 54) aangehaald.

[2]) Al trachtte ten Broek te doen uitkomen, dat hij de Kerkleer niet tegen zich had, en er ook voor uitkwam (zie hiervoor blz. 444), dat de Formulieren met den Bijbel overeenstemden, toch wilde hij het gezag alleen van dezen laten gelden.

[3]) Zie hiervoor blz. 263, 264.

[4]) Gold in de zaak-van der Marck voor Le Sage ten Broek blijkbaar het *quia*, thans was dit voor hem *quatenus* geworden.

[5]) *Benevens Een Uitvoerige Bylaag tegen 't geen, op den naam, van eenen Hendrik Brinxma, onbeschaamd gelogen en gelasterd is, enz., enz. enz. Doormengd, in navolging der eerste Apologie, met veelerleije aanmerkingen betreffende het eigentlyke en wezendlyke van onze Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid; de openbare en heimelyke aanslagen tegen dezelve, den bekommerlyken toestand van Land en Kerk, enz. enz. enz.* Rotterdam. MDCCLXXXVI. — De *Bylaag*, waarvan hier sprake is, vraagt in de volgende paragraaf onze aandacht.

zeker, het punt, waarom het hier ging, scheen op zichzelf hem van het hoogste belang, doch daarbij kwam, dat het niet minder was dan een vroegere vriend, dien hij hier als tegenstander ontmoette. Hofstede vond zich in Le Sage ten Broek teleurgesteld, zoowel wat diens persoon als wat diens beginselen betrof. En dat — althans wat het eerste betrof — niet eerst in deze omstandigheden. Reeds vroeger, voordat deze quaestie zich had voorgedaan, had ten Broek zich op merkbare wijze van hem teruggetrokken, zonder dat Hofstede de reden hiervan kon bevroeden. Die koele houding was ten laatste zelfs in eene vijandige overgegaan. Dat het zoover kwam was een gevolg van het jongste leerstellig verschil, van ten Broeks afwijken van de Kerkleer. Dat hier zulk een afwijken plaats had, stond voor Hofstede onomstootelijk vast. Immers, — dit stelt hij voorop [1]) — dat het lijden van Christus *in alle onderdeelen* borgtochtelijk is geweest, werd niet alleen ten allen tijde binnen de muren van Rotterdams Hervormde Gemeente geleerd (de tijden der Remonstranten uitgezonderd), maar stemt ook volkomen overeen met de woorden van den *Heidelbergschen Catechismus* [2]): „dat Hy (Jesus Christus) aan lyf en ziel den ganschen tyd zyns levens op de aarde, maar inzonderheid aan het einde zyns levens, den toorn Gods tegen de zonde des ganschen menschelyken geslagts gedragen heeft, op dat hy met zyn lyden, als met den eenigen zoenoffer, ons lyf en ziel van de eeuwige verdoemenis verloste en ons Gods genade, gerechtigheid en dat eeuwige leven verworve." Dit aan te nemen is voor Hofstede niet maar eene onverschillige zaak; neen, het ontsluit hem eene bron van vertroosting. In bij-

---

[1]) *Tweede Apologie* enz. blz. 9.

[2]) Antwoord Vr. 37. — In zijn advies aangaande de voorstelling van ten Broek in de vergadering van den Rotterdamschen Kerkeraad uitgebracht (zie *Tweede Apologie* enz. blz. 35—41) legde Hofstede naast de bovenaangehaalde woorden van den *Heid. Catechismus* hetgeen omtrent het punt in quaestie wordt opgemerkt in Art. XXI der *Ned. Geloofsbelijdenis*.

zonderheden vinden wij dit uitgewerkt aan het slot zijner leerrede over I Joh. II:2 [1]). Moge ten Broek, die het eertijds in hem prees, dat hij als verdediger optrad voor de leer der Hervormde Kerk, Habbema en hem thans smadelijk noemen de „van ouds beroemde voorvegters" voor die leer [2]), hij wil ernst maken met de belofte, door ieder Hervormd predikant bij de bevestiging afgelegd, dat hij ook zal „wederleggen, met de heilige Schriften, alle dwalingen en ketteryen, die tegen de zuivere leer stryden — en het woord Gods vasthouden om de tegensprekers te overwinnen en den mond te stoppen" [3]). De benaming, hem hier door ten Broek toegevoegd, waardeert hij zelfs boven al zijne eeretitels. Den titel van Doctor en Professor kan hij missen en toch predikant blijven, dien anderen niet. En nu is het op grond hiervan, dat evenals Habbema ook hij zich verzet heeft tegen ten Broeks verklaringen. Met de Belijdenisschriften, als zuiveren, aan de Heilige Schriften ontleenden toetssteen moeten deze dus worden weerlegd. — In verband met de quaestie, waarom het hier ging, formuleerde Hofstede zijne twaalf artikelen of stellingen [4]). De eerste van deze luidde: „Alle de elenden van dit tydelyke leven, aan welke de mensch, van deszelfs begin af, onderworpen is, behooren tot den lighaamlyken dood, op de overtreding bedreigd." In zoover had nu ten Broek zeker gelijk, dat deze stelling niet met zoovele woorden in de Belijdenisschriften is uitgedrukt. Hofstede kan dit ook niet ontkennen; doch als ontwijfelbaar stelt hij daartegenover, dat zij uit die geschriften „*door een wettige en noodzaaklyke gevolgtrekking*, *is afteleiden*, en zelfs het Fundament is, waarop de geheele Leer onzer Formulieren, betreffende 's Heilands Borgtogt, rust en steunt" [5]). Verlangt ten Broek, dat

[1]) Zie hiervoor blz. 443[1]. Dit slot is afgedrukt in zijne *Tweede Apologie* enz. blz. 21—25.
[2]) *Zedige en Vrijm. Verantw.* enz. blz. 13.
[3]) *Tweede Apologie* enz. blz. 28.
[4]) Zie hiervoor blz. 446.
[5]) *Tweede Apologie* enz. blz. 115.

hij dit waar make? Maar het stuk is immers reeds voldoende door anderen bewezen! En zelfs, al ware dit niet het geval, dan kan toch deze *Apologie* niet dienen om hierop in te gaan, dewijl de schrijver ervan niet van zins is dit werk aan Kerkelijke goedkeuring te onderwerpen, hetgeen zou behooren te geschieden, indien eenig Theologisch stuk erin werd uitgewerkt. Wat de hoofdquaestie hier betreft, de bijzonderheden van het borgtochtelijk lijden van Christus, wij zagen reeds op welke aan de Belijdenisschriften ontleende gronden Hofstede zijne gevoelens vestigt. Zijn optreden in dit geschil gold wederom den strijd tegen de verflauwing der grenzen, die op allerlei wijze zich openbaarde, niet het minst in eene verwatering van de leer. Den geest, die dit streven bezielde, meende hij ook op te merken in den aanval op eene der waarheden, die naar zijn oordeel onmiskenbaar door de Gereformeerde Kerk werd beleden. Hooren wij hem klagen [1]): „De Pelagianery wint veld en wordt niet zelden met Gereformeerd Pleisterwerk overdekt. Men arbeidt aan een verbintenis tusschen Gods raadsbesluit en den vryen wil; tusschen genade en eigen kragt. Gaarn zag men alle Secten, behoudens een ieders byzondere denkwys, tot een gebragt, en, gelyk voormaals te Romen, een Aller Goden tempel opgerigt. Men rammeit, tot dat einde, tegen den ringmuur onzer Belydenissen, en zy, die de scheuren, daar in reeds gemaakt, moesten stoppen, leenen de handen tot derzelver afbraak, of zien het met onverschillige oogen aan". Was Hofstede een onverdraagzame, een ketterjager geworden? De Waarheid en den Vrede, beide heeft hij ze lief: maar nooit den laatste ten koste van de eerste! Zijne gevoelens hieromtrent laten zich het best met zijne eigen woorden weergeven [2]): „Hoe reklyk ik ben *omtrent de verschillende begrippen en leidingen van gedagten van egte*

---

[1]) *Herderlijke Brief* enz. blz. 19; vgl. *Tweede Apologie* enz. blz. 122, 123.

[2]) *Tweede Apologie* enz. blz. 134.

Gereformeerde Medebroeders, en hoe zeer my de Vryheid van Propheteren, in zaken, die het fundament onzer leer niet raken, ter harte gaat, wyzen alle myne Schriften, voornaamlyk myne *Bybelsche Byzonderheden* ten vollen uit [1]), maar in het gewigtig stuk van 's Heilands *Borgtogt*, zoo als het in onze Formulieren wordt voorgedragen, komt, ten opzigt van *Medebroeders*, geen toegevenheid te pas. Deze zyn verpligt, in een punt van dat aanbelang, met de Kerk te gevoelen en te spreken. Wordt hier slegts een enkel schakel los gemaakt, aanstonds breekt de geheele keten. Moet ik omtrent een zaak, die myn zaligheid raakt *wat verdraagzamer worden*, en dit de praeliminaire onzer *Vrede* zyn? Dan veel liever Oorlog, en op myn schild gestorven!" — Van den beginne had zich in dit geschil over Christus' borgtochtelijk lijden, al was dit eerst later tot uitdrukking gekomen, een sterk persoonlijk element doen gelden, althans wat betreft de polemiek tusschen ten Broek en Hofstede. Aan prikkels ontbrak het verder niet, die de heftigheid deden toenemen. Al de grieven, die Hofstede tegen de handelingen van zijn' ambtgenoot in zijne *Tweede Apologie* uitspreekt, gaan wij hier niet na. Wat echter zijn' toorn het meest deed ontbranden, het was *„de hoonende Bekendmaking"*, waarvan hij in den titel van zijn geschrift melding maakt. Dat hij deze *„Bekendmaking"* aldus qualificeerde, laat zich wel verstaan. Wat toch was hier de zaak? Eene parallel trekkend tusschen de gedragslijn, door ten Broek eertijds bij gelegenheid van van der Marcks ontzetting ten opzichte van de Kerkelijke Belijdenisschriften gevolgd, en die, welke hij thans had gekozen [2]), liet Hofstede zich ietwat dreigend uit over „echte stukken", die hij nopens ten Broeks houding tegenover van der Marck

---

[1]) Zou Hofstede echter ook thans zoo hebben geschreven als hier en daar in die *Bybelsche Byzonderheden*, ook al dacht hij er niet aan iets daarvan te herroepen, ja, al kwamen zij hem nu zelfs goed van pas om er zich op te beroemen?

[2]) Zie hiervoor blz. 451.

nog wel zou kunnen te voorschijn brengen. „Die er belang in heeft," — zoo verklaarde hij — [1]) „zie ondertusschen wel toe, dat men niet genoodzaakt worde de papierlade te openen, in welke die documenten liggen opgesloten!" Eene *Bekendmaking* werd daarop [2]) door ten Broek gepubliceerd, waarin hij betuigde de verwezenlijking van dit dreigement „volkomen" over te laten aan Hofstede, die zich echter daardoor zou laten kennen „als EEN ALLERGEVAARLYKST en VERACHTELYKST MENSCH", of — om in diens eigen woorden [3]) te spreken — „als een *nieuwerwetschen Patriot*, van zyn eigen maaksel, *die tegen de trouw der samenleeving in 't licht geeft*, 't geen hy ter goeder trouw ontfangen heeft, *en daar mede den naam van een* Vryheidlievenden *Vaderlander verzaakt.* Dewyl 'er zekerlyk *niets strydiger is tegen de* Vryheid, *en de belangen der Burgerlyke en Kerkelyke Maatschappy, dan de onveiligheid der Briefwisseling, die by alle beschaafde Natien voor heilig word gehouden.*" Dit nu deed voor Hofstede de maat overloopen, te meer, daar hij er zich door blootgesteld zag aan allerlei laster [4]). Niet beter weet hij de *Bekendmaking* van ten Broek te vergelijken dan bij de sprinkhanen uit Johannes' Openbaring. „Zij hadden schrikbare *Hoofden en Staarten, den Scorpioenen gelyk, en daar waren angels in hunne Staarten; en hun magt was de menschen te beschadigen vyf maanden*" [5]). Acht hij het *beschadigend Hoofd* reeds gebroken door verschillende andere schrijvers, die over zijne eerste *Apologie* zich zeer gunstig uitlieten [6]), hij waagt thans

---

[1]) *Apologie* enz. blz. 56.

[2]) dd. 6 April 1785. Zij is overgenomen in Hofstede's *Tweede Apologie* enz. blz. 152, 153.

[3]) *Apologie* enz. blz 144, 145.

[4]) Zie *Tweede Apologie* enz. blz. 182 v.v.

[5]) *Tweede Apologie* enz. blz. 171. Juist vijf maanden waren door ongewilde omstandigheden verloopen tusschen de dagteekening der *Bekendmaking* en het tijdstip, waarop Hofstede de wederlegging ervan in zijne *Tweede Apologie* opstelde.

[6]) Hofstede citeert enkele hunner getuigenissen (*Tweede Apologie* enz. blz. 158 v.v.)

eene poging, om den nog meer beschadigenden angel in den staart uit te trekken. Wij zullen hem niet volgen in de ontzenuwing van de *Bekendmaking* [1]), waarbij hij o. a. op den voorgrond stelt, dat hier van schending van briefgeheim, gelijk ten Broek zeer ongemotiveerd uit zijne verklaring opmaakte, geen sprake was, maar dat het hier eenvoudig documenten, bewijsstukken gold, door hem indertijd van ten Broek zelf ter publicatie ontvangen. Ook ditmaal blijkt het hem wèl toevertrouwd als eigen Advocaat op te treden. Hiertoe bestond voor hem alle aanleiding. Hoe men overigens omtrent dit dogmatisch verschil en de Kerkelijke actie tegen Le Sage ten Broek moge oordeelen, zooveel is zeker, dat wie geneigd mocht zijn, dezen als een' martelaar zich te denken, zijne voorstelling ook heeft te toetsen aan de geschiedenis van den loop des geschils, zooals dit door Hofstede in zijne *Tweede Apologie* wordt medegedeeld. Wij hebben geene reden, om de bekentenis van laatstgenoemde in twijfel te trekken, dat zijne adviezen in deze zaak hebben moeten dienen, niet om zijn' broeder te verderven, „maar van de dwaling zyns wegs te regt te brengen en dus te behouden" [2]). Maar juist die „dwaling," hij kon haar niet voorbijzien; zijn geweten, zijn beginsel verbood hem dit. En dit — het lag voor de hand — moest ten Broek en die met hem eenstemmig op dat punt dachten grieven.

Is het door deze quaestie, dat het grootste gedeelte der *Tweede Apologie* wordt ingenomen, het overige daarvan — de *Uitvoerige Bylaag* niet mede gerekend — is door Hofstede gewijd aan de bestrijding van staatsgezinde en op hem persoonlijk gebeten courantenschrijvers en pamflettisten, in het bijzonder aan de bespreking van den door den Utrechtschen Courantier verheerlijkten aanval van zekeren Brinxma, over welken aanval hierna meer. Evenals de eerste levert ook deze

[1]) *Tweede Apologie* enz. blz. 172 v.v.
[2]) t. a. p. blz. 42.

Tweede Apologie in het laatste gedeelte eene sprekende proeve van wat er van de zijde der „Patriotten" in couranten en libellen al tegen Oranje en diens aanhang in die dagen werd geuit. Wat dienaangaande ook uit deze beide lijvige geschriften blijkt, doet zien, dat het naast elkander voortleven van zonen van hetzelfde vaderland, onderling zóó verdeeld, op den duur ingrijpende gebeurtenissen in het leven moest roepen. De klove tusschen beide partijen gaapte al dieper. Pijnlijk — schoon verdiend waren voorzeker vele der slagen, die Hofstede hier den meerendeels anoniemen lasteraars zoowel van het Stadhouderlijk gezag als van zichzelf toebrengt. Toch moet geconstateerd worden, dat zijne polemiek, hoe hevig hier en daar ook, in den vorm weinig te wenschen overliet en in ieder geval iets anders was dan het opzettelijk zaaien van verdeeldheid, dan het willens kweeken van oproer [1]), waarvan hij door zijne tegenpartij slag op slag werd beschuldigd. Zijn strijdvoeren bedoelde, behalve zelfverdediging, juist een te-keer-gaan van die elementen, die naar zijn inzicht Staat en Kerk met ontbinding bedreigden.

---

[1]) Nergens blijkt b. v., dat hij tegenover de anti-Stadhoudersgezinde Regenten eene oneerbiedige houding aannam. Ook waar hij over hun optreden ontevreden is, vergeet hij zich toch nimmer tegenover hen. (Zie b. v. zijne *Tweede Apologie* enz. blz. 274—278).

§ 13.

De Brieven van Hendrik Brinxma. Hofstede's antwoord op een van deze.

Nog in hetzelfde jaar, waarin Hofstede's *Eerste Apologie* verscheen, werd uit het hooge Noorden des lands een scherpe aanval hierop gericht. Zekere Hendrik Brinxma, Schoolmeester te Hogebeintum in Friesland, publiceerde nl. een *Eerste Brief —: Aan den Hoogeerwaardigen Zeer geleerden Heer, Petrus Hofstede, Professor Honorarius en Predikant enzv.; te Rotterdam: In welke deszelvs onlangs uitgegeevene Apologie nauwkeurig getoetst; het valsche, en bedrieglijke in dezelve voorkoomende, duidelijk aangeweezen, de onschuld zoo wel van den Hoog Eerwaarden ten Broek, als van anderen braave Vaderlanders tegen de Lastertaal van den Apologist verdedigt, en de uitgebromde geurigheid van deszelfs Bloemen gestrooid op het Graf van Friso, waarheidlievend onderzogt word* [1]). Uit dezen weinig vleienden titel verneemt men tevens in enkele hoofdtrekken de strekking. Zonder hier dezen *Brief* bladzijde voor bladzijde te volgen, stippen wij er een en ander uit aan. Brinxma's methode bestaat hierin, dat hij een aantal zinsneden op verschillende plaatsen in de *Apologie*

---

[1]) Het titelblad van het door mij gebruikt exemplaar wordt voorafgegaan door een (waarschijnlijk afzonderlijk verschenen) spotprentje, dat den Professor Honorarius afbeeldt, staande voor den lessenaar des Schoolmeesters, van wien hij slagen met de handplak ontvangt. Op den lessenaar ligt de *Apologie.* Een vers is eraan toegevoegd. (Vgl. Hofstede, *Tweede Apologie* enz. blz. 302, 303 Aanm.).

bezigt als wapen tegen den schrijver van deze. Gaf **Hofstede** de voorstelling, als zou hij in couranten en andere geschriften zooveel te verduren hebben, om zijne gehechtheid aan de Belijdenisschriften der Gereformeerde Kerk en aan het Stadhouderlijk bewind, **Brinxma** stelt daartegenover de vraag, waarom dan anderen, die dezelfde beginselen voorstonden en van wie hij enkelen nader aanwijst, al die aanvallen niet te verduren hadden. Ten aanzien van **Hofstede's** handelwijze jegens **Le Sage ten Broek** betoont zich de Schoolmeester, die blijkbaar voorstander is van „vrijheid" zoowel binnen den Staat als binnen de Kerk, meer gestreng dan billijk, waar hij er den Professor Honorarius een verwijt van maakt, dat deze door de uitgave van zijn' *Herderlyke Brief* niet slechts de leer van 's Heilands borgtochtelijk lijden poogde te verdedigen, maar daardoor ook zijdelings den persoon van **ten Broek** in een verdacht licht stelde, ook al werd in bedoelden *Herderlyke Brief* diens naam niet vermeld. De onbillijkheid van zulk een verwijt lag voor de hand. Wat het schrijven van **Brinxma** nog hatelijker karakter gaf, het was de wijze, waarop de verschijning ervan werd aangekondigd door middel eener advertentie in de „Utrechtsche Courant". Daarin werd o. a. in de volgende bewoordingen de verwachting uitgesproken, dat „de PAPIEREN *Hoog-Leeraar*" den Schoolmeester wel geen antwoord schuldig zou blijven; immers, „als een *Pest*, een *overtreder* van alle de *zes* Geboden des tweeden Tafels van Gods Wet: een *Leugenaar*, *Lasteraar*, *allerlaagste vleijer* en *ontheiliger des* Goddelyken Woords, zo wel als een *bestryder* van de Leer des Catechismus, in openbaren Geschrifte te worden afgeschilderd, — zulks kan door niemand, al dingt hy nog zo zeer naer de *Martelkroon*, onbeantwoord gelaten worden." De volgende schendende woorden werden daaraan nog toegevoegd: „— En evenwel worden hier Stalen bygebragt en bewyzen aangevoerd, die een *Sophist*, van nog grooter behendigheid en onbeschaamdheid, als de Rotterdamsche, werk zou hebben, om in een dozyn Folianten te ontzenu-

wen" [1]). Wat Hofstede mede ergeren moest, het was, dat, gelijk vrij algemeen aangenomen werd, Brinxma als Briefschrijver het werktuig was van twee Predikanten. De Apologist roert een en ander aan [2]): „MEN ZEGT" — deze spreekwijze, die zijne tegenstanders gedurig toepasten, waar zij hem poogden te treffen en toch de verantwoordelijkheid van het gezegde niet zelf verkozen te dragen, wil hij nu eens bij het mededeelen van tal van geruchten tegenover hen bezigen — „MEN ZEGT vry algemeen, dat *Petrus Brouwer* [3]), Predikant te *Bly* en *Hoogebeintum;* en *Thomas Joha*, Predikant te *Reidzum*, *Genum* en *Lichtaard*, de Schryvers van den *Brief* zyn, en dat de laatstgenoemde de proeven heeft nagezien.

MEN ZEGT, dat de Utrechtsche Courantier, door middel van denzelfden Post, waar mede zyne Couranten van den 7 Octob. 1785, naer Friesland zyn afgegaan, een *aparte Courant*, met ADRES AAN D^o^. JOHA, verzonden heeft.

MEN ZEGT, dat zy beide zeer liber denken; voor de intolerantste Toleranten en vlaggevoerders, onder de Antistadhouderlyke party, bekend staan; weinig achting by hunne Gemeenten hebben; van een heerschzugtig, kregelig, woelagtig bestaan zyn, en dat, voor het overige, op het moreel gedrag van den eenen niet veel te roemen valt".

In dien trant gaat Hofstede met zijn MEN ZEGT door. Op ééne zaak kan hij triomfantelijk wijzen: in den *Brief* wordt geen enkel *feit*, waarvan hij in zijne *Apologie* zich vrijpleitte, meer tegen hem aangevoerd. De *Brief* is hem voorts van te laag gehalte, om er een afzonderlijk gearticuleerd antwoord aan te wijden. „Ik heb" — zoo verklaart hij kort en veelzeggend [4]) — „de vunse en besmettende lugt,

---

[1]) Deze advertentie in haar geheel is overgenomen in Hofstede's *Tweede Apologie* enz. blz. 225—228 Aanm.

[2]) *Tweede Apologie* enz. blz. 230, 231.

[3]) In den *Tweede Brief* van Brinxma wordt het hier door Hofstede medegedeelde gerucht, wat Brouwer betreft, tegengesproken.

[4]) *Tweede Apologie* enz. blz. 239, 240.

die uit alle Bladzyden optrekt, by de lezing, doorgestaan, dog waag' er my ten tweede maal niet aan. Het omroeren van al die vuiligheid mogt my bevangen, en myn leven nu, op een andere wys, als te Utrecht, in gevaar brengen. Ik meen my zelven in geen drek te versmooren, maar hoop een edeler dood te sterven." Toch — Hofstede kon nu eenmaal niet gemakkelijk het zwijgen bewaren — vindt men aan zijne *Tweede Apologie* eene Bijlage toegevoegd, meer dan zeventig bladzijden groot, die ten doel heeft, het bewijs te leveren, „dat uit den *eersten Brief* van den Frieschen Schoolmeester *Hendrik Brinxma*, niets anders geleerd kan worden, dan *spotterny*, *sophistery*, *woordverdraaijing*, *liegen*, *lasteren*, *vloeken enz. enz*" [1]).

Op eene ongenadige wijze dient Hofstede den Schoolmeester hier eene afstraffing toe. Bijzonder weinig toont hij zich gesticht door de benaming „papieren Hoog Leeraar", hem in Brinxma's *Brief* toegekend [2]). Deze voorstelling wordt den beiden „toleranten" Predikanten, die de hand in het opstellen van den *Brief* zouden hebben gehad, met de volgende woorden betaald gezet [3]): „Indien ik een *Papieren Hoogleeraar* ben, om dat ik noch *lessen geef*, noch *Leerlingen heb*, dan is hun eigen gewezen Leermeester, de wydberoemde Heer *Venema* (het zy met eerbied gezegd) ook een *Papieren Hoogleeraar* en heeft zoo wel, als ik, een *plak* [4]) verdiend. Hoe zeer ik ook, in vele andere opzigten, aan dien geleerden Man, ongelyk mag wezen, zyn wy egter beide *Honoraire Professoren;* en, in die betrekking, verrigt de één niet meer, dan de ander. Het voornaamste onderscheid, 't welk zig *in dezen* opdoet, is, dat zyn Hoogeerwaardens Tytel *zwaarder* weegt, dan de myne, nademaal Hy zyn volle jaarwedde geniet, daar

[1]) blz. 299.

[2]) Zie ald. blz. 5.

[3]) *Tweede Apologie* enz. blz. 302—308.

[4]) Hofstede heeft hier het oog op het spotprentje, waarvan hiervoor blz. 459 [1] sprake was.

ik, in myn tweederleije qualiteit, als Predikant en Professor, voor alle aangeboode bezolding bedankt heb, en egter, meer dan ooit met mond en pen, Vaderland, en Kerk zoek nuttig te zyn." Verder levert Hofstede hier naar aanleiding van de aanvallen des Briefschrijvers een pleidooi voor den Stadhouder en tevens in denzelfden trant als in zijne *Drie Brieven aan den Heer R. M. van Goens* [1]), een voor de wijze, waarop hij in zijne *Bloemen* Willem IV bewierookt had.

Van eene dergelijke strekking als Brinxma's Brief was het kort daarna verschenen geschrift van iemand, die zich kenbaar maakte als Dionysius Comma en als zijne betrekking opgaf Schooldienaar te Sint-Nicolaasga [2]). Deze richtte zich hierin tot „*zynen ouden goeden vriend Hendrik Brinxma*" naar aanleiding van diens Brief, en ging daarin op de niet ongebruikelijke insinueerende wijze tegenover Hofstede te werk [3]). Ook deze Schoolmeester ontvangt daarover in de *Tweede Apologie* [4]) zijn deel.

[1]) Vgl. hiervoor blz. 324.

[2]) Den volledigen titel van dezen Brief vindt men onder Bijlage A. De naam Dionysius Comma doet aan een pseudoniem denken. In het archief der gemeente Doniawerstal (Fr.), waartoe Sint-Nicolaasga behoort, is dan ook van dien naam niets te ontdekken.

[3]) Schijnbaar bevat de *Brief* van Dionysius Comma eene berisping van Brinxma. Juist die inkleeding verscherpt het hatelijk karakter ervan. Zoo leest men b. v. op blz. 7, 8: „Zullen wy op den duur goede vrienden blyven, zo verwacht ik van u, dat gy nimmer iets met betrekking tot Steenwyk of Anjum rept, veel min de naamen van Dyxhoorns.... of anderen op eenigerlei wyze daar in weeft, op dat de bedorvene wereld, die gaarne en goedkoop het ergste gelooft, niet tot verkeerde denkbeelden van zaaken gebragt moge worden. Hoe, om dat Broer Cornelis, kuischer gedachtenisse, in bevatting scheen te zyn, dat in de schoonste lighaamen ook de volmaaktste zielen, zyner geestelyke zorge en tuchtroede aanbevolen, voornaamlyk moesten huisvesten, zal dat eene billyke reden zyn, om 'er kwaade gevolgen uit af te leiden, en dus twee zo verschillende gerechten, als vleesch en geest, onder een te mengen?" Wat met deze persoonlijke insinuatie kan bedoeld zijn, ligt voor ons in het duister. Vermoedelijk trachtte de schrijver daardoor eene smet te werpen op Hofstede's verleden Een getuige, die op zoo bedekte wijze toespelingen maakt, geeft niet den indruk van kracht. Het is buitendien opmerkelijk, dat Hofstede's meest verwoede tegenstanders nooit in hunne geschriften een wapen tegen hem hebben ontleend aan iets, dat op zijn zedelijk gedrag zou zijn aan te merken geweest. Ware zijn verleden niet onbesproken geweest, hoe licht zou dat eens hebben plaats gehad.

[4]) blz. 244—254.

Gelijk ten allen tijde waren er echter ook ditmaal, die toonden den verguisden strijder te begrijpen, en zijn standpunt te billijken. Een paar geschriften, waarvan ons de schrijvers onbekend zijn, ter bestraffing van Brinxma en verdediging van den Apologist zagen het licht [1]). In een van deze [2]) wordt onomwonden verklaard, dat Hofstede ook ditmaal weer aangevallen was uit hoofde van zijne aanhankelijkheid aan het Huis van Oranje en den bestaanden regeeringsvorm. Moge nu al de geheele waarheid hierin niet zijn gelegen, — ook Hofstede's kerkelijk standpunt toch bezorgde hem vele vijanden — dat er eene waarheid in school, is zeker. Men verlieze ook niet uit het oog, dat zijne politieke en kerkelijke zienswijzen ten nauwste met elkander samenhingen.

De ondernemende Schoolmeester of wie zijne pen bestuurden hadden intusschen niet eenmaal deze verdediging afgewacht. Nog vóór zij in het licht werd gezonden, verscheen den 6den December 1785 een *Tweede Brief van Hendrik Brinxma J. Z. Schoolmeester, en Dorpregter te Hogebeintum, in Friesland: Aan den Hoogeerwaardigen Zeer geleerden Heer Petrus Hofstede, Professor Honorarius en Predikant enzv. te Rotterdam: In welke de uitgegeevene Apologie naauwkeurig getoetst; het valsche en bedrieglijke daar in voorkoomende duidelijk aangeweezen, de braave Burgery van Rotterdam, en inzonderheid Hun Ed. Groot Mog. de Staaten van Holland, Zeeland, en Friesland tegen de Lastertaal van den Apologist verdedigt, en desselfs in het ooglopend gedrag in de oproerige Vroolijkheeden van den 8 Maart 1783, na verdiensten beoordeeld word* [3]). Wat de strekking betreft verschilt deze *Tweede*

---

[1]) *Rein-Hart aan Vree-Rijk* enz, en de veel hooger staande *Onpartydige Aanmerkingen — van een Vriend in Zeeland aan zyn Vriend in Holland* Enz. Den volledigen titel dezer geschriften vindt men onder Bijlage A.

[2]) *Onpartydige Aanmerkingen* enz. blz. 11.

[3]) Volgens Ypey en Dermout (a. w. III, Aanteekeningen, blz. 281) zag Brinxma's *Tweede Brief* bijkans gelijktijdig met Hofstede's antwoord op diens *Eerste Brief* het licht. De *Tweede Brief* zal echter waarschijnlijk het eerst zijn verschenen; althans deze draagt op het titelblad het jaartal 1785, Hofstede's *Tweede Apologie* het jaartal 1786.

Brief niet van den vorigen. Als eene grief tegen den Apologist wordt genoemd, dat hij nooit zichzelf beproefde, al beweerde hij dit; als eene andere, dat hij zichzelf poogde te verheerlijken, eene beschuldiging trouwens, waaraan iemand, die als eigen Advocaat optreedt, allicht blootstaat; wederom als eene andere grief, dat hij grooten lof durfde toezwaaien aan den toenmaligen President Burgemeester van der Heim [1]), den warmen aanhanger der Stadhouderlijke Regeering, „die den 3den April 1784, wanneer den onstervelijken ZWIJNDREGT met zijne onoverwinnelijke Helden van het Rotterdamsch Canaille geweldadig wierd aangevallen; — — niet tegenstaande men door verscheidene aangeplakte briefjes was verwittigd, hoe de avond van dien dag bestemd ware, om de Burgers dier manhafte Compagnie te vermoorden; egter 's middags gerust na de Swetheul vertrok, ten einde zig daar met zijne Vrienden aan eenen pragtigen maaltijd te vervrolijken; en dus te weeg bragt, dat het *oproer* reeds het toppunt had beklommen, eer de Weth, ter herstelling der goede orde, en bescherming hunner getrouwe Burgeren, voltallig vergadert was" [2]). Het kostte den schrijver natuurlijk weinig moeite in dien trant nog meer grieven aan de *Apologie* te ontleenen. Dat hier een ondubbelzinnig „patriottische" geest aan het woord is, men behoeft het niet te betwijfelen. Reeds de wijze, waarop hij het Oranjegezinde volk op den bewusten dag in Maart als moordzuchtig grauw afschildert, en zooveel meer

---

Aan het exemplaar van den *Tweede Brief*, dat zich in de Bibliotheek der gemeente Rotterdam bevindt, is wederom een spotprentje met vers op den Professor Honorarius toegevoegd: deze staat als koopman van beeldjes in de school, waaruit de vertoornde Schoolmeester, gewapend met bullepees en plak, hem tracht te verdrijven. Dit prentje hing te Rotterdam, voor ieder voorbijganger zichtbaar, in een' winkel te koop. Het werd evenwel van hooger hand op verzoek verwijderd. Hofstede zelf lieten die prentjes koel (Vgl. zijn getuigenis dienaangaande in de *Tweede Apologie* enz. blz. 302, 303 Aanm.).

[1]) *Apologie* enz. blz. 69 Aanm.

[2]) *Tweede Brief van Hendrik Brinxma J.Z.;* enz. blz. 5, 6. De juistheid van dit feit te beoordeelen ligt niet op onzen weg.

legt daarvan getuigenis af. — Pleitte Hofstede in zijne *Apologie*, gelijk ons gebleken is, van verschillende tegen hem ingebrachte beschuldigingen zich vrij, de Friesche Schoolmeester stelt zich vooral in zijn' *Tweede Brief* ten doel die weerlegde beschuldigingen weer op te halen. Zoo tracht hij o. a. aan te toonen, dat de Apologist bij de beschrijving van de viering van 's Prinsen verjaardag in 1783 te Rotterdam zich „aan *opzettelijke onwaarheid*, tegen beter weten aan" [1]) schuldig maakte; want immers de houding van het volk op dien dag was volgens Brinxma volstrekt niet maar eene uiting van dankbaarheid, gelijk Hofstede het deed voorkomen. Deze zou vergoelijkt hebben wat niet vergoelijkt mocht worden, ja wat met de zwartste kleuren moest afgeschilderd worden. De Briefschrijver doet dit laatste dan ook. Opmerking verdient daarbij, dat hij de voorstelling, die Hofstede van zijn eigen optreden aan dien dag gaf, niet verder aantast, althans niet ronduit tegenspreekt. Waar hij den Professor alzoo geen feitelijk optreden ten laste kan leggen, wordt diens houding tegenover het geestdriftig gepeupel, vooral gebleken in het uitreiken van geld, onderhanden genomen, waarbij het aan eenige insinuatiën niet ontbreekt [2]). Een welkom wapen in des schrijvers hand is begrijpelijkerwijze het feit van de overkomst der Commissie namens de Staten, om naar de oproerigheid, ook bij die gelegenheid gebleken, een onderzoek in te stellen. Brinxma echter vergat of verzweeg opzettelijk, dat Hofstede de buitensporigheden van het volk niet goedkeurde. De ijverige „Patriot" kon zich niet verplaatsen op het standpunt van den vurigen Oranjeman; ware hij hiertoe in staat geweest, hij zou begrepen hebben, dat een man als Hofstede bij de manifestatie des volks voor den Stadhouder niet koel blijven kon; edoch, wat den een voorkwam een hoopvol teeken des tijds te zijn, gold den ander als eene daad

---

[1]) *Tweede Brief* enz. blz. 18.
[2]) Zie vooral t. a. p. blz. 14 Aanm.

van revolutie. De een begroette het luidruchtig optreden des volks als eene huldiging van den Prins van Oranje, de ander lette alleen op het verzet, dat daarin school tegen de Regenten der stad.

Het is onbegrijpelijk hoe men over het werk van den Frieschen Schoolmeester zoo gunstig heeft kunnen oordeelen [1]). De stijl is gebrekkig, de inhoud partijdig en gezocht. Van onbekende zijde werd hij nog van antwoord gediend, en niet ten onrechte de opmerking gemaakt, dat hij „niets wezentlyks" aangevoerd had, en zijn betoog tegenover „den Apologist" geenszins van overtuigende kracht was gebleken [2]). Hofstede zelf deed er hierna het zwijgen toe Geen wonder! Al hadden de gebeurtenissen van het jaar 1787 voor zijn oog vele dreigende wolken boven zijn vaderland verdreven, de inwendige vrede was daarmede nog niet teruggekeerd. En te midden van teekenen des tijds, in menig opzicht zoo ernstig, zal hij beseft hebben, dat het meer op zijn' weg lag zich bezig te houden met andere zaken dan met het beantwoorden van persoonlijke beschuldigingen, waaromtrent hij zich in hoofdzaak reeds uitgesproken had.

---

[1]) Zie bij Ypey en Dermout (a. w. III, blz. 661), die echter (in hunne Aanteekeningen achter Dl. III, blz 281, 282) Hofstede trachten te zuiveren van den blaam, door zijne vijanden op hem gelegd, als ware hij de grootste oproermaker. Dat ging hun toch te ver. De genoemde schrijvers gewagen van het „meesterlijk antwoord", door Brinxma in zijn' *Tweede Brief* aan Hofstede gegeven. Daargelaten nu, dat van een „antwoord" op de *Tweede Apologie*, gelijk Ypey en Dermout het voorstellen, geen sprake is (zie hiervoor blz 464), kan toch het fulminante schrijven van Brinxma niet „meesterlijk" heeten, zoolang althans „meesterlijk" iets anders dan „meesterachtig" beteekent.

[2]) Zie de *Samenspraak*, *Tusschen den gewaanden Hendrik Brinxma — en de Hedendaagsche Lasterende Tijding-Kramers*, — (waarvan men den volledigen titel vindt onder Bijlage A), blz. 61.

§ 14.

De „Nederlandsche Bibliotheek" en haar einde. De „Vaderlandsche Bibliotheek" en hare critiek op Hofstede's Biddagsrede. Het „Vervolg der Vorige Apologiën."

Reeds een paar malen werden wij gedrongen onze aandacht te wijden aan geschillen, door de *Nederlandsche Bibliotheek* in het leven geroepen [1]). Wij hebben ons thans opzettelijk met haar bezig te houden, in zoover dit bij eene levensbeschrijving van Hofstede van belang kan heeten.

In 1774 was de uitgave begonnen, nadat Hofstede reeds in 1770 den wensch had uitgesproken [2]) naar een maandschrift, dat in anderen geest werd gesteld dan *De Denker* en de *Vaderlandsche Letteroefeningen* [3]). Van den geest toch, die hierin aan het woord was, kon hij slechts gevaar duchten. Niet alleen, dat hij zich persoonlijk over deze tijdschriften te beklagen had, maar hij vond er herhaaldelijk lof in toegezwaaid aan wie kennelijk van de „Nederlandsche Kerkleer en Formulieren" afweken, en wie „met een averegtsen naam

---

[1]) Zie hiervoor Hfdst. III. § 4, 6.

[2]) *Voorreden* op het a. w. van Zimmerman, p. LXIV—LXX.

[3]) Zie over de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (later *Nieuwe Vad. Letteroef.* geheeten, welke titel na verloop van tijd weer wijziging onderging) J. Hartog *Uit het leven van een Tijdschrift*. In „De Gids", Jrg. 1877: Tweede Dl. blz. 444—506; Derde Dl. blz. 64—124, 287—327; Jrg. 1879: Eerste Dl. blz. 431—482, Tweede Dl. blz. 25—74. Het bedoelde tijdschrift was in zijn streven naar bevordering van wat het verdraagzaamheid achtte principieel tegen Hofstede's beginselen gekant, doch overigens geenszins ingenomen met de ideeën der Deïsten.

Toleranten" genoemd werden. Ook het politiek standpunt der schrijvers kon Hofstede volstrekt niet deelen. Bij diezelfde gelegenheid had hij de toezegging gedaan, dat, indien een zestal personen, als vertegenwoordigers van verschillende takken van wetenschap, zich tot het uitgeven van zulk een maandschrift als hij bedoelde vereenigden, hij zichzelf gaarne als zevende bij dezen zou voegen en met de laagste plaats in hun gezelschap zich tevreden zou stellen. Aan stof had hij reeds toen verklaard geen gebrek te hebben. Zoo was verschenen de *Nederlandsche Bibliotheek*, *Waarin Werken*, *die van tijd tot tijd*, *over allerleie weetenschappen*, *oorspronglyk of vertaald*, *in ons vaderland uitgekomen*, *volledig en oordeelkundig*, *worden opgegeeven. Benevens Mengelwerk*, *tot Geleerdheid*, *Kunsten en Weetenschappen betrekkelyk.* Reeds het Eerste Deel vertoonde een zeer veelzijdig karakter; doch waar het te pas kwam bleek dit karakter der „Tolerantie" vijandig gezind [1]). Bij de uitgave van het Tweede Deel werd de titel in dezer voege gewijzigd: *Nederlandsche Bibliotheek*, *Waar In Beoordeelingen en Berigten Van verscheidene Boeken en Kleindere Geschriften. Benevens eenige Mengelstukken worden opgegeeven. Alles tot bevordering van Geleerdheid en Weetenschappen*, *dog nu meer ingerigt tot Bevestiging en Verdediging van den Christelyken Godsdienst in 't gemeen*, *en van den Gereformeerden in 't bijzonder* [2]). In het „Voorberigt", dat dit Deel inleidde, verklaarde de redactie: „Dit zal — in het vervolg één onzer hooft-werken in onze Bibliotheek uitmaaken, dat alle uitkomende boeken en kleindere geschriften, waarin *Gods Woord*, de *Christelyke Godsdienst*, de belydenis der *Gereformeerden*, derzelver *Catechismus*, *Formulieren*, en

---

[1]) Vgl. o. a. I Dl. 1e St. blz. 356—359, waar men eene recensie aantreft eener vertaalde verhandeling van den Hamburgschen rechtzinnig-Lutherschen predikant Johan Melchior Goeze (vgl. hierna blz. 484 [1]): *De Liefde jegens vreemde Godsdienstgenoten; overeenkomstig het Euangelium* De vertaling was opgedragen „aan den Advokaat der Vaderlandsche Kerk", „met een bygevoegde Voorrede, betreffende de zogenaamde Toleranten van dezen tyd".

[2]) Zinspreuk: *Candide et Modeste.*

vastgestelde billyke *voorregten*, of ook onze in Nederland gezeegende en bevestigde *Burgerstand* en *Regeerings-form* smaadelyk worden verguisd en aangerand, onze oplettenheid en vrymoedige, dog altijd bescheidene, maar ook ernstige beoordeeling en behandeling ondergaan zullen." De inhoud werd hier dus verscherpt [1]). Wanneer men de inhoudsopgave der volgende deelen inziet, bemerkt men, dat echter ook na deze wijziging in de *Nederlandsche Bibliotheek* niet uitsluitend aan werken van theologischen of kerkelijken aard de aandacht gewijd werd, maar dat zij ook, schoon niet zoo vaak, op andersoortig gebied zich bewoog. In 1781, nadat acht Deelen verschenen waren, werd de titel gewijzigd in *Nieuwe Nederlandsche Bibliotheek* enz., eene naamswijziging, die echter „geen de minste verandering" in de strekking bracht [2]). Het kon wel niet uitblijven, dat het tijdschrift, niettegenstaande al het wetenswaardige, dat het ontegenzeggelijk bevatte, — om zijne degelijkheid mag het voorzeker met eere worden genoemd — nu en dan velen in den lande aanstoot gaf door zijne critieken [3]). Behalve de reeds behandelde conflicten lokte het nog bij andere gelegenheden ernstige tegenspraak

---

[1]) Van Goens (in zijn meergenoemd *Bericht — rakende de Recensie van zyne Vertaling van de Verhandeling van Mozes Mendelszoon*, *enz.* p. LXXVIII—LXXXII) legt er bijzonderen nadruk op, dat de *Nederlandsche Bibliotheek* weldra veranderde van strekking; alleen ten opzichte van het Eerste Deel kon men volgens hem zeggen: „*de Nederl. Bibliotheek is een goed en nuttig werk*". De Societeit der *Schrijvers* voor en na den aanvang van Dl. II zou volgens hem eene andere geweest zijn. Ook de hiervoor (blz. 321 Aanm.) genoemde *Cento Orthodoxus* moest ten opzichte van het Eerste Deel der *Ned. Bibliotheek* verklaren (blz. 10, zie ook blz. 11, 12): „De twaalf eerste Stukjes van dit Periodiek Werk wierden gretig en algemeen genoeg geleezen. Men vond 'er veel goeds in, en de Recensien door den bank gemaatigd en bescheiden."

[2]) „Voorberigt" voor de *Nieuwe Ned. Bibl.* I Dl., 1e St. p. I. Wij vernemen hier tevens, dat de „Mengelstukken" minder aan de lezers behaagden dan de „Uittrekzels" en „Beoordeelingen".

[3]) Als proeve van scherpe, maar verdiende critiek kan reeds terstond in het Tweede Deel verwezen worden naar de recensie van het Hekeldicht van El. Wolf, geb. Bekker *Aan mijnen Geest* (1e St. blz. 403—415).

uit[1]). Met ingenomenheid is de opmerking gemaakt[2]), dat na het geschil „met den Lutherschen Koster en School-Leeraar" [3]) de toon der recensiën minder scherp was geworden. Het hevigste conflict, waartoe de *Nederlandsche Bibliotheek* aanleiding gaf,

---

[1]) Dit was — om een paar voorbeelden te noemen — het geval naar aanleiding der recensie van de gedichten des Amsterdamschen Hoogleeraars Petrus Burman (III Dl. 1e St blz. 86—91). Naar aanleiding hiervan zagen het licht: *De Valsch- en Kwaadaartigheid Door de Schryveren der Nederlandsche Bibliotheek, In de Beoordeeling der Gedichten van den Professor Pieter Burman Begaan, Met eenige sterkspreekende Bewyzen aangetoond, — Libere & Prudenter.* — Amst. 1775. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam). Hierin treft men meer dan één toespeling aan op Hofstede, zonder dat diens naam echter genoemd wordt (zie blz. 13, 14, 15). Ook de in Dl. V N°. 2 opgenomen recensie van H. Schuberts vertaalde *Predikatiën over de Epistelen van alle Zon- en Feest-dagen van het geheele Jaar.* (Tweede Dl. Tweede Stuk. Amst. 1775), waarin de Luthersche opvatting van het leerstuk van den „afval der heiligen" werd ter sprake gebracht, gaf aanleiding tot eene reeks geschriften, die men vermeld vindt bij Walch (a. w. IX, S. 326—349), waar men tevens verneemt (S. 328) dat volgens Rütz („den Lutherschen Koster en School-Leeraar"), de schrijver der bewuste recensie, die zich later P. V. D. H. Z. noemde, niet Hofstede was. Walch zelf beweert, dat de recensent onbekend is gebleven. (Een gedeelte der hierop betrekking hebbende geschriften vindt men in de Bibl. der Mij v. N. Lett.). — Voorts wekte de *Bibliotheek*-redactie ongenoegen door eene recensie in Deel VII N°. 6 te plaatsen over eene den 6den September 1768 gehouden *Redenvoering, betoogende, dat de stelling van Ptolemaeus, aangaande het loopen der Zonne strijdig is tegen de Heilige Schrift, of dat men het loopen der Zonne na de stelling van Ptolemaeus, verkeerdelijk poogt te bewijzen uit Jos. X: 12. 13.* van den Haagschen Rector Rutgerus Ouwens, ('s Gravenhage 1779). Daarop verscheen een *Beredeneerde Brief van Rutgerus Ouwens aan De Schryvers der Nederl Bibliotheek, Ter Verdeediging zyner Redenvoering over Josua X vs. 12. 13. door die Schryvers in hunne Bibl. VIIe Deel No 6. beoordeelt.* 's Gravenhage. MDCCLXXIX. (Een ex. van dit geschrift is het eigendom van Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam, die het mij met nog andere werkjes, op de *Ned. Bibl.* en Hofstede betrekking hebbende, welwillend ter inzage verstrekte), waarvan ik hier met bijzondere erkentelijkheid melding maak. Tegen een artikel in de *Ned. Bibl.* was ook gericht een *Brief aan de Schryvers der Nederlandsche Bibliotheek, Dienende ter aanwyzing der begaane Misslagen van den Hoogleeraar M. Tydeman, In zyn Berigt nopens het Historisch Vertoog over de Openbaaring, Geplaatst in dat Maandwerk, D. VI., No. 10, bl 550, En ter verdediging van Des Drukkers aantekening onder de tweede bladzijde van het Voorberigt des Uitgeevers van gemelde Historisch Vertoog, tegen de aanmerkingen van de Schryvers der Vaderl Letteroefen. en Algem. Bibliotheek.* Harlingen. MDCCLXXIX. — Behalve bij de (Hfdst. III, § 4, 6) behandelde conflicten was, voor zoover bekend is, Hofstede niet rechtstreeks betrokken. In 1781 verklaarde de redactie in haar „Voorberigt" voor de *Nieuwe Ned. Bibl.:* „Zomtijds hebben wij die Tegenschriften beantwoord, zomtijds niet. Deeze laatste partij hebben wij, zedert eenigen tijd meest verkozen"

[2]) Walch a. w. IX, S. 331, 356, 373.

[3]) Zie boven onder [1].

was ongetwijfeld dat met van Goens, waarvan ons de gevolgen bekend zijn. Toch had het voor het maandschrift verder geene schadelijke gevolgen; integendeel, dit vond van toen af nog de helft meer aftrek [1]. Naar aanleiding daarvan verscheen het met kerkelijke approbatie [2].

In hoever heeft men zich nu Hofstede's betrekking tot de *Nederlandsche Bibliotheek*, eene betrekking, die naar zijn eigen getuigenis [3] in meer dan één opzicht bestond, te denken? Op grond van het reeds vermelde [4] mag wel met zekerheid geconstateerd worden, dat van hem uitgegaan is het initiatief tot oprichting van dit maandschrift, waarvan hij het opperste bestuur en toezicht op zich nam, terwijl het onderbestuur door hem werd opgedragen aan zijn' bekwamen, maar niet al te zelfstandigen vriend Johannes Habbema [5]. Wat den inhoud betreft, de recensiën werden bezorgd door „de Schryvers der Nederlandsche Bibliotheek", tot wier gezelschap volgens het uitdrukkelijk getuigenis van Hofstede en Habbema beiden [6] geen Professor — ook geen Professor

[1]) Zie Habbema. *Tegen-Bericht* enz. blz. 19, 20.

[2]) Van af n°. 4 van Dl. III. Door de *Ned. Bibl.* zonder Kerkelijke Visitatie en Approbatie te laten verschijnen handelde men in strijd met Artikel LV der Dordtsche Kerkenordening, volgens hetwelk het ongeoorloofd was „een Boek, of Geschrift, van hem, of een ander, gemaakt, handelende van de Religie te laten drukken, of anderzins uit te geven, zonder dat het zelfde, voorheen, doorzien en goedgekeurd is, door de Classis, Synode of Professoren der Theologie." Dit Artikel was bij Resolutie van hunne Ed. Gr. Mog. den 9 April 1675 geaggreëerd en geconfirmeerd, en den 21 Nov. 1715 nog geämplieerd met deze bijvoeging: „dat niet alleen de Doctoren in de Theologie, Predikanten en Proponenten, maar ook Ledematen, ofte andere van de ware Gereformeerde Religie, zig, naer de voorschrevene Resolutie van 1675, zullen hebben te gedragen." (Vgl. Hofstede *Vervolg der Vorige Apologiën* enz. blz. 9, 10).

[3]) Zie zijne *Drie Brieven aan den Heer R. M. van Goens*, blz. 15.

[4]) blz. 468, 469.

[5]) Vgl. over Habbema hiervoor blz. 319. — Dat de verhouding van Hofstede en Habbema tot de *Ned. Bibl.* was gelijk hierboven omschreven is, wordt door de schrijvers over dit onderwerp vrijwel algemeen aangenomen. Zie Ypey en Dermout a. w. III, blz. 631; Glasius t. a. p. II, blz. 4, 122; H. Bouman *De Godgeleerdheid en Hare Beoefenaars in Nederland, Gedurende het laatste gedeelte der vorige en in den loop der tegenwoordige eeuw. Gemengde, Historische Herinneringen.* Utrecht. 1862, blz. 71; J. Hartog in „De Gids" 1877, Tweede Dl. blz. 488.

[6]) Zie hiervoor blz. 284, 317.

Honorarius — behoorde. Daarmede is echter niet gezegd, dat van Hofstede niet een kleiner of grooter aantal der recensiën kan zijn afkomstig geweest. Volstrekt niet onaannemelijk is in dit opzicht — in het bijzonder ook met het oog op het optreden van de *Nederlandsche Bibliotheek* en hare „Schryveren" tegen Jacobi en Barkey [1]) — hetgeen R. M. van Goens mededeelt [2]) als de gissing van sommigen in zijne dagen, „dat" nl. „somtyds zoogenaemde Professoren, zonder *stricté* te behoren tot *de Schryvers der Nederl. Bibliotheek*, aen dezelven enkele recensien doen toekomen om in hun werk geplaetsd te worden." Eenigszins geheimzinnig voegt van Goens eraan toe, dat hij zich daaromtrent „voor 't overige niet zal uitlaten."

Werden alzoo met „*de Schryvers der Nederlandsche Bibliotheek*" de „vaste Schryvers van de recensiën" bedoeld, grooter was het aantal der dusgenaamde „*Correspondenten*", die het maandschrift van Mengelstukken voorzagen [3]). Scheen het in den aard van zulk een tijdschrift als de *Nederlandsche Bibliotheek* te liggen, dat de namen der Schrijvers werden verzwegen [4]), het is voor hen, die in de redactiegeheimen niet ingewijd zijn, daardoor over het algemeen ondoenlijk, de auteurs der verschillende artikelen aan te wijzen.

Bezwaarlijk is verder vast te stellen, hoe men zich het bestuur van Hofstede over de *Nederlandsche Bibliotheek* heeft te denken. Bij gelegenheid van het geschil met van Goens trad, gelijk ons bekend is, Habbema uitsluitend als handelende persoon op den voorgrond; hij legde voor haar niet alleen verantwoording af, maar maakte zich ook bekend als „Verzamelaar en Uitgever." Toch moet Hofstede, daargelaten of hij inderdaad er de „ziel" [5]) van verdient te hee-

[1]) Zie hiervoor Hfdst. III onder § 6.
[2]) *Bericht* enz. p. LXXII. Kennelijk doelt van Goens hier op Hofstede.
[3]) Vgl. hiervoor blz 314 Aanm.
[4]) Zie Habbema *Historisch Verhaal* enz. blz. 56 Aanm.
[5]) Aldus de voorstelling bij J. Hartog in „De Gids" 1877, Tweede Dl. blz. 488.

ten, een' belangrijken invloed op het maandschrift hebben uitgeoefend. Het is met het oog op een en ander waarschijnlijk, dat hij, hetzij dan min of meer geregeld, de aan Habbema toegezonden recensiën enz. beoordeelde, dat in één woord de uitgave der verschillende No's. ter laatster instantie onder zijne contrôle stond, maar zoo, dat toch Habbema de meest werkzame rol bij die uitgave zich zag toebedeeld. De betrouwbare gegevens echter ontbreken ons, om Hofstede's werkzaamheid voor het maandschrift met zekerheid te bepalen.

De *Nederlandsche Bibliotheek* heeft, bij al de voldoening, die zij hem zal hebben geschonken, ook onaangename ervaringen hem niet gespaard. Dit laatste moet in bijzondere mate het geval zijn geweest door de wijze, waarop zij ophield te bestaan. Wat toch had daarbij plaats? De toestand van Habbema's geestvermogens [1]) was in 1787 van dien aard geworden, dat hij niet meer in staat bleek zijne werkzaamheden voor de *Nieuwe Nederlandsche Bibliotheek* te vervullen Hiervan maakte de Uitgever Martinus de Bruyn, dien wij reeds te voren van min gunstige zijde hebben leeren kennen [2]), gebruik, om, zonder Hofstede erin te kennen, een' anderen bestuurder en andere medewerkers te kiezen, waardoor in het tijdschrift geheel andere beginselen dan tot hiertoe aan het woord kwamen. Terwijl alzoo de „egte *Oude, en Nieuwe Nederlandsche Bibliotheek*" met den jaargang 1787 een einde had genomen, ging de drukker voort met nog 15 No's. van het *„Agtste Deel der Nieuwe Nederlandsche Bibliotheek*" uit te geven, zonder het publiek ook maar eenigszins omtrent de verandering in te lichten [3])! „Zulk een bedryf kan", volgens Hofstede [4]), „op zyn zagtst, genoemd worden

---

[1]) Zie hiervoor blz. 319[3].

[2]) Zie hiervoor blz. 313.

[3]) Hofstede *Vervolg der Vorige Apologiën* enz. blz. 2.

[4]) t. a. p. blz. 2, 3.

een *misleiding* van het *Publiek*, 't welk, daar door, een tyd lang, in den waan gehouden werd, als ware de Heer HABBEMA (wiens deerniswaardige toestand, niet ten eersten alom bekend was) nog de *Bestierder* der *Nieuwe Nederlandsche Bibliotheek.*" Erger werd deze handelwijze nog, toen de Uitgever het Achtste Deel zonder Kerkelijke Visitatie en Approbatie liet verschijnen [1]). „Hy voorzag" — aldus verklaart Hofstede [2]) de reden van dit vreemd gedrag — „dat geen *Classis* eenige stukken, waar in de naam en eer van Godsvrugtige, Geleerde, en Regtzinnige *Theologanten*, vertrapt werd [3]), zou goedkeuren." Het werk verscheen intusschen van 1789 af onder een' anderen naam, nl. *Vaderlandsche Bibliotheek van Wetenschap*, *Kunst en Smaak* [4]). Van de „*Bydragers*" der „egte *Nieuwe Nederlandsche Bibliotheek*" werkte niemand aan de vrijzinnige *Vaderlandsche Bibliotheek* mede; de Uitgever zegde hun allen den dienst op, op verlangen van de nieuwe *Correspondenten*. De namen dezer laatsten waren zelfs niet ter drukkerij van de Bruyn bekend; zoo verzekerde althans Hofstede, die echter meende enkele van deze uit hunne recensiën te hebben herkend [5]). Als Redacteur trad op Jacobus Kantelaar [6]).

[1]) Was, gelijk boven (blz. 472[2]) is medegedeeld, de *Nederl. Bibl.* vóór N°. 4 van het Derde Deel zonder Kerkelijke Approbatie verschenen, dit was een gevolg geweest van de toegefelijkheid van Habbema, die zich door de schijn-bezwaren van den Uitgever M. de Bruyn had laten overhalen, om van zulk eene Approbatie af te zien. Na het gebeurde in 1775 zag Habbema de noodzakelijkheid eener Kerkelijke goedkeuring in. Twaalf jaren lang behield het maandschrift deze, oogenschijnlijk met goedvinden van de Bruyn, totdat laatstgenoemde van Habbema's ongeschiktheid gebruik maakte om het Achtste Deel weder zonder de bedoelde Approbatie te doen verschijnen. (Hofstede t. a. p. blz. 3). Dat Hofstede, schoon vergoelijkend, toch beslist het optreden van zijn' vriend en geestverwant afkeurt, is wel een bewijs, dat hij bij den arbeid voor de *Ned. Bibl.* veel aan dezen overliet.

[2]) t. a. p. blz. 3.

[3]) Hiervan worden door Hofstede (t. a. pl. blz. 6—8) een paar voorbeelden aangevoerd.

[4]) Onder de zinspreuk: „Alwat gy wilt, dat u de menschen zullen doen, doet gy hun evenzoo."

[5]) t. a. p. blz. 13, 14.

[6]) Deze had om zijne „patriottische" gevoelens tengevolge van het gebeurde in 1787 zijn predikambt nedergelegd.

Reeds in 1790 werd deze vervangen door IJsbrand van Hamelsveld[1]), die aan het tijdschrift eene meer behoudende richting gaf[2]). De *Vaderlandsche Bibliotheek* was Hofstede in den beginne een doorn in het oog[3]). Hoe kon het ook anders? De onvervalschte „tolerante" beginselen in het kerkelijke, de „patriottische" in het politieke waren er aan het woord. Maar ook, de *Vaderlandsche Bibliotheek* trad tegen hem persoonlijk op naar aanleiding van eene bijzondere leerrede, in 1788 door hem gehouden. Wij willen in hoofdzaak van die predikatie kennis nemen. Zij werd aan den avond van den Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag, op Woensdag den 19den Maart[4]) van het genoemde jaar, door hem in de Groote Kerk te Rotterdam uitgesproken naar aanleiding van Psalm LXXV : 4[5]), en verscheen nog in dat jaar in druk onder den titel: *'s Lands Pylaren Vastgemaakt; enz. enz. of Kerkreden, Over Psalm LXXV. 4, Uitgesproken op den Dank- en Biddag MDCCLXXXVIII.*

---

[1]) Eveneens een man van „patriottische" gevoelens, die, mede tengevolge van de gebeurtenissen in 1787, Utrecht verliet, waar hij het Hoogleeraarsambt bekleed had, waaruit hij op smadelijke wijze ontzet was.

[2]) Glasius (t. a. p. II, blz. 222) verklaart, dat de richting der *Vad. Bibl.* na het aftreden van Kantelaar vooreerst dezelfde bleef, doch noemt van Hamelsveld dan ook niet als Redacteur, en vermeldt slechts van hem, dat hij „een aantal bijdragen" leverde voor de *Hedendaagsche Vaderlandsche Bibliotheek* (eene latere benaming voor hetzelfde tijdschrift). Dat Hofstede over van Hamelsveld en diens beginselen vrij mild oordeelde, blijkt uit zijn *Vervolg der Vor. Apol.* enz. blz. 11, 26.

[3]) Men neme kennis van zijne bespreking van een aantal artikelen uit de reeds verschenen No's. — er waren toen 7 van den eersten Jaargang gepubliceerd — in zijn *Vervolg der Vor. Apol.* enz. blz. 14 v.v.

[4]) De datum, bij Hofstede niet vermeld, vindt men bij N. C. Kist *Neerland's Bededagen en Biddagsbrieven Eene Bijdrage ter Opbouwing der Geschiedenis van Staat en Kerk in Nederland.* Tweede Deel. *De Nederlandsche Biddagsbrieven.* Leiden, 1849, blz. 475—480. Vgl. ook de officieele (in het Archief der gemeente Rotterdam aanwezige) *Lijsten der Texten, Gepredikt in de Gereformeerde Nederduitsche, Walsche, Engelsche en Schotsche: als mede in de Luthersche, Remonstrantsche en Doopsgezinde Kerken binnen Rotterdam, Op den Algemeenen Dank-, Vast- en Bededag, Gehouden den 19 Maart 1788, Benevens die van alle de Kerken op de Plaatsen behoorende onder de E: Classis van Schieland: Als mede de Collectens sedert den Jare 1745 tot heden toe.* Rotterdam. Tweede Druk.

[5]) „Het Land, en alle zyne Inwoonders waren versmolten; [maar] ik heb zyne Pylaren vast gemaakt, Sela!"

Er bestond alleszins aanleiding tot het uitschrijven van een' dag als de bovenbedoelde. Hoogst ernstig was het gevaar, waarin zich de Republiek had bevonden. Maar de redding, die verre scheen, was uit Pruisen gekomen. Wat al reden tot dankbaarheid! Maar toch, al was het oogenblikkelijk gevaar geweken, er deed zich veel voor in den toestand des volks, dat nog om verandering riep. De oude staatsvormen mochten hersteld zijn, de inwendige eendracht was daarmede niet teruggekeerd. De Republiek bleef, schoon op meer bedekte wijze, tegen zichzelf verdeeld, en alleen reeds om die reden schenen hare dagen geteld te zijn. Ook al was het Stadhouderlijk gezag binnen hare grenzen voorloopig gehandhaafd, hare krankheid was daarmede niet geweken, en de tooverzang der „vrijheid" binnen haar gebied niet verstomd. In het geestelijke bij velen een verlaten van den vasten grond der goddelijke heilsopenbaring; een instemmen met wat het Deïsme orakelde; in het zedelijke een al meer op den achtergrond treden der oud-Hollandsche degelijkheid, eene zucht naar weelde, die maar al te veelvuldig werd aangetroffen, en met tal van misstanden en ongerechtigheden gepaard ging. Voorzeker, met het oog op dit alles was het volkomen gepast, dat aan den Dankdag van 1788 ook te gelijk het karakter van Vast- en Bededag werd gegeven.

Het was aan de Regeering en pas afgetreden Burgemeesters van Rotterdam, alsmede aan den Raad en Pensionaris en den Secretaris dier stad, dat Hofstede zijne leerrede opdroeg. Dankbaarheid drong hem hiertoe. Niet alleen toch hadden zij op den plechtigen dag „met een zonderlinge aandagt, der Gemeente tot een voorbeeld" en den prediker „ter aanmoediging" [1]) zich onder zijn gehoor bevonden, maar ook was rechtstreeks van hunnentwege het verzoek tot hem gericht, de toen gehouden predikatie door den druk gemeen te maken. Bij het gevolg geven aan dezen wensch werd het gesprokene

[1]) „Opdragt", p. VI.

uitgebreid en van aanteekeningen voorzien, en een „Voorreden" eraan toegevoegd, waarin de auteur van een en ander uit zijne leerrede rekenschap geeft, en tevens nog kortelijk stilstaande bij den algemeenen toestand des lands, o. a. met klem bij zijne medeburgers op offervaardigheid aandringt, zonder welke er volgens hem geen uitzicht bestond op herstel in 't algemeen verval. Na eene Voorafspraak (blz 1—7), en eene Inleiding tot den Psalm, waaraan de tekst is ontleend (blz. 8 - 15), volgt de eigenlijke „Verklaring van den Text" (blz. 16—34) en eene „Vervulling van den Text" (blz. 35—41). Het grootste gedeelte der leerrede wordt ingenomen door de „Toepassing" (blz. 42—124). Bij een en ander uit deze laatste willen wij stilstaan. Afgeschilderd wordt, dat Nederland, wat zegeningen betreft, voor Kanaän niet behoeft onder te doen; niets, dat ginds werd aangetroffen, of men ontvangt het ook hier. „Aan den boven Rhyn, aan den Donauw, aan den Taag, aan den Rodaan, aan de Garronne, en waar niet al, wordt de wynpers voor ons getreden. De Persiaan werkt voor ons in zyde, de Chinees in goud- en zilverdraad, de Japanner in aard- en lakwerk, en de Mongoller in fyn Lynwaat. De zwarte Moor duikt naer blanke paarlen, de Golconder slypt diamanten, de Molucker plukt Nagelen, de Ceylonner schilt den Kaneelboom, de Sabeër verzamelt Wierook, de Americaan plant Suikerriet, en dat alles, voor een groot gedeelte, ten behoeve en ten dienste van den Belg en Batavier" [1]). En nooit was dit land meer voorspoedig dan tijdens de eerste veertien jaren van Willem V. „De Olyfkrans des Vredes hing aan alle onze vestingen; een ieder zat in veiligheid onder zyn wynstok en vygeboom; at zyn brood met vreugde en dronk zyn Wyn met goeder harte. De zeven Wingewesten waren, door de Oranjeband, op het naauwst aan een gesnoerd en de een zogt geen heerschappy over den anderen te voeren" [2]). De

---

[1]) blz. 42, 43.
[2]) blz. 44.

belastingen werden gewillig opgebracht, kunsten en wetenschappen bloeiden. Het gehalte des legers mocht deugdelijk heeten. De handel was in aanzien. „Het brood van den Landman was vet en smoutig en zyn vee weide, ten dien dage, in een wyde landsdouwe" [1]). Op godsdienst en gerechtigheid waagde men althans geene openlijke aanvallen. Maar ach! inmiddels zetelden in veler hart trotschheid, heerschzucht, baldadigheid, en bovenal de snoodste ondankbaarheid jegens God en menschen. Of stak niet toen de vijandschap tegen den Stadhouder op? Nieuwgeboren was zij echter niet. Reeds onder en tegen Willem I werd zulk eene factie geboren. Onder Maurits nam zij toe; onder Willem II kwam zij tot vollen wasdom. Tot tweemalen toe werden „hare puntige hoornen geknot" [2]), uitgeroeid werd zij niet [3]). Bij den dood der Gouvernante maakte zij eenige beweging, die echter nauwelijks opgemerkt werd. Sedert arbeidde zij in het geheim. Haar doel was: 's Prinsen gezag allengs te fnuiken, zijn' invloed te keeren, andere Raden in zijne plaats aan te stellen, zijn Erfrecht voor altoos te vernietigen, en bij tegenstand van zijne zijde hem zelfs met vrouw en kinderen te verbannen met verbeurdverklaring zijner goederen. „Ter uitvoering van dat yslyk voornemen" werd „buitenlandsche ondersteuning, in stilte, verzogt, en daarop, zoo al geen vaste toezegging, ten minsten groote aanmoediging ontfangen" [4]). Zoo werd een Plan opgesteld, dat in hoofdzaak op het volgende neer kwam: met het oog op het hachelijke der onderneming zou men trachten meer lieden, van welke soort ook, aan zich te verbinden door middel van Zendelingen en brieven. Op de hulp van lieden, die in finan-

---

[1]) blz. 47.

[2]) blz. 50.

[3]) Willem IV verzuimde het. Hij maakte van de onbepaalde genegenheid des volks geen gebruik. Hofstede kan en wil dit niet ontkennen, doch dat dit een gevolg zou geweest zijn van 's Prinsen „gemaakte gematigdheid" en andere verkeerde eigenschappen, hij werpt die gedachte verre van zich (blz. 50, 51 Aanm.).

[4]) blz. 54, 55.

ciëele verlegenheid zich bevonden of aan eenig misdrijf schuldig stonden, benevens het uitschot der Maatschappij, hoopte men daarbij als vanzelf. „Maar de oude Cananiten van het Land, aan welke onze Voorvaders, uit medelyden, de bywooning vergund hadden, moesten met beloften van voortaan, in de voorregten van ons Israël, te zullen deelen, gewonnen worden" [1]). Op Doopsgezinden, die al voorlang hunne oorspronkelijke belijdenis verzaakten, meende men te kunnen rekenen; dezulken — en in het bijzonder die van Friesland — moesten opgewekt worden „sommige Grooten" door geldleening voor het Plan te winnen. Van de hulp der Lutheranen en andere „Secten" hield men zich overtuigd. De geestelijkheid der „heerschende Kerk" vreesde men; gelukkig waren onder hen „vele zoogenaamde verdraagzame en breedzeilende, die, zoo zy al niet toevielen, ten minsten geen weer zouden bieden" [2]); den Dorpspredikanten moest men hooger bezoldiging voorspiegelen, en den Stadspredikanten ambten voor hunne familieleden. Ook van de Kooplieden en „Hoofden der werkers" kon men om zekere redenen veel verwachten. De landlieden zouden gemakkelijk om te praten zijn. Grooter omzichtigheid zou men moeten gebruiken, om meer Regenten voor het Plan te winnen, waarbij dezen vooral hunne slaafsche afhankelijkheid moest afgeschilderd worden. De Brit moest zoolang getergd worden, tot hij de Republiek den oorlog aandeed, waarvan natuurlijk eene nederlaag het gevolg zou zijn, die men dan aan den Prins zou kunnen wijten, door hem heulen met Albion ten laste te leggen. Willem V moest op allerlei wijzen worden zwart gemaakt, waartoe men o. a. de vrijheid van drukpers sterk had te drijven. Men moest ook het volk voorhouden, dat bij hen de eigenlijke macht berustte, en dat Staten, Stadhouder en Magistraat, hunne vertegenwoordigers, naar believen door hen konden af-

---

[1]) blz. 56.
[2]) blz. 57.

gezet worden. Den Regenten moest intusschen verzekerd worden, dat men geene volksregeering bedoelde, maar dat men de gunst des volks slechts als middel bezigde, om het later weer binnen de perken der gehoorzaamheid terug te dringen; dat het, straks inwendig verdeeld, vanzelf zou inzien zonder Hoofden niet te kunnen bestaan, en dat alsdan die Regenten zouden gekozen worden, die het meest erop uit geweest waren 's Prinsen macht te kortwieken. Uitdrukkelijk verklaart Hofstede in eene later bijgevoegde Aanmerking [1]), dat men het bovenomschreven Plan niet te verwarren heeft met de zoogenaamde *Acte van Verbintenis*, welke „door eenige, zig dus noemende, Regenten in den *Toorn van Kordaan* en de Doele te Amsterdam geformeerd is in 1786, en dus in een tyd, waar in zig de *Factie* meer gesterkt had, en op het punt stond om de Republiek 't onderste boven te keeren. In dat later Plan leest men zaken, die in het eerste niet gevonden worden; als byvoorbeeld dat men aan Holland het meesterschap, in 's Lands algemeene Vergadering, zou bezorgen. — Ook had men het toen reeds zoo ver gebragt, dat men zig niet langer met de medewerking van Frankryk behoefde te vleijen. Men genoot die reeds daadlyk." (Vgl. Art. II dier *Acte van Verbintenis*). Velen konden het bestaan van zulk een snood Plan [2]), als hier eerst is omschreven, in Nederland, dat toch zooveel aan Oranje verplicht was, niet eenmaal aannemen. Zoo rustte men niet voor de Stadhouder eindelijk gedrongen zich gevoelde het land te verlaten, ja men pleegde op de laagste wijzen geweld en ontzag zich zelfs niet de Prinses op hare reis tegen te houden. Liever zou men het land verwoest zien dan het goddeloos *Plan* te stuiten. Een nacht van ellende hing over het vaderland. Terecht werd in den Biddagsbrief door 's Lands Oudsten verklaard, dat de oude Constitutie niet

---

[1]) blz. 61—63.

[2]) Hofstede noemt (blz. 63*a*) van Capellen tot den Marsch (lees: van de Capellen van de Marsch) als „een der voornaamste Hoofden van het Eedgespan".

alleen op hare grondslagen wankelde, maar ook dreigend gevaar liep omvergeworpen te worden. De Heeren Staten bedoelden blijkbaar met die wankelende grondslagen de twee „Pylaren" Godsdienst en Geregtigheid. Een treurig tafereel wordt dan opgehangen van de aanvallen, op den Godsdienst gedaan. Fundamenteele leerstukken werden driest aangerand. „Die op den stoel van Moses zaten" schenen die aanranding licht te tellen, en inmiddels ging men voort onder de leuzen: liefde en verdraagzaamheid, een basterdchristendom te prediken. Anderen verkondigden inplaats van het Evangelie oproer tegen de wettige Overheden. De „egte zoonen der Propheten" werden intusschen met wegzending gedreigd. Zoo kwam men er eindelijk toe — wien verwondert het nog? — „om de Godsdienst *Pylaar*, zoo als die door onze Kerkhervormers, naer 't bestek der heilige Schriftuur, gestigt en van myne Heeren de Staten voor onschendbaar verklaard is, geheel weg te nemen, en een ander van ligter maaksel, maar meer met bloem en loofwerk opgepronkt, in deszelfs stede te zetten"[1]). Hoe ook de Pilaar der Geregtigheid wankel stond — Hofstede schildert het af in droevige trekken. Maar de redenaar wil de „eertyds *versmolten* harten" zijner hoorders niet andermaal aan het „smelten" brengen; voort van Bochim, het dal der weening, naar het dal Achors, de deur der hoop! Een keerpunt toch brak voor het vaderland aan, dank zij Oranje's geduld, dank zij niet het minst de bemoeiing van den Pruisischen Monarch, dank zij bovenal aan dien „El-Gibbor, die den moeden kragt geeft en in het verborgene wysheid bekend maakt" [2]). Hoe was de Omwenteling, waardoor de toestand op het onverwachtst veranderde, een goddelijk werk, ook al droeg zij niet het karakter van een eigenlijk wonder! De verdrukkers waren als Eliza's jongen; hunne oogen werden

[1]) Hier deelt Hofstede in eene Aanmerking op blz. 72, 73 nog een Artikel (VII) uit die *Acte* mede, waarin verandering der Synodale besluiten van 1618, '19 beoogd en vrijheid in het godsdienstige geproclameerd wordt.

[2]) blz. 84.

gehouden, dat zij de paarden en wagenen, aanrukkend ter hulpe, niet zagen. Levendig is de beschrijving van de komst van den „Pruisischen Adelaar" [1]), die „zoo schielyk, als een Arend, uit de hoogte, op een ontdekt slangennest toeschiet" 's Lands weerspannelingen overviel. De hand der Voorzienigheid was er op verschillende wijzen duidelijk zichtbaar in. — Woorden van vermaning en opwekking, woorden, waaruit ons de Evangeliedienaar Hofstede toespreekt, besluiten het geheel. Hoeveel krachtiger, ernstiger luiden zij dan in die andere gelegenheidspredikatie, meer dan 40 jaren geleden door hem te Oost-Zaandam uitgesproken! [2]) Een toon klinkt er den onbevooroordeelden lezer uit tegen, die weldadig aandoet. Voorzeker, het streven der „Patriotten" wordt hier, misschien met nog meer nadruk dan ergens elders in Hofstede's geschriften, in al zijne excessen tentoongesteld, en toch daarnevens bevat deze prediking aan het eind een dringend pleidooi voor vréde en ademt zij een waarlijk irenischen geest; de „patriottische" beginselen, hij verfoeide ze, de personen, die ze beleden, hij haatte hen niet [3]). In verbeelding ziet men hem voor zich, den meer dan zeventigjarigen grijsaard, staande in het midden der Gemeente, die hij bijkans vier decenniën op het herderlijk hart droeg, met haar dankend voor tijdelijke uitredding, haar vermanend tot waakzaamheid, hem, de Petrusnatuur, maar in deze oogenblikken als eene Johanneïsche gestalte met het: Kinderkens, bewaart uzelf van de afgoden [4]). Tegen dien afgodendienst, die voortging „'s Lands Pylaren" met gevaar te bedreigen, meende hij, dat men niet genoeg de stem kon verheffen. Daartoe had hij ook in datzelfde jaar zekeren *Herderlijke Brief Aan de*

---

[1]) blz. 85, 86.

[2]) Zie hiervoor Hfdst. I. § 6.

[3]) Voorreden", p. XXXVII.

[4]) Van den indruk, dien deze zijne predikatie maakte, legt het uitvoerige, geestdriftige gedicht: *Oranje- Dank- en Bededag;* enz. (zie Bijlage A) getuigenis af. Ook de inhoud der leerrede wordt daarin hoofdzakelijk weergegeven.

Gemeente Gods in Hamburg. Om dezelve, tegen de Godvergetenheid, Godloosheid, en Godslastering van deze tyden, vaderlyk te waarschouwen en getrouwlyk te vermanen. enz. enz. enz. Geschreven door Johan Melchior Goeze [1]) van eene *Voorrede* ter aanbeveling voorzien. Deze Hamburgsche Predikant was Luthersch, maar zijn waarschuwend woord tegen een' ongeloovigen tijdgeest, die niet slechts de Gereformeerde, maar heel de Protestantsche Kerk, vooral sinds de laatste halve eeuw verontrust en in gevaar gebracht had, was hem uit het hart geschreven. Met onrust zag ook hij het woelen dergenen, „die 's Heilands Godheid verguizen, zyn bloed onrein achten en zig zelven weiden zonder vreeze" [2]).

Het zal hem echter eene reden tot blijdschap zijn geweest, dat hij het bij de aanbeveling van dien *Brief* niet behoefde te laten, dat het hem vergund was, ook nog eenmaal met eigen mond te hebben kunnen uitspreken wat hem in deze tijdsomstandigheden op het hart lag. In het volgende jaar heet het in aansluiting hieraan op klagenden toon [3]): „Dus krygt de WAARHEID *(de oudste Dochter des Hemels)* overal, en ook in deze Gewesten, stoot op stoot, en die de hand uitstrekt, om haar voor den val te bewaren, stelt zijn naam tot een roof en hy wordt, zoo niet in zyn eer, en zedelyk bestaan, ten minsten, als een *Kettermaker* geschandvlekt Dit schrikt de meeste onzer Godsgeleerden af, om zig ter harer bescherming aan te gorden. Zy vindt nog al, op het gestoelte der Predikheeren, en op de *Cathedersi* der Hoogleeraren, mannelyke Verdedigers; maar 't is slegts, hier en daar, een

---

[1]) Goeze werd vaak in één adem genoemd met Piderit te Cassel en Hofstede te Rotterdam. (Philadelphus *Bundel van Brieven* enz. „Vyfde Brief", blz. 92). De vertaling in het Hollandsch werd door eene andere hand geleverd (zie Bijlage A). In zijne bovengenoemde predikatie (blz. 95, 96) verwijst Hofstede met groote instemming naar dien *Herderlijke Brief*, en neemt er iets uit over.

[2]) Hofstede *Voorrede* voor Goeze's *Herderlyke Brief;* enz. p. XIV, vgl. ook *'s Lands Pylaren Vastgemaakt; enz. enz.* blz. 94, 95*a*.

[3]) Hofstede *Vervolg der Vorige Apologiën*, enz. „Voor-reden", p. XXXI, XXXII.

enkel Persoon, die zig vrywillig, en zonder geprest te zyn, waagt, om voor haar en hare belangen, met de pen, te stryden. Vreemdelingen, zelfs, die onder de punt der As, of Zuiderpool, gezeten zyn, verwonderen zig, dat 'er, onder alle *Tydschryvers*, geen een, in Nederland is, die openlyk, en ongeveinsd, voor de leer onzer Kerk, *in alle hare deelen*, uitkomt." De oprichting van het *Haagsche Genootschap* tot verdediging van den Christelijken Godsdienst wordt door Hofstede wat de bedoeling aangaat geprezen, maar het gaat hem niet ver genoeg, daar het zich alleen bepaalt, wat de leer betreft, tot bijzonder gewichtige stukken; het kwaad gaat naar zijn oordeel verder. Hem dunkt als ingrijpende maatregel wenschelijk de oprichting van een Genootschap, bestaande uit mannen, die den eernaam van rechtzinnig te zijn boven alle titels waardeeren. Een ruw plan voor de inrichting van zulk eene Societeit brengt hij tevens op het papier [1]). Met een gering aantal leden zou men kunnen beginnen, daar er op den duur zich ongetwijfeld vrijwilligers bij zouden aansluiten. Aanvankelijk moest men elk vierendeel jaars één Deel uitgeven. De *Bestierder der Correspondentie* behoorde in eene Zuid-Hollandsche stad te wonen en een man van zelfstandige bekwaamheid te zijn.

Hofstede's Biddagspredikatie moest nog aanleiding geven tot luide ontevredenheid. Wat geschiedde? De *Vaderlandsche Bibliotheek* [2]) bevatte in 1789 eene aankondiging van zijne leerrede, waarbij deze niet zoozeer in haar geheel aan critiek onderworpen werd dan wel ten aanzien van een enkel punt, nl. het volgende: Gewagmakende van de zoogenaamde *Acte van Verbintenis* had Hofstede ten bewijze, dat deze zoowel verandering in 's lands Godsdienst als in de Burgerlijke Constitutie bedoelde, den inhoud van een harer artikelen (VII)

[1]) *Vervolg der Vor. Apol.*, enz. „Voor-reden," p. XXXIII—XXXVII.

[2]) N°. 3, blz. 113 v.v. Men vindt het bedoeld artikel ook onder de „Bylagen" Letter C (p. XIX—XXIV) afgedrukt in Hofstede's *Vervolg der Vor. Apol.*, enz.

aldus aangehaald[1]): „Zullen de Ondergeteekende, zoo dra zig „daar toe een bekwame gelegenheid opdoet, medewerken tot „het veranderen en verbeteren der Synodale besluiten van den „jare 1618 en 1619, als mede tot het revideren en verbeteren „der, sedert dien tyd, in de publieke Kerken, ingevoerde „Kerkeordening. — Gelyk zy mede beloven om, zooveel mogelyk, „de Vryheid in het Godsdienstige in te voeren, alle Christe-„lyke gezindheden toe te laten haar Godsdienst opentlyker te „verrigten, wel verstaande, dat die van de Roomsche Catho-„lyke derzelver Ceremonien niet zullen mogen extenderen „buiten haar lieder Kerken"" [1]). Volgens den recensent in de *Vaderlandsche Bibliotheek* wordt evenwel juist het tegendeel daarvan gevonden in de 8 Augustus 1786 gesloten *Acte*. Hij citeert nl. het artikel als volgt: „„— gelijk wij ook op het „plegtigste betuigen geene andere bedoeling te hebben, dan den „waren Christelijken Gereformeerden Godsdienst, *zo als de-„zelve in de publieke Kerken dezer Landen geleerd wordt*, — „welke Wij benevens de Burgerlijke Vrijheid houden voor de „onschatbare vastigheden van Neêrlands Staatsgebouw, — „insgelijks met allen ijver, ernst en nadruk te handhaven, „zonder mede te werken of te gedogen, dat de gronden van „dien Godsdienst op eenigerhande wijze worden ondermijnd, „behoudens nogthans een billijke vrijheid van Godsdienstoeffe-„ning voor andere Gezindheden; en zo wij ontwaar wierden, „dat men eenigen toeleg smeeden mogt, om 's Lands Republi-„keinsche Constitutie, of *vastgestelden Godsdienst* te veranderen; „verbinden wij ons bij deze de een den anderen daar van „terstond te zullen informeeren, en zo veel in ons is de „bronnen op te geven, waar uit wij zodanigen *verderflijken* toeleg „zijn ontwaar geworden."" Vanwaar dit verschil? De recensent herinnert zich, „dat in het jaar 1787 ene valsche Acte van verbindtenis in ons Land verspreid is, die als de vrucht ener zogenaamde vergadering van Regenten, te Amsterdam ge-

[1]) *'s Lands Pylaren Vastgemaakt; enz. enz.*, blz. 72, 73 Aanm.

houden, opgegeven wordt: en dat toen in de Nieuwspapieren de natie gewaarschuwd is, om zich door dit valschelijk verdigt stuk niet te laten misleiden, en tevens openlijk verklaard, dat tusschen meergedachte Regenten nimmer ene andere verbindtenis was aangegaan, of nimmer ene andere Acte getekend, als die, welke op den *8sten* Aug. 1786 te Amsterdam finaal gearresteerd en getekend, en waar van een' volkomen echte en geloofwaardige copie in de Haarlemsche Courant van den 12den Augustus deszelven jaars aan de goede ingezetenen medegedeeld was." Het is volgens hem niet onwaarschijnlijk, dat Hofstede daaraan zijne aanhalingen ontleend heeft, terwijl hij verder in het midden laat of gene met of zonder opzet een onecht stuk aangehaald heeft. Hij verklaart boeken, geen harten te willen beoordeelen, en verzekert, dat „gene hatelyke partyschap, maar alleen eerbied voor de geschiedkundige waarheid" de drijfveer tot het mededeelen zijner opmerkingen was.

Daaróp — men gevoelt het — moest van Hofstede eene verklaring volgen; eershalve was hij ertoe verplicht. Aan de bespreking der geopperde bedenking wijdde hij dan ook het grootste gedeelte [1]) van zijn *Vervolg der Vorige Apologiën, enz. enz. enz. Tegen de Schryvers der Vaderlandsche Bibliotheek, en derzelver Uitgever: Inzonderheid, Tegen den Beoordeelaar der Biddagsrede, genaamd: 's Lands Pylaren Vastgemaakt....* [2]). Eerst wijst hij op de vreugde zijner vijanden over het feit, dat men hem van het gebruik maken eener valsche Acte dacht te kunnen beschuldigen: „'Er is een vreugde-geschrei over opgegaan: de *Professor Honorarius* — HA! HA! enz. Maar

---

[1]) blz. 83 v.v.

[2]) Voor het Vervolg van het uitgebreide opschrift zij verwezen naar Bijlage A. Aan het slot van dit *Vervolg* vindt men behalve de Bijlagen nog een „Naschrift" (blz. 77—84), waarin o. a. de scheeve voorstelling van zijne ontmoeting te Utrecht in 1783 gegeven in *Het Beroerd Nederland.* IV, blz. 39 v.v. aan critiek onderworpen wordt. De *Voor-rede* is gedateerd „Vredenburg den 15 Nov. 1789". Hofstede hield op die buitenplaats, althans in genoemd jaar, nog langen tijd na den zomer verblijf.

laten deze onzinnige zig tot opspringens verblyden, het zal niet lang duren of de *Spreuk* van SALOMO zal aan hun bewaarheid worden: *gelyk het geluit der doornen, onder een pot, alzoo is het lachen eenes zots*"[1]). Zoo komt hij ter zake. Tweeërlei *Acte van Verbintenis* wordt door hem onderscheiden: de eerste die van „zoo genaamde *Vaderlandslievende Regenten*"[2]) te Amsterdam, die den 8sten Augustus 1786, ten getale van 79, zich door eene publicatie onder die benaming poogden vrij te pleiten van het „inconstitutioneele" hunner handelwijze, welke hierin bestond, dat zij eene Vergadering hadden opgericht, met de bedoeling buiten den Stadhouder om o. a. „de zieltoogende Vryheid" in het leven te behouden en „'s Lands verkragte *grondwetten te herstellen*". De andere, iets later geformeerde *Acte van Verbintenis*, op welke hij in zijn Biddagspreek zich beriep, was eigenlijk slechts een *Plan*, „*dienende*, gelyk het opschrift luidt, *tot een rigtsnoer voor alle die gene, welke de* (eerste) ACTE VAN VERBINDTENIS (reeds) *geteekend hebben*". Tot tweemaal toe noemde hij haar dan ook een *Plan;* weliswaar duidde hij eenmaal haar aan als *Acte van Verbintenis*, doch dit geschiedde overeenkomstig den Hoofdtitel, die er bij de gedrukte uitgaven voor geplaatst werd. „Iemand, die iets, uit een Geschrift, aanhaalt, noemt desselfs Tytel, zoo als hy die vindt"[3]). Vernemen wij thans verder zijne eigen woorden[4]): „'t Is onwaar, dubbelt onwaar! dat *beide myne Aanhalingen valsch zyn.* Ik heb ze *beide*, zonder 'er iets by te doen, *punctueel*, uit het gedrukte *Exemplaar* van het PLAN, overgeschreven. 't Is onwaar, door my *voorgegeven* te zyn, dat ik de *eigene woorden*, zoo als die in de ACTE DER VERBINDTENIS *staan*, *aangehaald heb.* Hoe kan ik dat *voorgegeven* hebben, daar ik die ACTE nergens genoemd, veel minder gebruikt heb? Is het dan niet

[1]) *Vervolg der Vor. Apol.*, enz. blz 34.
[2]) t. a. p. blz. 34.
[3]) t. a. p. enz. blz. 39.
[4]) t. a. p. blz. 40, 41.

dwaas, dat hy (nl. de recensent in de *Vad. Bibl.*), op zulk een, van onwaarheden krielende, aanmerking, een vergelyking laat volgen tusschen myne *Aanhalingen*, en tusschen de woorden eener ACTE, uit welke ik nooit een syllabe getrokken heb? En was het nog maar alleen dwaas! Hy wist tog zeker, dat ik my op een *Stuk* beroepen had, 't welk, *Artikelsgewys*, was opgesteld, en dat de ACTE VAN VERBINDTENIS uit een vastgeschakelde Verklaring bestont, zonder in *Artikels* verdeeld te zyn; gevolglyk, dat de ACTE VAN VERBINDTENIS niet door my bedoeld kan wezen, 't welk hij egter zyne Lezers zoekt diets te maken" Verzekert Hofstede alzoo, dat zijne aanhaling als aanhaling onmogelijk valsch kan zijn, het is slechts de vraag of het *Plan* zelf *echt* of *valsch* zij, m. a. w. of het door dezen en genen behoorende tot de Vergadering der 79 Regenten geformeerd is, nadat de *Acte van Verbintenis* reeds geteekend was, dan wel of het door de Stadhoudersgezinden verzonnen is om de „Patriotten" hatelijk ten toon te stellen. Volgens den recensent in de *Vaderlandsche Bibliotheek* nu was het Plan *valsch*. En op welken grond? Op grond van mededeeling dienaangaande in de „*Patriottische Couranten*". „Een kragtig bewys!" volgens Hofstede [1]). „Juist van dien aart, als dat van een struikroover, die zyn onschuld, met een troep bekende dieven, zoekt te bewyzen. Wat zyn de Schryvers der voornoemde Nieuwspapieren tog anders dan bekende eeredieven, die, meer dan zeven jaren, onophoudenlyk, gewerkt hebben om STATEN, STADHOUDER, HARTOG, MAGISTRATEN, REGENTEN, en duizend beste lieden, van hun hooge waardigheid, aanzien, achtbaarheid, ampten, bezittingen en goeden naam te berooven; en dus aan zoo veel grooter diefstal schuldig staan, als de eer, boven geld en goed, te waardeeren is." Aan zulke getuigenissen geloof te hechten wijst Hofstede met verachting van zich. Dat de echtheid der door hem aangehaalde Artikelen mag aangenomen worden,

[1]) *Vervolg der Vor. Apol.*, enz. blz. 43, 44.

is hem later nog bevestigd door personen, alleszins bevoegd dit te beoordeelen. Toch, hij kan zich op nog iets anders beroepen dan op gezag. Er zijn ook inwendige gronden. Alles wat in dat *Plan* voorkomt is z. i. „*conform* de bedryven en gevoelens der *Patriotten*" [1]), hetgeen nader gestaafd wordt. Doch al blijkt zoo het *Plan* uit het midden der „Patriotten" te zijn geboren, daarom behoefden de 79 Regenten er nog geen deel aan te hebben. Wanneer men echter bedenkt, dat die Regenten gehoor hebben verleend aan een voorstel tot correspondentie en samenwerking met de „patriottische" Schutterijen en gewapende Vrijcorpsen van Holland, dan doet men hun zeker geen onrecht aan, wanneer men sommigen hunner in staat acht tot formeering van een *Plan* als het hier bedoelde. — Verder wordt door Hofstede betoogd, dat er slechts eene schijnbare ongelijkheid en een even schijnbaar verschil bestaat tusschen de *Acte van Verbintenis* en het *Plan*. Wij vernemen hier tevens hoe hij aan die „patriottische" Regenten allesbehalve welwillende gevoelens toeschrijft ten opzichte der Gereformeerde als Publicke Kerk. — Hij gelooft, dat het *Plan* nooit in de volle vergadering der 79 Regenten ingeleverd is; de titel moge luiden: *Plan, hetwelk besloten is in de Vergadering van Vaderlandsche Regenten*, er bestaan tal van voorbeelden, die erop wijzen, dat die uitdrukkig gebezigd is van stukken, waarover nog gedelibereerd moest worden. — Zoo is dit punt afgehandeld en acht hij zich tegenover het publiek gerechtvaardigd. Nog op enkele punten van minder beteekenis staat hij vervolgens den recensent zijner leerrede op afdoende wijze te woord.

Het was de laatste maal, dat Hofstede uit het openlijk strijdperk terugtrad [2]). Gelijk meermalen was het ook thans

[1]) *Vervolg der Vor. Apol.*, enz. blz. 46. Hetzelfde wordt door een ander betoogd in de *Vaderlandsche Byzonderheden*. Derde Dl., blz. 209—215.

[2]) Hofstede's *Vervolg der Vorige Apologiën*, enz. werd weder in de *Vaderlandsche Bibliotheek* (II Dl. 1e St. blz. 145—204) aangevallen, en daartegenover verdedigd in zekere *Gestaafde Waarschouwing* enz. (waarvan men den volledigen titel vindt onder Bijlage A). Daarbij liet Hofstede het echter.

blijkbaar in het volle besef van zijn goed recht, van eigen overwinning verzekerd. Had, gelijk hijzelf als ter eigen verontschuldiging in het midden bracht[1]), de ouderdom het vuur der jeugd en de zeggingskracht der mannelijke jaren bij hem doen wegsterven? De laatste zelfverdediging, die uit zijne pen vloeide, levert het bewijs er niet van.

---

[1]) t. a. p. „Voor-reden", p. XLI.

§ 15.

Hofstede bij gelegenheid van het huwelijk van Frederica Louisa Wilhelmina Prinses van Oranje en Nassau met den Erfprins Carel George August, zoon van den Hertog van Brunswijk-Lunenburg.

Zijn' zwanenzang hief Hofstede aan bij gelegenheid eener gebeurtenis, die men van „patriottische" zijde niet dan met leede oogen kon aanzien In 1790 was de twintigjarige dochter van Willem V de bruid van den Erfprins van Brunswijk. Men gedacht aan de dagen van voorheen, en de door zoovelen gehate gestalte van Louis, den „dikken Hertog", rees voor de herinnering op. Maar Hofstede vervulde die gedachte met dankbaarheid, en het pas voltrokken huwelijk was hem eene reden tot ongeveinsde blijdschap. Hij zag er zelfs de voldoening in van eene schuld, die zijn vaderland vroeger op zich geladen had. Dit blijkt reeds uit het opschrift van het gedicht, dat hij toentertijd als *Nagezang* in het licht zond: *Neerlands Schuld, Gemaakt in de Dagen der Beroerte, Afgedaan Aan Zyn Hoogheid Den Regeerenden Hertog van Brunswyk-Lunenburg, Door het Huwlyk van Hoogstdeszelfs Doorluchtigen Zoon Den Heer Erf-Prins Carel George August, Met Mevrouw Frederica Louisa Wilhelmina, Princes van Orange en Nassau.* Nog doorleeft de dichter in den geest de voor het Vorstelijk Hof zoo kommervolle dagen van enkele jaren te voren; nog trilt zijne verontwaardiging bij de herinnering aan het door Vroedschappen en Burgers smadelijk verloochenen

van den Prins, aan den voor den aanhanger van Oranje zoo pijnlijken tijd, waarin Willem V in 1785 met zijn gezin 's-Gravenhage verlaten moest, aan de vernederende ontmoeting der Prinses bij Goejanverwellesluis. Die gebeurtenissen, hij roert ze als vanzelf aan. Waar hij nl. Duitscher en Batavier oproept om zijne kunst met welwillendheid te beschouwen, rijst bij hem de gedachte aan al diegenen zijner landgenooten, die voor zijne gevoelens niet de geringste sympathie kunnen koesteren, en het kort doorleefde komt hem te binnen. Een rijk onderwerp om te bezingen deed zich aldus aan hem voor. De gepastheid der herinnering aan het verleden komt nog duidelijker uit, wanneer men bedenkt wie hij was, die op last van den Koning van Pruisen den geest des opstands in deze landen voor het oogenblik was komen bezweren. Het was Karel Willem Ferdinand, vader van den bruidegom der Prinses van Oranje, en neef van Hertog Lodewijk Ernst, den vroegeren voogd van Willem V. Zijne komst in ons land, zijn optreden in het bijzonder tegenover Amsterdam — dit alles wordt met dankbaarheid herdacht:

„Hij dwingt den muiteling, van schans tot schans te wijken;
Zelfs Gijsbrechts sterke Stad
Op 's Keizers Arend prat,
Moet vlag, en vleugel, voor des Konings Arend strijken.

Hier opent men de sluis, ginds grendelt men de bronnen;
Maar 's Hemels Opperheer
Blaast in die tegenweer,
En binnen korten tijd, is 't gantsche Land herwonnen" [1])

Zoo kon dan daarna vrij gejubeld worden over het herstel van „'t aloud Bestuur." Op allerlei gebied week de bedruktheid weer voor den zegen des vredes; ja, de algemeen gunstige veranderiug, die het gevolg dier omwenteling was, geeft

[1]) *Neerlands Schuld* enz. blz. 12.

den grijzen, maar nog altijd geestdriftigen vaderlander deze regelen in de pen:

„De Melkmeid wringt de kaas, en deunt van liefd' en trouwen;
Het voorwerp van haar Min
Is 't midden en begin;
Maar 't slotzang, evenwel: Wilhelmus van Nassouwen.

De meer bedaagde Vrouw houdt beurtzang, met de Vrijster,
De tandelooze Bes
Vergeet haar spinrokslcs
En kweelt, bij 't snorrend wiel, gelijk een jonge lijster" [1]).

Er restte niets meer dan dankbaar zich te betoonen jegens den vorstelijken redder. Doch hoe die dankbaarheid in daden om te zetten? Pruisens kroon is zoo rijk versierd, dat er geen diamant of goud meer aan te hangen is, maar ook, de koning telde „om onzentwil" de geleden schade niet. Daarom scheen het het best „den grooten Koning, in zijn Veldheer, te vereeren." Maar ziet, met de uitgeweken „Patriotten" was er ook veel rijkdom verdwenen. En toch met een gering geschenk kon men niet komen aandragen; aan den Vorst een waardig geschenk of niets! Gelukkig, Prins Willem, „steeds gewoon den last van 't Land te schragen", bezat nog een' schat, die hij hem aanbieden kon, in Louisa, „de gloor der Hoofsche Vrouwen, de Bloem van Hollands Jeugd." Dit Juweel dan werd den Schuldheer opgedragen, en „de Veldheer is te vrêe," en schonk „die kost'bre Parel" aan den Erfprins, die zijn' vader waardig is.

„De gift en overdragt wordt wederzijds geteekend,
En, met dat hoog verbond,
De schuld, die open stont,
Voor eeuwig, met het Huis van Brunswijk, afgereekend" [2]).

---

[1]) *Neerlands Schuld* enz. blz. 14, 15.

[2]) *Neerlands Schuld* enz. blz. 19.

Daargelaten of de gedachte al of niet oorspronkelijk is, men zal moeten erkennen, dat zij op zichzelf niet onaardig mag heeten. De beschouwing is eenzijdig gebleven, hetgeen vooral blijkt bij de schildering van den toestand des lands na de veroveringen der Pruisen, die wèl den Oranjegezinden de blijdschap teruggaven, maar geenszins de eendracht en de algemeene tevredenheid herstelden. Doch hoe dit zij, men kon op dit punt bezwaarlijk eene andere beschouwing van Hofstede verwachten. Voor hem tellen zij, die na 's Prinsen herstelling nog mokten, onder de ware vaderlanders niet mede.

Al komen niet onverdienstelijke passages in het gedicht voor, toch moet men ook hier erkennen, dat op dit gebied zijne eigenlijke kracht niet school [1]). Het „pectus est quod disertum facit" blijft intusschen van kracht!

Het was de laatste maal, dat Hofstede openlijk den lof van het Oranjehuis verkondigde; het was ook het laatste geschrift, dat onder zijn' naam verscheen.

---

[1]) Misschien het beste, dat wij van hem als dichter nog bezitten, is het vers, gewijd aan den vooral als kanselredenaar hooggeroemden Waalschen predikant te Rotterdam Daniel de Superville († 1762). Men vindt het bij van der Aa *Nieuw Biographiesch Anthropologiesch en Kritiesch Woordenboek van Nederl. Dichters* enz. i. v. Deze schrijver noemt Hofstede wèl geen verheven dichterlijken geest, maar acht toch het van hem bekende „niet alledaagsch."

§ 16.

Hofstede's laatste levensjaren. „De Historie der oude en nieuwe Hernhutsche Secte en van derzelver Grondlegger N. L. Graaf van Zinzendorf enz. Geschetst en beoordeeld."

In het veelbewogen leven van Hofstede brak na het jaar 1790 een tijdperk van stilte aan. Geen bewijs is ons bewaard, dat hij openlijk zich uitgesproken heeft over de schokkende gebeurtenissen in Kerk en Staat, die hij nog beleefde. En toch, hoe moeten hem deze vervuld hebben met bange vreeze, met pijnlijke teleurstelling. Hij heeft het aanschouwd, dat de Franschen, wier vriendschap hij duchtte, als vijanden den bodem zijns vaderlands betraden, dat Willem V de wijk nam naar Engeland, dat aan de Kerk, die hij liefhad en voor wier gezag als Publieke Kerk hij geijverd had, dat gezag metterdaad werd ontnomen. — Den 22sten Juni 1799 was het eene halve eeuw geleden, dat hij den herderstaf in de Hervormde Gemeente van Rotterdam opgenomen had. Een zeldzame gedenkdag — slechts eenmaal te voren door een' dienaar dier Gemeente beleefd [1]) — en aan bewijzen van liefde en vereering ontbrak het hem niet [2]), maar wat al donkere

---

[1]) Joh. Texelius A. L. M. S. S. Theol. Gr. Ling. & Eloq. Prof. werd 12 Febr. 1668 te Rotterdam als predikant bevestigd; en werd eerst 8 Oct. 1721 Emeritus verklaard.

[2]) Zelfs uit Oost-Friesland ontving hij op dien dag een' dichterlijke heilbede, in druk verschenen (zie Bijlage A) Het was van den bekenden „Oranjepredikant" Jan Scharp, die in verband met zijne politieke gevoelens (zie Glasius a. w. III, blz. 280) tijdelijk in de uitoefening zijner ambtsbediening te Rotterdam was geschorst. (In 1800 werd hij met eere

wolken, die voor dezen grijsaard de zon zijner vreugde moesten bedekken.

Het was onder het bewind van den Stadhouder W i l l e m I V, dat hij te Rotterdam zijn dienstwerk aanvaard had, het waren de dagen der Bataafsche Republiek, toen hij na vijftig jaren den gedenkdag dier aanvaarding beleven mocht.

De helderheid van geest bleef H o f s t e d e in hoogen ouderdom bij, en wij stellen ons voor, dat, gelijk immer te voren, zoo ook thans de studie hem eene welkome afleiding is geweest te midden van al de zorg, die zijn deel was bij een' blik op den toestand van Vaderland en Kerk. Wij zijn zelfs in de gelegenheid een der onderwerpen aan te wijzen, die hem gedurende zijn' laatsten levenstijd hebben beziggehouden. Er bestaat althans naar ons oordeel geene reden, om hem het auteurschap te ontzeggen, dat hem van bevoegde zijde is toegekend [1]) ten opzichte van een werk, in 1802 te Amsterdam naamloos verschenen onder den titel *De Historie der oude en nieuwe Hernhutsche Secte en van derzelver Grondlegger N. L. Graaf van Zinzendorf enz. Geschetsts* (sic!) *en beoordeeld.* Van andere

---

daarin hersteld, en keerde alzoo derwaarts terug). — Bij S c h a r p s vertrek als predikant uit Noordwijk-Binnen naar Rotterdam werden hem ook deze regelen toegezongen:

„Ga, scheur Elias slip van 't kleed
Des grijservaarnen Gods Propheet."

Met dezen had de dichter H o f s t e d e op het oog. (*Afscheidszangen, bij het Vertrek van den WelEerw. Zeer Geleerden Heere Jan Scharp, Als Leeraar der Hervormde Gemeente van Noordwijk Binnen-naar Rotterdam. Uit II Corinth: XIII: 11. Den 1sten van Zomermaand CIƆIƆCCLXXXIX. Door de beroemde Dichters, J: Le Francq van Berkhey: J. Nomsz: J. de Veer: en F. A. de Hartogh.* Rotterdam. 1789, blz. 17). (Kon. Bibl.). — In verschillende opzichten vertoonen H o f s t e d e en S c h a r p punten van overeenstemming. Beider verhouding was, althans van de komst des laatsten te Rotterdam af, zeer vriendschappelijk; getuige ook de *Bundel van Lijk-Gezangen* (Zie Bijlage A) ter nagedachtenis zijns vriends na diens dood door S c h a r p bijeengebracht, waarin hijzelf een aantal bladzijden (p. III—XXII) aan den overledene wijdt.

[1]) Dr. F. J. D o m e l a N i e u w e n h u i s (op blz. 272 van zijn opstel over *De Hernhutters of Broedergemeente;* te vinden blz. 264—277 van de *Geschiedenis der Christelijke Kerk in Tafereelen. Bewerkt door Prof. P. Hofstede de Groot,* e. a. Vijfde Dl. Amsterdam. 1859.) noemt zonder eenigen verderen commentaar „den rotterdamschen hoogleeraar Petrus Hofstede" als schrijver van het hier bedoelde werk.

zijden worden wij nog versterkt in de meening, dat inderdaad Hofstede van dit lijvig boekdeel de schrijver is [1]).

Sinds de Hernhutters zich tegen het midden der 18de eeuw in de Nederlanden hadden gevestigd, was groote tegenkanting hun deel geweest. Als ketters door velen gewantrouwd, hadden vooral de gebeurtenissen van het jaar 1795 hun wel onbezorgder toekomst gewaarborgd, maar de meeningen der vaderlandsche Godgeleerden omtrent hen bleven verdeeld. Werden zij door sommigen als „de bloem der Christenheid" beschouwd [2]), anderen kenden allesbehalve schoone eigenschappen hun toe. Ten gevolge daarvan waren velen onder de meer eenvoudigen onzeker, wat van de Broedergemeente te moeten denken. Hieromtrent aan de hand der geschiedenis licht te verspreiden is het doel,

---

[1]) Een Liefhebber van Waarheid en Vrede: *Eenige Aanmerkingen op de zoogenaamde Historie der oude en nieuwe Hernhutsche Secte; Voorgedragen in eenen Brief aan Eusebius Philadelphus: Benevens het Andwoord daarop.* Amst. 1803. In dit verdachtmakend libel, blijkbaar geschreven met de bedoeling aan den schrijver over de „Hernhutsche Secte" en „derzelver Grondlegger" verdachtmaking ten laste te leggen, wordt op blz. 7 kennelijk op Hofstede gezinspeeld, waar met het oog op dien auteur sprake is van hen, „die, wanneer zij in deze dagen in het politique hebben uitgewoeld, en kerkelijke verschillen, waarin zij zich als voorvechters mengden, hunnen woelzieken aart geene stof meer leveren, oude grieven moeten ophaalen". Op blz. 20 van hetzelfde geschrift heet het, dat men te Rotterdam er volkomen van overtuigd is, dat het stuk daar thuis behoort, en daar, niettegenstaande de naam van een' Amsterdamschen drukker op het titelblad vermeld staat, van de pers is gekomen. Zie ook blz. 29 v. v., waar Hofstede's bekroonde verhandeling over de middelen tot voortplanting van het Christendom in O.-Indië erbij te pas wordt gebracht en met merkbare bedoeling op het verschil tusschen het een en het ander gewezen wordt. Op blz. 36 wordt het gerucht medegedeeld, „dat de Schrijver een Predikant of geweezen Predikant, en zelfs wel waarlijk van de Gereformeerde Kerk zijn zou." Wederom op blz. 52 v. v. tracht de pamflettist Hofstede met den schrijver van dit werk in tegenspraak te brengen. — Vgl. ook het geschrift *Onpartydige Gesprekken. Behelzende Gewigtige Bedenkingen voor en tegen Neerlandsch Zendeling-Genootschap.* Rotterdam 1803, blz. 65 v.v., waar eveneens niet onduidelijk op Hofstede als den schrijver van het bedoelde werk wordt gezinspeeld. — Aangaande zichzelf geeft de auteur geene andere aanwijzing dan dat hij tot „de Hervormde Christlyke gezindheid" behoort, wier belijdenis hij verklaart hoog te schatten en van harte aan te hangen. (*De Historie der oude en nieuwe Hernh. Secte* enz. „Voorrede", p. XIV). Zijn stijl komt over het algemeen wel overeen met dien, welken wij van Hofstede kennen.

[2]) *De Hist. der oude en nieuwe Hernh. Secte* enz. „Voorrede", p. III.

dat de auteur van deze „Schets" — als zoodanig wil hij zijn' arbeid aangemerkt hebben — zich gesteld heeft. Van den beginne aan is het duidelijk, dat het hem aan eenige sympathie voor de „Secte" ontbreekt Komt dit reeds uit bij de beschrijving van von Zinzendorfs lotgevallen en van de wijze, waarop door de Hernhutters Zending gedreven werd, vooral ook blijkt dit, waar de afval van sommigen dier Broeders wordt ter sprake gebracht. Deze afvalligen brachten volgens den schrijver vele „wangevoelens en schandlijkheden" der „Secte" aan het licht [1]). Men mocht hiertegen inbrengen, dat de zoodanigen in het algemeen geen geloof verdienen, hij heeft in de „Broeder-Historie" hunne gangen zooveel mogelijk nagespoord en niets kunnen ontdekken, dat tegen hunne geloofwaardigheid pleiten zou. „In allen gevalle, zoo zij zulke slegte en ondeugende Lieden geweest zijn, hoe komt het dan toch", — zoo vraagt hij [2]) — „dat de *Graaf* en zijne *Procurators* zoo veel moeite aangewend hebben om zulke *Deugnieten* weder tot hun Kerkgemeenschap te brengen?"

Bij de behandeling der „*bijzondere Stukken*" [3]), die gewoonlijk door de Protestantsche Kerk op rekening der Hernhutsche „*Leer en Practijk*" gesteld worden, waarschuwt de schrijver echter tegen overdrijving, terwijl hij over het algemeen getrouw verwijst naar de bronnen, waaruit hij put. Wordt ook de toestand der Broedergemeente in andere landen beschreven, wat haren toestand hier te lande betreft, staat hij stil bij de uitspraken van verschillende Kerkelijke Vergaderingen ten haren opzichte. In deze uitspraken werd op eene enkele uitzondering na de „Secte" „als schaadlijk en gevaarlijk beschouwt" [4]). Aan die uitspraken als van bevoegde Kerkelijke

---

[1]) *De Hist. der oude en nieuwe Hernh. Secte* enz. blz. 113.

[2]) a. w. blz. 116.

[3]) a. w. blz. 118.

[4]) a. w. blz. 306, 307. Aan het slot (blz. 346) vindt men toch nog door den schrijver de wensch ontboezemd, „dat het pad der gehele Broeder-Maatschappij moge zijn of worden, gelijk *een schijnend licht*, *voortgaande* (in het verbeteren) *en lichtende tot den vollen middag toe*."

autoriteiten heeft men zich volgens hem te onderwerpen. Dat sinds 1794 van Synodale zijde de Hernhutters niet meer als ketters, maar als getolereerde Secte aangemerkt zijn, is naar zijn oordeel een gevolg o. a. van het feit, dat verbetering in *Leer* en *Practyk* bij hen viel waar te nemen.

Is Hofstede de auteur van het genoemde werk, wat wij geenszins betwisten, het verwondert ons niet, dat de eigenaardigheden der Broedergemeente zijne instemming niet hadden. Stond — om iets te noemen — bij deze de mystiek, eene zelfs niet altoos ingetogen mystiek, op den voorgrond, bij hem was dit, gelijk reeds vroeger is aangemerkt [1]) en nader zal gebleken zijn, volstrekt niet het geval. Het lag dan ook wel niet voor de hand, dat von Zinzendorf en diens volgelingen in hem een hun sympathetisch gezind beschrijver zouden vinden [2]). Toch heeft tegenzin hem te ver gevoerd. Al is zijne *Historie* niet te weerleggen met de bloote aantijging, dat zij van „bladzijde tot bladzijde" „onwaarheid" bevat [3]), erkend moet worden, dat zij op eenzijdige wijze is bewerkt. Het ontegenzeggelijk gunstige, dat de Hernhutsche Broederschap kenmerkt, en ook van Gereformeerde zijde reeds toen was erkend, is maar al te zeer uit het oog verloren. Aan zelfverloochening heeft het den schrijver ontbroken.

Merkwaardig is het te vernemen — dit ten slotte — hoe de auteur van bovenbedoelde *Historie* over het enkele jaren te voren opgerichte Nederlandsche Zendelinggenootschap oordeelt. Hij laat er zich over uit in verband met eene Redevoering, bij gelegenheid eener Jaarvergadering van dat Genoot-

---

[1]) Zie hiervoor blz. 2.

[2] Van Hofstede's min vriendelijke gezindheid jegens de Hernhutters treffen wij reeds vroeger een enkel spoor aan. (*Het Leven van den Geleerden en Wijdvermaarden Janus Vlegelius*, enz. blz. 102, 103).

[3]) Een Liefhebber van Waarheid en Vrede. *Eenige Aanmerkingen op de zoogen. Historie* enz. blz. 21. — Daartegenover werd het werk ook zeer gunstig beoordeeld. (Zie *Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek*. VII Dl. 1ste St. 1803, blz. 187—190, en ook *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*. 1803. 1ste St. blz. 240—245, waar den schrijver voor diens billijk oordeel lof toegekend en hij van alle opzettelijk zwart maken vrijgepleit wordt).

schap, in 1799 gehouden door den Middelburgschen Professor Krom, wien namens de Classis van Schieland na onderzoek de gevraagde Kerkelijke approbatie op de uitgave dier Redevoering geweigerd was [1]). Deze weigering verbaast den schrijver niet. Immers, hij is het met de Visitatores Librorum der Classis eens, dat het door Krom aangeprezen Zendelinggenootschap „zich *eigendunklijk* (te Rotterdam) heeft opgeworpen, openbare Godsdienstige Vergaderingen (in een Gereformeerde Kerk) houdt, Personen tot den openbaren Euangeliedienst verkiest, qualificeerd, inzegend en, in de tegenwoordige *finantieele* behoeften der Inlandsche Kerken, aanzienlijke sommen tot een nog geheel onzeker gebruik voor de Heidenen insameld: — en dit alles verrigt wordt, zonder daartoe verlof van de Zuidhollandsche Sijnode gevraagd of toestemming verkregen te hebben — waar bij nog komt, dat dit Genootschap afwijkt van en strijdt met een *Plan*, 't welk van de meeste Hoge Kerkvergaderingen en Classen van Nederland is *gegouteerd* en waarover de Sijnodale *deliberatien* door de omstandigheden des tijds *gesurcheerd*, maar niet afgebroken zijn, waarom het ook nog jaarlijks in de *Lemmata* der Sijnode gedagt wordt [2])." Het gold hier het *Plan* tot oprichting van een Inlandsch Seminarium, indertijd door Hofstede met zooveel warmte aanbevolen [3]). Daarbij kwam nog iets: men vreesde, dat het Genootschap den weg zou banen tot eene kerkelijke toenadering van Gereformeerden en Remonstranten [4]), eene toenadering, door meer dan één Kerkelijke Vergadering afgekeurd. Voorts was nog een, hier eveneens met blijkbare instemming vermeld, bezwaar der Classis tegen Kroms Redevoering, behalve dat de zoogen. Broedergemeente er hemelhoog in verheven en

[1]) Van denzelfde was in 1793 eene lofrede op de Hernhutters verschenen, die wèl van Kerkelijke approbatie voorzien was. (*De Historie der oude en nieuwe Hernhutsche Secte* enz. blz. 306, 307).

[2]) a. w. blz. 311, 312.

[3]) Zie hiervoor Hfdst. III, § 7.

[4]) a. w. blz. 313—315. — Tegen een vriendelijk samenwonen van beiden in het burgerlijke blijkt de schrijver niet gekant.

tot een voorbeeld gesteld werd, dat „de Heer J. F. VAN DER KEMP, wiens zogenaamde *Theödicée* den Heeren *Visitatoren* toescheen met de Leer van den *Bijbel* en van de Hervormde Kerk in Nederland niet zeer te stroken, van den Heer KROM zoo zeer gepresen en als de *Grondlegger* van het Zendelings-Genootschap beschouwd en opgegéven" werd [1]).

Deze bezwaren tegen het Nederlandsche Zendelinggenootschap, hier door den schrijver tot de zijne gemaakt, bleven niet onweersproken. Herinnerd werd [2]) aan eene uitspraak van Hofstede [3]), waarin hij zijne verwachting kenbaar maakte, dat aan de oprichting van een Seminarium niet alleen Lutherschen en Mennonieten, maar zelfs in de eerste plaats Remonstranten zouden medewerken, met wie men immers gezamenlijk de bede „Uw Koninkrijk kome!" bad, terwijl het hier toch geen verschil over de „Vyf Artikelen" gold.

Hofstede's ideaal was echter van den beginne de Zending te drijven langs kerkelijken weg. De oprichting van het Nederlandsche Zendelinggenootschap ontnam hem de hoop, dat dit ideaal nog bij zijn leven zou worden vervuld.

Dat leven zou weldra worden afgesneden van de aarde. —

Vredig was zijn sterven. Verzwakt mocht het lichaam door den ouderdom zijn, krachtig bleef de geest tot het einde. Nog aan den avond, waarop hij zachtkens insliep ten doode, voerde hij een gesprek over het gedeelte des Bijbels, dat hem was voorgelezen [4]). Toen legde hij zich neder ter ruste en ontwaakte niet meer. Het was de 27ste November 1803. Geen gade stond aan zijn sterfbed, geene kindertranen werden over zijn heengaan geschreid. Maar groot was de verslagenheid

---

[1]) *De Historie der oude en nieuwe Hernh. Secte* enz. blz. 316.

[2]) *Onpartijdige Gesprekken Behelzende Gewigtige Bedenkingen voor en tegen Neerlandsch Zendeling-Genootschap*, blz. 68, 69.

[3]) Zie zijn bekroond *Antwoord op de Vraag, voorgesteld door de Holl. Maatsch. der Weetenschappen te Haarlem: Welke zyn de beste middelen* enz. blz. 126, 127.

[4]) Deze bijzonderheid is ontleend aan J. Scharp *Bundel van Lyk-Gezangen* ter nagedachtenis van Hofstede, p. XV.

der Rotterdamsche Gemeente en diep de rouw, door ontelbaar velen in den lande over dat heengaan gedragen.

Den 1sten December werd zijn stoffelijk overschot ter aarde besteld in de Groote Kerk te Rotterdam, waar het rust bij dat zijner echtgenoote [1]).

---

[1]) Zie hiervoor blz. 255³.

§ 17.

Besluit.

Na de thans volbrachte beschrijving van Hofstede's leven en werken willen wij den indruk weergeven, door zijn' persoon en arbeid op ons gemaakt. Het lijdt wel geene tegenspraak, dat die persoon van groote beteekenis was. Hij stootte af en trok aan. Door velen werd hij bovenmate vereerd, door velen smadelijk verguisd. Een hooggewaardeerd vriend was hij den een, een doodelijk gehaat vijand den ander. Met name in het latere gedeelte zijns levens, nam de vijandschap tegen hem toe. Te midden van de weinig geprononceerde theologengestalten in het Kerkelijk Nederland zijner dagen zien wij hem optreden als een' man, van wien kracht is uitgegaan. Heeft hij bij al zijn werken en strijden zichzelf gezocht? Wij ontvangen den indruk, dat hij, waren al betuigingen van instemming en sympathie hem zeer welkom, was al eene zekere mate van ijdelheid hem niet vreemd, toch het welzijn van Kerk en Staat heeft beoogd, en bovenal de eere van Hem, Wiens strijd hij meende te strijden.

Door het weerstandsvermogen van zijn' geest bleven ondanks al wat hem wedervoer de hem eigen blijmoedigheid en energie zijn deel tot het einde. Belangrijk was de invloed, dien hij bezat zoowel bij onaanzienlijken als machtigen, evengoed bij het volk als aan het Stadhouderlijk Hof. Oefende hij invloed uit op zijn' tijd, ook deze deed het op hem. Hij werd erdoor geprikkeld tot tegenstand, ja, tot wijziging van zijne ge-

dragslijn. Hofstede is niet dezelfde en toch dezelfde gebleven. Voorzeker, het geschil naar aanleiding van Marmontels *Belisarius* vormt in zijn leven een keerpunt. Daarna trok hij zich terug binnen het bolwerk der Gereformeerde belijdenis, om meer uitsluitend van daaruit de vijandelijke macht te bekampen in de „tolerantie", waarvan hij gevaar duchtte voor het gezag en de beginselen der Kerk, wier getrouw dienaar te zijn tot den dood hem eene eere was. Toch, ofschoon het hem in de vroegere periode zijns levens zelfs gebeurde, dat hij met erkende rechtzinnigen in tegenspraak werd bevonden en men hem in zeker opzicht kettersche gevoelens toeschreef, — toch, in den grond was het een en dezelfde macht, waartegen hij vroeger en later optrok, die des ongeloofs, welke hij onder verschillende vormen meende te ontdekken. De hem aangeboren lust voor en geschiktheid tot polemiek wikkelde hem in menig geschil, en meer dan eens streed hij met eere, al liet hij daarbij soms te ver zich vervoeren.

IJver en aanleg voor wetenschappelijke studie kenmerkten hem, en als theoloog werd zijn naam tot over de grenzen van zijn vaderland met onderscheiding genoemd. De afkeer van schijngeleerdheid, dien hij reeds koesterde in de dagen zijner jongelingschap, bleef in zekeren zin hem bij in zijn verder leven. Van zijne veelzijdigheid leggen verschillende zijner geschriften, bovenal zijne *Byzonderheden over de Heilige Schrift*, getuigenis af. De werken, die ons van hem bewaard zijn, dragen meer een kerkelijk, staatkundig en wetenschappelijk dan een stichtelijk karakter. Toch was hij als prediker bijzonder gewild, als herder door zeer velen geliefd. — Hoog is zijne verdienste ten opzichte der Christelijke Zending aan te slaan; dat zijn arbeid voor haar niet meer vrucht heeft gedragen, aan hemzelf was het niet te wijten. — Zijne liefde voor het Huis van Oranje-Nassau, zijne aanhankelijkheid aan het Stadhouderlijk bewind zijn bekend en ons bij vernieuwing in hare uitingen gebleken. Ongetwijfeld, in zijne vereering

voor de personen der Stadhouders verloor hij weleens al te zeer de grenzen uit het oog, die het gepaste van het belachelijke scheiden. Dat echter onder al zijne geschriften bij sommigen, die uit onwetendheid of gemis aan onpartijdigheid zijne beteekenis miskennen, de *Bloemen* door hem op het graf van Friso gestrooid en in het algemeen zijne gezindheid voor dien Prins, het eerst, zoo al niet uitsluitend in aanmerking komen, is niet anders dan een onrecht, hem aangedaan. Mogen de voorgaande bladzijden hiervan overtuigd hebben, en voorts den lezer op eenigszins voldoende wijze nader in kennis hebben gebracht met éen' dienaar van Kerk en Wetenschap, die het waardig is, dat hem openlijk de plaats worde aangewezen, die wettig hem toekomt op het gebied van de Geschiedenis der Nederlandsche Gereformeerde Kerk in de 18de eeuw!

BIJLAGEN.

Bijlage A.

Geschriften van Hofstede [1]).

Occasione adventus viri Petri Laan: in academia Frisiorum Theologiae Professoris peritissimi: nec non concionatoris facundissimi: hocce programma evulgare voluit Petrus Hofstede S. S. T. S. ejusdem scholae civis Leovardiae. 1738. 4°. (Bibl. Friesch Gen.).

De Waarheid, in Friesland tegens de aanslagen van kettery verdedigt, en in haar ouden luister hersteld, door het Christelyk Gedrag van de Edele Mogende Heeren Gedeputeerden, In alle deelen goedgekeurd, en bekragtigt van Hun Edelmogende de Heeren Staaten deezes Lands. In digtmaat uitgebreid. Leeuwarden. 1742. 4°. (Bibl. Friesch Gen.).

De Welgelukzaligheid van een Land, wiens Koning een Zoone der Edelen is, toegepast op Nederlands Welvaaren Onder de Regeeringe van eenen Stadthouder Capitein en Admiraal Generaal, Uit het Huis van Oranje en Nassouw: Of Leerreden, Over Prediker 10. vs. 17, eerste Lid; Uitgesprooken en naderhand met breede Aantekeningen vermeerderd By gelegentheid der Verheffinge van Willem den IV, Tot de hoogste Ampten van deeze Landen. Amsterdam. 1747. 4°. (2e dr. Rotterdam. 1751). A. H

Bloemen, gestrooid op het Graf van Willem Carel Hendrik Friso, Prinse van Oranje en Nassau, Erfstadhouder enz. enz. enz. of *Lofspraak* over Deszelvs afkomst, deugden, gaaven, geleerdheid, en voortreffelyke daaden, beneffens een Troostrede aan Haare Koninglyke Hoogheid Anna enz. enz. enz. Rotterdam MDCCLII. A. H

Het Recht der Rotterdamsche Kerk nog Door de Handopening der Heeren van de Weth Aan den E. Grooten Kerkeraad Verleend Den XXIX July MDCCLV. Nog door het gedrag der Vier Protesteerende Leden, Geschonden: Uit aangenoome Gronden, en Echte Stukken aangetoont, Ter wederlegginge van zekere Contra Remonstrantie, Zeer ver- A. H

---

[1]) Van de werken, in deze en de volgende lijsten opgenomen, waarachter geene bibliotheek is vermeld, bevindt zich een exemplaar in mijne eigen bibliotheek. Achter de werken, waarvan de eigenaars mij onbekend zijn, is een vraagteeken geplaatst.

keerd, door eenige Broeders, op den Naam Der Groote Kerkvergaaderinge, eerst aan Hun Ed: Mog: De Heeren Staats Commissarissen, Overgeleverd, en naderhand, in de Nederlandsche Jaarboeken van January MDCCLVI. geplaatst. Opgesteld, door Hermannus Bruining en.... Predikanten te Rotterdam; Meede uit naam, en op verzoek van W. Velingius, in Leeven S. S. Th. Doct., Professor en Predikant; en Mr. D. C. van der Staal, Ouderling uit de Vroedschap in dezelvde Gemeente. Te Rotterdam. MDCCLVI.

Het Kralinger Lasterschrift, genaamd Klaare en Grondige Wederlegging, enz. enz. enz. Een uitvoerige Beantwoordinge Onwaardig; Uit het Belagchelyke, Valsche, Bedrieglyke en Kwaadaardige van deszelvs inhoud aangetoond. Vooraf gaat een breede Voorrede, waar in niet alleen op den eisch der Uitgeevers van de gemelde Kralinger Lasterschrift; maar ook op hunne gemaakte Remarques word geantwoord, en te gelyk aangetoond, dat geene der Rotterdamsche Predikanten, de Uitgeevers van zulk een Libel konnen zyn. (Met H. Bruining). Rotterdam. MDCCLVII. (Bibl. Maatsch. der Ned. Letterk.).

Byzonderheden over de Heilige Schrift. (Met Nalezingen). 2 deelen. Rotterdam. MDCCLXVI. 4°. Achter aan het tweede deel is toegevoegd eene Godsgeleerde en Geschiedkundige Verhandeling over het klein getal der egte Martelaars.

Vervolg der Nalezingen op de Byzonderheden over de Heilige Schrift. Rotterdam. MDCCLXVI. 4°.

Tweede Vervolg der Nalezingen op de Byzonderheden over de Heilige Schrift. Z. pl. o. j. (Rotterdam. 1767). 4°.

Derde Vervolg der Nalezingen op de Byzonderheden over de Heilige Schrift. Z. pl. o. j. (Rotterdam. 1775). 4°.

De laatstgenoemde drie stukken tezamen in één' band onder den titel: Byzonderheden over de Heilige Schrift. Derde Deel. Uitgegeven, by wyze van Nalezingen, welke niet alleen Verbeteringen, Uitbreidingen en Byvoegsels, betreklyk tot de twee vorige Deelen, in zig behelzen; maar waar in ook verscheidene, nooit voorheen gedrukte Verhandelingen van geleerde Mannen over merkwaardige Stoffen voorkomen, en vele gewigtige Schriftuurplaatzen, door nieuwe verklaringen, opgehelderd worden. Rotterdam. MDCCLXXV. 4°.

De Belisarius van den Heer Marmontel beoordeeld, en de kwade zeden der vermaardste Heidenen aangetoond, ten bewyze hoe onbedagtsaam men denzelve om hunne deugdsaamheid verhemeld heeft. Rotterdam. MDCCLXIX. (Nog door twee drukken in datzelfde jaar gevolgd).

De Beoordeeling van den Belisarius, voornaamlyk met betrekking tot Socrates, tegen den Heer C. Nozeman en andere verdedigd: Ten nader bewyze, dat de voornaamste Heidenen, uit hoofde van derzelver deugdsaamheid, geen voorwerpen der Godlyke Barmhartigheid hebben konnen

zyn. [Motto: Die de eerste is in zyn twistzaak [schynt] rechtvaardig te zyn: maar zyn naaste komt, en hy onderzoekt hem. Spreuk. XVIII: 17.] Rotterdam. 1769.

Voorafgaande aan het werk van J. J. Zimmerman De voortreffelykheid des Christelyken Godsdienst, vergeleken met de Philosophie van Socrates:

Een breedvoerige Voorreden, waar in (behalven het geen tot de bovengenoemde Verhandeling behoort) niet alleen een sestiental van onlangs uitgekomen Geschriften, en daar onder de IV fameuse Brieven, ter toets gebracht wordt; maar ook een rondborstige verklaring te vinden is van des Schryvers gematigde denkwys nopens de Remonstranten en de vryheid van de Drukpers: alles ingerigt ter afwering van haatlyke verdenkingen, gelyk ook ter verdediging van de leer des Christendoms in het gemeen, en der Hervormde Nederlandsche Kerk, met derzelver Beschermheeren en Leeraars, in het byzonder. Hier is nog bygevoegd een Aanhangsel van den Schryver der voornoemde Voorreden, tegen het tweede Stuk van den Heer C. Nozeman: Socrates Eere gehandhaaft. Rotterdam. 1770. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

De Waarheid en Godlykheid der Euangelische Verhalen, opgemaakt uit vergelyking van den val van Petrus met den dood van Judas; Zoo als beide die gebeurdtenissen in het Nieuwe Testament beschreven zyn. — [Lege Demosthenem aut Ciceronem —, mirum in modum, fateor, te allicient, oblectabunt, movebunt, rapient: verum inde si ad sacram istam lectionem te conferas, velis nolis ita vivide te afficiet, ita cor tuum penetrabit, ita medullis insidebit, ut prae istius sensus efficacia, vis illa Rhetorum ac Philosophorum prope evanescat, ut promptum sit perspicere divinum quiddam spirare Sacras Scripturas, quae omnes humanae industriae dotes ac gratias tanto intervallo superent. Calvin. Institut. Lib. I. Cap. VIII. § 1.] Rotterdam. MDCCLXXIV.

Brief aan den Hooggeleerden Heer, J. J. Le Sage ten Broek, Doctor in de Godsgeleerdheid en Hoog-Leeraar in de Wysbegeerte, op de Hoogeschool van Stad en Lande. Behelzende een Berigt van de middelen, door welke men, in de Hervormde Gemeente te Rotterdam, met de nieuwe Psalmberyming, te gelyk een nieuwe manier van zingen, zoo spoedig als gelukkig heeft ingevoerd. Rotterdam. MDCCLXXV.

Drie Brieven aan den Heer R. M. van Goens. (Gevoegd bij Johannes Habbema: Tegen-Bericht of Kort Vertoog van de kleine kragt doch grooten drift, die 'er is in het Bericht van Rykloff Michael van Goens, Extraordinair Professor in de Historien, enz. enz.) Gedr. te Rotterdam. En te bekomen te Amsterdam By Martinus de Bruyn, MDCCLXXVI. (Kon. Bibl.).

Antwoord op de Vraag, voorgesteld door de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem: *Welke zyn de beste middelen, om de*

ware en zuivere leer van het Euangelie onder de bewoners der Colonien van den Staat meer te bevestigen, en in die landstreken voort te planten? (Aan den Schryver van het welke de Prys eener Gouden Medaille is toegeweezen). (Opgenomen in de „Verhandelingen, Uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem." XVII. Deel. Haarlem. 1776. blz. 1—132).

Oost-Indische Kerkzaken, zoo Oude als Nieuwe; meest alle, uit Oorspronglyke en Ongedrukte Stukken by een versameld, in orde gebragt, en beredeneerd. Rotterdam. MDCCLXXIX—MDCCLXXX. 2 deelen.

Eerste Deel. Waar in, met inlassing van vele anderen wetenswaardige zaken, het verëeuwd geschil, of een enkele Kerkeraad, in Oost-Indiën, het recht heeft, om Proponenten te maken, en Predikanten te ordenen (van welks juiste bepaling het welvaren der Kerk, in die Gewesten, middelyker wyze afhangt) naauwkeurig onderzogt, en, in den ontkennenden zin, op het gezag van onwraakbare bewysstukken, zedig beslist wordt.

Tweede Deel. In zig behelzende: (1) een Historisch en beoordeeld verhaal van de loflyke, dog niet toereikende, pogingen, gedurende meer dan anderhalve eeuw, aangewend, om het gebrek van Predikanten, in Indiën, te verhelpen: (2) een beredeneerd onderzoek van de oorzaken en redenen, om welke de lust, tot den Oosterschen Euangeliedienst, zoo klein by onze Landgenooten is: (3) een berigt van de ongenoegsaamheid en onbestaanbaarheid der nieuwe voorslagen, ter vervulling van het genoemde gebrek, sedert de uitgave der bekende Prys-Antwoorden, door Politieke en Kerklyke Personen, gedaan: (4) een opwekkend vertoog over het gebruik maken van de hier voorgestelde en eenigste middelen, door welke aan de Indische Kerk, op den duur, zoovele bekwame Leeraars konnen bezorgd worden, als dezelve noodig heeft.

Het Leven van Gerard Johan: Nahuys, Laatst Hoogleeraar in de Godsgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenissen te Leiden, en Beroepen Predikant aldaar. — Hier agter is gevoegd de Leerreden met welke de Hoogleeraar Nahuys, ware hy in 't leven gebleven, zyn werk als Predikant in de Gemeente van Leiden, zou begonnen hebben. Rotterdam. MDCCLXXXII.

Missive van Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam, den 9 December 1781, geschreven aan zijn Vriend Johan Barueth, in Leven Predikant te Dordrecht, Waar uit men de geheime Correspondentie van die berugte Schrijvers met De Ouderwetsche Nederlandsche Patriot klaarlijk bespeurd, en met wiens medeweten en om wiens wille dezelve in het licht gekomen is. Dordrecht e. a. pll. Z. j. (1783). Verkorte Titel:

Copie van een brief, geschreven door D. Petrus Hofstede, Pro-

fessor honorair en emeritus Predikant te Rotterdam, aan Ds. Johan Barueth, emeritus Predikant te Dordrecht [1]).

Eenvoudig Berigt, Betreffende 't geen onlangs P: Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam, Wedervaren is te Utrecht: Door hem zelven opgesteld. Rotterdam. MDCCLXXXIII. A-H

Herderlyke Brief aan de Rotterdamsche Gemeente, ten geleide van Twaalf Artikelen, in zich bevattende de Echte Gereformeerde Leer van 's Heilands Borgtogtelyk Lyden, Goedgekeurd door de Weleerwaarde Classis van Schieland. Rotterdam. 1784. (?) -/-H

Apologie tegen de Lasterende Nieuwspapieren, en andere Schriften van dezen tyd; Benevens een Noodwendig Berigt, aangaande zekere Correspondentie, met wylen den Heer Barueth, in leven Getrouw Leeraar te Dordrecht. Doormengd met veelerleije aanmerkingen, betreffende het eigentlyke en wezendlyke van onze Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid; de openbare en heimelyke aanslagen tegen dezelve; den bekommerlyken toestand van Land en Kerk, enz. enz. enz. Rotterdam. MDCCLXXXV. A-H

Tweede Apologie tegen de Schendende Nieuwspapieren, en andere Faamroovende Schriften van dezen tyd; Inzonderheid tegen de hoonende Bekendmaking van den Heer Professor Le Sage ten Broek, en deszelfs onbetaamlyk gedrag, zoo omtrent de Schielandsche Classis en den Rotterdamschen Kerkeraad in 't gemeen, als omtrent den Schryver en de meeste zyner Amptgenooten, in 't byzonder gehouden; Benevens Een Uitvoerige Bylaag tegen 't geen, op den naam, van eenen Hendrik Brinxma, onbeschaamd gelogen en gelasterd is, enz. enz. enz. Doormengd, in navolging der eerste Apologie, met veelerleije aanmerkingen, betreffende het eigentlyke en wezendlyke van onze Burgerlyke en Godsdienstige Vrijheid; de openbare en heimelyke aanslagen tegen dezelve; den bekommerlyken toestand van Land en Kerk, enz. enz. enz. Rotterdam. MDCCLXXXVI. A-R

De Ware Kleur van den Edelen of Bybelschen Sorek-Wyn Aangetoond; en by die gelegenheid verscheidene Aanmerkelyke Bybelplaatsen Opgehelderd. (In de „Verhandelingen Uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen." Elfde Deel. Middelburg. MDCCLXXVI, blz. 257—322). (Rotterdamsch Leeskabinet).

Voorrede voor „de Herderlyke Brief aan de Gemeente Gods in Hamburg. Om dezelve, tegen de Godvergetenheid, Godloosheid, en Godslastering van deze tyden, vaderlyk te waarschouwen en getrouwlyk te vormanen. enz. enz. enz. Geschreven door Johan Melchior Goeze, Leeraar in de St. Catharine Kerk. Uit het Hoogduits Vertaald door Kornelis de

[1]) Tegen Hofstede's bedoeling uitgegeven. Het origineel van deze *Missive* is thans het eigendom der gemeente Amsterdam en berust in de Bibliotheek der Stedelijke Universiteit aldaar.

Vogel, ten dienste der Hervormde Kerk van Nederland. Rotterdam. MDCCLXXXVIII. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam).

's Lands Pylaren Vastgemaakt enz. enz. of Kerkreden, over Psalm LXXV. 4. Uitgesproken op den Dank- en Biddag MDCCLXXXVIII. Rotterdam. 1788.

A-H

Vervolg der Vorige Apologiën, enz. enz. enz. Tegen de Schryvers der Vaderlandsche Bibliotheek, en derzelver Uitgever: Inzonderheid, Tegen den Beoordeelaar der Biddagsrede, Genaamd: 's Lands Pylaren Vastgemaakt. — Dit Geschrift dient, voornamenlyk, ten betoge, dat het befaamde Plan eener Patriottische Acte van Verbindtenis, alle kenteekenen van egtheid heeft; wordende het zelve beredeneerd, en vergeleken met een Ander, dog vroeger, Acte van Verbindtenis, welke te Amsterdam, in Aug. 1786, door negen en zeventig Regenten, onderteekend is. — De Voor-rede behelst een verhaal van de nog aanhoudende woelingen der zoogenaamde Patriotten, en Toleranten; — benevens een Ontwerp van een Genootschap, ter handhaving van het Godsgeleerde Stelsel der Nederlandsche Kerk, in alle deszelfs byzondere stukken, tegen de aanvallen, welke, daarop, in gedrukte werken, van velerlei soort, dagelyks geschieden. Rotterdam. MDCCLXXXIX. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Neerlands Schuld, Gemaakt in de Dagen der Beroerte, Afgedaan Aan Zyn Hoogheid Den Regeerenden Hertog van Brunswijk-Lunenburg, Door het Huwlijk van Hoogstdeszelfs Doorluchtigen Zoon Den Heer Erf-Prins Carel George August, Met Mevrouw Frederica Louisa Wilhelmina, Princes van Orange en Nassau. — Nagezang. — Rotterdam. M.DCC.XC. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Geschriften, op deugdelijke gronden aan Hofstede toegekend.

R. L. O. R. S. Sanctae Theologiae Studiosus:

Pseudo-Studiosus hodiernus sive Theologus Groninganus detectus et refutatus. Dat is: Hedendaagsche Naam-student of Groninger Godsgeleerde ontdekt en wederlegt. Z. pl. e. j. (?)

Twede Egte Druk, Vermeerdert met een Vervolg van eenige Brieven en Gedigten, voor en tegens R. L. O. R. S. S. T. S. Opsteller der Naamstudent geschreven, En met des Zelfs Verdedigende Aanmerkingen en een Voorreden verrykt. Leeuwarden. 1738.

A-H

Ironicus Reformatus:

Godgeleerde en Historische Verhandeling, Waar in, Uit de eigen grondstellingen der Gereformeerde Kerken, in het gemeen, en die der Nederlandsche in het byzonder, bewezen word, dat derzelver Godvrugtige Ledemaaten geen reden hebben, om eenigzins bekommerd en ongerust te zyn, over het aanstaande Huwelyk van Mevrouw de Princes

Carolina Met een Luthers Prins; Aangezien het zelve, in zyn omstandigheden beschouwd zynde, niet als schadelyk, maar veel eer als voordeelig voor den Gereformeerden Godsdienst moet aangemerkt worden, en zulks den weg zoude konnen baanen, tot de zoo lang gewenschte Hereeniging tusschen de Euangelische Broeders van beide de Gezindheden, Opgesteld Tot bevordering van Vrede en Eendragt. 's Gravenhage. 1760.

Historisch Verhaal van het voorgevallene in de berugte zaak van D°. G. T. de Cock, Predikant te Beetgum, onder de E. Classis van Leeuwaerden, Verdagt en Aangeklaagd Over onrechtzinnigheid in de leer; voorzien met alle daar toe behoorende stukken, bestaande in getuigenissen, brieven, kerkelyke en politieke Resolutiën en Apointementen zoo geheime als publieke; Beneffens Vier merkwaardige Remonstrantien, waar van drie zyn ingeleverd aan zyne Doorluchtige Hoogheid den Heere Prince van Oranje en Nassau, Erfstadhouder &c. &c. &c. en een Aan de Heeren Gedeputeerde Staaten der Provintie van Friesland, met de onverwagte gevolgen van dien enz. enz. enz. Alles doorzaait met Reflexien, meest gemaakt door het Publiek voor en tegen de Procedures in deze zaak. Leeuwarden c. a. pll. Z. j. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

Het Leven van den Geleerden en Wijdvermaarden Janus Vlegelius, Luthersche Koster en Schoolleeraar in 's Gravenhage. — Ridiculum acri Fortius & melius. — Amsterdam. 1781. (Bibl. van den Heer G. van Rijn te Rotterdam).

Staatkundige Aanmerkingen Dienende tot Nadere Verklaaringe van de Waare bedoelinge der befaamde Leerrede, genaamd: Het Gedrag van Israël, en Rehabeam, Ten Spiegel van Volk en Vorst, Over 1 Kon: XII: 3*b*.—20*a*. Uitgegeeven door den wydvermaarden Fr: Ad: van der Kemp, Leeraar der Doopsgezinden te Leyden, en overal met veele toejuichinge van de echte Patriotten ontfangen. 's Gravenhage. 1783 (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

De Historie der oude en nieuwe Hernhutsche Secte en van derzelver Grondlegger N. L. Graaf van Zinzendorf enz. Geschetsts (*sic*) en beoordeeld. Amsterdam. 1802.

Geschriften, bij de uitgave waarvan Hofstede waarschijnlijk min of meer is betrokken geweest.

Een Genoodschap van Letterbeminnaars. Kralingiana of Zedige Aanmerkingen over de Kralinger Twistschriften, — Verdeelt in Twaalf Boeken. Rotterdam. M.DCC.LVII.—M.DCC.LVIII.

De Schrijveren van de Nederlandsche Bibliotheek:

Beoordeeling der nieuwe Verklaaring over Salomons Hooglied, Welke onlangs door den Consistoriaal Raad en Generaal Super-Intendent te Celle Joan Frederik Jacobi Opgegeeven, en door den heer Nicolaus

Barkey, Professor en Predikant in 's Hage, in eene Voorrede met veel nadruk is aangepreezen. — Candide et Modeste — Amsterdam. MDCCLXXIV. (Univ. Bibl. Utrecht).

Geschriften, aan Hofstede toegekend, waaromtrent verdere gegevens ontbreken.

Korte Historie van de Synode Nationaal, Gehouden binnen Dortrecht, In de Jaaren 1618 en 1619. Uit Echte Gedenkstukken, en geloofwaardige Schryveren opgemaakt door den Procureur van de Vaderlandsche Kerke. Arnhem. 1776.

Gepaste Aanspraak aan het Volk van Nederland in 't algemeen en aan de Inwoonders der Stad Amsterdam in 't byzonder. Amsterdam. (1780) (?) Zij is overgedrukt in het libel van Roterodamo-Anglus: De Gepaste Aanspraak enz.; Opgehelderd en met aanmerkingen verrykt, ten dienste van alle waare Liefhebbers van onze Dierbaare Engelsche Bond- en Geloofsgenooten. Rotterdam. (1780). (Bibl. v. d. Hr. G. van Rijn te Rotterdam).

Josua's vermaning aan Israël tot behouding van den openlyk ingestelden godsdienst.... in eene Redevoering over Josua XXIII vers 6.... Rotterdam. 1785. (?)

(Semper Idem:)
Vreugde-Zang, der Waare Vaderlanders Wegens de Heugelyke Tyding: dat D^s^: Bosch, Geremoveerde Predikant te Diemen. Op Hooge Order zoude zyn bedankt geworden, wegens het beroep te Poortvliet. Z. pl. e. j. (1785). (Kon. Bibl.).

Geschriften, aan Hofstede toegekend, waarvan hij echter òf waarschijnlijk òf zeker de schrijver niet is.

Jurisconsultus voor de Grap:
Request aen de Godinne der Wysheidt om te hebben Appoinctement in Cas d'Appel &c. Wegens de Crimineele Sententie, uytgesproken, teegens de Heeren Schryveren der Kralingianaes; door de Schryveren, van den Hofstediaenschen Spotgeest, in 't Verbeeterhuis: gepresenteert en uytgegeeven — En verrykt met een Gedicht, uyt de Verkeerde Waereld; als meede, het Kralingsche Liedje, van Eykokkery enz. MDCCLVIII. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Briev van Gelukwenschinge aan D^s^. Theodorus van der Groe Predikant tot Kralingen. Met zyne nieuwe Bedieningen, als School en Cathecheseermeester, in het Verbeterhuis, der Stadt Rotterdam. Volgens de Verkiezinge van de Edele Agtbare Heeren, de Heeren Schryveren, van den Hofstediaenschen Spotgeest, in 't Verbeterhuis, enz. enz. Lyden. MDCCLVIII. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

De Laffe, Vuile, en Onheilige Spotgeest van Theodorus van der Groe, Ontdekt in den Schryver van den zoogenaemden Hofstediaenschen Spotgeest, Met eenige Vragen aan denzelven Schryver. Rotterdam M.DCC.LVIII (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Vertoog wegens het verhevene en de welsprekendheid in de gewyde Schriften uitblinkende, waar in getoond wordt, dat dezelve alom, by de heldere klaarheid, een edel vuur, en een hartveroverende kragt, en, in het midden zelfs van derzelver zuivere eenvoudigheid, de sierlyke schoonheid, de ware hoogdravendheid en een zielstrelende bevalligheid bezitten. 1766. (?)

De Advocaet der Vaderlandsche Kerk: of Vrymoedige Verdediger Van derzelver Grond-Constitutie, Herformde Leer; Aenzienlyke Bescherm Heren; Regtzinnige Leraers, en Standvastige Belyders. Tegen de Beledigende Geschriften van dezen tyd. Twee Stukken. 's Gravenhage. MDCCLXXI—MDCCLXXII. (2de dr.).

Zedige Aanmerkingen van een Waarheid- en Godvrugtlievend Groninger Geselschap, over een Sestal van Kerkelyke Redevoeringen, Uitgesprooken en in het licht gegeeven door den Hoogwaarden Heere P. Chevallier, Professor der Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenissen, en Academie Prediker, in de Hoogeschoole van Stad en Lande binnen Groningen. In deese Aanmerkingen, vind men eenige zaaken, raakende de Engelsche Predik-methode, en derzelver verband met de Arminianery en de belangens der Zoogenaamde Tolerante Party in de Kerk van Nederland; mitsgaders andere byzonderheden, betrekkelyk tot den tegenwoordigen tyd. 's Graavenhaage. 1771. (Bibl. v. d. Hr. J. W. Chevallier te Amsterdam).

(Semper Idem:)
Vrymoedige en Staatkundige Aanspraak aan het Volk van Nederland, Van wat Geboorte, Staat, Rang of bestaan zy Moogen zyn; zoo Wel aan de Overheeden, als de In- en Op-gezeetenen, en wel biezonder aan alle, die het heil en de Welvaart van het Vaderland, Ter harten gaat: werd deeze Welgepaste Aanspraak, Eerbiedig Opgedraagen door den Klyn Zoon van de Neev van Pieter Dwarsdoelen. Om te dienen tot een ernstige Waarschouwing aan alle Landverraders. Z. pl. e. j. (1781.) (Provinc. Bibl. Zeeland).

Verhaal van het levensgevaar, waar in zig drie Rotterdamsche burgers op den 11 Jan. 1784 bevonden hebben in Utrecht. Rotterdam. Z. j. (1784). A · H

Oud en Nieuw. (± 1784.) (?)

(Semper Idem:)
Aenspraek aan myne geringste medeburgeren; in het byzonder aan de bewoneren van het zoogenoemde Agterklooster: wegens derzelver stil, deugdzaem en, aan de beveelen der Hooge Overheit, gehoorzament gedrag, op laetstleden VIIIsten Maert: zynde geweest de heuchlyke A - H

XXXIVste hooge geboorte, verjaring, van Nederlands teederstgeliefden Erfstadhouder, Willem den Vyften, door Godts genade, Prins van Oranje en Nassauw, enz. enz. enz. door eenen waren Ouwerwetschen Vaderlander, woonagtig aen de Maze. (Zinspreuk Semper Idem.) Rotterdam. 18 Maart (1785) (?).

(Semper Idem:)
Hartetael van een Waren Ouderwetschen Vaderlander by gelegenheid der onlangs uitgekomene medalje; verbeeldende Zyne doorluchtigste Hoogheit, den hoogstgeboren Vorst en Heer Willem den vyfden enz. enz. (?) (Overgenomen in de *Beschryving van Nederlandsche Historie-Penningen, ten Vervolge op het Werk van Mr Gerard van Loon*. Uitgegeven door de Kon. Academie v. Wetensch. Afd. Letterk. Negende Stuk. Amst. 1865, blz. 254—256).

Geschriften, naar aanleiding van en in verband met Hofstede's werken en optreden verschenen.

NAAR AANLEIDING VAN HET GEDICHT: DE WAARHEID IN FRIESLAND TEGENS DE AANSLAGEN DER KETTERY VERDEDIGT, ENZ.:

Loftuitingen uitgetuit over den Phenix P. Hofstede, Auteur van de Waarheid in Friesland Predikant en Vaarsemaker te Anjum. Z. pl. o. j. 4°. (Bibl. der Kon. Acad. v. Wetensch.).

Aanmerkingen op het vers van Petrus Hofstede Joh.Zoon, Predikant te Anjum. Genaamd De Waarheid in Friesland Tegen de aanslagen der kettery verdedigt, enz. Haarlem. 1742. 4°. (Bibl. Friesch Gen.).

NAAR AANLEIDING VAN HOFSTEDE'S GESCHRIFTEN IN HET BEROEPINGSGESCHIL TE ROTTERDAM (1755 v.v.) [1]:

Eenigen der gewesene Gecommitteerden van den E: Grooten Kerkeraedt van Rotterdam:

Door Klaere en Grondige Wederlegging van het nieuwverzonnen Hollandtsch Kerkelyk Beroopingsrecht, Onlangs uitgegeven door Dom: H: Bruining en P: Hofstede, Predikanten te Rotterdam: Ter ontdekkinge van derselver aanstootelyke Handelingen, en ongerymde Gevoelens, strydig met de gearresteerde Ordere en Praktyk der Gereformeerde Kerken; mitsgaders tot betere onderrigtinge van het Gemeen; aen het licht gebragt. Rotterdam. 1756. (Bibl. van Prof. F. L. Rutgers).

G. v. D.:
Brief Geschreven aan de Heeren H. Bruining en P. Hofstede in zig vele redenen behelzende, waarom hunne Weleerwaardens Niet behoorden te antwoorden, op het bekende Lasterschrift van den Kralinger

---

[1]) Zie ook hiervoor p. X en XI.

Predikant, Onlangs uitgegeven, door eenige der gewezene Gecommitteerden Van den E. Grooten Kerkeraadt van Rotterdam. Rotterdam 1756. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

Harmen Nieuwsliev:

Schuit-praatje of Zamenspraak tusschen eenige Rotterdammers over het verschil tusschen het Meerdertal van de Grote Kerkenraadt en Vier Protesteerende Leden. Naukeurig Aangeteekend. Altena By Coenraad Vrijspreeker. Z. j. (Bibl. van den Heer G. van Rijn, te Rotterdam).

Theodorus van der Groe:

Bescheiden Antwoordt op de onbescheidene Bekendtmakinge van Dom: H: Bruining, en P: Hofstede, Predikanten te Rotterdam: Gestelt in de Boekzale van November deses Jaars. Rotterdam 1757. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam). 1-11

Theodorus van der Groe:

Noodig Aanhangsel der Klaere en Grondige Wederlegging van het nieuw verzonnen Hollandtsch Kerkelyk Beroepings-recht, voorheen uitgegeven, door Dom: H: Bruining, en P: Hofstede, Predikanten te Rotterdam: Strekkende gemeldt Aanhangsel, ter bescheidene Verdedi-ginge dier Wederlegginge; mitsgaders, tot nadere Aanwyzinge van de aanstootelyke Erastiaensgezinde Wangevoelens, en meenigerlei dwaese Verkeertheden, waar mede hun E. het onkundig Gemeen hebben gezogt te misleiden. Rotterdam. 1757. 1-21

Theodorus van der Groe:

De Erastianistery van D. Bruining en Hofstede, Met hun onlangs uitgegeven Onstigtelyk Libel, geheeten Het Kralinger Lasterschrift, niet weggenomen, maar konstig bedekt: zynde eene bescheidene en grondige Wederlegginge van dit ondeugent verzonnen Lasterschrift; mitsgaders eene naakte Openinge van de Schandelyke Bedriegeryen, en Valsheden, welke de Autheuren daar in gepleegt hebben, om hunne Desperate Zaek nogmaels zeer luidtrugtig te Verdedigen. Rotterdam. 1757. 1-N

Kornelis van Oeveren, Voorheen Mr Wagemaker op het Haagscheveer te Rotterdam, thans Helmbardier van het Ed: Mogend: Collegie ter Admiraliteit op de Maze:

Brief aan de Schryvers van de Twaalf Boeken getituleert Kralingiana Daar reeds het derde het licht van ziet. Waar in aangetoond word, de Valsheid de Leugens en Spot van de voorn. Schryvers. Rotterdam. 1757. (Bibl. der gem. Rotterdam).

De Hofstediaensche Spotgeest in 't Verbeterhuis. Eerste Boek. Rotterdam. 1758. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Naar aanleiding van Irenicus Reformatus' Godgeleerde en Historische Verhandeling, enz. in zake het Huwelijk van Princes Carolina met den Lutherschen Prins van Nassau-Weilburg:

Nodige Beproeving over de Godgeleerde en Historische Verhandeling NDS

door Irenicus Reformatus, waar in, Uit de eige grondstelling der Lutherse Kerk word aangetoont, dat het, menschelyk gesproken, onmogelyk zy, dat die Kerk zig ooit met de Gereformeerde Kerk kan verzoenen, of vereenigen, en waar uit voortvloeid hoe ver gezogt het is dat het aanstaande Huwelyk van Mevrouw de Prinses Carolina, met een Luthers Prins Als voordeelig voor den Gereformeerden Godsdienst moet worden aangemerkt, en dat zulks den weg zoude kunnen baanen, tot de zoo langgewenschte hereeniging der Euangelische Broeders der beide Gezindheden. Opgestelt en betoogt Uit de eige Stukken, Brieven en handelingen van den Grooten Luther. Middelburg e. a. pll. z. j.

Irenicus Reformatus, Tegen den noodigen Beproever, van deszelfs Godgeleerde en Historische Verhandeling, Nopens het Hoogvorstelyk Huwelyk van hunne Hoogheden Mevrouw de Princes Carolina, Met den Heere Prince van Nassouw Weilburg, Een Luthers Prins, Gehandhaafd en verdedigd. 's Gravenhage M.DCC.LX. (Kon. Bibl.).

Orthodoxus Reformatus:

De klagende getrouwe Voorstanders der Rechtzinnige Christelyke Gereformeerde Godsdienst in de Vereenigde Nederlanden; over de verkeerde Handelwyze van Irenicus Reformatus. In zyne Godgeleerde en Historische Verhandeling; Waar in hy zoekt aan te toonen, dat de Godvruchtige Ledematen van de Gereformeerde Kerken, geen reden altoos hebben, om eenigzints bekommerd en ongerust te zyn; ja, dat hunne bekommering geheel ongegrond is geweest, over het aanstaande Huwelyk van Mevrouw de Prinses Carolina met een Luthers Prins; Aantonende, dat het zelve, ten minste niet als voordeelig voor de zuivere Gereformeerde Godsdienst, kan worden aangemerkt. Z. pl. e. j. (Kon. Bibl.).

J. A. A. Lidmaat der Evangelische Luthersche Kerk:

Ooge-zalf voor de blinde Schermers. Waar in betoogt word, dat het Godgeleerd en Historisch Vertoog, en die daarop gevolgde, Nodige Beproevinge, anders nergens toe dient, als den Godsdienst der Luthersche Kerk, zo als die, volgens Gods Woord en in hunne Symbolische Boeken geleert en beleden word, te ondermynen, hunne Leeraars en Ledemaaten te beliegen; en den Grooten Reformateur Dr. Martinus Luther te lasteren; en veele vroome Zielen een Ergernis te geven. Z. pl. e. j. (Kon. Bibl.).

M: V: B: Regtsgeleerde:

Brief van een Hagenaar aan een Amsterdammer, Waarin de Werkjes tot Titels voerende Godgeleerde en Historische Verhandeling: en de Nodige Beproeving over dezelve; Onpartydig en Staatkundig worden getoetst en een ieder, een waar denkbeeld gegeven van de Besluiten, 't geen ieder Staat heeft ingebragt, wegens het Hooge Huwelyk van Mevrouw de Princes Carolina met een Luthers Prins. Opgestelt ter bewaaringe der Burgerlyke Rust, Liefde en Eendragt. Arnhem e. a. pll. Z. j.

Irenicus Politicus:

Staatkundige Verhandeling, Waar in bewezen word, Dat de Heeren

Staaten van Gelderland, Zeeland, Friesland, Overyssel en Stad en Lande het gesloten Huwelyk tusschen Mevrouwe de Prinsesse Karolina, en den Heere Karel Kristiaan, Prins van Nassau Weilburg, Met dien effecte, als het verzogt is, hebben konnen approbeeren, zonder daar mede de glorieuse nagedagtenis van wylen zyn Hoogheid den Prins Erf-Stadhouder te benadeelen, en een zoogenaamde altoos duurende Grondwet der Regeering van den Lande geheel te verzwakken. — Met een Voorrede ter verdediging van Irenicus Reformatus. 's Gravenhage. 1760. (Kon. Bibl.).

Vaderlandsche Gedagten, Concerneerende het Huwelyk van Mevrouwe de Princesse Carolina van Orange met den Heere Prince van Nassau-Weilburg, enz. enz. enz. Vervat in een Missive Van een Heer op 't Land aan zyn Vriend in Rotterdam geschreeven; waar in betoogd werd, dat het opgemelde Huwelyk geen relatie moet hebben, met de Al- of Niet-vereëeniging der Gereformeerde en Lutherse Religien, zoo als in zekere blaauwe Boekjes werd bedisputeert; maar dat het zelve Huwelyk in allen opzigte verantwoordelyk voor den Staat is. 's Hage e. a. pll. Z. j.

Orange-Voedzel of Spiegel van Eendragt. Opgeofferd als een Noodzakelyk Geschenk aan alle Brave Ingezeetenen van Nederland, Om daar in te beschouwen Dat men de Belangen van het Stadhouderschap niet zo zeer moet zoeken in het Huwelyk van Mevrouw de Princesse Carolina, maar in de Perzoon en Nakomelingschap, van zyne Hoogvorstelyke Doorlugtigheid Prins Willem De Vde Die door de Vorstelyke Opvoeding, onvermoeide Waakzaamheid en Vaderlyke Zorg van zyne Doorlugtige Hoogheid den Heere Prince van Brunswyk Wolffenbuttel ons een gelukkige Regeering voorspeld. Z. pl. e. j. (Kon. Bibl.).

Een Waar en Opregt Beminnaar van Vrede:
De voor God en Menschen zo zeer aangenaame Broederlyke en Algemeene Liefde, welke by en onder waare gelovige Luthersche en Gereformeerde Christenen Behoorde plaats te hebben; Vervattende een welgegronde, wenschelyke en mogelyke vereeniging der Lutherschen en Gereformeerden. — Omnia cum Deo & nihil sine eo. — Amsterdam. Z. j. (Kon. Bibl.).

NAAR AANLEIDING VAN HET HISTORISCH VERHAAL VAN HET VOORGEVALLENE IN DE BERUGTE ZAAK VAN DS. G. T. DE COCK, ENZ.:

Aanmerkingen op het Historisch Verhaal van het Voorgevallene in de berugte Zaak van Ds. G. T. de Cock Predikant te Beetgum Onder de Ed. Classis te Leeuwaarden. Medegedeeld, in een Brief van een vriend aan een vriend. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

BIJ GELEGENHEID VAN HOFSTEDE'S HERSTELLING UIT EENE GEVAARLIJKE KRANKHEID:

Ebenhaëzer, Ter Gedachtenisse Opgerecht, en Gode Dankbaer Toegewyd, Wegens de Herstelde Gezontheit Uit eene Zeer Gevaerlyke Krankte;

Van den Welëerwaerdigen, en Zeer Geleerden Heer': Den Heer' Petrus Hofstede, Zeer Geacht, en Gelieft Leeraer in de Hervormde Gemeente van Jezus Christus te Rotterdam. Als Zyn Welëerwaerde Zynen Heiligen Dienst weder hadde begonnen, Op den VIden der Slagtmaende, MDCCLXIII. Rotterdam. 1763. 4°. (Bibl. der gem. Rotterdam).

IN VERBAND MET HOFSTEDE'S BYZONDERHEDEN OVER DE HEILIGE SCHRIFT:

Jakobus de Vos, Predikant te Lievkenshoek aan de Schelde:

Verhandeling over Luc. II: 15*a*. Of het gevoelen van de HoogEerw. en Doorgeleerde Heeren Barkey en Hofstede, veel geägte Euangelie-Dienaaren in 's Hage en Rotterdam, dat onder de Heemelschaaren, welken over des grooten Zaligmaakers heilryke Geboorte vroolyk juichten, ook volmaakte Rechtvaerdigen zyn geweest, opgehelderd, bevestigd en verdoedigd. Utrecht. 1769. (?)

Johannes Hendrik de Ruyter, V. D. M. in 't Waal en te Honswyk:

Brief aan den Hoog Eerwaerden en Zeergeleerden Heer Petrus, Hofstede, Doctor en Professor Honorarius in de Godsgeleerdheid, Historien, en Kerkelyke Oudheden; Predikant te Rotterdam, en Lid van het Zeeuwsch Genootschap te Vlissingen, — Behelzende een nieuwe verklaring van Luc. II: 15. en een betoog, dat de Heerlykheid in den nagt van 's Heilands geboorte, niet alleen door de Herders in Bethlehems velden, maar ook door anderen is waargenomen. Utrecht. MDCCLXXV. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

GESCHRIFTEN, BIJ GELEGENHEID VAN HET GESCHIL NAAR AANLEIDING VAN MARMONTELS BELISARIUS HIER TE LANDE VERSCHENEN:

De Belisarius van den Heer Marmontel, Beoordeeld en Verwezen door Het Godsgeleerd Genoodschap te Parys, bekend by den Naam van Sorbonne. — Uit het Fransch vertaald. Rotterdam. M.DCC.LXIX. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Mandement of Bevelschrift van mynen Heer den Aartsbisschop van Parys, Behelzende de Verördeeling van een Boek, voerende ten Tytel: Belisarius, door den Heer Marmontel, Lidt der Fransche Akademy', Te Parys, by Merlyn, Boekverkoper in de Harpstraat'. 1767. Om deszelfs kloekmoedige Verdediging tegen alle Heidenschgezinde zoogenaamde Kristenen, uit het Fransch vertaald, Zynde dit het zelve, dat door den Welëerw. zeergeleerden Heer P. Hofstede, in zyn Welëerw. Belisarius Beöordeeld, aangehaald is geworden. Rotterdam. MDCCLXIX. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

De Zeven- en Dertig Waarheden van den Sorbonne, Gesteld tegens over de Zeven- en Dertig Godslasteringen van den Belisarius. Door den Heere de Marmontel. (Motto: Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum .... & in cathadra deriorum non sedit. Welgelukzalig is de Man, die niet en wandelt in den raad der godloozen .... noch staet op den wegh der Sondaren, noch zit in 't gestoelte der Spotteren. Ps. I vs. 1).

Uit het Frans vertaald door Eusebius Philalethes. Amsterdam. MDCCLXIX. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

Toussaint. Woordhouder:

Op den Belisarius van den Heere Marmontel, beoordeelt door den Weleerwaarden Heer P. Hofsteede. Franeker. 1769. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Dank-zegging aan den Wel-Eerwaarden en zeer geleerden Heere, De Heere P. Hofstede, By gelegenheid, dat deszelfs uitmuntend Werk, genaemd de Belisarius van den Heer Marmontel beöordeelt, enz. ten Derdenmaal werd uitgegeven. Amst. e. a. pll. Z. j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Een Vyand van Twisten:

Kortbondige Overweeging van het Werk genaamd De Belisarius Van den Heer Marmontel. Beoordeeld, enz. door P. Hofstede, Predikant te Rotterdam. In welke Overweeging voornaamlyk het berucht Geschil wegens de stelling van Belisarius omtrent de Zaligheid der Heidenen, in een ander oogpunt geplaatst en beschouwd word dan tot nog toe in eenige der Twistschriften deswege. Amsterdam. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Brief van den Heer Marmontel, ter verdediging van zynen Belisarius. Benevens eene Missive, Geschreven uit Amsterdam door R. P. G. aan zyn Vriend P. N. in Noord-Holland, Bevattende eenige Aanmerkingen op een onlangs uitgekomen Boek, ten Tytel voerende, de Belisarius beöordeeld, enz. door den Heer Petrus Hofstede. Amsterdam. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

[R. M. van Goens edidit et praefatus est]:

Jo. M. Gesneri Socrates Sanctus Paederasta. Commentatio Acc. eiusd. corollarium de antiquâ Asinorum honestate. Traj. ad Rhenum. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Brief geschreven uit Amisfort, dóór G: P:, aan zynen Vriend N: A:, te Amsteldam; Bevattende [onder anderen] een kort betoog van de eere die men schuldig is aan den Heer Pétrus Hofstéde, vóór het in het daglicht stellen van het gewaande wangedrag van Socrates en andere Heidenen. Z. pl. e. j. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

De Belizarius van den Heere Marmontel in zijne Lessen over de Godheid en Gewetensvrijheid, beoordeeld, of Aanmerkingen op zekeren Brief in den Denker, No. 325. Gemeen Gemaakt. Utrecht. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Onpartydige Aanmerkingen over den Belisarius van den Heer Marmontel, Benevens eene Verhandeling over de valsche Beschuldigingen en Vervolgingen van Socrates en andere Wysgeeren, weleer opgesteld door den Heer Professor Christiaan Wolf. En nu uit het Hoogduitsch Vertaald. Amsterdam. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Johannes Ter Hofstede:
De Natuurlyke Godtgeleertheit, in dezelver onvolkomenheit, vertoont. Met eene Opdragt aen den Welëerwaerdigen en zeer geleerden Heer', den Heer': Petrus Hofstede; Getrouwen en zeer geliefden Leeraer, in de Hervormde Gemeente, te Rotterdam. Rotterdam. MDCCLXIX. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

Philaletes Ortodoxus:
De God-geleertheid en Dicht-kunden der Ouden, In 't Licht gegeven, om te kunnen diennen (*sic*) ter beslissing van de thans Zwevende Geschillen; tusschen de Heeren de Marmontel en Hofstede. Wyl men uit de Beschouwing daar van zal konnen opmaaken of de Helden van Marmontel den Hemel waardig zyn, dan niet. Amsteldam. Z. j.

Een Liefhebber der Waerheid en Voorstander van den Geopenbaerden Godsdienst:
Examen Over de bedrieglyke, onoordeelkundige en ongeleerde Aanmerkingen Van eenen Naemloosen Missiveschryver, Tegen het Werk van den Wel-Eerw: en zeer geleerden Heer P. Hofstede, Genoemd De Belisarius beoordeeld, &c. &c. &c. Amsterdam. Z. j. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

C. Nozeman:
Socrates Eere Gehandhaefd. Eerste Stuk. Rotterdam. 1769. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

Een Liefhebber der Waerheid en Voorstander van den Geopenbaerden Godsdienst:
Vervolg van het Examen Over de bedrieglyke, onoordeelkundige en ongeleerde Aanmerkingen Van eenen Naemloosen Missiveschryver, Tegen het Werk van den Wel-Eerw. en zeer geleerden Heer P. Hofstede, Genoemd De Belisarius beoordeeld &c. &c. &c. Met een Toegift rakende den Hr. Nozeman, Schryver van het stukje Socrates eere gehandhaeft. Amsterdam. Z. j. (Bibl. Rem. kerk. Rotterdam).

C. Nozeman:

Brief aan C. Nozeman; en zyn Antwoord op dien; betreffende eene plaets', uit Diogenes Laërtius Aengehaeld, in 't geval der beschuldiginge van Socrates eerzucht. Rotterdam. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

De Lighaams Gestalte van Socrates, door den Hooggeleerden Heer D. Christ. Aug. Heuman, In Leeven Hoog-Leeraar in de Godgeleerdheid, Wysgeerte en Letterkundige Geschiedenissen, Op de Koninglyke en Keurvorstelyke Hooge Schoole te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Culenborg. 1769. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

Onpartydige Aanmerkingen over den Belisarius van den Heer Marmontel, Benevens eene Verhandeling over de valsche Beschuldigingen

en Vervolgingen van Socrates en andere Wysgeeren, weleer opgesteld door den Heer Professor Christiaan Wolf. En nu uit het Hoogduitsch vertaald. Amsterdam. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Socrates Tooneel-Spel, in onrym geschreven door den Heer de Voltaire. Uit het Fransch in 't Nederduitsch Vertaald. Z. pl. MDCCLXIX. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

Arlequin Blinde-Man of Belisarius, in 't Zondaags Pak. Getrokken uit een oud Arabisch Manuschript. Z. pl. e. j.

Poëtische Brief van Lagendaal, een' Rotterdamschen Nederlander, aan den Welëdelen en Wydberoemden Heere Marmontel, Lidt van de Koninklyke Fransche Akkademy', enz. enz. Rotterdam. 1769. (Latijn en Hollandsch). (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Antonius van Hardeveldt:
Vriendelyk onderricht aan de Christen Waereld, in rym vervat; By gelegenheid des Beruchten Belizarius Van den Heere Marmontel, Romansgewys Beschreven. Leyden. 1769. 4°. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

(Agatobiblophilus:)
Cornelis Nozemans Schryfstyl Ontmaskert, en in 't Waere Dagligt Gesteld. Rotterdam. MDCCLXIX. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

(Na Verdienste:)
Klinkdicht aan Agatobiblophilus; Zoogenaemde Verdediger van den Heere P. Hofstede, en Lasteraer van den Heere C. Nozeman, Beide Predikanten te Rotterdam. Rotterdam. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Antwoord aan den Razende Roeland, of den Poeet Na Verdienste. Op zyn Klinkdicht aan Agatobiblophilus. Rotterdam. MDCCLXIX. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

(By Provisie:)
Tweede Klinkdicht aan Agatobiblophilus; Als een Voorlooper, op zyn zinneloos Antwoord Tegens het voorgaende. Rotterdam. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

(Lagendaal:)
Aan den Welëerwaarden en zeergeleerden Heere, den Heere Kornelis Nozeman, Remonstrantsch Predikant te Rotterdam. Rotterdam. MDCCLXIX. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

(G. Roohave:)
Weerklank op het Gedicht van den Heere J. Lagendaal, Ter zyner Verdediging gegeeven aan den Wel Eerwaerden Heere C. Nozeman, Remonstrantsch Predikant te Rotterdam. Z. pl. e. j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

('t Was Gepaster:)
Keerklank op de Weerklank van het Klinkdicht, geteekend Zonder Laster [1]). Z. pl. e. j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

(Verwagt nog meer:)
Weerklank aan den Maker van het Klinkdicht geteekend Uit Afkeer [2]). Z. pl. e. j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

(Ocreatus Ocyssime:)
Amsteldamsche Weerklank aan de Scheldende en vloekende, morrende en knorrende Rotterdamsche Straat-Poëeten. Kettermeesters in de kunst van Zintwisten, en Proefkundige bevestigers van de In-tolerantie (sic) raakende het Geschil, tusschen de Heeren Petrus Hofstéde, Aanvaller van den Verstandigen Belisarius. En Cornelius Nozeman. Waardig Verdédiger van de eere van den onschuldigen en goeden Socratès. Tegen-Klinkdicht. Amst. e. a. pll. Z. j. — Ende een man stont voor Cornelius, en zeide: Cornelius! uw Gebed is verhoort, ende uwe Aelmoessen zyn voor God gedacht geworden. Wy zyn dan alle nu hier tégenwoordig voor God, om te hooren al het geene u van God bevolen is. Ende Petrus den mond open doende, zeide: Ik verneeme in der waarheid dat God geen aannemer des Persoons en is; Maer allen Volke, die hem vreest en gerechtigheid werkt, is hem aangenaam. Hand. X. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

(Elk zyn beurt:)
Elk zyn gevoelen van Socrates. Z. pl. e. j. (Bibl. der gem. Rotterdam).

(Philalethes:)
Op het werk den Belisarius, van den Heere Marmontel beoordeeld. En den verdeedigden Socrates van den Heere Nozeman, Weerlegt door den Heere Hofstede, Predikant te Rotterdam. Z. pl. en j. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Zedig doch openhartig Schuyt-praatje. Betreffende de Geschillen die tusschen de Heeren de Marmontel, Hofstede, en Nozeman, ontstaan zijn, over de Werken de Belizarius en derzelver beoordeeling, benevens het gevoelen over eenige Schriften die voor en tegen dezelve zijn in 't Ligt gegeven. Behandeld in een Zaamenspraakje. Gehouden tusschen een Amsterdammer, een Rotterdammer, en een Haarlemmer, vaarende met de Schuyt van 's Hage na Rotterdam. Z. pl. e. j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

---

[1]) De hier bedoelde *Weerklank* is mij onbekend.
[2]) Ook van dit *Klinkdicht* kwam mij geen exemplaar in handen. De maker ervan werd gehouden voor de „Noodhulp van Agatobiblophilus".

Brief Van een' Vriend te Amsterdam, aan zijnen Vriend in Gelderland, Over de tans uitkomende Schriften ter verdeedigingo van den Belisarius van Marmontel. Benevens eene Missive aan den Heer' C. Nozeman, Remonstrantsch Predikant te Rotterdam. Amsterdam. 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Antwoord van den Vriend in Gelderland aan zijnen Vriend te Amsterdam, Over de tans uitkomende Schriften ter verdeedigingе van den Belisarius van Marmontel. Benevens eene nadere Rescriptie van den Vriend Te Amsterdam. Waarïn eerstelyk voorkomt eene Allegorische beschrijving van deesen Pennen-krijg en naderhand eenige Vredens-Artijkelen ontworpen worden, ten einde de strijdvoerende partijën tot bedaaren te brengen. Amsterdam 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Vrymoedige Bedenking der Nederlandsche Gemeente, over de Geschriften, onlangs door den Eerwaarden, Godsaaligen Heere, P. Hofstede, Gereformeert Predikant te Rotterdam, uitgegeeven. Z. pl. e. j. (Univ. Bibl. Utrecht).

Verhandeling over de Schertsery van Socrates, over deszelfs zogenaemde Gemeenzamen Geest en over zyne zeden. In 't Fransch Geschreven door den Abt Fraguier. In deszelfs leven Lid van de Fransche Akademie en van die der Opschriften en fraije Letteren. Utrecht. Z. j. (1769). (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Samenspraak Tusschen den Gereformeerden Justus Vroomlief; en den Remonstrant Christiaan Regt-Uit; Gehouden in de Roef van de Trekschuit, tusschen Utrecht en Leyden, Op den .. November 1769. Over de Verdediging van den Beoordeelden Belisarius door den Wel-Eerw. P. Hofstede, Predikant te Rotterdam; en Lid van het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen: — Twist uwe Twistzake met uwen Naasten; maar openbaart het heimelyke eenes anderen niet. Op dat de gene, die het hoort, u niet smade; want ook uw kwaad geruchte zoude niet afgekeerd worden. Spreuk. XXV : 9, 19. — Utrecht. M.DCC.LXIX. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

De Zegepralende Vryheid zoo ten opzigte van het geweten als der Drukpers, te danken aan den Vader van het Vaderland. Z. pl. 1769 [1]).

P. van den Bosch:
Lierzang aan den Eerwaarden en Zeer Geleerden Heere, Petrus Hofstede, Predikant te Rotterdam; Ter gelegenheid der vrage, door

[1]) Verschenen „by gelegenheid dat Myn Heeren van den Hove" korten tijd te voren „zeker Plan ter beteugeling van de al te groote vryheid der Drukpers, aan Hun Ed. Gr. Mog." hadden overgeleverd. (Zie Hofstede *Voorreden* op het a. w. van Zimmerman, p. XXIX, XXX). In dit gedicht gelijk ook in enkele andere mij onbekende van gelijke strekking moet Hofstede het in 't bijzonder ontgelden. (Vgl. v. Vloten in „De Levensbode". III, blz. 378 vv.).

Zyne Eerw. ten aanzien van der Remonstranten Vryheid van Openlyke Godsdienstoeffening gedaan, in zyne Beoordeeling van den Belisarius Verdedigd, Bladz. 44. Aant. a. Leyden. MDCCLXIX. 4o. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

De Arminiaan Ontmaskert, in een Antwoord, toegezongen aan den Heere Pieter van den Bosch, Remonstrantsch Preeker, op zyn Ed: Lierzang aan den Eerwaarden en zeer geleerden Heere Petrus Hofstede, Predikant te Rotterdam (Motto: Est vulgaris Rogator, qui responsione indignus est). Amsterdam. Z. j. [1])

Cornelis van Oeveren:
Bedenkingen, Voorgesteld aan den Eerwaarden Heere Pieter van den Bosch, Remonstrantsch Predikant te Leiden. (Eene copie in handschrift van dit mij in druk onbekende geschrift is aanwezig in de Bibl. der gem. Rotterdam).

Brief aen den Weleerwaerden en geleerden Heer Petrus Hofstede, Predikant te Rotterdam, over zekere Aenteekening in zyne Verdediging van den Beöordeelden Belisarius, betreffende de Vrye Godsdienstöeffening der Remonstranten in deze landen. Rotterdam 1769. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Kornelis van Oeveren. Eertydts Wagemaker, op het Haagsche-Veer, te Rotterdam:
Samenspraak, Gehouden op den oever In Schielandt, tusschen Kornelis en Pieter van Oeveren, over zekere Brief, Geschreven aan den Eerwaarden en Hooggeleerden Heere Petrus Hofstede, Geächt, en zeer geliefden Leeraar, in de Bloeyende Gemeente van de Publicque Kerk, Te Rotterdam. Betreffende het verschil, over de Vrije Gods-dienst-Oeffening der Remonstranten. Rotterdam. 1770. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Bericht wegens de Hoogduitsche Vertaling des Werks van den Heere P. Hofstede dat tot Tytel voert de Belisarius van den Heer de Marmontel beöordeeld &c. &c. &c. Uit een Buitenlandsch Nieuwspapier in 't Nederduitsch vertaald. Amsterdam. MDCCLXX. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Philalethes Aretophilus:
Vier Brieven Vervattende Oordeelkundige Aanmerkingen Over de Beoor-

---

[1]) Een exemplaar van dit gedicht bevindt zich in eene collectie, op dit geschil betrekking hebbende geschriften, die, in verschillende bundels gebonden, afkomstig zijn uit de bibliotheek van Hofstede zelf. Die collectie is thans het eigendom der firma Burgersdijk en Niermans te Leiden, en aldaar verkrijgbaar. — Bij Ypey en Dermout (a. w. III Aanteek. blz. 244) vindt men nog eenige titels vermeld van geschriften, zoowel van Gereformeerde als van Remonstrantsche zijde over het geschil in quaestie verschenen.

deeling van den Belisarius Verdeedigd, Door den Eerw. zeer Geleerden Heer P. Hofstede; in welke getoond wordt,

I. Dat het Geschil weegens Socrates geenen Invloed ter weereld heeft op de Goddelyke Openbaaring, noch van kracht is teegens de Deïsten.

II. Dat de Eerw. en zeer Geleerde Heer C. Nozeman, ten onrechte van Ds. Hofstede weegens de Verdeediging van Socrates eere, wordt overgehaald.

III. Dat Socrates onschuldig is aan de Misdaad, door Ds. Hofstede hem op nieuws te last gelegd.

IV. En eindelyk, welke de Oorsprong van dien laster zy, en dat dezelve door Ds. Hofstede geenzins is beweezen.

Amsterdam, 1770. (Bibl. der gem. Rotterdam.) (In hetzelfde jaar door een 2den druk gevolgd, waarvan een exemplaar zich bevindt in de Bibl. van de Rem. kerk te Rotterdam).

J: B: D: Z:

Brief aan Philalethes Arctophilus (Schrijver der Vier Infaame Brieven Tegen den Eerwaarden Heere P: Hofstede). Waar in, uit de ongenoegzame Uitwerkselen der Natuurlijke Godgeleertheid, Van wegens 's menschen blindheid, onmacht en verkeertheid, de volstrekte noodzakelijkheid eener bovennatuurlijke Godgeleertheid betoogd, en, op eene voorname Tegenwerping der Deïsten geantwoord word, en daar benevens des Schryvers lasterzucht, loosheid, dubbelzinnigheid en tegenstrydigheid aangewezen. — Rotterdam. 1770. (2de dr.) (Bibl. der gem. Rotterdam).

De Heer Marmontel Verdeedigt, in de hoedanigheid van vernuftig Schryver tegen de berispingen van den Heere P. Hofstede in de Beoordeeling van den Belisarius. 's Gravenhage. MDCCLXX. (Sted. Bibl. Rotterdam).

Tegenwoordige Staat des Geschils over den Belisarius, tusschen de Eerwaarde Heeren Petrus Hofstede, Cornelius Nozeman, en anderen; Voorgesteld in een Gesprek tusschen drie Lieden, in een Trekschuit. Amst. e. a. pll. Z. j.

Onpartydige Gedagten over den Belisarius. Rotterdam. (?) [1])

Een Liefhebber der Waarheid:

De Ongeveinsde en Onbewimpelde Briefschrijver, Of Vrijmoedige Beschouwer Van alle de Schriften, die, tot hiertoe, in de zaak van den Wel Eerw. en zeer Geleerden Heere P. Hofstede, Gereformeert Predikant te Rotterdam, wegens zijne Beöordeeling van den Belisarius van

---

[1]) De waarschijnlijk onvolledige titel van dit mij onbekend geschrift is ontleend aan blz. 77 van het eerstvolgend werkje: *De Ongeveinsde en Onbewimpelde Briefschrijver*, enz.

Marmontel, en zijne nadere Verdediging van dezelve, uitgekomen zijn. Strekkende voornaamelijk ter ontmaskering van den Schrijver der zoo-genaamde IV. Brieven, enz. Met eene Opdragt aan de Herderlievende Gemeente te Rotterdam. Amsterdam. 1770. (Kon. Bibl.).

Heraclitus weenende over de verschyning van den voorgewenden Democritus in Nederland [1]).

C. Nozeman:
Socrates Eere Gehandhaefd. Tweede Stuk. Leiden. 1770.

Jan Daniel van Hoven, Professor O. te Campen:
Socrates Schande Nader Ontdekt; of Kort en Bondig Betoog, dat de Zaligspreking der Heidenen ydel en ergerlyk is; om dat de Heidensche Zedekunde en Deugd in 't gemeen, en die van Socrates in 't byzonder zeer gebrekkig en onzuiver geweest is; Wordende teffens het zeer verschillende gedrag van Paullus en Socrates te Athenen; Op verzoek van goede Vrienden, aan 't licht gesteld. Campen. MDCCLXX. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

[C. Redelykheid:]
Eenvoudig en Zedig Antwoord, Aan den WelEerw. Heere P. Hofstede, Wegens de Voorstelling, of De Hooge Overheid aan de Societeit der Remonstranten Vryheid vergunt heeft van openbaare Godsdienstoeffening, dan of zy alleen oogluikende geduld word; Vervat in de Verdediging van den Belisarius Beoordeelt, Tegen den WelEerw. Heere C. Nozeman. (Motto: Libertas aurea, cujus moderatur habenas ratio.) — I Cor. X. vs. 29. Want waarom word myne vryheid Geoordeelt van een ander Conscientie. — 's Gravenhage. Z. j. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Janus Eleutherophilus [2]):
Verhandeling over de Openlyke Godsdienstoeffening der Remonstranten: Waarby gevoegd zyn eenige Aanmerkingen op het laatste gedeelte van eenen Brief aan den Eerw. en zeer Geleerd. Heer P. Hofstede over het zelfde onderwerp, te Rotterdam uitgegeven. Leyden. MDCCLXX. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

De Voortreffelykheid des Christelyken Godsdienst, Vergeleken met de Philosophie van Socrates, door den Wydvermaarden J. J. Zimmerman. Rotterdam. 1770 [3]) (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

C. Nozeman:
Aenmerkingen op het Aenhangsel van den Heere Professor Honorarius P. Hofstede, Achter de onlangs vertaelde Verhandeling van den Hoogleeraer Zimmerman. Leyden. MDCCLXX.

---

[1]) De titel van dit mij onbekend geschrift is ontleend aan Hofstede's *Voorreden* op het vertaalde werk van Zimmerman, pag. XLII.
[2]) J. K. Valk, Rem. Pred. te Leiden.
[3]) Met *Voorreden* en *Aanhangsel* van Hofstede. (Zie hiervoor p. V.)

A. van Beveland:
Brief aan den Wel-Ed. Heere Philomusus Monasteriensis. (Briefswyze Schets, en Beoordeeling, van Hofstede's Voorreden, enz.) Z. pl. e. j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Jan Kornelis Valk, Predikant der Remonstranten te Leyden:
Brief, Aan eenen zyner Vrienden te Dordrecht, Over het geen de Hoogeerwaardige en Hooggeleerde Heer Petrus Hofstede, S. S. Theol. Histor. & Antiq. S. Profess. Honorarius en Predikant te Rotterdam, Lid van het Zeeuwsche Genootschap te Vlissingen, wegens Janus Eleutherophilus, deszelfs Verhandeling over de openlyke Godsdienstoeffening der Remonstranten, en deszelfs Vloekverwanten, geschreven heeft. In welken Brief teffens op het geen dezelfde Heer, ter gelegenheid van den Lierzang van den Weleerw. Heer P. van den Bosch, heeft aangemerkt, hoofdzakelyk geantwoord, en de openlyke Godsdienstoeffening der Remonstranten ten overvloede bevestigd wordt, enz. Met een Naschrift, betreffende eene Aanmerking, welke op de Verhandeling van Eleutherophilus, met betrekking tot een byzonder gedeelte derzelve, gevallen is. Leyden. MDCCLXX. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

[C. Redelykheid:]
Vervolg op het Eenvoudig en Zedig Antwoord, Aan den Wel-Eerw. Heere P. Hofstede, Wegens de Voorstelling, enz. 's Gravenhage. Z. j.
Eraan toegevoegd is een: Aanhangsel op het Vervolg van het Eenvoudig en Zedig Antwoordt Aan den Heere P. Hofstede. (Bibl. der gem. Rotterdam).

C. Redelykheid[1]):
Derde Stuk of Tweede Vervolg op het Eenvoudig en Zedig Antwoord, Aan den Wel-Eerw. en Hooggel. Heere Petrus Hofstede, Professor Honorarius, enz. te Rotterdam, Waar in Beweerd word dat de Vryheid van Godsdienst-oeffening van alle Gezindheden, behoord tot de wezenlyke Constitutie, en het bestaan van ons Gemeenebest. (Motto: Libertas aurea, Cujus Moderatur habenas Ratio). 's Gravenhage. 1770. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Een Liefhebber der Waarheyd:
De Onmogelykheid om de tegenwoordige geschillen te vereffenen tusschen onze Publieke Kerk en die der Remonstranten. Waar in duydelyk werd aangetoont, dat die van onze Publieke Kerk, de ware Grond Regel nog niet Gantsch hebben verworpen. Maar de Remonstranten Geheel. Waar door zy onbestaanbaar zyn en zullen blyven. Betoogd uyt de van hun dryvende Grondregel. Z. pl. e j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

---

[1]) Dezen Haagschen bouwmeester, een' Remonstrantschgezinde, heeft men ook voor den auteur te houden van de beide vorige stukken van het *Eenvoudig en Zedig Antwoord.*

Een Genootschap:
Het Witte Vaendel of Congres over den Belisarius van den Heere Marmontel, en de Beoordeelinge van Professor Hofstede, Waar in die beide Schrivten zedig doch vrymoedig naar de regels van eene gezonde redeneerkunde onderzogt, en beöordeelt worden met aanneemelyke Vredes Voorwaerden. 's Gravenhage. 1771. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

De Advocaet der Vaderlandsche Kerk: enz. [1]).

J. de Pierre:
Vrymoedige Brief aan den Kundigen Schryver van den Advocaet der Kerkelyken; Waar in eenige zeer bedenkelyke Zaken aan zyn Ed. en deszelfs Lezeren, ter nadere Overweging, onder 't oogo worden gebragt. Gedr. voor den Aucteur. Z. pl. e. j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Brief Aan den Heere J. de Pierre, Inhoudende een Apologie voor den Hoog-Eerwaarden en zeer Geleerden Heer Petrus Hofstede, Strekkende om het ongegronde vermoeden tegen te gaan van den vrymoedigen Briefschryver, als of de Professor Honorarius Schryver zyn zoude van een Werkje getyteld De Advocaat der Vaderlandsche Kerke. Z. pl. e. j. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.) [2]).

De Advocaat der Kerkelyke Ondersteunt, door eene Vertaaling uit de Algemeene Duitsche Bibliotheek 13de Deel, 2de Stuk, Pagina 606. Door de Vertaalders aan zyn Wel Edele Gestrenge Nederig opgedragen. 's Hage 1771. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

Examen de la Doctrine touchant le Salut des Payens, ou Nouvelle Apologie pour Socrate, par Mr. Jean Auguste Eberhard, Ministre à Berlin. Traduit de l'Allemand. Amsterdam. MDCCLXXIII. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

GESCHRIFTEN, VERSCHENEN NAAR AANLEIDING VAN HOFSTEDE'S BENOEMING TOT PROFESSOR HONORARIUS:

Klagte van de Herderlievende Gemeente te Rotterdam, over den voorgenomen Afstand van den Hoog Eerwaarden en Hoog Geleerden Heere Petrus Hofstede, van het Predik-Ampt, en het Aanvaarden van den Tytel van Hoogleeraar, — Quis talia fando Temperet a lacrymis. — Virgilius. „Wie kan by dit vertoog van traanen zich onthouden?" Amsterdam. 1770. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

---

[1]) Zie hiervoor p. XI.
[2]) De titels der verschillende geschriften, welke naar aanleiding van *De Advocaet der Vad. Kerk* het licht zagen, zijn, als buiten ons bestek liggend, behoudens een paar uitzonderingen, niet opgenomen. De bibliotheken van de Maatsch. der Ned. Lett., alsmede van de Rem. kerk te Rotterdam, bezitten er verscheiden van.

Laanophilus[1]):
Lofdicht, Ter gelegentheit van de Verheffing des Wereltvermaerden en Doorgeleerden Heere Petrus Hofstede, Zeer ervaaren Leeraar in de Hoogheilige Godsdienstkunde, alsmede Welbespraakt Prediker binnen de wytberoemde Stad Rotterdam; En Lid van het Lofwaardig Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Tot Professor Honorarius, In de Godgeleerdheit, Kerkelyke Historien en Oudheden, te Rotterdam. Gedrukt voor Rekening des Dichters. Rotterdam e. a. pll. Z. j. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

[Johannes van Zyp:]
Lofzang, voor Laanophilus. Kunstig en Welbemind Nazinger. Aengeheven, Ter Vereeuwiging zyner uitmuntende Gaven en Hoogstgeliefde Dichtkunst. Hy ging zig zelv al vroeg der schoone Dicht-Kunst weiën, 't Word alles Dichter wat zyn gladde Vaerzen leest, Onze oogen staren op zyn schoone Schilderyen; Laanophilus, ô hoe bekoort uw vlugge geest! Ph. Zweerts, met eenige verandering — Leyden. 1770. (Bibl. Rem. kerk Rotterdam).

NAAR AANLEIDING VAN HOFSTEDE'S VERHANDELING: DE WAARHEID EN GODLYKHEID DER EUANGELISCHE VERHALEN, OPGEMAAKT UIT VERGELYKING VAN DEN VAL VAN PETRUS MET DEN DOOD VAN JUDAS; ZOO ALS BEIDE DIE GEBEURDTENISSEN IN HET NIEUWE TESTAMENT BESCHREVEN ZYN:

Aanmerkingen over den Aart en het Gedrag van Judas Iscariot; ter bevestiging der Waarheid van den Christelyken Godsdienst, en ter overtuiging van het Ongeloof; in eenen Brief aan den Wel-Eerw. Heer J. P.; uit het Engelsch vertaald, en aan den Hooggeleerden Heer Petrus Hofstede; opgedragen door het Genootschap onder den zinspreuk: „Idem omnes simul ardor agit". Rotterdam. 1774. (?)

NAAR AANLEIDING VAN DE: BEOORDEELING DER NIEUWE VERKLAARING OVER SALOMONS HOOGLIED, ENZ. DOOR DE SCHRIJVEREN VAN DE NED. BIBLIOTHEEK:

Wilhelm Leendert Krieger:
Korte Aanmerkingen over de onlangs uitgekome Nieuwe Verklaringe van Salomons Hooglied, door den Hoog Eerw. heer Joan Fredrik Jacobi, Consistoriaal-Raad en Generaal Super-Intendent te Celle; met eene aanprijzende Voorreden van den Wel Eerw. heer Nicolaus Barkey, Professor en Predikant in 's Gravenhage, enz. Amsterdam. 1774. (?)

De Beöordeeling der nieuwe Verklaaring over het Hooglied ter toetze gebragt; of Verdediging van de Eer der twee Hoog Eerwaardige heeren Joan Frederik Jacobi, Consistoriaal-Raad en Generaal Super-Inten-

[1]) Deze naam bevat natuurlijk, gelijk de Auteur ten overvloede nog te verstaan geeft, eene zinspeling op Hofstede's *Programma* bij de komst van Prof. Laan te Franeker in 1738.

dent te Celle, en Nicolaus Barkey, Professor en Predikant in 's Graavenhage, tegen den Opsteller dier Beöordeeling, en deszelfs Medegenooten, zich noemende Schrijvers der Nederlandsche Bibliotheek. Amsterdam. 1775. (?)

Iemand, die weet, dat geen Prophetie van eigen Uitlegging is:
De Verdediger van de Heeren Jacobi en Barkey over het Hooglied Wederlegt, en de Eer van de Voortreffelyke Schryvers der Nederlandsche Bibliotheek met bescheidenheid gehandhaafd. Amsterdam 1775. (?)

A. V. D. T.:
Vraagend Voorstel over Salomo's Hooglied aan kundige Bijbelminnaars gedaan. Rotterdam. 1775. (?)

NAAR AANLEIDING VAN HOFSTEDE'S PRIJSVERHANDELING BEKROOND DOOR DE „HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN" TE HAARLEM:

Johan Gerhard van Angelbeek (Opperhoofd te Tutucoryn):
Gedagten over de voortplanting van het Christendom te Ceijlon. [1])

NAAR AANLEIDING VAN HOFSTEDE'S OOST-INDISCHE KERKZAKEN:

Philadelphus:
Bundel van Brieven, aan den Hoog-Eerwaardigen Heer Petrus Hofstede, S. S. Theol. Doctor, Professor Honorarius in de Godgeleerdheid, Kerkelyke Geschiedenissen &c. &c. by gelegenheid van Deszelfs onlangs in het Licht gegevene Verhandeling Onder den Titel: Oost-Indische Kerkzaken, enz. Betreffende De Gereformeerde Kerk in 't gemeen, en de Luthersche Kerk in 't byzonder, geschreeven Te Irenopel. 's Gravenhage. MDCCLXXIX. (Univ. Bibl. Utrecht).

Franz Georg Christopher Rütz:
Kritiek over de voorrede, waarmede de Heer Petrus Hofstede — het tweede Deel van zyne Oostindische Kerkzaaken heeft opgeschickt, als eene Apologie van den Bundel Brieven. Haag. 1780. (?)

Johan Baruoth, Schryver der Historie van het Stadhouderschap en Oud Predikant te Dordrecht, aan Petrus Hofstede, Schryver der Oostindische Kerksaaken, Professor Honorair en Predikant te Rotterdam:
Het Kwynend Vaderland, in syne Visscheryen, Scheepvaard, Koophandel, Colonien en bysonder onsen Christelyken Godsdienst in de Oost-Indien; Beschouwt met aanwysing der nodige Hulpmiddelen: in Twee Brieven. 's Gravenhage. MDCCLXXXI.

Ernstige Brief aan Domine Johan Baruoth, Schryver der Historie van het Stadhouderschap, Oud Predikant te Dordrecht, en Curator der Latynsche Schoolen aldaar. Waar in aangetoond wordt dat zyn W. Eerw.

---

[1]) Vgl. Hofstede's *Oost-Indische Kerkzaken* II, blz. 198—221.

Werkje, het Kwynend Vaderland, bestaande in twee Brieven aan Petrus Hofstede, Professor Honorair en Predikant te Rotterdam, strydig is tegen de Wet des Heere, en wel tegen het Vyfde, Zesde en Negende Gebod. Z. pl. e. j. (Univ. Bibl. Utrecht).

NAAR AANLEIDING VAN: HET LEVEN VAN DEN GELEERDEN EN WIJDVERMAARDEN JANUS VLEGELIUS, ENZ.:

De Neef van den Vroomen, Eerzaamen en Geleerden Lutherschen Koster in 's Gravenhage:
Anti-en-Ana. Vervat in een Brief van Provisioneele Dankzegging, aan den Heer Biographus Honorarius Te Rotterdam. Amsterdam. MDCCLXXXI. (Bibliotheek van den Heer G. van Rijn te Rotterdam).

NAAR AANLEIDING VAN HET BUITEN WETEN DES SCHRIJVERS PUBLICEEREN VAN EEN BRIEF VAN HOFSTEDE AAN BARUETH:

Koos Regtuit:
Bloemkrans, Gevlogten om het Hoofd van den Hoog Eerwaarden Hooggeleerden Heer Petrus Hofstede, Oprechte Voorstander van het Dierbaer Oranje Huis, Professor Honorair Predikant te Rotterdam. Gedrukt onder den Oranjeboom. Z. pl. e. j.

NAAR AANLEIDING VAN HOFSTEDE'S WEDERVAREN DEN 1STEN SEPTEMBER 1783 TE UTRECHT:

[T. C. T.:]
Brief van een Heer te Utrecht aan zyn Vriend te Rotterdam: Behelzende een Echt Verhaal Van het Voorgevallene Op Maandag den Eersten September, Met den Hoog Eerwaarden Heere Petrus Hofsteede, En 't Schreeuwende Geval, eenige dagen te voren, van Mr. Elias Lusac. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers).

Geene Verdichte Maar Echte Brief. Van een' Heer van Utrecht. Geschreeven aan zyn' Vriend te Amsteldam, wegens het gepasseerde met P: Hofstede, Proffessoor en Predikant te Rotterdam, en Elie Lusak Advocaat te Leyden. Amsteldam. Z. j.

[K. H. C.:]
Brief van een Heer te Rotterdam aan zyn Vriend te Utrecht, over het Eclatante Geval Den Hoogëerwaarden Heere Petrus Hofstede in laatstgemelde Stad Den Eersten September 1783, bejeegend, en de Gevolgen welke daar uit noodwendig moeten profluëeren. Z. pl. e. j. (Bibl. Prof. Dr. F. L Rutgers te Amsterdam).

Origineele Brief van den Heer Mr. Elias Lusac Uit Leiden, Aan den Hoog Eerwaarden Heere Petrus Hofsteede Te Rotterdam. Over hunner beider Ontmoetingen en Mishandelingen Te Utrecht. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam).

Een Dordsch Burger:

De Spiegel der Vryheid. 2e Stuk. Handelende over de ongehoorde Handelwys gehouden met den Schryver van den Post naar den Neder-Rhyn, alsmeede de vroome daaden door het Utrechtsch Vry-Corps gepleegt aan den Heer Luzac en Professor Hofsteede, en meer nuttige zaaken. MDCCLXXXIII. (Kon. Bibl. Collectie-Jorisson).

De Blydschap der Waerlyk Welmeenende in Rotterdam, By de Terugkomst van den Hoogeerwaerdigen, Hooggeleerden Heere Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam, Van zyn Hoog Eerw: Drentsche Reis, in Rotterdam den XXIV October MDCCLXXXIII. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Rotterdamsch Dank-Adres aan den Heere Professor en Predikant Petrus Hofstede, Voor zyne regt Patriotische Belydenis, den 1 September 1783 te Utrecht, op het Stadhuis, afgelegd; en De Waarheid van der zelver inhoudt aangetoond en bevestigd, Met Uittrekzels eener Leerrede over Micha VI vs. 9, Kort, na de Engelsche Oorlogsverklaring, door zyn Hoogeerwaarden, in 't openbaar, voor zyne Gemeente uitgesprooken. Rotterdam. 1783. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam).

A-H

Dankbetuiging Aen God, van eenige Welmeenenden der Gereformeerde Gemeente te Rotterdam, Over het Redden van Haaren dierbaaren Professor en Predikant Petrus Hofstede, Uit de muitzieke klaauwen van sommige in de Stad Utrecht. Den I September 1783. Rotterdam. 1783. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam).

[Cussche:]

Welkomst Groete aan den Wel Eerwaarde Heere Petrus Hofstede, Professor Honorair en Predikant te Rotterdam. M.DCC.LXXXIII. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam).

NAAR AANLEIDING VAN HOFSTEDE'S APOLOGIE TEGEN DE LASTERENDE NIEUWSPAPIEREN EN ANDERE SCHRIFTEN VAN DEZEN TIJD; ENZ.:

Eerste Brief van Hendrik Brinxma J.z. Schoolmeester, en Dorpregter te Hogebeintum in Friesland: Aan den Hoogeerwaardigen Zeer geleerden Heer, Petrus Hofstede, Professor Honorarius en Predikant enzv.; te Rotterdam: In welke deszelvs onlangs uitgegeevene Apologie nauwkeurig getoetst; het valsche, en bedrieglijke in dezelve voorkoomende, duidelijk aangeweezen, de onschuld zoo wel van den Hoog Eerwaarden ten Broek, als van anderen braave Vaderlanders tegen de Lastertaal van den Apologist verdedigt, en de uitgebromde geurigheid van deszelfs Bloemen gestrooid op het Graf van Friso, waarheidlievend onderzogt word. Franeker. 1785.

A H

Brief van Dionysius Comma, Schooldienaar te Sint-Nicolaasga, Aan zynen ouden goeden vriend Hendrik Brinxma, Schoolmeester en Dorprechter te Hogebeintum; over de uitgave van deszelfs Eersten

Brief, Aan den Hoog-Eerw. Heere Petrus Hofstede, Professor Honorarius te Rotterdam. Uitgeg. te Rotterdam e. a. pll. Z. j. (1785). (Prov. Bibl. Zeeland).

Rein-Hart aan Vree-Rijk, Over den onlangs uitgekomen Iste Brief van H. Brinxma, J.Z. Schoolmeester en Dorprechter te hooge Bantum, in Friesland; Tegen de Apologie van P. Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam. 1786. Amst. e. a. pll. (Kon. Bibl.).

Onpartydige Aanmerkingen, Over den Eersten Brief van Hendrik Brinxma J. Z. Schoolmeester en Dorpregter te Hogebeintum in Vriesland, Aan den Hoogeerwaardigen Zeer Geleerden Heere Petrus Hofstede, Professor Honorarius en Predikant enz. te Rotterdam. In een Missive, van een Vriend in Zeeland aan zyn Vriend in Holland. Waar in de onkunde en trouwloosheid van den Schoolmeester, of van den geen die op zyn naam geschreven heeft, ten duidelykste aangetoond, en de Eer van Professor Hofstede verdedigt wordt. Amst. e. a. pll Z. j. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Tweede Brief van Hendrik Brinxma J. Z.; Schoolmeester, en Dorpregter te Hogebeintum, in Friesland: Aan den Hoogeerwaardigen Zeer geleerden Heer Petrus Hofstede, Professor Honorarius en Predikant enzv. te Rotterdam: In welke de uitgegeevene Apologie naauwkeurig getoetst; het valsche, en bedrieglijke daar in voorkoomende duidelijk aangeweezen, de braave Burgerij van Rotterdam, en inzonderheid Hun Ed. Groot Mog. de Staaten van Holland, Zeeland, en Friesland tegen de Lastertaal van den Apologist verdedigt, en desselfs in het ooglopend gedrag in de oproerige Vroolijkheeden van den 8 Maart 1783, na verdiensten beoordeeld word. Franeker. 1785.

Samenspraak. Tusschen den Gewaanden Hendrik Brinxma, Alias Bullepees, Schoolmeester en Dorprechter te hooge Beintum in Friesland, en de Hedendaagsche Lasterende Tijding-Kramers, Gehouden Te Amsterdam, In 't Kollegat Janssen, over zijn Hoog Eerw: en Wel Ed: Gestrenge Tweede Brief, Tegen de Apologie van Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam. Zijnde Een Vervolg op Rein-Hart aan Vree-Rijk. Amst. e a pll. Z. j. (Bibl. der gem. Rotterdam).

NAAR AANLEIDING EENER LEERREDE DOOR HOFSTEDE OP 2DEN KERSTDAG 1785 TE ROTTERDAM GEHOUDEN:

Dankerkentenis aan den Hoogeerw: Hooggel: Heer Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam, Wegens zyn Hoogeerw: Uitgesproken Leerreeden Op den 26 van Wintermaand, des Jaars 1785. In de Zuider Kerk te Rotterdam. Rotterdam. 1785. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam).

[Kornelis de Vogel:]
Klinkdicht, By Gelegenheid der Leerrede van den Hoog Eerwaarden Hoog Geleerden Heere Petrus Hofstede, Op den Tweeden Kers-dag

des Jaars 1785. 's Morgens in de Zuiderkerke te Rotterdam [1]). (Bibl. der gem. Rotterdam).

Naar aanleiding van Hofstede's leerrede: 's Lands Pylaren Vastgemaakt; enz. enz.:

Kornelis de Vogel:

Oranje- Dank- en Bededag; of het Versmolten Land en Alle Deszelfs Inwoonders, Gered door het Vastmaken der Pilaren van het Staats-Gebouw. Den Hoog Eerwaarden en Hooggeleerden Heere Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam, enz. Toegezongen Op zyne Leerrede over dat onderwerp uit Psalm LXXV. vers 4, Uitgesproken In de Groote Kerk te Rotterdam, Des avonds van den Algemeenen Dank- Vast- en Bededag, Gevierd den 19den der Lentemaand 1788. Rotterdam. MDCCLXXXVIII. (Bibl. der gem. Rotterdam).

Naar aanleiding van Hofstede's Vervolg der Vorige Apologiën, enz.:

K. Vermyne, Az.:

Gestaafde Waarschouwing Teegens De schaadelyke en Oproerige Denken de haatelyke Schryfwyze, openlyk heerschende in de Nu weeder te voorschyn gekoomen, Zoogenoemde Vaderlandsche Bibliotheek Van Weetenschap, Kunst en Smaak; Strekkende inzonderheid, ter Onderrichting van alle waare en welmeenende Aankleeveren van den heerschenden Hervormden Godsdienst en het Staatsstadhouderlyk Bestuur deezer Landen; Doch hoofdzaakelyk, ter Verdeediging van de Eer en de Gevoelens van den Hoog Eerwaarden, Hooggeleerden Heere, Petrus Hofstede, Doctor, Professor en Predikant Te Rotterdam, Op eene verregaande wyze, in de Recensien van zyn Hoog Eerw. laatst uitgegeeve Biddagspreek: 's Lands Pylaaren Vastgemaakt, en van het Vervolg der Voorige Apologien, in het gemelde Werk, aangerand en geschonden: waar achter eene Missive aan J. Kantelaar, Geweezen Predikant te Almelo, en Schryver dier Eerroovende Lasterschriften. Amsterdam. 1790. (Kon. Bibl.).

Bij gelegenheid van Hofstede's vijftigjarigen predikdienst in de Hervormde Gemeente te Rotterdam:

(Jan Scharp:)

Ter Geleegenheid van den Vijftigjaarigen Predikdienst in de Rotterdamsche Gemeente, Van den Hoogeerwaerdigen Hooggeleerden Heere Petrus Hofstede, Doctor in de Godgeleerdheid, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, Kerkelijke Geschiedenis en Oudheden, en Oudsten Leeraar

A. K

[1]) Eerst anoniem geplaatst in de „'s Gravenhaagsche Courant" van 26 Dec. 1785; later met den naam des auteurs in één bundel verschenen met diens andere gedicht: Oranje- Dank- en Bededag enz., waarvan de afzonderlijke titel onmiddellijk op dezen volgt.

der Hervormde Gemeente Aldaar Verjaard Den 22.sten Juny 1799. Rotterdam. 1799 [1]).

(J. W. Bussingh V. D. M.:)

Aen den Hoog-Eerwaerdigen en Hoog-Geleerden Heere Petrus Hofstede, S. S. Theol. Doct. & Professor &c. &c. Toen de Gereformeerde Gemeente van Rotterdam dankbare gedachtenis vierde, dat zijn Hoog-Eerw., voor Vijftig jaren, als Haren Euangelie-dienaer, plechtig onder Haer was ingezegend. Den 23.en van Zomermaend, 1799. Rotterdam. 1799. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam).

NAAR AANLEIDING VAN: DE HISTORIE DER OUDE EN NIEUWE HERNHUTSCHE SECTE EN VAN DERZELVER GRONDLEGGER N. L. VAN ZINZENDORF ENZ. GESCHETSTS (*sic*) EN BEOORDEELD:

Een Liefhebber van Waarheid en Vrede:

Eenige Aanmerkingen op de zoogenaamde Historie der Oude en Nieuwe Hernhutsche Secte; Voorgedragen in eenen Brief aan Eusebius Philadelphus: — Benevens het Andwoord daar op. Amsterdam. 1803. (Kon. Bibl.).

BIJ GELEGENHEID VAN HOFSTEDE'S DOOD:

Bundel van Lijk-Gezangen, Ter Nagedachtenis van den Hoogëerwaardigen Hooggeleerden Heere Petrus Hofstede, Doctor in de Godgeleerdheid; Hoogleeräar in de Zinnebeeldige Godgeleerdheid, de Kerkelijke Geschiedenissen en Oudheden, aan de Illustre School; en oudsten Leeraar der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Rotterdam; Lid van de Zeeuwsche Maatschappij der Weetenschappen te Vlissingen, enz. enz. Uitgegeeven door J. Scharp, S. S. Theol. Doctor, Lid der Zeeuwsche Maatschappij van Weetenschappen en Predikant te Rotterdam. Rotterdam. CIↃIↃCCCIV. 11-41

Verdere geschriften voor, tegen en in betrekking tot Hofstede.

De Vacante Hofstede, Of De Verwaande Tuinman. Gedrukt voor de Beminnaars der Allegorie (Bibl. der gem. Rotterdam) [2]).

Lykreden Ter gelegenheid van het afsterven van den Wel-Eerwaarden Heere Johannes Bareuth, Rustend Leeraar in de Hervormde Gemeente te Dordrecht, Curator van de Latynsche Schoolen aldaar, en voornaam Lid van het Oranje Genootschap. Door zynen Ambtgenoot Petrus Hofstedeus S. S. Theol. Doct. et Prof. Hon. Mitsgaders Medelid van het zelve Genootschap. Uitgesprooken ten Sterfhuize, in tegenwoordig- A 14

[1]) Door een Tweeden Druk gevolgd.

[2]) De aanleiding tot dit gedicht is mij niet duidelijk geworden. Dat het op Hofstede ziet, blijkt wel daaruit, dat reeds in het begin van „*bloemen*", van „*Peter*", en van „*speelemeien*" (vgl. hiervoor blz 309), expresselijk cursief gedrukt, sprake is. Op het titelblad van bovenbed. exemplaar staat het jaartal 1776 geschreven.

heid van de Aanzienelykste Leeden van het opgen. Oranje Genootschap, waar van de overledene een Geimmatriculeerd Lid was. Te Rotterdam, By D. Hofhart Willemsz., en voorts in de voornaamste Boekwinkels van de Zeven Veréénigde Provinciën Z. j (7 Sept. 1782)

(Ex Amore:)
De Vlucht van Professor Hofstede; Uit de Stadt Rotterdam, op 't naderen van hun Hoog Mogende. Of de Vacante Hofstede. Z. pl e. j. (Bibl. der gem. Rotterdam)

Missive van Petrus Hofsteede, Professor en Predikant Te Rotterdam, Aan den Eerw: Heer Pieter Joosting, Theod: Fil Ouderling en Koussenverkoper Te Amsterdam. Geschreeven op Oranje Lust, buiten Breda, den 6. Augustus, 1784. Rotterdam (Kon. Bibl.).

A. H

Antwoord van Pieter Joosting, Dirksz: Koussenverkooper en Ouderling te Amsterdam. Op de Missive van den Hoog Eerwaarde en Hooggel: Heere Petrus Hofsteede, Professor en Predikant te Rotterdam. Z. pl e. j. (12 Aug. 1784). (Bibl. der gem. Rotterdam).

De Half-Geschoore Ouderling, Aan de Hoezeé en Oranje Schreeuwende Professor. Op Deszelfs Hofsteden, Aan de Rotten. Z. pl. en j. (Bibl. Rom. kerk Rotterdam).

Byschriften. Op het Pourtret van den Ex Regent van Goens, Politiek Vertoogschryver. Op het Pourtrait van P. Hofstede, Professor Honorarius te Rotterdam. — Een Viertal Verzen op den Alom Befaamden Ex-Regent R. M. van Goens. Schelm voor 't Vaderland, en Beminnaar van het Oranje Huis. Een Vyftal Verzen Op den Berugten Petrus Hofstede, Schelm voor 't Vaderland, en Beminnaar van het Oranje Huis Z. pl. e. j. (Bibl. van den Heer Baron van Brakell tot den Brakell. Arnhem).

(Nihil Sine Meritis:)
Bijschrift voor den Rotterdamschen Professor Honorarius en Predikant Petrus Hofstede. Z. pl. e. j.

Overvaert van Pieter Buitenplaats, In zyn Leven yverig Voorstander van het Oranje-Huis, Mitsgaders Naam Hoogleeraar en Lid van verschiede (*sic*) Genoodschappen, Of gesprek tusschen Hem en Charon Veerman van de Hel, aen den Oever van den Styx gehouden. Gedrukt aen 't eind van de Waereld. Z. pl. e. j. (1785). (Bibl. der gem. Rotterdam).

A. H

In Rotterdam, Anno 1785. Tegen Vrydag, den 7den January, Worden alle Landverraders, Oproermakers, alias Hofvrienden, en Schryvers van alle Oproerige Libellen, waar in de Vaderen van ons Vaderland, en alle Ware Patriotten, belasterd en gehoond worden, ter Begravinge verzogt, Met het, van een snoode ziel ontlaste, Lyk van den Hoogonwaardigen en Laaggeleerden Heer, den Heere Petrus Hofsteede enz. Z. pl. (Bibl. Prof. Dr. F. L. Rutgers te Amsterdam).

Lees-Cedul. Volgens welke de Vrienden en Nabestaande, in het Oproer verwekken en Landverraderyen als mede gevloekte Schryvers van Stad en Land bedervende Pasquille, het Lyk Zullen moeten volgen, van den Hoogonwaardige en Laaggeleerde Heer den Heere Petrus Hofsteede, Professor in Godslasteringen en Muitemaker te Rotterdam. &c. &c. &c. &c. &c. Z. pl. e. j. (Bibl. der gem. Rotterdam).

De Oranje Martelaar, Pieter van Halteren de Groot, Bygenaamd Piet Oranje of de Oranje Klant Zynde een juiste beschryving van 's Mans werkstelligmaaking ter ontdekking der Lasterschriften en infaame Spotprenten, zo op zyn Doorlugtige Hoogheid, Als op de Heeren, Burgemeester van der Heem (*sic*), Hoogleer. Hofstede, Domine de Haas en andere ware liefhebbers der Oude Regeerings-Vorm; Met de daarop gevolgde ontdekking van J. van Laar Mahuet, A. Fokkenze, enz. En derzelver ontvlugting in weerwil derzelver Naspoorder P. van Halteren de Groot, gevolgd van des laatsgenoemde onderneeming ter ontdekking van H. Wishof en deszelfs Gezin; Waar uit sproot des Auteurs wrede mishandelingen, ongehoorde bespottingen, akelige Gevangenissen, als ook de brutaale bejegening aan deszelfs teer beminde Huisvrouw; laats de Douäniere (*sic*) van Wylen den Wel Edelen Heer en Mr. Nicolaes Dassenville, Heer der hooge Heerlykheid van Brugdamme en Pensionaris honorair van ter Veer by Middelburg in Zeeland; doorvlogten met der beide zeldzame ontmoetingen: zo van den Heer Fiscaal 'THoen, en de Haagsche Regeering; Of van de Rotterdamsche Dykgraaf P. Cornets de Groot, Waarin het ware carakter van dien in leven zynde zo genaamde Oranje vrind, na waarheid geschetst wordt, ter onderrichting van alle zuivre Stadhouders-Gezinden; Door zichzelf beschreeven, en opgedragen aan alle ware Oranje vrinden in Zeeland. Tweede Druk. Z. pl. e. j. (Kon. Bibl.).

(Janus Apollogicus:)

Voor Petrus Hofstede. (Met Portret). Z. pl. MDCCLXXXVI.

Mevrouwe M. P. Waelwyk, Geb. Verhell:

Blydschaps-Zang op de Luisterryke Veertigste Verjaring van den Doorluchtigsten Vorst en Heere Willem den Vijfden, Prins van Oranje en Nassau enz. enz. enz. Nederlands Erf-Stadhouder, Zynde het eerste Jaarfeest na de heugchelyke Herstelling van Hoogstdenzelven in alle zyne Hooge Waerdigheden, en van de aloude wettige Regeeringsvorm; Toegewyd aen den Hoog Eerwaerden Hooggeleerden Heere Petrus Hofstede, Professor en Predikant te Rotterdam. Rotterdam. MDCCLXXXVIII. (Kon. Bibl.).

Voorbeeld der Prinselyke Waarheden, voor Eenvouwigen, Die zich bereiden tot de belydenisse des Orange Geloofs, Meest voor het Gemeen opgesteld; Door Petrus Hofstede, Professor honorarium, geachte Bloemstrooijer, Bedienaar van Dweepzucht en Bygeloof, Leeraar der Orange Gemeente &c. &c. &c. &c. te Rotterdam. Rotterdam. Z. j. (1795).

Bijlage B.

Portretten van Petrus Hofstede [1]).

---

* „Petrus Hofstede Predikant te Rotterdam A°. Ætat. 48."

Te halver lijve naar links, in de rechterhand een boek, de linkerhand tusschen de jas; rechts van hem eenige boeken. Gravure in-fol. naar D. Bruyninx, door J. Houbraken, 1763. (F. Muller, Cat. Portr. No. 2421).

„Petrus Hofstede Predikant te Rotterdam."

Hetzelfde portret. Kopie van 't vorig nommer. Teekening in O.-I. inkt, in-fol., door W. M. Schryver, 1766.

In de portretverzameling der gemeente Rotterdam. Met het volgend 4-regelig versje van D. van der Steen:

„Hofstede's Beeldtenis, Vereeuwigt op 't Paneel,
Prykt met geen Schooner glans door Bruyninx kunstpenseel
Dan in dees Teekening van vlugge Mikken Schryver;
Pronkt deze met zyn kunst: Die wint het door haar yver."

„Petrus: Hofstede, Predikant Te Rotterdam."

Hetzelfde portret. Kopie van No. 1. Teekening in O.-I. inkt, in-fol., door T. H. H. 1770.

In de portretverzameling der gemeente Rotterdam.

* „Petrus Hofstede Professor en Predikant te Rotterdam."

Borstbeeld, naar links, in medaillon, op lambrizeering met bovenstaand inschrift. Gravure in 8°., z. n. v. gr. (J. F. v. Someren, Cat. Portr. No. 2501).

* „Petrus Hofstede, Th. Doctor, Prof. en Pred. te Rotterdam; Anno Ætat 70".

Te halver lijve, naar rechts, voor een tafel, de beide handen rustend op een boek; achter hem een boekenkast met weggeschoven gordijn. Gravure in 8°. z. n. v. gr., met 4-regelig vers van G. V. gegraveerd onder 't portret. en adres van P. van Dijk, Rotterdam. (v. Someren, a. w. No. 2503).

Zie de reproductie van dit portret tegenover den titel.

---

[1]) De met een * geteekende Nos bevinden zich ook in mijne verzameling.

/1 - 4

* „Voor Petrus Hofstede. MDCCLXXXVI."

Borstbeeld, naar links, in ovaal, gevormd uit twee oranjetakken. Gravure in 12°. z. n. v. gr. Titelvignet van 't werkje met bovenstaanden titel. (v. Someren, a. w. No. 2502).

Petrus Hofstede.

Borstbeeld, naar rechts. Teekening in krijt en O.-I. inkt, kl. in 4°. door G. Metellus 1787.

In de portretverzameling der gemeente Rotterdam.

„Petrus Hofstede. S. S. Theol. Doctor, Professor en Predikant te Rotterdam."

Borstbeeld, van voren, in ovaal, de rechterhand tusschen de jas, met een groote (oranje) strik op de borst. Gravure in-fol. naar Schmits door S. W. Evans 1791. (v. Someren a. w. No. 2504).

Met bovenstaand onderschrift en een 8-regelig vers van J. Scharp gegraveerd onder het portret.

„P. Hofstede."

Silhouet, naar rechts, in ovaal. Gravure in 12°. z. n. v. gr.

Bestemd om geplaatst te worden in een der ovalen van de verzamelplaat, getiteld: „Rotterdams nederduitsche gereformeerde leeraaren vereeuwigd". De strik boven het hoofd van Hofstede gegraveerd moet aanduiden, dat het portret daarmede verbonden is aan de beide lauwertakken, die de zinnebeeldige voorstelling dezer verzamelplaat omgeven en waaraan met dàt van Hofstede nog dertien andere portretten hangen. Deze gravure in plano is naar C. Groeneveld, door D. Kitsen, 1803.

Gedachtenisplaat.

Zinnebeeldige prent ter nagedachtenis van P. Hofstede. In 't midden een grafmonument, met het borstbeeld naar rechts en van voren in een ovaal, geplaatst tegen het pyramide-vormig bovenstuk Tegen het voetstuk een plaat, voor den naam en kwaliteiten van den overledene.

Rechts leunt een treurende vrouw met den rechterarm op het monument; links wijst 't Geloof naar 't portret en blikt op naar de slang, als teeken der eeuwigheid. in ringvorm. boven het monument gegraveerd. Meer naar achter zit een vrouw (de Historie) te schrijven. Op den voorgrond rechts zijn drie kinderen bezig guirlandes te maken; links staat een knaapje, die een brandende fakkel dooft; op zijn hoofd zit een adelaar.

Onafgemaakte ets in 4°. naar C. Groeneveld in de portretverzameling der gemeente Rotterdam, waar ook een (door den ontwerper zelf?) gekleurd exemplaar aanwezig is, waarop in H. S. de naam en titels, met den datum van overlijden zijn ingevuld op de plaat tegen het voetstuk.

Historie-, Spot- en Zinneprenten [1]).

31 December 1781. — * „Lijkstaatie van den Ouderwetschen Nederlandschen Patriot gevolgd na het toneelstuk de Mislukte begraafnis"

Onderschrift onder een spotprent op den „Ouderwetschen Nederlandschen Patriot", een periodiek blad, waarin van Goens de hand had met eenige anderen. De zeer korte tijdelijke staking van dit blad deed verschillende schotschriften het licht zien en ook deze plaat. Onder het onderschrift een achtregelig versje. De plaat stelt rechts de woning voor van den hofboekhandelaar „P. F. Gosse Libraire de la Cour." Voor de deur staan vier aansprekers bij een met vier honden bespannen kar, die als lijkwagen dienen moet. Daarachter volgt een kruiwagen, waarop een man zit, met een schilderij bij zich, een g.tlikker (Luzac) voorstellende. Nu volgt een Oliekoekenkraam op rollen, waarin R. M. v. Goens met een waterpot op het hoofd en het „Politiek Vertoog," „Zeven dorpen in brand" enz. op zijn mantel. Achter hem de vrouw van den boekhandelaar ten Bosch. De boekhandelaar duwt met horens op het hoofd, achter de kraam, die door twee personen wordt voortgetrokken. Daar achter een slede, waarop een man met twee schilderijen bij zich en „Regtsge(leerde) Memorie" enz. op zijn kleed. Achter verschillende andere personen (eerst twee te voet, dan twee in een wagentje en nog eens twee te voet, onder wie ook P. Hofstede), volgt de Hertog van Brunswijk en daarachter een onafzienbare menigte. Gravure in-fol. z. n. v. gr. (Muller No. 4475).

Augustus 1782. — „Moriatur Orange."

Onderschrift onder een slechte, maar vinnige spotprent op den Prins van Oranje en zijn partij. In 't midden van een kamer zit Willem V bij een tafel, waarop een flesch en twee glazen. Aan de andere zijde der tafel staat een dame (Freule van Lynden). Rechts van den prins zit de Hertog van Brunswijk. Omlaag liggen zeven personen met één knie gebogen, onder welke P. Hofstede van Rotterdam en J. Barueth van Dordrecht. (Muller No. 4483).

1 September 1783. — * Gezigt van het Voorgevallene binnen Utrecht met den Professor P. Hofstede Op den 1 September 1781 (*sic*).

Onderschrift onder de voorstelling van het exerceeren van het Vrycorps. P. Hofstede, die er onvoorzichtig met een zijner vrienden naar was gaan zien, wordt op den voorgrond op verschillende wijze beleedigd; zijn hoed is door een jongen omhoog geworpen. Verkeerd gedateerde prent zonder naam van graveur. (Muller No. 4515).

[1]) De hier vermelde prenten zijn beschreven door den Heer G. van Rijn naar de exemplaren, aanwezig in den „Atlas van Stolk," thans in het bezit van den Heer J. van Stolk Az., Schiekade 57, Rotterdam. Van de met een * geteekende bevindt zich ook in mijne collectie een exemplaar.

* „De Vreede van Anno 1783."

Vinnige spotprent van patriottische zijde op den vrede met Engeland. De Hollandsche maagd is hier links op den voorgrond afgebeeld, gezeten in haar verwoesten tuin; de Vrede komt in plaats van olijftakken een bos stroo en boeien aanbieden. In haar gevolg een Engelschman, die luistert naar de oorblazingen van den Nijd, die met Geveinsdheid achter hem aankomt. Rechts achter de Maagd twee predikanten: volgens de „Verklaaring" in boekdruk, die bij deze prent behoort, zijn 't zelfs twee „Beruchte Predicanten" (natuurlijk P. Hofstede en J. Barueth); beiden zijn bezig den reeds gehavenden tuin verder te vernielen. Rechts wordt de voorgrond ingenomen door een viertal patriottische vrijcorporisten, met vaandel. Op den tweeden grond staat links o. a. Willem V, die met de eene hand teeken geeft tot het zeilen naar Brest, met de andere het schip aan een keten vasthoudt. Achter hem de hertog van Brunswyk. In 't midden Lodewijk XVI op een voetstuk, omdat hij „Alles vry terug" gaf aan de Hollanders. Rechts worden de vreemdelingen 't land uitgejaagd, die hier, volgens de patriotten en niet geheel ten onrechte, alle goed bezoldigde baantjes bezetten. Slechte gravure langw. in 4°. Z. n. v. gr. (Muller No. 4516).

1783. — „D'Orange Boom."

Onderschrift onder een oranjeboom in tobbe, geteekend op een doek, dat opgehangen is voor een kermistent, waarop nog drie dergelijke boomen geplaatst zijn. Midden onder het doek staan: Petrus Hofstede, Kaat Mossel en de Rotterdamsche burgemeester van der Heim als in een katheder op de estrade voor het spel. Links van den katheder staat de dikke hertog en het borstbeeld van iemand, uit wiens mond de woorden komen: „Jonge ben je mal"; er vóór de drie kinderen van Willem V, die evenals zijn vrouw, voor den toeschouwer rechts van zijne kinderen staat met verscheiden leden van hunnen hofstoet. De Prins, die als uitlegger van het doek is voorgesteld, zegt „Couragie Burgemeester." Vóór het spel een menigte toeschouwers. Onder dezen een 4-regelig versje. Gravure in 8°. Z. n. v. gr., behoorende in een pamflet van zes-en-dertig bladzijden, getiteld: *Het politicq en staatkundig marionetten spel, in de tent de Oranje-boom; Voor dewelke in plaats van Joris en Tryn Danssende uit de Zak vertoond word, Een Zwaarlyvige Rotte-strooms Burgemeester en een Hooggeleerde Professor Danssende met Kaat Mossel in het aanzien van een hofstoet .... Verrykt met een fraije konst-plaat.* In Holland à 10 stuiv. (Muller No. 4526).

Zie de reproductie dezer plaat aan het eind dezer Bijlage.

1784.

Zie hier het Evenbeeld van Kaat het Mosselwyf,
Keet Zwenke, 't booze hoofd der Plundrende Oproergieren
Van 't muitend Rotterdam: een Beest dat, buiten kyf,
Reeds dikwils heeft verdient de hoogste Galg te sieren;

Een Ondier dat voor 't Huis, by ieder thans gehaat,
(Ten minsten in het hart der Waare patriotten)
Haar best doet dat het ras, ten wis bederf van staat,
Sich alleenheerschend zag, om 's Burgers heil te knotten.
Erken, myn Landgenoot, haar tot uw, val gereed,
In 't afgebeeld Pourtret van Rottes Ruige Koet.

Vers onder de afbeelding van Cornelia Zwenke, uitdraagster en koffiehuishoudster, die geld tellende in haar kamer staat. Hoofd, borst, armen en voeten zijn met Oranjestrikken versierd; op de tafel ligt het „Zopies Request", terwijl tegen den muur, achter haar de „Lyst der tekenaars tegen het Vrycorps" hangt. Door de geopende deur ziet men langs een trappenbruggetje een predikant (Ds. P. Hofstede) aankomen. Gravure in 8°. z. n. v. gr. (Muller No. 4559).

1 September 1784. — „'t Oranjegraeuw schiet hier den Prinsevlieger op," enz.

Begin van een 40-regelig gedicht in twee kolommen met opschrift: „Verklaring der bovenstaende prent", onder een spotprent op de Rotterdamsche Oranjeklanten. Deze plaat werd uitgegeven toen de Commissie uit de Staten van Holland te Rotterdam kwam tot het doen van onderzoek naar het oproer van 3 April. Het stelt Kaat Mossel voor, die met Koet Zwenke, juffrouw de Lange en verscheidene andere, met ezelsooren versierde en geblinddoekte personen een grooten vlieger oplaten aan een touw, waarvan de klos gehouden wordt door een hand („de verdervende hand" = Willem V), die ter deure uitsteekt van een gebouw („de Hofpoort"). Twee geestelijken (Hofstede en Barueth) blazen met blaasbalgen wind naar den vlieger, die met een juk, ketenen en een vertreden vrijheidshoed beplakt is. Kaat Mossel sleept haar mosselwagen achter zich aan, op de scheiplank daarvan staat: „Wel ik heb Oranje Mosselen." De Vrijheidsmaagd, links op het „Statenbolwerk" gezeten, houdt den staart van den vlieger vast, aan welks einde mede een juk is vastgemaakt. De Nederlandsche Leeuw staat bij de maagd. Op den achtergrond de Maas? In de wolken de Gerechtigheid. Rechts op den voorgrond liggen geweren, waarboven aan een staak een weegschaal (het recht) en een hoed (de vrijheid), waardoor de loop der Oranjeklanten (vliegeroplaters) gestuit wordt. Gravure in 4°. z. n. v. gr. (Muller No. 4579).

1784.

„Staa, Wandelaaren! staa! Beschouw het heilig Regt;
Zie de'Oproermaaksteres, gelébraakt voor uwe oogen;
Dat Monsterdier!" enz.

Eerste regels van een 24-regelig vers in twee kolommen, de verklaring bevattende eener spotprent op Oranje en eenigen zijner volgelingen. Op den voorgrond in 't midden ligt Kaat Mossel, met oranjestrikken op een kruis gebonden; bij haar staat de beul gereed zijn werk te ver-

richten. Daarachter: de Oranjegezinde bakker Trago uit Leiden op het rad, met den hoorn boven zich, en de hoofdschout van Leiden aan de galg. Links, onder een boom, Willem V en eenigen zijner volgelingen. Een weinig rechts P. Hofstede, op wiens hoofd een kraai(?) zit, die hem het linker-oog uitpikken wil. Rechts op de plaat de Hertog bij een afgrond, waaruit een slang opkomt, die op hem loert. Gravure langw. in 4°. z. n. v. gr. (Muller No. 4580).

1784. — * „Het Vorstelijke Galge-Maal!"

„Ziet hier het Snoods gebroed, die pesten voor ons Vaderland!
Die om 't Oranje-Huys ons dreigden Uit te roën.
Het is Kaat Mossel en Trago die niet dan Moord en Brand,
Door 't Goud eerst omgekogt, in hunne boezem Voën.
Nu houden zij hun Galge-Maal, vergroot door eene Haas,
Die bij een Hofsteed' voetzel vond, en kwaad bedreef,
De Trommelaar die Tromt Wilhelmus van Nassau is baas
Dit leerde hem die Gek, als hij geen Nakrant schreef.
Zoo helpt een Vorstelyk-Maal ons spoedig aan de Galg
Al wat Oranje kleurd is voortaan mij een Walg."

Onderschrift onder een spotprent op Kaat Mossel, Trago, Hofstede en de Haas, uitgever van de Na-Courant [1]). Rechts staat Kaat Mossel, met een omgevallen emmer met mosselen naast zich. Aan haar zijde staat Trago, de Leidsche bakker, met den hoorn aan den mond en een broodmand voor zich. Achter beiden een galg. Links rijdt Hofstede, met een zotskap op het hoofd, op een ezel; een aap, op den hals van den ezel gezeten, trekt aan een der narrebellen. Aan een stok, dien hij over den schouder heeft, draagt Hofstede een haas (de Haas) en hangt een papier, waarop: „Na Courant te bekoomen daar de haas hangt". Achter den ezel een jongen met een trom en trompet. Gravure gr. in 4°. z. n. v. gr. (Muller No. 4581).

1784. — „Heuglyk vooruitzigt, of Vaderlandsche droom."

Titel van een pamflet, waarin de volgende spotprent op den Prins en zijn aanhang. In 't midden der plaat een galg, waaraan Trago, Kaat Mossel en een derde persoon reeds hangen. De beul leidt den hertog van Brunswijk tegen de ladder op, aan welker voet Hofstede staat met gevouwen handen. Op den voorgrond van Bylandt, die onthoofd wordt. Links naast de galg staat Willem V met een koord om den hals, dat aan de galg is vastgemaakt. Bij hem freule van Lynden, die hem een kop drank brengt. Bliksems doorklieven de donkere lucht. Slechte gravure in 8°. z. n. v. gr. (Muller No. 4595).

[1]) Of Hofstede, gelijk het in bovenstaand vers vermoedelijk voorgesteld wordt, bij de verschijning dier „Na-Courant", van Oranjegezinde zijde uitgegeven, is betrokken geweest, is niet gebleken.

1784. — „Hier ziet gy Batavier hoe 't Prinselyk Geslagt,
Tot welzyn van u Land hier word te niet gebragt."

Op den voorgrond van de spotprent met dit onderschrift, ligt P. Hofstede op een kruis uitgestrekt. De beul is gereed hem de leden te breken. Bij hem ligt een man geknield, met een kous op het hoofd (de kousenkooper Joosting). Achter dezen een galg, waaraan de Hertog, Kaat Mossel en twee anderen reeds hangen, terwijl twee mannen den prins, die onder de galg staat, daaraan optrekken. Links een weeklagende vrouw (de freule van Lynden). In de lucht de Vrijheid, die allen met hare bliksems treft. Gravure in 8°. z. n. v. gr. (Muller No. 4596).

1784. — „Gedenkwaardige uitzetting van Louis van Brunswyk." Opschrift boven een spotprent op den Hertog. Even over het midden der plaat naar links staat een zuil (een grenspaal), waaraan de wapens der zeven provinciën hangen. Daar vóór staat een vrijcorporist, die den hertog een schop geeft, terwijl twee personen hem een vonnis voorhouden. Zijn degen, pluim en staf liggen met de verscheurde Acte van Aanstelling en van Consulentschap op den grond. Een drietal „Moffen" wacht hem op. Rechts staat een ledige kruiwagen, waarbij de Prins, bezwijmende, en omringd door Hofstede, Freule v. L(ynden), die hem vlugzout laat opsnuiven, en een drietal anderen. Uit de wolken treft de Gerechtigheid, met haar bliksem, den hertog, terwijl de geest van J. D. van der Capellen tot den Poll, dit mede uit de wolken aanziet. Gravure langw. in 4°. z. n. v. gr.; met 20-regelig verklarend vers. (Muller No. 4604).

Zie de reproductie dezer prent aan het eind dezer Bijlage.

1784.— „Zie hier het Dikste Beest, de Bron van Neêrlands plaagen,
Het woedend Vuur van twist, gebonden op een waagen.
De P.(rins) Kruyt gansch Ontdaan, in weêrwil, Hem tog voort.
En smelt in traanen weg, schoon 't braâve Liên bekoort;" enz.

Vers van 16 regels, in twee kolommen, in boekdruk, onder een spotprent op den Hertog, die gebonden op een' kruiwagen door Willem V naar de grenzen wordt gekruid. „Hofsteede en 't slegtste schuim van Neêrlands aterlingen" en eenige anderen („Moffen") volgen den Prins; „de G(yselaar) en van B(erckel?)" trekken den wagen voort, terwijl anderen de trompet steken. De Faam in de lucht. Links in de wolken het hoofd van Oldenbarnevelt. Gravure in 4°. z. n. v. gr. (Muller No. 4605).

1784. — „Begravenis en Lijkstaatsie van den hartog, Louis van Brunswijk Wolffenbuttel."

Onderschrift onder de afbeelding eener lijkstaatsie, spotprent op den Hertog van Brunswijk, met afzonderlijke „Verklaring van de plaat, verbeeldende de begravenis," enz., in drie kolommen, met verzonnen

adres van J. Hofhout te Rotterdam. Brender à Brandis, hoofdschout van Leiden, opent den stoet, een rouwpaard, „Merry Raap" geheeten, bij den toom leidende. Dan volgen vier aansprekers: Manson, Deurwaarder van de Schotsche kerk te Amsterdam en neef van den beruchten schrijver van den Courier du Bas-Rhin; J. F. Jacobs d'Agé, drukker van den Post *naar* den Neder-Rhijn, de boekdrukker Ras te Utrecht en de boekverkooper T. van Os te 's-Hage. Daarna een wapendrager: de Larrey, Secretaris van den Stadhouder; twee boschwolven en vier Engelsche doggen, die den lijkwagen („een pikkerwagen") voorttrekken, begeleid door zes weder met name genoemden. Slipdragers zijn Vice-Admiraal Hartsinck, Graaf van Bylandt, J. H. Kinsbergen en de gedemitteerde zeekapitein Andries de Bruin. Achter het lijk twee en dertig met naam en rang genoemde personen, waaronder P. Hofstede. De Prins, in de verklaring aangeduid als „een jeugdig Persoon, bol van Weezen, ruim 36 Jaaren oud", gaat het eerst achter het lijk. Rechts op den voorgrond toeschouwers, onder wie Kaat Mossel, haar dochter, Keet Zwenke, enz. Op den achtergrond Charon met zijn boot, het lijk afwachtende. Gravure z. n. v. gr. (Muller No. 4607).

1784. — * „Zie hier het loon van landverraders.
Zie hier de grootheid van 's lands vaaders.
Zie hoe de vryheid's zon zyn glansen weer verspreid.
Dit all' verheugd uw hart — zoo gy Bataaven zyt."

Onderschrift, in twee kolommen, onder een spotprent op den Hertog, volgens de afzonderlijk gedrukte „Verklaring van de(ze) Konst-Plaat" „de Helle-vaart, van een land-verrader" verbeeldende. Rechts de Hertog liggende in een wagen, die door draken naar het „Verderf" en naar Lucifer getrokken wordt. Links P. Hofstede, de kousenkooper Joosting, met een kous op den kop, Luzac, v. Goens en Kaat Mossel, die met touwen den wagen trachten terug te houden, maar hun pogen verijdeld zien door den bliksem, die „de hooge magt van Nederland" op hen uit de wolken slingert. In 't midden der plaat dreigt de Vrijheid den Prins, die het grafelijk kleed wil bemachtigen, met haar speer. Links op den achtergrond een vrijcorps. Gravure in 4°. z. n. v. gr. (Muller No. 4608).

Maart 1785. — „De vernieling der aristocratische kuiperij."

Onderschrift onder een spotprent op de Utrechtsche aristocraten in de regeering, door de verkiezing van Sichterman teleurgesteld. In een kuiperij, waarin links tal van vaten staan met opschriften: „Verraad", „Verdeeldheid", „Verwarring", enz., ligt een vat gemerkt „Utrecht", dat door den Nederlandschen Leeuw, met het zwaard „Volkstem" ineengeslagen is, en waaruit de „Aristocrat(ie)" als een grimmig ondier vlucht; de kuipersknechts zien dit wanhopig aan; één van hen heeft een papier in de hand, waarop men leest: „Publicatie tot verbieding van Requeste te presenteren." In een afzonderlijk kamertje zit de Meestersknegt

(Willem V), die zich dronken drinkt. Op twee flesschen, bij hem staande, leest men „Arbeid" en „Zweet". De Nederlandsche Maagd ziet dit tafereel aan. Rechts, meer naar achteren, slijpt een predikant (P. Hofstede) zijn (geestelijk) mes op een steen, die door een vrouw (Kaat Mossel) gedraaid wordt. Daarachter staat de Hertog van Brunswijk bij een hek, waarop „Aken" te lezen is, die een blaasbalg in de eene hand heeft en in de andere een verrekijker, waardoor hij met welgevallen naar den Prins kijkt. Uit de wolken reikt een hand, die zeven geweren (volkswapening) omklemd houdt, waarbij „Volksmagt." Gravure langw. in 4°. z. n. v. gr. Vers van 32 regels in twee kolommen onder de plaat. (Muller No. 4629).

1785. — „De professorale hoveling."
Opschrift boven een 34-regelig vers in twee kolommen, onder een spotprent op Prof. P. Hofstede te Rotterdam Deze is hier afgebeeld voor de linkerhelft in geestelijk gewaad, rechts als hofjonker gekleed. Uit den zak van zijn geestelijk kleed steekt de „Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren", terwijl hij met de rechterhand bloemen strooit op een grafsteen, waarop „Friso" te lezen is, (zinspeling op de „Bloemen gestrooid op het graf van Friso' van zijne hand). Links op den achtergrond dansen de lieden om het gouden kalf (den Prins). Rechts trekt een geblinddoekte ezel en os, op een wagentje een oranjeboom en een juk voort. Gravure in 4°. z. n. v. gr.; blijkbaar als tegenhanger van de Orangistische spotprenten op ten Broek uitgegeven. (Muller No. 4677).

1785. — „De Professor in de School. Tytelplaat voor den brief van Brinxma."
Gegraveerd onderschrift in den plaatrand van een vinnig, doch geestig spotprentje op P. Hofstede. Deze staat in het midden eener school en ontvangt slagen met de plak van den meester, die rechts achter zijn lessenaar zit. Onder de plaat een 14-regelig vers. Gravure in 8°. z. n. v. gr. (Muller No. 4678).

1785. — „De schoolmeester aan den professor: tijtelplaat voor den tweeden brief van Brinxma."
Opschrift boven een vers van 16 regels, afgedrukt naast een spotprent op P. Hofstede. Op den voorgrond de Professor met narrekap over zijn pruik en een bakje met bustes, onder welke die van Willem V, voor 't lijf. De schoolmeester kastijdt hem met bullepees en plak. Op den achtergrond links eenige jongens, rechts ligt Hofstede's Apologie op 's meesters lessenaar. Gravure in 8°. z. n. v. gr. (Muller No. 4679).

1786. — „Het vaderlandsch werpspel."
Opschrift boven een gezelschapspel, dat met twee dobbelsteenen moest gespeeld worden en zeer anti-Oranjegezind is blijkens de daarop voor-

komende afbeeldingen en naar den inhoud van het „Regelement" van dit werpspel. Rondom een grootere, vierkante gravure, waarop de generaliteitskas, — een ledige kist met zeven sloten en het wapen van Holland erop, — is afgebeeld, zijn 20 door lofwerk aan elkander verbonden medaillons aangebracht. Behalve de wapens der provinciën vindt men hierin o. a. afgebeeld: „De goede regent" (de Gyselaar). „De verdervende hand" (Willem V). „De hertog" (van Brunswijk). „De oproer-preeker" (met een papier in de hand, waarop: Prove(rb) 6. 12 13 14 15) (P. Hofstede?). „De oproer-schryver" (R. M. van Goens), op den grond ligt het „Politiek Vertoog" en „7 dorpen in brand", „De onwillige schutter" en „De vaderlandsche twijfelaar", die de reeks besluit. Gravure naar J. Voorman, met adres van J. Verlem. (Muller No. 4699*a*).

1786. — „het Nederlands vermaakeleik Gedenkblad, om te Spelen. enz. Pietro Aratino Secundo Fecit 1786."

Inschrift in het midden der kleinste van drie om elkaar liggende cirkels, terwijl de beide andere een twintig voorstellingen bevatten, die te zamen dit werpspel uitmaken. Evenals het vorige nommer is dit spel in hevigen patriotschen geest saamgesteld. Men vindt in den buitensten cirkel afbeeldingen van „Dikke Louw," de Verdervende Hand van „Willem 5;" „Ruige Keet" (Cornelia Zwenke uit Rotterdam); „de Oranje Krantenman Gosse," „Kaat Mossel," „tot Nut der Schuttery," „de Post van den Neder-Ryn," „de Ouderwetsche Patriot," „de Professor Honorarius" (P. Hofstede), „de Hersteller der Vrijheid" (v. d. Capellen tot den Poll), „het Politiek Vertoog Gedrocht van Goens," „Mourand", „de Princes de Coloredo"? „de Politieke Kruijer" (J. C. Hespe).

In den tweeden cirkel zinnebeeldige voorstellingen van „het Edelmoedig Vrankrijk", „het Weldadig Holland," „het wangunstig Engeland," „de Vrijheid," „de Overwinning," „de Slavernij." Gravure br. in fol. z. n. v. gr. (Muller No 4700).

1786 — „Tafereel der Staatzucht."

Onderschrift met zeer uitvoerig vers, in drie kolommen, onder een zinneprent op de Oranjepartij. De Staatzucht, als een robuste vrouw in 't midden der plaat afgebeeld, heeft juk en zwaard in de hand; rechts, in haar gevolg, zijn Gloriezucht, Eigenbaat, Hoogmoed, Wangunst, e. a. ondeugden, alle als personen voorgesteld; ook een predikant (Hofstede), leden van het hofgezin en „schuim des volks." Op den voorgrond links liggen het hoofd en lichaam van Oldenbarnevelt, tusschen (vertreden) Handvesten en privilegiën. Op den achtergrond ziet men een troep gewapenden, met een vaandel, waarop: „Vryheit", tegen de Staatzucht optrekken. Gravure door R. J(elgerhuis). Het vers is onderteekend „R." (Muller No. 4743).

3 April 1787. — „De weegschaal der gerechtigheid."

Gerechtigheid, met het zwaard in de rechter- en eene weegschaal in

de linkerhand, is afgebeeld als zittend op een lichtende wolk. In de eene schaal staat de Vrijheid, in de andere. die het lichtst is, de Prins. De duivel, „Rotterdamsche Piet" (P. Hofstede) en een graaf trachten de laatste schaal vruchteloos omlaag te trekken. Nu dit niet gelukt vlieden Geveinsdheid en Verraad. Rechts staat een troep vrijwilligers gewapend, als om de Vrijheid te beschermen. Gravure in 8°. z. n. v. gr. Met bovenstaand onderschrift en een 16-regelig vers in twee kolommen. (Muller No. 4788).

Prenten met dichterlijke Bijschriften van P. Hofstede.

7 Januari 1787. — „Ter gedagtenis, van het oprichten der Oprechte Vaderlandsche Societeit, te Rotterdam."

Opschrift boven een 36-regelig vers van P. Hofstede, in twee kolommen, behoorende bij de plaat, door Muller onder No. 4758 vermeld, waarvan de variant in 't volgend nommer beschreven wordt.

7 Januari 1787. — „op de Oprechte Vaderlandsche Societeit tot Rotterdam. Opgerecht den 7 Iy 1787. op gedragen aan der zelver Leden"

Onderschrift, dat met het 36-regelig vers in twee kolommen van Petrus Hofstede. in den vorigen titel reeds vermeld, is gegraveerd onder de afbeelding eener zaal, waarin rondom een groote tafel negentien personen zitten. De Tijd, boven in de plaat, heft de gordijn op, die deze voorstelling bedekte. In 't midden op den achtergrond een geopende deur, waarboven de wapens van Oranje en van de zeven provinciën. Door de deur ziet men het portret van Willem V; links op den achtergrond een afbeelding van de Synode van Dordrecht; rechts de Unie van Utrecht. Op den voorgrond rechts het beeld der Vrijheid, waarbij Hercules (Willem V), die den draak (het Patriotisme) verslaat. Links de Godsdienst op een voetstuk, volgens het vers met tranen in de oogen den Hemel om bijstand smeekend tot vernietiging der kleine vossen (die den wijngaard schenden), welke men aan den voet van het beeld ziet. Boven haar een engeltje met bazuin, waaraan het wapen van Oranje, wiens naam het, door goddelijk licht bestraald, den leden van het genootschap inblaast. Gravure gr. in 4° naar en door J. Groenendijk. (Muller No. 4759).

1787. * „De Godsdienst door de Zon bestraald, aan allen kant,
Stelt den Oranje Vorst t Orakelblad ter hand," enz.

Eerste regels van een twintigregelig vers van Petrus Hofstede, in twee kolommen, onder een zinneprent op Willem V. De Prins staat met de Vrijheid op een voetstuk en ontvangt van den Godsdienst, op de wolken gezeten, den Bijbel. Rechts Voorzichtigheid, Gerechtigheid en Moed. Links een tempel, waarin „Geloof", „Hoop" en „Liefde". Op den voorgrond de Nijd, geveld door een man, die geholpen wordt door den Nederlandschen Leeuw. Gravure z. n. v. gr. (Muller No. 4992*a*).

HOFSTEDE en Van der HYM, KAAT MOSSEL in een zak
Ziet men Voor 't Poppen Spel, en 't Gansch Oranje pak,
Aanschoud, hoe Willem Baas in 't aanzien van zyn Taatje,
Den Hertog en het Volk komt Spreken met zyn Kaatje.

Bijlage C.

Extract uit de Acta van den Kerkeraad der Ned. Ger. Gemeente te Rotterdam.

Groote Vergaderinge den 30 July 1755.

. . . .

2. Gecommitteerden
ter verzoek van handopeninge tot het formeren van een dobbel drietal rapporteerden, dat hun Eerw.ns gister ten dien eynde waren toegelaten tot hun Ed. gr Agtb. DHn van de Weth, & na voorgaande Zegenwensch dit volgende antwoord, door de mond van de Wel.Ed:gest: Heer hooft officier hadden ontvangen:

„Mijn Hn Van de Weth danken de gr Vergaderinge & de Hn gecom-„mitteerden voor de gedane Zegenwensch, en geven aan de gr Verga-„ringe de vrijheijt, om te mogen procederen tot twee drietallen van „Predicanten. Mijn Heeren van de Weth vertrouwen, dat DHn gecom-„mitteerden en de groote Vergaderinge in agt zullen nemen & het „welzijn van de gemeente, dat haar aanbevolen is, & ook de finantien „van de Stadt, om zulke mannen te beroepen, die tot beijde die eynden „dienstig zijn, & vooral het oog te houden op perzoonen, die Burgers „kinderen van deze Stadt zijn & particulier op den perzoon van den „Heer Nieulandt.

De predicant repliceerde, dat zal apparent zijn DHr Nieulandt predicant te Haarlem? De Hr Hooft officier zeijde *ja*.

De predicant vroeg, of ook dit laaste particuliere van hem & de gecommitteerde, aan de gr Vergaderinge uijt de mondt van DH. officier, & uijt naam van DHn van de Weth moeste worden gecommuniceerdt? Waarop DHr officier na een kleijne Bedenkinge zeijde *Wij bepalen DHn niet in de vrijheijt van de beroepinge.*

De predicant vroeg wederom of hij dit moeste communiceeren aan de groote Vergaderinge? Waarop DHr hooft officier antwoorde, *ja*." . . . .

3. De Vergaderinge bedankt hartlijk DHn gecommitteerden, speciatim Do Patijn, voor de spoodige uijtvoeringe van hun commissie, & voor het accurate raport.

De Vergaderinge resolveert van daag over agt dagen nader hier over te handelen. . . . .

Groote Vergaderinge 6 Aug. 1755.

. . . .

3. Volgens art. 3 act: proced: proponeert D° praeses hoe te handelen omtrent het rapport van DHⁿ gecommitteerden, ter zake der beroepinge, zoo als dat art. 2 act: proced. woordelijk te lesen is. Waarop de Vergaderinge concludeert, als volgt, De groote Vergaderinge verstaan hebbende, uyt het rapport van hare gecommitteerden, dat de WelEd. gr Agtb. Hⁿ van de Weth bij het verleenen van handopeninge om te mogen procederen, tot twee drietallen van Predicanten, onder anderen ook door de mond van DHr officier hebben te kennen gegeven, het vertrouwen van hun Ed: gr. agtb., dat de Vergaderinge bij de aanstaande beroepinge vooral het oog zal houden op perzonen, die burgers kinderen van deze Stadt zijn, & particulier op den perzoon van DHr Nieulandt, thans predicant te Haarlem; heeft dezelve dit ongewoon bijvoegsel, in ernstige overweginge genomen, & na rijpe deliberatie in des Heeren vreese noodig geoordeelt, ter conservatie van het regt der kerke, dat haar is aanbevolen & toebetrouwt, de B: B: gecommitt: ter zake van de beroepinge te qualificeeren & te gelasten, gelijk geschiedt, bij desen, om zig andermaal, bij de eerste gelegentheijt te sisteren voor de WelEd: gr Agtb. Hⁿ van de Weth, & met alle veneratie in haar naam ootmoedig te verzoeken, dat hun Ed. gr Agtb. den Kerkenraadt van die gemelde bepalinge tot een particulier perzoon gunstig gelieven te ontheffen & een vrije handopeninge te verleenen, gelijk tot nog toe in vorige beroepingen geschiedt is, ten eijnde de vergaderinge in staadt gesteld worde, om volgens licht & conscientie onbelemmert te mogen uijtzien na bekwame godvrugtige & begaafde mannen, die reets lof hebben in 't Euangelie, ter vervullinge van de twee openstaande plaatzen.

Hier van zal

4. Extract gegeven worden aan D.Hⁿ gecommitteerde & geauthoriseert om, pro re nata hier van gebruijk te maken & op requisitie, van hun Ed. gr. Agtb. ook het zelve over te leveren.

5. tot accurate secretesse van dese resolutie verbinden zig alle de leden & elk in het bijzonder.

. . . .

Groote Vergaderinge 22 Aug. 1755.

. . . .

2. De B:B: in de Commissie doen rapport van hun verrigtinge, & dat hun Eerw., den 9 Aug. 1755 volgens last der E: gr Vergaderinge zig gesisteerdt hebben voor mijn Heeren van de Weth & daar woordlijk gezegt hebben het geen hun gelast was, & het geschrift, waar mede hun E: gemunieert waren, aan hun Ed. gr Agtb: hebben overgegeven: Waar op de Hr Hooft officier antwoorde, dat hun Ed. gr Agtb: daar over delibreren

zouden, & de gecommitteerden derzelver resolutie laten weten: gelijk de gecommittn ook zijn geciteerdt teegen den 21 dezer voor mijn Hn van de Weth, & daar vernomen hebben, uijt mondt van den Hr hoofdt officier het navolgende:

„Mijn Heeren van de Weth, gedelibereert hebbende op het nader „versoek van de E: groote Vergaderinge verklaren, dat sij persisteren „bij het declaratoir dat sij gegeven hebben den 29 Julij 1755..."

. . . .

Groote Vergadering den 3 Sept: 1755.

. . . .

Art: 2. Is gevraagt wat nu d'E: vergadering goedtvondt, dat gedaan zoude worden, in dat gewigtig stuk, *rakende het rapport van haarEd. Groot Achtb: door onze Gecommittn in de zaak der Beroeping*; & is geresolveert, dat een nader vertoog andermaal aan haar Ed: Groot Achtb: sal geschieden, met ootmoedig verzoek, dat d'E: vergadering van de belemmering, die zij heeft, moge ontheft worde, en aan haar gegeve worde eene vrye en ongelimiteerde handtopening, en sal door den scriba van deeze vergadering zulk een vertoog worden opgestelt, om op maandag ten vijf uuren in de vergadering te worden geëxamineert, en geexsecuteert, tegen welke Resolutie hebben geprotesteert De Heeren Bruyning, Hofstede en d'ouderling d'Ed. Groot Achtb: Heer Van der Staal, als van oordeel zijnde, dat wij geen gelimiteerde handtopening hebben ontfangen & niet willende responsabel voor de gevolgen zijn.

. . . .

Groote Vergadering den 8 Sept: 1755.

. . . .

Art: 2. Na den Gebede zyn de vorige Acten geresumeert & geapprobeert, doch heeft de Heer Velingius zich gevoegt bij die Heeren, die tegen de te voren genomen Resolutie hebben geprotesteert, en heeft teffens gedoleert over het Langduurig uytstel, als die daer door gefrustreert wiert van te gaudéren van de voorrechten van het Emeritusschap".

De Scriba dezer vergadering heeft volgens de Resolutie in de vorige Acten ingelevert, en gelesen, het vertoog aan haar WelEd:GrootAchtb: de Heeren v. d. Weth zynde van den volgende inhoudt: „De Groote „vergadering, uijt het Rapport van haare Gecommitteerden, wederom „verstaan hebbende, hoe de WelEd: GrootAchtbare Heeren van de Weth „hebben gelieven te Persistéren bij derzelver Declaratoir, geannexeert „aan hunne laast verleende Handtopening, heeft na Ernstige en rijpe „overweging zich niet kunnen ontdoen van haare regtmatige vreeze en „bekommeringe dat Gemelde Handtopeninge in dier voege gelimiteert en „geclausuleert met de speciale benoeming van een Particulier Persoon, „niet alleen met de vrijheijt der beroeping onbestaanbaar is, maer ook „grootelijks afwijkt van de ordinaire voet & wijze te voren altoos gebruy-

„kelijk, gelijk dezelve mede bij aanvolg van tijdt zeer licht zoude kunnen „geinterpreteert worden, in Praejudicie van dat wettig Recht der Kerke, „'t welk de Kerkenraadt dezer Stadt is hebbende, en waar voor dezelve „verplicht is, behoorlijk na kerkelyke ordre te waken; Dan, nadien de „vergadering zeer geinclineert & bereidtwillig is van haare zijde ook alle „mogelijke faciliteyt toe te brengen, ten einde in staat gestelt te worden, „om met den eerste tot het maken van twee drietallen ordentelyk en „volgens het constante gebruyk te Procederen, zoo heeft dezelve nodig „en dienstig geoordeelt haare gecommitteerden ad hanc causam te gelasten, „gelijk zij doet bij dezen, om zich bij de eerst voorkomende gelegenheijt met „alle schuldig Respect nochmaals te vervoegen voor de WelEd: Groot „Achtb. Heeren van de Weth, en aan dezelve onderdanig te verzoeken „een nader gunstig E'claircissement, waarbij de vergadering mag ver- „nemen, dat aan den Kerkenraadt in de aanstaande beroepingen, een „vrije Handeling, en verkiesing gelaten worden volgens de gewone wijze „en het Recht dezer Kerke, waarmede de vergadering dan ook gereedt „zal zijn om onder den Goddelijken bijstandt ten spoedigste doenlyk, op „de aan haar vergunde vrije, en ongelimiteerde Handtopening ordentelijk „te treden tot het formeeren der beide Nominatien.

't Welk is geapprobeert met eenparigheijt van stemmen uytgesondert van de vier Heeren Protestanten. Alle de Leden hebben belooft Secretesse van dit Stuk.

. . . .

Groote Vergadering den 10 Sept: 1755.

. . . .

Art: 3. De Heeren Broederen in de Commissie van de zaak der beroeping Rapportéren, dat zij bij haar WelEd: Groot Achtb: de Heeren van de Weth zijn geweest, en daar hebben ingelevert en overgegeven het vertoog, 't welke in de vorige acten te lesen is, en haar WelEd: Groot Achtb: hebben daarop gelieven te antwoorden dit volgende: *MijnHeeren „van de Weth gedelibereert hebbende over het gereïtereerde verzoek van de „Groote vergadering, verklaren nogmaals te Persistéren bij haar Declaratoir, dat ze gegeven hebben dien aangaande den 29 Julii 1755. en verwachten van de vergadering dat dezelve nu ten spoedigste sal voortgaan „tot het forméren van twee drietallen van Predikanten.*

De Heeren Gecommitteerden worden bedankt voor het spoedig en getrouw uyt voeren der Commissie.

Na d' omvrage betuijgt de vergadering eenparig (uitgesondert de twee praesenten Heeren der Protesterende leden D: Hofstede, en de WelEdGrootAchtb: Heer van der Staal) over het gerapporteerde haar leetwesen, en droefheyt, en is van oordeel, in een zaak van dat gewigt en uijtzicht niet te kunnen of te mogen voortgaan, dan met rijpe deliberatie en resolveert derhalve bij provisie met het werk der beroeping voor als noch niet voort te gaan

. . . .

Groote Vergadering den 25 Sept: 1755.

. . . .

Art: 2. Ds Praeses brengt in omvrage of de vergadering in gereedtheyt is om over het Stuk in de vorige Acten gemeld een tijdt te bepalen om definitive over dat Stuk te besluijten. De Vergadering Resolveert (uijtgesondert DD Bruyning & Hofstede) op Woensdag na het aanstaande tweede Avondtmaal vergadering te beleggen, om daar in over dat stuk definitive te besluijten wat men doen sal.

. . . .

Groote Vergaderinge den 15 Oct. 1755.

Art: 1. . . . .

. . . . . op verzoek van Dom Hofstede word, nog bij de vorige Acten gevoegt: *Dat Dom. Bruining en Hofstede niet tegens deese vergaderinge, als vergaderinge waaren geweest, maar alleen tegens het uitstel daar van, vermits hun Eerw., toen reeds in gereetheid waaren geweest, om definitive over het Stuk te adviseeren.*

Art: 2. Deeze tijd dan bepaalt zijnde, om definitive te resolveeren over het Stuk in vorige Acten gemeld, zo heeft Dom. Praeses gevraagt, of de E. Vergaderinge nu in gereetheid was, tot het voorgemelde einde.

Art: 3. Hier op heeft de Vergaderinge geoordeelt, behoudens de eerbied, die de zelve heeft voor hun Edele GrootAchtbaarheden, dat dezelve, op zo eene gelimiteerde handopeninge, tot hun leedweezen, om gewigtige redenen, niet konde voortgaan. Tegens welk aanhoudend uitstel op nieuws geprotesteert hebben Dom. Velingius, Bruining, Hofstede, en de Weledele Gestrenge Heer en Ouderling van der Staal als willende niet responsabel zijn, voor de nadeelige gevolgen die zij vreezen, dat daar uit voor de kerke zullen geboren worden.

. . . .

Groote Vergaderinge gehouden den 20 Oct. 1755.

. . . .

Art: 2. Broederen Gecommitteerden, van de Commissie tot het werk der Beroepinge, rapporteeren dat zij Vrijdag passato, tegens Saturdach ten 11 uiren geciteert waaren, voor mijn Heeren van de Weth, en aldaar mondeling uit naam van mijn Heeren van de Weth, door den Heer Hoofdofficier, dit navolgende gehoort hadden: „Wij hebben verzogt, dat de Hr. eens boven zouden koomen om aan haar aan te „zeggen, dat mijn Heeren van de Weth geresolveert hebben, om de groote „Vergaderinge te ordonneeren, dat dezelve huiden over 14 daagen zullende zijn den 1 Nov. deezes jaars, aan mijn Heren van de Weth zullen overgeeven twee drietallen van Predikanten op de gegevene handopeninge van den 29 July 1755. Waarop geresolveert is, dat de Hr.

Gecommitteerde zouden bedankt worden van hun getrouw rapport; en de Vergaderinge hoort met zmerte de resolutie van haar Edele Groot Achtbaare, waarbij haar geordonneert word, tegens aanstaande Saturdach agt daagen, zullende zijn den 1 Nov. 1755, twee drietallen, aan hun Ed. Gr. Achtb. overtegeven en wel op de handopeninge, zo als die den 29 July deezes jaars 1755 met de daarbijgevoegde recommandatie verleent is. De Vergaderinge zig in dit swaarwigtig Stuk beswaart en belemmert vindende, resolveert een nadere vergaderinge hier over te beleggen, aanstaande Woensdach te 4 uiren, om hier over te delibereeren en te resolveeren, tegens welke resolutie van uitstel, op nieuws protesteerd hebben Dom. Velingius, Bruyning, Hofstede en de Weledele gestrenge Heer, en Ouderling van der Staal, als van oordeel zijnde; dat het geen bedenken en nadere deliberatie lijd, om te voldoen aan de ordres van Mijn Heeren van de Weth.

. . . .

Groote Vergaderinge den 22 Oct. 1755.

. . . .

Art: 2. Heeft de E. Vergaderinge, volgens laastgenomene resolutie, gedelibereert over het rapport van de Broederen in de Commissie der Beroepinge zijnde, en daaromtrent geresolveert. Edog de Heeren Velingius, Bruining, Hofstede, en de Hr Vroedschap en Ouderling van der Staal, hebben, uit hoofde van hun gedaan protest, nog willen, nog konnen, over het voorstel, adviseeren.

Art: 3. Is geresolveert, de Conclusie van het verhandelde te secreteeren, en daarom het niet te insereeren in de kladde, maar het na het volvoeren van de Commissie in het boek in te schrijven.

. . . .

Groote Vergaderinge den 27 Oct. 1755.

. . . .

Art: 2. Broederen in de Commissie tot het werk der Beroepinge, rapporteeren schriftelijk dit navolgende:

Saturdag den 25 Oct: 1755 's morgens ten 11 uiren Binnengestaan in het Collegie van mijn Heeren van de Weth, en het geschrift ten antwoorde op de boodschap van den 18 deezer, aan den Heer Hoofdofficier overgegeeven. Welk geschrift was luidende als volgt: [1])

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Na een groot quartier uurs te hebben buitengestaan, heeft de Hr Hoofdofficier gezegt: „Mijn Heeren van de Weth konnen zig niet klaarder „expliceeren, of een nader eclaircissement, aan de G: Vergaderinge „geeven, dan zij gegeeven hebben bij de handopeninge van den 29

[1]) Dit opengelaten in het Notulenboek.

„July deezes jaars 1755, en verklaaren daarom te persisteeren, bij „hunne gegevene ordres aan de G. Vergaderinge, om huiden over agt „dagen, welke zijn zal den 1 Nov. deezes jaars 1755, twee drietallen „van Predikanten te praesenteeren; indien de Heeren eens gelieven te „hooren, hoe die handopeninge in de notulen van de Weth geboekt is; „willen wij de Heeren die wel eens laaten voorleezen. De Predikant „repliceerde: Mijn Heer de Officier heeft tot twee reizen toe, aan zijn „EE. huis, aan ons de Echtheid en waarheid van ons rapport erkent, „'t geen we den 29 Julij 1755 uit den mond van mijn Heer den Officier „gehoort en aan de groote Vergaderinge gecommuniceert hebben, daar na „moeten wij ons reguleeren. (Deeze erkenning van den Heer Officier is voorgevallen bij het verzoeken om admissie tot de Weth den 9 Sept. en 23 Oct. 1755, om redenen, dat bij zommige over het rapport der Gecommitteerden, eenige consideratien buiten afgemaakt wierden.) Wan- „neer de Hr. Officier weder zeide: dit is ook zo: en het rapport is ook „substantieel het zelve met die handopeninge, laat mijn Heer de Secre- „taris het de Heeren eens voorleezen.

Hier op vond de Predikant raadzaam, dat hij liever de Copy zoude eischen van de Notulen, van de Heeren van de Weth, als enkel de „lectuur; 't geen dezelve dan deed, zeggende: „terwijl mijn Heer de Offi- „cier particulier aan zijn EE. huis, te voren, de beleeftheid gehad heeft, „van ons de Copy van de Notulen van Mijn Heeren van de Weth aan- tebieden; verzoeken wij nu, die te mogen hebben, waarop wij weder buiten stonden.

Weder binnen komende las ons de Heer Secretaris de Notulen van de Weth voor, en gaf den Heer Officier de Copij daar van, aan ons, over, zynde van deezen inhout:

Extract uit de Resolutie van haar Edele Groot Achtbaare, de Heeren van de Weth der Stad Rotterdam, genoomen in haar Edele Groot Achtbare vergaderinge, den 29 July 1755, praesent alle de Heeren van de Weth:

Het geresolveerde etc.

zijn ter Vergaderinge binnen gestaan, Dom. Joan Patijn Predikant, Jan Cooning Ouderling en Jan Loncq Diacon, Gedeputeerdens van de E.E. groote Kerkenraad van de Publijke Gereformeerde kerken binnen deeze Stad, verzoekende handopeninge om te treden tot het formeeren van een dubbel drietal Predikanten, en daar uit te beroepen twee predikanten, in de plaatzen van D. Wilhelmus Velingius, en Dom. Bernardis Ten Dam (beide Emeriti geworden zijnde) waarop gedelibereert zijnde, is goedgevonden en verstaan, die van den grooten Kerkenraad te qualificeeren en authoriseeren, zo als dezelve geauthori- seert en gequalificeert worden bij deezen; om te treeden tot het maaken van twee drietallen Predikanten, en dezelve aan deeze Vergaderinge te praesenteeren, omme alsdan daar omtrent te werden gedisponeert, als bevonden zal werden te behooren, en is het voorschrevene geresol-

veerde, de Gedeputeerdens van de E E. groote Kerkenraad aangezegt, met recommandatie, van in dezen te willen letten en zien na Capabele en Vreedzaame mannen, die deeze Vergaderinge en de gemeente aangenaam, als mede tot nut en voordeel voor de Diaconie armen mogten zijn, ten dien einde declareerende, dat het de Ed. Groot Achtbaare Heeren van de Weth, en het beste gedeelte van de gemeente (behoudens het regt van vrij beroep voor de Eerwaarde Groote Kerkenraad voornoemt) zeer wel zoude gevallen, wanneer er acht wierd geslaagen, op mannen, dewelke inboorlingen zijn van deeze Stad, en speciaal op D. Nieuwlant, Predikant te Haarlem.

Accordeert met de Voorschreevene Resolutie
W. W. van Berckel.

De Predikant zeide, bij het overneemen der Notulen van mijn Heeren van de Weth: „Dezelve zijn wel bijnaa materieel en stoffelijk hetzelve met „ons rapport, uit den mond van den Hr. Hoofdofficier, dog verschillen „zeer in de form en gedaante. De Heer Officier zeide: „dat kan weezen, „dog wij houden ons niet op met vitterien over woorden.

De Predikant zeide, dat hij vermeende, dit evenwel tot decharge van hem, en zijne mede Gecommitteerden te moeten zeggen.

De E. Vergaderinge dit rapport gehoort hebbende en de Hr. Gecommitteerde, voor hun moeite en getrouw rapport bedankt hebbende, betuigt, voor het tegenswoordige, nog niet in staat te zijn, om na behooren daar over te konnen delibereeren.

Hiertegens protesteeren Dom. Velingius, Bruyning, Hofstede en de WelEdele Gestrenge Heer Vroedschap en Ouderling van der Staal, als oordeelende, dit besluit geentzints te voldoen, aan de Ordres en intentie van hun Ed. Gr. Achtbaare, mijne Heeren van de Weth.

Art: 3. Na Particularia gevraagt zynde, verzoekt Collega Patijn, dat, indien zyn Eerw., beneffens zyne medegecommitteerden wederom een Commissie, uit naam van deeze Vergaderinge, mogten exerceeren, by myn Heeren van de Weth, hun Eerwaardens, alsdan, uit naam van deeze Vergaderinge, telkens mogten verzoeken een schriftelyk antwoort; waar op gedelibereert zynde, is goedgevonden, dat de Gecommitteerden, dit telkens, uit naam van de Gr. Vergaderinge, zullen mogen verzoeken, als zy het zelve goed vinden.

. . . .

Groote Vergaderinge den 31 Oct. 1755.

. . . .

Art: 2. De Hr. Praeses proponeert; of de E. Vergaderinge zig nu in staat bevind, om over het rapport, door Broederen in de Commissie gedaan, den 27 Oct. 1755, te konnen adviseren, waarop geresolveert is; dit navolgende, in Actis, te insereeren,

„De Vergaderinge verstaat met innig leedweezen, uit het rapport van

„haare Gecommitteerden, zo als het zelve woordelijk in den naastvoor„gaanden Acte geboekt is, dat mijn Heeren van de Weth niet hebben „goedgevonden, aan de Vergaderinge te laaten toekoomen het verzogte „Eclaircissement, op de handopeninge, in dato den 29 July deezes jaars; „maar ook blijven persisteeren bij hunne gegeevene ordre, om ingevolge „die handopeninge, nu tegens aanstaande Saturdach, zullende zijn den „1 November, twee drietallen van Predikanten, aan de Weled. Groot „Agtbaare Weth te presenteeren, gelijk ook hun WelEd. Gr. Agtb. „bij die gelegentheid wel hebben willen aan de Gecommitteerden ter „hand stellen, een Extract uit de resolutie van de Weth: op dat blijke „in wat form en met welke bewoordingen, de voorgemelde handopeninge, „aldaar, genotuleert en ontworpen legt.

„Bij de Vergelijkinge van welk Extract, uit de Notulen van de Weth, „met de mondelinge reede, van den Hr. Hoofdofficier, bij het geeven „der handopeninge, zo als dezelve woordelijk en getrouw, door den „Gecommitteerde aan de Vergaderinge gerapporteert en vervolgens ge„boekt is, zig wel terstont zigtbaar opdeed, een zeer merkelijk onder„scheid in de form, of wijze van voorstel en bewoordingen, dog alles „wel ingezien, is en blijft in het weezen der zaak dezelve handopeninge, „en wel zo als het aan de Vergaderinge voorkomt, niet min sterk en „duidelijk geclausuleert en gelimiteert, met een uitdrukkelijke recom„mandatie en gedeclareerde bepalinge van een particulier persoon, met „naame D. Nieulandt Predikant te Haarlem, op wien de Vergade„ringe behoorde een bijzondere reflexie te neemen, als zullende die aan „mijn Heeren van de Weth, en aan het beste gedeelte der gemeente „aangenaam zijn, en welgevallen. Maar eeven dit is het, waar over de „Vergaderinge zig al terstont, van den beginne af aan, beswaard vond, „en reets haare beswaarnisse, meer dan eens, aan haar Weledele Gr. „Agtb. heeft doen te kennen geeven, als vermeijnende, zulk eene recom„mandatie te strijden, en geentzints te konnen overeengebragt worden, „met het regt eener vrije Nominatie en onbepaalde Beroepinge, aan den „Kerkenraad deezer Stad competeerende.

„Dus vind zig de Vergaderinge, delibereerende over het een en het andere, „van twee kanten belemmert. Aan de eene zijde, blijft haare beswaare„nisse, om op zo een gelimiteerde handopeninge, en behoudens evenswel „het regt eener vrije beroepinge, tegens de gewoone practijk deezer „kerke, tot het formeeren van de twee gevorderde drietallen, te proce„deren. Aan de andere zijde, dringt haar de gereitereerde ordre van de „Gr: Agtbare Weth, onaangezien haare gedaane Vertoogen, om, tegens „aanstaande Saturdach, aan haar WelEd. Gr. Agtbaarheden die gezegde „twee drietallen te presenteeren.

„De Vergaderinge na dit alles wederom rijpelijk en in des Heeren „vreeze overwogen hebbende, oordeelt in deeze gesteltheid van zaaken, „noodig en dienstig, om zig nogmaals met alle schuldige respekt te „keeren tot de Weled. Gr. Achtb. Heeren van de Weth, en bij eene

„nadere Remonstrantie aan hunne Ed. Gr. Agtb. voor te draagen, welke „de bijzondere en voornaame redenen zijn, waarom dezelve, onder Cor- „rectie van oordeel is, op de meergemelde gelimiteerde handopeninge, „in goeden gemoede, hier te konnen of te moogen voortgaan, tot het „formeren der Nominatien.

„En zal, ten dien einde, aan de Broederen in de Commissie, eene „Schriftelijke Remonstrantie worden ter hand gestelt, om dezelve in „naam van de Vergaderinge, aan de WelE. gr. Agtb. Heeren van de „Weth, hoe eerder hoe liever, te presenteeren.

De Remonstrantie, waar van in dit Articul gewag word gemaakt, zal door den Praeses ondertekent, den Heeren Gecommitteerden tot het werk der Beroepinge, worden ter hand gestelt, om dezelve, hoe eerder hoe liever, aan hun Ed. gr. Agtb. te presenteeren.

Wanneer de Broederen in de Commissie, gemelde Remonstrantie zullen gepresenteert hebben, zal dezelve in de volgende Acten geschreeven worden.

Tegens alle welke besluiten op nieuws geprotesteert hebben Dom. Bruyning en Hofstede, en voor hunne eige persoonen, en in naam van de absente Heeren Velingius en van der Staal; als daartoe, door deeze, verzogt zijnde.

. . . .

Groote Vergaderinge 3 Nov. 1755.

Praeses Ds P: Hofstede.
Scriba Ds J. W. de Heyde.

. . . .

2. De B: B: in de Commissie, ter zake der Beroepinge rapporteren, dit navolgende, Saterdag, den 1 Nov., 's morgens ten 11 uuren, binnen staande in het Collegie van de Weth. hebben daar gezegt

WelEd: gr. Agtb. Heeren! De gr Vergaderinge betuijgt nogmaals & bij aanhoudendtheijt haar diepst respect voor UEd. gr Agtb.; Zij wenscht Gods allerbeste & bestendige zegeningen over dezelve, en verzoekt permissie, om voor dit aanzienlijk Collegie te mogen produceeren (ter weringe van alle schijn van disobedientie) hare voorname en bijsondere redenen, waarom dezelve, onder correctie, op dezen dag, de twee gevorderde drietallen niet kan inleveren, & ook zig buyten staadt bevind, om, op de gegevene handopeninge, van den 29 July deses jaars, tot het werk der Beroepinge te treeden.

Hier op gaven wij de remonstrantie over.

DHr president Burgemeester antwoorde,

„Eerw: Heeren, mijn Hn van de Weth hebben, met veel bevremdinge, „& ongenoegen, verstaan, dat de gr Vergad: aan haar gegevene ordres „niet heeft voldaan om op desen dag twee drietallen te presenteren.

„Sij hebben de remonstrantie gelesen, & daar in niet nieuws gevonden, „'tgeen sij te voren niet reets gehoort hadden; & dewijl de Weth „tegenswoordig niet compleet is, door absentie van verscheydene Leden, „zullen de Heeren hier over nader delibereren, & dan de Hn gedepu-„teerden wel nader, verwittigen de tijd, op welke het hun Ed. gr. Agtb. „behagen zal hunne resolutie te communiceren. —"

. . . .

De remonstrantie volgens art. 2 act: 31 Octob. 1755, in fine vermeld, in actis te insereren! Luydt als volgt

Aan de WelEd. gr Agtbare Heeren van
de Weth deser Stadt:

geeft met verschuldigde eerbiedt te kennen de gr. Vergaderinge van de Nederduijtsche gereformeerde gemeente binnen dese Stadt, hoe dezelve, op haar onderdanig verzoek, den 29 July deses jaars, bekomen heeft, UWelEd. gr Agtb. handopeninge, om te treden tot het formeren van twee drietallen, ter beroepinge van twee predicanten, in de twee vacerende plaatsen, voor het emeritusschap van Dii W: Velingius, & B: ten Dam zijnde de voorsch: handopeninge, in gevolge het rapport der gecommitteerden van gemelde Vergad:, woordlijk in actis geboekt, als volgt

„Mijn Heeren van de Weth, danken de gr Vergaderinge & de Hn ge-„committeerden voor den gedanen Zegenwensch, & geven aan de gr Verg: „de Vrijheyt, om te mogen procederen tot twee drietallen van predicanten.

„Mijn Heeren van de Weth vertrouwen dat de Heeren gecommitteerden, „& de gr Verg. in acht zullen nemen, & het welzijn van de gemeente, „dat haar is aanbevolen, en ook de finantiën van de Stadt; om sulke „mannen te beroepen, die tot beyde die eijnden dienstig zijn, & vooral „het oog te houden op perzoonen, die burgerskinderen, van deze Stadt „zijn, & particulier op den perzoon van DHr Nieulandt.

„De predicant repliceerde, dit zal apparent zijn, DHr Nieulandt, „predicant te Haarlem? DHr Officier zeijde ja.

„De predicant vroeg, of ook dit laaste particuliere van hem & de „gecommitt. aan de g. Verg: uijt de mondt van den Heer officier, & uijt „name van DHn van de Weth, moeste worden gecommuniceert? Waarop „DHr officier na een kleijne bedenkinge, zeijde, Wij bepalen de Heeren „niet in de vrijheijt van de beroepinge.

„De predicant vroeg wederom, of hij & de gecommitteerden dit „moesten communiceren aan de gr Vergad:?

„Waarop DHr officier antwoorde, ja.

De Vergaderinge hebbende uijt dat raport, niet zonder bekommernisse konnen vernemen, UWelEd. gr Agtb. resolutie, omme gemelde handopeninge te clausuleren met een expresse benoeminge & recommandatie van een particulier perzoon: Heeft daarover wel terstondt hare beswaar-

nissen doen te kennen geven aan UWelEd. gr Agtb., met versoek om te mogen hebben, een onverhinderde & ongelimiteerde handopeninge, na het constante gebruijk, te voren altijd geobserveert: Dog tot haar leedtwesen, met dien disfavorabelen uijtslag, dat dezelve bij haar voorgaande declaratoir hebben gelieven te persisteren.

Hetwelk de Vergaderinge andermaal de vrijheijt heeft doen nemen, om door hare gecommitteerden, met alle onderdanigheijt, aan UWelEd: gr Agtb. deszelfs regtmatige bekommeringe, over een zoodanige belemmerde & gelimiteerde handopeninge wijders te remonstreren, & eerbiedig te verzoeken, dat UWelEd: gr Agtb. mogten goedvinden, bij een nader gunstig eclaircissement aan de Vergaderinge te doen weten, & vernemen, dat aan dezelve in allen gevallen een vrije handel & verkiesinge in het formeren der gemelde Nominatien, zoo als van ouds, gelaten worde; ten eijnde de groote Kerkenraadt mogte in staadt gesteld worden, om met den eersten tot het concipieren & praesenteren dier Nominatien voort te gaan na behooren.

Hoe zeer ook de Vergaderinge, onder reverentie vermeijndt dat, sij zig billijk hadde mogen flatteren met die hope, dat UWelEd. gr Agtb. immers geen swarigheijt zouden gemaakt hebben, om aan dit haar onderdanig verzoek, in zoo verre, gunstig te defereren, & haar van alle bekommeringe te ontheffen, dat deszelfs gereïtereerdt & geconfirmeerdt declaratoir, bij successie van tijd, niet jetwes zoude opereren in praejudicie van het wettig regt der Kerke, en de vastgestelde ordere der beroepinge in dese gemeynte. Zoo heeft egter dezelve, niet zonder een bysonder leedtwesen moeten vernemen, hoe UWelEd. gr Agtb. dit haar nader ootmoedig versoek, alsmede terstondt, hebben gelieven van de handt te wijsen, & daar op geen andere dispositie te verleenen, dan dat sij blijven persisteren bij haar vorig declaratoir, met een bijgevoegde recommandatie, aan de Vergaderinge, om ten spoedigsten voort te gaan, met het uijtbrengen & praesenteren der voorseyde nominatien.

Met welke onverhoopte resolutie van UWelEd. gr Agtb. de Vergaderinge zig ten hoogsten verlegen vindende heeft deselve, na rijpe deliberatie, geoordeelt, dat, behoudens de eerbiedt voor de WelEd: gr Agtb. Hn van de Weth op zoo eene gelimiteerde handopeninge, om gewigtige reden, niet konde voortgaan.

Daarop hebben UWelEd. gr Agtb. goedgevonden, op Saterdagh den 18 Octob. deses jaars, de gecommitteerden ter zake der beroepinge, te doen boven komen, & door de mondt van den Heer Hooft officier, aan te zeggen, „dat de WelEd. gr achtb. Hn van de Weth geresolveert „hadden, om aan de groote Vergaderinge te ordonneren, dat dezelve „toen huyden over veertien dagen, zullende zijn den 1 Nov. deses jaars „aan UWelEd: gr Agtb. zouden overgeven, twee drietallen van predi„canten op de gegevene handopeninge van 29 Julij voornt.

De Vergaderinge wederom met innig leedtwesen aangedaan, & over dat voorsch: rapport ten uijtersten geconsterneert zijnde, heeft op nieuw

met alle mogelijke attentie & in Gods heijlige vreese, dese voor haar zoo verdrietelijke zaake geponderecrt, & vervolgens geresolveert, om door hare gecommitteerden, in hare naam met alle behoorlijke veneratie voor UWelEd. gr Agtb. te betuijgen, dat dezelve zeer gewillig en volvaerdig is, hoe eer hoe liever, tot het formeren der twee drietallen, voort te gaan: Zoo dra UWelEd: gr Agtb. de goedheijt hebben, van aan de Gr Verg: te geven het versogte & meergemeld Eclaircissement met een allerootmoedigst verzoek, dat UWelEd. gr Agtb. dit haar declaratoir geentsins gelieven aan te zien, als een teeken van inobedientie, maar als voortkomende uijt een gegronde overtuijginge des gemoedts, gelijk dezelve bij haar twee overgeleverde vertoogen aan UWelEd: gr Agtb. heeft te kennen gegeven, & welke vertoogen, nader met redenen zouden konnen geadstrueert worden.

Dog dewyle het UwelEd: gr Agtb. behaagt heeft, onaangezien dese hare betuyginge te persisteren bij hunne gegevene ordre, & door de gecommitteerden op nieuw te gelasten, om tegen Saterdag naastkomende, & dus binnen 7 dagen, na bekomen rapport, dat van de gecommitteerden niet voor Maandag heeft konnen gedaan worden, een dubbel drietal, aan Mijn Hn van de Weth te praesenteren: Zoo vind de Vergad: wegens de onmogelijkheijt van het geordoneerde, geen andere weg voor haar open te zijn, om den schijn van disobedientie te eviteren, dan dat sy zig nogmaals keere tot UwelEd. gr Agtb., & onderdanig permissie versoeke, om bij een nadere Remonstrantie, in dezelve hoogaanzienlijke Vergaderinge de bysondere & voorname redenen te mogen produceren, waarom sy, onder correctie, van oordeel is, op eene zoodanige gelimiteerde handopeninge, in goeden gemoede, niet te konnen of te mogen treden, tot het formeren der meergemelde nominatien.

De vertoonders zijn in dat vertrouwen, WelEd. gr Agtb. Heeren! dat bij het nazien der retro-acten van vorige beroepingen ten vollen zal blyken, dat aan den Kerkenraadt deser Stadt zedert langer dan een geheele eeuw op desselfs verzoek tot het formeren eener nominatie, altoos een vrije onverhinderde handopeninge verleent is ten eijnde om zoodanige daar op te stellen, & aan Mijn Hn van de Weth te praesenteren, als bij haar geoordeelt zoude worden, ten meeste nutte & dienst der gemeijnte te konnen strekken: Waarom dan ook dezelve met eerbiedt & onder het welnemen van UwelEd: gr Agtb. zouden vermeijnen, dat het benoemen & recommanderen van een particulier perzoon terstond bij het verleenen van de handopeninge, tot eene nominatie, zoo als ditmaal bij mijn Hn van de Weth gepractiseert is, niet anders kan worden aangesien, als een nieuwe wijse van procederen notoirlijk afwijkende van den vorigen voet & wijze, waar op de handopeningen aan die van den Kerkenraadt plegen verleent te worden.

En het zij, met permissie van UwelEd: gr Agtb:, dat de vertoonders nog wijders de vrijheijt nemen, van aan dezelve gants eerbiedig te remonstreren, hunne billijke vrees & bekommeringe, dat indien dese

maniere van een gelimiteerde & geclausuleerde handopeninge aldus bij den Kerkenraadt in cas subject, tegen ligt & pligt zoude moeten gevolgt worden, het wel zoude konnen gebeuren, bij successie van tijdt, dat de handopeningen meermaal, in dier voegen na het exempel, dat thans exsteert, mogten verleent worden, & dat mitsdien, de ouden voet en practijk, tot hiertoe gebruijklijk, allengskens zoude konnen gealtereert, of immers niet dan beswaarlijk geconserveert worden. Waar uijt dan ook veel ligt in het toekomende, zodanige incommoditeijten & discrepantiën telken reijsen zouden konnen ontstaan, waardoor de proceduren der beroepinge, in dese gemeijnte, met een sonderlinge difficiliteijdt, zoude geeffectueert worden. Ook maken de vertoonders geen swarigheyt, aan de serieuse considerratiën van UEd. g[r] Agtb. over te geven, hoe de Vergaderinge eene zodanige geclausuleerde & gelimiteerde handopeninge, als dezelve nu bekomen heeft, eenigsins zoude konnen nemen & houden voor een vrije handopeninge, waar bij aan haar eene onverhinderde handel & verkiesinge, in het formeren der nominatien, na ouder gebruijk, gelaten worden: Te meer na dat UWelEd. g[r] Agtb. niet hebben goedgevonden, op haar onderdanig & herhaald versoek, eenige favorabele dispositie te nemen, tot harer geruststellinge omtrent de conservatie van het, aan haar toebetrouwt, kerkelijk regt: Sij vertoonders hebben, alle gesamentlijk, te veel veneratie voor zulk een declaratoir van UEd: g[r] Agtb., als nu aan hun geschiedt is, dan dat sij niet wel genoeg zouden begrijpen, wat reflectie dezelve sullen verwagten, dat daar op zoude dienen genomen te worden: En tog moeten sij sinceerlijk voor UEd: g[r] Agtb. belijden, dat sy niet konnen overeen brengen, hoe sy met zulks te doen, teffens wel genoeg in staadt zouden zijn om in allen gevalle, na behooren agt te nemen, op de verligtinge & aandrang van hun eijgen gemoederen, tot welker ontlastinge & onderlinge geruststellinge de leden van de Vergaderinge bij het treden tot eene beroepinge, in den haren [*sic*], na kerkenordeninge gehouden & verpligt zijn, yder voor zig serieuslijk te declareren, & zoo veel noodig is zig te purgeren, dat sy hunne respective stemmen daartoe niet anders uijtbrengen, dan met een volkome vrijheijt, & zonder jemants seductie of persuasie vreese of hope &ct.

Daar blijft dan voor & na WelEd: g[r] Agtb. Heeren! bij de groote Vergad: die swaarwigtige incommoditeijt resideren, dat sij geensins kan overeen brengen, hoe een dusdanige gelimiteerde handopeninge, op eeniger hande wijse wettig zoude konnen bestaan, met het regt der Kerke van een vrije nominatie & beroep, zoo als gemelde Vergaderinge, tot hier toe indisputabel gepossideert & geexerceert heeft; het schijnt veel eer onder correctie te moeten aangesien worden, als een notoire tegenstrijdigheijt & dat daar door alle vrije dispositie tot het formeren eener nominatie, met er daadt, den Kerkenraadt, benomen wordt: aangesien een zoodanige vrijheijt togh enkel moet rusten, op grondt eener vrije & onbelemmerde handopeninge, dewelke vooraf, bij de WelEd. g[r] Agtb.

Magistraadt, aan dezelve verleent wordt, & zonder welke den kerkenraadt, het zekerlijk daar voor houden moet, dat hare handen niet volkomen geopent, maar veel meer bepaaldt & gebonden zijn; gelijk ook deszelfs leden zig teffens in de uijterste difficulteijt gebragt vinden om of disobedient te schijnen jegens de magistraadt, & mitsdien het perikel te loopen, van desselfs indignatie of ongunst, of anders indien sij zulks zouden zoeken te eviteren, te moeten handelen tegen hun eijgen gemoedt, dat hun immers niet vrij staadt te doen? als die den Keyzer moeten geven dat des Keyzers is, & aan God, dat Godes is.

Boven & behalven dit alles zijn de vertoonders, als kerkelijke perzonen, gehouden & subject aan de kerkelyke ordres & besluijten, welke hun verpligten, bij alle opkomende occasien, voor het regt der Kerke, omtrendt de beroepingen behoorlijk te vigileren, & sorge te dragen, zoo veel immers in hun vermogen is, dat het selve geconserveert & in allen deelen onderhouden worde: gelijk dan ook wel expresselijk, bij staadts & Kerks-resolutien, aan hun bevolen wordt, dat in *de proceduren der beroepingen*, *alles sal blijven & geschieden op den ouden voet & bij het gebruijk*, *dat in ijder kerke plaats heeft.* Waar toe dan ook de respective Classen haar toesigt oeffenen, omtrendt de beroepingen, welke in de kerken onder haar ressort komen voor te vallen, om die met hare goedkeuringe te confirmeren.

En mitsdien syn dan zekerlyk UwelEd. g^r Agtb. veel te verligt, & aequitabel, om geen attentie te nemen op der vertoonderen staadt & conditie, hoe deselve als gesubordineerde kerkelijke ministers zig onder die noodsakelijke verpligtinge vinden, om hunne gehouden proceduren, in cas subject, aan een hooger kerkelijke vergaderinge altoos te moeten verantwoorden; ja des noots alle hunne acten, aan de zelve te communiceren, & zig aan deszelfs judicature te onderwerpen: Het geen den vertoonders nog te meer moet verpligten om alle mogelijke devoiren aan te wenden, zoo & daar het behoort, ten eijnde dat alles in de beroepingen moge blijven op den ouden voet & bij het constante gebruijk, voor heen altoos geobserveert.

Om het welke, onder Gods zegen te effectueren, heeft de Vergaderinge dienstig geoordeelt, het bovenstaande met behoorlijke eerbiedt, aan de hoogwijse, & doorzigtige consideratien van UWelEd: g^r Agtb. over te geven, met ootmoedige bede & versoek, dat dezelve, na ouder gewoonte aan den Kerkenraadt gunstig gelieven te verleenen, eene vrije & onbepaalde handopeninge, op dat de Kerkenraadt, daar door in staadt gesteld worde, om tot het formeren & praesenteren der bewuste nominatien ten spoedigsten voort te gaan na behooren: Het welk anders & buijten dat, om bovengemelde redenen, voor de Vergaderinge ondoenlyk zal moeten geoordeelt worden.

Groote Vergaderinge 5 Nov. 1755.

Praeses Ds P: Hofstede.
Scriba Ds J: W: de Hoijde.

1. De Vergaderinge met den gebede ingezegent zijnde rapporteren de B. B. in de Commissie, ter zake van de beroepinge, dit navolgende:

De Heeren gedeputeerden zijn versogt, om boven te komen, om te vernemen de resolutie van Mijn Heeren van de Weth, genomen op de ingeleverde remonstrantie van den gr Kerkenraadt, & om in geen woorden-strijdt te treden, zal den Heer Secretaris dezelve de Heeren voorlesen & copij daar van besorgen.

Extract uijt de resolutien van DHn van de Weth der Stadt Rotterdam,
genomen in haar Ed: gr Agtb. Vergaderinge op:
Maandag den 3 Novemb. 1755.

„De Heeren van de Weth, geexamineert & overwogen hebbende de „ingeleide remonstrantie van de groote Vergaderinge (disavouerende de „positiven & bewoordingen daar in vervat) vinden het versoek daar bij „gedaan, in allen opsigten ongegrond en onvoldoende, vermits haar „Ed: gr Agtb: een & andermaal hare intentie duijdelijk hebben te „kennen gegeven, waar toe haar Ed: gr Agtb: zig als nog refereren, & „declareren dat tot de eenige rigtsnoer, van de gr Vergaderinge moet „strekken de resolutie van dese Vergaderinge in dato 29 Julij 1755. en „niet soo als 't in actis bij de groote Vergaderinge is geboekt, zijnde aan „de gedeputeerdens van de groote Vergaderinge Extract auth: van de „gemelde resolutie gegeven, dewelke zoodanig is ingerigt, dat de gene-„rale Kerke regten deser Landen, daar door in geenen deelen zijn ge-„praejudicieert. Egter vergunnen niet, te min haar Ed: groot Agtb. alsnog „& ten overvloede, den tijd van op heden veertien dagen, zullende zijn „den 18 Novemb. 1755 omme alsdan, zonder eenige nadere exceptie off „uijtstel, twee drietallen Predicanten aan de Heeren van de Weth over „te leveren, zullende andersints bij verdere onverwagte disobedientie de „Regeringe zig geneccessiteerdt vinden, van zoodanige maatregelen bij „de handt te nemen, als dezelve tot mainctien van haar authoriteijt & „ten nutte van de kerke sal oordeelen te behooren.

Accordeert met de voorsch: Resolutie
(Was geteekent)
W: W: van Berkel.

2. De B: B: in de Commissie worden hartlijk bedankt voor hun moeijte, & getrouw rapport. De Vergad: verstaadt dat met innig leedtwesen, & vind zig thans nog niet in staadt, om over dese resolutie te adviseren.

3. De Eerw. Hn Velingius, Bruijning, Hofstede & de WelEd. gr Agtb. Heer van der Staal protesteren tegen dese conclusie, als zijnde van oordeel, dat de gr Verg: zonder langer uijtstel, ten eersten

tot het maken van een gros hebbe te procederen, omdat het volgens hun Eerw. gedagten, althans nu geen bedenklykheijt meer lijdt, om aan de herhaalde ordres, van mijn H[n] van de Weth te voldoen, te meer wijl hun Ed. g[r] Agtb schijnen te kennen te geven, dat het bevel, in het bovengenoemd rapport gemeld, hun WelEd. g[r] Agtb. ultimatum is.

. . . .

Groote Vergaderinge 8 Nov. 1755.

Praeses D[s] P: Hofstede.
Scriba D[s] J: W: de Heyde.

„D[s] praeses verklaart dese vergaderinge belegt te hebben, om aan „dezelve voor te stellen, of ze zig nu nog niet in gereedtheijt bevind, „om voort te gaan, of ten minsten dagh te stellen, tot het maken van „een gros predikanten, ten eijnde er een dubbelt drietal op de tijd, „daartoe bepaalt & geordonneert door mijne Heeren van de Weth, & „die vast verloopt, kan gepresenteert worden, aan hun Ed: g[r] Agtb. „Indien er nog eenige consideratie bij de Eerw. Vergaderinge mogte „overgebleven zijn, als of ons, door de verleende handopeninge, het „regt eener vrije beroepinge zoude ontzegt of andersints twijfelagtig „gemaakt zijn, zoo geeft D[om] Praeses een yder in bedenkinge, of mijn „H[n] van de Weth, wel duydelijker hebben konnen zeggen, *dat ze aan „deze Vergaderinge het regt van een vrij Beroep toestaan*, als hun Ed. g[r] „Agtb. declareren, in het extract van de verleende handopeninge, aan „onze gecommitteerde tot deze zaak overhandigt; & of er wel woorden, „in onse Nederduijtse taal te vinden zijn, waar mede hun Ed: g[r] Agtb. „deze zaak klaarder konnen uijtdrukken, als ze dezelve uijtgedrukt „hebben? gevolglijk! of het niet van onzen plicht is, om op dien tijd, „welken Myn Heeren van de Weth daar toe bepaalt & geordonneert „hebben, een dubbelt drietal, aan hun Ed: g[r] Agtb. te praesenteren? En of „wy anders doende, niet het regt der Kerke (dat ons zoo duijdelijk van „mijn H[n] van de Weth geaccordeert wordt, in voorgemeld extract) in de „waagschaal stellen? de gemeente nog langer van twee nieuwe Leeraars „berooven, & het respeckt, dat wij aan de ordres van myn Heeren „van de Weth verschuldigt zijn, verzaaken?

3. De Vergaderinge vind zig buyten staadt op die geextendeerde propositie, die ze slegts eens heeft hooren voorlezen, voor de vuijst te antwoorden; maar wyl dezelve wel eenige tijd tot bedenkinge vereijst, resolveert men hier over nader te delibereren.

. . . .

Groote Vergaderinge 14 Nov. 1755.

Praeses D[s] P: Hofstede.
Scriba D[s] J: W: de Heijde.

. . . .

2. D[s] praeses levert in dese navolgende schriftlijke propositie om dezelve, gelijk als die van 8 deser, woordlyk te insereren in actis.

„Het blykt uyt de voorgelezene acte, dat ik als praeses in de laaste „vergaderinge hebbe voorgesteld: of de E: Vergad: in gereedtheijt was, „om te treden, tot het maken van een gros predikanten, of ten minsten „om dag daartoe te stellen, ten eijnde de zelve in gereedheijt mogte „zijn, met een dubbelt drietal, om het zelve, op dien tydt, aan Myn „Hn van de Weth, te konnen presenteeren, welke hun Ed. gr Agtbh., „daar toe bepaalt & geordonneert hebben.

„Het blykt uyt die zelfde acte, dat ik de scrupel die er nog by „zommigen mogten zijn, om tot het maken, van een gros & verdere No-„minatien voort te gaan, hebbe zoeken weg te nemen; edog dat de E: „Verg:, zig niet in staadt heeft bevonden om als toen nog over het een „of ander te konnen handelen, zynde de zelve dan ook gescheijden, „zonder het noodig te oordeelen, om een dag, tot een nieuwe Vergad: „te bepalen, veel min tot het formeren van een gros. Ik vleide mij „egter, dat die Leden, of ten minsten zommige daar van, die zig toen „niet in gereedheijt bevonden, om over myn propositie & pogingen, om „allen scrupel weg te nemen, te konnen handelen, mij wel ras als praeses, „zouden verzogt hebben, om ten eijnde voornoemt, een andere Vergad: „te beleggen. Edog dit tot den dag van gistern toe te vergeefs gewagt „hebbende heb ik het als praeses, van myn indispensabelen pligt geoor-„deelt andermaal deze Vergad: te moeten convoceren om aan dezelve „op nieuws voor te stellen, het geen ik reets den 8 deser, hebbe voor-„gesteldt; met dit byvoegsel nogthans, dat ik de E: Verg: in ernstige „overweginge wil geven, of wy dezen dag, niet nog een tweede Verg: „hebben te houden, om daar in te procederen tot het maken van een gros „predikanten, & of wij dat gemaakte gros, niet morgen, tot een dubbelt „twaalftal, Zondagavond, tot een dubbelt sestal, & aanstaande Maandag „tot een dubbelt drietal, hebben te brengen, opdat wy nog in staat zijn, „om op de bepaalde & geordonneerde tydt aan de ordres van mijn Hn „van de Weth, te konnen gehoorsamen.

3. „De E: Vergad: zal op bovengemelde propositie, dezen avondt, om „seven uuren, in een nadere Vergad: zig declareren.

. . . .

Groote Vergaderinge 14 Nov. 1755.

Praeses Ds. P: Hofstede.
Scriba Ds. J: W: de Heijde.

. . . .

2. Ds praeses vraagt of de E: vergad: zig nu gereedt vind, zig te declareren op zyn E. propositie, huijden morgen voorgesteld.

3. Hier op word, uyt naam van verscheijde leden der Vergaderinge, ingelevert dit na volgende

Vertoogh om, door B: B: gecommitteerde ad causam bij de eerste gelegentheijt, bij mijn Hn van de Weth te worden ingelevert.

Aan de WelEd: groot Agtb: Heeren van de Weth,
dezer Stadt.

„De groote Vergad: van de Nederduytsche gereformeerde gemeente „binnen dese Stadt, hebbende bij extract, uyt de resolutien van de „WelEd. gr Agtbare Weth, genomen op Maandag den 3 deser loopende „maandt Nov., niet zonder bevreemdinge: verstaan den gants disfavo„rabelen uijtslag van hare nadere & laaste Remonstrantie op Zaterdag, „den 1 der voorn: maandt aan haar WelEd: gr Agtb. overgelevert; „kan niet anders dan hare smerte betuijgen, & innig leedtwesen, dat „UWelEd: gr Agtb. hebben gelieven te disavoueren de positiven & „bewoordingen in gemelde remonstrantie vervat, alsmede het verzoek „daar bij gedaan, in allen opzigten te houden, voor ongegrond en onvol„doende: Declarerende verder dat tot de eenige rigtsnoer van de gr „Vergad: moet strekken de resolutie van de gr Agtb. Weth, in dato „29 July deses jaars, en niet zoo als het in actis bij de gr Verg: „geboekt is; zijnde aan hare gedeputeerden ten dien eijnde een extract „authenticq van de gemelde resolutie ter hand gesteld, & welke zoo„danig zoude zijn ingerigt, dat de generale kerke regten dezer landen „daar door in geenen deelen gepraejudicieert worden.

„De groote Vergad: neemt de vrijheijt, omtrendt het laast gedecla„reerde van UWeled: gr Agtb. met alle eerbiedt aan te merken; dat „hare gecommitteerden het voorn. Extract authenticq, uijt de notulen „van de Weth eerst bekomen hebben, den 25sten van de gepasseerde „maand October: & dat over zulks de Vergad: drie maanden lang geen „ander rigtsnoer van hare handelingen gehadt heeft dan de resolutie van „UWelEd: gr Agtb., zoo als de zelve, den 29 July dezes jaars bij hare „gecommitteerden woordelijk uijt den mondt van den Heer Hooft Of„ficier ontvangen, & terstond opgeteekent, vervolgens in alle getrouw„heijt, gerapporteerdt & in de acten van de Vergad: geboekt is.

„Dat bij de vergelijkinge van het eene met het andere zig wel terstondt „opdoet een zigtbaar, & zeer merklijk onderscheijt, in de form of wijse „van voorstel & bewoordinge:

„Dog alles naukeurig in gezien blijft in het wesen der zake, deselve „handopeninge, ja het komt aan de Vergad: zoo voor, dat dezelve nog „ruijm zoo sterk, in het bovengen: extract, geclausuleert, & gelimiteerdt „wordt, door de recommandatie van een particulier persoon, declare„rende, Mijn Hn van de Weth uijtdruklijk, dat het aan haar WelEd: „gr Agtb., & aan het beste gedeelte van de gemeente, zeer wel zoude „gevallen, wanneer er agt wierde geslagen op mannen welke inboor„lingen zijn van dese stadt & speciaal op Ds Nieulandt predikant te „Haarlem.

„Maar even dit is het WelEd. gr Agtb. Heeren! waarover de Vergad: „zig, al van den beginne bekommert & beswaart vond, als die, onder „correctie vermeint dat een zoo gedeclareerde recommandatie, bij het „verleenen der handopeninge, wel grootlijks praejudicieert aan de generale

„kerke-regten deser landen, in zoodanige plaatsen, steden & dorpen, „daar geen collatien zijn, maar de respective kerkenraden het regt eener „vrije beroepinge hebben, & exerceren, gelijk de gr Vergad. deser ge- „meente, tot nog toe, dat regt gepossideert heeft, & ook UWelEd: gr „Agtb. duydelijk genoeg aan dezelve schijnen te accorderen.

„Weshalven de Vergad: om gewigtige redenen, breeder in hare remonstran- „tie gededuceert, & zig daar aan refererende, gedrongen & genoodsaakt „blijft, te moeten persisteren bij hare vorige verklaringe van niet te „konnen of te mogen op een zoo geclausuleerde & gelimiteerde hand- „openinge, te treden tot het formeren van de gevorderde nominatien, „als devierende niet alleen van de oude practijk, tot nu toe geobser- „veert, maar ook onbestaanbaar met een vrye verkiesinge, die zeker op „een vrije & onbelemmerde handopeninge moet gegrond zijn: onder- „tussen protesterende wel expreslijk & te gelijk eerbiedig tegen alle „vermoeden van disobedientie in dezen; waaraan de vergaderinge wenst „& hoopt bij alle mogelijkheijt zig nimmer te sullen schuldig maken: „vertrouwende voorts het belang der kerke ook in dit geval, onder „eene behoorlyke waaksaamheijt, aan het opperbestel, & de hoog-wijse „bestuuringe van desselfs Heer & Koning.

Dit is van de E. vergaderinge overgenomen om ten spoedigsten bij hun Ed: gr Agtb. in te leveren.

4 Dii Bruijning, Hofstede, & de WelEd: gr. Agtb. Hr. v: der Staal protesteren hier tegen, oordelende, men terstond tot 't werk der Beroepinge had voort te gaan.

. . . .

Groote Vergaderinge 15 Nov. 1755.

Praeses Do. P: Hofstede.
Scriba D. J: W: de Heijde.

. . . .

2. De B: B: in de Commissie ter zake der beroepinge rapporteren, dat hun E: E: dese morgen, in de WelEd: gr Agtb. Weth hebben ingelevert, het vertoog in de voorgaande acte geboekt, & tot antwoordt hebben ontfangen:

„Mijn Hn van de Weth, met het uijterste ongenoegen, den inhoudt „van de tweede remonstrantie verstaan hebbende, persisteren bij hunne „genomene resolutie van den 4 Novemb. laastleden.

3. De Vergad: bedankt de Heeren gecommitteerden voor de getrouwe & spoedige uijtvoeringe van hun Commissie.

4. Do praeses, proponeert of men nu morgen, niet tot het maken van nominatien zal voortgaan? Dog de Vergaderinge vind zig, tegenwoordig, niet in staadt om zig daar toe te bepalen.

. . . .

Groote Vergad: 5 Decemb. 1755.

. . . .

2. Do Praeses proponeert, dewijl, dat men van ter zyden verstaan heeft, dat de zaak in verschil, tussen Mijn Heeren van Rotterdam & dese vergaderinge, door haar Ed. gr. Mogende is gesteld, in handen van de Edelmog: Heeren Commissarissen, of men uyt ons niet gecommitteerden zoude aanstellen, om, in geval men in den Haag wierde ontboden, uijt naam van dese Vergaderinge, dat & daar het vereijst worde te verrigten, dat de zelve pro re nata zullen noodig oordeelen.

3. De Vergaderinge hier over delibererende, resolveert tot de Commissie, ad hanc causam, te benoemen, uijt de Predicanten Dii Ter Brugge, van der Kemp, Ham, Du Vignon, Patijn, van Marle, & de Heyde, uyt de Ouderlingen, de Voorsittende Leden DHn Koning, Van Heusden, Doeleman & Van Twedde, & uyt de B: B: Diaconen, de vier praesides, DHn Loncq, van Dam, Mol & Van Veen. Welke Hn & Broederen, (ingevalle er, wegens korthejjt des tyds, geen gr Vergad: kan worden belegt), word gegeven volle magt, zoo als die gegeven word bij desen, omme uijt hunne naam dat alles te doen & verrigten, daar & zoo, als het behoort, belovende hun Eerw: verrigtingen te zullen ratificeren & aggreëren.

Dog indien gevoegelijk, voor af gr Vergad: kan worden belegt, zal de commissie, in dezelve, voor af met hun preadvis de Vergad: voorligten, om daar op definitiv te resolveren.

4. Tegen het decerneren van dese bovengemelde Commissie protesteert Ds Bruijning als van oordeel zijnde zulks te praematuur geschiede, & niet ten voordeele van de gemeijnte te zullen konnen dienen. Waar bij zig ook gevoegt hebben, Ds Hofstede & de Ed. gr Agtb. Hr Ouderling van der Staal.

. . . .

Groote Vergad: 8 Decemb. 1755.

. . . .

2. Ds praeses levert in een brief van den WelEd: gest: Heer pensionaris van Roijen, met de daar bij gevoegde, propositie van hun Ed: gr Agtb. mijn Hn van Rotterdam, gedaan aan hun Ed: gr Mog: den 26 Nov. 1755, welke beijde stukken, in de Vergad: zijn voorgelesen.

De Brief luyd als volgt:

Seer Eerwaarde Heeren!

De Heeren Haar Ed: groot Mog: gecommitteerden tot de kerkelijke Saaken, ingevolge & ter voldoeninge van haar Ed: groot Mog: resolutie Commissoriaal van den 26 Nov: laastleden, voornemens zijnde aanstaande Woensdag, sullende sijn den 10 deser loopende maandt, des morgens, ten elf uuren, in een der vertrekken van de Edelm: Heeren gecommitteerde Raden in 'S gravenhage in besoigne te treden over de propositie door de

Hn gedeputeerden der Stadt Rotterdam den 26 Voorn., ter Vergad: van hun Ed: gr Mog: gedaan, hebbe ik het niet ondienstig geagt U Seer Eerwaarden daar van bij desen kennisse te geven, & deselve teffens twee exemplaren van de gemelde Propositie, & Bijlagen daar toe specterende te versorgen, ten eijnde U seer Eerw: van de intentie van wel gemelde Heeren haar Ed. gr Mog: gecommitteerden geinformeert sijnde, tegen den voorsch: tyd, eenige gedeputeerden uijt hunne Vergadering, completelijk geinstrueerdt herwaerdts souden kunnen senden omme op alles, t gunt ten desen in consideratie kan komen gehoort te werden; waartoe my verlatende na U Seer Eerw: in de protectie des Allerhoogsten bevolen te hebben, blijve

Seer Eerw. Heeren
U Seer Eerwdens gants dienstwillige
'S gravenhage den 5 Decemb. 1755. (was geteekent)
Jan van Royen Dav: Z.

Art. 3. Ter beantwoordinge van gemelde brief, & behandelinge van dit wigtig stuk zijn door de Eerw: Vergaderinge gecommitteerdt uijt de predik: Praeses & Scriba benevens Dii van der Kemp, & Patijn, & tot secunden Dii Ham, Du Vignon, & van Marle, uyt de Ouderlingen Broeder Koning Secundo B: van Heusden &ct, uijt de Diaconen praeses Doctor Loncq, Secunde B: van Dam, welke Hn Broederen, een behoorlijke acte van qualificatie & credentie om uyt naam van dese Vergad: met volle magt & vryheyt te handelen, zoo als dezelve na bevind van zaken raadsaam zal oordeelen, door de Scriba zal worden gegeven.

Wijl de Commissie, den 5 deser genomineerd, & tot dit stuk gequalificeert, in stand blijft, zullen de gecommitteerden na den Haag, tot die groote Commissie hun recours hebben, om daar mede verder alles te overwegen & behandelen, dat in desen noodig is.

. . . .

Groote Vergadering 25 Januarij 1756.

. . . .

2. Zijn ook geresumeerd en geapprobeerd

De acten van de groote Commissie van den 8, 12, 17, en 31 December 1755; ook van den 7, 12, Januarij, 1756 en is geresolveerd, dezelven in actis van de groote Vergaderinge te insereren.

Vergadering van de groote Commissie 8 December 1755.

Is geresolveerd, den gedeputeerden uit de Eerwaarde groote Vergadering naar den Haag in commissie te geven, dat zij bij Hun Ed. Mog. insteerden, om eenig uijtstel, ten einde zij zich behoorlijk in staat stelden, om op de propositie van H. Ed. gr. Achtb. met allen eerbied dat gene te repliceren, 't welke dient tot justificatie van de procedures, door de groote Vergaderinge tot nooh toe gehouden.

Voorts wordt den B: B: in de Commissie volle macht en vrijheid gegeven om in allen dezen te doen en te handelen, zoo als dezelven naar bevind van zaken zullen oordeelen te behooren.

Vergadering van de groote Commissie 12 December 1755.

Rapporteren de HH. en BB. in de Commissie, dat zij uitstel verzogt, en ook van H. Ed. Mog. tot den 18 December toe hadden verkregen.

De Vergadering verneemt dit rapport met blijdschap, en bedankt, met volkome approbatie, den HH. en BB. hartelijk voor hunne verrichtingen.

Vergadering als boven 17 Decemb. 1755.

De memorie morgen aan H. Ed. Mog. overteleveren, wordt voor de Vergaderinge geresumeerd; en met dankzegging, onder toebiddinge van zegen over dit wichtig stuk, volkomen geapprobeert.

Vergadering als boven 31 Decemb. 1755.

Is geresolveerd om eene commissie te maken naar Leiden, om den H[r] pens. van Rooijen te verzoeken visie van de Remonstr: van DD. Bruining en Hofstede, gepraesent. aan de Ed. Mog. Commissarissen, en te gelijk te communiceren, de noodzakelijkheid van het drukken van de laast overgeleverde Memorie aan hun Ed. Mog: Ook heeft de Vergadering raadzaam en noodig geoordeeld te vervaardigen een replicq op gem. remonstrantie, ten einde ook die te praesenteren aan hun Ed. Mog.

Vergadering als boven 7 Januarij 1756.

De BB. gecommitteerden doen rapport van hun Leidsche reis, waar voor zij, met approbatie van het verrichtte, worden bedankt.

De extracten der retroacta te zenden aan hun Ed. Mog. worden geresumeert, en accoort bevonden; en is bepaald die ten spoedigsten, geteekend, te verzenden; quod factum.

Vergadering als boven 12 Januarij 1756.

Is voorgelezen het replicq op de remonstrantie van DD. Bruining en Hofstede (zie act. van de Commissie 31 Decemb. 1755) hetwelk van alle de leden is goed gekeurd, en noodig geoordeeld aan hun Ed. Mog. spoedig verzonden te worden; quod factum.

3. Vervolgens is voorgelezen de missive, en bygevoegde Resolutie van H. Ed. Gr. Mog. de HH. Staten van Holland en West-Vriesland, aan deze Vergadering toegezonden.

Het opschrift van den brief was:

Eerwaarde, Godzalige. Vrome
onze Lieve, getrouwe
Die van den grooten Kerkenraad der Stad Rotterdam.

De Staten van Holland ende Westvriesland.

„Eerwaarde, Godzalige, Vrome, Lieve, getrouwe.

„Wij zenden aan UL. hier nevens copie van onze resolutie heden „genomen op de propositie van de HH. Gedeputeerden der Stad Rot„terdam, ten einde voorzieninge worde gedaan, dat UL: procederen tot „het formeren van twee drietallen, tot vervullinge van de twee vace„rende predikantsplaatsen, op de handopening daar toe bij de Wet der „voorsz. stad verleend, om zich daar na te reguleren. Waar toe ons „verlatende bevelen wij UL. de beschermingе Gods. Geschreven in den „Hage den 23 Januarij 1756."

Ter ordonnantie van de Staten
C. Boeij.

Extract uit het Register van de Resolutiën, van de HH: Staten van Holland, en West-Vriesland genomen in Haar Ed: Gr: Mog:

Vergadering op Vrijdag den 23 Januarij 1756.

„De Heer pensionaris van Rooijen heeft ter Vergadering gerappor„teerd de consideratien, en het advies van de HH. haar Ed: Gr: Mog: „gecommitteerden tot de Kerkelijke Zaken hebbende ingevolge en ter „voldoening van haar Ed: Gr: Mog: resolutie commiss. van den 26 No„vember laatstl: geëxamineerd de propositie door de HH. gedeputeerden „der Stad Rotterdam uit den naam ende van wegen de HH. hare „principalen ter Vergadering gedaan, ter oorzake van de weigering van „den gr. kerkenraad aldaar, omme volgens de handopening op den 29 „Julij 1755 door de HH. van de Wet der Stad Rotterdam voorsz. aan „de gem: groote kerkenraad verleend, te treden tot het formeren van „een dubbel drie-tal predikanten, ter vervulling van twee vacerende „predikants-plaatsen in de Gemeente van dezelve stad, en tenderende „de voorsz. propositie, ten einde haar Ed: Gr: Mog: zoodanige efficacieuse „maatregelen zouden gelieven werkstellig te maken, als haar Ed: Gr: Mog: „zoo tot maintien van de autoriteit der regering van Rotterdam, als „tot welzijn der kerke na hare hooge wijsheid en aequiteit zouden „oordeelen te behooren, mitsg. het bericht op de gem. propositie, door „ofte van wegens de voorsz. groote kerkenraad den 18 December „van het afgeloope jaar aan voorgem. haar Ed: gr: Mog: gecommit„teerden in het gehoude besoigne ter hand gesteld. Waar op gedelibe„reerd, en bij haar Ed: gr: Mog: zeer ongaarne zijnde gezien de onge„gronde scrupules en difficulteiten, door de voorsz. groote kerkenraad „ofte wel het meerder tal van dien gemoveerd, omme ingevolge van „de voorsz. handopening en de iterative serieuse aanzeggingen en recom„mandatien van de voorn. Magistraat daar op gevolgd te procederen „tot het formeren van de gem. twee drietallen. Is goedgevonden en ver„staan, dat aan die van den grooten kerkenraad voorn[t] zal worden

„geordonneert ende gelast, zoo als dezelve geordonneert ende gelast worden „mits dezen, om zonder verdere vertraging, of dilaij, en uiterlijk binnen „den tijd van 14 dagen op de gem. handopening voort te procederen „tot het maken van de voorsz. twee drietallen van predikanten, en „dezelve vervolgens aan de HH. van de Wet der Stad Rotterdam te „praesenteeren, omme daar op alsdan te werden gedisponeert, als bevon„den zal worden te behooren.

„En dat van deze resolutie aan de voorn. Magistraat copie zal worden „ter hand gesteld om te dienen tot derzelver naricht, als mede aan de „gem. groote kerkenraad om zich daar na te reguleren.

„Accord[t] met het voorsz. Reg[r]
„C. Boeij."

. . . .

Groote Vergadering 27 Januarij 1756.

. . . .

Daar op is men getreden tot de behandeling van het stuk, waar over men was bijeen gekomen. De vergadering in serieuse overweginge genomen hebbende de resolutie van Hun Ed: Gr: Mog: de HH. Staten van Holland en Westfriesland, zoo als dezelve in de vorige acten geboekt is, heeft daar in opgemerkt, dat hun Ed: gr: Mog: tot den grond van hunne resolutie gelieven te leggen, dat de scrupules en difficulteiten, bij den kerkenraad geoppert en gemaakt, ongegrond geoordeeld en verklaard worden. Het geen dan ook de rede is, waar om hun Ed: gr: Mog: aan den Kerkenraad ordonneren ende gelasten, om op de gegevene hand-openinge van mijn HH. van de Wet zonder vertraging of eenig dilaij, uiterlijk binnen 14 dagen, tot het formeren van 2 drie-tallen te procederen. Des oordeelt de Vergadering (onder correctie) uit den teneur van hoogst gemelde resolutie, te kunnen en te moeten opmaken, dat de scrupules en difficulteiten ongegrond zijnde, hun Ed: Gr: Mog: oordeelen, dat de gegev: handopening, proute jacet, niet praejudicieert aan de kerkelijke vryheid des kerkenraads en *'t stuk der beroepinge*. En, op dien grond, zijn dan de meeste leden gewillig en volvaardig, om in gevolge de order van hun Ed: gr: Mog: met allen spoed het werk der beroepinge volgens Kerkenordening te aanvaarden, en de vereischte 2 drie-tallen binnen den bepaalden tijd te praesenteeren aan hun Ed: gr: Achtbaarh. de HH. van de Wet.

Tot dat einde zal deze Vergadering overmogen, den 29 dezer, namiddag 4 uren bijeenkomen tot het maken van een gros.

. . . .

Grote Vergaderinge 6 Feb. 1756 [1]).

. . . .

Volgens resolutie van 4 February, zyn uyt het dubbeld sestal gemaekt twee distinct. Drietallen, en zijn gesteld op

N°. 1.	N°. 2.
D.D. Blaauw [pred. te Gouda]	D.D. G. Bonnet [pred. te Amersfoort]
Segaar [pred. te Groningen]	Slyp [pred. te Middelharnis]
Rutgers [pred. te Goes]	de Haan [pred. te Arnhem]

De twee drietallen, sullen door de H.H. en B.B. gecommitteerden ten spoedigste aan de Wel Ed. gr. Achtb. Heeren van de Weth genotificeerd worden.

. . . .

Groote Vergaderinge 22 Feb. 1756.

. . . .

De H. H. en Broederen gecommitteerden voor de sake der beroepinge rapporteren, dat sij, volgens voorgaande Acten, op gisteren voor veertien dagen, de twee drietallen aan haar Ed. gr. Achtb. de Heeren van de Weth hadden genotificeerd, en dat de Heer Hoofd Officier haar hadde gezegd, dat haar Ed: gr. Achtb. daar over souden besoigneeren, en dan de Heeren gedeputeerden wel nader versoeken zouden om boven te komen, om de resolutie van haar Ed. gr. Achtb. als dan te vernemen.

Daar sy vervolgens op Saturdag laastleden voor Ed. gr. Achtb. mijn Heeren van de Weth geroepen zijnde, uijt de mond van de Heer Hoofd Officier verstaan hadden, dat de Heeren van de Weth over de ingebrachte twee drietallen hadden gedelibereerd, en deselve voor notificatie aannamen, en de groote vergaderinge qualificeerden en authoriseerden, om uijt de twee drietallen twee predikanten te beroepen, en dan de beroepenen aan hun Ed. gr. Achtb. te presenteeren, om daar op te resolveeren, soo als bevonden sal worden te behooren.

De vergaderinge verblyd zig over dit rapport, segt den gecommitteerden dank, en resolveerd de beroepen te doen op morgen, 's namiddags ten vier uuren.

. . . .

Groote Vergaderinge 23 Feb. 1756 [2]).

. . . .

Hierop is uijt de twee drietallen een beroep gedaan, en wel; uyt N° 1 D. Carolus Segaar pred. tot Groninge, en uijt N°. 2 D. Henricus

---

[1]) In de Gr. Verg. v. 29 Jan. 1756 wordt een gros opgemaakt.
„ „ „ „ „ 2 Febr. 1756 worden 2 twaalftallen opgemaakt.
„ „ „ „ „ 4 „ 1756 „ 2 zestallen „

[2]) Hofstede was in deze vergadering afwezig.

de Haan pred. tot Arnhem. Dese beroepingen sullen bij de eerste gelegentheyd aan hun Ed. gr. Achtb. de Heeren van de Weth gepresenteerd worden, met versoek van een gunstige approbatie.

. . . .

Groote Vergaderinge 27 Feb. 1756.

. . . .

De H. H. en B. B. gecommitteerden tot 't werk der beroepinge rapporteeren, dat sy, ingevolgen de laaste resolutie, sig ten spoedigsten vervoegd hadden bij den Hr praes. Burgm. en den Heer Hoofd Officier, dat sij vervolgens op gisteren morgen tot de Weth waren toegelaten, en aldaar uijt de mond van de Heer Hoofd Officier hadden verstaen dit volgende:

„Mijn Heeren van de Weth, gedelibereerd hebbende over de twee „beroepene predikanten D. Carolus Segaar, predikant te Groningen, „en D. Henricus de Haan, predikant te Arnhem, hebben goed„gevonden, beyde den beroepingen te improbeeren, en auctoriseeren en „qualificeeren de groote vergaderinge, om weder te procedeeren tot het „formeeren van twee drietallen van predikanten, en die presenteeren „aan dit Collegie, om dan daaromtrent te disponeeren, soo als bevonden „sal worden te behooren."

De vergaderinge hoord dit rapport met veel smerte, segt den gecommitteerden dank, en besluijdt om op Woensdag naastkomende te vergaderen, om dan de tijd te bepalen, wanneer men tot een nieuw gros sal overgaen.

Noch maekte de Hr professor Patijn, als mede gecommitteerde, bekend, dat *(sic!)* hadde ontfangen een briev van de Heer de Haan, waar in sijn WelEerw. seer gepast beantwoord de briev van notificatie door B. B. gecommitteerden aan hem geschreven.

Groote Vergaderinge den 10 Maart 1756.

. . . .

.... Volgens laastgenoome Resolutie [1]) is Het voorheen gemaakte Gros gerevideert; & nog eenige bij het zelve gevoegt.

Voorts is men getreeden tot het formeeren van Een Dubbeld Twaalv-tal

. . . .

Groote Vergaderinge den 17 Maart 1756.

. . . .

. . . is men getreeden tot het maaken van een Dubbelt Sestal . . .

. . . .

---

[1]) nl. in de Groote vergadering van 3 Maart 1756.

Groote Vergaderinge den 22 Maart 1756.

Na den gebode is men overgegaan tot het maaken van een Dubbeld Drietal & is bevonden, met meerderh. van stemmen gekomen te zijn op het

Eerste Drietal	Tweede Drietal
DD. Petry Blaauw [te Gouda]	DD. Gijsbert Bonnet [te Amersfoort]
Pauly Bonnet [te Middelburg]	Pauly Rutgers [te Goes]
Dirk Kaas [te Sluis in Vl.]	Abrah: van de Velde [te Hoorn]

. . . .

Grote Vergadering 7 April 1756.

. . . .

Gecommitteerde in de zaak der beroeping rapporteeren, dat de zelve haar begeven hebben, by hun Ed: gr: Agtb: de Heeren van de Weth, om aan hun Ed: gr: Gr: [*sic*] Agtb: twee door dese Vergadering gemaakte drietallen van predikanten te praesenteeren; en hebben by die gelegentheit ten Antwoordt ontfangen, dit volgende:

„Vermits myn H:H: van de Weth niet compleet zyn, zullen de „zelve hun gedagten nader laten gaan over de twee overgeleverde drie „tallen; en zullen dan de Heeren Gecommitteerden nader laten infor„meeren wanneer de zelve zullen moeten boven komen.

Ook rapporteeren de zelve, dat zij van haar Wel Ed: gr: Agtb: de H:H: van de Weth hebben aanzegging ontfangen, om op dingsdag den 6 April tegen ellef uuren boven te komen, gelyk de zelve, sig doe [*sic*] ook gesisteert hebben, voor haar Ed: gr: Agtb: wanneer haar Eerw. vernomen hebben dit navolgende:

„Myn Heeren van de Weth gedelibereert hebbende over het tweede „drietal, namentlyk, daar op staan, de H:H: G: Bonnet, Rutgers, „en van de Velde: nemen het zelve aan voor Notificatie; en per„mitteeren de Grote Kerkenraadt, om uit het zelve een predikant te „beroepen; en te praesenteeren aan hun WelEd: gr. Agtb., om daar op „te disponeeren, als bevonden zal worden te behoren; En houden het „eerste drie tal voor als nog in hunne deliberatie.

De Vergaderinge betwigt [*sic*] hare smerte, dat niet beide de drietallen zijn afgekomen; En is van oordeel dat men nu moet treeden tot het beroepen van een predikant uit het eene drietal dat afgekomen is;

. . . .

Grote Vergadering 11 April 1756.

. . . .

....is bij na met eenparigheit van stemmen, tot predikant beroepen Dus Gysbertus Bonnet predikant te Amersfoort: de B:B: in Commissie worden gelast, dit gedane Beroep aan hun WelEd: gr: Agtb. mijne Heeren van de Weth bij de eerste gelegentheit te praesenteeren, en daar op eene gunstige approbatie te verzoeken.

Nog worden de B:B: in Commissie verzogt bij die gelegentheit, hun Ed: gr: Agtbare eerbiedig te verzoeken, het nog boven liggende drie tal, ook gunstiglijk aan deese Vergadering moge afgegeven worden.

. . . .

Grote Vergadering 18 April 1756.

. . . .

De Broederen in Commissie van het werk der Beroepinge, rapporteeren, dat zij WelEerw: hun vervoegdt hadden bij den Heer praesident Burgemeester, en den Heer Hooft officier, om admissie, tot het Collegie van mijn Heeren van de Weth; dat zij zulks verkreegen hebbende, op voorleden dingsdag het Beroep van D: Gijsbertus Bonnet aan hun Ed: gr: Agtb: mijn Heeren van de Weth hadden gepraesenteert, daar op eene gunstige approbatie verzogt; en vervolgens ook eerbiedig verzogt, dat het nog boven liggend drie tal gunstiglijk aan dese Vergadering moge afgegeven worden, dat de Heer Hooft officier, uit naam van mijn Heeren van de Weth tegens gecommitteerden gezegdt hadde, dat de Heeren van de Weth over den Beroepenen zouden delibereeren En aan gecommitteerden der gr: Kerkenraadt van hunne Resolutie kennis doen geven.

Dat zij gecommitteerden op gisteren door mijn Heeren van de Weth boven geroepen zijnde, uit den mondt van mijn Heer, den Hooft officier, in substantie verstaan hadden,

„dat mijn Heeren van de Weth den Beroepenen predikant approbeerden; en dat hun WelEd: gr: Agtbare over het tweede verzoek des „Kerkenraadts, nog niet hadden geresolveerdt.

De Vergadering verblijdt sig over de gunstige approbatie van den door haar wettig beroepen predikant, den WelEerw: Godtz: en Welgeleerden D: Gysbertus Bonnet, ...

. . . .

Grote Vergadering 25 April 1756.

. . . .

3. Rapporteeren de E. Broederen in Commissie, dat op gisteren Voor myne Heeren van de Weth geroepen zijnde en sig aldaar gesisteerdt hebbende, [zij] uit den mondt van mijn Heer de Hooft officier verstaan hadden, dat den Beroepen predikant Gysbertus Bonnet per missive hun Ed: gr: Agtbare bekent gemaakt hadde, dat zyn WelEerw. het op hem uitgebragte Beroep aannam; En dat myn Heeren van de Weth verzogten, dat het gedagte Beroep in de Eerstkomende Classis van Schielandt, door deese Vergadering ter approbatie ingelevert wierden.

Nog gaven gecommitteerden over eenen Briev van D: G: Bonnet aan deese Vergadering Waar uit tot der zelver Grote Vergenoeging

bleek dat zyn WelEerw. in des Heeren vreeze het op Hem gevallen beroep gereedelijk aannam.

. . . .

Groote Vergaderinge den 6 Decemb.

. . . .

2. De praeses proponeerd, dat door eenige Leden van dese Vergaderinge syn H.E. was voorgesteld, of het niet nodig sal zyn, om eens nader aansoek te doen bij haro Ed. gr. Agtb. de Heeren van de Weth, omtrent het nog binnenleggende Drietal van predikanten, en te versoeken, dat de vergadering moge gegeven worden permissie van te mogen voortgaan tot het doen van een beroepinge van een predikant uijt het selve. Hier over omvrage gedaen zynde, is, bij meerderheid van stemmen, geoordeeld dat sulks behoorde te geschieden. En derhalven worden de B. B. in de commissie tot de sake der beroepinge versogt en gelast, dat bovengemelde versoek, by de eerste gelegentheyd, langs de gewoone weg, aan haar Ed. gr. Agtb. voornoemd te doen.

. . . .

Groote Vergaderinge den 8 Decemb.

. . . .

2.

De B. B. gecommitteerden rapporteeren, dat sy ingevolgen de laaste resolutie, sig hadden geaddresseerd aan 't huys van den Hr. Praesid. Burgem. en verstaen dat syn Ed. gr. Achtb. wegens indispositie, buyten staat was de gecommitteerden aftewagten. En vragen vervolgens Wat nu verder in desen te doen.

Hier over omvrage gedaen zynde, zyn de B. B. gecommitteerden voor haro aangeduyde devoiren bedankt, en was de vergaderinge vervolgens, by meerderheyd, van oordeel; dat de B. B. Gecommitteerden sig nogmael sullen addresseeren aan 't huys van de Hr. praesident Burgem., en, indien Syn Ed. gr. Achtb. onverhoopt, nog indispoost mogten zyn, dat alsdan deselve sig sullen addresseeren aen den Hr. vice praesident, en, by desselvs absentie of verhinderinge, als dan aen een van de volgende Heeren Burgem.s, en aen den Hr. Hoofd-Officier. Latende de vergaderinge vervolgens de behandelinge van dese sake over aen de wijse directie van de B. B. gecommitteerden, om daar in voorttegaan, soo als sy sullen bevinden te behooren.

. . . .

Groote Vergaderinge den 12 Decemb.

. . . .

De B: B: gecommitteerden tot de sake der beroepinge, rapporteeren, dat sy, ingevolgen de voorgaande resolutie, hadden laten belet vragen aan 't huys van den Heer praesident Burg. en van de Heer Hoofd Offi-

cier, en versogt addres te mogen hebben tot het Collegie van haar Ed. gr. Agtb. Mijn Heeren van de Weth, ten eynde om daar een versoek te mogen doen.

Dat hier op door een Stads Bode haer was aangezegd, dat op Saturdag of gisteren, soude syn Vergaderinge van MynH. van de Weth, en dat sy gecommitteerden als dan acces tot het voorgeschreven Collegie souden kunnen hebben. Dat sy vervolgens op dien tijd, eerst in de kamer van haer H. Ed. gr. Agtb. de Heeren Burgem. binnengestaan zijnde, haer door de Heer praesident Burgem. was gezegd, dat haar acces van het Collegie van MijnHeeren van de Weth soude gegeven worden.

Dat sy daar op, bij het Collegie van Myn Heeren van de Weth binnen gestaende zynde [*sic*], het bewuste versoek van de groote Vergaderinge hadden voorgesteld.

Dat sy, voor andwoord, uyt de mond van de Heer Hoofofficier, hadden verstaen, *dat haer Ed. gr. Agtb. nog niet hadden gedisponeerd over de nominatie. Maer dat als haer Ed. gr. Agtb. daar over nader souden hebben gedelibereerd en gedisponeerd*, *als dan daervan .aen de gecommitteerden souden kennisse geven.*

. . . .

Groote Kerkeraad den 15 Meij 1757.

Praes. D. van Marle.
Scrib. D. Bonnet, loco D. Hofstede.

. . . .

§ 3.

De Heeren in de Commissie tot het werk der Beroeping rapporteeren, datze van wegen de Weledele Grootachtbaare Heeren van de Weth ontbooden zynde, tot hunne blijdschap hadden verstaan, dat hun Weledele Grootachtbaare gedelibereerd hebbende over de Nominatie voor deezen aan hun Weledele Grootachtbaare gepresenteerd en nog onder Hoogstdezelve berustende, den Eerw. Kerkeraad permitteeren, om uit de boovenleggende Nominatie te treeden tot een Beroeping. Hier op heeft de Eerw. Vergaadering beslooten, om hoe eer hoe liever te beaantwoorden aan de intentie van hun Weledele Grootachtbaare; en is de tyd der Beroeping bepaald op morgen den 16 Meij 's na de middags ten 4 uuren.

. . . .

Groote Vergaadering den 16 Mey 1757.

Praes. D. J. van Marle.
Scrib. D. J. W. de Heyde. loco D. P. Hofstede.

. . . .

3. Met eenparigheid van alle de gestemd hebbende Leden is tot Predikant deezer gemeente beroepen den WelEerwaarden Godzaaligen en

Geleerden Heer Paulus Bonnet veel geacht Predikant te Middelburg. Deze Beroeping zal morgen door de Heeren Gecommitteerde ad causam, aan hun Ed. Grootachtbaare myn Heeren van de Weth ter approbatie gepresenteerd worden.

. . . .

Groote Vergaadering den 18 Mey 1757.

Praes. D. van Marle.
Scrib. D. van Marle loco D: Hofstede.

. . . .

Art. 2.

De Gecommitteerden, in de zaak der Beroeping, rapporteeren, dat zy geweest zyn by den Heer Praesident Burgemeester en den Heer Hoofd-officier en acces tot de Weth verzogt en verkreegen hebben: dat zy daar op voorleeden Dingsdagh morgen zig gesisteerd hebben in het Collegie van myn Heeren van de Weth, en aldaar in zeegenbede, het door deeze Vergaadering op den Weleerwaarden Dom. Bonnet uitgebragte Beroep, als hun Edele Groot Achtbaare hebben gepresenteerd, en dat zy na een weinig buiten gestaan te hebben, uit mond van den Heer Hoofd officier hadden verstaan, dat hun Weledele Groot Achtbaare Myn Heeren van de Weth, dit by provisie voor notificatie aannaamen, en als zy daar nader over zouden hebben gedelibereerd, de Gecommiteerden wel zouden laaten ontbieden.

. . . .

Groote Verg. den 31 May 1757.

Praes. J. van Marle.
Scriba J. van Marle, loco D. Hofstede.

Art. 3.

De Broeders in de Commissie van de zaak der beroeping rapporteeren, dat zij op voorleeden Saturdagh hebben aanzegging ontfangen, om op dingsdagh ten 10½ uiren zig te sisteeren bij mijne Heeren van de Weth, en dat dezelve op gemelden tijd daar gekoomen zynde hadden vernoomen, dat hét hun Ed. Groot Achtb. de beroeping op den Weleerw. D. Paulus Bonnet uitgebragt, hadden gelieven te approbeeren. De E. Vergaadering hoord dit met blydschap en dankzegging en verzoekt de Gecommitteerden om hier van ten spoedigsten uit haar naam aan den beroepenen kennis te geeven. [1])

---

[1]) Deze nam de beroeping aan.

Groote Vergadering den 16 Maart 1770.

. . . .

Art. 2.

ofstede ...t en bedimissie ...ijnen gepredik-

De Hoog Eerw. Heer Do P. Hofstede onze zeer geliefde medebroeder, zedert het jaar 1749 zeer geagt Leeraar in deeze gemeente, en onlangs van Hun WelEd. Gr. Agtb. aangesteld tot Professor honorarius in de Heilige Godgeleerdheid, Kerkelijke Geschiedenissen eu oudheden, gaf aan deeze vergaderinge te kennen, dat zijn Hoog Eerw. na de gemeente van Rotterdam, gedurende den tijd van twintig jaaren, als gewoon Leeraar en mede-Opziender gediend te hebben, zich in eenen toestand en zamenloop van omstandigheden bevond, welke zijn Hoog Eerw. zooal niet volstrekt noodzaakten, ten minsten vrijmoedigheid gaven om zijn ontslag *van den gewoonen dienst te vragen salvo honore.* Dat Heeren Burgemeesteren uit naam [van] de Ed. Gr. Agtb. Vroedschap deezer Stad zijn Hoog Eerw. vrijheid hadden gegeeven om dit verzoek te mogen doen ter plaatze alwaar zijn Hoog Eerw. mogt vermeenen, zulks te behooren. Dat zijn Hoog Eerw. had gemeend, dat die geene welke hem aan deeze gemeente gebonden hebben, hem ook wederom ontbinden moesten; En dewijl deeze binding allereerst geschied was door middel van deeze Eerw. vergadering, zijn Hoog Eerw. de eer had om zijn ontslag van den gewoonen dienst, ook allereerst bij dezelve te verzoeken; Dat deeze Vergadering wilde denken dat zijn Hoog Eerw. niet dan na langdurig rijp, en gemoedelijk beraad tot dit besluit gekomen was. Dat door zijn Hoog Eerw. afstand deeze gemeente, onder de Goddelijke medewerking, konde voorzien worden van een godvrugtig, kundig en begaafd Leeraar, die meer jeugt en kragten, en minder belemmering heeft om haar te leeren en te weiden. Dat ondertusschen zijn Hoog Eerw. ook nog *vrijwillig*, zoo veel in hem was, zou zoeken toe te brengen tot stigting en bloeij deezer gemeente, onder anderen door van tijd tot tijd eenige leerredenen voor dezelve met bewilliginge zijner Hoog geagte Amptgenooten te doen, gelijk ook trouwens Heeren Burgemeesteren uit naam der Ed. Gr. Agtb. Vroedschap deezer Stad zijn Hoog Eerw. daar op het allervriendelijkste en verpligtendste toe verzogt hadden. Dat wij vrij mogten gelooven, dat ofschoon zijn Hoog Eerw. ontslag van den gewoonen dienst verzogt, hij geenzins ontslag uit onze genegeheid vraagde, maar ten dien opzigte naar duuring, voortgang en vermeerdering verlangde. Voor het overige, dat wij verzekerd konden zijn, dat zijn Hoog Eerw. niets meer wenschte, dan het overschot des levens aan te leggen in het gemeen ten nut der Nederlandsche Kerk, en in het bijzonder van deeze hem zoo dierbare gemeente van Rotterdam, welke zijn Hoog Eerw. bad dat Zions groote Koning onder ons opzigt meer dan ooijt stelle tot een lof op aarden.

De vergadering dit voorstel en verzoek met leedweezen en ontroeringe gehoord hebbende, zou eenpaarig hebben besloten eene commissie

Groote Vergadering den 26 Maart 1770.

. . . .

Art. 3. ad art. 3 sijn. praeced.

Rapport van de commissie, en praeadvijs.

De gecommitteerden tot de commissie in gevolge art. 3 sijn. praec. zijn zamen geweest op Donderdag den 22, en andermaal op heden voormiddag den 26, alleen D. de Heijde telkens absent blijvende, en hebbende dit vraagstuk met alle mogelijke oplettenheid en nauwkeurigheid onderzogt, te weeten: Wanneer een Predikant die zijnen dienst niet meer kan waarneemen, en deswegens bij deeze vergadering verzogt van den gewoonen Predikdienst salvo honore ontslagen te worden, en dat ontslag eenpaarig hem gegeeven is, en verders haar wettig gebleeken is, dat Hun Wel Ed. Gr. Agtb. de Heeren van de Weth zulk eenen Predikant ook salvo honore ontslagen hebben, of dan werkelijk een Predikants-plaats vaceert, en deeze vergadering het regt heeft om daar op voort te gaan om handopening te verzoeken, en verder te procedeeren tot het werk der beroepinge zonder dat alvorens de Classis daar over gekend is? Rapporteeren, dat hun de affirmative ten vollen gebleeken is; en zijn daarom van oordeel, dat de plaats voor vacant moet worden gehouden, en deeze vergadering met het werk der beroepinge van eenen Predikant in plaatse van D° Hofstede kan voortgaan.

. . . .

Art. 4.

Omvraag over het praeadvijs; en gevolg van het zelve.

Hier op over het praeadvijs omvraag gedaan zijnde berustte de groote meerderheid in het zelve. Edog Do. de Heijde, van Velsen en Frieswijk verklaarden bij hun protest en appel te moeten persisteeren. Waar op in deeze vergaderinge de volgende geinsereerde memorie wierde ingeleverd; welke voorgeleezen zijnde door alle de praesente leden wierd overgenomen; terwijl de drie boven gemelde Heeren vrijheid aan zich gereserveerd hebben, om ook aan hunne zijde eene memorie daar tegen in de acten te plaatsen ter hunner justificatie van hun voorig gedrag; het geen hun eenparig is toegestaan.

Memorie.

De Medegecommitteerden op de conferentie, volgens resolutie deezer vergadering den 19 Maart, gehouden op Donderdag den 22 d°, en andermaal deezen 26 d° (D° de Heijde beide de reijzen absent gebleeven zijnde) berigten, dat Gecommitteerden, D^s van der Kemp, Bruining, Bonnet, Knoek en Habbema dit vraagstuk met alle moogelijke oplettenheid en nauwkeurigheid onderzogt hebben; T. W. wanneer een Predikant, die zijnen dienst niet meer kan waarneemen en deswegens bij deeze vergadering verzogt van den gewoonen Predikdienst salvo honore ontslagen te worden, en deeze vergadering dat ontslag eenpaarig heeft gegeeven — en verder haar wettiglijk gebleeken is, dat

Haar WelEd. Gr. Agtbaarheden Mijne Heeren van de Weth, zulk een Predikant insgelijks salvo honore ontslagen hebben, of dan werkelijk een Predikants-plaats vaceert, en deeze vergadering het regt heeft om daar op voort te gaan, om handopening bij Hun WelEd. Gr. Agtb. te verzoeken, en verder tot eene beroeping te procedeeren, zonder dat door zulk een Predikant alvorens de zaak voor het E. Classis van Schieland gebragt zij?

Bij nauwkeurig onderzoek en overweeging van alles, wat met eenige mogelijkheid in overweeging konde gebragt worden, is aan allen den gecommitteerden ten vollen gebleeken, dat in het gestelde geval waarlijk eene vacatuur is, en deeze vergadering ontegenzeggelijk het regt heeft, om handopening bij Hun Ed. Gr. Agtb. de Heeren van de Weth te verzoeken, en tot eene beroeping te procedeeren, zonder dat alvoorens de zaak aan het Classis van Schieland gebragt zij.

Dit is den gecommitteerden uit de retro-acta van het E. Classis en van deezen grooten Kerkenraad ten duidelijksten gebleeken.

Wanner Do van Strijen bij deeze vergadering den 22 Maart 1723 ontslagen werd.

Wanneer den 27 Jan. 1728 deeze vergadering berigt werd, dat Do Hellenbroek bij Hun Ed. Gr. Mog. en Ed. Gr. Agtb. Emeritus was verklaard. Wanneer den 28 Febr. 1748 gelijk berigt aangaande Do. Wilhelmius aan deze vergadering gedaan werd.

Wanneer den 26en Jan. 1749 dit berigt aangaande Do Havicius gegeeven werd, heeft deeze vergadering op denzelfden tijd, aanstonds — met *uitdrukkelijke* woorden de plaats verklaard vacant te zijn — commissie gemaakt om handopening te verzoeken — en is vervolgens het werk der beroeping onverhinderd ten einde gebragt. Alles zonder dat, of de verzoekende Predikant, of deeze vergadering op een' of andere wijze eenige de minste kennis ter tafel van het E. Classis gebragt heeft, blijkens alle de acten van het Classis en grooten Kerkenraad van de gemelde jaaren. Welke in de commissie nagezien zijn.

Uit welke acten in tegendeel gebleeken is, dat genoemde Predikanten van hun ontslag eerst kennis aan 't classis gegeeven hebben, *na dat in hunne plaats reeds een beroep uitgebragt*, of immers werk begonnen was.

Eén voorbeeld zij hier genoeg.

Den 27 Janr kreeg deeze vergaadering berigt, dat Do Hellenbroek en Hun Ed. Gr. Mog. en Wel Ed. Gr. Agtb. Emeritus was verklaard: Terstond in die zelfde zitting zegt deeze vergadering, *dus een Predikants-plaats vaceerende*; Terstond in die zelfde zitting benoemt zij commissie om handopening te verzoeken.

Den 17 Maart brengt zij een beroep uit op Do van Velsen Predikant te Groningen.

Maar heeft of de Heer Hellenbroek of iemand zijnent wege, of deeze vergadering, iets het minste over of in deeze gantsche zaak met het Classis gehandeld?

Geen voetstap is daarvan in eenige Classicale of Kerkenraads acten *van*, *om* of *voor* dien tijd te vinden.

Maar wel duidelijk het tegendeel.

Het was den 30 Maart dat D° Hellenbroek aan 't Classis breedvoerig berigt geeft van zijne menigvuldige zwakheden van lighaam en geest, en onvermogen daar door tot den H. dienst. Verder drukt die door kundige man zich dus uit: dat hij zich genoodzaakt gevonden heeft zijn Emeritus-schap *daar het behoort* te verzoeken, en verkreegen had. Nu verzoekende dat hij ook bij het Classis salvis honoribus et emolumentis, betrekkelijk haare vergadering, Emeritus mogt worden erkend.

Dat eenparig is toegestaan.

En staat te noteeren, dat volgens art. 2 van die vergaderinge D° Bartholomeus van Velsen, een man, die zeeker ook wist hoe de zaaken behoorden behandeld te worden, het beroep op D° van Velsen van Groningen ter approbatie in 't Classis bragt, en zonder bedenkelijkheid verkreeg.

Dit eene voorbeeld zij genoeg.

Daar in al het opgenoemde blijk nog schijn te vinden is, dat in 't gemelde geval eenige kennis aan het Classis zou gegeeven zijn, *eer* deeze vergadering de plaats vacant hield en werk begon. Maar wel het tegendeel.

In de besolliciteering van het Emeritus-schap van D° Velingius, Ten Dam, en Du Vignon is deeze zaak op eene andere wijze, maar om eene reden, in een geval en tot een einde, welke in ons tegenwoordig geval in het geheel niet in aanmerking komt, of komen kan, behandeld.

D° Velingius en ten Dam, de eene den 20, de andere den 23 Maart 1755 verzoeken deeze vergadering hun Emeritus-schap bij Hun Wel Ed. Gr. Agtb. uit te werken.

Dat hun toegestaan wordt.

Die Predikanten en deeze vergadering behandelden die zaak op den *ouden* voet; Dat is, zonder vooraf zich op eenige wijze met het Classis in te laaten.

Dan de Ontvanger der geestelijke goederen het request om 's Lands tractement in handen hebbende vindt goed een brief aan deeze vergadering te schrijven, vorderende attestatie van *Doctoren*, deeze *vergadering*, en 't Classis.

Deeze nieuwigheid noodzaakte deeze beide Predikanten, om, wilden ze 's Lands tractement genieten, eene attestatie aan 't Classis te vraagen.

Schielijk word tot dat einde den 15 April een Classis contracta belegd, daar gemelde Predikanten verzoeken, *dat de Classis hun geliefde berorderlijk te zijn in 't verkrijgen van het Emeritus-schap*, gelijk ze dan ook de begeerde attestatie gegeeven hebben.

Hier uit is gesprooten, dat een Predikant *salvo stipendio* zijn ontslag begeerende, den Ontvanger der geestelijke goederen eene Classicale

attestatie moet ter hand stellen, zal hij het Lands tractement kunnen genieten.

Des de Heer Hofstede, indien zijn Eerw. het Lands tractement begeerde, de Classis om de daar toe noodige attestatie *vooraf* had behooren te verzoeken, gelijk ook de Heer Du Vignon gedaan heeft, *eer en alvorens eenig verzoek wegens deeze* vergadering bij Hun Wel Ed. Gr. Agtb. is geschied.

Maar de Heer Hofstede geen Lands tractement begeerende, behoeft den ontvanger der geestelijke goederen geen Classicale attestatie te bezorgen; zijn Eerw. deeze niet behoevende, heeft ook de eenige reden, om welke tegen alle de voorige practijk de Classis wordt aangesprooken, in 't geheel geen plaats,

En dus is hier (de Heer Hofstede bij Kerkenraad en Magistraat ontslagen zijnde) nu zoo wel en wettig eene vacatuur, als in 't geval van D° van Strijen, Hellenbroek, Wilhelmius, en Havicius, eer de Ontvanger der geestelijke goederen, gemelde Classicale attestatie tot gemeld einde heeft beginnen te vorderen. Dus de Ondergeschreevene als nog van oordeel zijnde, dat het besluit van de groote meerderheid deezer Vergadering alleszins wettig, de plaats des vacant is, en men commissie tot verzoek van handopening behoorde te benoemen.

Zij meenen teffens dat deeze vergadering niet kwaalijk zou doen, met dit verzoek om handopening niet lang uit te stellen, alzoo de Wel Ed. Gr. Agtb. Heeren van de Weth de goedheid gehad hebben, het ontslag van den Heer Hofstede ten spoedigsten te vergunnen, en even spoedig deeze vergadering daar van te berigten. Dat zij niet anders kunnen opneemen, dan voor een blijk, dat Hun Wel Ed. Gr. Agtb. in die verwagting zijn, dat deeze vergadering insgelijks van haare zijde behoorlijken spoed zal maaken.

Immers zij meenen, dat deeze Vergadering te minder die commissie behoorde uit te stellen, om dat het collegie van Mijne Heeren van de Weth, welke deeze zaak zoo gunstig en spoedig bevorderd heeft, binnen korten tijd veranderen moet, en daar door buiten gelegenheid gesteld worden, om deeze zaak ten einde te brengen.

Dus oordeelen wij, dat deeze vergadering bij haar besluit behoort te blijven.

Dog onder deeze clausule, dat in gevalle eenige leden of een eenig lid in deeze vergadering tegen gemelde resolutie mogt appelleeren, dan deeze vergadering best zou doen, haare resolutie te laaten vallen, en ten genoegen van de appellanten of appellant te wagten tot de Heer Hofstede bij de eerste gelegenheid zijn ontslag bij het E. classis heeft verzogt of laaten verzoeken. En zulks alleen om groote verwijdering in deeze vergadering, ergernis in de gemeente, en Eclat in de weereld voor te koomen

Dog te gelijk onder deeze *ernstige Protestatie*, dat men voor reekening van appellanten of appellant overlaat.

1. Het nadeel dat deeze vergadering daar door lijdt, als welke hier

door tegen haar aloude voorregt gelijk gesteld wordt met gemeentens ten platten lande, daar waar één Predikant staat.

2. Het ongelijk, dat den Heer Hofstede geschiedt, welke hier door genoodzaakt wordt voor af te doen dat geen, waartoe voor hem geen Predikant van deeze Stad genoodzaakt is geworden.

3. De reflexiën, welke bij Hun Wel Ed. Gr. Agtb. mogten vallen op het vertraagen van het werk bij deeze vergadering, daar door Hun Wel Ed. Gr. Agtb. de vacatuur en berigt daar van zoo spoedig bevorderd is.

En wordt in geval van Appel verzogt deeze memorie en protest woordelijk in actis te insereeren.

Art. 5.

D° Hofstede zal bij de Classis dimissie vraagen.

D° Hofstede de intentie van deeze E. vergaderinge gehoord hebbende, aan wier besluit zijn Hoog Eerw zich in deezen opzigte geheel had overgegeeven, verklaarde nu bij de eerstkomende classicale vergadering zijne dimissie van den gewoonen dienst te zullen vraagen.

. . . .

Groote Vergadering den 11 April 1770.

. . . .

Art. 3. ad art. 4 sijn. praeced.

Memorie van D.D. de Heijde, van Velsen, en Frieswijk.

D° de Heijde, van Velsen en Frieswijk gaven in gevolge de vrijheid aan zich gereserveerd om ook van hunne zijde eene memorie in de acta te plaatsen ter hunner justificatie van hun voorig gedrag, deeze volgende

Memorie.

De ondergeschreevene ten klaaren vertooge van hunne zugt tot bewaaring der vreede en afkeer van alle verdeeldheid hadden met genoegen ingestemd in eene *commissie*, waar van zie in het slot van art. 3 van den 19 Maart 1770 om daar door te beproeven, of de verschillende sentimenten konden vereenigd, en de *bezwaarnissen* der ondergeschreevene naar vereisch weggenomen worden; Maar dit *laatste* niet geschied zijnde, vinden zij zich genoodzaakt bij hun protest en appel te moeten persisteeren, om dat de gecommitteerden zich alleen beroepen op een *gebruik* en *gewoonte* van voorige Predikanten deezer stad in het verzoeken van Emeritusschap, het geen den Ondergeschr. geenzins voldoende voorkomt; te meer daar zij zich fundeeren op het *kerkelijke regt*, het *billijke* en *noodzaaklijke*, 't welk zeeker van veel grooter aanbelang is, en waar door het regt der E. Classis, waar voor alle Kerkenraadsleden mooten waaken, gemaintineerd wordt.

Wij oordeelen dan, dat D° Hofstede begeerende zijne *dimissie als ordinair Predikant deezer gemeente* verpligt is dezelve niet alleen bij den *E. Grooten Kerkenraad* en bij hun *WelEd. Gr. Agtb. de Heeren van de Weth*, maar ook bij de *E. Classis van Schieland* te verzoeken, eer de

zaak haar *volle beslag* heeft, hier eene *vacatuur* is, en men tot het *werk der beroepinge* kan of mag overgaan; waartoe de volgende redenen tot vereischt bewijs dienen.

1. De *natuur der zaake* vordert dit, gelijk iemand *gebonden* is, alzoo moet hij ook *ontbonden* worden, gelijk dit ook door D^o Hofstede in zijne Hoog Eerw. propositie voor deeze vergadering erkend is, als straks nader blijken zal Derhalven gelijk de dimissie allereerst van wegens deezen *grooten Kerkenraad* als *beroepers* geschied is, en daar op van Hun *Ed. Groot Agtb. de Heeren van de Weth* als *Politicque Approbateurs*, alzoo moet dezelve ook bij *het Classis* als *kerkelijke Approbateurs* geschieden.

2. Gelijk bij de *dimissie* van eenen Predikant naar *elders* beroepen de Classis hem niet alleen ontslaat als lid uit haare vergaderinge, maar inzonderheid van zijne *verbintenissen aan zijne gemeente*, en dezelve bij de *E. classis* moet verzogt worden, zie classicaal repertorium pag. 42. S. 5, zoo dan ook hier als zijnde een *ontslag en losmaaking van zijne gemeente*; ja de Classis moet oordeelen over de *billijkheid* en het *gewigt* der redenen, waar op ontslag wordt verzogt, en of het oorbaar zij, dat een Predikant tot zulk of zulk eenen staat des levens overgaat, of zijnen dienst verlaat, of tot eene andere gemeente overgaat, of zoude men zeggen, D^o Hofstede *moet niet ontslagen worden uit de Classicale vergaderinge*; zoo ook niet uit de *groote vergaderinge*, maar heeft evenwel daar zijne *dimissie allereerst* verzogt, naamelijk *van deeze gemeente*; zoo dan ook bij 't *E. Classis* zoo veel haar aangaat.

Wat wil ook anders zeggen, dat D^o Hofstede van Hun Ed. Gr. Agtb. de Heeren Burgemeesteren uit naam van de Ed. Gr. Agtb. Vroedschap deezer Stad permissie bekomen hebbende, om zijne *dimissie* of ontslag ter [*sic*] verzoeken *ter plaatse alwaar zijn Hoog Eerw. meende te behooren*, daar op in zijn Hoog Eerw. propositie zegt, gelijk ex actis blijken kan, dat zijn Hoog Eerw. had gemeend, dat *die geene*, *welke hen aan deeze gemeente gebonden hebben*, *hem ook weder ontbinden moesten*, en *dewijl deeze binding allereerst geschied was door middel van deeze Eerw. vergaderinge*, zijn Hoog Eerw. de eer had om zijn *ontslag van den gewoonen dienst* ook *allereerst* bij dezelve te verzoeken. Legt in dat *allereerst* niet opgesloten, dat zijn Hoog Eerw. nog bij meer dan een collegie zich moet adresseeren, eer de zaak haar volle beslag heeft; naamelijk bij *Hun Ed. Gr. Agtb. de Heeren van de Weth*, en bij *het Classis van Schieland;* te meer daar zijn Hoog Eerw. zelf erkent, dat die geene, welke hem *gebonden* hebben, hem ook moeten *ontbinden*.

3. Wat belangt de *voorbeelden* van *Emeriti* Predikanten alhier, waar van men in de retro-acta vindt, dat *zonder het Classis te kennen* men in *die zelfde vergaderinge*, daar *rapport* van het *Emeritusschap* geschiedde, *commissie* gemaakt heeft tot de *handopening*. Daar op dient:

1. Dat D^o Hofstede geen *Emeritus* geworden is, terwijl in het besollicitceren en verkrijgen van het *Emeritusschap* eene geheel *andere*

order gehouden wordt, dan alhier gehouden is; en derhalven is hier geen *parallel geval.*

2. De vraag is niet, wat voorheen wel *geschied is?* maar wat had *behooren* te geschieden? Daar het in andere Classen en Provincien geschiedt, mogen zich immers de Predikanten van Rotterdam geen bijzonder regt aanmaatigen. Heeft in vorige tijden niemand daar over geklaagd, men weet hoe meermaalen daar door abuisen gekomen zijn, en misbruiken voortgang gekreegen hebben.

3. De Heer Vreedenburg *Ontvanger der geestelijke goederen te Delft* heeft daarom in het jaar 1755 zelfs dit geredresseerd; en dus [zijn] alle de voorgaande gevallen hier door ook van zelve vervallen; naamelijk in het geval van D. Velingius, en Do ten Dam, eisschende, en wel volgens *Synodale* en *Classicale wetten*, en *algemeen gebruik*, zoo wel een *Classicaal* testimonium, als als [*sic*] van den *Kerkenraad*; gelijk ook na dien tijd in het geval van D. Du Vignon geobserveerd is.

't Is waar, D. Hofstede heeft geen *Classicaal testimonium* ter besolliciteering van *Tractement* noodig; maar dat heeft zijn Hoog Eerw. van *deeze vergaderinge* ook niet noodig; Derhalven zou het dan genoeg zijn geweest *zijnen dienst neer te leggen* zonder ook bij deeze vergadering daar omtrent *verzoek* te doen, of op zijn best zulks slegts te communiceeren.

4. Zoo dan wil men *gelijke voorbeelden* bijbrengen, het moet zijn van *Predikanten*, welke *ontslag* van hunnen *dienst* verzogt hebben *salvo honore*; en dan weeten wij er geen een, of zij hebben zulks zoo wel bij hunne respective *Classen*, als bij hunne *Kerkenraaden* en *Magistraaten* verzogt. Een en ander voorbeeld zal genoeg zijn, vooral daar men geen contrarie kan bijbrengen.

1. Do L. Conijnenberg geweezen Predikant te Oostzaandam, daar *twee Predikanten* staan, heeft in 't jaar 1762 zijne *dimissie salvo honore* verzogt, zoo wel bij 't *E. Classis van Haarlem* als bij den *E. Kerkenraad van Oostzaandam*, en daar na was eerst eene *vacatuur*, blijvende zijn Eerw. niet alleen *rustend Predikant te Oostzaandam*, maar ook *lid van den E. Kerkenraad aldaar.*

2. Nog niet lang geleden heeft *een Hoogleeraar op 's Lands eerste Universiteit*, naamelijk de Hoog Eerw. Heer Prof. de Moor zijn *ontslag* van eenen *halven Predikdienst* zich verpligt geoordeeld wegens de *Kerken-ordening* zoo wel te verzoeken bij de *E: Classis* als van den *Kerkenraad* van Leijden; hoe veel te meer is Do Hofstede zulks verpligt wegens het *ontslag* van zijnen geheelen *dienst*?

3. Ja in ons eigen *classis* van *Schieland* is het voorbeeld van Do Ottinga geweezen Predikant te *Moer-Capelle* in het jaar 1761 zijn *ontslag salvo honore* ook bij het E. Classis verzogt hebbende. Of zal men hier op zeggen, dat was een *Dorps-Predikant*? wel moeten dan de *Stads-Predikanten* tot privilegie hebben, dat zij *minder gesubordineerd* zijn aan het *Classis*, dan de *Dorps*-Predikanten, en derhalven langs *korter weg* en *buiten het Classis*

hunne dimissie kunnen bekomen? Of zoude de *reden* van Dorps-Predikant zijn, dat hij *alleen* zijnde er niemand buiten hem in Kerkenraad kan *praesideeren*, daar hij zijne propositie doen moet? Zoude hij dat niet kunnen zoo schikken, dat hij eene van zijne *nabuuren*, en wel den gewoonen *consulent* verzogt, om op dien tijd eens in zijnen Kerkenraad te praesideeren; en dus ook die zaak, buiten het Classis direct te kennen, afdoen? Gelijk ook onze *Synodus* en *Classen* het *praesidium* van een *nabuurig Predikant* uitdrukkelijk te vorderen bij de *losmaaking* van eenen Predikant. Behalven dat uit het bovengemelde geval van *Oostzaandam*, daar *twee Predikanten* zijn, blijkt dat derhalven *een* zijne *dimissie* vraagende, de *andere* konde *praesideeren*, dog dat egter zulks ook bij *'t Classis* verzogt is.

5. En om niet te melden alle de *dangereuse gevolgen*, die hier uit kunnen proflueeren, wanneer bij voorbeeld een Predikant, in *leere* of *leven* niet stigtelijk maar goede vrienden in zijnen Kerkenraad had, daar het Classis min onpartijdig en onzijdig oordeelen kan.

6. Onze gedagten steunt op de Kerkenordening: zie Synod. Nation. in 's Hage 1586 S. 10. en Synod. Nation. te Dordregt 1618, 1619 S. 12. luidende aldus: *Dewijl een Dienaar des Woords eens wettelijk beroepen zijnde, zijn leven lang aan den Kerkendienst verbonden is, zoo zal hem niet geoorloft zijn hem tot eenen anderen staat des levens te begeeven, ten zij om groote en wigtige oorzaaken daarvan de Classis kennis neemen en oordeelen zal.* Wordt hier door niet alle twijffel weggenomen? gaat D° Hofstede niet tot *eenen anderen staat des levens* over, rustende van al zijn ordinair dienstwerk? en moet daar om dezelve volgens deeze wet, waar aan alle Predikanten verbonden zijn, ook zijne dimissie van de E. Classis niet vraagen? Kan iemand, die onbevoor[oor]deeld deeze klaare woorden leest en herleest, wel anders denken? Hier voor zijn ook de allergegrondste redenen tot mainteneering van *de goede ordre*, tot *veiligheid der Kerke*, en om elk bij zijnen *pligt* te houden, en gevolgelijk *Kerkenraaden* in staat te stellen, om getrouw en volgens hun ampt te handelen; alwaar om deeze *Kerken-ordening* niet alleen bij andere *Provincien* en *Synoden* eene *grondwet* is geworden, maar de Sijnodus Zuidholl. 1628 S. 48. geresolveerd heeft, dat men in *zwaarigheden over de dimissie* zich naar *dezelve* zal *reguleeren*; en in Sijnodo Leijdensi 1592 is het *ontslag* der geener, die tot Professores wierden beroepen, aan de *Classis* gereserveerd.

Zoo dat derhalven slegts *een* of *twee buiten-leden* der E. Classis noodig zijn, die zich de verbreeking der gemelde wet aantrekkende daar over bij de *Sijnodus* kunnen klaagen. Waar toe deeze onlusten? Zullen wij het vuur van twist voeden? hangt het welzijn deezer gemeente eenigzins van deezen spoed af? Zijn wij als leden des *E. Classis* niet verpligt voor desselfs eer zoo wel te waaken, als voor die van deeze *vergaderinge*, te vooren bij veele zoo geroemd wegens haaren *ijver* ter voorzorge van alle, zelfs de minste infractie in *kerkelijke* voorregten? en behoort daar

onder onze kerken-ordening, moeten wij dan niet zoeken te waaken voor dien blaam, als of hier op zommige tijden sterk gestaan wierd op het *Kerkelijk regt*, maar op andere tijden men tegen het zelve handelde, zoo als met bijzondere oogmerken best overeenkwam?

7. Wij vinden geene noodzaak om deeze zaak zoo te *verhaasten*, dat men daar door *informaliteiten* begaan zoude; Wel is waar, dat het *Ed. Gr. Agtb. collegie van de Weth* tegens *Meij* staat te veranderen, en men wagtende tot het *Paasch-Classis* deeze zaak bij de *tegenwoordige* Heeren van de Weth niet zal kunnen afgedaan worden; Maar is dat dan *absoluit noodzaakelijk*, zoo dat men daarom de *Kerkenorder* moet *verbreeken?* Hoe veele *zaaken* zijn er, die bij eene *tegenwoordige* regeering wel *begonnen*, maar niet *afgedaan* worden? Hoe dikwijls is dat in *beroepingszaaken* gebeurd? En daar wij door Gods goedheid het geluk hebben van een omtrent Gods Kerk wel geïntentioneerd collegie van de Weth, hebben wij ook niet zoodaanig een te hoopen en te verwagten? Derhalven wat periculum in mora, daar het E. Classis binnen korten staat gehouden te worden?

Zoo besluiten wij dan uit alle boven staande redenen, dat D^o^ Hofstede, gelijk bij zijne *beroeping* eerst van de *groote vergaderinge* kerkelijk *beroepen*, daar op *Politicq*, en daar na *Classicaal geapprobeerd* moest worden, eer dat werk zijn *volle beslag* had, dat even alzoo daar en tegen zijn Hoog Eerw. ontslag of *dimissie* moet geschieden *eerst* bij de *groote vergadering*, daar na *Politicq* bij Hun *Ed. Gr. Agtb. de Heeren van de Weth*, en eindelijk *Classicaal;* en derhalven er geene *volledige vacatuur* is, zoo lang die zaak ook bij het *E. Classis van Schieland* haar volle beslag niet heeft.

Al het welke bij ons in serieuse overweeging genomen, en in bedaardheid onpartijdig en onbevooroordeeld met de tegenredenen gewikt en gewogen zijnde, zoo hebben wij ons verpligt geoordeeld, en genoodzaakt ter hand havinge van de *goede ordre*, en in gevolge de *Kerkenordening van Nederland*, om, hoe zeer den *vreede* beminnende, en *afkeerig* van alle *verwijderinge* in deeze vergaderinge, en vooral ook om *ergernis in de gemeente* te geeven, of *eclat* in de weereld te maaken, als ons zelven contrarie bewust zijnde, en zulks aan alle onpartijdig oordeelende Medebroederen, en leden der gemeente, en medemenschen ter beoordeelinge gaarne overlaatende, tegens den voortgang van het werk der beroepinge als nog te blijven *protesteeren* en *appelleeren aan 't ordinaire aanstaande Paasch-Classis van Schieland.*

Dan terwijl de van ons dissenticerende Heeren en Broederen goed gevonden hebben onder Protestatie deeze zaak over te geeven, en dus D^o^ Hofstede (die gedeclareerd had naar het besluit van deeze vergaderinge zich in deezen te zullen gedraagen) *te permitteeren om bij het E. Classis van Schieland zijn Hoog Eerw. dimissie te verzoeken*; dog teffens bovengenoemde Heeren en Broederen begeerd hebben, dat ter hunner decharge hunne redenen voor haar E. sustenue zouden geboekt

worden, zoo hebben wij ter bevordering van rust en vreede, daar wij anders onbeschroomd de redenen van ons appel hadden durven voorstellen aan de E. Classis, alleen begeerd en gewild, dat het bovenstaande ter onzer decharge in actis zoude worden geinsereerd.

Wat belangt de *gevolgen*, die hun Eerw. voor onze rekening gelieven te laaten, dezelve zijn van dien aard en natuur, dat wij in deezen een goed en vrij spreekend gewisse voor God en menschen hebbende ons dezelve niet aantrekken. Terwijl ook

1. Niemand der *tegenwoordige* of *volgende Predikanten deezer Stad* hier door in het minste *benadeeld* wordt, als staande in *gelijken rang* met alle andere, en zich vrijwillig aan de onderhoudinge van de *Kerkenordeninge* zoo wel als van de *formulieren* verbonden hebbende; Alwaarom deeze geen praerogatief, indien men het zoo noemen mag, in deezen boven andere mogen genieten, ja zelfs niet mogen begeeren.

2. Do Hofstede wordt hier door geen *ongelijk* aangedaan, gelijk uit de reeds gemelde propositie van zijn Hoog Eerw. duidelijk blijken kan; en ter contrarie bewijs dient, dat zijn Hoog Eerw. zich de *resolutie* van deeze vergaderinge om zich aan de *E. Classis* te adresseeren met genoegen heeft laaten welgevallen, het welk in gevalle van ongelijk aandoeninge immers door zijn Hoog Eerw. niet geschied zoude zijn.

3. De *WelEd. Gr. Agtb. Heeren van de Weth* maaken in hun extract resolutie in actis te vooren gemeld geen het minste gewag van eene vacatuur, veel minder van spoedig voort te vaaren; zoo dat wij ook door ons gedrag geen het minste ongenoegen aan dezelve kunnen geeven. En gesteld hun Wel Ed. Gr. Agtb. hadden verzogt *zoo dra mogelijk* met de beroepinge voort te gaan: wij, die in veneratie en eerbied voor onze Regeeringe niemand willen wijken, meenen, dat wij zelfs op deeze wijze aan zulk een verzoek voldaan hadden, om dat het onzes oordeels niet moogelijk was zonder verbreekinge van eene klaare Kerkelijke wet anders te handelen; waarom wij vertrouwen van onze billijke en regtmaatige Regeeringe, dat dezelve dit geenzins zoude begeeren, en verwagten veel eer dat Hun Ed. Gr. Agtb. deeze onze handeling met derzelver goedkeuringe zullen vereeren.

(Was geteekend)
J: W: de Heijde.
Bs van Velsen.
B: Frieswijk.

. . . .

Groote Vergadering den 2 Maij 1770.

. . . .

Art. 3.

ie tot van ge. Do Praeses proponeerde, of deeze vergadering niet noodig oordeelde, terwijl de zaak van Do Hofstede zijn volle beslag had, dat men eenen aanvang maakte ter vervullinge der vaceerende plaatse. Waar op een-

parig geresolveerd is, dat men bij de eerste gelegenheid handopening bij Hun Wel Ed. Gr. Agtb. de Heeren van de Weth zal verzoeken;

. . . .

Art. 4.

Ook een gros te maaken, als er rapport van handopeninge komt.

Is ook geresolveerd, dat in dezelfde vergaderinge, waar in rapport van handopeninge inkomt (ter verminderinge van te houdene vergaderingen, en zonder consequentie voor het toekomende) ook een gros van Predikanten zal gemaakt worden.

Art. 5. ad art. 3 Syn. praecod.

Nadere memorie ingeleverd dog tot onderling genoegen ex actis gelaaten.

De Mede-Gecommitteerden gemeld in de Memorie van den 26 Maart eene nadere memorie inleverende op die van de drie andere Heeren van den 11 April, tot nadere opheldering van den staat de verschils en verdere adstructie van de redenen voor de resolutie der meerderheid deezer vergaderinge, in dezelve door die meerderheid overgenomen en geresolveerd dezelve in actis te plaatzen. Dog vervolgens is met onderling genoegen beslooten dezelve ex actis te laaten.

. . . .

Groote Vergadering den 6 Maij 1770.

. . . .

Art. 2.

Rapport van handopening.

D[o] Frieswijk deed nevens zijne mede-Gecommitteerden rapport, dat zij na eerst admissie tot de Weth bij den Heer Burgemeester van der Staal als tweeden Burgemeester, wegens absentie van de Praesident-Burgemeester, en daar op bij den Heer Hoofd-Officier te hebben verzogt, 's anderen daags zijnde gisteren den 5 deezer, bij Hun WelEd. Gr. Agtb. de Heeren van de Weth toegelaaten zijnde het verzoek hadden gedaan; En dat Hun Wel Ed. Gr. Agtb. den kerkenraad handopening verleend hebben om te treeden tot het formeeren van een drietal, om het zelve Hun WelEd. Gr. Agtb. over te leveren.

. . . .

Groote Vergadering geh: d: 27 Jan: 1797.

. . . .

D[s] Praeses — las aan de Vergadering voor eene Missive van D[s] Hofstede zijnde van den navol[gen]den inhoud.

Hoog en Wel Eerwaarde Heeren Medebroeders!

Wetende waar toe de Vergadering belegd is, doch door lighaams ongesteldheid verhinderd wordende dezelve in Persoon te kunnen bijwoonen, is mijn vriendelijk verzoek, dat mijn advis & stem moge gevoegd worden bij die Leden (en waarom zou ik dit niet van allen mogen vertrouwen)

dewelke in de zaak van onzen waardigen Medebroeder D. Scharp ter zijner herstelling [1]), het volijverigste belang neemen.

Ik conformeer mij met de beste en geschiktste middelen, daar te toe beramen, ten einde aan het vurig verlangen onzer gemeente, en tot bevordering van derzelver heil, zoo spoedig als mogelijk is voldaan worde.

Na de verlichting van 's Heeren Geest, in een onderwerp van zulk een gewicht over de Verg: afgesmeekt te hebben, noem ik mij met alle eerbied & achting

Hoog & Wel Eerwaarde Heeren Medebroeders.
U Hoog & Wel Eerw.s Ootm. Dienaar
was getekend P: Hofstede.

Rotterdam, d: 27 Jan. 1797.

---

1) Vgl. hiervoor blz. 496[2].

. . . .

Bijlage D.

Onuitgegeven brieven.

P. Hofstede aan W. K. H. Friso. Koninklijk Huis-Archief.

Anjum den 16 May 1742.[1])

Doorlugtige Vorst.

Daar ik die daage voor de gelukkigste van mijn geheel leeven schatte, en mij nooit dezelve dan met blijtschap herinnere, op welke ik de eere gehad hebbe U Hoogheid te moogen opwagten, smert het mij geweldig, dat ik van het verlof, dat U Hoogheid mij zo vrindelijk als genaadig gegeeven heeft, om dit neffensgaande Gedigt in eigen persoon aan U Hoogheid te moogen aanbieden, tegenswoordig geen gebruik kan maaken.

Het geene mij voornamentlyk van dat geluk berooft, is eensdeels, om dat ik beneffens andere Predikanten den staat mijner Pastorie goederen, nog deeze week aan het Ed. gerigte van Oostdongeradeel moet opgeeven, en hetzelve met een eed bekragtigen; andersdeels omdat ik mij aanstaande maandag nootzakelijk te Franequer moet laaten vinden, om 's anderendaags aan de HoogE: Kerkvergaderinge verslag te doen van mijn verrigtinge in Gelderland.

Naar het eindigen van mijn werk aldaar, zou er wel aan mijn kant geen verhinderinge meer plaats grijpen; edog men berigt mij dat U Hoogheid dan reets van Groningen naar elders zal vertrokken zijn: ook durfde ik zo lang niet wagten, vermits de Boekverkoper reets deeze dag een begin maakt, met de druk afteleveren.

Als U Hoogheid mij de gunst gelieft te bewijzen om het oog op deeze redenen te slaan, zo twijvele ik niet of de stoutheid die ik gebruike, in dat geene door een brief te verrigten, dat mij tot mijn ongeluk in eigen persoon onmogelijk is, zal mij worden vergeeven. Dit dan op U Hoogheids aangeboorene goedheid waagende, legge ik met de uiterste eerbied en schuldige hoogagtinge, dit geringe werkje voor deszelfs voeten neder.

Vind U Hoogheid daar in gebrek van stijl, konst, en vindinge: hier

---

[1]) Vgl. hiervoor blz. 44[2].

mee vleije ik mij evenswel, dat er overvloedige sprankels in zullen te vinden zijn, van een herte dat brand in Liefde voor de diergekogte waarheid, en U Doorlugtig huis.

Waarlijk zo de zugt, die ik van die tijd af aan, dat ik de geschiedenissen van ons Land eenigermaten hebbe leeren kennen, voor het grijze en dierbaare geslagte van Oranje en Nassauw gehad hebbe, ooit heeft konnen grooter worden: zo het hertlijk deel neemen, in alles, dat de Persoon van U Hoogheid raakt, ooit heeft konnen aangroeijen, zo is zulks vermeerdert door de regt Christelijke ijver, die U Hoogheid op nieuws betoont heeft in het verdedigen der waarheid, en het beteugelen dier stoute bende die de zuivre leer hier al van overlang na de kroon stak.

O! dat er een besnedener penne dan de mijne geweest was, om die loffelijke daad te roemen en te vereeuwigen. Hectors en Achilles bedrijven, zijn nooit te regte opgezongen dan van Homerus en Maro. Tusschen de daaden dier helden, en de geest dier Digteren was een zoort van eevenredigheid; dog alle die zig voor of na deeze twee, in de genoemde stoffe hebben vermoeid, zijn in alles te kort geschooten.

Zo is het in deezen ook met mij gestelt. Het edelmoedig gedrag van U Hoogheid is te zeldzaam, en te hoog als dat het, naer waarde en verdienste van zulk een swakke veder als de mijne zoude konnen worden afgemaalt. Die met Homerus en Maroos geest bezielt zijn, konnen maar alleen dit stuk volvoeren.

Ik bidde U Hoogheid derhalven op het ootmoedigste niet zo zeer op het werk als op de goede meeninge en genegentheid van den opsteller te willen zien.

Ziet U Hoogheid daarenbooven de misslagen over het hoofd, en is er maar iets in dat U Vorstelijke Doorlugtigheid behaagt, ik zal mij de gelukkigste aller menschen agten, en getroost den hagelbuij van lasteringe, waar mee de onregtzinnige en deszelvs aanhang mij dreigen, verduuren.

Uwe gunst Doorlugtige Vorst! is mij genoeg en de eere te moogen hebben, om onder het getal gerekent te worden, van die geene, die U Hoogheid hoogschatten, is mijn voornaamste vermaak.

Ik hoope dat U Hoogheid ter allertijd door mijn gedrag zal overtuigt worden, dat ik wel de minste dog teffens ook eene der getrouwste ben, van die geene, die voor U Hoogheid en deszelvs belangen ijveren.

Ik zal daarom ook altijd blijven

Doorlugtige Vorst

U Hoogheids ootmoedigste en in alles bereitwillige Dienaar

(geteekend) P. Hofstede.

P. Hofstede aan C. Vosmaer, Opzichter van het „Kabinet der natuurlijke zeldzaamheden" van H. K. H. In 's Haage.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Weledele Heer Hooggeachte Vriend

Ik ben door iemant die daar veel belang in heeft, verzogt om mij te informeeren op den Persoon van Johan August Cuntz, onlangs kamerdienaar van haare Koninglijke Hoogheid maar nu *Geweldige Provoost Generaal* bij de Admiraliteit in deeze Stad. Zijn Ed. is geboortig uit het Dillenburgsche en heeft een Broeder die nog actueel kamerdienaar is bij zijn Hoogheid den Erfstadhouder. UWE. zal my een singulier pleisier doen indien hij zig eens geliefd te informeeren op de familie, het humeur en gedrag van dien Persoon. Het is een Dame die daar aan gelegen legd, en daar ik uit kragt van vriendschap groote betrekkinge op hebbe. UWE. zal my zeer verplichten, mij dienaangaande eenig berigt te laaten hooren. UWE. kan verzekerd zijn dat, wat berigt ik ook ontfangen mag, ik nooit zelfs aan die Dame niet, zal laaten blijken van wien ik het ontfangen hebbe. Ik blyve met veel achtinge en genegentheid

Weledele Heer Hooggeachte Vriend
UWED.
Ootmoedige Dienaar
P. Hofstede.

Rotterd. den 10 Nov. 1757.

P.S. Mag ik ook weeten of het ampt van kamerdienaar honorabel genoeg is om een Borger Juffrouw (mits zulk een ampt hebbende als hij nu bekleed) te pretendeeren.

P. Hofstede aan J. H. Schacht, Hoogleeraar te Harderwijk,

Universiteits-Bibliotheek Amsterdam.

Hoog eerwaarde Hoog geleerde Heer!
Hoog geachte Vriend!

De Dissertationes van den groten Iken, door U HE. uitgegeven, zyn my door den Boekverkoper ter hand gesteld. Ik ben U HE. zeer verplicht voor dat aangenaam present, en zoude U HE. verplicht zyn, al had ik het zelve niet ontfangen, van den dienst, welke U HE. daar meede aan de geleerde waereld, welker belangen ik, naer vermogen, behartige, beweezen heeft. Ik hebbe behalven het voorwerk de V[de] Dissertatie *de Rivis fluvii* etc. met het uiterste genoegen geleezen. Myn keus, ten proeve van het geheele werk, viel juist daar op, om dat die dissertatie my van overlang door den Professor Venema was zmaaklyk

gemaakt. Ik kan niet uitdrukken, hoe zeer my die verhandeling behaagd heeft!

Ik ben actueel bezig met myne groote Collectie van byzondere Dissertatien in een geschikte orde te brengen. Zoo U HE. eenige losse dissertatien *dubbeld* mogt hebben, en die van eenig belang zyn, zal U HE. my den grootsten dienst doen indien hy my dezelve geliefd meedetedeelen. Ik biede my volvaardig tot zoortgelyke en andere officien aan.

Van Amsteldam wordt my geschreven, dat Goodryck by Peiffers is geweest: dat laatsgenoemde hem het hoofd gewassen hadde omdat hy hem misleid hadde, en dat Goodryck daar op berouw getoond en beloofd hadde niet meer te zullen schryven.

Het aantwoord van Prof. van der Kemp voldoed zeer aan de meeste en heeft my over het algemeen ook zeer behaagd. Intusschen hadde ik wel gewenscht, dat zyn Hoog eerwaarde niet op de lyst van Doddridges onrechtzinnigheden gestelt hadde, dat dees *de zekere toekomstigheid der dingen niet afleid van Gods voorwetenschap van dezelve; maar integendeel Gods voorwetenschap van de zekere toekomstigheid der dingen.* Ik weet tog niet anders, of onze Godsgeleerden en rechtzinnige Philosophen plaatzen de scientia visionis, zoo als men die noemt, agter het besluit en als dat te regt geschied, dan begryp ik niet hoe dit gevoelen van Doddridge voor onrechtzinnig kan gehouden worden.

Het is my byzonder aangenaam van tyd tot tyd den goeden opgang te mogen vernemen, welke UHE. by continuatie maakt op de Geldersche Academie en het nut het welk hy aldaar doed.

God spaare U HE. nog lang, in zyne gunst, ten dienst der geleerde waereld en hulp der kerk, die in deze dagen meer dan ooit nodig heeft *Pilaren en vastigheden der waarheid.*

Ik recommandeer my verder in U HEs. genegenheid en blyve met groote achting en toewensching van Gods besten zegen

Hoogeerwaarde Hooggeleerde Heer
UHEs
ootmoedigen Dienaar
P. Hofstede.

Rott. den 10 Febr. 1771.

P. Hofstede aan C. Elout.[1] — Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Myn Heer en Geachte Vriend!

Ik ben van wege de uitgestrektheid mijner briefwisseling altijd in het beaantwoorden van zulke Brieven die over de wetenschappen gaan, eenige

[1]) Deze (1714—1779) was een man van studie en smaak, en eigenaar van verschillende verzamelingen van boeken, schilderijen en natuurvoortbrengselen. Hij woonde in zijne geboorteplaats Haarlem, waar hij onderscheiden betrekkingen bekleedde, en o. a. een der voorzittende leden van Teylers Tweede Genootschap was.

weken te agter; en dit is de eenige reden waarom ik de Uwe niet eer beantwoord heb.

Ik heb eenige uiren afgezonderd om te vernémen, of ik UWE in deszelfs loflijke weetgierigheid nopens het stuk van het zee of grouwijf ook eenigzins van nut konde zijn. Dit vooraf gezegt hebbende zal ik nu UWEs missive van Articul tot Articul nagaan.

UWE. oordeelt mynes erachtens zeer wel, dat of schoon het geen de Grieken en Romeinen van de Sirenen verhalen fabelen zijn, die fabelen echter hunnen grond in die waarheid kunnen hebben dat 'er Meermannen en Meerminnen (of hoe men ook anders die Schepzelen geliefd te noemen) in de natuur gevonden worden.

Behalven de Oude Schrijvers door UWE bijgebragt, welke van de Sirenen spreken, komt 't meest in aanmerking HOMERUS in zyn omswervingen van Ulysses (waar uit meest alle andere oude schryvers onder Grieken en Romeinen het verdichtsel hebben overgenomen). Dat boek is ook in het Nederduitsch. Drost[e] heeft het in Nederduitsche Versen overgebragt. Misschien zyn er nog andere overzettingen van.

Naast Homerus verdient niemant onder de ouden, met betrekking tot de Sirenen meer aandagt, dan Virgilius. Dees was onder de Romeinen, hetgeen Homerus was onder de Grieken. Virgilius is ook in het Nederduitsch door Vondel vertaald, althans zijn Aeneaden en Landgedigten, waar van UWE alleen de eerste nodig heeft. Ten opzigt van den geheimzin der *Sirenen*, gelieve UWE behalve HOOGSTRATEN· over de *Heidensche* Goden en Godinnen, te lezen den Abt BANIER Historische Verklaringen der Fabelen (ook in het Nederduitsch vertaald) II deel Pag. 37. NATALIS COMES *Mytholog.* heeft in zijn VII Boek een Hoofdstuk (het XIII) over de *Sirenen* het welk keurlijk, wijs en geleerd is. Konde UWE iemand vinden, die het voor hem vertalen wilde, UWE zou er ongemeen veel dienst van konnen hebben, en aldaar meer dan elders den geheimzin van den Fabel der Sirenen ontdekken. Het is opmerklyk dat de LXX of Grieksche Overzetters des O. Testaments het woord *draken* (in het Hebreeuwsch תנים tanim) vertalen door Sirenen (σειρῆνας) Iob XXX. 29. Jes. XIII. 22 en op meer andere plaatzen. De algemeene Latijnsche overzetting of *Vulgata* heeft in de laatst genoemde text ook het woord *Sirenes*. Deze schijnen de *Serenen* te houden voor geen *water*, maar *land* dieren, zig in de diepste woestijnen, ver van zee gelegen, ophoudende. Trouwens de Oude waren het daar in lang niet eens dat de *Sirenen* alle waterdieren zouden geweest zijn. Er waren zelfs die er een zoort van Vogels van maakten. — Over de *Meermin van Edam* moet UWE op het Artikel *Edam* het woordenboek van HALMA *) genoemd *Toneel der Vereenigde Nederlanden*. eens opslaen; maar boven alles

*) Na dit reeds geschreven te hebben zie ik uit het Lijstje van Aucteuren, door UWE bij deszelfs Brief gevoegd, dat dees Schryver reeds van UWE gebruikt is.

lezen de oordeelkundige Verhandeling over het zelfde Onderwerp, op het zelfde woord, in het *Groot Woordenboek van* Hoogstraten, alwaar UWE. keurlijke dingen aantreffen zal ook ten opzigt van andere Zee mannen en Zee vrouwen van vroeger en later tijd.

Over de Meerminnen in het gemeen kan ik behalven het geen bij de reeds aangehaalde Schrijvers voorkomt, noch eenige voorbeelden aanwijzen, zonder dat ik egter voor de waarheid der gebeurtenissen wil instaan.

In het XIX deel van de Historische Beschrijvingen der Reizen Pag. 24 van den Hollandschen druk lees ik, dat men, bij de belegering van het fort Zelandia op het eiland Formosa door den zeerover Coxinga, op den klaren middag, voor de nieuwe werken van het gemelde Fort, een mensch of een dier van menschlijke gedaante zag te voorschijn komen uit het water, tot driemaal toe; en dat men denzelfden dag des namiddags, onder een der bolwerken van het fort, een Meermin met lang blond haair, ontwaar werd, die mede driemaal verscheen. Dit berigt is uit de Reis van Schouten genomen, die thans herdrukt wordt.

In de schipvaart van Johannes Lerius geplaats in het XV Deel in 8 (NB. Er is ook een druk in Folio) van de *Zee en Landreizen*, uitgegeven by van der Aa te Leyden, verhaalt een Wilde aan Lerius een Meerman (of Meermin) gezien te hebben die met zijn hand het boord van de schuit, waar in de Wilde zig bevond, aangreep. — Dit wordt verhaald in het laatste van het XII Hoofdstuk.

In het XXII deel van diezelfde *Zee en Landreizen* onder den titel van *eerste Reisen na Oost en Westindie*. Pag 16 worden de Scheepslieden een wanschepsel in zee gewaar, 't welk tot driewerf toe van den hoofde af tot het midden toe gezien werd en daar in naar een mensch geleek, hebbende de verf van een vaalgeelen Indiaan. Hier op volgde ten eersten een onweder.

Het verhaal van Johan Smith, in dezelve verzameling van *Zee en Landreizen* XXV Deel aangaande een Meermin door hem en meer andere gezien, is te lang om uit te schrijven. Men vind aldaar van het Zeegedrogt eene Afbeelding. De voornoemde Zee en Landreizen zijn overal voorhanden.

Scholtus spreekt in den *eersten Tomus* van zyn Boek genoemd *Physica curiosa* of mirabilia Naturæ (wonderen der natuur) van een zeker dier in de Indische Zeën onder het gebied der Spanjaarden genaamd *Peche müger* en van de Inlanders *Duijon*, het welk tot aan het middel toe in alles naar een mensch gelijkt. Oogen, neus, oren, lippen, mammen etc. worden naauwkeurig aldaar (Lib III, Cap IV, § III) beschreven. Scholtus heeft alles genomen uit A. Kircherus, Lib III, Art. Magnet. Part. 6. Cap 2. § 6.

Fort. Licetus heeft een boek geschreven *de Monstres* (over de Monsters). Het 86 Hoofdstuk van het II Boek levert een reeks van voorbeelden op van Meermannen en Meerminnen. Als UWE. dat boek,

het welk maar een dun Quartein is eens geliefd van mij te leen [te] hebben, is zulks met meer andere ten uwen dienste.

Wat de *Bosmenschen* aangaat, waar over UWE mij al mede onderhoudt; in het laatst genoemde werk van Licetus is daaromtrent ook iets te vinden Lib I. Cap XIII.

Camerarius die meer bekend en in alle mans handen is gewaagt (*Medit. Histor.* Cent. I Cap LXXV) van een jongen, gevangen in Hessenland, die drie jaren oud zijnde van de Wolfen naer de bosschen zou weggesleept zijn en onder dat gedierte opgevoed en van hetzelve gespijsd zou zijn. Men had veel werk om hem te leren regt opgaan, zijnde hij in het bos gewoon zijne handen als voeten te gebruiken.

Hij verhaald ter zelver plaats nog een geval van dien zelfden aart.

Hoopende hier mede eenigzins aan UWEDs intentie voldaan te zullen hebben, blijf ik met veel achting en genegenheid na mijn compliment aan alle vrienden gemaakt te hebben

Mijn Heer en Geachte Vriend
UWEs
ootmoedigen dienaar
P. Hofstede.

Rott. den 20 Nov. 1775.

P. Hofstede aan denzelfde.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Mijnheer en Vriend!

Nadat de Romeinen de Wetenschappen der Grieken magtig zijn geworden, hebben zij ook als Philosophen uitgemunt: Cicero, Seneca en veele andere strekken daar van tot onwraakbaare getuigen.

T is zeer waarschijnlijk dat 'er niet half zoo veel bij de Romeinen en andere volkeren van Zee of Watermenschen zou gesproken zijn, indien Homerus niet van de Sirenen gezongen hadde. Ik houde het met UWE. daar voor, dat de meeste vertellingen der Meerminnen, of welke naam men ook aan de zoogenoemde Zee-menschen gegeven heeft, haar grond hebben in het verdichtzel der Sirenen: maar dit staat ook bij mij vast, dat men misschien nooit van Sirenen zou gewaagt hebben, waren 'er geen dieren in de Zeën die ten opzigt van het hoofd en bovenlijf eenigzins in gedaante naer de menschen geleken. Des de Fabel der Sirenen ten minste eenigen grond in de Natuur heeft, en dit is het welk ik in mijn vorigen gemeend heb. Zoo is, om het met een voorbeeld op te helderen, de fabel van den vogel Phoenix, zoo ik mij niet bedrieg, daar uit ontstaan, dat de Palmboom, die bij de Grieken *Φοινιξ* of Phoenix genoemd wordt, stervende, uit zijn wortel een nieuwe spruit doet te voorschijn komen.

Voor het overige behaagt mij het plan dat UWE. zig geformeerd heeft zeer wel en ik verlang het uitgewerkt en gedrukt te mogen zien.

Hier neffens gaat Fortunatus Licetus, welken Schryver UWE. op zijn gemak gebruiken kan, en dien ik al vroeger zou gezonden hebben, was ik daar in niet door de opkomende vorst verhinderd.

Ik blijf inmiddels, na toewensching van alle heil

Myn Heer en Vriend
UWEs
ootmoedige dienaar
P. Hofstede.

Rott. den 26 Febr. 1776.

P. Hofstede aan Chr. Saxe, Hoogleeraar te Utrecht. — Koninklijke Bibliotheek.

Hooggeleerde Heer!

Vond ik mij met de toezending uwer Oratie [1]) zeer vereerd, de lectuur daarvan was mij niet minder aangenaam. Ik kan niet sterk genoeg uitdrukken met welken genoegen ik dat Meesterstuk der konst gelezen heb. Gelijk mij alles behaagd, zoo ook inzonderheid UHGs wezenlijke aanmerkingen over de *Publica*, *Encyclopædica* en dergelijke Schriften waar uit een groot getal van zoogenaamde Geleerden hunne vermeende kundigheden, met verzuim der ware bronnen, haalen.

Permitteer mij, dat ik UHG. niet alleen mag bedanken voor Zijn keurig lettergeschenk, maar dat ik mij ook bij deze gelegenheid in deszelfs hooggeschatte Vriendschap mag recommanderen.

Ik blijf inmiddels, met ware achting en toewensching dat UHG. noch lang, in 's hemels gunst, mag blijven een voornaamen Stut der wankelende wetenschappen. —

Hooggeleerde Heer!
UHGs
ootmoedige Dienaar
P. Hofstede.

Rott. den 12 July 1776.

Brief van Ch. Saxe, Hoogleeraar te Utrecht, aan P. Hofstede. — Koninklijke Bibliotheek.

Viro admodum reverendo, clarissimoque
Roterodamum. Hofstede.

Non erat sane, quare conceptis mihi verbis pro oratione mea gratias ageres, eandemque perquam officiosa literarum elegantia et vrbanitate laudares. Etenim tenue istud munusculum omnibus, qui literas amant,

---

[1]) Dit zal zijn *de Oratio de Veteris et Medii Aevi Historia in Academiis potissimum discenda, docendaque*. Traj. a Rhen. 1776.

atque in his TIBI non vna de causa debueram, alterum vero, quod est iudicii et sententiae dicundae, id totum ad conscientiam animi referabam tacita bonorum suffragatione contentus. Quo maiori me honore affectum esse sentio, cum rem haud inutilem Academicis persuasisse. Tibi viro facundiae laude celebri visus eram, Qua benivolentiae erga me Tuae testificatione et memoria recenti me TIBI valde addictum obstrictumque habes. Sed ehodum! Vir admodum Reverende, hac opportunitate scribendi primum a fortuna mihi data patiaris quaeso, vt pro mea animi simplicitate in sinum tuum aliquid effundam, quod nonnihil solicitudinis mihi nuperrime attulit. Fuerunt quippe nonnulli familiares, qui animadversionem quamdam libri Tvo novissimo evulgato p. 12 (a.) insertam, mihi ostenderent, eundemque locum ex parte ad me respicere verisimiliter demonstrarant. Neque mihi ad orationis tenorem et cohaerentiam animum advertenti id valde obscurum esse poterat. Tametsi vero singularis Tva humanitas plus in me laudis contulerit quam aut ego merueram, aut alii forte, non aequo mihi, atque TV, amici crediderint, tamen nollem, me in causa Socratica, licet tecto nomine praeclaris permixtum esse Achivis. Vereor enim ne, *ὁ δεῖνα*, nescio quis, qui ex amicorum circulo aliquid sermunculi ad Te retulerat, aut eius fabulae recte meminerit, aut mentem meam satis accurate ceperit. Fieri potuit, vt lecta TVA altera in Socratem Actione prae me ferrem, titubare me aliquantum ei haerere, quid in posterum de Socratis amore pulcri censendum esset, quaestio mea Literario Historica n. CXXVI. verbis emollienda an tamdiu in medio relinquenda esset, donec omnia contendendi et explorandi maius otium, quod mihi nondum contigit, nanciscerer. Sed meam plane abiecisse sententiam vel palinodiam cecinisse id scio nimium esse. Neque etiamnunc, vt virum bonum decet, dissimulare audeo, quantumvis procul habitis et odii rationibus gratiae gravia sint, quae adversus innocentiam Socratis disseruisti, tamen propter Xenophonteam Memorabilium Socratis fidem pluraque alia rerum adiuncta in eam me iudicum partem proniorem esse, qui inter paria accusantium et defendentium studia calculo Minervae uti velint. In damnandis certe antiquitatis et literarum heroibus *τὸ μηδὲν ἄγαν ἄγαν με τέρπει*. Vel sic tamen tanti non puto huius opinionis diversitatem, vt inde vel pietatis vel amicitiae sensus quicquam detrimenti capere possit et debeat. Id certe tibi persuadeas velim, vir doctissime, non commissurum me esse, ut indignus tuo amore et benivolentia, quam mihi constantem et perpetuam expeto, iudicer. Ita bene vale atque res tuas e voto literarum divinarum et cultus Christiani item mea sententia age!

Scripsi in Academia Rheno-Traiectina
d. XVI. Jul. 1776.

P. Hofstede aan G. W. van Oosten de Bruijn[1]). Universiteits-Bibliotheek Amsterdam.

WelEdele Geboeren [sic] Heer!

Met dankzegging gaat hier neffens het geleende Tractaatje terug. Ik hoop niet, dat ik het te lang gehouden heb. T is op de drukpers geweest, gelijk UWEG. uit de Nederduitsche Vertaling waarschijnlijk vermoed zal hebben. Ik heb het in 't hoogduitsch met veel vermaak (zoo men zig anders in een onderwerp van die natuur vermaken kan!) gelezen. Er is veel zout in, kwam eens zulk een *Reizende Jood* ons Land doorkruizen; hy zou er ook al vry wat op te merken hebben; en zyn aandagt zou waarschynlyk al mede vallen op het geen ons onlangs van den geleerden Maclaine in de Letteroefeningen opgedischt is. De Professor Wasmuht [sic] van Herborn schreef my onlangs, dat de beroemde Bhart [sic] naar Holland stond te vertrekken om aldaar ook zyn *Philanthropische School*, die reeds in Duitsland op sterven ligt, te recommanderen. Hy zou ook te Rotterdam komen, maar ik heb hem nog niet vernomen.

Onze vuur machine, waar op, na voorgaande proefneeming, door Commissarissen van hun Edele Grootmogende, Octrooy verzogt was, indien ze voldoen mogt, is door de Staten van Holland afgekeurd. Dit spyt my, schoon ik het wel gevreesd heb. Er is ten minste een Capitaal van fr. 60000 mee in 't water geworpen. Ik hoor, tot myn blydschap, den goeden opgang, die in de Haarlemsche gemeente door de twee jongste Leeraren wordt gemaakt. Rotterdam heeft ook een good conquest gemaakt in den persoon van Professor La [sic] Sage Ten Broek die hier in 't laast van deze, of in 't begin der andere week, verwagt wordt. De Heeren Curatoren van Groningen hebben aan Mijn Heer den Prins geschreven van oordeel te zyn, dat hun Academie geen derde Philosoof nodig had, 't welk evenwel door de Theologanten aldaar geheel anders begrepen wordt.

Ik herinner my nog met genoegen het aangename uurtje, 't welk ik gepasseerde zomer de eer had bij UWEG. door te brengen.

Mag ik my verder in UWEGs hooggeschatte vriendschap recommanderen en de vryheid gebruiken om Mevrouw UWEGs vriendelyke Gemalin van myn respect te verzekeren, terwyl ik blyf na toewensching van Gods byzonderen zegen, met alle achting

Weledele Gebooren Heer
UWEGs
ootmoedigen dienaar
P. Hofstede.

Rott. den 3 Februar 1778.

P. S. Ik verlang zeer na den Catalogus der Boeken van UWEGs overleden geleerden Vriend.

---

[1]) Deze Rechtsgeleerde (1727—1797) woonde te Haarlem, waar hij na de Omwenteling van 1787 Raad in de Vroedschap en Burgemeester werd. Hij was velen een belangeloos raadgever.

P. Hofstede aan denzelfde. Universiteits-Bibliotheek Amsterdam.

Weledele Gebooren Heer!

UWEG. heeft mij met zyne beleefde Letteren en aangenaam present verrast en vereerd. Ik heb, om my van 't aloude Hollandsche Spreekwoord te bedienen, een spiering uitgeworpen en een kabbeljaauw in plaats gekregen. Ik bedank UWEG. hartelijk voor het waardig lettergeschenk, 't welk ik al vroeger zou gedaan hebben, zoo ik door de lectuur van de Verhandelingen, in het werk te vinden, niet was opgehouden. Ik wilde het antwoord van den Professor Wyttenbach, voor myn rescriptie, lezen, om er myn gering oordeel over te konnen vellen, waar toe my zekere periode in UWEGs brief opwekte. Ik kan niet uitdrukken met welk een genoegen ik de mannelyke dissertatie van dien geleerden Man gekaauwd, herkaauwd en het smakelyke daarvan geproefd heb. Mogt ik veel op zulke lekkernien te gast gaan! maar de boosheid der tyden, die wy beleven, trekt my maar al te veel van die studiën af, die mij het behaaglykste zijn, *et interim delabitur ætas.*

Ik vrees met UWEG., dat de val van onze Republiek nabij is, en dat wy eerlang zullen moeten zeggen: Wy zyn Trojanen geweest. Er ligt een oordeel der verblinding op de natie, 't welk niet dan door een diepe boetvaardigheid zal weggenomen worden. Gave God dat de aanstaande Biddag daartoe mogt medewerken! Over de uitschryving van denzelven ben ik zeer voldaan en had die op verre naa zoo nadrukkelyk niet verwagt.

Het spyt my, dat wy geen gelegenheid hebben om elkander gemeenzaam te kunnen zien van wegens de afgelegenheid onzer verblyfplaatzen. Zyt ondertusschen verzekerd Myn Heer! dat ik met de grootste achting voor uwe kundigheden bezield ben, en deszelfs vriendschap hoog waardeer. Ik recommandeer my verder in uwe genegenheid, en blyve na Mevrouw UWEGs waardige en beminnelyke Echtgenoote, van myn respect vergewist te hebben

WelEdele Gebooren Heer!
UWEGs
ootmoedige en gehoorzame Dienaar
P. Hofstede.

Rott. den 11 April 1785.

P. Hofstede aan denzelfde. Universiteits-Bibliotheek Amsterdam.

Weledele Gebooren Heer!

Al vroeger had ik de vragen, vervat in de vriendelijke Missive, met welke UWEG. mij heeft gelieven te vereeren, moeten beantwoord hebben; maar uwe beleefdheid en goedwilligheid zal dit pligt verzuim wel willen vergeven, als hij door dezen Brief kennis krijgt van mijn afwezigheid uit de Stad Rotterdam, van waar ik reeds in 't midden van de maand May vertrokken ben om het somer saisoen D. V. op Vredenburg in de

nabuurschap van Breda door te brengen al waar ik wel minder bezet ben, dog egter trager in het schrijven en correspondercn.

Eer ik ter zaak koom, vind ik my alvorens verpligt UWEG. hartelyk dank te zeggen voor het gunstig gevoelen over mijn arbeid, voornaamlyk voor de zegenwenschingen, by die gelegenheid, over my uitgesproken. Wat de eerste der Vragen betreft, ik heb de *eclaircissemens* sur *les Theistes de Boheme* etc. gelezen en meen, salvo meliore judicio, dat de Historie, zoo als ze aldaar verhaald wordt, vry wat opgeschikt en vergroot is. Hetgeen Pag. 1 en vervolgens, uit de *Algemeene Duitsche Bibliotheek*, in het Latyn, wordt opgegeven, komt my suspect voor. Ik geloof dat die *Samenspraak* meer overeenkomstig de Theistische principes van den Berigter, dan naer waarheid, geboekt is. Men vindt tog in de *Duitsche Bibliotheek* een menigte van andere stukken, betreklyk tot de Religie, die cum grano salis moeten gelezen worden, en ik heb niet weinige onder dezelve aantroffen, die notoir valsch zijn. 't Is bekend dat de Uitgevers en Bydragers van dat Tydschrift op zyn *Berlins* denken, althans vele van die, en daarom zeer graag alles plaatzen 't geen de Theistery, Naturalistery en indifferentistery begunstigt. Aan de voornoemde *Latijnsche Samenspraak* ontbreken eenige kenteekenen van een waaragtig verhaal. Waarom, by voorbeeld, noemt de Berigter de plaats niet, alwaar het gesprek zou voorgevallen zyn? Hy maakt wel melding van een Herberg en noemt dag en jaar, maar verzwygt het dorp of de stad, in welke het gesprek zou gevoerd zyn.

Het discours, getrokken uit het *Journal Historique* van M. Meisel komt my al mede zeer bedenklyk voor, schoon de grondbeginselen van dien *Journalist* my minder bekend zijn, dan van de Schryvers der *Algemeene Duitsche Bibliotheek*. De Heer Dohm toont ook genoegsaam waar hij 't huis behoort, en dat de Graaf de Mirabeau een voorstander van den Theismus is, lydt geen twyffel. Hoe weinig staat er te maken is op de Historische verhalen van de zoodanige weet UWEG., die de schriften dier Luiden kent. Van Celsus af tot aan dezen tyd toe, heb ik niemant aangetroffen onder de bestryders van den Christelyken Godsdienst, die, als het op *facta* aankomt, te vertrouwen is.

Dat 'er onder de Boheemsche Landlieden Theisten zyn, verwondert my niet, dog zy zyn het waarschynlyk meer van Naturen, dan door raisonnement of onderzoek. Afgescheiden van een beschaafder weereld; in het gebergte of woestynen zig met den akkerbouw of veefokkerij ophoudende en hunne gedagten genoegzaam alleen tot die, en geene andere, voorwerpen uitbreidende: niet onderwezen in den Christelyken Godsdienst; niet ter kerk of mis gaande: verstoken van den Bybel, of, zoo zy denzelven mogten bezitten noch lust noch bekwaamheid hebbende om zig daar in te oefenen; en met geen ander licht bestraald, dan van het overblyfsel der zwakke reden en de ingeschapen kennis van een Opperwezen, — is het niet vreemd dat zy Theisten zyn, zonder de Secte van dien naam te kennen. — Theistische Boeren van die soort worden er overal, en zelfs onder die geene, welke den naam van Protestanten dragen, in onze

gewesten gevonden. Boeren, die, indien het Protestantendom in deze Landen te vuur en zwaarde vervolgd werd, en het Jodendom vrygelaten, zig liever by de Joden zouden voegen, dan by de Christenen blyven, mits ontslagen te zijn van de *smertelyke Besnydenis.*

Wel is waar, dat de bovenstaande beschryving van de Boheemsche Landlieden regelregt aanloopt tegen het verhaal der voornoemde Schryvers, volgens welke hunne Theistische boeren *zuivere en juiste denkbeelden zouden hebben;* een *groote schranderheid* bezitten, en de *grootste grondwaarheden van den Euangelischen Godsdienst*, zoo als die begrepen zyn in de *Augsburgsche en Zwitsersche belydenis*, *met veel oordeel weten te ontwikkelen*: maar het is teffens waar, dat het de gewoonte der hedendaagsche Vrygeesten is alle menschen te verheffen, en, hoe dom zy ook zyn, hun verstand en oordeel te prysen, indien derzelver belydenis maar eenigzins het Deïstische Systema begunstigt. Niets is die luiden meer eigen, dan elkander op te hullen en van Ezels Bucephalussen te maken. —

Indien de Boheemsche Theisten *de grondwaarheden van den Euangelischen Godsdiens* [sic] *wisten te ontwikkelen* of den inhoud der *Augsburgsche en Helvetische Confessien* verstonden, zy zouden het (Pag III) voor geen tegenstrydigheid houden, dat Christus *zig dan eens den zoon van God, dan eens den zoon des menschen noemt*; noch (pag IV) den doop verwerpen *om dat een kind* niet *weet wat aan hem gedaan wordt* etc. etc. Is het een *oordeelkundig* of zot besluit, dat *zoo God uit den Bybel gediend wilde zyn*, (pag V) *Hy aan de Vervolgers niet zou toegelaten hebben, dat hun dien ontnomen werd?* Heeft het een zweem van *Schranderheid* (Pag VI) dat *elk mensch zyn byzondere Natuur heeft even als de Starren;* en dat *het niet mogelyk is*, *dat God de Heer* (Pag IX) *na eerst den mensch in zyn geheel geschapen te hebben, daar na zoude bevolen hebben*, *om hem zyne natuurlyke delen te laten afsnyden?* etc.

De tweede vraag van UWEG. is, of ik weet, dat in de Erflanden van den Keiser een dag of tyd bepaald is geweest, waar op zig elk heeft moeten aangeven om te verklaren van welken Godsdienst hy begeerde gehouden te worden, en dat zy, welke zig voor, of op dien tyd niet verklaard hadden Protestanten, Grieken of Joden te zyn, voor hun en hunne Nakomelingen altyd Roomsch moesten blijven? Tot antwoord dient: dat of schoon dit met veel fiducie (pag XII) van Monsj[r]. Mirabeau verhaald wordt, ik er nooit iets van gehoord of gelezen heb, dan in zyn Appendix, en het bezwaarlyk gelooven kan. Ik denk dat de Graaf hier iets zegt en iets verzwygt. Het is tog niet te vermoeden, dat de Keiser zulk een ordonnantie zal hebben laten publiceeren, maar wel, dat Hy de ontdekte Theïsten willende verdrijven of bekeeren, een zekeren tyd zal vastgesteld hebben, op welken zy moesten verklaren tot welken Godsdienst zy behoorden, ten einde te ontdekken wie al en wie niet onder de Theïsten moesten geteld worden.

Het doet my leed, dat ik de twee bovengestelde vragen niet vollediger kan beantwoorden. Was ik by myn Bibliotheek, ik zou nazien of Prof. Walch en van Einem, die ons berigten gegeven hebben van den tegenwoordigen toestand der Christen kerken, ook gewag maken van de Boheemsche Theïsten; en leefde mijn geleerde vriend Blanissig [?] in Silesien nog, ik schreef aanstonds aan hem over die materie.

De derde vraag van UWEG., rakende het *ophouden der wonderwerken* enz., dunkt my dat eenvoudig kan beantwoord worden, met te zeggen, dat *en* het oude *en* het nieuwe Testament genoegzaam met wonderwerken bevestigd zynde, wy dezelve thans niet meer noodig hebben. — De predikers van het Euangelium onder de Heidenen, den Bybel medebrengende en deszelfs waarheid en Goddelijkheid bewyzende, zullen noch Heidenen noch Mohammedanen ooit met wonderwerken, al hadden zy de gaaf om dezelve te verrigten, konnen overtuigen. De parabel Lucas 16 leert dit duidelijk: *Indien zij Mosem en de propheten niet en hooren, al waar het dat er iemand uit den dooden opstond, zy zullen zig niet laten gezeggen.* Als Gods Geest medewerkt is de Bybel en deszelfs prediking genoeg, en als die niet medewerkt, zullen de Wonderwerken, zoo min als de Openbaring, het ongeloof wegnemen. Zoo UWED. dit niet voldoet, ik twijffel niet of Hy zal de geopperde zwarigheid by Leland en dergelyke schryvers nader opgelost vinden.

Wat de uitdrukking van den Zaligmaker aangaat Matth. 17 vs 20 en Luc. XVII vs 6., dezelve is een bekende spreekmanier by de Joden. De Zaligmaker heeft zig meermalen van Spreekwoorden, by dat volk in gebruik, bedient. *De bergen in het hart der zeen te verzetten* zegt by die Natie zoo veel, als *facere impossibilia.* Had ik de Boeken by de hand, ik zou dit uit de *Talmudische* Schriften kunnen bewyzen, en ik weet zeer wel dat J. Vorstius en And. Schottus *de Adagiis N. T.* dit reeds voor my gedaan hebben. Ook staat my voor (hier in zou ik echter kunnen missen) dat van Til over *Mattheus* en Vitringa over *1 Cor. 13 vs 2* exempelen van die spreekwys, uit der Joden schriften, hebben aangehaald.

Hier mede, zoo goed als ik konde, aan UWEGs verzoek voldaan hebbende, blyf ik met byzondere achting, na Mevrouw van myn respekt verzekerd en aan beide Gods beste zegeningen toegewenscht te hebben

Weledele Gebooren Heer!
UWEGs
ootmoedigen en onderdaanigen Dienaar
P. Hofstede.

Vredenburg by Breda
den 5 July 1786.

P. Hofstede aan M. Tydeman, Hoogleeraar te Harderwijk.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Hooggeleerde Heer!

Onder alle de aangenaamheden, welke, ik sedert de herstelling onzer oude constitutie, ondervonden heb, is ook UHGs aanstaande wederkomst te Utrecht. De Heere doe UHG in die stad nog meer genoegen vinden, dan hij aldaar in de gelukkigste tijden ooit gesmaakt heeft; kroone zijn werk met zegen, en doe Hem, gelijk voorheen de Hoogeschool tot sieraad en luister verstrekken!

Het was mij tot een sonderlinge blijdschap te verstaan, dat UHG. de goedheid zal hebben om mijn Neef met zig naer Utrecht te nemen om hem aldaar zoo wel als te Harderwijk tot een Leidsman en Vader te zijn. Hij erkent met de pen de grootheid van zijn geluk; maar ik hoop dat hij het ook met de daad zal tonen, door een groter naarstigheid te oefenen en UHGs wijze lessen en heilsame vermaningen op te volgen. Ik begrijp met UHG. dat het niet wel voegen zou hem een beurs te bezorgen, waarover UHG. mede de bestelling heeft. Ik zal er daarom de Heeren Bonnet, Burman en Rau over onderhouden. Ondertusschen dank ik UHG. dat hij bij provisie den jongeling, op de oude Edelmoedige conditien, bij zig zal houden. Den Brief met welken UHG. mij vereerd heeft, gaat volgens deszelfs verzoek reeds dezen avond naer Breda.

Dat de Heer Alewijn de Schrijver der bewuste brieven is, was mij onbekend. Ik heb die Brieven nog niet gelezen, maar hoop het eerdaags te doen. Het verheugd mij dat er nog Edele onder den volke zijn die zig de zaak van Gods kerk en der waarheid aantrekken, te meer daar 'er zulk een koelheid en onverschilligheid onder de meeste onzer Godsgeleerden heerscht —

Het werk, onder den naam van Paulus Samosatenus (ni fallor Paulus van den [*sic*] Hemert) tegen de Heeren Velingius en Segaar, en het voornaamlijk tegen den laatsten uitgekomen, is in een goeden vloeijenden en verstaanbaren styl (en evendaarom dies te gevaarlijker) maar voor het overige sophistisch en impertinent geschreven. De leer van den zoogenaamde Athanasius aangaande de Drieenheid en Christus ware Godheid, zoo als die in de Artikelen onzer Nederlandsche Geloofsbelijdenis is overgenomen, wordt door dien stouten *Samosatener* BRABBELTAAL genoemd.

Ons stadshuis is, door 's Prinsen Commissarissen, zoodanig gezuiverd, dat er geen reuk van keesen meer in overig is gebleven. De exsecretaris van onze gewezen Tyrannischen krijgsraad, de Advokaet Kreet, die zig te Amsterdam had nedergezet, heeft in die stad een *consilium abeundi* gekregen. Mijn Neef, de D[o] van Etten, is, na alvorens voor de beroeping te Oudbeyerland bedankt te hebben, niet lang daar na door zijn Hoogheid met de Collacie van Breda begiftigd.

Ik zal de twee gerecommandeerde Predikanten bij alle voorkomende

gelegenheid in gedagtenisse houden, inmiddels blijvende, na mijn Compliment aan Mevrouw en de groetenis aan den studiosus verzogt te hebben, met alle, en byzondere achting

Hooggeleerde Heer
UHGs.
ootmoedigen en Onderdanigen Dienaar
P. Hofstede.

Rott. den 6 Febr. 1788.

P.S. De Heer Schacht heeft mij met een vriendelijken Brief vereerd. Geliefd bij occasie zijn Hooggeleerden van mijn respect te verzekeren.

P. Hofstede aan denzelfde.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Weledele Gestrenge Heer.

Uwe recommandatien zijn bij mij altijd respectabel. De Persoon mij voor de Erasmiaansche School aanbevolen is niet minder door den Hr. Professor Bonnet aangepresen. Ik heb het loffelijk Testimonium van den laats- [*sic*] genoemden, met dat van UWEG; in handen mijner Medecuratoren gesteld, en den Heer Sabbloniere [*sic*], boven andere sollicitanten, aangepresen. Ik zou mij bijna met deszelfs promotie hebben durven vleijen, was er niet een student van Leijden opgekomen Fulling genaamd die zig in persoon gepresenteerd en een goed voorkomen heeft, behalve dat hij gesterkt is met loffelijke getuigenissen van de Professoren van de Wijnperse, Rhunkenius [*sic*] en Luzak [*sic*]; en één der achtbaarste onzer Schepenen tot zijn Patroon heeft. De Heer de la Sabbloniere zou misschien wel doen, indien hij eens overkwam en zig in eigen persoon aan de Curatoren presenteerde. Hij heeft tot dus ver, benevens Fulling, de meeste apparentie tot den vacerenden post. Intusschen heeft men besloten de electie nog eenigen tijd uit te stellen, of 'er zig ook nog andere pretendenten mogten opdoen. Kon de Heer Sabbloniere van eenige voorname Heeren 't zij van Utrecht, 't zij van elders, bijzondere recommandatien krijgen aen de Heeren Vroedschappen van der Hoeven, van Teylingen en den Pensionaris Hogendorp, zulks zou veel afdoen.

Het doet mij leed, dat ik te Oudewater geen adres aan iemand heb, om aldaar de genoemde Predikanten, welker bevordering UWEG. wenscht te konnen recommanderen, zoo leed het my doet, dat ik UWEG. ten dien opzigte van geen dienst kan zijn, zoo zeer verheugt het mij, dat ik UWEG. mag feliciteren met de aanzienelijke post van Griffier der Overijsselsche Staten. Een evenement mij niet alleen ten hoogsten aangenaam, uit hoofde van vriendschap, en het aandeel 't welk ik altijd genomen heb in UWEGs genoegens, maar ook uit aanmerking van 't groot belang, twelk de Republiek in 't gemeen en de Overijsselsche

Provincie in 't bijzonder, in deze gewenschte gebeurtenis heeft. De Algenoegzame God geve, dat UWEG. deze zijne nieuwe Bediening zoo heerlijk make, als Hy voorheen met lof twee Hoogescholen gediend heeft!

Ik beveel mij verder in UWEGs hooggeschatte vriendschap en heb de eer mij met bijzondere achting te noemen

WelEdele Gestrenge Heer
UWEGs

Rott. den 27 Maart 1790.

ootmoedigen en onderdanigen Dienaar
P. Hofstede.

— — — —

Hoe gereed
dezelve na
te herhale
van UwE
overdenkin
welke d
door de
nieuws a
te versprn
Neme daar

niet beter is
UwEG. gedaan
in Borger
al reeds ex
aan een Fr
ook exercer
strekende en
niet slechts
met alle

Rott. den 24
Octob. 1783

President
germeester
van der Heim

Te
Rotterdam.

Omme
de Hee
Bo

President
ermeester
van der Heim
Te
Rotterdam.

Register van Persoonsnamen [1]).

[1]) De Romeinsche cijfers verwijzen naar de „Bijlagen". Wanneer de „Inleiding" bedoeld is, vindt men dit erbij gevoegd. De namen voorkomende in Bijlage E (Geslacht Hofstede) zijn in dit Register niet opgenomen.

—

—

—

40

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

De strijd naar aanleiding van Marmontels *Belisarius* vormt een keerpunt in het leven van Hofstede.

II.

Ten onrechte huldigt Sepp (*Johannes Stinstra en zijn tijd.* II, blz. 87) de voorstelling, alsof lust tot hevige polemiek Hofstede steeds zou hebben beheerscht.

III.

Ten onrechte werden door van der Groe aan Hofstede Erastiaansche gevoelens toegeschreven.

—

IV.

In zijne bewering tegenover **N o z e m a n**, dat de Overheid oogluikend de godsdienstoefeningen der Remonstranten toestond, had **H o f s t e d e** gelijk.

V.

Het karakter van **B o n i f a c i u s'** optreden was in de eerste plaats dat van pauselijk legaat.

VI.

De Zwitsersche en Duitsche Hervorming hadden één gemeenschappelijk beginsel: de rechtvaardiging des zondaars uit het geloof.

VII.

Het verdient geene aanbeveling in I Sam. XXVI : 16 inplaats van את א' of inplaats van א' את te lezen.

VIII.

In Zach. XI : 8 heeft men bij שלשת הרעים waarschijnlijk te denken aan de drie invloedrijke standen in Israël: koningen, priesters, profeten.

—

IX.

In Hosea I en III is de allegorische verklaring boven de biographische te verkiezen.

X.

Bij ἐξ ὕδατος in Joh. III: 5 heeft men aan de natuurlijke geboorte te denken.

XI.

Jacobus II: 14—26 bevat geene bestrijding van de Paulinische rechtvaardigingsleer.

XII.

Ten onrechte zegt Weiss (*Der Petrinische Lehrbegriff*. 1855. S. 81): „Er (nl. Petrus in zijn Eersten Brief) betrachtet die Wiederkunft Christi zum Gericht (4, 5.) so wie die damit eintrittende Heilsvollendung (1, 5.) als *unmittelbar bevorstehend*; denn das soll durch den Begriff der Bereitschaft (ἑτοιμασία) an beiden Stellen ausgedrückt werden."

XIII.

De kinderdoop heeft niet alleen de letter van de Schriften des Nieuwen Verbonds meer voor dan tegen zich, maar is ook geheel in overeenstemming met den geest der Heilige Schriften.

—

XIV.

De laatste twee hoofdstukken van den Brief aan Diognetus heeft men te beschouwen als toevoegsel van eene latere hand.

XV.

De noodleugen is nimmer geoorloofd.

XVI.

Van Christelijk-zedelijk standpunt dient de vivisectie veroordeeld te worden.

XVII.

Het bevorderen van Zondagsrust zal eerst dan waarlijk vruchtbaar zijn, wanneer het streven naar Zondagsheiliging ermede gepaard gaat.

Verbeteringen en Aanvullingen.

blz. 3 Aanm. 1 staat: blz. 111[3], lees: blz. 110[3].

„ 4 r. 5 v. b. Volgens nadere opgave uit het Doopboek der Gemeente te Zuidlaren, waarmede het stamboek der familie Hofstede overeenstemt, is Petrus Hofstede 22 April 1716 geboren.

„ 4 Aanm. 1 lees den tweeden zin aldus: Een of waarschijnlijk twee van deze zijn op jeugdigen leeftijd overleden.

idem. staat: Bijlage, lees: Bijlage E.

„ 5 Aanm. 2 „ Dr J. W. A. Jonckbloet, lees: Dr W. J. A. Jonckbloet.

„ 10 Aanm. 5	„ blz. 3,	lees:	blz. 6[3].
„ 30 Aanm. 2	„ *Engeland*,	„	*Engelland*.
„ 33 r. 1 v. o.	„ patunt,	„	petunt.
„ 40 r. 14 v. b.	„ hem,	„	hun.
„ 43 r. 12 v. o.	„ de handhaver	„	handhaver.
„ 43 r. 10 v. o.	„ dat,	„	dan.
„ 50 Aanm. 2	„ blz. 481	„	blz. 48[1].
„ 83 Aanm. 2	„ blz. 82[4]	„	blz. 81[4].
„ 89 Aanm.	„ Ecclisiastica,	„	Ecclesiastica.
„ 92 r. 9 v. b.	„ à Mark,	„	à Marck.
„ 111 Aanm. 2.	„ blz. 111[2],	„	blz. 110[2].
„ 112 r. 7 v. b.	„ overheid,	„	Overheid.

„ 115 r. 2 v. b. bij te voegen: Achteraf blijkt mij, dat niet alleen bij mij — het zij dan te recht of ten onrechte — de vraag zich heeft opgedrongen, of er tusschen Hofstede's houding in het Beroepingsgeschil en zijn huwelijk met Mejonkvrouwe Visch ook eenig verband zal bestaan hebben. In zeker geschrift, getiteld: *Geessel der Hedendaagse Paskwillanten. Blyspel. Door het Kunstgenootschap: Feras, quae tua culpa pateris. Gedrukt voor 't Kunstgenootschap. Z. pl. 1757*, leest men op blz. 84:

„Zeg my eens, wat is toch het gantsche oogmerk
van die maets (nl. Bruining en Hofstede) geweest.
Als om hen zelfs in de gunst der Regering te dringen, en het oogmerk van
Hofgezind (hiermede moet Hofstede bedoeld zijn!) is meest
Gerigt geweest, om den haet van zyn Vrouw's Familie,
als het meugelyk was door dien weg te verzoenen": enz. enz.

dat van het bovenstaande niets te vinden is „in Mr. J. I. van Doorninck's 2de uitgave der Bibliotheek van Anonymen en Pseudonymen." Leiden. E. J. Brill. 1881. Dit laatste geldt trouwens ook ten opzichte der eerste uitgave van Mr. van Doorninck's werk. Een en ander brengt mij intusschen nog tot geene andere conclusie dan de hiervoor omschrevene.

blz. 240 r 5 v. b. staat: *den Procureur*, lees: den *Advocaat*.
„ 260 Aanm. 5 „ Dr J. W. A. Jonckbloet, lees: Dr W. J. A. Jonckbloet.
„ 262 r. 7 v. b. „ van der Markes, lees: van der Marcks.
„ 269 r. 11 v o. „ zedenleer, „ zedeleer.
„ 270 r. 6 v. b. „ *P. Chevalier*, „ *P. Chevallier*.
„ 272 r. 8 v. b. „ stijd, „ strijd.
„ 282 Aant. 1 „ Götze, „ Goeze.
„ 298 r. 9 v. b. „ behoorlyk, „ bekoorlyk.
„ 314 Aanm. „ *M. van Goens*, „ *R. M. van Goens*.
„ 321 Aanm. „ 1795, „ 1775.
„ 325 r. 6 v. b. „ hebt, „ heb.
„ 326 Aanm. 2 „ van Goens' eigen verklaring, lees: van Goens' toespeling op het feit.
idem. „ niet eenstemmig, lees: eenstemmig.
„ 326 Aanm 3 „ Elisabeth Wolf, „ Elisabeth Wolff.
„ 331 Aanm. 3 „ von Hoëvell, lees: van Hoëvell.
„ 375 r. 5 v. b. (*sic!*) te verplaatsen naar r. 6 v. b. achter: Catechismum.
„ 377 r. 8. v. o. [5]) te verplaatsen naar r. 9 v. o. achter: van der Meersch
„ 422 Aanm. 1 staat: van der Capellen tot den Pol, lees: van der Capellen tot den Poll.
„ 422 Aanm. 1 r. 9 v. o. bij te voegen: Dat Hofstede de auteur van de bedoelde *Aanspraak* zou zijn, wordt daarentegen ontkend in het geschriftje: *De naakte waarheid; of de onverwagte ontdekking. T'Samenspraak tusschen Een welmeenend Amsterdammer, en Een Opregte Hagenaar; zynde een weerklank op den O. N. P. Ontmaskerd, Een voorloopig Geschrift op het Tweede Toneelspel, 't Welk eerst daags door den Amsterdamschen Autheur staat Uitgegeeven te worden.* In 's Hage, by Hans Vouwbeen, in den Hoefnagel. February 1782.
„ 446 Aanm. 2 bij te voegen: Op ongedachte wijze komt ten slotte Hofstede's *Herderlyke Brief* nog in mijn bezit, die

—

echter niets bevat, dat, buiten het in deze paragraaf vermelde, nadere bespreking noodzakelijk schijnt te maken.

blz. 470 Aanm. 3 staat: El. Wolf, lees: El. Wolff.

„ 473 Aanm. 1 „ § 6 „ § 4.

„ 481 Aanm. 2 „ van de Capellen van de Marsch, lees: van der Capellen van de Marsch.

„ 504 valt het opschrift § 17 boven **Besluit** weg.

Op verschillende plaatsen leze men inplaats van Dordsch: Dordtsch.

Bijlagen p. VI, VII moeten de titels: Missive van Petrus Hofstede, enz. en: Eenvoudig Berigt, enz , in omgekeerde volgorde gelezen worden.

„ p. VII r. 7 v. b. staat: zich, lees: zig.

idem r. 8 v. b. „ Borgtogtelyk, „ Borgtogtlyk.

„ r. 9 v. b. vervalt het vraagteeken.

„ p. IX r. 7 v. o. leze men: Een Genoodschap van Letterbeminnaars: en vange men met: Kralingiana enz. een' nieuwen regel aan.

„ p. XI r. 6 v. o. lees: Oud en Nieuw of Vergelyking van het Gedrag van veele thans dienende Predikanten, In de Hervormde Kerke van Nederland, Met dat van hunne Voorgangers In voorige dagen. Uit derzelver gedrukte Leerredenen opgemaakt, en uitgegeeven onder de Zinspreuk: Omnia jam fiunt, fieri quae prosse (*sic*) negabam. Z. pl. 1784. (?)

„ p. XII, XIII zijn aan de werkjes naar aanleiding van Hofstede's geschriften in het Beroepingsgeschil te Rotterdam (1755 v.v.) nog de volgende toe te voegen:

Het Kunst-Genootschap, *Ridendo dicere verum, quis vetat?:*

De Vrye Hand-Opening Verdedigt. Kamerspel. Gedrukt voor het Kunst-Genootschap. Z. pl. 1756. (Bibl. van den Heer C. van Ommeren te Rotterdam).

Het Kunst-Genootschap, *Ridendo dicere, quis vetat?:*

De Handopening Vry. Kamerspel. Gedrukt voor het Kunst-Genootschap. Z. pl. 1757. (Bibl. van den Heer C. van Ommeren te Rotterdam.)

Sleutel tot de Vrye Hand-Opening Verdedigt. Kamerspel. enz. Z. pl. 1757. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Rotterdamsche Kerkstrijd. Gedicht. Met Sleutel voor: De Vrye Hand-Opening, enz. H. S. 4 blz. 4°. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Buik-pijntje van Mr. M.....s S.......n, (Matthys Straalman), benevens de nieuw-modesche courdag-verlooper, in zijn boosheid verschalkt. Z. pl. 1758. (Bibl. Maatsch. der Ned. Lett.).

Bijlagen p. XXXVIII leze men het opschrift aldus: **Historie- Spot- en Zinneprenten, waarop Hofstede voorkomt.**

„ p. XCVI r. 1 v. b. staat: C. Vosmaer, lees: A. Vosmaer.

